

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

MODERNLEŞME SÜRECİNDE
TÜRKİYE'DE GENÇLİK HAREKETLERİ:
ÖRGÜTSEL, DÜŞÜNSEL, FONKSİYONEL VE TARİHSEL
BİR DEĞERLENDİRME (1865 – 1960)

Doktora Tezi

Hazırlayan
ASİL KAYA

Danışman
Doç. Dr. DOĞAN DUMAN

İzmir – 2020

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAVI TUTANAĞI

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Başkanlığı

06.03.2020

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Doktora programı 2016880032 numaralı öğrencisi
Asil KAYA ile ilgili Doktora tez savunma sınavı tutanağı aşağıdadır.
Gereğini arz ederim.

Doç. Dr. Başak OCAK
Anabilim Dalı Başkanı

SINAV TUTANAĞI

Tez sınav jürimiz tarafından incelenen "**Modernleşme Sürecinde Türkiye'de Gençlik Hareketleri: Örgütsel, Düşünsel, Fonksiyonel ve Tarihsel Bir Değerlendirme(1865-1960)**" başlıklı Doktora tezi ile ilgili olarak jürimiz 06/03/2020 tarihinde saat: 14.00 'da toplanarak aşağıda belirtilen şekilde işbölümü yaptıktan sonra adayın tez savunmasını dinlemiştir. Yönetmelik gereğince adaya tezi ile ilgili sorular yöneltilmiş ve tartışmalardan sonra adayın tezi hakkında aşağıdaki karar verilmiştir.

KABUL edilmesine

Oy Birliği ile

BAŞARI NOTU: (95)

RED edilmesine

Salt Çoğunlukla

(**) DÜZELTME verilmesine

Tez Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Doğan DUMAN	
Üye (Diğer Üniversite)	Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA	
Üye (Diğer Üniversite)	Prof. Dr. Tahir KODAL	
Üye (Tik Üyesi)	Doç. Dr. Erdal ASLAN	
Üye (Tik Üyesi)	Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK	

ONAY

Doç. Dr. Başak OCAK
Müdür V.

(**) Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci, en geç altı ay içinde gerekli düzeltmeleri yaparak tezini aynı jüri önünde tekrar savunur.

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**MODERNLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE GENÇLİK HAREKETLERİ: DÜŐUNSEL, ÖRGÜTSEL, FONKSİYONEL VE TARİHSEL BİR DEĞERLENDİRME (1865 – 1960)**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakça da gösterilenlerden olduğuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmıő olduğuğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

06/03/2020

ASİL KAYA

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10216479
Yazar Adı / Soyadı	ASİL KAYA
T.C.Kimlik No	28577425842
Telefon	5320632992
E-Posta	asilkaya@msn.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	MODERNLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE GENÇLİK HAREKETLERİ: ÖRGÜTSEL, DÜŞÜNSEL, FONKSİYONEL VE TARİHSEL BİR DEĞERLENDİRME (1865 - 1960)
Tezin Tercümesi	YOUTH MOVEMENTS IN TURKEY IN MODERNIZATION PROCESS; ORGANIZATIONAL, INTELLECTUAL, FUNCTIONAL AND HISTORICAL EVALUATION(1865 - 1960)
Konu	Siyasal Bilimler = Political Science ; Tarih = History ; Sosyoloji = Sociology
Üniversite	Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Anabilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Tarih Bilim Dalı
Tez Türü	Doktora
Yılı	2020
Sayfa	445
Tez Danışmanları	DOÇ. DR. DOĞAN DUMAN
Dizin Terimleri	Modernleşme=Modernization ; Cumhuriyet Dönemi=Republican Period ; Gençlik hareketleri=Youth movements ; Yeni Osmanlılar=Young Ottomans ; Jön Türkler=Jön Turks
Önerilen Dizin Terimleri	Meşrutiyet Dönemi

10.03.2020

İmza:.....

ÖZET

Doktora Tezi

“Modernleşme Sürecinde Türkiye’de Gençlik Hareketleri: Düşünsel, Örgütsel, Fonksiyonel ve Tarihsel Bir Değerlendirme (1865 – 1960)”

Asil KAYA

Dokuz Eylül Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Gençlik hareketleri, Türk modernleşmesinin en önemli unsurlarından birisi olmuştur. 1865 yılında genç aydınlar tarafından kurulan “*Meslek Cemiyeti*”, kısa sürede gelişerek Türk modernleşmesinin mihenk taşlarından olan Yeni Osmanlılar Hareketi’nin temelini oluşturmuştur. Bu hareketi, kökeni 1889 yılında askerî tıbbiye öğrencileri tarafından kurulan “*İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti*”ne dayanan “*Jön Türk Hareketi*” izlemiştir. Jön Türk Hareketi’nin halefi konumunda olan gençler, Mütareke Dönemi’ndeki faaliyetleriyle bağımsızlığın elde edilmesinde önemli rol oynamışlar ve böylelikle Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna doğrudan katkıda bulunmuşlardır. Bu nedenle gençler, Cumhuriyet Dönemi’nde rejimin ve devrimlerin kalıcı hale getirilebilmesinin yegâne kaynağı olarak görülmüşlerdir. 1930’lu yıllarda dünyada yaşanan gelişmelere bağlı olarak yeniden hız kazanan gençlik hareketleri, II. Dünya Savaşı sırasında adım adım kutuplaşmaya doğru sürüklenmiştir. Nitekim bu kutuplaşma, Çok Partili Dönem’e geçildikten sonra daha da belirginleşmeye başlamıştır. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti’nin on yıllık iktidarının sonlarına yaklaşıldığında ivme kazanan gençlik hareketleri, Cumhuriyet Tarihi’nde yeni bir sürecin altyapısını hazırlamıştır. Bu çalışmada, Türkiye’de modernleşme sürecinin 1865 – 1960 yılları arasındaki kesitinde gerçekleşen gençlik hareketlerinin ortaya çıkış nedenleri, nasıl geliştikleri, bu sırada gençleri harekete geçiren düşünsel ve konjonktürel etkiler, gençlerin kullandıkları mücadele yöntemleri ve gençlik hareketlerinin yaratmış

olduğu siyasî, idarî ve hukukî sonuçlar işlenmiştir. Ayrıca 100 yıla yakın bir süreçte meydana gelen gençlik hareketlerinin birbirleriyle olan benzerliklerinin, farklılıklarının, sürekliliklerinin ve kopuşlarının ortaya çıkarılmasına çalışılmıştır. Böylelikle 1865 – 1960 arasındaki gençlik hareketlerinin arka planına ışık tutulmuştur. Bu ışık tutulurken, ağırlıklı olarak arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve hatıratlar gibi birinci el kaynakların kullanılmasına özen gösterilmiş, aynı zamanda ilgili dönemlere hakim olan kişiler tarafından kaleme alınan eserlerden de verimli bir şekilde istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Meşrutiyet Dönemi, Cumhuriyet Dönemi, Gençlik Hareketleri, Yeni Osmanlılar, Jön Türkler

ABSTRACT

PhD Thesis

**“Youth Movements In Turkey Modernization Process: Intellectual,
Organizational, Functional And Historical Evaluation (1865 – 1960)”**

Asil KAYA

Dokuz Eylul University

Institute of Atatürk's Principles and History of Revolution

Youth movements have been one of the most important elements of Turkish modernization. Founded by young intellectuals in 1865, the Meslek Cemiyeti developed in a short time and formed the basis of the New Ottoman Movement, one of the cornerstones of Turkish modernization. This movement was followed by the "Young Turc Movement", whose origins were based on “İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti” established by military medical students in 1889. Young people, in the position of The Young Turk Movement's successor, they have played an important role in achieving the independence thanks to their activities in the Armistice period and thus have contributed directly to the establishment of the Republic of Turkey. For this reason, young people were had seen as the sole source of making the regime and revolutions permanent in the Republican Era. In the 1930s, youth movements gained momentum again due to the developments in the world, During World War II, it was drag into the polarization. As a matter of fact, this polarization started to become more evident after multiparty life started. The youth movements, which gained momentum in the end of the 10 years of power of the “Democrat Party”, which came to power in 1950, prepared the infrastructure for a new process in the History of the Republic. In this study, the reasons of emergence of youth movements that happened in the section between the years 1865-1960 of the modernization process in Turkey, how they evolved, meanwhile intellectual and cyclical factors that mobilize youth, methods of struggle that youth use, and politic, administrative and legal results, the youth

movement has created, has been processed. In addition, the similarities, differences, continuities and breaks of youth movements that have occurred in the process of about 100 years have been tried to be revealed. Thus, to the background of youth movements between 1865 and 1960 has been shed light. While this light is being held, attention has been paid to the use of first-hand sources such as archival documents, periodicals and memoirs, at the same time, the works written by the people who have mastered the relevant periods have been benefited efficiently.

Key Words: Modernization, Constitutional Monarchy Period, Republican Period, Youth Movements, Young Turcs,

İÇİNDEKİLER

Kapak	i
Onay Sayfası	ii
Yemin Metni	iii
Tez Veri Giriş Formu	iv
Özet	v
Abstract	vii
İçindekiler	ix
Önsöz	xiv
Tablo Listesi	xvi
Kısaltmalar	xvii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

TÜRK SİYASİ TARİHİ'NDE BİR BAŞLANGIÇ NOKTASI: YENİ OSMANLILAR HAREKETİ

1.1. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE OSMANLI'NIN EKONOMİK, SOSYAL VE SİYASAL YAPISINA GENEL BİR BAKIŞ	11
1.1.1. Ekonomide İstikraz Dönemi.....	11
1.1.2. Tanzimat'tan I. Meşrutiyet'e Osmanlı'da Sosyal Durum.....	17
1.1.3. Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'da Siyasi Yapı.....	23
1.2. BİR GENÇLİK HAREKETİ OLARAK YENİ OSMANLILAR: ÖRGÜTSEL YAPISI VE KADROSU.....	31
1.2.1. Hareketi Başlatan Örgüt: Meslek Cemiyeti.....	31
1.2.2. Hareketin Amacı ve Örgütlenme Tarzı.....	34
1.2.3. Meslek Cemiyeti'nden Yeni Osmanlılara Örgütsel Dönüşüm.....	39
1.2.4. Meslek Cemiyeti'nden Yeni Osmanlılara Kadro Niteliği.....	48
1.3. YENİ OSMANLILARIN DÜŞÜNSEL ALTYAPISI.....	53
1.3.1. Tanzimat Etkisi.....	53
1.3.2. Avrupa Devrimlerinin Etkisi.....	57
1.3.3. Sürgün Hayatındaki İzlenimler	62
1.3.4. Geleneğin Yansıması: Dinsel Etki	64
1.4. YENİ OSMANLILARDA PROTOMİLLİYETÇİLİĞİN İZLERİ	67
1.4.1. Bir Fikir Olarak Osmanlıcılık	68
1.4.2. Namık Kemal'in Vatan Anlayışı	70
1.4.3. Ali Suavi'nin Kavmiyetçilik Fikri.....	73
1.4.4. Mehmet Bey'in İnkılâp Görüşü ve İhtilalci Metodu	76

1.5. YENİ OSMANLILARIN MÜCADELE YÖNTEMLERİ	77
1.5.1. Gazete Yayınları	78
1.5.2. Yasaklı Yayınların Dağıtımı ve Propaganda	86
1.5.3. Avrupalı Düşüncülere Ait Eserlerin Çevrimi	88
1.6. YENİ OSMANLILAR HAREKETİ'NİN SİYASÎ, HUKUKÎ VE İDARÎ SONUÇLARI	89
1.6.1. İlk Modern Darbe: Abdülaziz'in Hal'i	89
1.6.2. Yeni Osmanlılarda "Anayasacılık" Fikrinin Yansıması: Kanun-i Esasî	94
1.6.3. Türk Siyasi Tarihi'nde Bir İlk: Meşrutiyet ve Parlamento	99
1.6.4. II. Abdülhamit ve Otoriteryanizmin Tesisi	102

2. BÖLÜM

İTTİHÂD-I OSMANÎ'DEN İTTİHAT VE TERAKKİ'YE JÖN TÜRK HAREKETİ'NİN EVRİMİ

2.1. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ'NDE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN EKONOMİK, SOSYAL VE SİYASAL YAPISI	106
2.1.1. Ekonomide Teslimiyet Dönemi	106
2.1.2. Otoriter Dönemde Osmanlı'da Sosyal Durum	111
2.1.3. II. Abdülhamit Dönemi'nde Siyasi Yapının Karakteri ve Dinamikleri.....	116
2.2. İTTİHÂD-I OSMANÎ'DEN İTTİHAT VE TERAKKİ'YE ÖRGÜTSEL DÖNÜŞÜM	123
2.2.1. Askerî Tıbbiye'de Bir Cemiyet: İttihâd-ı Osmanî.....	123
2.2.2. Yapılanma Dönemi (1889 – 1902)	126
2.2.3. Nitelikli Ayrışma Dönemi (1902 – 1907)	135
2.2.4. Harekete Ruhunu Veren Örgüt: Osmanlı Hürriyet Cemiyeti	141
2.2.5. Bütünleşme Dönemi (1907 – 1908)	146
2.3. JÖN TÜRK HAREKETİ'NİN DÜŞÜNSEL ALTYAPISI	152
2.3.1. Batılı Fikirlerin Yansımaları	153
2.3.2. Jön Türk Hareketi'nde Düşünsel Mücadele: "Pozytizizm" ve "Adem-i Merkeziyet"	158
2.3.3. Jön Türk Hareketi'nde Eğitim ve Eğitimcilerin Etkisi	162
2.3.4. Doğu'daki Gelişmelerin Etkisi	167
2.3.5. Jön Türk Hareketi'nde Düşünsel Süreklilik Örneği: Yeni Osmanlılar Mirası	171
2.4. JÖN TÜRKLERDE PROTOMİLLİYETÇİLİK'TEN MİLLİYETÇİLİK'E YÖNELİŞ	175
2.4.1. Jön Türklerde Osmanlıcılık Anlayışı	176
2.4.2. Jön Türklerde Türkçü Fikrin Arka Planı	178
2.5. JÖN TÜRK HAREKETİ'NDE MÜCADELE YÖNTEMLERİ	182
2.5.1. Jön Türklerin Sesi: Basın – Yayın Faaliyetleri	182
2.5.2. Jön Türklerin Mücadelesinde Pragmatizm:	

“Doğru Olan mı, Uygun Olan mı?”	187
2.5.3. Jön Türklerde Mücadele Yöntemi Olarak Fedailik	193
2.6. JÖN TÜRK HAREKETİ’NİN FONKSİYONEL SONUÇLARI	196
2.6.1. II. Meşrutiyet’in İlanı ve Kanun-i Esasî	196
2.6.2. II. Meşrutiyet’in Getirdiği Son: II. Abdülhamit’in Hal’i	202
2.6.3. II. Meşrutiyet Dönemi’nde Yeni Hâkim Anlayış: Alman İdealizmi	205
2.6.4. Totalitarizme Kayış	210

3. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET’TEN ÇOK PARTİLİ DÖNEM’E TÜRKİYE’DE GENÇLİK HAREKETLERİ

3.1. II. MEŞRUTİYET’TEN CUMHURİYET’E EKONOMİK, SOSYAL VE SİYASAL YAPIDA DÖNÜŞÜM	216
3.1.1. II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türk Ekonomisi	216
3.1.2. II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Sosyal Yapı	222
3.1.3. II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Siyasi Yapının Dönüşümü	225
3.2. II. MEŞRUTİYET’TEN CUMHURİYET’E TÜRK GENÇLİĞİNDE ÖRGÜTSEL GELİŞİM	230
3.2.1. II. Meşrutiyet Dönemi’nde Gençlik Örgütleri	230
3.2.2. Mütareke Dönemi’nde Gençlik Örgütleri	235
3.2.3. II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Öğrenci Dernekleri	239
3.2.4. Cumhuriyet Dönemi’nde Bir “Gençlik Örgütü” Projesi	242
3.3. CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK GENÇLİĞİNİN DÜŞÜNSEL ALTYAPISI	248
3.3.1. Batılı Fikirlerin Etkisi	248
3.3.2. Sosyalizmin Yansıması	251
3.3.3. II. Meşrutiyet Dönemi’nin Düşünsel Mirası	259
3.3.4. Gençliğin Yeni Rehberi: Kemalizm	261
3.4. CUMHURİYET DÖNEMİ’NDE MİLLİYETÇİLİĞİN EVRİMİ VE GENÇLİK	264
3.4.1. Mütareke Dönemi Türk Gençliğinde Milliyetçilik ve Bağımsızlık Algısı	264
3.4.2. Cumhuriyet Dönemi Türk Gençliğinde Milliyetçilik: “Turancılık’tan Ulus Milliyetçiliğine”	270
3.4.3. Cumhuriyet Dönemi Türk Gençliğinde İlk Etnosantrik Tepki: “Vagon Li” ve “Razgrad Mezarlığı” Olayları	275
3.4.4. Turancılık’ın Dirilişi ve Gençlik Üzerindeki Etkisi	280
3.5. MÜTAREKE DÖNEMİ’NDEN CUMHURİYET DÖNEMİ’NE GENÇLERİN MÜCADELE YÖNTEMLERİ	287
3.5.1. Türk Gençliğinde Yöntem Olarak Boykota Bir Örnek: “Darülfünun Grevi”	287
3.5.2. Cumhuriyet Dönemi’nde İlk Gençlik Protestosu: “Tramvay Olayı”	292
3.5.3. Türk Gençliğinde Klasikleşmiş Bir Yöntem: “Basın – Yayın Faaliyetleri”	296

3.6. MÜTAREKE DÖNEMİ'NDEN ÇOK PARTİLİ DÖNEM'E GENÇLİK HAREKETLERİNİN FONKSİYONEL SONUÇLARI	301
3.6.1. Yeni Türkiye'nin Doğuşu	301
3.6.2. İdealizmin Devamı Olarak: Makbul Gençliğin İnşası	304
3.6.3. Türk Siyasi Tarihi'nde Bir Yol Ayrımı: Çok Partili Düzen	309

4. BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEM'E GEÇİŞ SÜRECİNDEN "DARBE"YE TÜRKİYE'DE GENÇLİK HAREKETLERİ

4.1. ÇOK PARTİLİ DÖNEM'E GEÇİŞ SÜRECİNDEN "DARBE"YE TÜRKİYE'DE EKONOMİK, SOSYAL VE SİYASAL YAPININ EVRİMİ	312
4.1.1. 1945 – 1960 Yıllarında Türk Ekonomisine Genel Bir Bakış	312
4.1.2. 1945'ten 1960'a Türkiye'de Sosyal Yapı	317
4.1.3. 1945 – 1960 Arasında Türk Siyasi Yapısındaki Gelişmeler	320
4.2. "ÇOK PARTİLİ DÖNEM'E GEÇİŞ SÜRECİNDEN "27 MAYIS ASKERİ DARBESİ"NE TÜRK GENÇLİĞİNDE ÖRGÜTSEL GELİŞİM	327
4.2.1. Çok Partili Dönem'e Geçiş Sürecinde Gençlik Örgütleri	328
4.2.2. Çok Partili Dönem'e Geçiş Sürecinde Öğrenci Örgütleri	334
4.2.3. CHP Gençlik Kolları'nın Öğrenci Hareketleri İle Bağlantısı	342
4.3. ÇOK PARTİLİ DÖNEM'E GEÇİŞ SÜRECİNDEN "DARBE"YE TÜRK GENÇLİĞİNİ MOBİLİZE EDEN DÜŞÜNSEL VE SİYASAL FAKTÖRLER ...	347
4.3.1. Kilometrelerce Öteden Gelen Rüzgâr: Uzakdoğu Asya ve Latin Amerika Etkisi	347
4.3.2. Meşrulaştırma Hareketi Olarak Komünizmle Mücadele	351
4.3.3. Gençlik Hareketlerine Damga Vuran Düşünce: Kemalizm	355
4.3.4. Öğretim Üyelerinin Öğrenci Hareketleri Üzerindeki Etkisi	358
4.4. ÇOK PARTİLİ DÖNEM'İN İLK YILLARINDA MİLLİYETÇİ HAREKETLER VE GENÇLİK.....	360
4.4.1. Milliyetçiliğin Evrimi: Etnosantrizmden Mukkadesatçılığa	361
4.4.2. Milliyetçiliğin Manipülasyonuna Bir Örnek: "6 – 7 Eylül Olayı" ...	365
4.4.3. 27 Mayıs Askerî Darbesi Arifesinde Başka Bir Form: Kemalist Milliyetçilik	368
4.5. 27 MAYIS ASKERİ DARBESİ ÖNCESİNDE GENÇLERİN MÜCADELE YÖNTEMLERİ	369
4.5.1. Gençler Ayaklanıyor: 28 – 29 Nisan Öğrenci Protestoları	370
4.5.2. Büyük Protesto: "555 K Olayı"	378
4.5.3. İktidara Son Uyarı: "Harp Okulu Yürüyüşü"	381
4.5.4. Askerî Darbeye Doğru Gençliğin Basın – Yayın Faaliyetleri	383
4.6. ÇOK PARTİLİ DÖNEM'E GEÇİŞ SÜRECİNDEN "DARBE"YE GENÇLİK HAREKETLERİNİN FONKSİYONEL SONUÇLARI	385
4.6.1. Parantez Açılıyor: "27 Mayıs Askerî Darbesi"	385

4.6.2. Postmodern Bir Olgu Olarak Askerî Vesayetın Yeniden İnşası	391
4.6.3. “Demokrat” Nitelikli Yeni Anayasa: 1961 Anayasası	393
4.6.4. Yeni Bir Parlamento Örneği: Çift Meclisli Yapı	396
SONUÇ	400
EKLER	407
KAYNAKÇA	416

ÖNSÖZ

“*Gençlik Hareketleri*”, Türk modernleşmesinin ayrılmaz bir parçasıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, “*bütün*” olarak ülkenin kompozisyonunda yaşanan değişikliklerin hemen öncesinde bir gençlik hareketinin meydana gelmesi dikkate değerdir.

Bu çalışmada, 1865 – 1960 yılları arasında meydana gelen kompozisyon değişikliklerinin hazırlayıcısı olan gençlik hareketleri konu edinilmiştir. Dört bölümden oluşan bu çalışmanın her bölümünde farklı bir gençlik hareketi ele alınmıştır. Kronolojik olarak oluşturulan bölümlerin birincisinde “*Yeni Osmanlılar Hareketi*”, ikincisinde “*Jön Türk Hareketi*”, üçüncüsünde “*Mütareke Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi sürecindeki gençlik hareketleri*”, dördüncüsünde ise “*27 Mayıs Askeri Darbesi*” arifesindeki gençlik hareketleri incelenmiştir. Bu incelemelerin sonunda gençlik hareketlerini “*bütüncül*” olarak yansıtan bir fotoğraf oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma, bilimin temel sorularının başında gelen ve bitmek, tükenmek bilmeyen “*neden*” sorusunun bir ürünüdür. Dolayısıyla her “*neden*” sorusu, “*cevap*” buldukça yeni bir “*neden*”in sorulmasına yol açmıştır.

Nihayetinde yalnızca “*yazarın eseri*”ymiş gibi görünen bu çalışma, esasında birçok kişinin katkısıyla ortaya çıkmış bir “*eser*”dir.

Buradan hareketle, öncelikle çalışmanın hazırlık sürecinde her tıkanığında önümü açan, sorularıma cevap veren, yol gösteren ve motivasyonumun bir an olsun kaybolmasına müsaade etmeyen tez danışmanım Doç. Dr. Doğan DUMAN’a, çalışmanın doğru bir seyirde ilerlemesine katkı sunan Tez İzleme Komitesi Üyeleri Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK ve Doç. Dr. Erdal ASLAN’a teşekkürü borç bilirim. Güzel sohbetleriyle çalışmanın özellikle son bölümüne önemli katkılar sunan Eski Adalet Bakanı Hikmet Sami TÜRK’e, ODTÜ Eski Öğretim Üyesi Prof. Dr. Yakup KEPENEK’e ve 28 Nisan 1960’taki öğrenci eyleminin adı duyulmamış aktörlerinden Raşit OSMANÇAVUŞOĞLU’na da saygılarımı arz ediyorum. Son olarak; birçok sıkıntının eşlik ettiği bu süreçte verdikleri güç ve destekle çalışmanın her bir satırına

iz bırakan ebeveynlerim Salih – Menşure Kaya çiftine ve de hayattaki en bakî dostum,
yoldaşım, evladım Asil Kuday Kaya'ya hassaten müteşekkir olduğumu belirtmeliyim.

ASİL KAYA

İzmir - 2020

TABLO LİSTESİ

Tablo Numarası	Tablo İçeriği
Tablo. 1	1854 – 1877 yılları arasında çekilen kredilerin amacı
Tablo. 2	1881 – 1908 yılları arasında çekilen kredilerin miktarı
Tablo. 3	1881 – 1908 yılları arasında çekilen kredilerin amacı
Tablo. 4	1907 Yılında Balkanlarda İşlenen Siyasi Nitelikli Cinayetler
Tablo. 5	1912’de Osmanlı İmparatorluğu’nun İç Ticaretteki Hareketliliğinin Yansıması
Tablo. 6	Temsilciler Meclisi’nin aritmetiğini gösteren tablo

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e.	:	Adı geçen eser
A.g.m.	:	Adı geçen makale
A.g.y.	:	Adı geçen yazı
ATASE	:	Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
B.	:	Birleşim
b.	:	Baskı
B.C.A.	:	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
B.k.z.	:	Bakınız
BM	:	Birleşmiş Milletler
B.O.A.	:	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
b.t.y.	:	Basım Tarihi Yok
b.y.y.	:	Basım Yeri Yok
C.	:	Cilt
CENTO	:	Central Treaty Organisation
CHF	:	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
C.I.E.	:	Beynelmilel Talebe İttihâdı
CMP	:	Cumhuriyetçi Millet Partisi
CMKP	:	Cumhuriyetçi Köylü ve Millet Partisi
Çev.	:	Çeviren
ÇTTAD	:	Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
D.	:	Devre
Doç.	:	Doçent
DP	:	Demokrat Parti
Dr.	:	Doktor
Ed.	:	Editör

GSMH	:	Gayri Safi Milli Hasıla
Haz.	:	Hazırlayan
HP	:	Hürriyet Partisi
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
IMRO	:	İç Makedon Devrimci Örgütü
İİBF	:	İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
İJTİB	:	İlerici Jön Türk Birliği
İSH	:	İstiklal Harbi Kataloğu
MBK	:	Milli Birlik Komitesi
MMZC	:	Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
MTTB	:	Milli Türk Talebe Birliği
OTAM	:	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
Prof.	:	Profesör
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
s.s.	:	Sayfa sayısı
S. y.	:	Sayı yok
SBF	:	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SCF	:	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TCF	:	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TEKSİF	:	Türkiye Tekstil İşçileri Federasyonu
TKGB	:	Türkiye Komünist Gençler Birliği
TKP	:	Türkiye Komünist Partisi
TL	:	Türk Lirası
TMGT	:	Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı
TMTF	:	Türkiye Milli Talebe Federasyonu
Yay.	:	Yayın

GİRİŞ

Gençlik; birçok farklı parametreyi barındırması ve göreceli bir niteliğe sahip olması nedeniyle tanımı konusunda çok sayıda görüşe sahip bir kavramdır.

UNESCO'nun "15 – 24 yaşlar arası kapsayan biyolojik, psikolojik ve sosyolojik bir gelişme, olgunlaşma çağı"¹ olarak tanımladığı gençlik, Özbay ve Öztürk tarafından "...bireyin biyolojik ve duygusal süreçlerindeki değişikliklerle başlayan, cinsel ve psikososyal olgunluğa doğru gelişmesi ile sürerek bireyin bağımsızlığını ve sosyal üretkenliğini kazandığı belirlenmiş bir zamanda sona eren kronolojik bir dönem"² olarak nitelendirilmiştir.

Yukarıdaki tanımlarda da görüldüğü gibi "gençlik" tanımı, biyolojik, psikolojik, sosyolojik, kronolojik özellikler başta olmak üzere çeşitli parametreleri içerisinde barındırmaktadır ki bunlar, ortak bir tanımlama yapılmasını güçleştirmekle birlikte, söz konusu kavramın "somut" olan yönünü oluşturmaktadırlar. Mustafa Kemal Atatürk'ün "Benim nazarımda yirmi yaşında bir yobaz ihtiyar, yetmiş yaşında bir idealist ise zinde bir gençtir"³ ifadesi ise "gençlik" kavramının "soyut" tanımına örnek teşkil etmektedir. Bir başka deyişle kavramsal olarak ilk tanım "yapısal", ikinci tanım ise "işlevsel" bir karakter taşımaktadır.

Tüm bu tanımlamalar; "gençlik" in asgari olarak toplumun en dinamik, en enerjik ve en üretken kesimini işaret eden bir kavram olduğunu göstermektedir. Nitekim toplumun genç kesimi, son 200 – 250 yıla damga vuran ve çoğunlukla "modernleşme"ye öncülük eden toplumsal ve siyasal hareketlerde zaman zaman başat rol oynamıştır.

Sosyoloji biliminin öznesi olan toplumlar incelenirken, söz konusu toplumları ortaya çıkaran koşullar içerisinde en çok da toplumsal sınıf veya katmanlara ve bu sınıf veya katmanların birbirleriyle olan ilişkilerine odaklanılır. Her toplumsal sınıfın içinde

¹ Nesrin Kale, "Türkiye'de Gençlik Sorunlarının Kaynakları ve Bu Sorunların Çözüm Yolları", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. 23, S. 2, (1990), s. 783.

² Haluk Özbay, Emine Öztürk, **Gençlik**, İletişim Yay., (Cep Üniversitesi), İstanbul, 1995, s. 12.

³ Utkan Kocatürk, "Atatürk'te 'Gençlik' Kavramı ve Atatürkçü Gençliğin Nitelikleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 2, S. 4, (1985), s. 22.

gençlerin var olmalarına karşın⁴ “toplumsal bir sınıf” olarak nitelendirilmemeleri, gençlik hareketlerinin toplumsal yönünü görünmez kılmıştır.

Gençlik hareketlerinin siyasî alanda yarattıkları etkiler, toplumsal alandaki bu görünmezliği telafi etmiştir. Böylece gençlik hareketleri toplumsal niteliğinden çok, siyasî niteliğiyle ön plana çıkmış, var olabilmıştır. Toplumsal taleplerle başlayan gençlik hareketlerinin bile kolaylıkla siyasal bir karakter kazanarak, dikkatleri üzerine çekmesi bu nedendir. Muhtemelen Batı literatüründe gençlik hareketlerinin, öğrenci hareketleri ile özdeşleştirilerek kalıp haline getirilmesinin perde arkasında da bu özellik vardır.

Batı literatüründeki gençlik hareketlerini, öğrenci hareketleri ile özdeşleştiren bu yaklaşım, Türkiye'deki tarih yazıcılığını da etkilemiştir.⁵ Bu nedenle, Türkiye'de “ilk” gençlik hareketleri denildiğinde çoğu zaman “İttihatçılar” akla gelmekte ve Yeni Osmanlılar yok sayılmaktadır. Böylelikle “Yeni Osmanlılar” düşüncesi, her ne kadar toplumun genç kesimine mensup bireylerin dimağlarında yeşermiş olsa da söz konusu gençlerin öğrenci olmamaları, çoğu zaman, bu girişimin “Gençlik Hareketi” olarak yorumlanmasının önüne geçmiştir. Hâlbuki Türkiye'de gençlik hareketlerinin geçmişi Yeni Osmanlılardan da eskiye dayanmaktadır. Kabacalı, Fatih Sultan Mehmet'in padişah olduğu dönemde dahi medrese öğrencilerinin “taşkınlık” derecesine varan ayaklanmalara kalkıştıklarından bahsederek, bu geçmişi 15. yüzyıla kadar götürmüştür.⁶ Bununla birlikte 16. yüzyıldaki Celâlî Ayaklanmaları'nın önemli bir parçasını oluşturan “Suhte İsyancıları”⁷ da gençlik hareketi olarak kategorize edilmelidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme hamleleri 19. yüzyılın ilk yarısında hız kazanmıştır. Ancak bu hamlelerin yarattığı ekonomik, sosyal ve siyasal koşullar, aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren “otorite”ye yönelik tepkilerin doğmasına yol açmıştır. Kimi tepkiler modernleşme hamlelerinin bütününe yönelirken, kimi tepkiler ise modernleşme yolunda atılan adımlara yönelmiştir. Tüm bu tepkilerin ortak noktası

⁴ Fulya Gürses ve Hasan Basri Gürses, “Gençliğin bileşimi, içinde yaşadığı toplumun sınıf ve tabakalarının özelliğini yansıtır” diyerek, her sınıfta var olan gençlerin toplumsal açıdan işlevlerine bir göndermede bulunmuşlardır. Fulya Gürses, Hasan Basri Gürses, **Dünya’da ve Türkiye’de Gençlik**, 2.b., Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1997, s. 49.

⁵ **A.g.e.**, s. 45.

⁶ Alpay Kabacalı, **Türkiye’de Gençlik Hareketleri**, 3.b., Güreş Yay., İstanbul, 2007, s. 13.

⁷ Suhte İsyancıları hakkında geniş bilgi için Bkz. Mustafa Akdağ, **Celâlî İsyancıları (1550 – 1603)**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963, s.s. 85 – 108; Süreyya Farukî, “1600 Yılların Anadolu Kırlarında Toplumsal Gerilimler: Bir Yorumlama Denemesi”, **11. Tez**, S. 7 (1987), s.s. 108 – 109.

ise, zamanla siyasi bir karaktere bürünmüş olmalarıdır. Ancak, 1853 yılında meydana gelen ve siyasi bir nitelik taşımasına karşın modernleşme hamleleriyle ilgisi olmayan “*Softalar İsyanı*”,⁸ bu durumun bir istinası olmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısında modernleşme sürecinin yarattığı koşullara tepki olarak doğan ilk hareket, 1859 yılında meydana gelen Kuleli Vak'ası'dır. Bu hareketin niteliği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Günümüzde kimi yazarlarca ilk siyasi topluluk olarak algılanan⁹ bu hareket, Ahmet Bedevî Kuran'a göre “*Jön Türk hareketlerine bir başlangıç ve Tanzimat'tan sonra yükselen bir inkılap abidesi*”dir. Buna karşın Uluğ İğdemir ise bu hareket için “*içlerinde münevver denebilecek, hürriyetten, meşrutiyetten, bunların mana ve mahiyetinden anlıyabilecek bir tek adam olmayan bu küçük zümrenin ileri bir inkılap hareketine önyak olması müsteb'attır*” ifadelerini kullanmış ve hareketin içinde yer alan Sinekli Medresesi öğrencisi Haputlu Bekir'in ifadelerinden hareketle topluluğun adının “*Muhafaza-i Şeriat*” olduğunu söylemiştir.¹⁰

İlerici – gerici ikilemine sıkıştırılması bir yana, harekette iki husus dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi hareketin Padişah Abdülmecid'in şahsına ve vükelasına karşı bir suikast hareketi olduğu,¹¹ bir başka deyişle “*otorite karşıtlığı*”dır. İkincisi ise, bütünüyle bir gençlik hareketi olmasa da içerisinde gençlerin de yer aldığı bir “*hareket*” olmasıdır. Hareketin içerisinde yer alan gençler; Sinekli Medresesi öğrencileri Haputlu Bekir ve Mehmet, Dökmeci Medresesi öğrencisi Kireli Hasan, Acımusluk Medresesi'nden Şhirköylü Hafız Ahmet Beypazarı'dır.¹²

Kuleli Vak'ası'nın modernleşme sürecine doğrudan doğruya bir etkisinin olmaması ve gençlerin hareket içerisindeki rollerinin en başından itibaren “*edilgen*” bir seyir izlemesi nedeniyle bu vak'a, konu dışında bırakılmıştır.

Kuleli Vak'ası'nı müteakiben ortaya çıkan ve “*Yeni Osmanlılar*” adıyla anılan hareket, Türkler açısından tarihin seyrini değiştirmiştir. İlk etapta edebî bir karakterle

⁸ Bu isyan, görünüşte, Kırım'ı geri almak için Rusya ile savaşılmasını isteyen softalar tarafından Rusya ile anlaşma yanlısı olan Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'ya karşı başlatılmıştır. Ancak İlder Turan, isyanın aslında Padişah Abdülmecid tarafından azledilen (Damat) Mehmet Ali Paşa'nın kışkırtmasından kaynaklandığını belirtmiştir. İlder Turan, “Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde Öğrenci Siyasal Faaliyeti”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 29, S. 1 – 4, (1969), s. 174.

⁹ Mustafa Balbay, “Kuşakların Birbirinden Kopuk Mücadelesi”, *Cumhuriyet*, S. 30306, (27 Eylül 2008), s. 9.

¹⁰ Uluğ İğdemir, *Kuleli Vak'ası, Hakkında Bir Araştırma*, 2.b., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2009, s.s. 34 – 37.

¹¹ *A.g.e.*, s. 37.

¹² *A.g.e.*, s.s. 34, 70 – 71.

olgunlaşmaya başlayan ve zamanla politize olan bu anlayış, ülkenin bütün kompozisyonunu etkileyen sonuçlar doğurarak bir “*milat*” haline gelmiştir.

Bu harekete “*milat*” denmesinin temel sebebi, 100 yılı aşkın bir zaman diliminde, Yeni Osmanlılardan itibaren gençlerin öncülüğünde gerçekleşen ve ülkenin kompozisyonunu etkileyen tüm büyük hareketlerde aynı parametrelerin gözlemlenebiliyor olmasıdır. Dolayısıyla Türkiye'deki gençlik hareketleri incelenirken, “*içsel*” ve “*dışsal*” dinamiklerin göz ardı edilmemesi elzemdir. Ancak, Hegel'in “*zeitgeist*” (zamanın ruhu/dönemin ruhu) kavramı¹³ göz önünde bulundurularak, gençlik hareketlerinin ortaya çıkışlarının zamanın kendine özgü koşullarıyla doğrudan bağlantılı oldukları da unutulmamalıdır.

Gençlik hareketlerini ortaya çıkaran içsel dinamiklerin başlıcası “*ekonomik sıkıntılar*”dır. Marks'ın “*tarihsel maddecilik*” doktrinini¹⁴ andıran bu söylemin sağlaması, Türkiye'deki gençlik hareketlerinin gerçekleştiği zaman dilimleri incelendiğinde daha net görülebilmektedir. Örneğin; 16. yüzyıldaki Celâli Ayaklanmaları içerisinde değerlendirilen “*Suhte İsyanları*” Osmanlı İmparatorluğu'nda para darlığı ve tarımsal bunalımın yaşandığı bir süreçte ortaya çıkmış,¹⁵ Yeni Osmanlılar Hareketi ise imparatorluğun ekonomik olarak dışa bağlanmaya başlamasını takiben baş göstermiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nüvesini oluşturan İttihâd-ı Osmanî, ülke ekonomisinin Duyûn-ıUmumiye ve Reji İdarelerine teslim edilmesinden sonra doğmuştur. Bu örnekler Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir. Nitekim 27 Mayıs Askerî Darbesi arifesinde ortaya çıkan gençlik hareketlerinde, 1945 – 1960 arasında yaşanan iki devalüasyonun etkisine dikkat çekilebilir. Tüm bu örnekler, gençlik hareketlerinin ortaya çıkışında ekonominin rolü hakkında önemli ipuçları sunmaktadırlar.

Ekonomik sıkıntılarla iç içe geçmiş olan “*sosyal krizler*”, gençlik hareketlerini ortaya çıkaran bir diğer etken olmuştur. Özellikle ekonomik sıkıntıların kasveti nedeniyle, geleceğin belirsizleşmesi, kendini huzursuz hisseden gençliği “*sorumlu*”lara karşı harekete geçirmiştir.

¹³ Tülin Bozoğlu, “Hegel'in *Zeitgeist*'i ve Otoriter Popülist Siyasal Söylem: Trump Üzerine Bir Okuma”, **Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 1, (2017), s. 68.

¹⁴ Karl Marks, “*tarihsel maddecilik*” doktrininde bir milletin mevcut siyasî, hukukî ve dinî yapılarının, o milletin ekonomik düzeninin bir sonucu olarak ortaya çıktığını iddia etmiştir. Karl Marks'tan aktaran Gaetano Mosca, **Siyasi Doktrinler Tarihi**, çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yay., İstanbul, 1963, s. 226.

¹⁵ Bu dönemde ekonomik gidişattaki kötülük ve tarımsal bunalım nedeniyle üretici kesimlerin çiftliklerini bozması sık rastlanı bir durum olmuştur. Kabacalı, **a.g.e.**, s. 13.

Ayrıca 19. yüzyılda ekonomik sıkıntılardan doğan gelecek kaygısına bir de uluslararası antlaşmalardan ve toprak kayıplarından doğan göç olgusu eklenmiştir. Uluslararası antlaşmaları fırsata çevirerek ticaret yapmak amacıyla Osmanlı topraklarına göç edenler zengin olurlarken, toprak kaybı nedeniyle göç etmek zorunda kalanlar ise ekonomik olarak güçlük çekmişlerdir. Karpat'ın “... zengin olanlar, o zamana dek çoğunlukla gayrimüslimlerden oluşan Osmanlı hiyerarşisinin üst kademelerine katılırken, daha yoksul olanlar (ki bunlar çoğunluğu oluşturuyordu), kentlerdeki Müslüman ve Türk alt sınıflarının saflarını şişirdiler”¹⁶ şeklindeki ifadesi, özellikle 19. yüzyılda doğan gençlik hareketlerinin hangi sosyal koşullar içerisinde geliştiğini göstermesi bakımından önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal yapısında meydana gelen bu ve benzeri sarsıntılar devam ederek, sınıfsal yapıya da sirayet etmiş ve bu dönemi, Cumhuriyet Dönemi'ndeki gençlik hareketlerinde de ön plana çıkan tarihsel sorunun başlangıcı haline getirmiştir.

Ekonomik sıkıntılarla arasında pozitif bir korelasyon bulunan sosyal krizlerin, siyasi arenada büyük sıkıntılar yaratması kaçınılmazdır. Duverger'in “diktatörlükler büyük sosyal çalkalanmalar ortasında, savaşlar ertesinde, derin iktisadi sarsıntılarda ortaya çıkmaktadır”¹⁷ sözü, bu hususu daha da anlaşılabilir kılmaktadır. Nitekim Türkiye'de de ekonomik sıkıntılara paralel gelişen sosyal krizlerin patlama noktasına gelmesi, siyasi denge üzerinde sarsıcı bir etki yaratmıştır. Bu sarsıntı, ayaklanmayı giderici tedbirlerin yetersiz kalması durumunda evvela siyasi istikrarsızlığa, ardından baskıcı politikaların uygulanmasına neden olmuştur. Bu durum, Osmanlı Dönemi'nde palyatif bir çözüm olmuşsa da gençlik hareketlerinin yeniden canlanması bir türlü engellenememiştir.¹⁸ Nitekim 20. yüzyılın ikinci yarısını iktidar değişikliği ile

¹⁶ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830 – 1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2003, s. 120.

¹⁷ Maurice Duverger, **Diktatörlük Üstüne**, çev. Bülent Tanör, Dönem Yay., İstanbul, 1965, s. 12.

¹⁸ Gençlik hareketlerinin “baskı” ile karşılaşmasının temel nedeni, otoriteyi elinde tutanların yaşadıkları statü kaygısıdır. Bu kaygının altında yatan iki unsur dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi iktidarı elinde bulundurmanın yarattığı saygınlığa halel getirme korkusudur. (Buradaki “saygınlık”tan kasıt, makamın saygınlığından ziyade, söz konusu makamı işgal edenin saygınlığıdır) Bu durum, muktedirlerin çoğu zaman keyfi idareyi ve yanlış politikaları protesto etmeye yönelik eylemleri, “devlete karşı işlenen suç” olarak göstermelerinin nedenini ortaya koymaktadır. Her türlü yenilik, dönüşüm ya da yanlış politikalarından vazgeçilmesi taleplerini içeren eylemlerin, “devlete karşı işlenen suç” olarak lanse edilmesi, esasında iktidarların kendilerini “devlet” olarak adlandırması demektir. Nitekim bu adlandırma, gençlik hareketleri üzerindeki artan baskının “meşruiyet kaynağı” sayılmıştır.

Söz konusu statü kaygısının altında yatan bir diğer unsur ise “iktidar” sayesinde temin edilen menfaatleri ve ayrıcalıkları kaybetme çekincesidir. Osmanlı Dönemi'nden itibaren tarihin önemli bir kesitinde (ki bazı istisnalar mevcuttur) yönetici zümre, kendi çıkarlarına uygun düşen kurumsal yapılara “koruma” içgüdüleriyle yaklaşmıştır. Bu yaklaşım, hareketleri engellemekten ziyade, söz konusu yapıların varlığını tehlikeye düşürecek her türlü eylemi etkisiz kılacak tüm yolları “mubah” hale getirmiştir.

karşılıyan Türkiye'de ekonominin bozulması ve sosyal koşulların ağırlaşması, Demokrat Parti (DP) iktidarını siyasi baskıya sevk etmiştir. Bu da yeni bir gençlik hareketinin doğmasına yol açmıştır.

“Siyasal iktidar insanın belirsizliği ve savunmasızlığına dayanır: modern devlet, tebaasına onu çok kızdıran ama peşini de hiç bırakmayan bu iki refakatçisine karşı koruma sözü vermiştir” diyen Zygmunt Bauman, modern devlette “siyasal iktidar”ın varlık sebebini de büyük ölçüde bu vaade bağlamıştır.¹⁹ Bu ifadeler, aynı zamanda 1950’li yılların Türkiye’inde sosyal ve ekonomik alanlarda belirsizlik ve savunmasızlıkla mücadele eden halkın, hem gençlik hareketlerine destek vermesinin hem de askerî darbeye sessiz kalmasının nedenlerini açıklamaktadır.

Kısacası, “ekonomik kriz”, “sosyal sıkıntılar” ve “siyasi baskı veya istikrarsızlık”, Türkiye’de gençlik hareketlerinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde etkili olan en önemli “içsel” faktörlerdir. Hatta bunlar arasındaki döngüsel nedensellik ilişkisi de söz konusu faktörlerin etkisini artırıcı rol oynamıştır.

Bununla birlikte gençlik hareketlerinin doğuşuna ortam hazırlayan dışsal faktörler de göz ardı edilmemelidir. Dışsal faktörleri, “emperyalist müdahaleler” ve “konjonktürel etkiler” şeklinde incelemek mümkündür. Hiç kuşku yok ki söz konusu dışsal faktörlerin, yukarıda bahsi geçen içsel faktörlerle güçlü bir bağlantısı mevcuttur. Zira toplumu bütün yönleriyle derinden etkileyen böylesi hareketler yalnızca iç dinamiklere yaslanarak açıklanamaz. Özellikle Immanuel Wallerstein’in, “Bağımlılık Kuramı”ndan mülhem, ülkeleri “merkez”, “yarı-çevre” ve “çevre” ekseninde sınıflandırdığı²⁰ ve ülkeler arasındaki ilişkileri bu çerçevede incelediği “Modern Dünya Sistemi Kuramı”, içsel ve dışsal faktörler arasındaki bağlantının ortaya çıkarılmasında bir yöntem olarak kullanılabilir.

Buna göre, ekonomik olarak “merkez”e bağlanarak, “çevre” konumuna düşen ülkeler, “merkez” tarafından giderek artan bir şekilde sömürülmeye başlarlar. Sömürü artışına paralel olarak “çevre”, “merkez”e daha fazla bağlanır. Ekonomik sömürü

¹⁹ Zygmunt Bauman, **Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm – Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik**, çev. F. Doruk Ergun, 1.b., Say Yay., İstanbul, 2013, s. 70.

²⁰ Wallerstein’e göre “merkez”, sanayileşme hamlelerini gerçekleştirmiş, yaşam standartları yüksek ve dolayısıyla ekonomik olarak güçlü, hatta sömürücü olan ülkelerdir. “Çevre”, çoğunlukla hammadde ihraç eden, bunun karşılığında pahalı sanayi malları ithal eden ve bu yolla “merkez” tarafından sömürülen ülkelerdir. Yaşam standartları düşük olan bu ülkeler merkez ülkelerin sermaye kaynağı konumundadırlar. “Yarı-çevre” ise “merkez” ile “çevre” arasında kalan, “çevre”yi sömüren, ancak “merkez” tarafından da sömürülen ülkelerdir. Orta derecede teknolojiye sahip olan bu ülkeler, sermaye isteyen malları üretmektedirler. Wallerstein’in “Modern Dünya Sistemi Kuramı” hakkında detaylı bilgi için Bkz. Immanuel Wallerstein, **Modern Dünya Sistemi, 1. - 2. Cilt**, Ali Özcan (Ed.), Çev. Latif Boyacı, Bakış Yay., İstanbul, 2005.

düzenin kurulmasıyla başlayan “çevre” - “merkez” ilişkisi, bir süre sonra siyasi sömürüyü de bu ilişkiye dahil eder.

Türkiye'deki gençlik hareketleri “içsel” dinamikler kadar “dışsal” dinamiklerden de beslenmiştir. Bu beslenme, kimi zaman “emperyalist müdahaleler”, kimi zaman da “konjonktürel etkiler” yoluyla olmuştur.

18. yüzyılda İngiltere ve Kıta Avrupa'sında yaşanan sermaye birikimi, kapitalist modelin devamlılığını temin için sömürgecilik faaliyetlerinin bir unsuru olarak kullanılmıştır. Özellikle nüfuz altına alınmak istenen ülkelerin öncelikle ekonomik olarak bağımlı kılınması, sonra bu bağımlılıktan faydalanılarak hem siyasi hem de sosyal açıdan yönlendirilebilir hale getirilmesi, kapitalizmin vazgeçilmez bir özelliği olmuştur.

Türkiye'de, içsel dinamiklerin tetikleyicisi olan ekonomik sıkıntılar açısından 1838 Baltalimanı Antlaşması, “milat” olarak kabul edilebilir. Bu süreç, 1854 yılındaki ilk dış borçlanmayla devam etmiş ve nihayetinde Düyun-u Umumiye'ye teslimiyetle içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik olarak ayakta kalması ancak bağımlı bulunduğu ülkelerin istedikleri siyasi tutumu sergilemesine veya dayatmalarına makul cevap vermesiyle mümkün olmuştur. Aynı durumla Cumhuriyet Dönemi'nde de karşılaşmıştır. Özellikle Soğuk Savaş Dönemi'ndeki Amerika Birleşik Devletleri (ABD) – Sovyetler Birliği (SSCB) kutuplaşmasının Türkiye'yi “taraf” olmaya zorlaması, bir anlamda söz konusu kutuplaşmanın Türk toplumuna sirayet etmesini de beraberinde getirmiştir. Truman Doktrini ve Marshall Yardımları gibi ABD politikalarına hizmet eden çözüm önerileriyle başlayan süreç, Türkiye'yi emperyalist müdahalelere daha da açık konuma getirmiştir.

Uluslararası konjonktürel etkiler de gençlik hareketleri üzerinde belirleyici bir diğer faktör olarak dikkat çekmektedir. Dünyada meydana gelen gelişmeler, ister istemez hareketlerin seyrinde belirleyici bir rol oynayabilir. Örneğin; Avrupa'da önemli dönüşümlere yol açan 1830 – 1848 Devrimleri, Meşrutiyet'le yönetilen ülkeler ile despotik idareye sahip ülkeleri bariz bir biçimde birbirlerinden ayırmıştır. Gücünü ve konumunu korumak isteyen Padişah Abdülaziz'in, Çar tarafından yönetilen Rusya'ya; meclis kurulmasını isteyen Yeni Osmanlıların ise Meşrutî Monarşi'yle yönetilen İngiltere'ye yakın durması, bu çerçevede değerlendirilebilir. Jön Türklerin Makedonya bölgesindeki etkinliği ve örgütlenmeleri mason locaları eliyle yapmaları veya yabancı postaneler yoluyla iletişim kurlmaları konjonktürel etkilere bir başka

örnek teşkil etmektedir.²¹ Konjonktürel etkilenmeler, Cumhuriyet Dönemi gençlik hareketlerinde de görülmektedir. II. Dünya Savaşı yıllarında gençler arasında artış gösteren “*Milliyetçi*” - “*Komünist*” çatışması, bu hususta verilebilecek ilk örneklerdendir. Ayrıca 1958 Küba Devrimi ve 1960 Nisan'ında Güney Kore'de meydana gelen öğrenci hareketlerinin, 27 Mayıs Askerî Darbesi öncesinde ortaya çıkan gençlik hareketleri üzerinde yarattığı etki de göz ardı edilmemelidir.

Türkiye'deki gençlik hareketlerinin oluşum süreçlerinde etkili olan içsel ve dışsal faktörler, Yeni Osmanlılar Hareketi'nden itibaren tüm büyük gençlik hareketlerinde benzer bir gelişim seyri izlemiştir. Bu durum, Türkiye'deki gençlik hareketlerinin nedenselliği hususunda bir genelleme yapmaya müsait bir durum teşkil etmiştir.

Türkiye'de gençlik hareketlerinin öznesi olan gençlerin “*örgütsel*” yapıları, bu örgütlerdeki kadroların nitelikleri, düşünsel altyapıları, mücadele yöntemleri ve bu hareketlerin yarattığı sonuçlar da en az hareketin nedenleri kadar önemlidir.

Gençlik hareketlerindeki örgütlenme biçimleri ve örgütlerin kadro nitelikleri, gençlik hareketlerinin hedeflerine ulaşmasıyla yakından ilgilidir. Yeni Osmanlılar Hareketi'ni oluşturan gençlerin hemen hemen hepsinin “*memur*” kökenli olması, örgüt ağının kurulmasını güçleştirmiştir. Örgüt ağının kurulamamış olması ise hareketin “*başarı*”sının geçici bir nitelik arz etmesine neden olmuştur. Bir sonraki gençlik hareketinin bu açıdan daha güçlü bir örgütsel ağ oluşturduğunu söylemek mümkündür. İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti'nin kurulmasıyla başlayan süreç, her ne kadar zaman zaman dağınık bir görünüm sergilese de nihayetinde “*İttihat ve Terakki Cemiyeti*” ile somutlaşan, merkezî ve güçlü bir yapının kurulmasıyla tamamlanmıştır. II. Meşrutiyet'in, varlığını sürdürme hususunda öncekine oranla daha başarılı olmasının temel sebeplerinden bir tanesi de budur. Cumhuriyet Dönemi'nde ortaya çıkan gençlik hareketleri için de örgütlü biri yapının varlığından söz edilebilir.

Türkiye'deki gençlik hareketleri incelediğinde düşünsel alanda bir “*süreklilik*” durumu göze çarpmaktadır. Her ne kadar her bir gençlik hareketinin düşünsel etkileşim dinamikleri ve sınırları değişiklik göstermişse de özellikle 20. yüzyıldan itibaren her gençlik hareketi, değişmez bir kural olarak, Hegel'in, “*tarihin, kaçınılmaz bir ilerleme*

²¹ Bu durumun “*emperyalist müdahale*” olarak algılanması da mümkündür. Ancak “*emperyalist müdahaleler*” ile “*konjonktürel etkiler*” arasında ince bir nüans mevcuttur. Jön Türk Hareketi üyelerinin, ülkenin kurtuluşunu yalnızca kendi başarılarında görmelerinden ve başarıya ulaşmak için tüm kanalları kullanmayı “*mubah*” saymalarından dolayı emperyalizmle işbirliği yapıyormuş gibi algılanan bu görünümü “*pragmatizm*” olarak da yorumlanabilir.

süreci olduğu"²² fikrini doğrularcasına, bir önceki hareketten etkilenmiştir. Bu da gençlik hareketleri arasında bariz bir süreklilik olgusu yaratmıştır. Borak'ın 27 Mayıs Askerî Darbesi öncesinde yaşanan gençlik hareketlerini "1876'ların, 1908'lerin ve 1919'ların tekerrür edeceğinin bir işaretidir; tarihin zalimlere bir ihtarıdır"²³ ifadeleriyle tanımlaması, gençlik hareketleri arasındaki "süreklilik" algısı açısından büyük önem arz etmiştir. Velidedeoğlu da "her devir kendinden öncekine, her inkılâp kendinden evveli fikir hareketlerine bağlıdır"²⁴ sözüyle "süreklilik" algısına katkıda bulunmuştur.

"Milliyetçi" düşüncede de benzer bir süreklilik gözlemlenebilmektedir. Yeni Osmanlılar Hareketi'nde Namık Kemal'in "vatan" kavramı üzerine oturttuğu ve Ali Suavi'nin "kavmiyetçilik" görüşüyle desteklediği bu fikir, II. Meşrutiyet'in ardından daha sistematik hale getirilerek "siyasi düşünce" haline getirilmiştir. "Turancılık" fikrinin ortaya çıkmasıyla "irredantist" bir karakter kazanan milliyetçilik, Mütareke Dönemi'nde "misak-ı milli" sınırlarına çekilerek pragmatik ve realist bir niteliğe bürünmüştür. 1930'lu yıllarda "Turancı" fikirlerin yeniden canlanması ve bu fikirlerin II. Dünya Savaşı koşullarında giderek güç kazanması, "milliyetçilik" in yerini "milliyetçilikler" in almasına neden olmuştur. Öyle ki 1950'li yılların Türkiye'sinde "etnosantrik", "mukaddesatçı" ve "Kemalist" milliyetçilik gibi üç ayrı anlayıştan söz edilebilir hale gelmiştir. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken husus, ilk izlerine Yeni Osmanlılar Hareketi'nde rastlanan "milliyetçilik" fikrinin, hemen hemen tüm gençlik hareketlerinde etkili bir düşünce olarak varlığını devam ettirmiş olmasıdır.

Türkiye'deki gençlik hareketlerinde uygulanan mücadele yöntemleri, Türk modernleşmesini yakından ilgilendirmiştir. Örneğin Yeni Osmanlıların otorite ile mücadelelerinde "gazete"leri kullanmaları, Türk Basın Tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ne var ki aynı yöntem bir sonraki kuşak tarafından da benimsenmiştir. Hatta Mütareke Dönemi Türk gençliği de benzer bir yol takip ederek basın – yayın faaliyetlerini mücadele yöntemlerinin başına koymuşlardır.

1865 – 1960 yılları arasındaki tüm kitlesel gençlik hareketlerinde odaklanmaya değer noktalardan birisi de fonksiyonel özellikleridir. Söz konusu hareketlerin istisnasız tümünde askeri müdahale, iktidar değişikliği, yeni bir siyasi ve hukuksal yapılanma meydana gelmiştir. Bir başka deyişle Türkiye'de, 19. yüzyılın ikinci

²² Bozoğlu, a.g.m., s. 69.

²³ Sadi Borak, **Atatürk, Gençlik ve Hürriyet**, Anıl Yay., İstanbul, 1960, s. 110.

²⁴ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Türkiye'de Üç Devir, 1. Cilt**, Sinan Yay., İstanbul, 1972, s. 165.

yarısından itibaren, mevcut otoriteye karşı gelişen tüm gençlik hareketlerinin ardından ülkenin kompozisyonunda köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bu durum, gençlik hareketlerinin bütüncül olarak ele alma ihtiyacını doğurmaktadır. Zira “Mutlakıyetçilik”ten “Meşrutiyet”e, “Meşrutiyet”ten “Cumhuriyet”e geçişte ve Cumhuriyet Dönemi'ndeki siyasal gelişimin seyrinde gençlik hareketlerinin önemli bir yeri vardır.

Bu çalışmanın ana aksını 95 yıllık bir zaman dilimini kapsayan siyasi seyir oluştururken, ağırlıklı olarak gençlik hareketlerinin nedenleri, hareketin özneleri, güdüleyicileri, mücadele yöntemleri ve ortaya çıkardıkları sonuçlara odaklanılmıştır. Böylelikle tüm gençlik hareketleri arasındaki benzerlikler, farklılıklar, süreklilikler ve kopuşlar tarih disiplini çerçevesinde tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. BÖLÜM

TÜRK SİYASİ TARİHİ'NDE BİR BAŞLANGIÇ NOKTASI: YENİ OSMANLILAR HAREKETİ

1.1. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE OSMANLI'NIN EKONOMİK, SOSYAL VE SİYASAL YAPISINA GENEL BİR BAKIŞ

“Tanzimat Dönemi” olarak adlandırılan dönem, 19. yüzyılın başlarından itibaren görülmeye başlayan ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümlerin hız kazandığı bir süreç olmuştur. Özellikle dış borç alımı, sosyal yapının dönüşümü ve huzursuzlukların krize evrilmesi, tüm bunların siyasal baskı ve istikrarsızlıklarla katmerlenmesi, Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihî seyrine yön vermiştir.

1.1.1. Ekonomide İstikraz Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu’nda ekonominin kötüye gidişi, 19. yüzyılda ansızın ortaya çıkmış bir durum değildir. 1683 yılında II. Viyana Kuşatması sonrasında “İmdad-ı Seferiye” adı altında ilk kez iç borçlanmaya gidilmesi ve 1775 yılında ihraç edilen hisse senetleri karşılığında yeni bir iç borçlanma sisteminin benimsenmesi, Osmanlı İmparatorluğu’nda ekonominin kötü gittiğinin öncü habercilerdir.²⁵ Buna karşın bütçe giderlerinin gelirleri karşılamaması, dahası, gelir-gider açığının her geçen yıl giderek artması iltizam usulünün²⁶ uygulamaya konmasına yol açarak mali yapıdaki bozukluğun etki alanını genişletmiştir. Hatta dış borçlanmayı imparatorluğun itibarını zedeleyici bulan yöneticiler, mültezimlerden iç borç temin etme yoluna dahi gitmişlerdir.²⁷ İç borçlanmalara, vergi ve iltizam gelirlerine rağmen ekonominin bir türlü toparlanamaması üzerine “tağşiş” (yani devalüasyon) yöntemine

²⁵ Biltekin Özdemir, **Osmanlı Devleti Dış Borçları 1854 – 1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk**, Ankara Ticaret Odası Yay., Ankara, 2009, s. 10.

²⁶ Devletin hâkimiyetinin azalması anlamına gelen iltizam usulü; “belli bir bölgede belli bir dönemde vergi toplama hakkının devlet tarafından açık artırmayla satılması ve şahıslar tarafından satın alınıp, parasının önceden ödenmiş olması” anlamına gelmektedir. Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner Gönen, 21. b., İletişim Yay., İstanbul, 2007, s. 34.

²⁷ Özdemir, **a.g.e.**, s. 13; Ayrıca İmparatorluk, iç borçlanmada ağırlıklı olarak yüksek faiz talep eden gayrimüslim tebaaya mensup Galata Bankerleri’ne başvuruyordu.

başvurulmuştur. Bu yöntem ile birlikte ekonomik yapı içinden çıkılmaz bir hal almıştır.

Bununla birlikte 1838 yılında İngilizlerle imzalanan ve esasında tüm gayrimüslim tüccarlara bulunmaz bir ayrıcalık sağlayan Balta Limanı Antlaşması'nın akdedilmesi, ülkenin mali yapısının büsbütün çökmesi yolunda önemli bir sürecin başlangıcını teşkil etmiştir.

Balta Limanı Antlaşması'nda ithal edilecek tüm ticari metalar için %5, ihrac edilecek tarımsal ve endüstriyel ürünler için ise %12'lik gümrük vergisi uygulanması,²⁸ başta İngiltere olmak üzere hem ticarî hem de sınaî potansiyel açısından Türklerden güçlü olan Avrupa devletlerine muazzam kazançlar sağlayacak olan büyük bir pazarın kapısını aralamıştır.²⁹ Böylece ortaya çıkan durum, toprağın belirleyici rolünü azaltmış ve imparatorluğun malî yapısı yerli üreticilerin aleyhinde bir eksene oturmuştur.

Berkes tarafından “*tarihimizdeki ilk ‘satılık memleket’ vesikası*”³⁰ olarak nitelendirilen antlaşmadan hemen sonra harekete geçen Avrupa endüstrisi, imparatorluğu bir yandan kendi sanayisi için hammadde kaynağı haline getirirken, öte yandan ticaret burjuvazisi için mamul malların tüketildiği bir “*pazar*”a dönüştürmüştür. Böylelikle imparatorluğun malî dengesi alt üst olmuştur. Nitekim Ubicini, Osmanlı sanayisi hakkında yaptığı değerlendirmede Balta Limanı Antlaşması'nın yarattığı etkilere de değinerek şu ifadeleri kullanmıştır:

*“Osmanlı İmparatorluğu’nda endüstri eski halinden çok daha düşüktür. Bugün Türkiye ihrâcatının en büyük kısmı, Avrupa’ya teslim ettiği ve onun da kendine kullanması için işlenmiş olarak geri gönderdiği hammaddelerden ibarettir. Bir zamanlar sadece kendi tüketimini karşılamakla kalmayıp Doğu memleketlerinin bütün pazarlarına ve mamul madde yapan bir çeşit fabrikalar artık ya tamamen ortadan kalkmışlar ya da tam bir durgunluk içine girmişlerdir”*³¹

Liberalizmin “*laissez-faire*” (bırak geçsin) söylemine örnek teşkil eden bu dezavantajlı ticaret serbestliğinin³² yarattığı nihai sonuç, refah ve sosyal statü sembolü

²⁸ M. A. Ubicini, **Osmanlı’da Modernleşme Sancısı**, çev. Cemal Aydın, Timaş Yay., İstanbul, 1998, s. 205.

²⁹ İngiltere ile imzalanan bu antlaşmadan 1839’da Fransa, 1840’ta İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda, Belçika, Prusya, 1841’de de Danimarka ve Toskana da yararlanmaya başlamıştır. Muzaffer İlhan Erdost, “Osmanlı’dan Günümüze Yabancılara Taşınmaz Satışı – Yasallaşma Süreçleri ve Sonuçları”, **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, S. 1, (2006), s. 60.

³⁰ Niyazi Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk Ve Toplumsal Devrimler**, Yön Yay., İstanbul, 1965, s. 57.

³¹ Ubicini, **a.g.e.**, s. 273.

³² Berkes, “... devlet eliyle ekonomi olmaz, bırakın bu işi Zarifi mi olur; Mr. James Jones mu olur; yoksa ikisi birlikte mi olur; istedikleri gibi onlar yapsınlar” dediler. ... görülmedik refah devrini yerli/yabancı

olarak giyim eşyası vb. mamul maddeler ithal eden, buna karşılık çivit, kahve, şeker, çelik, metal ürünleri gibi maddeler ihraç eden, böylelikle yarı sömürgeliğe doğru koşan bir “imparatorluk” idi.³³

Bu ekonomik olumsuzluktan çiftçilerin bilgi eksiklikleri, bilek gücünden yoksunluk, sermaye yetersizliği ve ulaşım güçlüğü çekilmesi gibi nedenlerden kaynaklanan³⁴ sıkıntılarla mücadele eden tarımsal kesim de derinden etkilenmiştir. Söz konusu sıkıntılara ek olarak iç gümrük vergisinin ziraî ürünlerin maliyetlerini arttırması, yerli esnafı ithal ürünlere yönelmeye mecbur bırakmıştır. Nitekim A. D. Mordtmann da İstanbul’daki değirmencilerin Rumeli’den ya da Anadolu’dan aldıkları her çuval buğdaya iç gümrük vergisi ödemek zorunda kaldıklarını, bu nedenle ithal buğday kullandıklarını, aynı şekilde fırıncıların da daha ucuza gelmesinden dolayı ithal buğdaydan üretilmiş unları tercih ettiklerini belirtmektedir.³⁵

Bununla birlikte teknolojik donanımı nedeniyle seri üretime geçen Avrupalı üreticiler, Osmanlı İmparatorluğu’ndan temin edilen hammaddelerden ürettikleri ürünleri yerli üreticiye nazaran çok daha uygun fiyatlara satmaya başlamıştır. Böylece yerli üretici pasif duruma düşmüştür. Bu, bir yandan sosyal krizlerin doğması için gerekli koşulları hazırlarken, öte yandan imparatorluğu kendi hammaddesiyle kendi ekonomisini çökerten ülke konumuna getirmiştir. Ayrıca imparatorluğun sosyal ve siyasal yapısının kapitalist sistemin gelişimine uygun olmayışı da ekonominin zayıflamasında ve dışa bağımlı hale gelmesinde etkili olmuştur.³⁶

3 Mayıs 1869 tarihli Hürriyet gazetesinde kaleme aldığı yazıyla yabancılara verilen imtiyaza ve Balta Limanı ile gelen ekonomik çöküntüye değinen Namık Kemal, ortaya çıkan tabloyu şu şekilde tasvir etmiştir:

“Hani bizim birçok tüccarımız ve kıçlarında Osmanlı bayrağı temevvüç eder sefain-i ticaretimiz var idi. Hususiyle Karadeniz sevâhilinde ve Akdeniz adalarında bulunan ahalinin ekserisi İstanbul’a ve memâlik-i ecnebiyyeye ümid-i şed ile ticaret ederlerdi. Bunlar ne oldu? Hani bizim Müslim ve gayrimüslim tebaamızdan ‘Hayriye ve Avrupa Tüccarı’ namıyla var idi ki tüccar-ı ecnebiyye hakkında imtiyazar vermeğe başladığımızda bizim tüccarımızdan bir sınıf feryad ve figan etmeleriyle onlardan bazılarına ecnebilere verdiğimiz imtiyazat şeklinde bazı

özel teşebbüsçülük rejiminin insafına bıraktılar” demektedir. Berkes, **a.g.e.**, s.s. 58 – 59.

³³ Kemal H. Karpat, **Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, çev. Dilek Özdemir, 1. b., İmge Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 13.

³⁴ Ubicini, **a.g.e.**, s. 261 – 273.

³⁵ A. D. Mordtmann’dan alıntılan Yuriy Aşatoviç Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, çev. Mazlum Beyhan – Ayşe Hacıhasanoğlu, 1. b., Bilgi Yay., İstanbul, 1974., s.s. 21 – 22.

³⁶ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye – 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, 38. b., Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 2006, s. 348.

müsaadat etmiştik. Bunlar nereye gitti? Hani bizim bedestenimizde ve Galata'da ve çarşı-yı kebirde velhasıl her esnaf arasında başlarında ahmediye sarılı ak sakallı nurani yüzlü hâcegîlerimiz ve kirli firli hacı ağalarımız vardı ki her biri hîn-i hacetinde çekmecesini açtıktan yüz, yüz elli bin guruşluk altın bulunurdu. Onlar nerede? İşte onların hepsi mahv ve mün'adim oldu. Zira ticaret-i dahiliyemiz bütün Avrupalılar eline geçti. Ve emtia-i dahiliye revaçtan kalıp Avrupa met'ayı itibar buldu. Büyücek muamelat-ı ticarete girişen tabiyemizi dahi imtiyaz-ı ecnebiyye ile hükümetimizin mütehazzi olan muamele-i zulmiye ezdi bitirdi”³⁷

İmparatorluğun içinde bulunduğu malî sıkıntıya rağmen III. Selim ile başlayıp, II. Mahmut ile devam eden ve 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile ivme kazanan modernleşme çabalarından taviz verilmemiştir. Bu çabaların gerektirdiği malî zorunluluklar ve enflasyondan kaynaklı yoğun baskı, imparatorluğu her defasında Galata Bankerleri'ne muhtaç bırakmıştır.³⁸ Nitekim 1854 yılında patlak veren Kırım Savaşı'nın malî dengede yarattığı ağır tahribat ve artık yüksek faizle iç borçlanmanın neredeyse imkansız hale gelmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nu ilk kez dış borçlanmaya sevk etmiştir.

Bu borçlanma, Osmanlı İmparatorluğu açısından tarihî bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü böylelikle liberal kapitalizm, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki ilk hedefi olan “*serbest ticaret*”in tesisinin ardından ikinci hedefine ulaşmış, yani “*dış borçlanma*”yı da gerçekleştirmiştir.³⁹ Artık bu yolla imparatorluk üzerinde etkin bir müdahale ve denetleme aracı oluşturularak bağımlılık arttırılmıştır. Bu nedenle söz konusu antlaşma, malî bir antlaşmanın ötesinde, imparatorluğun hem malî, hem siyasî, hem de sosyal yapısını etkileyecek gelişmelerin yeni aktörlerinin kimler olacağını belirlemiştir.

Kırım Savaşı'nın finansmanını karşılamak⁴⁰ ve silah almak amacıyla 24 Ağustos 1854 tarihinde İngiltere ve Fransa ile 3.000.000 (üç milyon) sterlinlik ilk borçlanma

³⁷ (Namık) Kemal, “Yeni Osmanlılardan Bir Zat Tarafından...”, **Hürriyet**, S. 45, (3 Mayıs 1869), s. 8.

³⁸ Bu dönemde ekonomiyi toparlamak için en çok başvurulan yöntemlerden birisi de “*tağşiş*”, yani paranın değerinin düşürülmesi idi. Paranın değerinin sık sık düşürülmesi, ithal edilen ürünlerin dövizle satın alınması durumuyla birleşince bankerler açısından kazançlı bir durum yaratmıştır. Yerasimos'a göre bu durumun ortaya çıkardığı kaotik ortamda “*Küçükklü büyüklü bütün tüccarlar, Osmanlı parasını yabancı paralara çevirmek veya yurtdışına ödeme yapmak gerektiğinde bu paraların değerleriyle istedikleri gibi oynayan sarrafların ağına düşüyorlardı*” Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye – Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na**, 2. Cilt, çev. Babür Kuzucu, 1. b., Gözlem Yay., İstanbul, 1975, s. 666.

³⁹ Süleyman Hüsnü Paşa, **Darbe ve Muamma – Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi ve Ölümü**, Haz. Faruk Yılmaz, İz Yay., İstanbul, 2011, s. 13.

⁴⁰ Kıray, savaşın maliyetinin 11 milyon sterline tırmandığını belirtmektedir. Emine Kıray, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı Ve Dış Borçlar**, 2. b., İletişim Yay., İstanbul, 1995, s. 29.

antlaşmasını⁴¹ imzalayan Osmanlı İmparatorluğu, artık sonun başlangıcına gelmiştir. Zira alınan bu borca rağmen ekonomik toparlanmanın sağlanamaması üzerine 27 Haziran 1855'te ikinci kez kredi antlaşması imzalanmıştır.

İmparatorluğun malî politikasının iyi yönetilememesi, *deyni deyn ile ifa etme* (borcu borç ile kapatma) usulünün benimsenmesi, imparatorluğu adım adım dipsiz bir kuyuya doğru sürüklemiştir.

İmparatorluğun bu sürüklenişindeki asıl sıkıntı, alınan borçlardan ziyade o borçların kullanılış amaçlarından kaynaklanmıştır. Gerek faizler yoluyla gerekse kredi masrafları nedeniyle yapılan kesintiler nedeniyle Avrupa ülkelerini ve Avrupalı tüccarları zenginleştiren, ancak, imparatorluğu da bir o kadar bağımlı ve yoksul hale getiren borçlanmaların sebebini Kıray, şu ifadelerle açıklamıştır:

“... imparatorluk borç aldığı parayla yatırım yapmak, ekonominin üretim kapasitesini arttırmak, böylece zorlanmadan borcunu ödeyebilmek amacıyla borçlanmıyordu. ... Merkezi bürokrasi, ayanın ve yerel eşrafın gücünü kırmak ve ekonomik fazla üzerindeki geleneksel siyasal meşruiyetini ve denetimini yeniden kurmak için Avrupa'dan borç alıyordu. Ekonomik fazlanın üretimini finanse etmekten çok, bu fazlanın bölüşümü üzerindeki çatışmayı finanse etmek için borçlandı”⁴²

Bu ifadelerden çıkan sonuç, mukteditler kendi otoritelerini devam ettirebilmek için borçlandıkları, yani kendi otoritelerinin sürmesi için imparatorluğu feda ettikleri şeklinde değerlendirilebilir.

Gerçekten de 1854 – 1877 yılları arasındaki süreçte alınan kredilerin (birisi dışında) hiç biri yatırım amaçlı kullanılmamıştır. Yalnızca 1870 yılında alınan kredi Rumeli Demiryolu'nun yapımında harcanmış, diğerleri ya savaş masraflarına ya borç ödemelerine ya da devalüasyondan kaynaklı sıkıntıların sübvansede edilmesinde kullanılmıştır.⁴³ İrtem'in deyimiyle alınan borçların hazineye giren kısmının yalnızca %10'uyla 1250 kilometrelik demiryolu yapılmış, birkaç zırhlı alınmış ve Boğaziçi'nde birkaç saray ve köşk inşa edilmiş, geriye kalan %90'lık kısmı memlekete faydalı hiçbir eser bırakmayarak eriyip gitmiştir.⁴⁴

⁴¹ Alman borca karşılık Mısır'ın cizye gelirlerinin ipotek gösterilmesi nedeniyle söz konusu kredi antlaşmasına “*Mısır Borçlanması*” da denilmektedir. Özdemir, **a.g.e.**, s. 46.

⁴² Kıray, **a.g.e.**, s. 84.

⁴³ Özdemir, **a.g.e.**, s.s. 60 – 62.

⁴⁴ Süleyman Kâni İrtem, **Şark Meselesi – Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, 1999, s. 143.

Tablo. 1
1854 – 1877 yılları arasında çekilen kredilerin amacı

Kredinin Çekildiği Yıl	Kredinin Çekilme Nedeni
1854	Kırım Savaşı'nın finansmanı ve silah alımı
1855	Kırım Savaşı'nın finansmanı ve silah alımı
1858	Kaimelerin tedavülden çekilmesi
1860	Birikmiş çeşitli iç ve dış borç ödemeleri
1862	Kaimelerin toplanması ve birikmiş iç- dış borç ödemeleri
1863	Kısa vadeli borçların ödenmesi ve madeni para basılması
1865	Dış borçların ödenmesi ve bütçe açığı
1865	Kısa vadeli borçların %5 faizli tahvillerle konversiyonu
1869	Kısa vadeli borçların ödenmesi ve bütçe açığı
1870	Rumeli Demiryolu yapımı
1871	Kısa vadeli borçların ödenmesi ve bütçe açığı
1872	Hazine tahvilleri ve bütçe açığı
1873	1872'de ihraç olunan hazine tahvillerinin konversiyonu
1873	Bütçe açığı
1874	Kısa vadeli borçların ödenmesi ve konversiyon için tahvil ihracı
1877	Rusya ile savaş masrafları

Bu borçlanmalarda dikkat çeken bir diğer husus da çekilen kredinin miktarı ile ele geçen safi miktar arasındaki uçurumdur. Örneğin söz konusu dönemde talep edilen 238.597.762 altın liraya karşılık, ele geçen miktarın 129.980.220 altın lira olması,⁴⁵ aradaki 108.617.542 altın liranın buhar olması demektir.

Alınan tüm bu borçlar, ticarî bağımsızlığını Avrupalı tüccarların eline veren imparatorluğun ekonomik bağımsızlığının da Avrupa'nın finans çevrelerine teslim edilmesine yol açmış ve Fuad Paşa'nın deyimiyle “*devlet-i aliyye istikraz etmeyince yaşayamaz*”⁴⁶ hale gelmiştir. Hatta bu bağımlılık, 1862'de Osmanlı Bankası'nın doğmasına ve aynı yıl “*Bank-ı Osmanî-i Şahane*” imtiyazı çerçevesinde para basma hakkını ele geçirmesiyle daha da somutlaşmıştır.⁴⁷ Bir başka deyişle tarihte Türk

⁴⁵ A.g.e., s. 95.

⁴⁶ “İstikraz-ı Cedid Üzerine Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin Mütâlaâtı”, **Hürriyet**, S. 22, (23 Kasım 1868), s. 6.

⁴⁷ Osmanlı Bankası'nın kurulmasından sonra İstanbul'da, Adrien Bliotti'nin deyimiyle “*hepsi de*

hâkimiyet mefkûresinin alametlerinden birisi olarak görülen paranın Osmanlı İmparatorluğu adına İngiliz-Fransız ortaklığındaki bir banka tarafından basılması kabul edilmiştir.

1870'lere gelindiğinde Osmanlı tahvilleri Avrupa borsalarının en iyi spekülasyon aracına dönüşmüştür. Ancak bu tahviller üzerinden yapılan her spekülasyon, Osmanlı maliyesine vurulan yeni bir darbe niteliği taşımıştır.

Kısacası, 1838'de Balta Limanı Antlaşması'yla imparatorluk sınırları içerisindeki rekabetin Avrupalı ülkeler lehine düzenlenmesiyle başlayan sıkıntılar, 1854 yılında ilk dış borçlanmayla çöküşe doğru yönelmiş ve 1875'te imparatorluktan alacakları olanlara, hesaplarına düşen payın ancak yarısını alabileceklerini, diğer yarısının ise gelecek beş yıl içerisinde %5 faizli bonolarla karşılanacağını açıklamasıyla⁴⁸ son bulmuştur. Bu “son” yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun itibarını zedelememiş, aynı zamanda bir “iflas”ın haberini vermiştir.

Dönemin Sadrazamı Mahmut Nedim Paşa'nın 6 Ekim 1875 tarihinde yayınladığı ve tarihe “*Ramazan Kararnâmesi*” adıyla geçen memorandum, her ne kadar Rus Büyükelçisi Ignatiev'in telkinlerinin etkisiyle ortaya çıkmış olsa da yanlış politikaların, suiistimallerin, siyasî baskıların, savaşların ve ayaklanmaların kıskacında hercümerç hale gelişinin doğal bir sonucu idi.

1.1.2. Tanzimat'tan I. Meşrutiyet'e Osmanlı'da Sosyal Durum

Batı ile entegrasyon, Balta Limanı Antlaşması (1838) ile başlamış ve “*Tanzimat Fermanı*” olarak adlandırılan Gülhane Hatt-ı Hümayunu (1839) ile devam etmiştir. Bu durum, ilk dış borç alımı (1854) ve Islahat Fermanı (1856) ile bağımlılık sürecine dönüşmüştür. Bu sürecin ekonomik ve siyasî durum üzerindeki yoğun etkisi, sosyal duruma da sirayet etmiştir. Dolayısıyla 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan sosyal krizlerin temelinde hem ekonomik ve hem de siyasî etkiler yoğun bir şekilde gözlemlenebilmektedir.

II. Mahmut'tan itibaren merkezî otoritenin, yerli aristokrat unsurların kontrol edilemez güce kavuşmaması için giriştiği “*kaynak*” mücadelesi,⁴⁹ ister istemez yeni

varlıklarını Hazine'nin parazitleri olarak sürdüren” çok sayıda yabancı banka kurulmuştur. Taner Timur, **Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler**, 1. b., İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2006, s. 91.

⁴⁸ Lord Kinross, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü**, çev. Meral Gasıralı, 1. b., Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 2008, s. 523.

⁴⁹ Bu mücadele, II. Mahmut'un “*iltizam*” uygulamasını kaldırmasıyla gün yüzüne çıkmıştır. İltizam usulünün kaldırılmasıyla belki tahta yönelik olası bir tehlike bertaraf edilmişti. Ancak imparatorluğu bekleyen daha büyük bir tehlike belirmişti. O da taht için ayanlara nazaran daha “*tehlikesiz*” görünen

bir yerli orta sınıfın doğmasına engel teşkil etmiştir. Batılı ülkelere önemli avantajlar sağlayan anlaşmalardan sonra imparatorluğa akın eden ithal ürünler, çoğunluğu sanatkârlar ve dükkân sahiplerinden oluşan Müslüman Osmanlı orta sınıfını kısa sürede yok etmiştir.⁵⁰

Devleti yeniden yapılandırmaya yönelik reformlar, dünya ekonomik sistemiyle bütünleşme süreci ve siyasî konjonktür nedeniyle ikili bir yapı arz eden “burjuva” sınıfının “ticarî” kısmını Batılı güçlerin himayesi altında güçlenen gayrimüslimler, “bürokratik” kısmını ise Müslümanlar oluşturmuştur.⁵¹

Müslümanların bürokratik burjuvaziye yönelmeleri keyfî değil, zarurî bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Ticarî burjuvaziye hâkim olan gayrimüslimlerin, ufak denilecek ticarî faaliyetleri dahi kendi tekellerine almaları,⁵² bu zaruretin başlıca sebeplerindendir. Zamanla yerleşik hale gelen bu durum, imparatorluk sınırları içerisinde yerli bir ticaret burjuvazinin oluşmasını imkânsız hale getirirken, devlet memurluğuna yönelen bir işsizler ordusu ortaya çıkarmıştır. Çoğunluğunu medrese öğrencilerinin teşkil ettiği bu ordu, 1870’lerin ortasında yaşanan ayaklanmaların önemli bir parçası haline gelmiştir.

Bununla birlikte zaman içerisinde iktidara muhalif bir karakter kazanan bürokratik burjuvalar, ticaret burjuvazisinin gayrimüslimlerin elinde olmasından⁵³ rahatsız olmuşlar ve rahatsızlıklarını, bu duruma göz yuman iktidarı eleştirerek dile getirmişlerdir. Üstelik bu eleştirilerin yüksek sesle dile getirilmesi, sınıfsal ayrışmanın etnik ve dinsel hüviyetinin ön plana çıkmasına neden olmuştur.

Özellikle Batılı ülkelerin konsoloslukları vasıtasıyla uyruklarını değiştiren gayrimüslim Osmanlı tebaası, kapitülasyonların nimetlerinden faydalanarak hızla zenginleşmiştir. Buna karşın Müslüman – Türk tebaa, mültezimlerin kışkacında daha fazla ezilmeye başlamıştır. Zira yeni ekonomik düzen, mültezimleri, üretilen ürünlerin

gayrimüslimlerin ticaretteki yükselişi idi.

⁵⁰ Karpat, **a.g.e.** s. 490.

⁵¹ Bürokratik burjuvaziye oluşturan grup, reform hareketlerinin bir parçası olarak kurulan Batılı tarzdaki eğitim kurumlarında yetişmişlerdir. Hem imparatorluğun hem de kendi sınıfsal değişimlerinde rol oynayan bu grup, Göçek’in deyimiyle “*toplumsal değişimin hangi çizgide gelişeceğini belirlemiş ve ... imparatorluğun çöküşünde pay sahibi olmuştur*” Fatma Müge Göçek, **Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü – Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme**, çev. İbrahim Yıldız, 1. b., Ayraç Yay., Ankara, 1999, s.s. 103 - 104.

⁵² Yerasimos, **a.g.e.**, s. 618.

⁵³ Yerasimos, bu sınıfın Türk burjuvazisinin aleyhine gelişen Fenerli aristokratlardan, Ermeni sarraflardan, Rum tüccarlar ve Levantenlerden oluştuğunu ifade etmektedir. **A.g.e.**, s.s. 610 – 618.

daha büyük bir bölümüne el koymaya özendirilmiş, neticede köylülerin gelirleri azalmış ve tarımsal üretimde düşüş gözlenmiştir.⁵⁴

Zürcher'in sunduğu verilere göre 19. yüzyıl boyunca Osmanlı nüfusunun %15'inin 10.000 veya üstü şehirlerde bulunan kentlilerden, %85'inin ise kırsal kesimde yaşayanlardan oluştuğu⁵⁵ göz önüne alınırsa, tarımsal üretimde yaşanan krizin ne denli etkileyici olduğu daha net bir biçimde anlaşılacaktır.

Namık Kemal, 1868 yılının sonlarında kaleme aldığı bir yazıda kırsal kesimdeki tabloyu şu şekilde dile getirmiştir:

“... köylüler yorganını, döşeğini, bakırını, çömleğini satıyor, vergiler veriyor. Mültezimler geliyor, mahsulün öşür namıyla azdan az beşte birini fukaranın elinden alıyor. Halkı tuz diyorlar, su diyorlar, tüütün diyorlar, su diyorlar, gümrük zecriye hayvan resmi, pazar resmi, ruhsatiye resmi, kereste angarya resmi, tapu resmi, meyve resmi, yol yevmiesi gibi akla fikre gelmez bin türlü isimlerle bu kadar paralar tahsil olunuyor. Yine taşrada asker sade suya çorba ile geçiniyor. Kışı yazlık elbise ile çıkarıyor”⁵⁶

Ayrıca 1873 – 1874 yıllarında Anadolu'da yaşanan kıtlık, tarımsal faaliyetlerdeki düşüşü hızlandırırken, çok sayıda hayvanın telef olması, ülkedeki krizi büsbütün hissedilir hale getirmiştir. Bu yıllarda Anadolu'yu gezen Captain Fred Burnaby, seyahatnamesinde yaklaşık 25.000 kişinin kıtlıktan dolayı hayatını kaybettiğini yazmıştır.⁵⁷

Buna karşın imparatorluk hazinesindeki gelir düşüklüğünün vergilerin arttırılması yoluyla telafi edilmeye çalışılması, özellikle kırsal kesimde bunalım yaşanmasına neden olmuştur.⁵⁸ Devletin dış borçlarıyla paralel olarak, kırsal kesimden toplanan vergilerin artması, söz konusu bunalımın borçlanma ile ilişkisini kanıtlar niteliktedir.

Halktan toplanan yüksek vergiler ve imparatorluğun kredi alışkanlığına tutulması, yalnızca kırsal kesimde yaşayanları değil, büyük kentlerde yaşayanları da derinden etkilemiştir.

İrtem, Osmanlı malî yapısındaki sıkıntının İstanbul'daki yansımalarını şu ifadelerle açıklamaktadır:

⁵⁴ Kıray, **a.g.e.**, s.s. 194 – 195.

⁵⁵ Zürcher, **a.g.e.**, s. 24.

⁵⁶ (Namık) Kemal, “İdare-i Haziranın Hülâsa-i Âsarı”, **Hürriyet**, S. 27, (28 Aralık 1868), s.s. 5 – 6.

⁵⁷ Timur, **a.g.e.**, s. 88.

⁵⁸ İmparatorluk gelirlerinin önemli bir kısmını vergiler oluşturmuştur. 1864'te öşür gelirlerinin toplam gelirler içerisindeki %34 iken, kıtlığın yaşandığı yıllarda %44'e ulaşmıştır. Yerasimos, **a.g.e.**, s. 911.

“(Abdülmecit Dönemi'nde) Sarayın üç senede üç milyon kese akçe borcu çıkararak maliye hazine tahmil olunmuştu; bazı alacaklılara konsolit kâğıdı, bazısına sergi verilmişti. Alacaklı esnaftan bazıları da açıkta kalmış, yahut sonradan da borçlar edinilmiş olmasıyla bir çok esnaf Bâb-ı Âliye geldiler; sızlanmağa başladılar ise de Bâb-ı Âlice bunlara bir şey denilemedi.

Üç dört ay maaşlar verilemedi. Para devirden kaldı. İstanbul'u umumî bir müzayaka sardı. Tüccar ve sarraflardan her gün iflas edenler oldu; birçok mağazalar ve dükkânlar kapandı...

Abdülmecid sıkıntıdan hastalandı. Saraydan alacaklı Hıristiyan esnafın arzuhalleri Bâb-ı Âlice kabul olunmadığından bunlar da saray tarafına gidip padişaha arzuhal takdim etmek istediler...

Bunlardan birkaç yüzü kişi bir vapur kiralayıp Boğaziçi'nde Fransız, İngiliz, Rusya sefaretlere gittiler. Arzuhal takdim ile bağrışıp çağrıştılar. Abdülmecid zamanında bu sızıltılara nihayet verilemedi. Abdülaziz devrinde ve Fuad Paşa sadaretinde hazinenin müzayakası son dereceyi buldu. Kaime ile yüzlük altın bir gün 300 kuruşa kadar çıktı. Sonra üç yüzden dört yüze fırladı, nihayet büsbütün geçmez oldu.

Halkın elinde hep kaime vardı. Pek çok adam aç kaldı. Parası olanlar ihtiyaten üçer, beşer günlük ekmek aldılar. Fırınlarda ekmek bitti; sona kalanlar ekmek bulamaz oldular ve ziyade alanlardan cebren almağa kalkıştılar. Sokaklarda ekmek kapışmak gibi ihtilal emareleri görüldü. Bazı kimseler bu emareler üzerine silâh ve cephane tedarikine başladılar. Dükkânlar kapandı. İstanbul'u bir dehşet kapladı”⁵⁹

Yine Osmanlı Vakanüvisi Ahmet Lütü Efendi de benzer bir tablo sunarak şöyle demiştir:

“İstanbul'da parasızlık o dereceye varmıştı ki, zenginler ve fakirler günlük zaruri ihtiyaçlarını karşılamakta aciz kalmışlardı. Hiç kimsenin bir kimseye yardım etmesi ve borç vermesi mümkün olmayıp, insanlar geçimlerinde ziyadesiyle zaruret halinde idiler. Sekiz ay kadar ma'aşlar gecikmede idiler. Maliye Hazinesi kimseye para vermiyordu”⁶⁰

Kuşkusuz Tanzimat Dönemi, Türk modernleşmesi için önemli bir kilometre taşıdır. Ancak modernleşme adına yapılan işlerin halk üzerindeki yansımalarının da pek de beklendiği gibi olmadığı aşikârdır. Berkes'in de dediği gibi;

“Halk, terakki adına yapılan şeylerden ne elde edildiğini sorduğu zaman, ortada devletin Avrupa maliyecilerine borçlanmasından, Hıristiyan halkın Avrupa ticaretinden zenginleşmesinden, Türk halkının, zenaat erbabının sukutundan, köylüsünün sefaletе düşmesinden, devlete Ermeni ve Rum sarraflarının, özel teşebbüscülerinin hâkim olmasından başka bir şey göremiyordu. Evet, medeniyet geliyordu; fakat medeniyet geldikçe Türk daha çok onun dışında kalıyor; üstelik bu medeniyet onun üstüne bir çeki taşı gibi çöküyordu”⁶¹

⁵⁹ İrtem, a.g.e., s.s. 113 – 114.

⁶⁰ Osmanlı Vak'anüvisi Ahmet Lütü Efendi'den alıntılan, Timur, a.g.e., s. 79.

⁶¹ Berkes, a.g.e., s. 48.

Cevdet Paşa da Islahat Fermanı'nı ve sonrasındaki süreci kastederek “*Ehl-i İslamdan çoğu, ‘âbâ’ ve ecdâdımızın kanyyla kazanılmış olan hukûk-ı mukaddese-i milliyemizi bugün gâ’ib ettik. Millet-i İslamiye, millet-i hâkime iken böyle bir mukaddes haktan mahrum kaldı. Ehl-i İslâm’a bu bir ağlayacak ve mâtem edecek gündür’ deyû söylenmeye başladılar*” demiş ve yaşanan rahatsızlığı dile getirmiştir.⁶²

Süleyman Hüsnü Paşa’ya göre ise “*özellikle İslâm toplumu devletin tüm yükünü omuzlamış olduğu halde, yine de hakir görülerek, şevket ve ikbali günden güne sarsılmakta idi*”⁶³

İmparatorluktaki Türk ve Müslüman “*Osmanlı vatandaşları*” ile Ermeni ve Rum uyruklu gayrimüslim “*Osmanlı vatandaşları*” arasındaki gerginliklerin temel sebebi ekonomik gelişmelerdi. Keyder, söz konusu gerginliği hegemonyalarını kurmak veya kaybetmek istemeyen sınıflar arasındaki çatışmanın etnik farkları vurgulayan ideolojik düzeye kaymış biçimi⁶⁴ şeklinde açıklamaktadır. Bu açıklama, aslında ekonomik temelli olan bu sosyal gerginliğin siyasî karakterinin bulunduğunu da göstermektedir.

19. yüzyıldan beri devam eden ve özellikle yüzyılın sonlarına doğru hız kazanan sömürgeleşme süreci, Anadolu’nun Batı kıyılarında sosyal dönüşümlere yol açmıştır. Özellikle sahip olduğu doğal liman ve geniş hinterland sayesinde imparatorluğun ticarî faaliyetlerinde kilit bir merkez haline gelen İzmir Limanı’nın Batı Anadolu’nun cazibesini arttırması ve liman çevresinin tarımsal açıdan gayet elverişli ovalarla donanmış olması, Rum çiftçilerin sayısını hızla arttırmıştır. Bununla birlikte Doğu ve Güney Anadolu’daki verimli toprakların Ermenilerin elinde bulunması,⁶⁵ halihazırda ticarî ve endüstriyel üretimde saf dışı kalmış olan Müslüman Türklerin bürokrasi dışında tutunmaya çalıştıkları tek dal olarak kalan toprak üzerindeki hakimiyetinin de ihlali demektir. Nitekim Karpat’ın da dediği gibi özellikle kırsal kesimde yaşayan çok sayıda Türk köylüsü, gayrimüslimlerin yanında vasıfsız işçi olarak istihdam edilmek durumunda kalmıştır.⁶⁶ Müslüman Türkler açısından bu durum, “*kendi topraklarında kendisini köleleştiren gayrimüslimlere*” karşı tepki gösterme nedeni olmuştur. Bu

⁶² Ahmet Cevdet Paşa’dan alıntılan, Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, çev. Mümtaz’er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, 1. b., İletişim Yay., İstanbul, 1996, s. 26.

⁶³ Süleyman Hüsnü Paşa, **a.g.e.**, s. 39.

⁶⁴ Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, 19. b., İletişim Yay., İstanbul, 2014, s. 88.

⁶⁵ Keyder, **a.g.e.**, s.s. 88 – 89.

⁶⁶ Balkanlarda yaşayan çok sayıda Türk köylüsü, Yunan ve Bulgar çiftçilerin hizmetinde çalışmak zorunda kalmışlardır. Karpat, **a.g.e.**, s. 20.

tepki, ilerleyen yıllarda yaygınlaşacak olan “milliyetçi” anlayışın güçlenmesinde de belirgin bir rol oynayacaktır. İmparatorluğun kozmopolit yapısı da böylesi hareketlerin yayılmasını kolaylaştırıcı bir ortam yaratmıştır.

Bu hareketleri destekleyen bir başka etken de göç olgusu idi. Kırım Savaşı ve Rusya'nın Orta Asya'ya doğru ilerlemesiyle birlikte Kırım, Kuban ve Kafkas bölgesinden⁶⁷ Anadolu ve Rumeli'ye yönelik yoğun bir Müslüman göçü yaşanmıştır. Yaklaşık 2.300.000'i aşkın kişiden⁶⁸ oluşan bu kitleyi, Türklerin yanı sıra Çerkes, Abhaz, Ulah ve diğer Müslüman topluluklar oluşturmuştur.

Savaşta yaşanan toprak kayıpları nedeniyle tüm mal varlıklarını ve yurt bildikleri toprakları bırakarak İstanbul'a gelen göçmenlerin yaşadıkları ekonomik sıkıntılar,⁶⁹ özellikle bu işin sorumlusu olarak gördükleri yabancı kesimlere karşı nefretin ve bu duruma boyun eğen yönetici kadrolara yönelik protestoların artmasında etkili olmuştur.

Gerek Mayıs 1876'da meydana gelen Talebe-i Ulûm İsyanı'nın, gerekse 1878'de Ali Suavi'nin öncülüğünde gerçekleştirilen Çırağan Sarayı Vak'ası'nın göçmenler tarafından desteklenmesinin⁷⁰ nedeni yaşadıkları sıkıntılardır.

Sosyal krizlerin, kolaylıkla siyasallaşmasını sağlayan bir diğer etken de halk ile arasında sosyo-ekonomik açıdan “uçurum” bulunan yönetici kadroların devlet idaresinde rüşvete, israfa ve kayırmacılığa göz yummaları olmuştur.

Halk açlıkla boğuşurken, yüksek dereceli bürokratların ve yakınlarının servet ve refah içerisindeki yaşamları dikkat çekmiştir.⁷¹ Üstelik bu dönemde küçük bürokratların maaşları düzenli olarak ödenmemiş ve bürokratlar arasındaki maaşlar sahip olunan nüfuzla göre büyük farklılıklar göstermiştir.

⁶⁷ Fatma Müge Göçek, “Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, 4. Cilt, 3. b., İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 67.

⁶⁸ Karpat'ın sunduğu verilere göre 1853 – 1865 yılları arasında 2.310.000 kişi göç etmiştir. Bunların 560.000'i Kırım ve Kuban'dan, 1.750.000'i Kafkaslardan gelmiştir. Karpat, **a.g.e.**, s. 450; Yerasimos ise 1856 – 1864 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'na göç edenlerin sayısının yaklaşık 600.000 civarında olduğunu belirtmektedir. Yerasimos, **a.g.e.**, s. 909.

⁶⁹ Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi, İstanbul'daki göçmenler ile ilgili olarak “*Bunların ahval-i müteellimelerine yürekler dayanmak kabil değil idi*” demektedir. Ahmet Lütfi Efendi'den alıntılanan Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, 6. Cilt, 7. b., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2007, s. 96.

⁷⁰ Çırağan Sarayı Vak'ası hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Ali Suâvi ve Çırağan Sarayı Vak'ası”, **Belleten**, C. 8, S. 29, (1944), s.s. 71 – 118.

⁷¹ Bu dönemde Hürriyet gazetesinde çıkan bir yazıda İstanbul'daki eşraf zenginlik içinde yaşarken, İzmit'te insanların açlıktan evlatlarını suya atmaya başladığından bahsediliyordu. “Mesele-i Musavvat”, **Hürriyet**, S. 15, (5 Ekim 1868), s.3.

Sonuç olarak 1860'lara gelindiğinde Osmanlı'da muhalif bir yapının ortaya çıkacağı ve bu yapının temelde halkın ve düşük rütbeli bürokratların hoşnutsuzluğuna dayanacağı⁷² belli olmuştur.

1870'lerde yaşanan ekonomik krizler ve kıtlık nedeniyle halkın içine düştüğü durum, hem Padişah Abdülaziz'e hem de Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ya⁷³ karşı gösterilecek olası bir tepki için uygun sosyal ortamı yaratmıştır.

1876 başlarında Times muhabirinin Müslümanların hükümeti devirene kadar dayanacaklarını söylemesi,⁷⁴ F. Millengen'in, "*Kuşkusuz, Anadolu'daki Müslümanlar ayaklanmaya hazırdılar...*"⁷⁵ demesi, söz konusu sosyal ortamın gerçekten de hazır olduğunu göstermektedir.

1.1.3. Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'da Siyasî Yapı

Siyaset sosyolojisinin simge isimlerinden olan Max Weber, "*otorite*" kavramını temellerine göre üçe ayırmaktadır.

Genel olarak ifade edilecek olursa birincisi, "*yasallaştırılmış kuralların ve bu tür kurallara göre otorite konumuna yükselmiş olanların emirler yayınlama hakkının yasallığına olan inanca* dayanan "*yasal-ussal otorite*";

İkincisi "*eski geleneklerin kutsallığına duyulan yerleşmiş inanca ve onların altında uygulanan otoritenin meşruluğuna*" önem veren "*geleneksel otorite*";

Üçüncüsü ise "*tekil bir kişinin ve onun tarafından buyrulan ya da ortaya çıkarılan normatif kalıpların ya da düzenin istinai kutsallığına, kahramanlığına ya da örnek gösterilen karakterine bağlılığını*" esas alan "*karizmatik otorite*"dir.⁷⁶

Bu otorite tipleri içerisinden geleneksel otoriteyi de gerontokrasi, patriyarkalizm ve patrimonyalizm olarak üçe ayıran Weber, Osmanlı İmparatorluğu'nu "*sultanizm*" adını da verdiği patrimonyalizm kapsamında kabul etmektedir.⁷⁷

⁷² Timur, yapının halk hoşnutsuzluğuna dayandığını öne sürmektedir. Timur, **a.g.e.**, s. 255; Davison, bu söylemin tersini ifade etmekte Mahmut Nedim Paşa muhaliflerinin genelde halk kesiminden farklı olarak memur ve ordu sınıfı mensuplarından ve gazetecilerden oluştuğunu söylemektedir. Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856 – 1876, 2. Cilt**, Papirüs Yay., İstanbul, 1997, s. 58.

⁷³ **A.g.e.**, s.s. 70, 90.

⁷⁴ **A.g.e.**, s. 90.

⁷⁵ Millengen'den alıntılan Petrosyan, **a.g.e.**, s. 33.

⁷⁶ Max Weber, **Ekonomi ve Toplum**, çev. Latif Boyacı, Yarı Yay., İstanbul, 2012, s.s. 334 – 335.

⁷⁷ **A.g.e.**, s. 400.

Her ne kadar Weber, böyle bir analiz yapmış olsa da Osmanlı İmparatorluğu, kendi iç dinamiklerinin de katkısıyla zaman zaman özgün nitelikler taşımıştır. Ubicini, 1847 – 1853 yılları arasında yazdığı mektuplarda imparatorluğun siyasi karakterini “Ortaçağ’a kadar gerilesek bile, modern Avrupa’da benzeri bulunmayan bir hükümet şekli”⁷⁸ ifadeleriyle açıklamıştır. Ubicini’ye göre bu idare şeklinde “Sultan her şeydir”, en azından halk böyle bakmaktadır.⁷⁹

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde bu tablo, yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Ekonomik bağımlılığın temellerinin atılmasından bir yıl sonra başlayan Tanzimat Dönemi, imparatorluğun yalnızca ekonomik ve sosyal değil, aynı zamanda siyasi dönüşüm süreci de olmuştur. Bu sürecin en belirgin özelliği, II. Mahmut ile başlayan merkezîleşme hamlelerinin yarattığı sivil – bürokratik elitlerin yönetimde “erk” sahibi haline gelmiş olmasıdır. Bu dönemde “Babıali” kelimesinin sivil bürokrasiyle özdeşleşmesi, bu “elit”lerin gücünü ortaya koyması bakımından önemlidir.

Merkezîleşme politikaları ile birlikte imparatorluğun yönetimi “sivil bürokrasi – padişah”, bir başka deyimle “Babıali – saray” düzlemi üzerine oturtulmuştur. Özellikle Tanzimat Dönemi’nin başlamasıyla birlikte yönetim dengesi Babıali lehine değişmiştir.⁸⁰ Bunda “bürokrat”ların güçlü olması kadar, padişahların yeterince muktedir olamamasının da payı büyüktür. Ne var ki bu dengenin bozulması, aynı zamanda her iki grup arasında bir “güç” savaşı yaşanmasına neden olmuş ve bu savaş, imparatorluğu adım adım çöküşe taşıyan başlıca unsur olmuştur.

Bu güç savaşının en yoğun yaşandığı süreç, Tanzimat Dönemi olmuştur. Bu dönemde, siyasi istikrarsızlıkların ortaya çıkması, (güç ister bürokratlar, isterse saray elinde olsun) bitmek tükenmek bilmeyen baskıcı yönetim anlayışının hâkim kılınması, rüşvetçi ve nepotist tutumlara meyledilmesi imparatorluğu zayıflatan nedenler olarak dikkat çekmektedirler. Üstelik bütün bunlar, hem ayrı ayrı hem de hepsi birden kozmopolit yapıya sahip olan imparatorluğun hızla siyasî bağımsızlığını yitirmesine yol açmıştır.

⁷⁸ Ubicini, **a.g.e.**, s. 91

⁷⁹ **A.g.e.**, s. 106.

⁸⁰ Bu dönemdeki Babıali bürokratları öylesinde güçlenmişlerdir ki Ortaylı’nın deyiimiyle “Babıali Diktatörlerine” dönüşmüşlerdir. İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 7. b., İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 89.

Özellikle Mardin'in "organik anayasal belge"⁸¹ olarak nitelendirdiği 1856 Islahat Fermanı, her ne kadar 1854'te ekonomik alanda meydana gelen bağımlılığın, siyasî ve toplumsal alandaki tamamlayıcısı olarak görülse de bir yönüyle siyasî istikrarsızlığın da kaçınılmaz sonucudur. Zira, yalnızca 1852 yılında dört defa sadrazam değişikliğinin yaşandığı imparatorlukta 1 Ocak 1852'den Islahat Fermanı'nın imzalandığı Şubat 1856'ya değin toplamda dokuz sadrazam görev yapmıştır.⁸² Islahat Fermanı da bu istikrarsızlığa çözüm olmamış ve Şubat 1856'dan Abdülaziz'in tahta geçtiği 25 Haziran 1861'e değin işbaşına gelen sadrazam sayısı yediyi bulmuştur.

Bu istikrarsızlıklar bir yandan ekonomik yapının zayıflamasını hızlandırırken, öte yandan merkezi otoriteye karşı hoşnutsuzlukları da arttırmıştır. Kuleli Vak'ası, bu durumun bir örneğini teşkil etmektedir.

Abdülaziz Dönemi'nin ilk on yıllık kısmında, devletin idaresi çoğunlukla Ali ve Fuat Paşalar nezdinde Babıali'nin eline geçmiştir. Namık Kemal'e göre bu dönemde hükümdar mutlakıyetçiliğinin yerini Babıali mutlakıyetçiliği almıştır.⁸³

İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Elliot, Ali ve Fuat Paşa'ların gücünü şu sözlerle açıklamıştır:

*"1867 senesinde Türkiye'ye gittiğimde Mithat Paşa Tuna Vilayeti valisi idi. ... Bu esnada Hükümet – i Osmanîye, Ali ve Fuat Paşalar gibi, gayet iki muktedir kişinin idaresinde olup, bunlar, birlikte hareket ederek Abdülaziz üzerine hüküm ve nüfuz kazanmışlar ve her ne kadar Abdülaziz onların nüfuzu altından kurtulmağa çalışmış ise de Ali ve Fuat, kendilerine rekabet edecek ve Abdülaziz'in işbu arzusunu kuvveden fiile çıkarmaya vasıta olabilecek kimsenin meydana çıkmalarına fırsat vermeyerek, elde etmiş oldukları kuvvet ve nüfuzu, ömürlerinin sonuna kadar muhafaza etmişler idi"*⁸⁴

Kuran ise "Saray devlet muamelâtına nadiren müdahale ederdi. Hattâ hükümet idaresine temas etmez ve karışmazdı bile. Mülkî idare, askerî kuvvet, devletlerle vâki müzakereler sırf Babîali ile cereyan eyler, Sadriâzamlar hâdisata tamamen âmil ve

⁸¹ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi – Makaleler IV**, 1. b., İletişim Yay., İstanbul, 1991, s. 16; Yerasimos ise Islahat Fermanı için "Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulacak sömürü düzeninin üstüne oturacağı temeli teşkil ediyordu" demektedir. Yerasimos, **a.g.e.**, s. 700.

⁸² 1846 – 1857 yıllarında yalnızca Mustafa Reşit Paşa'nın altı kez sadrazamlık görevinde bulunması, istikrarsızlığın bir başka göstergesidir.

⁸³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Haz. Ahmet Kuyaş, 18. b., Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2012, s. 288

⁸⁴ Süleyman Hüsnü Paşa, **a.g.e.**, s.s. 88 – 89.

vâkıf bulunurlardı. Harblerde de kumandayı Sadrıâzamlar deruhte eylerdi”⁸⁵ diyerek Ali ve Fuat Paşaların iktidarda olduğu dönemdeki gücünü ortaya koymuştur.

Namık Kemal bu ifadelere benzer bir şekilde, “*Evet birkaç padişah var. Fakat birine padişah derler. Sahihan padişah odur. Berikiler hükmüne şerik oldular. Lakin unvanına olamadılar. Hâlâ isimleri vükelâdır*”⁸⁶ demiştir.

Devletin idaresinde padişahı “*pasif*” durumda tutan Ali ve Fuat Paşa ikilisi, tipik Metternich’çi politikaları imparatorluğa hakim kılmışlardır.⁸⁷

Bu dönemdeki baskıcı politikalar, eleştirileri dile getirmek için yeni bir yol olarak “*basın*”a kapı aralamıştır. Ancak kısa süre sonra hükümet, bu yolu engelleme gayretlerine girişmiştir.⁸⁸

Babıali’nin politikada baskıcı bir yöntem izlemesinde tek etken sarayla arasındaki iktidar mücadelesi değildir. Bu dönemde dış baskıların da etkisiyle Lübnan’a Hristiyan bir valinin atanması, Hersek, Karadağ ve Girit’te çıkan ayaklanmalar, Belgrat Kalesi’nin Sırlara teslim edilmesi ve tüm bunların hükümete karşı oluşturduğu muhalefet de baskıcı politikaların temel sebepleri arasındadır. Tokay’a göre “*Bir yandan Batıya dönük Tanzimat reformları ve büyük devletlere verilen tavizler, öte yandan da gayri müslim topluluklarda yükselen ulusçu çalkantılar ve hükümetin yeni şartlarla başa çıkamaması, XIX. yüzyılın ikinci yarısında hükümete karşı muhalefet hareketlerinin doğmasına*”⁸⁹ neden olmuştur. Nitekim yeni yeni palazlanan basın camiasındaki ilk kapatma kararlarının ardında hükümetin bu gelişmeler karşısındaki tutumuna yönelik yoğun eleştiriler yatmaktadır. Ancak bu durum eleştirileri durdurmak bir yana, meselenin bir “*hürriyet*” davasına dönüşerek daha yüksek sesle dile getirilmesine yol açmıştır. Hatta bu seslerin içerisine rüşvet ve haraç gibi devlet düzenini bozucu iddialar da eklenmiştir.

Petrosyan, haraç yemenin ve rüşvetin günlük olayların bir parçası olarak algılanabilecek kadar kanıksandığı günlerde Van ve Hakkari kentlerindeki idareler hakkında bilgi veren bir yazarın “*Bu illerin yönetimi de tüm imparatorluğunki gibidir; yöneticiler hiç çekinmeden görevlerini kötüye kullanırlar. Buraların devlet merkezinden uzak oluşu, memurların açgözlülük yapmalarının ve doğruluktan*

⁸⁵ Ahmet Bedevî Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, 1. b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012, s. 84.

⁸⁶ (Namık) Kemal, **a.g.m.**, s. 6.

⁸⁷ Şerif Mardin, **Yeni Osm...**, s. 138.

⁸⁸ Bu konuya ilerleyen kısımlarda daha detaylı bir şekilde değinilecektir.

⁸⁹ Gül Tokay, **Makedonya Sorunu – Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903 – 1908)**, Ata Yay., İstanbul, 1996, s. 27.

*uzaklaşmalarının önemli bir nedenidir”*⁹⁰ şeklinde ifadeler kullandığından bahsetmektedir.

Aynı dönemde bir gazete, “(DeFTER-i kebir) işini becerebilmek için İstanbul’da şuna buna verilenlerden maada yalnız Fuad Paşa’nın kendisine altı milyon altı yüz bin frank yani bir elli bin kese”⁹¹ takdim edildiğinin işitildiğini yazmıştır.

1869’da Fuat Paşa’nın, 1871’de Ali Paşa’nın ölümü, imparatorluğun siyasî çehresini büsbütün değiştirmiştir. Sadrazamlığa Mahmut Nedim Paşa geçerken, yönetimdeki denge saray lehine dönmüştür.

Mahmut Nedim Paşa’nın sadrazamlığında hafiflemesi beklenen siyasî baskı, eskisine nazaran daha da artmıştır. Namık Kemal, İbret gazetesinde kaleme aldığı bir başyazıda Mahmut Nedim Paşa’nın on bir süren ilk sadrazamlık dönemini “... on bir aylık bir idare geçirdik ki devlet-i aliyyenin kazak süngüleri Silivri’de süvari bayrakları Kütahya’da görüldüğü zamanlar bile o kadar şiddetli bir buhran geçirdiği yok idi. Allah devleti o muhataradan da hıfz eyledi”⁹² ifadeleriyle değerlendirmiştir.

Mahmut Nedim Paşa’nın bu ilk döneminde muhtemel rakiplerini saf dışı etme gayretleri dikkat çekmiş ve çokça eleştirilmiştir. Nazırları, valileleri ve paşaları hızla değiştiren Mahmut Nedim Paşa, hükümetin basit sayılabilecek işlerinde dahi bir varlık gösterememiştir.⁹³

Bu dönem, aynı zamanda yeni bir siyasî istikrarsızlık sürecinin başlangıcı olmuştur. Mahmut Nedim Paşa’nın ilk sadrazam oluşunu takiben I. Meşrutiyet’in ilanına değin geçen beş yıllık süreçte toplam dokuz sadrazam görev yapmıştır. Her ne kadar yurtdışına taşan siyasî muhalefetin öncüleri bu dönemde affedilmiş ve muhalefete son verilmiş gibi gözükse de aslında söz konusu mücadele yurtiçine taşınmıştır. Bununla birlikte, her şeye rağmen devletin rutin bir uygulaması haline gelen basına yönelik baskı ve sürgün politikası varlığını sürdürmüştür.

26 Ağustos 1875’te Mahmut Nedim Paşa’nın ikinci kez iktidara gelmesiyle başlayan süreç, Abdülaziz Dönemi’nin sonunu getirmiştir.

Mahmut Nedim Paşa’nın siyasî hırslarını devam ettirerek, devlet ricalinin saygın isimlerini dama taşı gibi yerinden oynatması,⁹⁴ yöneticilerin yolsuzluk ve rüşvet

⁹⁰ Petrosyan, a.g.e., s.s. 24 – 25.

⁹¹ “İstikraz-ı Cedid Üzerine Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin Mütâlaâtı”, **Hürriyet**, S. 22, (23 Kasım 1868), s. 4.

⁹² (Namık) Kemal, “Başlıksız”, **İbret**, S. 97, (8 Kanunusani 1288 / 20 Ocak 1873), s. 1.

⁹³ Mardin, a.g.e., s. 74.

⁹⁴ Kuran, a.g.e., 83.

sarmalına dahil olmaları, liyakat esasını tümden terk edip bürokraside nepotizmi hakim klmaları ve sosyo-ekonomik dengesizlikleri körükleyici politikalar izlemeleri, hem devlet yönetiminin felce uğramasına hem de iç politikada muhalif yapının büsbütün güçlenmesine yol açmıştır.⁹⁵ üstelik bu dönemin en dikkat çekici yanı, muhalif yapıların bu durumdan yalnızca sadrazamın değil, padişahın da sorumlu tutulması hususunda hemfikir olmalarıdır.

Bazı istisnalar dışında nüfuz sahibi olan veya iyi rüşvet veren kimseler yetenek ve ehliyetlerine bakılmaksızın istedikleri makamlara atanırken, bu durum silsile halinde devlet idaresinin bozulmasına yol açmıştır. Kısa sürede bürokrasiye hâkim olan bu anlayışın etkileri hakkında bilgi veren Süleyman Hüsnü Paşa, ister kk ister büyük olsun, her türlü memuriyetin harem–i şahne veyahut mabeyn–i hmyn vasıtasıyla alınıp satldğından bahsetmiş ve şöyle demiştir:

“Valiler, mutasarrıflar, defterdarlar bir mahalden diğer bir yere atanırken, zaten bunların çoğu alçak ve mürtekip (rüşvetçi) takımından olduğundan, memuriyet elde etmek uğruna vermiş oldukları rüşveti kat kat kazanmak için, halkın mal ve mülkünü zulüm ve cebir ile yağma ederek, Osmanlı vilayetlerinin harap ve perişan olmasını bir kat daha temin etmişlerdi”⁹⁶

1876 yılı Mayıs başlarında Bulgarlar ile Müslümanlar arasındaki gerginliğin sürdüğü sırasında, Selanik’teki Fransız ve Alman konsoloslarının ldrlmesi (6 Mayıs 1876), Avrupa kamuoyunun tepkisini çekmemek adına suçsuz sivil ve memurların idama mahkûm edilmeleri⁹⁷ özellikle Mahmut Nedim Paşa Hükümeti’ne yönelik kızgınlığın nefrete dönüşmesine yol açmıştır. Nihayetinde İslamiyet’i benimsemeye niyetlenmiş Ortodoks Hıristiyan bir kızın Müslümanlarca korunma girişimi, siyasî gerginliği arttırmıştır. Bu sırada Müslümanların gayrimüslimlere karşı bir taşkınlık yapması beklenirken, ansızın Müslüman softalar tarafından Mahmud Nedim Paşa Hükümeti’ne yönelik eylem hazırlığı içerisine girilmiştir. Hatta bu softalar, hükümetin

⁹⁵ Karal’ın kullandığı şu ifadeler, I. Meşrutiyet arifesinde, Mahmut Nedim Paşa’nın sadrazamlığındaki buhranı net bir biçimde özetlemektedir:

“Vükelâ ve memurlar yarnından emin değildi. Padişah ve sadrazam sürgüne gönderme hastalığına tutulmuşlardı. Sebeplice sebepsiz, şphelendiklerini sürgün ediyorlardı. ... Rüşvet, görülmemiş dereceyi bulmuştu. Hkmetin idaresine tahsis edilmesi gerekli gelir, sarayın kaprislerine yetişmiyordu. Valilikler ve diğer büyük memuriyetler, Mabeyin tarafından rüşvet mukabili, ehliyetsiz ve agzl kimselere ihale ediliyordu”.

Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, 8. Cilt, 6. b., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2007, s. 211.

⁹⁶ Süleyman Hüsnü Paşa, **a.g.e.**, s.s. 89 – 90.

⁹⁷ Kabacalı, **a.g.e.**, s.s. 17–18.

gerek iç ve gerekse dış politikadaki uygulamalarının yarattığı hoşnutsuzluğun öncülüğünü yapmışlardır.⁹⁸

Tanzimat'tan I. Meşrutiyet'e giden süreçteki ekonomik çöküşü ve sosyal dönüşüm nasıl dış etkenlerden soyutlanarak açıklanamazsa, siyasî yapıdaki dalgalanmalar ve buhranlar da bu etki alanının dışında tutulamaz.

Tanzimat Dönemi'nin başlangıcından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî rotasının belirlenmesinde Avrupa konjonktürünün önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.

1848 yılında başlayan hareketler, Avrupa ülkelerini “*meclisli*” ve “*mutlakıyetçi*” yapılar olarak kutuplaştırmıştır. Bu kutuplaşmada “*meclisli*” yapıları İngiltere ve Fransa temsil ederken, “*mutlakıyetçi*” yapıların başını ise Çarlık Rusya'sı ve Avusturya çekmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi yapısında bu kutuplaşmanın izleri gözle görünür hale gelmiştir.

Bir yandan Balta Limanı Antlaşması ve dış borçlanma ile imparatorluğu ekonomik olarak kendine bağlayan “*meclisli*” yapılar, öte yandan Tanzimat Fermanı ile başlayan sosyal reform sürecine Islahat Fermanı ile birlikte “*gizlenmiş*” bir siyasî karakter kazandırmışlardır. Zira Islahat Fermanı'nda vaat edilen reformlar, Batılı ülkelerin “*Demokles'in kılıcı*” gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun başında tuttuğu bir tehdit unsuru olmanın yanı sıra devletin siyasî kodlarıyla istediği gibi oynama fırsatı veren bir şifre niteliği taşımaktadırlar. Bu şifre, Batılı ülkelerin Osmanlı Devleti'nde uygulanmasını gerekli gördükleri kanunları dahi kendi elleriyle hazırlayabilecek⁹⁹ kadar rahat hareket etmelerini sağlamıştır. Böylesi bir tablo, özellikle Avrupa'da¹⁰⁰ yaşanan gelişmelerin etkilerinin Osmanlı İmparatorluğu'nda da hissedilmesine yol açmıştır. Nitekim 1848 yılından itibaren kabaran milliyetçi duygu, Osmanlı İmparatorluğu'nun adım adım parçalanmaya sürüklenmesindeki başat faktörlerden birisi olmuştur.

1860'lı yıllarda mutlakıyetçi bir rejim ile yönetilen Osmanlı İmparatorluğu'nda hakimiyetin “*meclisli*” yapılara yakın olan kadroların elinde olması dikkat çekicidir.

⁹⁸ Davison, **a.g.e.**, s. 99.

⁹⁹ Karal, **Osmanlı Tar...**, 6. Cilt, s. 289.

¹⁰⁰ “*özellikle Avrupa'da*” ifadesi kasıtlı olarak kullanılmıştır. Zira bu dönemde Uzakdoğu'da Taiping Ayaklanması (1850 – 1864) ve Tokugawa Hanedanlığı'nın çöküşüyle sonuçlanan Meiji Restorasyonu (1868) gibi gelişmeler de yaşanmıştır. Ancak onların Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik doğrudan etkisi olduğuna dair bir kanıt yoktur.

Daha da ilginç olanı, mantıken Çarlık Rusya'sının yanında saf tutması gereken, imparatorluğun yönetimini elinde tutan ve görece "meclisli" yapılar ile iyi ilişki içerisinde bulunan kadroların da "baskıcı" bir politika gütmüş olmalarıdır. Bu çelişki tek başına Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl bir açmazda bulunduğu bir göstergesidir. Dolayısıyla Batı etkisiyle gelişen modernleşme süreci ile patrimonyal sistemin kısılcısından kurtulamama durumunun yarattığı sıkışmışlığın, "baskıcı" politikalara yol açan etkenlerden birisi olduğu söylenebilir.

Bu çelişik görüntü, 1870 yılında Alman ordularının Sedan'da Fransa'yı yenmesi ve Tanzimat ricalini temsil eden Ali Paşa'nın 1871'de ölmesiyle giderilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi tavrı, Mahmut Nedim Paşa'nın Rus yanlısı bir politika benimsemesinden ziyade, siyasî otoriteyi eline alan padişahın mutlakıyetçi tavrı takınmasıyla netleşmeye başlamıştır.

Fransız Elçisi M. Vogüe'nin 12 Mart 1873 tarihli raporuna göre padişahın dönemin Hariciye Nazırı'na¹⁰¹ "Bana iktidarımın bir kısmından vazgeçmem ve meşrutiyet sistemine yaklaşmam önerildi. Sizin de meşrutiyetçi fikirlerden uzak olmadığınız söyleniyor. Fakat bunları onaylamıyorum. Rusya'da olup bitenler bana mutlakıyetçi rejimin üstünlüklerini gösteriyor. Rusya, İmparator'un gayreti ile büyük ilerlemeler kaydediyor"¹⁰² demesi, takındığı tavrın net bir ifadesidir.

Aslında bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut rejimi açısından bakıldığında tutarlı görünmektedir. Bu arada değişen dengeler, 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması'nda yer alan Rusya aleyhtarı maddelerin 1871 yılında kaldırılmasıyla gün yüzüne çıkmıştır. Bir başka deyişle Rusya, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki Batı hâkimiyetine ortak olmuştur.

1870'li yıllarda Mahmut Nedim Paşa'nın, bürokrasinin yanı sıra askerî grupların da desteğini alan Mithat Paşa öncülüğündeki Yeni Osmanlılar ile mücadelesini bu pencereden okumak yerinde olacaktır. Mahmut Nedim Paşa'nın Rus elçisi İgnatiyev tarafından desteklendiği düşünülürse,¹⁰³ Batılı ülkelerin Yeni Osmanlılardan yana tavrı takınması hiç de şaşırtıcı bir durum değildir.

1875 yılında Mahmut Nedim Paşa'nın ikinci sadaret döneminin başlaması, imparatorluk üzerinde yeniden Rus etkisinin hâkim kılınacağı anlamına gelmektedir.

¹⁰¹ Muhtemelen Halil Şerif Paşa olmalıdır.

¹⁰² Timur, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁰³ Rus Elçisi İgnatiyev'in Mahmut Nedim Paşa üzerindeki etkisi öylesine büyüktü ki halk, Mahmut Nedim Paşa'ya "Nedimof" demeye başlamıştı. Ebüzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar Tarihi**, Haz. Şemsettin Kutlu, 1. b., Hürriyet Yay., İstanbul, 1973, s. 410.

Nitekim bu durumun önüne geçmek isteyen Batılılar, Rusya ile hâkimiyet mücadelesini imparatorluğun kozmopolit yapısını kullanarak yürütme yoluna gitmişlerdir. Rusların da aynı yöntemle karşılık vermesi, kaçınılmaz olarak imparatorluk içerisinde kaotik bir ortamın oluşmasına yol açmıştır.

Bosna ve Hersek Ayaklanması, Bulgar İsyanı ve Selanik Olayı'nın yarattığı kaotik ortamın temelinde bu güç mücadelesi yatmaktadır. Ancak kozmopolit yapının dezavantajlarının önüne geçemeyen Mahmut Nedim Paşa'nın Rus elçisi İgnatiev'in önerisiyle çoğunluğunun Batılı ülkelerin elinde bulunduğu devlet tahvillerinin faizlerini yarıya indirmesi, siyasi cinnetin körüklenmesi için gereken son damla olmuştur.

“Meclisli” ve “mutlakıyetçi” yapıların Osmanlı İmparatorluğu üzerinden giriştikleri mücadelelere ek olarak, kötü yönetim, sosyal adaletsizlik, ekonomik kriz ve bürokrasideki rahatsızlıklar, yeni bir sürecin başlamasına yol açmış ve kısa sürecek olan bir “ara”dan sonra eskisinden çok da farklı olmayan bir siyasî yapının kurulmasına ortam hazırlamışlardır.

1.2. BİR GENÇLİK HAREKETİ OLARAK YENİ OSMANLILAR: ÖRGÜTSEL YAPISI VE KADROSU

Türk Siyasi Tarihi'nde bir ilki teşkil eden Yeni Osmanlılar Hareketi, öncelikle bir gençlik örgütü olarak ortaya çıkmıştır. Bu örgüt, zaman içerisinde genişleyerek imparatorluğun hem siyasal, hem düşünsel, hem de hukukî gelişiminde etkin bir rol üstlenen harekete dönüşmüştür. Söz konusu örgütün amacı, örgütlenme tarzı, zaman içerisinde yaşadığı dönüşüm ve sahip olduğu kadro niteliği, yarattığı etki ile doğrudan ilintilidir.

1.2.1. Hareketi Başlatan Örgüt: Meslek Cemiyeti

“Yeni Osmanlılar” tabiri, Türkiye'de siyasi dönüşüm sürecinin en önemli kilometre taşlarından birini ifade etmektedir. Dar anlamıyla 30 Ağustos 1867'de kurulan bir cemiyetin adı olan bu tabir, geniş anlamıyla 1860'lı yılların başlarında ortaya çıkan ve nihayetinde Türkiye'de ilk kez parlamento sisteminin deneyimlendiği “I. Meşrutiyet” hedefine ulaşan hareketin adıdır. Koray'ın deyimiyle, “Yeni

Osmanlılar”, özellikle 1865 – 1876 yılları arasında yazar ve fikir adamı olarak sivrilen şahısların meydana getirdiği topluluğa verilen addır.¹⁰⁴

Abdülaziz'in 1861 yılında tahta geçişinden sonra hükümet nezdinde ağırlığını hissettiren Ali ve Fuat Paşa ikilisinin uyguladığı baskıcı politikaların yakın zamanda gevşeyeceğine dair herhangi bir emarenin görülmemesi,¹⁰⁵ ülkenin “*aydın*” kesimini yeni bir çıkış yolu aramaya yöneltmiştir. Bu dönemde özellikle gazeteler üzerinden şekillenmeye başlayan bir muhalif hareket sezilmeye başlamıştır.¹⁰⁶ Gerçekten de bu dönemde hükümetin uygulamalarını “*felaket*” olarak nitelendiren¹⁰⁷ bu grup, iktidarda bulunanların kendi politikalarını dahi yürütemeyecek kadar zayıf olduğunu düşünmektedir.¹⁰⁸

Bu muhalif hareketin ilk örgütlenme girişimi 1865 yılının Haziran ayında gerçekleşmiştir. Tam tarihi belli olmamakla birlikte¹⁰⁹ ilk olarak bir Cumartesi akşamı Yeniköy'de bulunan Sağır Ahmet Bey'in¹¹⁰ köşkünde toplanan gençler, başlatacakları hareketin hedeflerini ve bu hedeflere ulaşma yolunda kullanacakları yöntemleri tartışmak üzere ertesi gün tekrar toplanmaya karar vermişlerdir.

Ali Suavi'nin “*Avrupa taklitçisi olmayan, ülke yönetimini çağdaşlaştıracak yenilikçi fikirlere sahip genç grup*”¹¹¹ olarak tanımladığı hareketin ilk nüvesini teşkil eden bu grupta şu isimler yer almıştır: Sağır Ahmetzâde Mehmet, İskender Beyzâde Reşât, Gürcü Yusuf Paşazâde Nûri, Suphî Paşazâde Ayetullah ve Namık Kemal.¹¹² Ertesi gün bu gruba Mir'ât gazetesi sahibi Refik de dahil olmuştur.

¹⁰⁴ Enver Koray, “Yeni Osmanlılar”, *Bellekten*, C. 47, S. 186, (1983), s.s. 563.

¹⁰⁵ Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856 – 1876*, 1. Cilt, çev. Osman Akınhay, 1. b., Papirüs Yay., İstanbul, 1997, s. 209.

¹⁰⁶ Kendini koruma içgüdüsüyle hareket eden hükümet gazetelerdeki muhalif usulup nedeniyle Matbûat Nizamnamesi'ni yürürlüğe koymuş, böylelikle sansüre yasal bir zemin oluşturmuştur. Bu nedenle Yeni Osmanlılar Hareketi'nin doğuşunda 1 Ocak 1865'te yürürlüğe giren nizamnamenin etkisinden de söz edilebilir.

¹⁰⁷ Mardin, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁰⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı, 9. b., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2004, s. 452.

¹⁰⁹ Ebüzziya Tevfik, o günlere tanıklık edenlerin de “*Haziran 1865*” dışında, tam tarihi hatırlamadıklarını belirtmektedir. Ebüzziya Tevfik, *a.g.e.*, s. 77.

¹¹⁰ Sağır Ahmet Bey, Yeni Osmanlılar Hareketi'nin önemli isimlerinden olan Mehmet Bey'in babasıdır. Mehmet Bey'in yetiştiği bu köşkte sevilen bir diğer isim de Mahmut Nedim Paşa'dır. 1870'li yıllarda Yeni Osmanlıların hedef tahtasına oturacağı Mahmut Nedim Paşa'nın bu köşkte sevilmesi ve Yeni Osmanlılar Hareketi'nin yine bu köşkte doğmuş olmasının yarattığı tezatlık dikkat çekicidir. Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal – Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944. s. 415.

¹¹¹ Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, 1. b., İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 232.

¹¹² M. Kaya Bilgegil, *Yakın Çağ Türk Kültür Ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I – Yeni Osmanlılar*, Baylan Matbaası, Ankara, 1976, s.s. 355 – 356.

İlk toplantından bir gün sonra Belgrad Ormanları'nda tekrar biraraya gelen gençler, Ebüzziya Tevfik'in aktardığına göre mutlak idarenin ortadan kaldırılması ve bunun yerine meşrutiyet idaresinin tesis edilmesi için gerekli tedbirlerin alınması konusunda mutabık kalmışlar ve bunun için de bir cemiyet kurulmasını kararlaştırmışlardır.¹¹³

Türk modernleşme sürecinin en önemli öznelerinden birisi olarak tarihe mâl edilen bu cemiyetin ismi ile ilgili çeşitli iddialar öne sürülmektedir. “İttifak-ı Hamiyyet”, “Jeune Turques”, “Türkistan'ın Erbab-ı Şebabi”,¹¹⁴ “Yeni Osmanlılar” bu iddialardan bir kısmıdır. Ancak “Yeni Osmanlılar” ve “Jeune Turques” 1867'den sonra kullanılmaya başlamıştır. Bununla birlikte diğer isimlendirmeler ise Çelik'in de belirttiği gibi cemiyetin isminden ziyade sıfatı olarak kabul edilmelidir.¹¹⁵ Hatta bu sıfatlara Mehmet Bey'in “Üss-i Medeniyet”¹¹⁶ ile Ali Suavi'nin “Hürriyet ve Hamiyet”¹¹⁷ ve “Serbazlık Talebi İçin Ehl-i İslâmdan Bir Cemiyet”¹¹⁸ ifadeleri de eklenebilir.

Bilgegil, Osmanlı arşivlerinde yer alan Mühimme-i Mektûme Defterleri'nden elde ettiği bulgulara göre, cemiyetin gerçek isminin “Meslek” olduğunu ve bu ismin de Fransızca'daki “Mission” kelimesinden etkilenilerek konulduğunu öne sürmektedir.¹¹⁹

Cemiyetin lideri konusunda da somut bir iddiada bulunmak hayli güçtür. Ebüzziya Tevfik, cemiyetin Yusuf Paşazâde Nuri Bey'in başkanlığında kurulduğunu idda ederken,¹²⁰ Kuntay, cemiyetin kurulması yolundaki ilk toplantının Mehmet Bey'in evinde yapılmasından dolayı, O'nu cemiyetin doğal başkanı saymaktadır. Kuntay'a göre hükümet de Mehmet Bey'i cemiyet başkanı olarak görmüştür.¹²¹ Görevlendirmeler açısından bilinen en net bilgi, ilk sistemli muhalefet hareketinin öncüsü olan Meslek Cemiyeti'nin tüzüğünü hazırlama görevinin Ayetullah Bey'e verildiğidir.¹²²

¹¹³ Ebüzziya Tevfik, **a.g.e.**, s. 77.

¹¹⁴ (Namık) Kemal, “Mülâhaza”, **Tasvir-i Efkâr**, S. 461, (11 Şubat 1283 / 23 Şubat 1867), s. 1.

¹¹⁵ Çelik, **a.g.e.**, s. 27.

¹¹⁶ Bilgegil, **a.g.e.**, s. 400.

¹¹⁷ Çelik, **a.g.e.**, s. 26.

¹¹⁸ Kuntay, **a.g.e.**, s. 470.

¹¹⁹ Bilgegil, **a.g.e.**, s.s. 355, 400.

¹²⁰ Ebüzziya Tevfik, **a.g.e.**, s. 81.

¹²¹ Kuntay, **a.g.e.**, s. 415.

¹²² Davison, **a.g.e.** s. 212.

Lewis'in “okul görmüş entelijansiyanın yüksek bürokratların ve ulemanın zırh içine girmişe oligarşisine başkaldırısı”¹²³ olarak nitelendirdiği bu hareket hakkında dile getirilen isim ve sıfatların Avrupa'daki ilerici hareketlere atıf niteliği taşıyor olması dikkat çekmektedir. Örneğin Mardin, “İttifak-ı Hamiyyet” isminin “Tugend Bund” ve “Giovine Italia” gibi daha önceleri kurulmuş Avrupalı ihtilalci örgütlerle entelektüel bir ilişkiyi çağrıştırdığına vurgu yapmaktadır.¹²⁴

Meslek Cemiyeti ile ilgili dikkat çeken bir diğer husus, çok sayıda bilim insanı tarafından Türklerin ilk siyasal örgütlenmesi olarak kabul edilmesidir.¹²⁵

Sonuç olarak kendi dönemlerinin koşulları içerisinde “ilerici” denilebilecek niteliklere sahip genç münevverlerin ilk gizli teşkilatı olan Meslek Cemiyeti, Haziran 1865'te kuruluşuyla Türk siyasî ve düşünce tarihinde yeni bir dönüştürmenin öznesi olarak ortaya çıkmış ve hükümeti denetleme rolünü üstlenerek 1867 yılının Haziran ayına kadar varlığını sürdürmüştür.

1.2.2. Hareketin Amacı ve Örgütlenme Tarzı

Yeni Osmanlılar Hareketi'nin amaçları hakkında çok sayıda farklı görüş mevcuttur. Bu farklılıkların temel sebebi, Meslek Cemiyeti'nin ortaya çıktığı dönemdeki amaçların, zamanla başka noktalara evrilmesidir. Bu nedenle hareketin amaçlarına göz atarken Meslek Cemiyeti'nin kuruluşundan 1867'ye kadarki dönem ile 1867'den itibaren başlayan süreci dikkatli bir şekilde takip etmek gerekmektedir.

Genel itibariyle cemiyetin amaçları konusundaki görüşler içerisinde en fazla kabul edileni, hareketin nihai amacının “Kanûn-ı Esâsî”yi ilan ettirmek suretiyle imparatorluğun “mutlakîyetçi” rejimini, “meşrutî” bir rejime dönüştürmek ve Ali Paşa – Fuat Paşa ikilisinin iktidarına son vermektir.¹²⁶

Esasında bu görüş yanlış değilse de Meslek Cemiyeti'nin kurulduğu dönemde “nihai” bir karakter taşıdığı söylenemez. Elbette cemiyetin kurucuları içerisinde anayasal, meşrutî bir rejimi savunanlar olabilir. Ancak Ali Paşa ve Fuat Paşa'nın imparatorluk üzerinde kurduğu Metternich'ci sistemin bertaraf edilmesi, ilk dönem için çok daha öncelikli bir hedef olarak belirlenmiş olmalıdır. En azından sonraki

¹²³ Lewis, a.g.e., s. 135.

¹²⁴ Mardin, a.g.e., s. 29; Kuntay da Almanların “İttifak Fazilet” anlamına gelen “Tugend Bund Cemiyeti” ile “İttifak-ı Hamiyyet” arasında benzerlik olduğuna değinmiştir. Kuntay, a.g.e., s. 357.

¹²⁵ Emre Kongar, a.g.e., s. 132, Karal, Osmanlı Tar..., 8. Cilt, s. 210; Nermin Menemencioglu, “Namık Kemal Abroad: A Centenary”, Middle Eastern Studies, C. 4, S. 1, (1967), s. 33.

¹²⁶ Mardin, a.g.e., s. 21; Ebüzziya Tevfik, a.g.e., s. 82; Kuntay, a.g.e., s. 358; Koray, a.g.m., s. 566.

gelişmeler, bu hususu akla daha yatkın bir ihtimal haline getirmektedir. Nitekim Davison, grup üyelerinin çoğunluğunun idarî otorite üzerinde bir denetim mekanizması kurulmasını istediklerine dair kanıtların zayıf olduğundan bahsetmektedir.¹²⁷

Özellikle 1865 – 1867 yılları arasındaki süreçte harekette “*Meşrutiyet*”çilik fikri belirgin değildir. Namık Kemal’in bu dönemdeki yazılarında çoğunlukla imparatorluğun içinde bulunduğu durumu somut örneklerle açıklama gayreti de bu hususu doğrular niteliktedir. Bir başka deyişle, Namık Kemal ve arkadaşları meşrutî anlayışın veya siyasal reformun sözcülüğünü henüz üstlenmedikleri bu dönemde asıl çabalarını, halkın genel kültür düzeyini yükseltmekte yoğunlaştırmışlardır.¹²⁸

Meslek Cemiyeti’nin ortaya çıktığı dönemde örgütün amaçlarının ne olduğu konusunda kesin bir belge yoktur.¹²⁹ Ancak Abdülaziz’in tahttan indirilerek yerine V. Murat’ın geçirilmesi fikri, sadarete değişiklik yapılması gerektiği gibi hususlar çokça konuşulmuştur. Yine de bu hususta dikkati çeken en net amaç, Osmanlı İmparatorluğu’nun yaşadığı sıkıntıları çözüme kavuşturmaktır. Bu amaç, onları “*Devlet Nasıl Kurtulur?*” sorusunun cevabını bulmak için mücadele etmeye sevk etmiştir. Bu konu, harekete hâkim olan kadronun niteliği ile doğrudan bağlantılıdır.

Hareketi oluşturan üyelerin her birinin ayrı gayeleri ve ayrı özlemleri mevcuttur. Callinicos’un “*Niyete dayalı davranış aslen geleceğe bağlıdır. Bu, var olmayan, henüz gerçekleştirilmemiş, yalnızca hayal edilmiş veya temsil edilmiş bir hedefin yönlendirdiği eylemdir*” sözünden hareketle söylenecek olursa, hareketin içerisinde yer alan üyelerin amaç birliğinin olmayışı, imparatorluğun nasıl kurtarılacağı hususunda yöntem birliğinin sağlanmasının da önüne geçmiştir.

Bu dönemde hareket içerisinde Ali Paşa ve Fuat Paşa’nın idaresine son verme gayesinden öte, belirgin bir amaç birliği pek de sezilmemektedir.

1867 yılının Şubat ayında, İstanbul’da yayın yapan “*Courrier d’Orient*” adlı gazetenin başlattığı anayasa tartışmaları, harekete yeni bir “*müşterek amaç*” kazandırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda anayasal rejimin uygulanabileceğine dair yoğun bir kampanya başlatan bu gazete, hareketin önderlerini de derinden etkilemiştir. Kuntay, bu dönemde Namık Kemal’in bir tanıdığına “*Geçen gün Giampietri ile*

¹²⁷ Ayrıca denetim mekanizmasından kastedilenin meşrutî bir monarşi olup olmadığı konusunda temkinli olması dikkat çekicidir. Davison, **a.g.e.**, s.s. 212 – 213.

¹²⁸ **A.g.e.**, s. 213.

¹²⁹ Mardin, **a.g.e.**, s. 29.

meşrutiyeti konuştuk. Herif iki saat söyledi. Nihayet meşrutiyetin bizde de yürütülebileceğine beni inandırdı”¹³⁰ dediğinden bahsetmektedir.

Hareketin dönüşüm arifesinde olduğu 1867 yılında, Mehmet Bey’in, amcası Mahmut Nedim Paşa’yı, O’na karşı çıkanların da Ahmet Vefik Paşa’yı sadrazam yapma hedefleri de varlığını sürdürmüştür. Buna karşın hareketin amaçlarında devletin içinde bulunduğu açmazdan kurtulabilmesi için “*Meşrutiyet*”in ilan edilmesinin gerekliliği daha sık dillendirilmeye başlamıştır.

Kuntay, dinler gibi ihtilallerin de slogan denilen kelimelere muhtaç olduğunu¹³¹ söylemektedir. 1867 yılından itibaren Yeni Osmanlılar Hareketi’nin sloganı da “*Meşrutiyet*” olmuştur. Bu, aslında meşrutiyetin, Ali Paşa karşıtlığının dışında, hareketi bir arada tutacak müşterek amacın bir ifadesi olduğunu göstermektedir.

Meşrutiyet fikrinin ön plana çıkmasıyla birlikte amaçlarının ağırlıklı olarak hükümet sisteminin değiştirilmesine yöneldiği düşünülürse, Yeni Osmanlılar Hareketi’nin “*iktidar olan sorumludur*” söylemini hakim kılmak istedikleri söylenebilir. Hiç kuşku yok ki bu durum, Osmanlı İmparatorluğu’nda o güne değin hiç görülmemiştir. Abdurrahman Adil’in de dediği gibi “*O zaman meşrutiyet istihsal etmek (elde etmek), Kanun-ı Esâsi ilan ettirmek gibi fikirler değil, lafzla bile memlekette meçhul idi. O zaman eslâfin bildiği, bir padişahı hal’ edip yerine bir diğeri ikame etmekten ibaret idi.*”¹³² Bu nedendir ki Yeni Osmanlılar Hareketi, Türk Siyasi Tarihi’nde mutlak monarşiyi hedef alan ilk muhalefet hareketi olmuştur.

1867 yılından sonra fikirlerini ve teorilerini “*meşrutiyet*” üzerinden şekillendirmeye çalışmışlar ve bu konuyu her fırsatta basın üzerinden işlemeye başlamışlardır. Üstelik bu dönemde hareketin belli belirsiz bir programı da şekillenmeye başlamıştır. Akçura, bu programı şöyle sıralamaktadır:

- 1 – Osmanlı ümmetinin bireylerinin hukuken eşitliği kabul olunur.
- 2 – Osmanlı ümmetinin bireylerinin hukuk ve özgürlükleri güvence altına alınır.
- 3 – Osmanlı zulümden kurtarılıp evrensel insanî adalete kavuşturulur.
- 4 – Osmanlı ümmeti yurt sevgisi ile birleştirilir.

¹³⁰ Kuntay, **a.g.e.**, s. 278.

¹³¹ **A.g.e.**, s. 358.

¹³² Abdurrahman Adil, “Yeni Osmanlılar Tarihi İnkılâbât-ı Fikriye Münâkaşaları”, **Hadisat-ı Hukukiye ve Tarihiye**, İstanbul, 1341 (1925), s. 16.

5 – Bu amaçların elde edilmesi için Osmanlı Devleti'nin mutlakîyet yönetimi ve meşrutiyet yönetimi ile değiştirilir.

6 – Amaca varılmak için şiddet araçları kullanılmaz ve fitne çıkarılmaz. Propaganda ve ikna yönetimiyle çalışır.¹³³

Avrupa serüveninin başladığı dönemde her ne kadar “*Meşrutiyet*”, “*Parlamento*” ve “*Kanûn-ı Esâsî*” gibi fikirler ön plana çıkarılsa da Meslek Cemiyeti'nin kuruluşundan itibaren güttükleri gayelerden de vazgeçemedikleri görülmektedir. Namık Kemal'in 13 Temmuz 1868 tarihli Hürriyet gazetesinde yayınlanan röportajında “*Sizin derdiniz nedir ki bu kadar gürültüye bahis oldunuz ve oluyorsunuz*” sorusuna “*Bizim derdimiz devlet ve vatanımız tehlike içinde olduğundan mümkün ise onu kurtarmaktır*”¹³⁴ şeklinde cevap vermesi, hareketin ortaya çıktığı dönemde görülen “*devleti kurtarma*” fikrinin halen devam ettiğini göstermektedir. Bu fikir, sonraki kuşağa da Yeni Osmanlıların bir mirası olarak intikal etmiştir.

1871'de Ali Paşa'nın ölümünden sonra sadrazamlığa getirilen Mahmut Nedim Paşa'nın uygulamaları, Yeni Osmanlıların başından beri ortak noktalarından birisi olan Ali Paşa karşıtlığının anlamsızlığını ortaya koymuştur.

Ali Paşa'nın ölümüyle birlikte sorunun kişilerden ziyade sistemden kaynaklandığının farkına varan Yeni Osmanlılar, artık nihaî hedeflerini “*mevcut sistemi ıslah etmek*”¹³⁵ olarak belirlemişlerdir. Yani anayasayı ilan ettirerek, parlamentonun kuruluşuna ön ayak olmak ve böylelikle meşrutî bir düzene geçmek... Elbette bunun için de padişahın değişmesi gerektiğini bilmekteydiler. Ebüzziya Tevfik'in “*Yeni Osmanlıların amacı, memleketimizde meşrutiyeti ilan etmek, parlamenter bir yönetimi uygulamaktır. Bu konuda bütün çalışmalarda ve yayınlarda hemen daima şehzade Murat Efendi'nin kişiliği belirleniyordu*”¹³⁶ şeklindeki ifadesi de Yeni Osmanlıların Ali Paşa'nın ölümünden sonraki hedeflerini somutlaştırmaktadır.

Meslek Cemiyeti'nin kuruluşundan, faaliyetlerini durduğu Haziran 1867'ye kadarki dönem içerisinde amaçları ne kadar puslu ise, örgütlenme tarzları da bir o kadar nettir. Bu nedenle hareketin özellikle örgütlenme tarzı incelenmeye değerdir.

¹³³ Yusuf Akçura'dan alıntılanan İbrahim Ağâh Çubukçu, **Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1986, s. 33; Mustafa Cezar, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, **Resimli Tarih Mecmuası**, C. 2, S. 18, (1951), s. 792.

¹³⁴ “Yeni Osmanlılar İle Bab-ı Âli”, **Hürriyet**, S. 3, (13 Temmuz 1868), s.s. 1 – 4.

¹³⁵ Enes Kabakçı, Özgür Adadağ, “İslahtan Devrime: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı – Türk Siyasi Düşüncesinde Değişim Algısı”, **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, C. 14, S. 26, (2009), s. 2.

¹³⁶ Ebüzziya Tevfik, **a.g.e.**, s. 763.

1865 Haziran'ında Meslek Cemiyeti'nin kurulduğu toplantıda tüzük hazırlama sorumluluğunun verildiği Ayetullah Bey'in toplantıya İtalyan Carbonari Cemiyeti ile Polonya'daki gizli ihtilalci örgütler hakkında bilgi veren kitaplarla gelmesi,¹³⁷ örgütün dayanacağı esaslar açısından önemli ipuçları vermektedir.

İtalya, İspanya ve Fransa'da¹³⁸ mutlakıyetçi otoritelere karşı verdikleri mücadelelerle tanınan Carbonariler, gizliliğe önem vermeleri ve ihtilalci karaktere sahip olmalarıyla tanınmaktadırlar. Carbonarilerin zaman zaman elde ettikleri başarılarında bu özelliklerinin önemli payı vardır. Kuşkusuz Meslek Cemiyeti'nin kurucularının Carbonarileri örnek almasının arkasında yatan nedenlerden birisi de budur. Bu iddia, Ebüzziya Tevfik'in şu sözleriyle desteklenebilir:

“... o altı kişilik yurtseverler grubu o ‘Carbonari’ tüzüklerini ve o Sardunya gibi küçük bir devleti Avrupa'nın güneyinde biri Hıristiyanlık dinini sadece zulüm ve öc aleti yapan Papalık makamını, diğer ikisi Toskana ve Napoli gibi yalnız zulüm temelleri üstüne kurulmuş olarak hüküm süren iki müstebit idareyi devirip de sosyal adaleti öngören bir İtalya devletine dönüştüren ‘kömürcüler’ adlı fedakar gençlerin azim ve imanla dolu teşebbüslerini – her türlü engelleri yıkacak bir azimle – okudukça kim bilir nasıl kükremiş birer hürriyet arslanı kesiliyor ve bu uğurda canlarını seve seve vermeyi tasarlıyorlardı”¹³⁹

Ayetullah Bey tarafından hazırlanan tüzükte Carbonerilerden mühlhem benimsenen en önemli esaslardan birisi de örgütlenme tarzıdır.

Gizliliğin büyük önem taşıdığı bu örgütlenme tarzında; “hücre tipi” diyebileceğimiz bir üye yapısı benimsenmiştir. Buna göre cemiyet üyelerinin yedişer kişilik hücrelere ayrılması esas alınmış ve farklı hücrelere mensup üyelerin birbirleriyle iletişim kurmasının önüne geçilmiştir.¹⁴⁰ Kuvvetle muhtemel buradaki temel amaç, örgütün kolaylıkla ifşa olmasını engellemektir. Böylelikle cemiyet, bir ihtilal komitesi görünümüne kavuşmuştur.¹⁴¹

Cemiyetin on beşinci hücresinin başındaki kişi olan Ebüzziya Tevfik'in verdiği bilgilere göre cemiyetin nitelikli üyelerden oluşmasına önem verilmiş ve bir takım kriterler konulmuştur:

“Başlangıçta her şeye rağmen, ihtiyatlı olmaya pek önem verilir. Bunun sonucu olarak, üye olarak kabul edilecek bir adamın – kendisinin haberi olmaksızın – hakkında yapılacak soruşturma, her şeyden önce, o adamın ahlak seviyesini amaç edinir. İkinci olarak sır saklayabilir; dilini tutabilir;

¹³⁷ A.g.e., s. 78.

¹³⁸ Mardin, a.g.e., s.s. 10 – 11.

¹³⁹ Ebüzziya Tevfik, a.g.e., s.s. 77 – 78.

¹⁴⁰ Davison, a.g.e., s. 212.

¹⁴¹ Kinross, a.g.e., s. 518.

uzağı görebilir, cesur olup olmadığı araştırılır. Memleketinin türlü olayları hakkında bilgi sahibi bulunması da böyle bir adayda aranan şartlar arasındadır. Bütün bu özellikleri nefsinde toplamış bulunanların sayısı – kabul etmek gerekir ki – pek azdır. Başka bir deyişle, cemiyete istenilen nitelikleri haiz üye kaydolundukça memlekette bu niteliklere sahip kimseler azalacağından ve memleketimizin hali, yani ahlak yönünden olan hali malum olduğundan, üye seçiminde son derece ihtiyatlı bulunmak gerekiyordu. İşte bütün bu sayılan hususlardan dolayı, kuruluştan kısa bir zaman sonra yeni üyelerin bulunup cemiyete alınması enikonu zorlaşmıştı”¹⁴²

Bilgegil cemiyetin, mensuplarına “tevfik”, “kemâl”, “karîn” ve “mukbil” gibi unvanlar vererek derecelendirme yaptığından bahsetmektedir.¹⁴³ Meslek Cemiyeti’nin bu uygulaması, esasında tipik bir masonik örgüt olan Carbonarileri örnek almalarından kaynaklanan bir durumdur.

1867 yılına gelindiğinde cemiyetin üye sayısı 245’i bulmuştur.¹⁴⁴ Cemiyetin örgütlenme tarzı göz önüne alınacak olursa, bu, 35 farklı hücre demektir.

1867 yılında cemiyetin ifşa olması ve Mayıs ayından itibaren cemiyet mensuplarının Avrupa’ya kaçmaları ve Meslek Cemiyeti’nin kendiliğinden fesih olması nedeniyle bu örgütlenme tarzının bir önemi kalmamış gibi görünür. Fakat bu örgütlenme tarzının özellikle “gizlilik” konusunda yarattığı tecrübe, İstanbul’da kalan (eski) Meslek Cemiyeti mensuplarının, Avrupa’dan gelen muhalif yayımların başkent başta olmak üzere çeşitli kentlere dağılmasında rahatlıkla hareket etmesini sağlamıştır.

1.2.3. Meslek Cemiyeti'nden Yeni Osmanlılara Örgütsel Dönüşüm

1867 yılı, yaklaşık iki yıldır faaliyetlerini sürdüren Yeni Osmanlılar Hareketi için önemli bir dönüşüm sürecinin başlangıcı olmuştur. Hareketin nüvesini oluşturan Meslek Cemiyeti’nin önde gelen isimleri Mayıs ayından itibaren birer birer Avrupa’ya kaçarlar, cemiyetin faaliyetleri Haziran ayında sona ermiştir. Ancak hareket, “*Yeni Osmanlılar*” adıyla varlığını sürdürmüştür.

Daha önce de değinildiği üzere 1867 yılının Şubat ayından itibaren başkentte yoğun bir reform (*Meşrutiyet*) tartışması başlamıştır. Bunun ilk işaretlerinin ortaya çıkmasından sonra 11 Şubat 1867’de Ali Paşa tekrar sadrazam olmuş ve muhalif hareketi yeniden baskı altına almaya başlamıştır. Şubat ayının başlarında, Mustafa

¹⁴² Ebüzziya Tevfik, **a.g.e.**, s. 79.

¹⁴³ Bilgegil, **a.g.e.**, s. 400.

¹⁴⁴ Kuntay, **a.g.e.**, s. 362; Lewis, **a.g.e.**, s. 151.

Fazıl Paşa'nın¹⁴⁵ kısa süre içerisinde padişaha yönetim sistemi ile ilgili bir reform programı sunacağı haberleri, hem hükümet değişikliğinin hem de muhalefet üzerindeki artan baskının en önemli nedenini teşkil etmektedir.

Mardin'in verdiği bilgiye göre, Mustafa Fazıl Paşa'nın söz konusu taslağı¹⁴⁶ 12 Şubat 1867'de İstanbul'da broşür olarak dağıtılmaya başlamıştır. Bunu, 8 Mart'ta Namık Kemal ve arkadaşlarından oluşan Meslek Cemiyeti mensupları tarafından ele geçirilmiş olan mektup izlemiştir. Mustafa Fazıl Paşa'nın kaleme aldığı söylenen bu mektup, Türk Siyasi Tarihi'nin gidişatında önemli bir rol oynamıştır.¹⁴⁷

22 Mart 1867'de Abdülaziz'e sunulduğu ifade edilen mektubun¹⁴⁸ giriş cümlesi, aslında içerik ile ilgili önemli bir ipucu vermiştir:

*“Padişahların sarayına en güç giren şey doğruluktur. Onların etrafından bulunan kimseler doğruluğu kendilerinden bile saklarlar. Çünkü bunlar hasr-ı nazar eyledikleri (odaklandıkları) hükümet lezzeti için ve merkezinde yaşadıkları ahalinin çektiği zahmeti yine ahalinin tembelliklerinden zan ederler...”*¹⁴⁹

Mustafa Fazıl Paşa, bu mektubunda hem sorun tespiti yapmış hem de çözüm önerisi sunmuştur. Maliyede parasal sıkıntı yaşandığından memur maaşlarının dahi ödenmediğinden bahsetmiştir. Bunun temel sebepleri arasında da vergi toplanmasındaki yolsuzluğu, halkın cehaletini ve tembelliğini göstermiş, çıkış yolu olarak da eğitimi göstermiştir.

O'na göre Hıristiyan tebaa arasında ihtilalci kıpırdanmalar her ne kadar düşmanların saçtığı nifak tohumlarının eseri olsa da bunda devlet idaresindeki kusurlu tutumun da payı büyüktür. Osmanlı idaresi en dirayetli, en terbiyeli adamların elindedir. Fakat memleket en namuslu, en sadık kimseleri beklemektedir. Osmanlı'dan “mevta”

¹⁴⁵ Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın kardeşi ve hidivliğin veliahtı olan Mustafa Fazıl Paşa, İsmail Paşa'nın Mısır'daki veraset sisteminde değişiklik yaparak oğlunu veliaht ilan etmesi üzerine ağabeyine karşı cephe almıştır. Bu arada Fuat Paşa'yla da arası bozulunca muhtemelen Nisan 1866'da önce Napoli'ye kaçmış, sonra da Paris'e geçmiştir.

¹⁴⁶ Mardin, **a.g.e.**, s. 41.

¹⁴⁷ Bu mektubun Mustafa Fazıl Paşa tarafından yazılıp yazılmadığı tartışma konusudur. Örneğin Ali Suavi, bu mektubun aslen Ulahlı olan ve Fransa'da Tablettes d'un Spectateur gazetesini çıkaran Gregory Ganesco tarafından kaleme alındığını söylemiş ve David Urquhart da bu iddiayı desteklemiştir. Çelik, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁴⁸ Bilgegil, **a.g.e.**, s. 12; Mardin, mektubun Mart başlarında sunulduğunu ifade etmektedir. Mardin, **a.g.e.**, s. 48.

¹⁴⁹ Mektubun tamamı için Bkz. Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa, **Paris'ten Bir Mektup**, Artin Asaduryan Matbaası, Dersaadet, 1326; mektubun tam metni Fransa'da yayın yapan gazetelerde de yer bulmuştur. “Lettre adressée a Sa Majesté le Sultan par S.A. le prince Mustapha-Fazil-Pacha”, **La Liberte**, S. 83, (24 Mars (Mart) 1867), s.s. 1 – 2.

diye bahseden devletlerden yardım beklenemez. Bu yüzden de Osmanlı İmparatorluğu'nun “canlı” olduğunu göstermesi gerekmektedir.

Peki, bu nasıl olacaktır?

Evvelâ adaletin imparatorluğa hâkim kılınması elzemdir. Çünkü hukukun korunamadığı yerde ekmek dahi bulunamaz. Düzenin sağlanması için milletin özgürlüğü güvence altına alınmalıdır. İmparatorluğun eski düzeninin yerine, gelişmiş devletlere saadet getiren yeni bir düzen tesis edilmelidir. Bütün bunların gerçekleşmesi için de padişah kendi isteğiyle yönetim tarzını değiştirerek halkın oylarıyla seçilmiş üyelerden oluşan ve hükümeti denetleyebilecek bir meclisin oluşumuna öncülük etmelidir. Yani meşrutî monarşiye geçilmelidir.

Petrosyan tarafından hareketin ilk program bildirisi olarak nitelendirdiği mektup,¹⁵⁰ gerek imparatorluk içerisinde gerekse Avrupa kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır.

Esasen bu mektup önemli bir dönüşümün habercisidir. Nitekim Mustafa Fazıl Paşa'nın Nord gazetesi editörüne hitaben kaleme aldığı 28 Mart 1867 tarihli yazı, söz konusu mektubu tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Kendi işlerini bırakıp kargaşa içinde bulunan devletin ve milletin halini düşündüğünü ifade eden Mustafa Fazıl Paşa, milletin menfaatinin şahsi menfaatinden üstün olduğunu ve her yurttaşa ıslahat ve vatan azmi olması gerektiğini ifade ederek, bir anlamda İstanbul'daki gençlere mesaj vermiştir. Daha da önemlisi, kendisini “*Jön Türkler*”in lideri ilan etmiştir.¹⁵¹

Mustafa Fazıl Paşa'nın bu yazıları, mevcut düzene muhalif karakter taşıyan tek oluşumun Meslek Cemiyeti olmadığını ortaya koymuştur. Aslında Meslek Cemiyeti'nin dışında başka muhalif grupların olduğu, 1866 yılının Şubat ayından (Mustafa Fazıl Paşa'nın bu çıkışından bir yıl öncesinden) beri bilinmektedir.¹⁵²

Mardin ise Mustafa Fazıl Paşa'nın kendisini “*Jön Türkler*”in lideri ilan etmesini, “*Kendi kendisini İttifak-ı Hamiyyet'ten (Meslek Cemiyeti'nden) daha yaygın ve belirsiz bir grubun, o sırada İstanbul'da 'Yeni Türkiye' (La Jeune Turquie) olarak bilinen grubun sözcüsü sayıldığı tahmin olunabilir*” şeklinde yorumlamıştır.

¹⁵⁰ Petrosyan, **a.g.e.**, s. 65.

¹⁵¹ “Young Turkey”, **The Levant Herald**, S. y., (16 April (Nisan) 1867), s.s. 1 – 2; Fransızca için “Le Jeune Turquie”, **The Levant Herald**, S. y., (16 Avril (Nisan) 1867), s.s. 1 – 2.

¹⁵² 6 Şubat 1866 tarihli Takvim-i Vakayi gazetesinde yakın bir geçmişte fesat cemiyeti kurulduğundan söz edilmiş ve bu cemiyetin üyelerinin devlet üyeleri aleyhinde konuşma yaptıkları, bunların hükümet aleyhinde konuşmanın ne anlama geldiğini bilmedikleri düşünüldüğü için uyarıldıkları belirtilmiştir. Ancak bu kişilerin daha fazla dedikodu yaptıkları, hatta imzasız mazbatalar yayınladıkları bildirilmiştir. “Havadisat-ı Hariciye”, **Takvim-i Vakayi**, S. 832, (20 Ramazan 1282 / 6 Şubat 1866), s. 3.

Mustafa Fazıl Paşa'nın bu çıkışı, Meslek Cemiyeti mensupları başta olmak üzere mevcut yapıya karşı olan herkesin dikkatini çekmiştir. Ebüzziya'nın deyişiyle "Mektubun, Türk basınında görülmesi gönüllerde istek ve sevinçle karışık taze bir ümidin uyanmasına"¹⁵³ yol açmıştır.

Namık Kemal'in yönettiği Tasvir-i Efkar ve Ali Suavi ile anılan ve Ziya Bey'in¹⁵⁴ de yazılarının çıktığı Muhbir'in hükümete yönelik eleştirileri, imparatorluğun siyasî çarkına hız kazandıran bu çıkışın ardından da devam edince gazete kapatmanın çözüm olmadığını gören hükümet, çareyi muhalif karakterli yazarları başkentten uzaklaştırmada bulmuştur.

Mart ayında Ali Suavi'nin Kastamonu'ya sürülmesiyle başlayan uzaklaştırma süreci, aynı ay Namık Kemal'in Erzurum Vali Muavinliği'ne,¹⁵⁵ Mayıs ayında da Ziya Bey'in Kıbrıs Mutasarrıflığı'na atanmasıyla devam etmiştir.

Bu arada Mustafa Fazıl Paşa, Courrier d'Orient gazetesinin sahibi Jean Giampietry aracılığıyla¹⁵⁶ Namık Kemal ve Ziya Bey'e gönderdiği mektupla mücadelelerini Paris'te devam ettirmelerini teklif etmiştir:

"Memleketimizin içine itildiği tehlikeler hepimizce bilinmektedir. Zaman ve olaylar bizlere çok kutsal bir görev yüklemiştir. Bu görev, daha büsbütün vakit geçmemişken, memleketimizi bu tehlikelerden kurtaracak birtakım barikatlar vücuda getirmeye çalışmak ve geleceğimiz için başarı sağlamaktır.

Sizler, memleketimizin aydın fikirleriyle haklı bir isim yapmış iki değerli kalemisiniz. Yurtseverliğiniz, çalışkanlığınız, bilginiz sizi çekemeyen ve bundan dolayı – güya birer memurlukla – sizleri uzaklara sürmek isteyen vatan yıkıcıları tarafından bile ister istemez kabul edilmiş bulunmaktadır.

Alanı son derece geniş olan özgürlük davasında vatanımızın saadeti ve kurtuluşu için hizmet etmenin tam zamanıdır. Sizleri – bu hizmeti birlikte yerine getirmek üzere – Paris'e davet ediyorum. Beslemekte olduğunuz yüce ve temiz duygular ve yurtseverlik duygularının gereği olarak, ummaktayım ki bu davetimi kabul buyurursunuz.

Başka hiçbir art niyete dayalı bulunmadığımdan emin olduğum için, serbestçe şunu belirtmek isterim ki faydalı ve yararlı gördüğünüz daha başka kalem sahiplerini ve hamiyetli insanları da burada rahatlıkla geçindirecek kadar param vardır ve bu para emrinize hazır beklemektedir.

Mustafa Fazıl"¹⁵⁷

¹⁵³ Ebüzziya Tevfik, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁵⁴ O dönemde henüz "Paşa" değildir.

¹⁵⁵ "Payitaht", **Tasvir-i Efkar**, S. 469, (18 Zilkâde 1283 / 25 Mart 1867), s. 1. Bu arada Namık Kemal çeşitli bahanelerle süreci geciktirmeye çalışmıştır.

¹⁵⁶ Kuran, **a.g.e.**, s. 74.

¹⁵⁷ Ebüzziya Tevfik, **a.g.e.**, s.s. 62 – 63.

Bu mektup üzerine Namık Kemal ve Ziya Paşa, 17 Mayıs 1867’de vapurla İstanbul’dan ayrılmışlardır. Ertesi gün Ali Suavi de onların peşinden yola koyulmuştur. Hiç kuşku yok ki böylesi bir itaatsizlik, hükümetin itibarı açısından hayli sarsıcı bir etkiye sahiptir. Bu nedenle hükümet, 23 Mayıs 1867 tarihli Rûznâme-i Cerîde-i Havadis’te yayınlattığı şu haberle bu durumun gerçek nedenini gizlemeye çalışmıştır:

“Kıbrıs Mutasarrıfı tayin buyrulmuş olan saadetlû Ziya Beyefendi hazretleri mukaddemce oranın ab (su) ve havasıyla imtizac edemediğinden (alışamadığından) bu kere istifa-yı memuriyet ederek sergi-yi umumiye temâsâ zımında (görmek amacıyla) Paris’e azimet (hareket) etmiş ve Erzurum Vilâyeti Vali Muavinliğine memuriyeti icra buyrulan izzetlû Kemal Bey dahi mahal-i mezkûra gitmiştir”¹⁵⁸

Bu sıralarda imparatorluğun gündemini sarsan, ancak Meslek Cemiyeti’nin kaderini yakından ilgilendiren bir gelişme daha yaşanmıştır. Mayıs ayında Veli Efendi Çayırı’nda bir araya gelen Meslek Cemiyeti mensupları Ali Paşa, Fuat ve Mütercim Rüştü Paşa gibi önde gelen devlet adamlarına yönelik suikast planı yapmışlardır. Plana göre 5 Haziran 1867’de Abdülaziz’in Meclis-i Hâss’ı ziyareti sırasında gerçekleştirilmesi düşünülmüştür.¹⁵⁹ Sağır Ahmetzâde Mehmet Bey’in öncülüğündeki ekip tarafından tasarlanan bu girişim, Ayetullah Bey’in ihbarı ile ortaya çıkarılmış¹⁶⁰ ve böylelikle hem hareket içindeki ilk önemli örgütsel kırılma yaşanmış hem de Meslek Cemiyeti’nin faaliyetlerinin sona ermesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Bilgegil’in verdiği bilgilere göre Haziran ayından itibaren suikast ile ilgili olarak kırk yedi kişi tutuklanmıştır.¹⁶¹ Suikast tutuklamalarından Jean Giampietry’nin yardımıyla kurtulan Mehmet Bey, Reşat Bey ve Nuri Bey¹⁶² de Paris’e kaçarak hareketin dönüşüm sürecine dahil olmuşlardır.

Burada en dikkat çeken husus, İstanbul’da yayın yapan Courrier d’Orient’in başında bulunan Jean Giampietry’nin hareketin dönüşümünde oynadığı kilit roldür. Esasında henüz daha “Meşrutiyet” tartışmaları veya suikast girişimleri ortada yokken bile söz konusu gazetenin idare binası Osmanlı aydınlarının uğrak mekânlarından birisi olmuştur. Ebüzziya bu durumu, o dönemde yeni yetişmekte olan ileri fikirli

¹⁵⁸ “Başlıksız”, **Rûznâme-i Cerîde-i Havadis**, S. 658, (19 Muharrem 1284 / 23 Mayıs 1867), s. 2.

¹⁵⁹ Bilgegil, **a.g.e.**, s. 401.

¹⁶⁰ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, bu suikast girişiminin esas amacının Sağır Ahmet Beyzâde Mehmet Bey’in amcası olan Mahmut Nedim Paşa’nın sadarete getirilmesi olduğunu belirtmiştir. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, 1. Cilt, 3. b., Dergâh Yay., İstanbul, 1982, s. 264; Çelik ise Ayetullah Bey’in ihbar nedenini darbe sonrasında çeşitli görevlere getirilecek isimler konusunda yaşanan anlaşmazlıklardan kaynaklandığını belirtmektedir. Çelik, **a.g.e.**, s. 27 – 28.

¹⁶¹ Bilgegil, **a.g.e.**, s. 320.

¹⁶² Çelik, **a.g.e.**, s. 33.

gençlerin Courrier d'Orient'e ruhen kendilerini yakın hissetmesine ve gazetenin de buna karşılık ileri fikirli gençlere yakın durmasına¹⁶³ bağlasa da bunu, o dönemde III. Napolyon'un stratejisinin bir yansıması olarak değerlendirmek çok daha doğru olacaktır.

Görüldüğü üzere, 1867 yılının Şubat ayında başlayan tartışmalarla hareket adına ilk işaretleri sezilenen "dönüşüm" olgusu, Mayıs ve Haziran aylarından itibaren somut bir şekilde yaşanmaya başlamıştır. Esasında bu, bazıları için beklenen bir durum olabilir. Çünkü Namık Kemal ve Ziya Bey'in Avrupa'ya gitmeden önce Mustafa Fazıl Paşa'nın liderliğini kabul etmedikleri öne sürülse¹⁶⁴ de veya Mustafa Fazıl Paşa davet mektubunda ilk defa iletişime geçiyorlarmış izlenimi verse de daha önceden diyalogları olduğuna dair işaretler mevcuttur.¹⁶⁵

Mustafa Fazıl Paşa'nın davetine icabet ederek Paris'te toplanan muhalifler, burada yeniden örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Avrupa'ya kaçan yedi kişiden beşinin yaşlarının otuzun altında olması dikkat çekicidir. Buna göre 38 yaşındaki Ziya Bey ile 35 yaşındaki Ağâh Bey'in dışındaki diğer muhaliflerden Ali Suavi 28, Namık Kemal 26, Nuri Bey 26, Mehmet Bey 24, Reşat Bey 21 yaşındadırlar.¹⁶⁶

10 Ağustos 1867'de, Paris'te Mustafa Fazıl Paşa'nın konağında toplanan muhalifler, böylelikle ilk toplantılarını gerçekleştirmişlerdir. Kuntay, bu toplantıda başkanlık koltuğunda Mustafa Fazıl Paşa'nın oturduğunu belirterek, azalıkların Ziya, Ağâh, Namık Kemal, Nuri, Ali Suavi, Mehmet, Reşat ve Rifat Bey'lerden¹⁶⁷ oluştuğunu, Ali Suavi tarafından bir gazete yayınının başlatılması, gelecekte Ziya ve Namık Kemal tarafından ayrıca bir gazete çıkarılabilmesi ve sermaye olarak belirlenen 250.000 frank tutarındaki paranın Ziya Bey'in emrinde olması gibi kararlar alındığından bahsetmektedir.¹⁶⁸

¹⁶³ Ebüzziya Tevfik, **a.g.e.**, s. 60.

¹⁶⁴ Mardin, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁶⁵ Namık Kemal tarafından kaleme alınan ve 23 Şubat 1867'de yayınlanan bir yazıda yer alan "Avrupalılar varsın Osmanlıların saadet halini mezarda addetsin. İndimizde malumdur ki o mezarda değil henüz rahm-i maderdedir (ana rahmindedir)" şeklindeki ifade, gelecekte önemli bir gelişmenin yaşanacağı izlenimini vermektedir. Söz konusu yazının "Meşrutiyet" tartışmalarının alevlendiği bir dönemde çıkmış olması gözden kaçırılmamalıdır. Ayrıca ana rahmine düşen her varlığın canlı veya cansız doğmaya mahkûm olduğu düşünülürse, Namık Kemal'in ifadesinin, yeni bir doğumun habercisi olduğu düşünülebilir. (Namık) Kemal, "Mülâhaza", **Tasvîr-i Efkar**, S. 461, (11 Şubat 1283 / 23 Şubat 1867), s. 2.

¹⁶⁶ Kuntay, **a.g.e.**, s. 377.

¹⁶⁷ II. Mahmut'un torunu Hayriye Hanım Sultan ile nişanının sona ermesi nedeniyle "paşa" unvanı elinden alınan ve Paris Büyükelçiliği'nde görevlendirilen Rifat Bey de bu dönemde muhalifler arasına dahil olmuştur. Mardin, **a.g.e.**, s. 55; Ebüzziya Tevfik, **a.g.e.**, s.s. 125 – 126; Cezar, **a.g.m.**, s. 791

¹⁶⁸ Kuntay, **a.g.e.**, s. 482.

Kadroya bakıldığında Avrupa'ya kaçan Meslek Cemiyeti üyelerinin ağırlığının bulunması, bu oluşum ile Meslek Cemiyeti arasındaki bağı göstermesi açısından önemlidir. Buna rağmen “gençlik hareketi” olarak ortaya çıkan yapının, Paris'e kaçış ile birlikte “gençliğin de içinde bulunduğu bir hareket”e evrildiğini söylemek hiç de yanlış olmayacaktır.

Bununla birlikte Mustafa Fazıl Paşa'nın konağında kurulan bu yeni oluşum, “geçici” bir karakter taşımaktadır. Nitekim yeni oluşumun bu karakteri, 30 Ağustos 1867'de Baden Baden'de¹⁶⁹ yapılan toplantıda “Jön Türk Cemiyeti”nin kurulmasıyla ortaya çıkacaktır.

İlk ortaya çıkan yapı, herhangi tüzük, program vb. bir belgeye sahip değilken, Baden Baden'deki toplantıda kurulan “Jön Türk Cemiyeti” için bir tüzük hazırlanmıştır.

Söz konusu cemiyetin kuruluşundan yaklaşık dokuz yıl sonra “Le Temps” gazetesinde yayınlanan tüzük aynen şu şekildedir:¹⁷⁰

“1867'de İstanbul, Paris ve Londra'da kurulan Jön Türk Tüzüğü:

Madde 1 – Jön Türk Partisi şu amaçlarla kuruldu: a) Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan'a gönderdiği mektupta yer alan programları yürütmek ve Osmanlı İmparatorluğu baskı altında tutan ve yıpratıcı ortaya çıkarmak ve nihayetinde rejimi devirmek; b) Türkiye'deki Hıristiyanları Doğu'daki Rusya'nın etkisinden kurtararak özgürleştirmek.

Madde 2 – Jön Türklerin lideri, yürütme komitesi, sivil ve askeri mensupları vardır.

Madde 3 – Lider, Yönetim Kurulu Başkanı olan Mustafa Fazıl Paşa'dır.

Madde 4 – Paris ve Londra'daki Yönetim Kurulu Üyeleri şunlardır: Ziya Bey, Agah Efendi, Kont L... P..., Kemal Bey ve Simon Deutch.

Madde 5 – Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerinden sorumlu olan Yönetim Kurulu Üyeleri: Ziya Bey ve Agah Efendi.

Madde 6 – Özellikle Uluslararası ve diplomatik ilişkilerden sorumlu olan Yönetim Kurulu Üyeleri: Kont L... P... ve S... D... (Simon Deutch kastedilmiştir) tüm ülkelere temsilci atayabilirler.

Madde 7 – Yönetim Merkezi Paris ve Zürih'tir.

Madde 8 - (Yönetim Kurulu) derhal bir anayasanın gelişimini ve ordunun yeniden düzenlenmesini ele alacak.

....

Madde 10 – İstanbul'daki yönetimin asıl temsilcisi Sayın J. B. B.'dir.

Madde 11 – Jön Türklerin çıkarları Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'da olmasını gerektiriyorsa, Jön Türklerin işlerine başkentten destek vermek için, Sultan'dan, imparatorluğun başkentine geri dönmesini isteyecektir.¹⁷¹

¹⁶⁹ Baden Baden, günümüzde Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletinde bulunan bir şehirdir.

¹⁷⁰ “Affaires de Turquie”, **Le Temps**, S. 5524, (1 Juin (Haziran) 1876), s. 2.

¹⁷¹ Söz konusu gazetede bu kısım “Madde 11” şeklinde verilmemiştir. Ancak ayrı bir paragraf şeklinde yazılmış olması nedeniyle “Madde 11” gibi düşünülmüştür.

Madde 12 – Bu büyük girişimden önce Prens Mustafa ölmesi durumunda, Sayın Kemal ve Ziya Beyler ile İstanbul komitesi üyeleri, Osmanlı gelişiminin önündeki iç ve dış düşmanlarına karşı galip gelene kadar çizilen plana göre çalışmalarına devam edecektir. Bu belgenin altında aşağıdaki apostil ve imza vardır. Mustafa Paşa Paris, 30 Ağustos 1867”¹⁷²

Tüzükten de anlaşılacağı üzere Jön Türk Cemiyeti'nin Yönetim Kurulu; Mustafa Fazıl Paşa'nın başkanlığında, Ziya Bey, Agah Bey, (Namık) Kemal Bey, Kont L... P...¹⁷³ ve sosyalist bir doktor olan Simon Deutch'tan oluşmuştur.

Tüzüğün özellikle 11. maddesi aslında bu cemiyetin “ölü doğmuş bir bebek” olduğunu göstermektedir. Çünkü Abdülaziz, 21 Haziran – 7 Ağustos 1867 tarihleri arasındaki Avrupa seyahati sırasında Paris'te Mustafa Fazıl Paşa ile bir araya gelmiş ve İstanbul'a geri dönmesi hususunda anlaşmıştır. Paris'te geçici oluşumun kurulduğu toplantı da, Baden Baden'de “Jön Türk Cemiyeti”nin kurulduğu ikinci toplantı da bu anlaşmadan sonra gerçekleşmiştir. Nitekim Mustafa Fazıl Paşa, 1867 yılının Eylül ayında İstanbul'a geri dönerek örgütte ikinci kez kırılmaya yol açmıştır.

Bu dönüşten sonra, hareket “Jön Türk Cemiyeti” olarak değil, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” adıyla varlığını sürdürmüştür. Ancak Mustafa Fazıl Paşa'dan maddi yardım almayı sürdüren bu hareket, artık resmi bir cemiyet değil, lidersiz bir platform gibi yoluna devam etmiştir. Yine de “Yeni Osmanlılar” kavramının tarihe kazandırılmış olması, önemli bir gelişme olarak yorumlanabilir.

Mustafa Fazıl Paşa'nın bu dönüşünü makul karşılayanlar olduğu gibi¹⁷⁴ sert tepki gösterenler de olmuştur. Şurası kesindir ki Mustafa Fazıl Paşa'nın himayesine girmekle kendi davasının yanında, Mustafa Fazıl Paşa'nın hidivlik davasına da hizmet eden Yeni Osmanlılar, onun İstanbul'a dönüşüyle birlikte, (hemen olmasa da) kendi davalarına odaklanabilmişlerdir.¹⁷⁵

¹⁷² Tüzüğün 9. maddesinin bulunmayışı dikkat çekicidir. Çelik, 9. madde hakkında yaptığı yorumda, bu cemiyeti “Cemiyet-i Hafiyye” olarak adlandıran Suavi'nin Baden Baden'deki toplantıda “kanlı yaşlı” kararlar alındığından söz ettiğini, dolayısıyla bu maddenin, gerektiğinde kuvvete de başvurulabileceği hükmünü içermesinin ihtimal dahilinde olduğunu belirtmektedir. Çelik, **a.g.e.**, s. 37; Ayrıca tüzüğün Baden Baden'de hazırlanmış olmasına karşın, “Paris”te hazırlanmış gibi gösterilmesi de dikkate değerdir.

¹⁷³ Çelik'in kitabında yer alan Yönetim Kurulu Üyeleri listesinde Kont L... P... 'nin yerine “Polonyalı İhtilalci – Milliyetçi Wladyslaw Plater” bulunmaktadır. Çelik, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁷⁴ Mustafa Fazıl Paşa'nın padişah ile anlaşarak İstanbul'a dönmesini makul karşılayanların başında Namık Kemal gelmektedir. Namık Kemal'in bu tutumuna yol açan iki muhtemel faktör vardır: Birincisi Namık Kemal'in Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'da padişahı reform için ikna edeceğine olan inancı, ikincisi ise aşırı saygı duyduğu Şinasi'nin de aynı dönemde İstanbul'a dönmüş olmasıdır.

¹⁷⁵ Bu dönemde İstanbul sokaklarında dağıtılan broşürde yer alan şu dörtlük, Yeni Osmanlıların hangi davaya hizmet ettiğini göstermektedir:

Hareketin ilk ortaya çıkışından beri süregelen düşünsel ve yöntemsel farklılıklar, Avrupa’da çok daha belirgin hale gelmiştir. Ali Suavi’nin 31 Ağustos 1867’de Londra’da yayın hayatına giren Muhbir’de takındığı tutum, hareketin diğer üyelerince hoş karşılanmamış ve Hürriyet gazetesinin doğuşuna zemin hazırlamıştır. 1869 yılı Eylül’ünde Reşad Bey, Ali Suavi’ye karşı yayınladığı broşürle hareket içerisindeki fikir ayrılığını çatışmaya dönüştürmüştü ve bu çatışmalar Yeni Osmanlılar Hareketi üyelerinin birbirlerini suçlayıcı yazılarıyla devam etmiştir. Bu durum, hareket içerisinde çözümler yaşanmasına neden olmuştur.

Tüm bunlara rağmen şu noktayı vurgulamak gerekmektedir; her ne kadar birbirleriyle çatışıyor olsalar da her biri “*Yeni Osmanlılar*” kavramına ve ruhuna sahip çıkmışlardır. Hatta bu noktada birbirlerine müsamahalı yaklaşmışlardır. Örneğin Namık Kemal, Mayıs 1869’da Paris’te İttihat gazetesini yayına sokan Mehmet Bey için “*Cemiyetimizin mütehayyizan-ı azasından*”¹⁷⁶ derken, yine Hürriyet’te çıkan bir ilanda Ali Suavi için “*Yeni Osmanlılar Cemiyeti erkânından Ali Suavi Efendi*”¹⁷⁷ diye bahsedilmiştir.

Ziya Bey’in, Hürriyet gazetesinde Mısır meselesini yeniden ele alarak Hidiv İsmail Paşa yanlısı yazılar yazmaya başlaması, Mustafa Fazıl Paşa’nın maddi desteğinin kesilmesinde etken olmuştur. Bu gelişme, Yeni Osmanlılar için bir başka kırılma noktasını teşkil etmektedir. Zira maddi yardımdan yoksun bir şekilde hükümete karşı bir muhalif hareketi sürdürmenin imkânsızlığı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla her ne kadar Mustafa Fazıl Paşa’nın bıraktığı boşluk, yeni bir “*yatırımcı melek*” olarak ortaya çıkan Mısır Hidivi İsmail Paşa tarafından doldurulmaya çalışılsa da örgütün çözümler süreci durdurulamamıştır.

*“İki gaddar-ı bî imâna düştü Mısır ü İstanbul
Ki havfetmezler Allâh’tan, utanmazlar ahaliden
Biri mesned-nişînidir, biri hem nâmı Fir’avun’un
Hûda İslâmı tahlis eylesin vali ve Âli’den”*

(Mısır ve İstanbul iki imansız ve zalim adamın eline düştü

Bunlar ne Tanrı’dan korkar ne de halktan utanırlar

Biri Firavun’un tahtında oturmaktadır öteki de onun bir çeşit adaşdır

Tanrı Müslümanları Mısır Valisi ile Ali Paşa’dan kurtarsın) Ebüzziya Tevfik, **a.g.e.**, s. 215.

¹⁷⁶ (Namık) Kemal, “Başlıksız”, **Hürriyet**, S. 49, (31 Mayıs 1869), s. 8.

¹⁷⁷ “İlân”, **Hürriyet**, S. 84, (31 Ocak 1870), s. 1.

Avrupa'ya kaçan muhalif gruptan ilk dönen Namık Kemal olmuştur.¹⁷⁸ 1870 yılında¹⁷⁹ affedilen Namık Kemal'in ardından Hüseyin Avni Paşa da yurda dönüş vizesi almıştır.

1871 yılında, III. Napolyon'un Prusya karşısında aldığı Sedan yenilgisi ve Sadrazam Ali Paşa'nın ölmesi, Yeni Osmanlıların çözülüşünü hızlandırıcı bir etki yaratmıştır.

Ali Paşa'nın ölümünün ardından çıkarılan af üzerine 1871 yılında Agah Bey, ertesini yıl da Reşad Bey, Nuri Bey ve Ziya Bey yurda dönmüşlerdir. Onları 1874 yılında Mehmet Bey, 1876 yılında da Ali Suavi izlemiştir.

1870 – 1872 yıllarında Yeni Osmanlıların çoğunluğunun yurda dönmüş olması, hareketin çözüldüğü izlenimini yaratsa da aslında bu, yurtdışındaki muhalefetin yurtiçine taşınması anlamına gelmektedir.

Muhaliflerin yurda dönüşüyle, hareketin örgütsel dönüşümü arasında bir paralellik söz konusudur. Hareketin 1865 – 1867 yılları arasındaki kadrolarından sadece birkaç kişi mücadeleyi sürdürmüş, diğerlerinin bıraktığı boşluğu Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa gibi, dönemin önde gelen siyasî ve askerî isimleri doldurmuştur. Hatta Yeni Osmanlılar Hareketi'nin bu yeni döneminde kurucu genç kadrolar daha çok edilgen duruma gelirken, hareketin hâkimiyeti, siyasî ve askerî bürokratların eline geçmiştir. Nitekim 1876 yılındaki taht değişikliği de Meşrutiyet'e geçiş de bu yeni kadrolar eliyle gerçekleştirilmiştir.

1.2.4. Meslek Cemiyeti'nden Yeni Osmanlılara Kadro Niteliği

1865 yılında, Meslek Cemiyeti'nin kuruluşuyla faaliyetlerine başlayan Yeni Osmanlılar Hareketi, Türkiye'de “*muhalefet*” olarak anılabilecek bir siyasî davranış ve tavır alış biçiminin ilk temsilcileridirler. Belge, bu muhalif tavrın sıradan bir “*homurdanma*” olmadığını, asgarî düzeyde de olsa bir örgütlülüğe sahip olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Bu arada Kanipaşazâde Rifat, hareketten ilk ayrılan kişi olmuştur. Kuntay, **a.g.e.**, s. 401; Ancak O, Avrupa'da iken Yeni Osmanlılara dahil olması nedeniyle “*Avrupa'ya kaçanlar*” arasında sayılmamaktadır.

¹⁷⁹ Petrosyan, **a.g.e.**, s. 79; Çelik, **a.g.e.**, s. 39; Kuran, Namık Kemal'in dönüş tarihini 1871 olarak vermektedir. Kuran, **a.g.e.**, s. 80.

¹⁸⁰ Murat Belge, **Militarist Modernleşme, – Almanya, Japonya ve Türkiye**, 2. b., İletişim Yay., İstanbul, 2012, s. 554.

Hareketin nüvesi olan Meslek Cemiyeti'ni oluşturanların “genç” olmaları ilk dikkat çekici noktadır. Zaman içerisinde Osmanlı bürokrasisini ele geçiren reformcu yaşlılar, kendi iktidarlarını daim kılmak için düzen ve istikrar üzerine kurgulanmış kameralist bir yöntem benimsemiştir. Bu durum, Batı'da yaşanan gelişmelerin ve yayılan düşüncelerin etkisinde kalan gençleri, muhafazakâr yapının karşısına geçerek politik bir özne olmaya zorlamıştır. Yeni Osmanlılar Hareketi'ni gerontokratik bir yaklaşımla inceleyen Önder, Tanzimat ile şekillenmeye başlayan ve yaşlılar tarafından yürütülen Osmanlı – Türk modernleşmesinin karşısına gençliğin çıktığını belirtmiştir.¹⁸¹

Yeni Osmanlılar Hareketi'ni ilk ortaya çıkaran kadroda yer alanların hemen hemen hepsinin Babîâlî Tercüme Odası'nda çalışmış olmaları bir başka nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Mahmut'un yenileşme çalışmaları kapsamında kurulan bu odada çalışan gençler, doğal olarak iyi derecede yabancı dil bilgisine de sahip olmuşlardır. Böylelikle bilhassa Batı'da yaşanan gelişmeleri kaynağından takip edebilme ayrıcalığına erişmişlerdir. Dolayısıyla Batılı bir karakter taşıyan hareketin bu kurumdan çıkmış olması hiç de şaşırtıcı değildir. Ayrıca imparatorluk için “aort” damarı niteliği taşıyan bu kurumda, imparatorluğun dış dünyayla ilişkisine hâkim olma fırsatını yakalayan bu kadro, devletin damarlarında dolaşan kanın doğru bir şekilde pompalanmadığını görmüş ve bu nedenle devletin her yönüyle tam bir kriz içerisinde olduğunu fark etmiştir. Nitekim Namık Kemal'in “Bizim derdimiz devlet ve vatanımız tehlike içinde olduğundan mümkün ise onu kurtarmaktır”¹⁸² sözü, bu farkındalığın bir yansımasıdır.

Yeni Osmanlıları karakterize eden en önemli olgu, “devlet nasıl kurtulur?” sorusunun peşinden koşmaları olmuştur. Bu soru, yapısal olarak iki kaynaktan ileri gelmektedir. Birinci kaynak, yenileşme sürecinde Fransız etkisiyle başlayan merkezîleşme politikasıdır. Bu politika, Fransız İhtilali ile adını duyuran Jakobenlerin “devletin mutlak kudreti” fikri ile hayat bulmuş¹⁸³ ve Napolyon tarafından Fransa'ya hâkim kılınmıştır. Merkezîleşme politikasıyla da Osmanlı İmparatorluğu'na sirayet etmiştir. İkinci kaynak ise Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel düsturlarından olan “devlet-i ebed müddet”¹⁸⁴ söylemidir. Buradan hareketle “devlet nasıl kurtulur?”

¹⁸¹ Özgür Önder, “Gerontokrasi: Yaşlılar Yönetimi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 36, (2013), s. 276.

¹⁸² “Yeni Osmanlılar İle Babîâlî”, **Hürriyet**, S. 3, (13 Temmuz 1868), s. 1.

¹⁸³ Mosca, **a.g.e.**, s. 304.

¹⁸⁴ **Devlet-i Ebed Müddet**: Sonsuza kadar yaşayacak devlet.

söyleminin hem Batı etkisini hem de geleneksel etkiyi bir arada yansıttığı düşünülebilir. “Devlet”i önceleyen bu mücadele, ilk kaygısı evrenin gizemini çözmekten ziyade, içinde yaşadığı “site”nin krizine çare bulmaya çalışan Yunan filozoflarının mücadelesinden çok da farklı değildir.¹⁸⁵ Bu tutum nedeniyledir ki Yeni Osmanlılar kadrosu hep “devletçi” nitelikleriyle anılmışlardır. Hatta Hür’ün “devletperest aydınlar”¹⁸⁶ diye tanımladığı Yeni Osmanlılar, Kongar tarafından Türkiye’de süregelen “devletçi – seçkinci” geleneğin ilk temsilcileri olarak görülmektedirler.¹⁸⁷

Hareketin kurucu kadrosunun bürokrasiden gelmiş olması, Yeni Osmanlılar Hareketi’nin Batı’daki ilerici hareketlerle arasındaki temel farklılıkların da kaynağını teşkil etmiştir. Avrupa’daki hareketleri yönlendirenler felsefi, sosyolojik, teolojik ve ekonomik paradigmalardan üzerinden yürüttükleri tartışmalarla köklü bir sınıfsal mücadeleye öncülük ederlerken, Yeni Osmanlılar böyle bir birikime sahip olamadıkları için verdikleri mücadele çok daha “suni” bir durum yaratmıştır. Bu nedendir ki Avrupa’daki hareketler köklü dönüşümlere yol açarlarken, Yeni Osmanlılar Hareketi halktan kopuk ikircikli yapıların oluşmasına ve bu yapıların birbirleriyle çatışması nedeniyle zayıf düşen imparatorluk üzerinde yıkıcı etkilerin doğmasına neden olmuştur.

Hareketin öncü kadrosunun küçük bürokratlardan oluşması, sürekli işlenen bir konudur. Hatta hareketin ortaya çıkışı bu kadroların bürokrasi alanındaki yükselişlerinin engellenmesine bağlanmakta¹⁸⁸ ve bu husus fazlaca ön plana çıkarılmaktadır. Elbette söz konusu engellemenin hareket üzerindeki güdüleyici etkisi yadsınamaz. Ancak bu durumu abartılı derecede önemsemenin indirgemeci bir bakış olacağı da aşikârdır.

Bu arada hareketin kurucu kadroları, aralarında aynı zamanda gazetecilikle uğraşanların da olduğu bürokratlar idi. Hareketin içerisinde edebiyatçı karakter taşıyan gençlerin olması, Georg Büchner’in “Edebiyatçılar devrim yaratamaz”¹⁸⁹ sözüne de bir karşı duruş niteliği taşımaktadır. Elbette Yeni Osmanlılar bir devrim yaratamamışlardır. Ancak gelecekte yaşanacak devrimlere ilk kez kapı aralamışlardır.

¹⁸⁵ Taner Timur, **Osmanlı Kimliği**, 1. b., Hil Yay., İstanbul, 1986, s. 35.

¹⁸⁶ Ayşe Hür, **Öteki Tarih I – Abdülmecid’den İttihat Terakki’ye**, 5. b., Profil Yay., İstanbul, 2012, s. 23

¹⁸⁷ Kongar, **a.g.e.**, s. 131.

¹⁸⁸ Ellen Kay Trimmer, **Tepeden İnme Devrimler Japonya, Türkiye, Mısır, Peru**, çev. Fatih Uslu, 1. b., Gelenek Yay., İstanbul, 2003, s.s. 103, 120.

¹⁸⁹ Penzoldt’tan alıntılanan Can Bulut, “Jön Türkler ve Genç Almanlar”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 51, S. 2, (2011), s. 184.

1867'ye gelindiğinde örgüt içerisinde “*erkânı harb, tababet, hidemat-ı bahriye, matbuat, edebiyat gibi*”¹⁹⁰ farklı alanlardan insanların yer aldığı görülmektedir. Bu insanlara ulemadan çok sayıda din adamı da eklenebilir. 1867 yılındaki suikast olayı kapsamında tutuklananlar arasında Ömer Naili Paşa, Mustafa Asım Paşa, Savunma Bakanlığı memuru Tahsin Efendi ve ulemadan Veliyüddin Efendi isimlerin bulunması, cemiyeti oluşturan üyelerin niteliklerinin çeşitlendiğini göstermektedir. Yani, üye sayısına paralel olarak hareketin niteliği de dönüşüme uğramıştır.

Avrupa serüvenin başlaması, hareketin yalnızca örgütsel yapısını değiştirmekle kalmamış, giderek çeşitlenen şahsî niteliklerin belirginleşmesine de yol açmıştır. Hareketin Avrupa’da faaliyet gösterdiği dönemde gazete yoluyla hükümeti baskı altında tutma yöntemi, en benimsenen yol olmuştur. Ancak yine de temel konularda birlik sağlanabilmiş değildir. Örneğin Namık Kemal’in eleştirileri padişah’tan ziyade hükümetlere yönelirken, Mehmet Bey doğrudan padişahı ortadan kaldırmaya yönelik ihtilalci söylemlerde bulunmuştur.¹⁹¹ Ziya Bey ise padişaha sadık bir profil çizmiştir. Mustafa Fazıl Paşa ise kişisel amaçlarına ulaşabilmek amacıyla bir zamanlar karşısına aldığı Ali Paşa Hükümeti ile kompromi yoluna gitmiştir.

Hareketin her bireyinin nev-i şahsına münhasır niteliklere sahip olması, hareketin en büyük sıkıntılarından birisini teşkil etmiştir. Çünkü bu durum, farklı yöntemlere meyletmelerine ve farklı beklentiler içerisinde olmalarına yol açmıştır. Dolayısıyla cemiyet, herkesin gözünde farklı bir algı yaratmıştır.

Cevdet Paşa’nın gözünde Âli Paşa’nın damadını Amedî Odası’na memur yapmasının yarattığı dalgınlıktan doğan hareket, oryantalist Vambéry’e göre ise “*padişah*”çı bir ihtilal cemiyetidir.¹⁹²

¹⁹⁰ Namık Kemal bu bilgiyi “*Gazet dü Levan'a Cevap*” başlıklı makalesinde vermiş, hatta bu alanlarda önde gelen isimlerin yüzde doksanının cemiyetten olduğunu yazmıştır. Kuntay, **a.g.e.**, s. 291; Yüksek makamlardaki insanlardan harekete eylemsel katkı beklemediklerini söyleyen Ebüzziya Tefik, onların “*prensip olarak kazanılmış olmaları*”nın menfaatleri açısından gerekli olduğunu ifade etmiştir. Ebüzziya Tefik, **a.g.e.**, s. 80.

¹⁹¹ Mehmet Bey, “*Keşf-i Zamîr*” başlıklı makalesinde padişah ile ilgili şöyle bir yazı yazmıştır:
“*Ben Millet’in hukuk ve hürriyetini i’ade ettirmeye bizim mel’un Sultân’ın mahvından başka çâre tasavvur edemediğimden ve fîrû’âtdan bildiğim neşriyyât husûşunda âciz kaleminin i’ânesine o zamanlar ihtiyâç görülmediğinden yazıyla uğraşmayıp fiilen bir inkılâb yapmak üzere ki öteden beri olduğu gibi hâlen ve istikbâlen dahî maksadımdır*”

Bilgegil, **a.g.e.**, s. 200.

¹⁹² Kuntay, **a.g.e.**, s. 363.

Tarihçi Lavisse ise cemiyeti “*Bu, şaşıl göznlü cemiyettir; bir gözü Avrupa'ya, bir gözü Şark'a bakar. O kadar yekpâre değildir ki bir kısmı Avrupacıdır; bir kısmı yerli*”¹⁹³ diyerek tanımlamaya çalışmıştır.

Tüm bu tanımlamalar hareketin ortak bir amaç ve yöntem etrafında şekillenmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere 1867 başlarında başlayan Meşrutiyet tartışmaları, harekete bir müşterek amaç temin etmiştir. En azından hareketin Avrupa'daki önde gelen isimlerinden olan Ali Suavi, “... *bir devletin otuz kırk milyon reayasının hayat ve mematı üç dört kimesne (kimse) elinde olmaktan ise birkaç yüz kişiden mürekkebe (oluşan) ve azası her sınıf kavmin mürettebatından müretteb (temsilcilerinden derlenmiş) bir heyetin elinde olmak daha evveli ve akla daha evfaktır (uygundur)*”¹⁹⁴, Namık Kemal, “*İdarenin kaidesi naklen ve aklen usul-ü meşveret olduğu için bizim idare buğünkü günde kaidesizdir*”¹⁹⁵, Ziya Bey ise “*millet meclisinin nizamı hudûd-ı şeriatten hâric (şariat sınırlarının dışında) bir şey olmadığından, istiklal-i saltanat (saltanat özgürlüğü) ne kadar mahdûd (sınırlı) ise nizâm ile de o kadar mahdûd olur*”¹⁹⁶ diyerek bir meclisin kurulması hususunda amaç birliğine varmışlardır.

Hareketin yurt içine taşınmasıyla birlikte Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve bürokrasinin yüksek makamlarındaki diğer önde gelen isimlerin harekette etkin hale gelmesi,¹⁹⁷ merkezî otoritenin gücünü sarsmıştır. Yeni Osmanlıların merkezî otoriteyi sarsan bu yeni niteliği, önce Mahmut Nedim Paşa'nın makamına, sonra Abdülaziz'in hal'ine ve nihayetinde de Meşrutiyet'e giden yolu açmıştır.

¹⁹³ **A.g.e.**, s. 363.

¹⁹⁴ (Ali Suavi), “Milel-i Muhtelif-i Osmaniyenin Ahval-ı Hazırasına Müteallik Bazı Levaylıtır”, **Muhbir**, S. 32, (3 Zilkade 1283 / 10 Mart 1867), s. 4.

¹⁹⁵ (Namık Kemal), “Başlıksız”, **Hürriyet**, S. 2, (16 Rebiülevvel 1285 / 6 Temmuz 1868), s. 2.

¹⁹⁶ (Ziya Bey), “Sultan Abdülaziz Han – Ziya Bey – Ali Paşa”, **Hürriyet**, S. 68, (5 Recep 1286 / 11 Ekim 1869), s. 2.

¹⁹⁷ Mithat Paşa, hareketin görünürdeki lideri konumuna gelmiştir. Zira Mithat Paşa, Yeni Osmanlıları kendine hayran bırakacak işlerin altına imza atmış bir vali idi. Namık Kemal de Mithat Paşa'nın hareketin etkin gücü haline gelmesinin nedenini şu ifadelerle dile getirmiştir:

“*Girit'teki Rumlar; Zeytun Dağı'ndaki Ermeniler; Hersek'teki Hırvatlar daima silah tutarak devlete karşı durdular. Rusya bu kadar himmetler etti, yine Bulgarları isyan ettiremedi. Niçin? Çünkü Bulgaristan'da senelerce Mithat Paşa valilik etti; bir dereceye kadar zulmün önünü aldı; bir dereceye kadar herkes hal-i asayişte bulundu. Eğer Tuna Vilayeti de Hüsnü Paşa'nın, filanın elinde kalmış olsaydı Girit'e benzeyeceğinde hiç şüphe mi vardı?*” Kuntay, **a.g.e.**, s. 134.

1.3. YENİ OSMANLILARIN DÜŞÜNSEL ALTYAPISI

Yeni Osmanlılar Hareketi'nin özellikle düşünsel alanda yarattığı etki, siyasal ve hukukî alanda yarattıklarından çok daha kalıcı ve etkileyici olmuştur. Tanzimat Dönemi'nin önemli simalarından Mustafa Reşit Paşa, Sadık Rıfat ve Şinasi gibi isimlerin fikirlerinden beslenen Yeni Osmanlılar, Avrupa'da yaşanan devrim süreçlerinin izlerini analiz etmişler ve bunları Avrupa'da sürgün hayatında edindikleri tecrübelerle harmanlayarak düşünsel altyapılarını zenginleştirmişlerdir. Bununla birlikte dimağlarında, yaşadıkları toplumun geleneksel formlarına da yer vermişlerdir.

1.3.1. Tanzimat Etkisi

3 Kasım 1839'da, Gülhane Parkı'nda, Tanzimat Fermanı'nın okunması, Osmanlı İmparatorluğu'nda sancılı bir dönemin başlangıcını teşkil etmektedir.

Birçok farklı açıdan değerlendirilen ve imparatorluğun 37 yıllık sürecine ismini veren bu ferman, tartışmaların merkezinde yer almıştır.

Ferman, Karpat'a göre III. Selim'den itibaren ortaya çıkan yapısal ve kurumsal değişimlerin hukukî ve siyasî anlamda kabulü¹⁹⁸ demek iken, Karal'a göre siyasî bir eserden çok, haklar eseridir.¹⁹⁹ Fuat Köprülü ise Tanzimat'ı, “*emperyalist ve kapitalist medeniyetin zorla kendini kabul ettirmesinin neticesi olarak ortaya çıkan bir inkılâp hareketi*”²⁰⁰ olarak tanımlamıştır.

Farklı tanımlamalar yapılmakla beraber bir “*kabul*”den ziyade “*mecburiyet*”in ürünü olan söz konusu ferman, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî, hukukî ve kültürel seyrini derinden etkilemiştir.

Tanzimat'ı “*sancılı*” hale getiren faktör, imparatorluğun eskimiş siyasetini kökünden değiştirmek yerine, onu yeni bir Batılı kılıfa büründürme gayretidir. Batılı tarzda bir ilkokulun dahi bulunmadığı imparatorlukta, üniversite kurmaya yönelik çalışmalar,²⁰¹ bu söyleme örnek teşkil etmektedir. Yine de Tanzimat ile birlikte ortaya çıkan değerler, imparatorluğun gelişiminde belirli bir paya sahiptir.

¹⁹⁸ Kemal Karpat, “Osmanlı Tarihinin Dönemleri – Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım”, **Osmanlı ve Dünya – Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri**, Haz. Kemal H. Karpat, 5. b., Ufuk Kitap, İstanbul, 2006, s. 140.

¹⁹⁹ Karal, **a.g.e.**, s. 193.

²⁰⁰ Taner Timur, **Osmanlı Çalışmaları – İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine**, 1. b., V Yay., Ankara, 1989, s. 86.

²⁰¹ Ebüzziya Tevfik, **a.g.e.**, s. 142.

Tanzimat'ın ortaya çıkışında iki ismin ön planda olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi Sadık Rıfat Paşa'dır. 1837 yılında Viyana elçisi olarak atanan Sadık Rıfat Paşa'nın söylemleri, Yeni Osmanlılar üzerinde önemli bir yetki yaratmıştır. Özellikle “*insan hakları*”ndan bahsederek,²⁰² “*Reform davası, her şeyden önce bir düşün biçimi sorunudur. Geleneğe bağlı, keyfi bir sistemden farklı olarak Avrupa’da hâkim olan rasyonel devlet yönetimidir ve bu insanın tabiatına, insanın ‘tabii hakları’na dayanır. ... Avrupa sivilizasyonunda halk hükümet için değil, hükümetler halk içindir. Bundan ötürüdür ki hükümetler halkın haklarına ve kanuna göre çalışır*”²⁰³ demesi, O’nun 19. yüzyıl Osmanlı’sının ilerisinde bir düşünsel yapıya sahip olduğunun göstergesidir.

Sadık Rıfat Paşa'nın düşünsel alandaki katkısı bununla da sınırlı kalmamıştır. Mardin'in “*imparatorluğu dağılmaktan kurtarma*” üzerine yapılan vurguların, Sadık Rıfat Paşa'nın fikirlerinde “*halkın refahının korunması*” yönünde değişime uğradığından²⁰⁴ bahsetmesi dikkate değerdir. Yine Gündüz'e göre “*Batı uygarlığı*”, “*özgürlük*” ve “*ulus*” gibi kavramlar Osmanlı'ya ilk olarak Rıfat Paşa vasıtasıyla girmiş görünmektedir.²⁰⁵

Bulut, Sadık Rıfat Paşa hakkında hayli ilginç bilgiler sunmaktadır. Bulut'a göre Sadık Rıfat Paşa'nın fikirlerinde Metternich’in büyük etkisi vardır:

*“Sadık Rıfat Paşa’nın öne sürdüğü fikirler, esasında anayasal reformlardan ziyade Almanya’yı liberallerden önce yaratan aristokrat bürokraside yapılmış olan düzenlemelere benzemektedir. Sadık Rıfat Paşa Metternich Almanyası’ndaki yeni anlayışın, bir devletin teb’asına günlük işlerinin semeresini en iyi şekilde elde etme fırsatı sağladığı zaman gelişip serptiği öncülüğünden yola çıktığını ileri sürmekteydi. Bu ise, ancak ferdin, keyfi yönetimin bertaraf edilmesinden faydalandığı yerde, yani ‘istikrar’ ortaya çıkınca gerçekleşebilir. Hatta Paşa keyfi dediği halkın oluşturduğu liberal yönetimlerin devleti çökertebileceğini düşünmekteydi”*²⁰⁶

Bulut'un çizmiş olduğu bu Sadık Rıfat Paşa tablosu, daha çok Ali Paşa ve Fuat Paşa ikilisinin siyasî çehresiyle uyuşmaktadır.

²⁰² İlber Ortaylı, **İmparatorluğun Son Nefesi – Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet**, 1.b., Timaş Yay., İstanbul, 2014, s. 73.

²⁰³ Berkes, **a.g.e.**, s. 202.

²⁰⁴ Mardin, **a.g.e.**, s. 206

²⁰⁵ Mustafa Gündüz, **Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar**, Lotus Yay., Ankara, 2010, s. 93.

²⁰⁶ Bulut, **a.g.m.**, s.s. 188 – 189.

Tanzimat'ın ortaya çıkışında etkisi hissedilen bir diğer isim ise Mustafa Reşit Paşa'dır. Namık Kemal'in "*Avrupalı nizamın ilk müstesna veziri*"²⁰⁷ olarak tanımladığı Mustafa Reşit Paşa, en etkin karakterlerden birisi olmuştur. Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat Dönemi'ne ilişkin en dikkat çeken yapısı, birbirinden farklı iki yapıya kaynaklık etmiş olmasıdır. Bu kaynakların birincisi Ali Paşa, diğeri ise Yeni Osmanlılar Hareketi'ne ilham verecek olan Şinasi zihniyetidir. Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat'ın iki farklı damarını oluşturan Ali Paşa'nın da Şinasi'nin de hamiliğini yapmıştır.

Her ikisi de aynı kaynaktan beslenen bu iki damarın mücadelesi, hayli paradoksal bir görünüm arz etmiştir. Ancak Şinasi'nin görüşlerinden feyz alarak doğan Yeni Osmanlılar Hareketi, Ali Paşa ve Fuat Paşa ikilisinin görüşlerine yönelik ürettikleri "*karşıtlık*"tan da beslenmiştir. Bu da Yeni Osmanlıların Batı ekolüne görece hem taraftar hem muhalif bir yapıya bürünmesine neden olmuştur.

Yeni Osmanlılar Hareketi'nin ortaya çıkışı, söz konusu iki damarın birbiriyle mücadelesinden kaynaklanmıştır. Ali Paşa'da, yetişmiş olduğu, eskiye bağlı tutucu papazlar tarafından açılıp, yönetilmiş olan Saint Barbe Lisesi'nin dikte ettiği baskıcı ekolün izleri görülürken,²⁰⁸ Şinasi'de ise iktisat ve maliye eğitimleri için gittiği Paris'in liberal akımlarının yansımaları ön plana çıkmıştır.

Yeni Osmanlıları etkileyen en önemli isimlerden bir tanesi de Şinasi olmuştur. Yeni Osmanlıların Ali Paşa ve Fuat Paşa hükümetlerine karşılık özellikle "*hürriyet*" kelimesine yapmış oldukları atıf, Şinasi'den yana aldıkları tavrı yansıtmaktadır.

Ebüzziya Tefvik, "*Onun sayesinde ki bugünkü günde vatanımızda ifade-i merama muktedir olan ashab-ı kabiliyet, düşündüğünü yazabiliyor; yazdığını okuyanlara beğendiriyor; binaenaleyh hepimiz Şinasi'nin manevi evladlarıyız*"²⁰⁹ diyerek, Şinasi'nin Yeni Osmanlılar üzerindeki etkisini gözler önüne sermiştir.

Daha önce de ifade edildiği üzere "*kritik söylem*" ile Osmanlı İmparatorluğu'nda düşünsel gelişimin kapılarını aralayan Şinasi,²¹⁰ "*mademki vergi veriyorum, devlet işlerinde söz söylemek hakkımdır*"²¹¹ diyerek "*vatandaşlık hakkı*" diyebileceğimiz yeni bir mücadeleye de ışık tutmuştur. Bununla birlikte Şinasi'nin, kaleme aldığı bir

²⁰⁷ Kuntay, **a.g.e.**, s. 139.

²⁰⁸ Ebüzziya Tefvik, **a.g.e.**, s. 222.

²⁰⁹ Ebüzziya Tefvik, **Numûne-i Edebiyat-ı Osmaniye**, 4. b., Matbaa-i Ebüzziya, 1308 (1892), s. 214.

²¹⁰ Şerif Mardin, "Tanzimat ve Aydınlar", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s.s. 46 – 47.

²¹¹ Ziyad Ebüzziya, **Şinasi**, Haz. Hüseyin Çelik, 1. b., İletişim Yay., İstanbul, 1997, s. 176.

kasidede “Bir ıtık-nâmedir insana senin kanunun/Bildirir haddini Sultân'a senin kanunun”²¹² şeklindeki ifadeleri de Yeni Osmanlıların gelecekte savunacakları “halk iradesi” üzerine kurgulanan “anayasacı” fikirlerine temel teşkil etmiştir.

Yeni Osmanlıların düşünsel altyapısında, “Milletim nev-i beşerdir, vatanım rûy-i zemin”²¹³ diyen Şinasi'nin çok büyük katkısı olduğu söylenebilir. Öyle ki Yeni Osmanlılar 19. yüzyıl Avrupası'nın sosyal ve politik görüşlerini ilk kez Şinasi sayesinde tanımıştır.²¹⁴ Bu nedendir ki Namık Kemal, Magosa'da sürgün hayatı yaşadığı dönemde Şinasi'nin resminin arkasına kendi el yazısı ile şunları yazmıştır:

“Yeni Osmanlılar Reisi, reis'ülmücahidîn (mücahitlerin başı) ve kible-i erbâb-ı yakîn (bilge kişilerin kıblesi), saîd'ülhayat ve şehîd'ülmemât Şinasi merhum. Kemal”²¹⁵

Kaleme aldığı yazılarında kullandığı “millet meclisi”, “efkâr-ı umumiye”, “efkâr-ı cedide”, “efkâr-ı serbestî”, “millet-i Osmaniye”, “mahkeme-yi vicdan”, “devlet-i meşruta”, “hubb-ı vatan”, “gayret-i milliye”, hürriyet” ve “hukuk-ı nas” gibi kavramlarla²¹⁶ Yeni Osmanlıların düşün dünyasını şekillendiren Şinasi'nin yarattığı bir diğer etki; mücadele yöntemi olarak “gazetecilik”in kullanılmasına öncülük etmiş olmasıdır.

Türk gazeteciliğinin piri olarak adlandırılan Şinasi,²¹⁷ yaymış olduğu düşüncelerle gazete binalarının ilerici görüşlere sahip gençlerin toplanma mekanı olmasını sağlamıştır. Neticede bu mekanların Yeni Osmanlılar Hareketi'nin doğuşunda hatırı sayılır bir katkısı olduğu aşıkardır.

Yeni Osmanlıların düşün dünyasının gelişiminde Tanzimat'ın varisleri sayılan Ali Paşa ve Fuat Paşa'ya yönelik sürekli karşıtlığın etkisi yadsınamaz. Yeni Osmanlılar, Tanzimat'ın getirdiklerinden çok, reformların uygulanış şekline muhalefet etmişlerdir. Dolayısıyla onların eleştirileri, Tanzimat'ın Ali Paşa ve Fuat Paşa ikilisinin uygulamalarıyla somutlaşan şeklidir. Bu nedenle doğrudan doğruya Tanzimat'a karşı oldukları söylenemez. Ne var ki Ülken, Tanzimat'tan beslenen Yeni Osmanlılar ile devlet ricalini ikiye ayırarak incelemiş, Yeni Osmanlıları “hürriyet ve meşrutiyetçi”ler,

²¹² Günümüz Türkçesi: Senin kanunun insan için bir özgürlük belgesidir/ Senin kanunun Sultan'a (bile) haddini bildirir. Sibel Yılmaz, “Şinasi'nin Düşünce Dünyası ve Mustafa Reşit Paşa'ya Yazdığı Kasidelerin Tematik Tahlili”, **Gazi Türkiyat**, S. 13, (2013), s. 178. (ss. 157 – 185).

²¹³ (Namık Kemal, “Vatan”, **İbret**, S. 121, (10 Mart 1289/22 Mart 1873), s. 1.

²¹⁴ Mardin, **Yeni Osm...**, s. 281.

²¹⁵ Kuntay, **a.g.e.**, s. 377.

²¹⁶ Berkes, **a.g.e.**, s. 263.

²¹⁷ Servet İskit, “İlk Müstakil Gazetenin Tarihini Açan Agah Efendi ve Gazetesi 'Tercüman-ı Ahval'”, **Resimli Tarih Mecmuası**, C. 3, S. 26, İstanbul, (1952), s. 1273.

Ali Paşa ve Fuat Paşa'nın başında bulunduğu devlet ricalini ise “*medeniyetçilik ve terakkici*”ler olarak adlandırarak şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

“Yeni Osmanlıların hürriyet ve meşrutiyet ideolojisinin karşısında, Tanzimat ruhunu devam ettirmek isteyen devlet adamları ile onları fikirce besleyen bir aydın zümrenin dayanağı bir ikinci fikir daha vardı. Buna medeniyetçilik ve terakki fikri diyebiliriz. Vakıta her iki kelime, birinci ideoloji mensuplarınca da benimsenmişti. Fakat birinciler onu hararetle romantik bir inkılâp düşüncesi içinde görürlerken, İkinciler onu ağır ağır gelişmesini istedikleri kurulmuş bir toplumsal düzen içinde, öğretim ve bilgi yollarının genişletilmesi ile elde etmek istiyorlardı. Bu fikri savunanlara terakkici Tanzimat Avrupalıları diyebiliriz. Birinci fikir İkincinin içinden çıktığı halde onunla asla uyuşmuyor, hatta asıl savaş bu ikisi arasında oluyordu. İkinciler, yani terakkici Avrupalılar için Osmanlı siyasi bütünlüğünü korumak başlıca gayeydi ve inkılâpçı meşrutiyet fikrinin bu bütünlüğü tehlikeye düşüreceği kanaatindeydiler”²¹⁸

Bu arada Yeni Osmanlılar, Tanzimat'ın varislerine göre Batı kültürüne daha hâkim bir görüntü sergilemişlerdir. Kaldı ki bir yandan Batı'nın dayatması olarak ortaya çıkan Islahat Fermanı'nın iktisadî emperyalizmi pekiştiren bir belge²¹⁹ olduğu hususunda hem fikir olurlarken, öte yandan Batı'nın düşünsel ve yapısal gelişmelerinden faydalanmaktan da imtina etmemişlerdir.

Bütün bunlarla birlikte, Tanzimat'ı yücelten hükümet tarafından maruz kaldıkları baskı, onları ister istemez “*özgürlük*”, “*adalet*”, “*halk iradesi*” vb. kavramlara daha çok yaklaştırmış, hatta içselleştirerek, bu değerlerin bayraktarlığını yapmaya zorlamıştır.

Kısacası, Tanzimat'ın yenilikçi yüzünü temsil eden Şinasi'nin düşünsel damarlarından süzülüp gelen Batılı akımlarla hayat bulan Yeni Osmanlılar, aynı zamanda Tanzimat'ın sert yüzünü temsil eden Ali Paşa ve Fuat Paşa'nın uygulamalarına yönelik karşıtlıklardan da beslenerek düşünsel altyapılarını oluşturmuşlardır. Bir başka deyişle Tanzimat, Yeni Osmanlıların düşünsel altyapılarının oluşumunda çift taraflı olgusal bir etki yaratmıştır.

1.3.2. Avrupa Devrimlerinin Etkisi

Yeni Osmanlıların düşünsel altyapılarının şekillenmesinde 1789 Fransız İhtilali'ne giden süreci şekillendiren düşünürlerin önemli katkıları olmuştur. Özellikle 17. ve 18. yüzyıllara damga vuran Molière, Montesquieu, Voltaire, Rousseau,

²¹⁸ “Birinciler”den kastedilen Yeni Osmanlılar, “İkinciler”den kastedilen Tanzimat varisi devlet ricalidir. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İstanbul, 2005, s. 64.

²¹⁹ Mardin, *Türk Mod ...*, s. 88.

Condorcet gibi isimlerin yanı sıra Fransız İhtilali sonrasındaki döneme etki eden Lamartine ve Victor Hugo gibi düşünürlerin etkileri gözlerden kaçmamaktadır.²²⁰ Bütün bunların dışında Robespierre, Danton, Mazzini ve Garibaldi gibi mücadeleci karakterlerin eylemleri²²¹ de Yeni Osmanlılar üzerinde etkili olmuştur.

Bu etki Osmanlı aydınlarına öylesine sirayet etmiştir ki bir stereotip olarak “bağnaz” diye nitelendirilen ulema sınıfında bile bir uyanış yaratmıştır. Örneğin Beyazıt Medresesi'nde binlerce softaya vaaz veren Sadık Efendi, bir yandan Şeyhülislam'a kafa tutmuş, öte yandan “*Artık Müslüman ve Hıristiyan diye bir şey tanımıyoruz; hepimiz bu toprağın çocuklarıyız; hepimiz kardeşiz ve tiranlarımızı devirmek için birleşeceğimiz gün yaklaşıyor*” diyerek Fransız İhtilali'nin ruhunu oluşturan demokrasi, özgürlük ve eşitlik gibi değerlere vurgu yapmıştır.²²²

Yeni Osmanlıların, düşünsel altyapılarını, en basit ve genel deyimleriyle Fransız İhtilali'nden mülhem “vatan” ve “hürriyet” üzerine kurguladıkları söylenebilir. Bu, sıradan bir “hürriyet” anlayışının ötesinde, hükümetin baskısına ve imparatorluğa hakim olan feodal sisteme karşı bir başkaldırı niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla Yeni Osmanlıların ortaya koyduğu “hürriyet” anlayışı, varlığını Batı etkisinin yanı sıra ülkede eksikliği büyük ölçüde hissedilen içsel bir ihtiyaca borçludur.

Ali Suavi'nin görüşlerinde zaman zaman tanık olunan İngiliz etkisi hariç tutulacak olursa,²²³ Yeni Osmanlılarda Fransız etkisinin ağır bastığı konusunda hemen hemen bir fikir birliği mevcuttur.²²⁴ Yeni Osmanlılara sonradan dahil olanlardan Ebüzziya Tevfik'in “... meşrutiyet fikri bize, şüphe yoktur ki, Fransa'dan geldi”²²⁵ demesi, bu durumu destekler bir nitelik taşımaktadır. Bununla birlikte Agah Bey'in Namık Kemal Bey'e, Reşat Bey'e, Mehmet Bey'e ve Nuri Bey'e sırasıyla “Danton”, “Rochford”, “Robespierre” ve “Hernani” gibi Fransız düşünür ve edebiyatçıların isimlerini takmış olması,²²⁶ Yeni Osmanlılar üzerindeki Fransız etkisini gösteren bir başka örnek olarak dikkat çekmektedir.

²²⁰ Petrosyan, **a.g.e.**, s.s. 79 – 80.

²²¹ Mardin, **Yeni Osm ...**, s. 369.

²²² Timur, **Yakın Osm...**, s. 69

²²³ Ali Suavi'nin David Urquhart ve Chales Wells ile kurmuş oldukları dostluk görüşlerine de yansımıştır. Çelik, **a.g.e.**, s.s. 132 – 141.

²²⁴ Gündüz, **a.g.e.**, 91; Çelik, **a.g.e.**, s. 617; Ülken, **a.g.e.**, s.s. 111 – 112.

²²⁵ Ebüzziya Tevfik, **Yeni Osm...**, s. 70.

²²⁶ **A.g.e.**, s. 305.

Hiç kuşku yok ki Yeni Osmanlıların düşüncelerinde, özellikle de hükümet işleyişine dair görüşlerde Montesquieu ve Rousseau'nun etkisi diğer düşünörlere nazaran daha fazla görölmektedir.²²⁷

Yeni Osmanlıların özellikle denetleyici bir mekanizma görevi görmesi için meclis kurulmasına yönelik istemleri, bir tür kuvvetler ayrılığına işaret etmektedir.²²⁸ Gramsci, kuvvetler ayrılığı tartışmalarının ve bu yöndeki doktriner kuralların sivil toplum ile siyasiler arasındaki mücadelenin bir sonucu olduğunu söylemektedir.²²⁹ Ancak Yeni Osmanlıların sivil toplum karakteri taşımaması, savundukları kuvvetler ayrımının güçsüzlüğünün nedenini ortaya koymaktadır. Zira Yeni Osmanlıların bu fikirleri, Batı'da olduğu gibi bir aydınlanma sürecinin bir getirisi olarak değil, dışarıdan elde edilen bir fikir aşısının ürünü olarak doğmuştur.²³⁰

Bu aşı, aslında Aristo'nun siyaset anlayışı ile benzerlik göstermektedir. Yeni Osmanlıların meclis istemi, hem de ilk etapta bunun padişahın rızası ile gerçekleşmesini arzulamaları, Aristo'nun Kartacalılar hakkında yapmış olduğu şu değerlendirmeyi akıllara getirmektedir:

“Elbette, bir işi bir kişi yaparsa en iyisi olur. Yasa koyucunun bunu sağlaması ve aynı adamın hem profesyonel bir müzikçi hem de ayakkabıcı olmasını istememesi gerekir. Hükümet işlerinde de öyledir: Şehir buna elverişli olacak kadar küçük değilse, görevleri ayrı ayrı kimselerin paylaşmaları, daha demokratik olacağı gibi devlet adamlığına da çok yakışır. Çünkü bu yoldan işler daha geniş bir tabana yayılır ve bireysel her ödev daha etken ve daha uygun olarak yerine getirilir.”²³¹

Yeni Osmanlıların düşüncelerinin şekillenmesine katkı sunan Batı etkisi, hareketin tüm üyelerini elbette aynı yönde ve aynı oranda etkilememiştir. Hareketin tüm üyelerinin karakterlerindeki ve algılarındaki farklılıklar bunda belirleyici bir rol oynamıştır. Hal böyle olunca Yeni Osmanlıların düşünsel yapıları hayli karmaşık bir durum arz etmiştir. Söz konusu karmaşanın bir diğer nedeni de Yeni Osmanlılar Hareketi mensuplarının Fransa'daki değerleri savunurken, onları özgün bir temele oturtmaksızın, yüzeysel bir inceleme üzerinden kabullenmiş olmalarıdır. Nitekim imparatorluğun içinde bulunduğu kaotik ortam da buna müsaade etmemiştir.

²²⁷ Lewis, **a.g.e.**, s. 142.

²²⁸ Çubukçu, özellikle Namık Kemal'in Montesquieu'nun kuvvetler ayrılığı fikrini benimsediğini ifade etmektedir. Çubukçu, **a.g.e.**, s. 38.

²²⁹ Antonio Gramsci, **Modern Prens**, çev. Pars Esin, 1. b., Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1984, s. 158.

²³⁰ Ülken, **a.g.e.**, s. 64.

²³¹ Aristoteles, **Politika**, çev. Mete Tunçay, 1. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 64.

Namık Kemal'in (Fransız düşüncesinin etkisinde kalmış olsa da) savunduğu değerlerde sezilen İngiliz liberalizmi²³² ve bu liberalizmi Alman felsefesi ile sınırlandırması,²³³ Garibaldi ve Silvio Pellico gibi İtalyan liberalizminin önde gelen simalarından bahsetmesi,²³⁴ bu karmaşıklığın bir örneğini oluşturmaktadır.

Bununla birlikte Fransız İhtilali, Meslek Cemiyeti'nin başındaki isim olarak kabul edilen Mehmet Bey ile Kayazâde Reşat'ın düşün dünyasında farklı bir şekilde yankılanmıştır. Özellikle Fransız İhtilali ile ortaya çıkan ve 1848'den itibaren yayılmaya başlayan fikirlerin eski düzene yönelik düşmanlığı,²³⁵ Mehmet Bey ile Reşat Bey'de somut bir biçimde hayat bulmuştur. Reşat Bey'in Fransız Generali Trochu'ya yazdığı mektup, onların yalnızca Fransız İhtilali'nin "Cumhuriyetçilik"inden değil, aynı zamanda eylemlerinden de etkilendiklerini göstermektedir:

"Paris, 4 İlkteşrin (Ekim) 1870.

General,

Türk'üm ve vatanıma Fransa'nın yaptığı hizmetleri unutmadım. Minnet duygusunun ve büyük bir millete zaruri olan demokratik ruhun heyecanlarıyla, general, sizden rica ederim. Fransız Cumhuriyeti'nin düşmanlarıyla harbetmek için beni gönüllü olarak Fransız ordusuna alınız.

*Vatanperverliğiniz hakkındaki hayranlığımı ve cumhuriyetçi Fransa için beslediğim bağlılık duygularımızı lütfen kabul ediniz general. Reşat"*²³⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasal durum, Batı'da doğan fikirlerin imparatorluğa girişini kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Dolayısıyla söz konusu fikirlerin, farklı yollardan geldiklerini söylemek mümkündür.

1848 yılında Sicilya'da başlayan²³⁷ ve kısa sürede tüm Avrupa'ya yayılan devrimci dalga, etkisi altına aldığı birçok ülkede önemli siyasi gelişmelere yol açmıştır. Bununla birlikte, Polonya, Avusturya ve Macaristan'da yarattığı etki,²³⁸ Osmanlı İmparatorluğu'na da sirayet etmiştir. 1848 İhtilali'nin tetiklediği milliyetçi ve devrimci hareketin söz konusu ülkelerdeki savunucuları, "Mukaddes Liga"ya²³⁹ karşı verdikleri, aylar süren mücadelenin ardından Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmışlardır. Bu durum,

²³² Namık Kemal, parlamento sistemi konusunda İngiliz sistemini Fransız sistemine yeğlemiştir. Kinross, **a.g.e.**, s. 519.

²³³ Bulut, **a.g.m.** s. 193.

²³⁴ Mardin, **a.g.e.**, s. 30.

²³⁵ Gerard Delanty, **Avrupa'nın İcadı**, 3. b., Adres Yay., Ankara, 2013, s. 172.

²³⁶ Kuntay, **a.g.e.**, s.s. 383 – 384; Mektubun Fransızca aslı için Bkz. **a.g.e.**, s. 385.

²³⁷ Belge, **a.g.e.**, s. 203.

²³⁸ Karal, **Osmanlı Tar...**, 5. Cilt, s.s. 213 – 214.

²³⁹ Ortaylı, Avusturya ve Çarlık Rusya'sını "Mukaddes Liga" üyesi ülkeler olarak tanımlamıştır. Ortaylı, **a.g.e.**, s. 57.

uzun vadede Yeni Osmanlıların mücadelesini ayakta tutan önemli dayanak noktalarından biri haline gelmiştir.

Söz konusu mülteciler, özellikle Avrupa'daki yenilikçi düşüncelerin imparatorluğa girişine katkı sunmuşlardır. Akçura, onların gelişiyle Osmanlı münevverlerinin bilimsel açıdan geliştiğini, dil öğrenmeye başladıklarını ve henüz tanışmadıkları Avrupa medeniyeti hakkındaki bilgilerinin arttığını söylemiştir.²⁴⁰

Meslek Cemiyeti'nin İstanbul'daki en önemli destekçilerinden olan Ömer Naili Paşa'nın Macar mültecilerinden olması²⁴¹ ve bu dönemde İstanbul'da ilerici gençlerin çekim merkezi olarak bilinen dükkanın yine bir mülteci olan Daniel Silaki tarafından işletilmesi, mültecilerin muhaliflerin düşün dünyasındaki etkisini ortaya koyan önemli kanıtlardandır.

Ebüzziya Tevfik, Daniel Silaki'nin harekete yönelik katkısını şu sözlerle dile getirmiştir:

“1848 ihtilâlinde sonra Türkiye'ye sığınmıştı. Özgürlük ve yeryüzündeki bütün ulusların kendi çerçeveleri içinde gelişip ilerlemelerini kendi için kutsal bir amaç edinmişti. İstanbul'a gelip yerleştikten sonra da daima bu dava için çalışmıştı. Aynı fikre yatkın gençlerle daima münasebetler kurar; onları aydınlatmaya çalışır; onları aydınlatacak kitap ve dergiler sağlamakta da elinden gelen çabayı esirgemezdi. Bu çeşitten kitap ve gazeteler bulunduğu vakit aslâ kâr gayreti gütmeyiz, hatta onları asıl fiyatlarında daha da aşağı verirdi.

İşte bu Danyel Silâki, kendi için ikinci bir vatan olarak bilip sevdiği bu ülkenin ve o ülkenin ana yurttaşı bulunan Türklerin iyilikleri için hazırlanmış, basılmış, yayınlanmış eserler bulunduğu zaman son derece neşelenir, mutlu olurdu. ... Çevresinde pek çok aydın genç toplanmıştı. Onlarla sohbetler eder; yeni çıkan siyasi eserlerden onlara haber verirdi”²⁴²

Batı etkisinin Yeni Osmanlılar üzerinde derin etki yaratmasını sağlayan bir başka faktör ise Şinasi'nin bizatihi kendisidir. Şinasi'nin düşüncelerinin Yeni Osmanlılar için ne denli değerli olduğuna daha önce değinilmişti.

Şinasi, Yeni Osmanlıları etkilerken doğal olarak Batı'da yeşeren fikirlerin imparatorluğa taşınmasına da katkı sunmuştur. Özellikle Yeni Osmanlılarda görülen

²⁴⁰ Yusuf Akçura, **Yeni Türk Devletinin Öncüleri – 1928 Yazıları -**, Haz. Nejat Sefercioğlu, 2. b., T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001, s. 7; Mültecilerin gerek Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisi ve gerekse Yeni Osmanlılar Hareketi'ne katkısı hususunda bilgi için Bkz. Kemal H. Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, çev. Recep Boztemur, 1. b., İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2004, s.s. 132, 150; Musa Gümüş, “Leh ve Macar Mültecilerinin Osmanlı Devleti'ne Sığınması Beyin Göçü Olarak Değerlendirilebilir mi?”, **Tarih Okulu Dergisi**, S. 23, (2015), s.s. 363 – 387.

²⁴¹ Menemencioglu, **a.g.m.**, s. 34.

²⁴² Ebüzziya Tevfik, **a.g.e.**, s.s. 198 – 199.

“*halk iradesi*”, “*meclis*” ve hatta “*akıl rehberliği*” gibi kavramlar, Şinasi'den nakledilmiştir. Dolayısıyla Şinasi'de görülen “*Lumiere*” felsefesini,²⁴³ doğal olarak Yeni Osmanlılara da mâl etmek mümkündür.

Özetle; Türkiye'de hem siyasî hem de düşünsel açıdan önemli bir dönüşüm sürecini mobilize eden Yeni Osmanlılar Hareketi'nin, Batı'da yaşanan gelişmelerin yoğun etkisi altında kaldığı ifade edilebilir. Her ne kadar Fransız, İngiliz, Alman ve hatta (çok az da olsa) İtalyan felsefelerinin izleri görülse de ağırlıklı olarak Fransız İhtilali'nin hazırlayıcısı rolünü üstlenmiş olan düşünürlerin yoğun etkisi dikkat çekmektedir. Elbette bu fikirler, edinim yollarına, Yeni Osmanlıları oluşturan bireylerin karakterlerine ve algı düzeylerine göre farklı etkiler yaratmıştır. Nihayetinde değişmeyen tek şey, bu etkinin bir yandan onların düşün dünyalarında ufuk açıcı bir etki yaratırken, öte yandan yeni hedefler ve yeni metotlar benimsemelerine yardımcı olduğudur.

1.3.3. Sürgün Hayatındaki İzlenimler

Yeni Osmanlıların 1867 yılının Mayıs ayında başlayan Avrupa serüveni, düşünsel altyapının şekillenmesi hususunda derin bir etki yaratmıştır. Yeni Osmanlılar, gerek mültecilerin, gerek örnek aldıkları Şinasi'nin ve gerekse Tercüme Odası'nda edindikleri tecrübelerin etkisiyle Batı'nın gelişimine ilgi duymuşlar ve hükümeti Batı'daki gelişimler üzerinden hükümete yönelttikleri eleştiriler, Avrupa serüveninin başlamasıyla birlikte daha sistematik hale gelmiştir.

Avrupa'ya kaçmadan önce mevcut gündelik durumlar üzerinden eleştiri yapan, ancak belirgin bir çözüm önerisi sunamayan Yeni Osmanlılar, Avrupa'da bu eksikliklerini giderme fırsatı yakalamışlardır. Zira Avrupa'da İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde gözlemlerde bulunarak Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut durumu ile karşılaştırmışlar ve böylelikle sorunun kaynağına inmeye çalışmışlardır.

Daha çok ziraî ve ticarî faaliyetlerin görüldüğü Osmanlı İmparatorluğu'ndan kaçan Yeni Osmanlılar, gittikleri ülkelerde gelişmiş teknoloji ile yapılan seri üretimin etkilerini yaşayarak öğrenmişlerdir. Gittikleri yerlerde gördükleri demiryolları, caddeler, binalar, fabrikalar, köprüler, eğitim kurumları gibi modern yapılar ve emniyet sisteminden adalet sistemine kadar hükümet işleyişleri karşısında hayretler içerisinde

²⁴³ “*Aydınlanma Yüzyılı*” felsefesi de denilebilir. Ülken, **a.g.e.**, s.s. 66 – 67.

kalmışlar²⁴⁴ ve imparatorluğun içinde bulunduğu durumun çok daha ciddi bir biçimde ele alınması zorunluluğunu hissetmişlerdir.

Yeni Osmanlıların Avrupa'da karşılaştıkları “modern” tablo, özellikle hükümete yönelik eleştirilerinde onların dayanağı haline gelmiştir. Zira bu eleştirilerde Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştırılarak, birinin gelişmişliğinin, diğerinin geri kalmışlığının nedenleri sıkça işlenmeye başlamıştır.

Hürriyet gazetesinin 9 Kasım 1868 tarihli nüshasında çıkan bir makalede Avrupa devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu birer binaya benzetilerek karşılaştırılmış ve ikisi arasındaki fark şu ifadelerle dile getirilmiştir:

“Her hânenin sâkinleri kimi dam aktarır, kimi pencereleri silip parlatır, kimi süpürür, kimi siler, kimi bahçe beller, kimi ağaç budar ve'l-hasıl herkes hânesinin imârî hizmetiyle durmuyor, çalışıyor. İşte bu hâneler Avrupa devletlerinin aynıdır. Bir de bunların arasında ve mahallenin en güzel yerinde bir hâne görürüz ki temelleri gayet sağlam olduğu halde yerlerinden oynayıp binânın her cânibi (her tarafı) inhidâma (yıkılmaya) yüz tutmuş, içinde birkaç adam ellerindeki balta ile temelleri kesmeye ve birkaç şahıs dahi üstündeki kiremitleri ve camları soymaya çalışırlar”²⁴⁵

Yeni Osmanlıların önde gelen isimlerinden olan Namık Kemal, gelişmiş Batı ülkeleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki farkı “tespit” niteliği taşıyan bu yazıyı şu ifadelerle desteklemiştir:

“Onlar da (Avrupalıları kastediyor)bizim gibi bir dakika sonra yaşacağını sahihen bilmez ve nihâyet yüz seneden ziyâde yaşayamayacağını yakinen bilir. Birer mevcûd-ı fâni iken dünyaya kazık kakacak sûrette taştan yontulmuş ve belki demirden dökülmüş saraylarda oturmaya çalışıyorlar. Biz sırf kendimiz gibi ancak yüz sene kâbil-i bekâ ve her dakika bir hadisenin şerrine fedâ olan tahta çâdırları ihtiyâr ediyoruz. ...

Onlar iktiza ederse (gerekirse) kendi karınlarını aç bırakıyorlar. Çocuklarının fikirlerini besliyorlar, biz düğününde ahbâbına ziyâfet vermemek korkusuyla çocuklarımızı mektebe başlatmıyoruz da nimet-i marifetten mahrum ediyoruz”²⁴⁶

Bu yazıda “maarifçilik” de denilen, eğitime öncelik verme anlayışının izleri görülmektedir ki Yeni Osmanlıların birçoğu Avrupa'ya kaçtıktan sonra toplumsal gelişimin sırrını eğitimde görmüşlerdir. Namık Kemal, özellikle İngiltere ve Fransa

²⁴⁴ B.M., “Terakki”, **İbret**, S. 45, (24 Teşrinievvel 1288 / 4 Kasım 1872), s.s. 1 – 3.

²⁴⁵ “Memalik-i Osmaniyye'nin Yeni Mukâsesesi”, **Hürriyet**, S. 20, (9 Kasım 1868), s. 4.

²⁴⁶ (Namık) Kemal, “İstikbal”, **İbret**, S. 1, (1 Haziran 1288 / 14 Haziran 1872) s. 1.

gibi ülkelerin gelişiminde eğitimin büyük önemi olduğunu vurgulamıştır.²⁴⁷ Bu vurguları Ali Suavi ve Mehmet Bey'de de görmek mümkündür.

Yeni Osmanlılara göre gelişimin tek yolu, halkın hak ve görevlerinin farkına varmasıdır. Nihayetinde onlara göre Avrupa'nın ilerlemesinin ana nedenlerinden birisi de halkın gözünü açmış olmasıdır.²⁴⁸ Yeni Osmanlılar da bunun ancak eğitimle mümkün olabileceğini düşünmüşlerdir. Bu açıdan bakıldığında onların "maarifçi" özelliklerinin Avrupa'daki izlenimlerinin doğal bir sonucu olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kısacası 1867 yılında muhalefet hareketinin yurtdışına doğru yol alması, esasında hareketin düşünsel temellerinin sağlamlaşmasına ve daha sistematik hale gelmesine vesile olmuştur. Kuşkusuz bu durumda hareketi idare eden kadroların Avrupa'da yaşayarak öğrendikleri gelişmelerin yarattığı hayretverici etkinin büyük payı olmuştur.

1.3.4. Geleneğin Yansıması: Dinsel Etki

Osmanlı İmparatorluğu'na hâkim olan geleneksel yapının "dinsel" yönü Yeni Osmanlıların düşüncelerinde net bir şekilde görülmektedir.

"Din", Yeni Osmanlıların düşüncelerinde önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar 19. yüzyılın ortalarından itibaren dinî dünya görüşünün zayıfladığına dair söylemler mevcutsa da²⁴⁹ Yeni Osmanlıların, edindikleri Batılı düşünceleri "din" ile uzlaştırma gayretleri dikkat çekmektedir. Yeni Osmanlıların meşrutiyete giden yolda benimsedikleri her kavram, dinsel bir esasa bağlanmıştır. Gerek anayasacılık, gerekse parlamento gibi nosyonlar, dinî felsefenin üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle Karpat'ın "Yeni Düzenin Müslüman Yorumlayıcıları"²⁵⁰ olarak adlandırdığı bu kitle, Mardin'in deyiimiyle "hem Türkçe okuyan halkın entelektüel donatımının Aydınlanmacı kısmının fikirlerini hazırlayan ilk insanlar hem de bu fikirlerle İslam arasında sentez meydana getirmeye çalışan ilk düşünürler"²⁵¹ olmuşlardır.

Yeni Osmanlıların düşüncelerinde dinî görüşlerin ağır basmasının nedenleri hususunda farklı görüşler mevcuttur.

²⁴⁷ (Namık) Kemal, "Maarife Dair Bir Makale", **Hadika**, S. 2, (11 Teşrinisani 1289 / 24 Kasım 1873) s.1.

²⁴⁸ Petrosyan, **a.g.e.**, s. 75.

²⁴⁹ Timur, **Osmanlı Kim...**, s. 164.

²⁵⁰ Karpat, **Osmanlı'da Değ...**, s. 38.

²⁵¹ Mardin, **a.g.e.**, s. 10.

Tunaya bu durumu, imparatorluğun beşerî ve dünyevî olmayan bir kaynaktan (yani Tanrı'dan) gelen hâkimiyet nedeniyle teokratik bir görünüm arz etmesine bağlarken,²⁵² Mardin, Yeni Osmanlı mensuplarının aldıkları eğitimin skolastik İslamî yönünün, onlara sağladığı zihnî disipline vurgu yapmaktadır.²⁵³ Bununla birlikte imparatorluğun Müslüman unsurlarındaki baskın karakterin şüphecilikten ziyade “*kutsal*” inançlara dayanması da²⁵⁴ Yeni Osmanlıların düşün yapılarındaki dinsel etkinin varlık sebebini açıklamaktadır. Türköne ise çok daha farklı bir iddia öne sürerek, Yeni Osmanlıların düşüncelerindeki dinsel etkiyi, Batı'dan aktardıkları fikirlerin Osmanlı düşüncesinde ve geleneğinde çoğu zaman karşılık bulamamasına ve buna rağmen kendi zihin dünyalarında bir temel arayışına bağlamaktadır.²⁵⁵ Bir başka deyişle, Türköne'ye göre din, yeni fikirlerin meşruiyet kaynağı olarak kullanılmıştır.

256

Nedeni her ne olursa olsun Yeni Osmanlıların düşün dünyalarında “*din*” olgusu belirleyici bir faktör olmuştur.

Namık Kemal'in Roussea'ya ait “*Toplum Sözleşmesi*”ni dinî düşüncelerin de etkisiyle “*biat*” kültürüyle özdeşleştirme gayreti, hatta İslamiyet'in gelişime engel olmadığını savunarak “*Sübhanelle biz usul-i meşveret istiyoruz. Meclis-i Şura-yı Ümmet talebindeyiz. Ondan her mezhepten adam bulunacak hürriyet-i siyasetine malik olacak. Bu müddeamızı din üzerine tesis ediyoruz*”²⁵⁷ demesi, Yeni Osmanlıların düşün dünyalarındaki din etkisini göstermesi açısından önemli örneklerdir. Bu arada Namık Kemal'in özellikle Avrupa'dan döndükten sonra dinî hassasiyetlere çok daha fazla önem verdiği, dolayısıyla düşüncelerindeki dinî söylemleri sık sık ön plana çıkardığı, hatta kurtuluş için İslam Birliği fikrini savunduğu görülmüştür.²⁵⁸

Savunulan Batılı fikirlerin dine dayandırılması, Suavi'de de görülmektedir. O da öne sürdüğü görüşlerin köklerini dinde aramış,²⁵⁹ hatta “*Ümerâ halk üzerinde*

²⁵² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri I**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yay., İstanbul, 1999, s. 16.

²⁵³ Mardin, **a.g.e.**, s. 16.

²⁵⁴ Timur, **a.g.e.**, s. 12.

²⁵⁵ Mümtaz'er Türköne, **Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu**, Etkileşim Yay., İstanbul, 2011, s. 104.

²⁵⁶ **A.g.e.**, s. 107.

²⁵⁷ (Namık) Kemal, **a.g.m.**, s. 1.

²⁵⁸ (Namık) Kemal, “İttihad-ı İslam”, **İbret**, S. 11, (15 Haziran 1288 / 28 Haziran 1872) s. 1; Namık Kemal'in bu görüşünde temelde Avrupalıların Müslümanları ezdiklerine ve hatta bu yolla Hıristiyanları şımarttıklarına dair inancının büyük etkisi vardır. (Namık) Kemal, “Başlıksız”, **Hürriyet**, S. 11, (7 Eylül 1868) s. 8.

²⁵⁹ Ülken, **a.g.e.**, s.s. 90 – 91.

hâkimdir. Ulemâ, ümerâ üzerinde hâkimdir. Ve ilm (şeriat) ulemâ üzerinde hâkimdir”²⁶⁰ ve “*Hâkim olan Allah'tır*” gibi sözler sarfetmiştir.

Mithat Paşa da “*İslam'ın temel prensibinin, demokrasi ve özgürlük fikri olduğu bilinen bir şeydir. Nitekim Osmanlı devlet sistemi de bu prensibe uygundur. Osmanlıların bireysel özgürlükleri ve kanunlar önünde eşit olmaları buradan kaynaklanmaktadır*”²⁶¹ diyerek bu geleneğe ayak uydurmuştur.

Geleneksel otoritenin temsilcisi konumunda olan padişaha itaat edilmesine karşın, geleneksel kesimler arasında günlük hayatın belirsizliğinin devam etmesi ve sorunların bir türlü çözüme kavuşturulamaması, Yeni Osmanlıların geleneksel değerleri terk etmeksizin savundukları yenilikçi fikirlerin yarattığı ikircikli durumu daha da belirginleştirmiştir. Zira bu dönemde “*yenilikçi*” olarak addedilen Yeni Osmanlılar Hareketi'nin önde gelen destekçileri arasında Veliyüddin Efendi, Aksaraylı Şeyh Hasan Efendi, Hoca Tahsin Efendi, Sarıyerli Hoca Sadık Efendi ve Bereketzâde İsmail Hakkı gibi “*geleneksel*” anlayışın temsilcisi konumundaki ulema sınıfı mensupları da yer almışlardır. Mardin'e göre bu durum, en azından ulema mensuplarının yenileşme yanlısı veya karşıtı gibi bir genellemeye tabî tutulmayacağını göstermektedir.²⁶²

Yeni Osmanlılar, gerek yetişme tarzları itibariyle gerekse çağdaşlaştırmayı umdukları imparatorluğun dayandığı toplumsal yapıdan dolayı Batı'da gördükleri hukuk normlarını şer'î hükümlere bağlamak zorunda kalmışlardır.²⁶³ Ancak bu dinsel etki, aynı zamanda, Yeni Osmanlılar Hareketi üzerinde pragmatik bir etki de yaratmıştır. Edindikleri her yenilikçi fikri dinsel temellere oturturken bilerek ya da bilmeyerek söz konusu yenilikçi fikirlerin “*Hıristiyan İcadı*” söylemiyle peşinen reddedilmesinin de önüne geçmişlerdir. Bu durum, geleneksel ulema sınıfı mensuplarının yenilikçi düşüncelerle işbirliğini açıklayıcı bir nitelik taşımaktadır. Bir başka deyişle Yeni Osmanlılar, savundukları çağdaş fikirlerin yayılmasında “*dinsel*” hassasiyetlerden faydalanmayı da ihmal etmemişlerdir. Ne var ki Yeni Osmanlıların

²⁶⁰ Ali Suavi'den alıntılanan Mardin, **a.g.e.**, s. 407.

²⁶¹ Kabakçı, Adadağ, **a.g.m.**, s. 11.

²⁶² Mardin, **a.g.e.**, s. 243 – 253.

²⁶³ Ahmet Naki Yücekök, **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun Evrimi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1983, s. 73; Bu durumu, hukukun üstünlüğünü sağlayabilmek için “*şer'î hükümlerin üstünlüğü*”ne olan inançtan istifade etme gayreti olarak nitelendirmek mümkündür. Zira şer'î hükümlerle hukuk normlarının iç içe geçmesi, şer'î hükümlerin üstünlüğüne olan inançtan ötürü hukukun üstünlüğü sonucunu doğuracaktır. Mardin'in Yeni Osmanlıların savundukları sistemi bir tür “*nomokrasi*” olarak nitelendirmesi de bu hususu desteklemektedir. Mardin, **a.g.e.**, s. 97.

özellikle “hürriyet”, “özgürlük” ve “vatan” gibi değerleri anlattıkları makale, piyes, roman ve şiir gibi edebî metinlerde İslamî değerleri, gelenekleri ve hatta karakterleri kullanmışlardır.²⁶⁴

“Din”in Yeni Osmanlılar üzerinde yarattığı pragmatik etkinin en somut örneği, Abdülaziz’in hal’i sırasında ortaya çıkmıştır. Abdülaziz’in tahttan indirilmesinde “fetva”nın kullanılması, taht değişikliği için ihtiyaç duyulan meşruiyet kaynağının “din”in içerisinde arandığını göstermektedir. Görünen o ki Yeni Osmanlılar da “*Nemo, malis artibus questium imperium, bonis execut*” (İktidara gayrimeşru yollarla gelen hiçbir kimse huzur getiremez)²⁶⁵ sözünde olduğu gibi taht değişikliğinin meşrulaştırılması gerektiğinin farkına varmışlar ve aradıkları meşruiyet kaynağını “din”in içerisinde bulmuşlardır.

Avrupalıların “Şark terakki edemez” anlayışına karşı “Şark terakki edebilir, etmelidir”i koyan ve böylelikle oryantalizme karşı bir duruş sergileyen Yeni Osmanlılar, söz konusu “terakki”nin fıkıh ile gerçekleştirilebileceğine inanmışlardır.²⁶⁶ Yeni Osmanlıların bu inançları, (genel düşünsel yapıları göz önüne alındığında) hatalı işlem nedeniyle yanlış sonuç vermiş bir matematik işlemdeki hatayı fark eden bir öğrencinin, başka bir işlem hatası yapmasına benzemektedir. Böylesi bir işlemin de hatalı bir sonuç doğuracağı aşıkardır. Nitekim öyle de olmuş ve Yeni Osmanlıların düşün dünyalarındaki teorik zayıflıklarının bir sonucu olarak ortaya çıkan²⁶⁷ bu ikircikli durum, gelişmenin yanında çöküşü de hızlandırmıştır.

1.4. YENİ OSMANLILARDA PROTOMİLLİYETÇİLİĞİN İZLERİ

Yeni Osmanlılar Hareketi’nin düşüncelerinde ve ortaya attıkları söylemlerde protomilliyetçiliğin izlerine de rastlamak mümkündür. Tanzimat’tan emanet aldıkları “Osmanlılık” fikrini geliştirerek yeni bir forma kavuşturmaları, Namık Kemal’in “vatan” anlayışıyla bir bütünlük arz etmektedir. Ali Suavi, zaman zaman yazılarında yer verdiği “kavmiyetçilik” fikrinden ötürü sonraki kuşaklar tarafından “ilk Türkçü” gibi deyimlerle anılmıştır. Üstelik hareketin ilk lideri görünümünde olan Mehmet

²⁶⁴ Lewis, **a.g.e.**, s. 141; Özellikle Namık Kemal’in kaleme aldığı Selahaddin Eyyübi’nin biyografisi önemli bir örnek teşkil etmektedir. İslam kahramanı olarak kabul edilen Selahaddin Eyyübi’nin biyografisi ümmetin yeniden dirilişi düşüncesini harekete geçirmeye başlamış ve Yeni Osmanlılardaki dinsel etkiyi daha da güçlendirmiştir. Mardin, **a.g.e.**, s. 71.

²⁶⁵ Ubcini, **a.g.e.**, s. 84.

²⁶⁶ Niyazi Berkes, **Batıcılık, Ulu...**, s.s. 39, 64.

²⁶⁷ Yücekök, **a.g.e.**, s. 72.

Bey'in "*İnkılâp*" görüşü ve ihtilalci metodu, 55 yıl sonra yaşanacak büyük dönüşümün ilk adımını teşkil etmektedir.

1.4.1. Bir Fikir Olarak Osmanlıcılık

Fransız İhtilali ile ortaya çıkan "*milliyetçilik*", Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu yapılarda büyük etkiler yaratmıştır. 19. yüzyılın karakteristik değeri haline gelen "*milliyetçilik*", ulusların "öz"cü yaklaşımlara ilgi duymasına neden olmuştur. Bu da çok uluslu yapıları dağılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır.

19. yüzyılın ortalarına doğru imparatorluğun ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan Batılı ülkelerin etkisi altına girmesi, ulusal değerleri en hassas mesele haline getirmiştir. Kaldı ki 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın üçte ikisinin azınlıkların imtiyazlarına ayrılmış olması,²⁶⁸ imparatorluğun çok uluslu yapısının yine imparatorluğa karşı kullanılacak bir silah haline getirileceğinin işaretlerini vermiştir. Hatta söz konusu fermanda "*Tebaa-i Osmanîye*" değil, "*ahâli-i İslâm*" ve "*milel-i saire*" gibi terimlerin kullanılması,²⁶⁹ bu yapıda belirgin olan unsurun dinî farklılıklar olduğunu göstermektedir. Ayrıca Avrupa'da birçok yapının muhalifi konumunda olan Mazzini dahi Avrupa'da on üç, on dört milletin varlığından bahsederek, Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi hiçbir millî dayanağı olmayan yapıların yıkılması gerektiğini söylemiştir.²⁷⁰ Bu söylem, Osmanlılar açısından durumun vahametini ortaya koymaktadır.

Bu ayrışmalar içerisinde gerek dinî gerekse etnik açıdan farklı unsurları bir arada tutma hedefini güden Tanzimat ricali, bu kapsamda bir formül olarak "*Osmanlıcılık*"ı benimsemişlerdir.

Müslümanlar ile gayrimüslimleri "*bir arada*" tutma çabasının bir ürünü olan bu anlayış, Müslüman kesim tarafından da gayrimüslim kesim tarafından da gerçek anlamda kabul görmemiş, bu nedenle sunî bir devlet ideolojisi olarak kalmıştır.²⁷¹ Siyasî bir kimliği ifade eden "*Osmanlılık*"ın özellikle gayrimüslimler tarafından kabul görmemesi, bu kavramı kendilerinin asimilasyonunu hedef alan bir ideolojik tuzak olarak algılamalarından kaynaklanmaktadır.²⁷²

²⁶⁸ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 698.

²⁶⁹ Çelik, **a.g.e.**, s. 617.

²⁷⁰ Mosca, **a.g.e.**, s. 211.

²⁷¹ Çelik, **a.g.e.**, s. 617.

²⁷² Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüf...**, s. 28.

“Osmanlılık” kavramının niteliği sürekli tartışma konusu olmuştur. Bir sesteşlik örneği olarak hem Tanzimat ricali hem de Yeni Osmanlılar tarafından savunulan “Osmanlılık” fikri, anlamsal olarak derin farklılıklar taşımıştır. Dolayısıyla bu tartışmanın temel nedeni, bir millet ismi olarak ele alınan “Osmanlılık”tan ziyade, bizatihi “millet” kavramının kendisiyle ilgilidir.

Tanzimat ricalinin savunduğu “Osmanlılık”, tüm unsurların dinî bakımdan birbirlerinden ayrı olsa da ulusal hislerinden uzak kalarak, yan yana yaşamasını esas almıştır.²⁷³ 28 Ocak 1869 tarihinde kabul edilen, din ve dil farkı gözetmeksizin imparatorluk sınırlarında yaşayan veya Osmanlı bir anne-babadan doğmuş olan tüm bireyleri “Osmanlı vatandaşı” olarak nitelendiren “Tabiiyet-i Osmanîye Kanunu”,²⁷⁴ bu özelliğiyle Tanzimat ricalinin görüşlerini somutlaştırmıştır.

Yeni Osmanlıların savunduğu “Osmanlılık” ise “eşit fakat ayrı” unsurlara değil, “fikir birliği”ni benimsemiş, tüm haklardan faydalanan ve her türlü görevi üstlenen “eşit ve bir” unsurlara dayandırılmıştır.²⁷⁵ Yani bir tür “entegrasyon” öngörülmüştür. Yeni Osmanlıların “parlamento”nun oluşturulması yönündeki yoğun isteklerinin altında yatan nedenlerden birisi de bu entegrasyonun temsiliyet hakkı tanınarak sağlanabileceğine olan inançlarıdır. Buradan hareketle “parlamento”yu, “Osmanlı” düşüncenin kaçınılmaz sonuçlarından birisi olarak kabul etmek mümkündür.

Yeni Osmanlıların, bu görüşlerine rağmen zaman zaman Şinasi’nin “Millet-i Hâkime” ve “Millet-i Muazzama-i Osmaniye”²⁷⁶ deyimlerinin etkisinde kalmaları, paradoksal bir örnek teşkil etmiştir.

Yine de Yeni Osmanlıların, “Osmanlılık” fikirlerinin imparatorluk sınırları içerisindeki tüm farklı unsurların özgünlüklere hitap eden bir yönü olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Sağır Ahmetzâde Mehmet Bey, Paris’te çıkardığı “İttihat” gazetesinde bazı kısımları Rumca, Arapça ve Ermenice harflerle basarak,²⁷⁷ savundukları fikrin bu yönünü ortaya koymuştur.

Namık Kemal’in “vatan” mefhumunu öne sürmesi, Yeni Osmanlıların ortaya koydukları “Osmanlılık” anlayışının tam anlamıyla olgunlaşması açısından önemli

²⁷³ Mardin, a.g.e., s. 366.

²⁷⁴ Tabiiyet-i Osmaniye Kanunu’nun detayları hakkında bilgi için Bkz. İbrahim Serbestoğlu, “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu”, **Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S. 29, (2011), s.s. 193 – 214.

²⁷⁵ Mardin, a.g.e., s.s. 365 – 366.

²⁷⁶ Şinasi, “Mukaddime”, **Tasvir-i Efkar**, S. 1, (15 Haziran 1278 / 28 Haziran 1862), s. 1.

²⁷⁷ **Hürriyet**, S. 49, (31 Mayıs 1869), s. 8.

bir dönüm noktası olmuştur. Zira toprağa bağlılık anlamına gelen “vatan” kavramı, “Osmanlılık”ın dayandığı “birlik” fikrini somutlaştırmıştır.

Bir başka deyişle “vatan” adı verilen toprak parçası üzerinden yeniden kurgulanan “Osmanlılık” fikri, bu anlamda Tanzimat ricalinden kopuşu ifade etmektedir.

Bu yeni anlayışın, aslında Türk düşünce hayatında yeni bir “çığır”ın öncülüğünü yaptığı söylenebilir. Bu yeni “Osmanlılık” düşüncesinin en önemli işlevlerinden birisi de Osmanlı toplumuna “biz” kavramının girmesini sağlaması olmuştur.²⁷⁸ Nitekim bu kavram, önce “birlik” duygusunu uyandırmış, oradan da “milliyetçilik”e uzanan düşünsel gelişimin önünü açmıştır.

1.4.2. Namık Kemal'in Vatan Anlayışı

1865 yılında bir gençlik oluşumu olarak ortaya çıkan Yeni Osmanlılar Hareketi, Türk düşünce hayatında önemli değişimlerin ve gelişimlerin öncülüğünü üstlenmiştir. Hiç kuşku yok ki bu gelişimlerin en önde gelenlerinden birisi de “vatan” kavramının güçlendirilmesi olmuştur.

Namık Kemal'in yazılarında değindiği bu kavram, yalnızca bir kimlik olarak “Osmanlılık” fikrinin esasını belirlemekle kalmamış, bir uyanışın, hatta direnişin de fitilini ateşlemiştir.

Daha önce de belirtildiği üzere Tanzimat ricalinin tornasından çıkan ve toplum nezdinde neredeyse hiçbir karşılığı olmayan “Osmanlılık” fikri, Yeni Osmanlılar tarafından tekrar formüle edilmiş ve bu fikir “vatan” mefhumu üzerinde yeniden yapılandırılmıştır. Ortaya çıkan yeni yapı, yalnızca aydın kesimin değil, başkentte yaşayan avamın dahi ilgisini çekmiştir. Zira yeni “Osmanlılık”ın dayandığı “vatan” kavramı, halkın vicdanına, hislerine ve zihnine temas etmiştir.

İlk bakışta “vatan” kavramı, tıpkı Fransızca'daki “liberté”nin “hürriyet”e, “nation”un “millet”e dönüştürülmesi gibi, “patrie”nin tercümesi şeklinde algılanabilir. Ancak Namık Kemal'in ortaya attığı “vatan” kavramı, esasında dinî, etnik ve territoryal bölünmeleri engellemek için²⁷⁹ ortaya atılmış, bir kimliğe can suyu olmayı amaçlamıştır.

Namık Kemal, bu kavrama romantizmin de etkisiyle bir duygu yoğunluğu aşlamış ve böylelikle “vatan”ı sadece kendilerinin değil, kendilerinden sonra gelecek

²⁷⁸ Berkes, a.g.e., s. 49.

²⁷⁹ Karpat, Osmanlı'da Değ..., s. 42.

olan kuşakların da önemli ideolojik araçlarından birisi haline getirmiştir.²⁸⁰ Bir başka deyişle, Rousseau ve Montesquieu başta olmak üzere Batılı fikirlerin yoğun etkisi altında kalan Namık Kemal, Batı'dan ithal ettiği romantizmle “*vatan*” kavramını yeniden yorumlayarak, toplum nezdinde karşılık bulacak yeni bir anlayışın temellerini atmıştır.

Yeni Osmanlılar bu dönemde, ağırlıklı olarak, aydınlanmanın devamı olan ve insan hakları ile ilgilenen Fransız romantizminden etkilenmiştir. Ancak gelenekçi ve milliyetçi bir karaktere sahip olan Alman romantizmini de ihmal etmemiştir. Dolayısıyla Yeni Osmanlıların ortaya attığı romantik anlayış, hem insaniyetçi, hem gelenekçi hem de milliyetçi bir karakter taşımıştır.²⁸¹

Esasında “*vatan*” kavramı, Yeni Osmanlıların Avrupa serüvenlerinin başladığı dönemden itibaren işledikleri konular arasında yer almıştır. Hürriyet gazetesinin ilk sayısında “*vatan sevgisi imandandır*” görüşü savunularak, “*vatan*”, insanın kendi varlığından daha değerli tuttuğu, kimi padişahların uğruna canlarını verdiği ya da zindanlarda çürüdüğü bir nimet-i ilahiye olarak tanımlanmıştır.²⁸²

“*Vatan*” kavramı, Osmanlı toplumunun zihninde asıl sıçramasını, Yeni Osmanlıların yeniden ülkeye dönüş süreci ile birlikte yapmıştır. Avrupa’da gördüğü fikirlerle düşünsel altyapısını daha sistematik bir biçimde yeniden şekillendirme fırsatı yakalayan Namık Kemal, kendisi ile özdeşleşen “*vatan*”ı, romantizmin iki temel dayanağı olan “*heyecan*” ve “*duygu*” gibi tılsımları kullanarak çok daha etkili hale getirmiştir.

1871’de yayımlanan ve Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş ve yükseliş dönemlerini konu edinen “*Devr-i İstila*” adlı eser, bu alandaki ilk örneklerden birisi olarak dikkat çekmektedir. Bunun dışında yazdığı muhtelif oyunlarda Emir Nevruz, I. Selim ve II. Mehmet gibi karakterlere²⁸³ yer vererek, bu “*heyecan*” ve “*duygu*”yu diri tutmaya çalışmıştır.

“*Vatan*” kavramındaki bu değişimin Namık Kemal’in bilinçli bir tercihi olduğu öne sürülebilir. Zira efsanelerle beslenen, siyasal devletlerin ortaya çıkmasını sağlayan ve insanlığın gidişatını etkileyen güçlü bir öğreti olan tarihsel milliyetçilik,²⁸⁴ O’nun etkilendiği Avrupa’da önemli bir yer tutmuştur.

²⁸⁰ Zürcher, **a.g.e.**, s. 105.

²⁸¹ Çubukçu, **a.g.e.**, s. 28.

²⁸² “Hubbû’l-vatan mine’l-ıman”, **Hürriyet**, S. 1, (29 Haziran 1868), s.s. 1 – 2.

²⁸³ Karpat, **a.g.e.**, s. 43.

²⁸⁴ Karpat, **Balkanlar’da Osm...**, s. 8.

Dolayısıyla 1870'lerden itibaren Yeni Osmanlıların bayraktarlığını yaptığı bu kavram, klasik anlamıyla “doğum yeri” olmanın ötesinde, uğruna can verilen, türlü farklılıklara sahip olmasına rağmen tüm unsurları “*sadakât*” duygusuyla bir arada tutan “*ortak bir payda*” ve hatta “*ortak bir ülkü*” haline getirilmeye çalışılmıştır.

Nitekim Namık Kemal'in İbret gazetesinde kaleme aldığı bir makalede yer alan ifadelerde, bu çabayı görmek mümkündür:

“İnsan vatanını sever, çünkü mevâhib-i kudretin en azîzi olan hayat, havâ-yı vatani teneffüsle başlar. İnsan vatanını sever, çünkü atâyâ-yı tabî'atin en revnaklısı olan nazar lemha-i iftitâhında hâk-i vatana ta'alluk eder. İnsan vatanını sever, çünkü madde-i vücudu vatanın bir cüz'üdür. İnsan vatanını sever, çünkü etrafına baktıkça, her köşesinde ömr-i güzêştesinin bir yâd-ı hazînini tahaccür etmiş gibi görür. İnsan vatanını sever, çünkü hürriyeti, râhatı, hakkı, menfa'ati vatan sayesinde kaimdir. İnsan vatanını sever, çünkü sebep-i vücudu olan ecdadının makbere-i sükûnu ve netice-i hayatı olacak evladının cilvegâh-ı zuhuru vatandır. İnsan vatanını sever, çünkü ebna-yı vatan arasında iştirak-i lisan ve ittihad-ı menfa'at ve kesret-i muvanesiye cihetiyle bir karâbet-i kalb ve uhuvvet-i eskâr hâsıl olmuştur. O sayede bir adama dünyaya nisbet vatan, oturduğu şehre nisbet kendi hanesi hükmünde görünür. İnsan vatanını sever, çünkü vatanında mevcut olan hâkimiyetin cüz'ü yine tasarruf-ı hakiki ile mutasarrıftır. İnsan vatanını sever, çünkü vatan öyle bir gâlibin şimşiri veya bir kâtibin kalemiyle çizilen mevhum hatlardan ibaret değil, millet, hürriyet, menfa'at, uhuvvet, tasarruf, hakimiyet, ecdada hürmet, âileye muhabbet, yad-ı şebâbet gibi, birçok hissiyat-ı ulviyenin ictimâ'ından hâsıl olmuş bir fikr-i mukaddesdir”²⁸⁵

Bu kavramın yoğun bir duyguyla işlendiği piyes ve şiir gibi edebî metinler, “vatan” fikrinin topluma aksettirilmesinde kullanılan en etkili yöntem olmuştur. 1 Nisan 1873 tarihinde, Gedikpaşa Tiyatrosu'nda sahnelenen “*Vatan Yahut Silistre*”, söz konusu edebî metinlerin en önemlisidir.

Bu oyun, yalnız Türk Düşünce Tarihi'ne değil, aynı zamanda Türk Siyasi Tarihi'ne de damga vurmuştur. Kırım Savaşı'nda bir kalenin savunulmasını konu edinen ve vatan aşkı için ölümü kutsayan bu eser, izleyiciler üzerinde heyecan yaratıcı ve kışkırtıcı bir etki yaratmıştır. Nitekim 4 Nisan 1873 tarihinde, İbret gazetesinde yayınlanan bir teşekkürnâmede, “*Var Olsun Kemal-i Millet*” denilmiş ve oyunun yarattığı etki şu cümleyle dile getirilmiştir:

“Sahihen tiyatro mâlik olduğu kuvve-i ruhaniyesiyle insanı ağlatıyor, güldürüyor. Vicdânı açıyor. Tenvir ediyor. Tathîr ediyor. Yaşasın vatan”²⁸⁶

²⁸⁵ (Namık) Kemal, “Vatan”, *İbret*, S. 121, (10 Mart 1289 / 23 Mart 1873), s. 1.

²⁸⁶ “Var Olsun Kemal-i Millet”, *İbret*, S. 130, (23 Mart 1289 / 4 Nisan 1873), s. 1.

Her ne kadar Namık Kemal, “*Vatan Yahut Silistre*”nin amacının vatan ve aile gibi en bilinen, en sade iki hissin tasvirinden ibaret olduğunu söylese de²⁸⁷ oyunun yarattığı etki, bir “*uyaniş*” halini almış ve mevcut düzenin sarsılacağıının ilk işaretlerini vermiştir. Nitekim II. Meşrutiyet Dönemi'nde Damat Ahmet Zülkifi Paşa tarafından sunulan bir arizada geçmişe atıfta bulunularak, Mithat Paşa ve Namık Kemal'in 1875 yılında ihtilale davet çağrısı yaparken “*Evlad-ı Vatan*” isminde bir marşın çalındığından bahsetmiştir.²⁸⁸ Bu bilgi, “*vatan*” kavramının mevcut düzene karşı mücadelede önemli bir unsur olarak kullanıldığını göstermektedir.

Yeni Osmanlıların, gerek “*Osmanlıcılık*” fikrini geliştirme gayretlerinin, gerekse Avrupa'da edindikleri düşünsel değerleri kendi geleneksel görüşleriyle birleştirme çalışmalarının bir sonucu olarak doğan “*vatan*” kavramı, nihayetinde İbret gazetesinin kapatılmasına ve Namık Kemal ile arkadaşlarının yeni bir sürgün çilesiyle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Buna karşın, Türk düşünürlerine kahramanlığın ve sembolizasyonun millî değerleri canlı kılan birer unsur olduğunu öğretmiştir. Ne var ki Yeni Osmanlılardan itibaren kahramanlıklar ve semboller, Türk millî değerlerinin bitmek bilmez yakıtları haline gelmiştir.

Neticede adı, “*vatan*” ile özdeşleşen Namık Kemal, kendisinden yüzlerce yıl önce yaşamış olan Horatius'un “*vatan için ölmek hoş ve yerinde davranıştır*”²⁸⁹ sözünü, bilmeyerek de olsa Türk düşünce hayatına sokmayı başarmış ve bu nedenle de Osmanlı İmparatorluğu'nda millet ve milliyetçilik kavramlarının filizlenmesini sağlayan²⁹⁰ heyecanlı bir ideolog olarak anılmıştır.²⁹¹

Bu niteliği, O'nu, bir sonraki gençlik kuşağının “*ilham perisi*” haline getirmiştir.

1.4.3. Ali Suavi'nin Kavmiyetçilik Fikri

Yeni Osmanlılar Hareketi'nin en çok tartışılan üyesi Ali Suavi olmuştur. Aslen Çankırılı olan ve 1839 yılında İstanbul'da doğan Ali Suavi'nin medrese eğitimi görmüş olması ve hareketin diğer önde gelen isimleri gibi bürokrasiden değil, “*avam*”dan gelmesi, O'nun en ayırıcı özelliklerinin başında gelmektedir.

²⁸⁷ (Namık) Kemal, “Tiyatro”, *İbret*, S. 127, (19 Mart 1289 / 31 Mart 1873), s. 2.

²⁸⁸ B.O.A. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), Y.EE./15.114.01, t.y.

²⁸⁹ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları – Eleştirel Bir Bakış*, 1. b., Sarmal Yay., İstanbul, 1999, s. 9.

²⁹⁰ Karpat, *Osmanlı'da Değ...*, s.s. 433 – 434.

²⁹¹ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, 1. b., İletişim Yay., İstanbul, 1991, s. 276.

Çok yönlü bir karaktere sahip olan Ali Suavi'nin²⁹² en çok tartışıldığı husus, “kavmiyetçilik” fikri ile olan ilişkisidir. Kimi yazarlar O’nu ilk “Türkçü” olarak kabul ederlerken,²⁹³ kimi yazarlar bu nitelemenin bir kandırmaca olduğuna dikkat çekmişlerdir.²⁹⁴ Kimi yazarlar ise O’nu “Türkçülükten ilk defa anlayarak ve araştırarak bahsetmiş olan” kişi²⁹⁵ olarak nitelendirerek daha temkinli bir yaklaşmışlardır. Hakikaten, bir yandan “Hive Tarihi” ve “Türk” adlarını taşıyan broşürlerle²⁹⁶ “Türkçülüğü” ve “Türk Birliği”ni savunan Ali Suavi, öte yandan 15 Aralık 1870 tarihli makalesinde yer verdiği “kavmiyetçilik”in aksi yönündeki şu ifadeleriyle paradoksal bir görünüm sergilemiştir:

*“Acaba vükelâımız bilmiyorlar mı ki kavmiyet davası Avrupalılarca bir mesele olup, bizde kavmiyet davası yoktur. Kavmiyet davaları bizim perişan olmamıza bâ’is olur. Müslümanları başa toplamak olsa olsa diyânet meselesi olur, yoksa kavmiyet meselesi olmaz”*²⁹⁷

Her ne olursa olsun birçok yönden Türk Düşünce Tarihi’nde önemli bir yer edinen ve sonraki kuşaklara ilham veren Yeni Osmanlılar Hareketi’nin üyelerinin bir kısmı “Osmanlıcılık”la, bir diğer kısmı ise “İslamcılık”, “İhtilalcilik” ve “Meşrutiyetçilik”le anılırken, hareketin “kavmiyetçilik” (yani “Türkçülük”) hususundaki timsali Ali Suavi olmuştur.

Tıpkı “vatan” anlayışında olduğu gibi, Yeni Osmanlıların düşünce dünyasında önemli bir rol üstlenmiş olan “kavmiyetçi” karakterde de Avrupa serüveninin önemli bir rolü olmuştur.

Avrupa’da David Urquhart ve Charles Wells ile yakın dostluk kuran Ali Suavi, onların düşüncelerinin yoğun etkisi altında kalmıştır. Öyle ki Çelik, Ali Suavi için “Suavi, Urquhart’ta adeta kendisini bulmuştur. Çünkü O, Urquhart’ın söylediklerini, küçük nüanslar dışında bir ömür boyu söylemiş adamdır”²⁹⁸ diyerek bu etkileşimi dile getirmiştir.

²⁹² Ali Suavi’nin çok yönlü karakteri düşüncelerinde de gözlenebilmektedir. 1867 – 1872 yıllarında İhtilalci görüşleriyle ön plana çıkması, 1872 – 1876 yıllarında mutedil bir tavır benimsemesi, 1876 – 1878 yıllarında muhafazakâr bir yapıya bürünmesi ve 1878 yılında yeniden İhtilalciliğe dönüş yapması, onun çok karakterli olduğu kadar çok fikirli bir zihne sahip olduğunu göstermektedir.

²⁹³ Falih Rıfkı Atay, **Baş Veren İnkılâpçı (Ali Suavi)**, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, İstanbul, 1997, s. 9; Uzunçarşılı, **a.g.m.** s. 77.

²⁹⁴ Mardin, **Yeni Osm...**, s. 411.

²⁹⁵ Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, **İlân-ı Hürriyet Ve Sultan II.ci Abdülhamit Han**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1960, s. 32.

²⁹⁶ Ülken, **a.g.e.**, s. 84.

²⁹⁷ Mardin, **a.g.e.**, s. 412.

²⁹⁸ Çelik, **a.g.e.**, s. 124.

Ali Suavi'nin "*kavmiyetçi*" fikrine ruhunu veren unsurlardan birisi olan "*dil*" konusunda ise Wells'in çok büyük katkısı olduğu görülmektedir.²⁹⁹

Bununla birlikte Ali Suavi'nin "*kavmiyetçi*" fikri benimsemesinde bir diğer etken de söz konusu dönemde yaşanan gelişmelerdir. "*Türklük*" deyimini ilk kez Fransa – Prusya Savaşı sırasında kullanmış olması,³⁰⁰ aynı dönemde Şinasi'nin Paris'te "*Sözlük*" hazırlaması ve Vefik Paşa'nın "*Lehçe-i Osmanîye*" üzerinde çalışması,³⁰¹ bu yönde Ali Suavi'yi etkileyen faktörler hakkında bir ipucu sunmaktadır.

Ali Suavi'nin "*kavmiyetçi*" fikirlerini "*ırk*", "*dil*", ve "*umumi kültür*" olarak üç kategoriye ayırarak inceleyen İsmail Hami Danişmend, böylelikle konuyu çok daha anlaşılır hale getirmiştir.

Buna göre;

1 – Ulûm gazetesindeki "*Türk*" adlı makalesinde ilk kez "*ırk*" (*kavim*) olarak "*Türklük*"ten bahseden Ali Suavi, Türk ırkının askerî, medenî ve siyâsî karakterleri nedeniyle diğer ırklardan daha eski ve daha üstün olduğunu savunmuştur. Dolayısıyla O'na göre medeniyet, Türklerin eseridir.

2 – "*Lisan ve hatt-ı Türki*" adlı yazısında dünyada birbirinden etkilenmemiş dillerin olmadığını savunmuş, ancak Türk dilinin özgürlüğüne ve özgünlüğüne önem atfetmiştir. Bununla birlikte "*Lisan-ı Osmanî*" yerine "*Lisan-ı Türki*" deyimini tercih ederek, Türk dilinin eskiliği nedeniyle sair dillerden üstün olduğuna inanmıştır.

3 – Son olarak, Arapça'nın gerçek bir Arapça dili olmadığını öne sürmüş ve bu dilin İslam'ın yayılmasıyla birlikte Türkler ve Acemlerin katkısıyla oluşturulmuş müşterek bir "*kültür dili*" olduğu iddiasında bulunmuştur. Bu söylemden hareketle de İslam kültürünün de Türklerin eseri olduğu sonucuna varmıştır.³⁰²

Türklerin yeryüzünün tarih yapan en büyük ulusu olduğunu söyleyen³⁰³ Ali Suavi'nin "*kavmiyetçi*" söylemleri, kendi döneminden ziyade, bir sonraki kuşağın düşüncelerinde yankı uyandırmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanında kilit rol oynayan

²⁹⁹ Ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu "*lisan-ı umuminin olmaması*"na bağlayan Ali Suavi, bu durumun eğitimde güçlüğü, hükümet işlerinde zorluğa ve aralarında dil birliği bulunmayan kavimlerin kaynaşmamasına yol açtığını savunmaktadır. Bu görüş, esasında Charles Wells'in Ali Suavi üzerindeki etkisini yansıtmaktadır. Çelik, **a.g.e.**, s.s. 141, 643.

³⁰⁰ Zürcher, **a.g.e.**, s. 153.

³⁰¹ Ülken, **a.g.e.**, s. 76.

³⁰² İsmail Hami Danişmend, **Ali Suavi'nin Türkçülüğü**, 2. b., C.H.P. Genel Sekreterliği Neşriyatı, Ankara, 1942, s.s. 28 – 31.

³⁰³ Ali Suavi, Türklerin İran'ı, Anadolu'yu, Rumeli'yi ve Mısır'ı alarak, dal budak saldıklarını, Gazneliler, Selçuklular ve Osmanlıların yanı sıra Hazerlerin, Uygurların Özbeklerin ve Türkistan'daki Türkmenlerin de "*Türk*" olduklarını ifade etmiştir. Çubukçu, **a.g.e.**, s. 40.

kadroda yer alan Bursalı Tahir Bey, “İlmi Türkcülüğüm için Suavi Efendi’nin minnetdarı ve medyun-u şükranıyım” diyerek bu etkiyi gözler önüne sermiştir.³⁰⁴

1.4.4. Mehmet Bey’in İnkılâp Görüşü ve İhtilalci Metodu

Yeni Osmanlılar Hareketi’nin önemli bir özelliği de gerek II. Meşrutiyet Dönemi’nde gerekse Cumhuriyet Dönemi’nde milliyetçi fikirlerin önemli sacayaklarından birisi olacak olan “*inkılâp*” fikridir.

Bu fikrin genellikle otorite ve karşıtları arasında cereyan eden direniş – teslim ekseninde bir mücadeleyi gerektirdiği düşünülecek olursa, “*inkılâp*” fikrinin bir eylem metodu olarak “*ihtilalcilik*”i de beraberinde getirdiği söylenebilir.

Yeni Osmanlılar Hareketi’nin nüvesini oluşturan Meslek Cemiyeti’nin lideri olarak kabul edilen Sağır Ahmet Beyzâde Mehmet Bey, bu fikrin önde gelen temsilcisidir.

Henüz Avrupa’ya kaçmadan önce Ali Paşa’ya yönelik suikast fikri ile “*ihtilalci*” karakterinin ilk işaretlerini veren Mehmet Bey, Avrupa serüveninin başlamasıyla birlikte bu karakterini çok daha ön plana çıkarmıştır.

Öğrencilik yıllarındaki dostlarından Josef Kabaldini’nin aracılığıyla Carbonariler ile ilişki kurmasının,³⁰⁵ inkılâpçı fikrinin ve ihtilalci karakterinin güçlenmesinde büyük etkisi olmuştur.

Nitekim Mehmet Bey’in söylemlerinde ve eylemlerinde, Gramsci’nin “*hayalci bir havari*”³⁰⁶ olarak nitelendirdiği Mazzini’nin fikir ve metotlarının etkisi açık bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Mehmet Bey’in özellikle Mazzini ve destekçilerinin “*halk destekli bir başkaldırı*” yönündeki çabalarının yoğunlaştığı bir dönemde Avrupa’ya kaçmış olması, O’nun bu fikirlerden etkilenmesini doğal hale getirmiştir.

24 Mayıs 1870’de Mazzini destekçisi bir onbaşı olan Pietro Barsanti, “*Yaşasın Roma! Yaşasın Cumhuriyet*” nidalarıyla kışlaya saldırırken,³⁰⁷ Mehmet Bey, “*İrade-i Millet*” başlığıyla kaleme aldığı yazısında şu ifadelerle halka seslenmiştir:

“İtalya’ya dikkat nazarıyla bakılsın. Milletın emeli günden güne husûl bulduğunu ve her istediği şeyi yapmağa her millette kudret olduğunu ispata meydanda bir kavî delil değil midir? İtalyanlar her parçasını bir hükümdar kendine çiftlik eylemiş olan vatanlarını birleştirerek hükümet-i

³⁰⁴ Bursalı Hoca Tahir Efendi, “Ali Suavi Efendi”, **Hadisat-ı Hukukiye**, İkinci Tertip, Cüz: 12, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1339/1923, s. 172.

³⁰⁵ Ebüzziya Tevfik, **a.g.e.**, s. 236.

³⁰⁶ Gramsci, **a.g.e.**, s. 125.

³⁰⁷ **A.g.e.**, s. 128.

milliyeyi teşkil ettiler. Yalnız (Roma) kaldı. Onu da çok sürmez ele geçirirler. (Roma'yı) İtalyan milleti istiyor. Millet istediği şeyi yapar hiçbir kuvvet karşı koyamaz"³⁰⁸

Mehmet Bey'in bu yazısında, diğer Yeni Osmanlı mensuplarının "din" tandanslı "millet" fikrinden farklı olarak "modern ulus"u andıran üniter bir "millet" fikri belirlemektedir. İtalya'daki bu gelişmeler, O'na, hayalini kurduğu "inkılâp" fikrini "millet" ile birlikte hayata geçirmesi hususunda ışık tutmuştur. Nitekim Mehmet Bey'in bir yazısında, İtalya'dakine benzer bir şekilde halkı da sürece dahil etme çabası görülmektedir:

*"Ey vatandaşlar!... Artık bu inkılabın gerçekleştirilmesi sizlere ve bizlere kalmıştır. Eğer bu millet, bir işi milletçe ve elbirliği ile düşünüp eylem haline getirmezse, o iş de milletin ilerlemesine ve gelişmesine aslâ yardım etmez"*³⁰⁹

Mehmet Bey'in fikirleri, ruhunu Milli Mücadele'de sağlanan birliğe muhtaç olan Cumhuriyet Dönemi "ulus" milliyetçiliği fikriyle benzerlik arz etmektedir. Ayrıca Mehmet Bey'in "millet iradesi" söylemi de Cumhuriyet Dönemi'nin modern ulus anlayışının temel dayanağıyla benzerlik teşkil etmektedir.

Mehmet Bey, 1870 yılında Hüseyin Vasfi Paşa ile birlikte yayınladığı ve zihninden geçen fikirlerin "anahtar" kelimesi olarak "İnkılâp" adını verdiği gazetede³¹⁰ "Milletin bekâsını emel edenler bir inkılâb yapmaya çalışmalı. Zirâ bir inkılâbın lüzum-ı kat'isi görüldü" demiştir.

Kısacası, Mehmet Bey'in "inkılâp" ve "ihtilal" temelleri üzerine şekillenmiş olan fikir ve eylemleri, (tıpkı Namık Kemal'in "vatan" anlayışı ve Ali Suavi'nin "kavmiyetçilik" düşüncesi gibi) II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemleri'nin "milliyetçi" fikirlerinde izi sürülebilen "protomilliyetçiliğin" parçalarından birisini olmuştur.

1.5. YENİ OSMANLILARIN MÜCADELE YÖNTEMLERİ

Yeni Osmanlılar, gazete yayınlamayı, Avrupalı düşünörlere ait eserlerin Türkçe'ye çevirmeyi, yasaklı yayınları imparatorluk içerisinde dağıtmayı mücadele yöntemi olarak benimsemişlerdir. Bir yayın aracı olan gazetenin siyaseten muhalefetin

³⁰⁸ Bilgegil, a.g.e., s.s. 131 – 132.

³⁰⁹ Ebüzziya Tefvik, a.g.e., s. 336.

³¹⁰ Mardin, bu gazetenin ihtilalci bir eylem teorisinin ayrıntılı bir şekilde işlenip hazırlanmasına yönelik ilk teşebbüslerin yapıldığı yayın organı olduğunu söylemektedir. Mardin, a.g.e., s. 67.

en etkin “gücü” haline gelmesi, Yeni Osmanlılar sayesinde olmuştur. Bununla birlikte her türlü yasağa rağmen yayın faaliyetlerine devam etmek ve propaganda yapmak suretiyle halkı bilinçlendirmeyi ve iktidara karşı muhalefet etmeyi sürdürmeleri, Türkiye’de siyasî mücadeleler açısından da önemli bir örnek teşkil etmiştir. Batılı düşünürlerin eserlerini çevirerek yurda sokmaları da bir siyasî mücadele yöntemi olarak dikkat değerdir.

1.5.1. Gazete Yayınları

İngiliz sosyolog Gerard Delanty, “Avrupa'nın İcadı” adlı eserinde, “İletişim yollarını denetim altına almasıyla birlikte Avrupa, diğer uygarlıkların kendi kimliklerini oluşturmalarını zorlayan söylem yapılar yaratma gücüne erişti. Doğu, Batı tarafından fethedilmek için var olan bir yapı biçiminde inşa edildi”³¹¹ demektedir. “Basın” da denetim altına alınan en etkili iletişim yollarından birisi olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda basının gelişimi, 1825 yılında İzmir'e gelen M. Alexandre Blacque tarafından kurulan, daha sonra “*Courrier de Smyrne (İzmir Postası)*” anlamına gelen “*Le Spectateur de l'Orient*”e dayanmaktadır³¹²

1831'de “*İmparatorluğun resmi yayın organı*” olarak kabul edilen Takvim-i Vekayi'nin çıkarılması ile devam eden süreç, 1840'da William Churchill tarafından yayınlanmaya başlayan Ceride-i Havadis ile evrilmeye başlamıştır. Ceride-i Havadis'in önemi, Türkler tarafından çıkarılan ilk özel gazete olan Tercüman-ı Ahval'e esin kaynağı olmuş olmasıdır.

6 Rebiülahir 1277 (22 Ekim 1860) Pazar günü ilk sayısı yayınlanan Tercüman-ı Ahval,³¹³ yalnızca Türk Basın Tarihi açısından değil, Türk Düşünce Tarihi açısından da büyük önem arz etmektedir. Henüz 28 yaşında olan Agâh Bey'in öncülüğünde çıkarılan bu gazete, Batılı fikirler ve onların farklı yorumları için yeni bir toplumsal alanın açılmasını³¹⁴ sağlamıştır. Nitekim bu açılım, aynı zamanda Türk Basın Tarihi'ndeki ilk ceza örneğini de beraberinde getirmiştir. 12 Mayıs 1861 tarihli nüshada yer alan “*Maarife Dair*” başlıklı yazı nedeniyle Tercüman-ı Ahval 12 gün kapatılma cezasına çarptırılmıştır.

³¹¹ Delanty, **a.g.e.**, s. 196.

³¹² Ubcini, **a.g.e.**, s. 188; Ortaylı da gazeteciliğin İzmir'de başladığını ifade etmiştir. Ancak Ubcini'den farklı olarak gazeteciliğin 1824'te başladığını, ilk gazetenin isminin Le Smyrnéen olduğunu ve bunu Spectateur Oriental, le Courrier de Smyrne ve Journal de Smyrne'nin izlediğini belirtmiştir. Ortaylı, **a.g.e.**, s. 39.

³¹³ İskit, **a.g.m.**, s. 1273.

³¹⁴ Göcek, **a.g.e.** s. 278.

Tercüman-ı Ahval'in en önemli başarısı, İbrahim Şinasi gibi yetenekli bir yazarı ön plana çıkarmış olmasıdır. Hem edebî, hem siyasî ve hem de düşünsel açıdan Türk tarihine damga vuran İbrahim Şinasi, 1862 yılında kurduğu Tasvir-i Efkâr gazetesi ile yeni bir çığır açmıştır.

Paris'te maliye tahsili yaptığı sırada Avrupa'nın gelişme dinamiklerini yakından gözlemleyen Şinasi, basını imparatorluğun gelişimi için bir araç olarak kullanma yoluna gitmiştir. Gerek Tercüman-ı Ahval'de gerekse Tasvir-i Efkâr'daki yazılarıyla memleketin içinde bulunduğu durumlara dair görüşlerini yazarak imparatorlukta o güne kadar görülmemiş bir eleştiri kültürünün ilk örneklerini sergilemiştir. Dolayısıyla Şinasi'nin Tasvir-i Efkâr'da kaleme aldığı yazıların aynı zamanda Türkler arasında tarihteki ilk “kritik söylem”³¹⁵ örnekleri olduğu savı, doğru bir tespittir.

Şinasi'nin eleştirel yaklaşımı ve edebî hâkimiyeti, hâlihazırda ekonomik, sosyal ve siyasî açılardan güçlük içerisinde olan imparatorlukta o güne kadar eşi görülmemiş, muhalif karakterli bir duruşun doğmasında etkili olmuştur.

Stambulov'a göre, “*Tasvir-i Efkâr'ın küçük idarehanesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde ilerici fikirlerin merkezi*” olmuş ve “*çok ilkel bir tipografin bulunduğu ikinci kattaki küçük, dar odalar, reformlara susamış, o zamanın Türk toplumunda yeniliklere hevesli, tüm ileri fikirli kişileri*” bir araya getirmiştir.³¹⁶ Bu merkezin müdavimleri arasında ilerici aydınların yanı sıra öğrenci gençlerin bulunması dikkat çekicidir. Denilebilir ki Şinasi öncülüğündeki Tasvir-i Efkâr gazetesi, ekonomik, sosyal ve siyasal sıkıntıların getirdiği sancılı, edebî gücün de etkisiyle çok yönlü bir muhalif harekete dönüşmesine büyük ölçüde yardımcı olmuştur.

Agâh Efendi öncülüğündeki Tercüman-ı Ahval, Şinasi'nin önünü açarak denli büyük bir başarı elde etmişse, Şinasi öncülüğündeki Tasvir-i Efkâr da Namık Kemal gibi genç ve yetenekli bir edebiyatçının önünü açarak önemli bir kazanım sağlamıştır.

1865'te Şinasi'nin Paris'e gitmesinin ardından 25 yaşında iken gazetenin dümenine geçen Namık Kemal,³¹⁷ gazetenin hükümete karşı eleştirel duruşunu sürdürürken, yine aynı yıl hükümete muhalif bir örgüt olarak kurulan Meslek Cemiyeti'nin içerisinde yer almıştır. Cemiyetin kurulması, basın yoluyla imparatorluğa girmeye başlayan fikirlerin artık toplumsal eylem ve reform kalıbına evrileceğinin

³¹⁵ Mardin, *Türkiye'de Din...* s. 270.

³¹⁶ Stambulov'dan alıntılan Petrosyan, *a.g.e.*, s. 52.

³¹⁷ Menemencioglu, *a.g.m.*, s. 33.

habercisi olmuştur. Hem basın hem örgüt yoluyla girişilen bu hamle, Osmanlı burjuvazisinde hatırı sayılır bir toplumsal bilinç ve kimlik oluşumuna katkı sunmuştur.³¹⁸

Üstelik yönetime karşı geliştirilen muhalefette ilk kez bir kitle iletişim aracının kullanılması, Yeni Osmanlıları o günün koşullarında özgün bir muhalefet grubu haline getirmiştir.³¹⁹ Öyle ki Namık Kemal'in bir mektubunda "*Hürriyet*" gazetesini çıkardığı dönemi "*devletle boğaz boğaza geldiği zamanlar*" olarak nitelendirmesi³²⁰ ya da gazetelerde hükümetten bahsedilirken "*gözlerine diken olduğumuz müstebidani idare*"³²¹ gibi ifadelerinin kullanılması aslında yarattıkları etkinin farkında olduklarını göstermektedir. Kuntay'ın deyiimiyle gazetelerin yayınlanması, Ali Paşa ile Abdülaziz'in dramatik sonlarının bir mukaddimesi olmuştur.³²²

Muhalef seslerin ilk kez yankılandığı gazetelerin yayın hayatına girmesi, "*insanları Vaka-yi Hayriye'den beri düşüncelerini açıklamaktan alıkoyan, Haliç'te binlerce yeniçerinin çürüyen cesetlerinin görüntüsü*"nın³²³ de artık fayda etmemeye başladığını göstermektedir.

Yeni Osmanlıların basını, etkin muhalefet yöntemi olarak kullanması, yönetici kadronun uygulamalarının sertleşmesine yol açmıştır. Tercüman-ı Ahval'de eğitim ve ekonomi politikalarıyla belli belirsiz başlayan eleştirel yazıları, Tasvir-i Efkâr ile birlikte hem iç politikada hem de dış politikada ciddi eleştiri örnekleri takip etmiştir.

"*Batı*" yanlısı Babıali'nin hegemonyasının etkin olduğu dönemde bu eleştirilerin önüne geçebilmek için 1852 yılında III. Napolyon tarafından hazırlanan Fransız Basın Kanunu³²⁴ tercüme edilerek Osmanlı İmparatorluğu'na uyarlanmıştır. 2 Şaban 1281 (1 Ocak 1865) tarihinde yürürlüğe giren Matbûat Nizamnamesi ile hükümet, aleyhinde yazı çıkan gazetelere kapama, gazetecilere para ve hapis cezaları gibi yaptırımlarda bulunma hakkına kavuşmuştur. Esasında nizamnâme, o güne değin adı konmayan kurumlaşmamış pragmatik bir uygulama gibi görünen sansürün³²⁵ adının konması ve kurallara oturtulmasından ibarettir.

³¹⁸ Göcek, **a.g.e.**, s. 278 – 279.

³¹⁹ Mardin, **Yeni Osm...**, s. 11.

³²⁰ Kuntay, **a.g.e.**, s. 493.

³²¹ "Başlıksız", **Hürriyet**, S. 27, (28 Kânunuevvel 1868), s. 5.

³²² Kuntay, **a.g.e.**, s. 285.

³²³ (Namık) Kemal, "Usûl-ı Meşveret Hakkında...", **Hürriyet**, S. 12, (14 Eylül 1868), s. 6.

³²⁴ Ziyad Ebüzziya, **a.g.e.**, s. 229.

³²⁵ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 42.

Nizamnâme, Matbuat Müdürlüğü'nün gazeteleri sıkı denetim altına alan, gazete sahiplerinin sorumluluklarını arttıran, hükümet, hükümet üyeleri ve memurlar aleyhine kaleme alınan yazıları ve o yazıları kaleme alanları cezalandıran 35 (otuz beş) maddeden oluşmuştur.³²⁶

Dönemin ekonomik, sosyal ve siyasal sıkıntılarının sıklıkla dile getirildiği gazeteler, sansür yaptırımlarına rağmen başta okur-yazar bürokrat kesim olmak üzere hükümetin uygulamalarından hoşnut olmayanlar nezdinde ilgi toplamaya başlamıştır. Özellikle Belgrat Kalesi'nin Sırp'lara verilmesi, Girit Ayaklanması karşısında hükümetin yetersiz politikaları ve ekonomik durumun halk üzerindeki olumsuz etkileri gazetelerde en sık işlenen konular haline gelmiştir. Bütün bunlar, hükümetin anlayışına göre muhalif yazıların yer aldığı gazetelere yönelik yaptırımlar için yeterli nedenleri teşkil etmiştir. Zira Cemal Kuntay'ın da dediği gibi Ali Paşa'nın en çok sevdiği iki şey vardı: Birincisi sandalyesi, ikincisi sükût.³²⁷ Oysa muhalif gazeteciler bunlardan ikinciyi ihlal ederek, birinciyi tehlikeye atıyorlardı.

Bu arada 1862'den beri yayınlanmakta olan Tasvir-i Efkâr gazetesine, 1866 yılında Ermeni asıllı Filip Efendi öncülüğünde yayın hayatına giren Muhbir eşlik etmeye başlamıştır. Muhbir yazarı Ali Suavi, ateşli üslubu nedeniyle gazete ile özdeşleşmiştir.

Ali Suavi'nin özellikle Belgrat Kalesi konusundaki tutumu ve Girit Ayaklanması'nda mağdur olanlar için yardım kampanyası başlatması,³²⁸ hükümetin tepkisini çekmiş ve nihayetinde gazete 32. sayıdan itibaren bir ay süreyle kapatılmıştır. Ebüzziya Tevfik, bu tutumun önemine dikkat çekerek, Yeni Osmanlıların "*o zamana kadar ülkede asla mevcut olmayan ve adına kamuoyu denilen şeyi, yoktan var edercesine, ortaya çıkardıklarını*" söylemektedir.³²⁹

Yeni Osmanlıların gazetelerde kaleme aldıkları eleştirel yazılar, sansür ve kapatma cezalarına rağmen devam edince sürgün politikası devreye sokulmuştur.

1867 Mayıs'ında Mustafa Fazıl Paşa'nın da desteğiyle hükümetin sürgün politikasına karşı çıkararak Napolyon Fransa'sına kaçan Yeni Osmanlılar, böylelikle

³²⁶ Ziyad Ebüzziya, **a.g.e.**, s.s. 227 – 229.

³²⁷ Kuntay, **a.g.e.** s. 32

³²⁸ Necati Çavdar, **Muhbir – Osmanlı Basımının Sivri Dili**, 1.b., Kriter Yay., İstanbul, 2017, s.s. 27 – 48.

³²⁹ Ebüzziya Tevfik, **a.g.e.**, s. 140; Kuntay, "*Kemal arkadaşlarıyla Avrupa'ya kaçınca 'efkâr-ı umumiye'nin manzarası arttı. Fakat Yeni Osmanlılar birbirleriyle kavgaya başlayınca anlaşıldı ki, 'efkâr-ı umumiye' falan diye bir şey yoktu*" şeklindeki ifadesiyle kamuoyunun gerçekte var olmadığını ima etmiştir. Kuntay, **a.g.e.**, s. 571.

mücadelelerini Avrupa'ya taşımışlardır. Yöntem olarak ise yine basını kullanmaya karar vermişlerdir. Bu karar kapsamında İstanbul'da kapatılan Muhbir, Yeni Osmanlıların Avrupa'daki ilk yayını³³⁰ olarak 31 Ağustos 1867 tarihinde Londra'da yeniden faaliyete geçmiştir. Burada iki husus dikkat çekmektedir: Birincisi, Muhbir'in "*Yeni Osmanlıların yayın organı*" olarak ortaya çıkmasıdır. Böylelikle gazete, Avrupa'daki Yeni Osmanlıların birleştirici unsuru haline gelmiştir. İkincisi ise gazetenin Paris'te değil, Londra'da yayınlanmış olmasıdır. Bunun temelinde yatan neden ise, muhtemelen İstanbul'da Muhbir'in kapatılmasına yol açan Matbuat Nizamnamesi'nin gerçek sahibi olan Napolyon Fransa'sında buna izin verilmemiş olmasıdır. Nitekim Avrupa'daki ilk sayının "*Muhbir; doğru söylemek yasak olmayan bir memleket bulur, gene çıkar*"³³¹ cümlesi, bu duruma bir atıf niteliği taşımaktadır.

Hareketin birleştirici unsuru olan Muhbir gazetesi, Ali Suavi'nin şahsî tutumlarında ısrarcı olması nedeniyle, zamanla ayrıştırıcı bir unsur haline gelmiştir. 29 Haziran 1868'de yayınlanan "*Hürriyet*" gazetesi, Yeni Osmanlıların yeni yayın organı olmuştur. Her ne kadar başlarda Kayazâde Reşat'ın ismi³³² ön planda olsa da gazete Namık Kemal ve Ziya Paşa tarafından yönlendirilmiştir. Hürriyet, Petrosyan'ın deyiimiyle "*sığınk Türklerin en zengin kapsamlı ve en etkili gazetesiydi*"³³³

Gazetenin ilk sayısında yayının amacı şu ifadelerle dile getirilmiştir:

*"Hürriyet ... derununda cemiyetin esas maksadı olan usul-ı meşveret üzerine tesis-i müddeâ olunarak Osmanlılara müteallık her türlü mübahis ve havadis vatana menfaat bahş olacak surette muhakemesine çalışılacaktır"*³³⁴

Yeni Osmanlıların basın ile olan ilişkisi yalnızca Muhbir ve Hürriyet'ten ibaret değildir.

Yeni Osmanlılar, yeni gazetelerle mücadelelerini bir süreliğine de olsa diri tutmayı başarmışlardır. Örneğin Ali Suavi, Muhbir'in kapatılmasından sonra Paris'te "*Ulûm*", Lyon'da "*Muvakkaten Ulûm Müşterilerine*" gibi gazetelerle okuyucularına seslenirken, Mehmed Bey ise önce ilk sayısı 15 Mayıs 1869'da yayınlanan

³³⁰ Göcek, "*Yurt dışında yayımlanan ilk dergi 1868 tarihli Hürriyet'tir*" demektedir. Oysa Muhbir'in 1867 Ağustos'un faaliyete geçmesi nedeniyle Göcek'in hatalı bir bilgi verdiği anlaşılmaktadır. Göcek, **a.g.e.**, s. 288.

³³¹ **A.g.e.**, s. 482.

³³² Kuran, **a.g.e.**, s. 75.

³³³ Petrosyan, **a.g.e.**, s. 76.

³³⁴ "*Hubb'ül-Vatan Min'el-İman*", **Hürriyet**, S. 1, (29 Haziran 1868), s. 2.

“İttihad”ı,³³⁵ sonra da Hüseyin Avni Paşa ile birlikte 1 Mayıs 1870’te,³³⁶ Cenevre’de yayınlanmaya başlayan “İnkılâp” gazetesini çıkarmıştır. Bununla birlikte bir yandan Le Siécle gazetesi başta olmak üzere³³⁷ çeşitli yabancı gazetelere yazılar göndermişler, öte yandan çıkardıkları gazetelere ilave olarak Fransızca bültenler yayınlamışlardır. Böylelikle mücadelelerini Avrupa kamuoyuna yayma çabası göstermişlerdir.

Mehmet Bey ve Hüseyin Vasfi Paşa, 1 Mayıs 1870 tarihli İnkılâp gazetesine ek olarak yayınladıkları Fransızca bir broşürde özetle şöyle demişlerdir:

*“Demokrat Kardeşler,
Gazetemizin Fransızca bir bültenini neşretmekten maksadımız;
Müslüman Doğu’daki demokrasi temâyüllerini Avrupa ve Amerika
cumhuriyetlerine bildirmektir.*

...

*Avrupalı ve Amerikalı kardeşler,
Siz hürriyet ve terakki uğruna mücadele ettiğiniz hâlde, biz de
mücadeleye katılıyoruz.*

*Artık edebiyen, zorbaların ve din adamlarının eseri olan asırlık kinleri,
mâzinin acı hatıralarını bırakalım.*

Kardeşler;

Hürriyeti fethetmek için birleşelim.

Eşitliğe ulaşmak için birlik olalım.

Kardeşliğin yeryüzünde hüküm sürmesi için birbirimizi sevelim.

Selâm, demokrat kardeşler

*Komite adına
RATIB”³³⁸*

Hükümet ile Yeni Osmanlılar arasındaki mücadelenin etkin aracı olan gazeteler, her ne kadar yurtdışında çıkarılmış olsalar da Osmanlı İmparatorluğu içerisinde büyük etki yaratmışlardır.³³⁹ Ali Paşa’nın sadrazamlığı döneminde, Avrupa’daki Yeni Osmanlı yayımlarının imparatorluğa sokulmasının önlenmesi ve yayımlarına son verilmesi için hükümetler nezdinde birçok kez girişimlerde bulunulmuş olması,³⁴⁰ basın ne denli etkili olduğunu göstermektedir.

Yeni Osmanlıların Avrupa’da basın alanında edindikleri tecrübe, Ali Paşa’nın ölümünün ardından yurda döndükten sonra Diyojen, Hadika, İbret ve Basiret gibi yayınlardaki yazılarında daha net bir biçimde görülmektedir. Avrupa serüveninden önceki gazete kapatma gerekçesini hükümete yönelik sert eleştiriler oluştururken,

³³⁵ Bilgegil, **a.g.e.**, s. 134.

³³⁶ Çelik, **a.g.e.**, s. 248.

³³⁷ Timur, **Osmanlı Çal...**, s. 256.

³³⁸ Bilgegil, **a.g.e.**, s.s. 272 – 274; Metnin Fransızca aslı için ayrıca Bkz. **A.g.e.**, s.s. 270 – 272.

³³⁹ Kuran, **a.g.e.**, s. 80.

³⁴⁰ Bu husustaki yazışma ve vesika örnekleri için Bkz. Çelik, **a.g.e.** s.s. 710 – 715.

Avrupa dönüşündeki gerekçelerde daha çok ideolojik söylemlerin halk üzerinde yarattığı etki ağır basmıştır. Bu durum, Yeni Osmanlılar üzerindeki gelişimin bir göstergesidir. Kuntay'ın Namık Kemal'i kastederek “*O, Tasvir-i Efkâr'da yeni, Hürriyet'te korkunç, İbret'te olgundur*”³⁴¹ demesi, Yeni Osmanlıların basın faaliyetlerindeki gelişimini Namık Kemal üzerinden açıklayan önemli bir tespittir. Nitekim İbret gazetesinin 1 Haziran 1288 (14 Haziran 1872) tarihli ilk sayısında Kemal, Reşad, Nuri, Tevfik ve Mâhir imzasıyla çıkan başyazıda gazetenin olgun bir tutum sergileyeceği şu ifadelerle açıklanmıştır:

*“İtikadımızca burada gazetelerin en büyük vazifesi halkımıza kavaid-i siyasiye ve terakkiyat-ı medeniyeye müteallik malûmat vermektir. Binaenaleyh elimizde olan iktidar-ı âcizaneyi esasen bu hizmete sarf edeceğiz. Mamefih havadis i'tasında dahi kusur etmeyeceğiz. En mukaddes bildiğimiz bir vazife dahi matbuat nizamnamesinin müsait olduğu derecede doğru söylemektir”*³⁴²

Yeni Osmanlıların yürüttüğü basın faaliyetlerinin bir diğer önemli özelliği ise, gazeteleri hem gizli hem açık propaganda aracı olarak kullanmış olmalarıdır. İlk özel Türk gazetesi olan Tercüman-ı Ahval, taşıdığı isim itibariyle yapacağı yayın hakkında bir fikir verirken, Şinasi tarafından yayınlanan Tasvir-i Efkâr'ın düşünsel içerikli bir yayın politikası yapması yine isminden dolayı hiç şaşırtıcı gelmemektedir. Elbette bu durum, tüm yayın organları için söylenemez. Ama Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın öncülüğünde çıkarılan “*Hürriyet*” gazetesinin bir özlemi anımsatması veyahut Mehmet Bey'in “*İttihat*” gazetesinin imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan çeşitli milletlerden insanların dillerinde yayınlamış olması, Osmanlılık fikri ile paralellik taşımaktadır. Hatta Mehmet Bey'in Hüseyin Vasfi Paşa ile birlikte yayınladıkları “*İnkılâp*” gazetesinde ihtilalci yazılara ağırlık vermesi ve padişahı devirmekten söz etmesi de gazetenin isminden hareketle doğal karşılanmalıdır.

Basını hükümete karşı mermisiz bir silah olarak kullanmaya çalışan Yeni Osmanlılar, kendilerini bu alanda geliştirdikçe esasında hem siyasî hem de düşünsel dönüşümlere kapı aralamışlardır. “*Usul-ı meşveret*” gayesi güderek günümüzdeki Danıştay'ın ilk örneğini teşkil eden Şura-yı Devlet'in kurulmasında³⁴³ ve “*vatan*”

³⁴¹ Kuntay, a.g.e., s. 54.

³⁴² “Başlıksız”, İbret, S. 1, (1 Haziran 1288 /14 Haziran 1872), s. 1.

³⁴³ Ülken, a.g.e., s.s. 61 – 62.

mefhumunun padişahın tarihten gelen paternal imgesinin yerini almasında Yeni Osmanlıların basın aracılığıyla verdikleri mücadele önemli bir yer tutmaktadır.³⁴⁴

Yeni Osmanlılar Hareketi'nde "basın"ın kilit bir role sahip olması ve hareketi etkisizleştirmek isteyen hükümetin "basın"ı susturma gayretleri, doğal olarak Yeni Osmanlılarda bu etkili silahı koruma refleksinin gelişmesine neden olmuştur.

Mehmet Bey'in "İnkılâp" gazetesinde yayımlanan bir makalesinde kullandığı şu ifadeler, hem "basın"ın fonksiyonunu, hem de "basın özgürlüğü"nü önemi ortaya koymaktadır:

*"Matbûât, umûmî efkârın galeyanını ölçecek bir vâsıtaadır. Efkar-ı ahâlinin vâsıta-i ilâni olmak şerefine nâ'il olur. Bir memlekette umûmî efkâr; galeyan gücü kazanmadan çıkacak gazeteler; gerçeği ortaya koyamaz: Saltanat bunları ya korkutur ya da ıslâhat vâdiyle oyalar. Fakat yavaş yavaş fikirler serbestleşir; şikâyetler başlar, saltanatı ögen yazılar arasında hafif hafif itirazlar gözükmeye başlar, böylece saltanat tutumunu teftiş eden gazeteleri te'dihe kalkışır. Sonunda bu gazetelere serbestlik vermekten başka bir çâre bulamaz ama iş işten geçmiş olur"*³⁴⁵

Namık Kemal de özellikle kitaplar üzerindeki baskıya değinerek "basın özgürlüğü"ne vurgu yapmış, bu hususta Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa'yı şu sözlerle mukayese etmiştir:

"... üç yüz sene evvel vefat etmiş bir zatın hikaye-i halini veyahut politika ile hiç münasebeti olmayan bir fennin bazı kavaidini (kurallarını) havi olan (içeren) kitaplar basılmak için teftişten geçmeye muhtaç tutulmak ağreb (tuhaf) değil midir?

Acaba memleketimizde kitaptan başka men' olunacak bir şey kalmadı mı?

...

*Kitap teftiş etmek gibi Avrupaca birkaç asırlar evvel mücerred-i maârifin intişarını men' için yapılmış bir kaidenin bu zamanda ve hiçbir sebep olmadığı halde memalik-i Osmaniye'ce fiilen ihracına kıyam olunmasına hakikaten ne derecede teessüf olursa yeri vardır"*³⁴⁶

Kuşkusuz Yeni Osmanlıların Avrupa'da edindikleri tecrübeler, sansür ve gereksiz sıklıktaki denetime karşı gösterdiği refleksin gelişmesinde etkili olmuştur. Dolayısıyla gerek Mehmet Bey'in, gerekse Namık Kemal'in ifadelerinden hareketle, Türk Basın Tarihi'nde ilk kez "basın özgürlüğü" savunusunun bu dönemde ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

³⁴⁴ Göcek, a.g.e., s. 279.

³⁴⁵ Bilgegil, a.g.e., s. 142.

³⁴⁶ "Başyazı", **İbret**, S. 99, (10 Kanunisanı 1288 / 23 Ocak 1873), s. 1.

1.5.2. Yasaklı Yayınların Dağıtımı ve Propaganda

Yeni Osmanlılar tarafından “*dünyada izhâr-ı efkârın* (fikirlere göstermenin) *birinci vasıtalarından*” addedilen gazetenin imparatorluk üzerindeki etkisi, yayın yasaklama girişimlerini de beraberinde getirmiştir.

Buna karşın yayınların devam etmesi, hatta “*gayrimeşru*” yollarla dağıtılması bu yayınları çok daha ilgi çekici hale getirmiştir.

Bir anlamıyla iradeye karşı direniş anlamını taşıyan bu tutum, giderek büyümüş ve muhalifleri bu hususta tecrübe sahibi yapmıştır. Hal böyle olunca söz konusu yayınların yarattığı etki de artmıştır.

Bu arada “*yayın*”dan kastedilenin yalnızca gazete olmadığını, kitap, broşür ve hatta mektupların bu kapsamda değerlendirildiğini söylemekte fayda vardır.

“*Gayrimeşru*” yollarla dağıtılan ilk yayın, Mustafa Fazıl Paşa’nın padişaha yazdığı mektup olmuştur. Meşrutiyet ve hürriyet propagandası niteliği de taşıyan bu mektup, 50.000 adet bastırılarak³⁴⁷ muhtelif yerlerde dağıtılmıştır.

Kuntay’ın “*sivil ihtilal hamlesinde ilk evrak-ı muzır*”³⁴⁸ olarak isimlendirdiği mektubun dağıtım işinde görev üstlenen isimler şunlardır:

Raşit Efendi (Tersane Muhasebesi Kâtibi, Tasvir-i Efkâr’ın İmtiyaz Sahibi)

Daniel Silaki (Macar mültecisi ve kitapçı)

Rıza Efendi (Tasvir-i Efkâr başmürettibi)³⁴⁹

Rifat Efendi (Rıza Efendi’nin kardeşi)

Ebüzziya Tevfik

Yusuf Ağa (Tasvir-i Efkâr dağıtıcısı)

Şakir Efendi (Şinasi’nin adamı)

Hacı Kadri Efendi (Kağıtçı)³⁵⁰

Mektubun dağıtımında görev alanların yalnızca bu kişilerden ibaret olmadığı söylenebilir. Nitekim Ebüzziya Tevfik’in mektubun dağıtımını hususunda dile getirdiği şu ifadeler, bu söylemi doğrulamaktadır:

“Broşürleri biner biner evlerimize taşıyarak bunların dağıtma işini üzerimize almıştık. Kendilerine güvenimiz olan yakın dostlarımızla birlikte, sabah namazı kılmak bahanesiyle Ayasofya, Sultanahmet, Bayezit, Süleymaniye, Şehzade, Fatih camilerine devam eder; mektupları paket

³⁴⁷ Cezar, **a.g.m.**, s. 791; Rakamın abartılı olması ihtimal dahilindedir.

³⁴⁸ Kuntay, **a.g.e.**, s. 281.

³⁴⁹ Bugünkü anlamıyla “*grafiker*” denilebilir.

³⁵⁰ Ebüzziya Tevfik, **a.g.e.**, s.s. 25 – 26.

*paket bu camilerdeki görevlilere teslim eder, böylelikle bunların Müslüman halka dağıtılmasını sağladık*³⁵¹

Yeni Osmanlıların Avrupa'ya gittikten sonra yürüttükleri basın – yayın faaliyetlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yansımalarının etkileyiciliğinden daha önce bahsedilmiş, bu nedenle, diplomatik girişimlerle kapatma kararı başta olmak üzere çeşitli önlemlerin alındığına da değinilmişti. Ne var ki tüm önlemlere rağmen yayınların girişi bir türlü engellenememiştir.

Örneğin İstanbul'daki gümrük memurlarından Ahmet Efendi'nin Namık Kemal ile irtibatlı olması,³⁵² esasında Yeni Osmanlıların Avrupa'daki yayınlarının İstanbul'a nasıl girdiğini açıklamaktadır.

Bununla birlikte İstanbul'da yayın yapan yabancı gazetelerin Babıâli'nin baskılarından neredeyse muaf bir durumda olmaları nedeniyle Yeni Osmanlıların zaman zaman gayrimüslim gazetecilerden de destek almış olmaları ihtimal dahilindedir.

Yayınların imparatorluğa girişinin engellenmesinin altında yatan en önemli neden, söz konusu yayınların mevcut otoriteye karşı etkili bir “propaganda aracı” olma niteliğidir.

Yeni Osmanlıların, Şinasi sayesinde farkına vardıkları “kamuoyu”, harekete geniş bir propaganda alanı tanımıştır. Her ne kadar fikirlerini büyük ölçüde basın yoluyla “elit” kesime aksettirmiş olsalar da kimi üyelerinin gayretleriyle ulema kesiminin “dini” karakterinden faydalanarak, “avam”la da paylaşma fırsatı yakalamışlardır. Bu noktada Ali Suavi Efendi'nin “Küçük Hoca” adıyla anıldığı dönemlerde cami ve medreselerde yaptığı propagandaları ve Mehmet Bey'in tebdil-i kıyafetle geldiği İstanbul'da cami ve medreseleri dolaşarak otoriteyi eleştiren ajitatif söylemleri,³⁵³ bu husustaki önemli örnekler olarak kabul edilebilir. Buradan hareketle Yeni Osmanlıların tek propaganda aracı “basın” olmadığı içindir ki varlıklarını ve etkinliklerini imparatorluk içerisinde sürdürebilmişlerdir.

Söylemlerinin yeni ve ilgi uyandırıcı nitelik taşıması, bu yöndeki propagandalarını ister istemez ajitatif bir hale getirmiştir. Nitekim bu yöndeki ajitatif söylemler ve propagandalar, Meşrutiyet'e giden yolda Yeni Osmanlı Hareketi'nin işini kolaylaştıran birer argüman olmuşlardır.

³⁵¹ A.g.e., s. 26.

³⁵² Petrosyan, a.g.e., s. 75.

³⁵³ Mardin, a.g.e., s. 32.

1.5.3. Avrupalı Düşünürlere Ait Eserlerin Çevrimi

Yeni Osmanlıların yabancı dile hâkim bireylerden oluşması, hareketin Avrupa'daki gelişmelerin temellerini atan düşünürlerin eserlerini birinci elden takip etmelerini sağlamıştır. Bir yandan birinci el kaynaklardan Avrupa'daki ilerlemelerin parametrelerini analiz ederek düşün dünyalarını zenginleştirirken, öte yandan bu eserlere hâkim olan fikirlerin imparatorluk sınırlarına girmesinin, verdikleri mücadelede kendilerine daha fazla taraftar sağlayacağını düşünmüşlerdir.

O dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda herkesin yabancı dil bilmediği düşünülürse, söz konusu fikirlerin imparatorluk sınırlarına girmesi için bu eserlerin Türkçe'ye çevrilmesi kaçınılmaz bir zorunluluk olmuştur. Üstelik bu çeviri faaliyeti, Yeni Osmanlıların düşün dünyalarını daha net bir şekilde ortaya koyabilmeleri ve kendilerini halk nezdinde daha anlaşılabilir hale getirebilmeleri için de bir gereklilik halini almıştır.

Esasında Avrupa'daki eserlerin çevrilmesi işlemi, Yeni Osmanlılardan çok daha öncesine dayanmaktadır. Ancak Yeni Osmanlıların ortaya çıkmasından hemen önce Yusuf Kamil Paşa'nın Fénelon tarafından kaleme alınan *Telemaque*'i; Şinasi'nin, Lafontaine, Reine ve Lamartine'in eserlerini ve Münif Paşa'nın ise Voltaire'in kitabını tercüme etmiş olması dikkat çekicidir.³⁵⁴ Zira bu isimler, Yeni Osmanlıların düşün dünyalarında belli bir yere sahip olan isimlerden birkaçıdır.

Yeni Osmanlıların çevirileri, yalnızca kendi zihin dünyalarını aydınlatan kaynakları göstermekle kalmamış, aynı zamanda bu fikirlerin imparatorluk sınırlarından içeriye girmesini de sağlamıştır.

Bu açıdan bakıldığında Ziya Bey'in, Rousseau'nun "*sosyal anlaşma*" ve "*toplumsal irade*" fikirlerini ortaya koyduğu "*Emile*" adlı eserini ve Molière'nin "*La Tartuffe*"unu Türkçe'ye kazandırması, Namık Kemal'in ise Volney'in akli önceleyen "*Harabe*"sini, Montesquieu'nun meşhur eseri "*Kanunların Ruhu*"nu ve Hugo'nun, Rousseau'nun, Condorcet'nin, Lamartine'in yapıtlarını tercüme etmesi,³⁵⁵ harekete hem nitelik, hem taraftar kazandırmış, hem de düşünsel yapılarını zenginleştirmiştir.

Tüm bunların ötesinde Yeni Osmanlıların çeviri faaliyetleri, davalarının düşünsel dayanaklarını halkın kafasında somutlaşmasına katkıda bulunmuştur. Bu

³⁵⁴ İlber Ortaylı, **Batılılaşma Yolunda: Tarih**, 1. b., Merkez Kitaplar Yay., İstanbul, 2007, s. 18.

³⁵⁵ Petrosyan, **a.g.e.**, s. 79, 111.

nedenle hareketin “*mücadele yöntemleri*” açısından çeviri faaliyetlerinin önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Daha da önemlisi, bu faaliyetler, aynı zamanda Yeni Osmanlıların gelecek kuşaklar tarafından çabuk kabullenilmesini sağlamıştır.

1.6. YENİ OSMANLILAR HAREKETİ'NİN SİYASÎ, HUKUKÎ VE İDARÎ SONUÇLARI

Yeni Osmanlıların 1865 yılında başlatmış oldukları mücadele, zamanla geniş bir kitleye yayılmış ve fonksiyonel açıdan Türkiye’de “*dönüşüm*” etkisi yaratmıştır. Padişah Abdülaziz’in tahttan indirilmesiyle ilk modern darbenin hazırlayıcısı olan Yeni Osmanlılar, Kanûn-ı Esâsî’nin yürürlüğe girmesiyle öteden beri hayalini kurdukları meşrutî düzene giden yolda (istedikleri kadar olmasa da) önemli bir aşama kaydetmişlerdir. Ne var ki Kanûn-ı Esâsî’de yer alan bir maddenin gazabıyla hem kurulmasına hatırı sayılır katkı koydukları parlamentonun dışında kalmışlar, hem de imparatorluğun “*eski düzen*”e dönüşüne tanıklık etmişlerdir.

1.6.1. İlk Modern Darbe: Abdülaziz'in Hal'i

1870’li yılların ortalarına doğru Osmanlı İmparatorluğu’ndaki siyasi istikrarsızlığının bitmeyecek gibi görünmesi, özellikle Türk – Müslüman nüfusun iktidarın tutumundan dolayı kendisini “*kimsesiz*” hissetmesi³⁵⁶ ve ekonomik sıkıntılarının içinden çıkılmaz bir hal alması, Yeni Osmanlıların ısrarla savunduğu “*Meşrutiyet*” fikrine yönelik bir sempati uyandırmıştır. Dahası, bu durum ufukta görünen sosyal patlama için de uygun ortam hazırlamıştır.

Söz konusu içsel dinamiklerin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bilek güreşine dönüşen Rus – İngiliz çekişmesi ve bu çekişmenin bir tezahürü olarak Balkanlarda ortaya çıkan karışıklıklar,³⁵⁷ bir anlamda düzen değişikliğinin kaçınılmaz olduğunu göstermiştir. Ancak bunun bir anda gerçekleşmeyeceği anlaşılmış olmalı ki düzen değişikliğine giden süreç aşamalı olarak işlemiştir.

³⁵⁶ Ebüzziya Tefvik, Balkanlardan İstanbul’a göç etmek zorunda kalan muhacirlerin sefil halleri ortadayken, Mahmut Nedim Paşa’nın Avrupa kamuoyunu yatıştırmak için suçsuz, günahsız Türk halkı ve memurlarını öldürmesinin medrese öğrencilerini harekete geçirdiğini ifade etmektedir. Ebüzziya Tefvik, **a.g.e.**, s. 266.

³⁵⁷ Medrese öğrencisi kılığında soktuğu Bulgarları Hıristiyan mahallelerine saldırtan Rus Elçisi İgnatiyev, Bulgarları da Müslümanlara karşı kıskırtarak kaotik bir ortam yaratmıştır. Olayların devam ettiği sırada İngilizlerin, gerektiğinde müdahale etmek üzere Beşik Limanı’na İngiliz Donanması göndermesi, söz konusu bilek güreşinin bir yansımasıdır. Muammer Taylak, **Saltanat, 2. Meşrutiyet ve 1. Cumhuriyet’te Öğrenci Hareketleri**, Başnur Matbaası, Ankara, 1969, s. 4.

Mayıs başında Balkanlarda başlayan ve etkisini arttırarak devam eden ayaklanmaları gerekçe gösteren medrese öğrencilerinin hükümete yönelik protesto gösterileri bu hususta büyük önem arz etmektedir. Zira söz konusu protesto gösterileri, hem iktidar hem de rejim değişikliğine giden yolun ilk virajı olmuştur.

Aktar, öğrencilerin ilk etapta ideolojik bir amaçla değil, günlük olayların akışına müdahale etmek amacıyla ayaklandıklarını öne sürmüştür.³⁵⁸ Buna karşın Lewis, o dönemde herkesin ağzında “*Meşrutiyet*” kelimesinin dolaştığını, dolayısıyla millet tarafından desteklenen medrese öğrencilerinin “*Meşrutiyet*”e ulaşmaya kadar bu hareketlerinden vazgeçmeye niyetli olmadıklarını söyleyerek³⁵⁹ aslında siyasî bir amacın varlığına işaret etmiştir. Kuran, hükümetin büyük güçler karşısındaki lakaydinden dem vururken,³⁶⁰ Kabacalı ise gösterileri, sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın hem iç siyasetteki hem de dış siyasetteki kötü yönetimine bağlamıştır.³⁶¹

Fatih, Beyazıt ve Süleymaniye Medreseleri'nde öğrenim gören öğrenciler, 10 Mayıs 1876'da³⁶² Sadrazam Mahmut Nedim Paşa ile Şeyhülislam Hasan Efendi'nin azledilmesi talebiyle Yıldız Sarayı'na doğru yürüyüşe geçmişlerdir.

*“Devlet ve memleketin hukuk ve istikbali, düşmanlarca ayaklar altına alınıp çiğnendiği bir zamanda derslerle iştilal, muvafık-ı hamiyet ve diyanet değildir”*³⁶³ diyen öğrenciler, hükümette talep ettikleri değişiklikleri bir dilekçe ile padişaha sunmuşlardır.

Öğrencilerin padişahın istedikleri cevapları almamaları nedeniyle protestolarını sürdürmesi üzerine Şeyhülislam, gazeteler aracılığıyla öğrencileri uyarıya, öğrenciler arasındaki hareketlerin yasal olmadığını, özellikle ulema sınıfından olan öğrencilerin İslam'ın gerektirdiği şekilde hareket etmeleri gerektiği hususunda uyarıda bulunmuştur.³⁶⁴

Bu ilan üzerine öğrencilerin durulmaları beklenirken, aksine Beyazıt ve Fatih Meydanları'nda toplanarak protestonun dozunu arttırmışlar ve Bab-ıâli'ye doğru yürüyüşe geçmişlerdir. Öğrencilerin bu eylemleri sonucunda, 12 Mayıs 1876'da

³⁵⁸ Yücel Aktar, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908 – 1918)*, 1. b., İletişim Yay., İstanbul, 1990, s. 54.

³⁵⁹ Lewis, *a.g.e.*, s. 160.

³⁶⁰ Kuran, *a.g.e.*, s. 96.

³⁶¹ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 17.

³⁶² Edhem Eldem, “Resimli Basında 1876 Darbesi”, *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler*, Haz. Mehmet Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2016, s. 32; Lewis, *a.g.e.*, s. 158; Yerasimos, *a.g.e.*, s. 860.

³⁶³ Taylak, *a.g.e.*, s. 4

³⁶⁴ “Makam-ı Meşihat-ı İslamiye'den neşr olunan tembihnâmenin suretidir”, *Vakit*, S. 241, (26 Mayıs 1292 / 7 Haziran 1876), s. 3.

Sadrazam Mahmut Nedim Paşa ile Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi azledilirlerken, yerlerine sırasıyla Mütercim Rüştü Paşa ile Hasan Hayrullah Efendi atanmışlardır. Gelişmeler yalnızca bu değişikliklerle sınırlı kalmamış, Şura-yı Devlet Başkanlığı'na Mithat Paşa, Seraskerliğe ise Hüseyin Avni Paşa getirilmişlerdir.³⁶⁵ Ancak bu değişikliklerin öğrencileri pek de memnun ettiği söylenemez. Zira onlar Sadrazamlığa Mütercim Rüştü Paşa'yı değil, Türkiye'de ilk kez yerel meclislerin kurulmasını öngören 8 Kasım 1864 tarihli nizamnâme³⁶⁶ hazırlayan iki isimden biri olması ve yerel meclislere işlerlik kazandırarak başarılı çalışmalar yapması nedeniyle Yeni Osmanlılar Hareketi'nin doğal lideri haline gelen Mithat Paşa'yı beklemişlerdir.³⁶⁷

Öğrencilerin söz konusu gösterilerinin dikkat çeken iki yönü vardır: Birincisi gösterilerin öncülüğünü ulema sınıfının yapmış olmasıdır. Bu durum, ulema ile Yeni Osmanlılar arasındaki organik bağı ortaya koyan somut bir örnektir. İkincisi ise Osmanlı İmparatorluğu'nda bir öğrenci grubu ilk kez iktidar değişikliği talebiyle böylesi bir eyleme kalkışmıştır. Ne var ki Türk Siyasi Tarihi, bu ilk gösterinin ardından çok kez iktidar değişikliği talep eden öğrenci ayaklanmalarına tanıklık etmiştir. Bu nedenle Turan'ın da dediği gibi öğrenciler ilk kez geçmişten kopuş anlamına gelen bir değişikliği zorlamışlardır.³⁶⁸

Talebe-i Ulum Hareketi ve sonrasında yaşanan değişiklik, rejim değişikliğine doğru giden mücadeleyi yeni bir safhaya sürüklemiştir. Zira ortaya çıkan yeni durum üç açıdan önemli sonuçlar doğurmuştur. Hükümette yaşanan değişiklik; ilk olarak Yeni Osmanlılar için bir “başarı” niteliği taşımıştır. İkinci olarak daha fazlasının yapılabileceğine bir “inanç” doğurmuştur. Üçüncü olarak ise hürriyete ve meşrutiyete giden yolda güçlü bir “umut” yaratmıştır.

Bu harekette dikkat çeken önemli hususlardan birisi de bir zamanlar “gençlik hareketi” olarak başlayan muhalif bir oluşumu teslim alan yetişkinlerin, iktidar değişikliği için ihtiyaç duyulan koşulların oluşturulmasında yine “gençleri” kullanmış olmalarıdır. Kimi yazarlara göre bu, toplumsal bir grup olarak ilk kez protesto deneyimi yaşayan öğrencilerin, padişahın tahttan indirilmesiyle sonuçlanan bir dizi kalkışmanın öncüsü olmaları demektir.³⁶⁹

³⁶⁵ Lewis, **a.g.e.**, s. 160

³⁶⁶ Mithat Paşa ile Fuat Paşa tarafından hazırlanan ve Türk demokrasisi açısından önemli bir aşama olarak kabul edilebilecek olan 1864 Vilayet Nizamnamesi için bkz. Davison, **a.g.e.**, s.s. 160 – 197.

³⁶⁷ Ebüzziya, **a.g.e.**, s. 781.

³⁶⁸ Turan, **a.g.m.**, s. 177.

³⁶⁹ Göcek, **a.g.e.**, s. 173.

Nitekim Mardin, medrese öğrencilerinin bir “*protesto aracı*” olarak ortaya çıktığını söylerken,³⁷⁰ Kinross, öğrencilerin Mithat Paşa tarafından organize ve finanse edildiğini belirtmiştir.³⁷¹ Ayrıca Nuri Bey’in Ebüzziya Tevfik’e “*İstikbalimiz emindir, çünkü Mahmud Nedim Paşa'nın tantana – i kûs – i ikbâli, darbe – i çûb – i Mithat'le zevâle karîndir*” (Mahmud Nedim Paşa'nın mevki ve ikbal davulunun, Mithat Paşa'nın çomağı ile patlatılması çok yakındır)³⁷² demesi de söz konusu hareketlerde Mithat Paşa'nın dahil olduğu düşüncesini akıllara getirmektedir.

Daha önce de belirtildiği üzere, “*Talebe-i Ulum Hareketleri*”, rejim değişikliğine giden yolda ilk aşama olmuş ve bu aşama “*başarı*”yla tamamlanmıştır.

Mithat Paşa, Mahmut Nedim Paşa'nın görevden alınması ile Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin birbiriyle bağlantılı olduğunu şu cümlelerle açıklamıştır:

“Üç senedir devletin dahili ve harici idaresinde birbirini takibeden kötülük ve kusurlar ve her çeşit suiistimallerin maddi ve manevi bütün zararları, tabii ki memleket ve millete ait olduğundan ve her ne kadar bunların başlıcası Mahmut Nedim Paşa'nın filleri eseri ise de, bütün halk arasında hasıl olan inanışa göre, Padişahın istek ve arzusu olmadıkça bu kadar işleri yapmaya hiçbir sadrazam muktedir olamaz ve cesaret edemezdi. Hususiyle Nedim Paşa'nın evvelki sadaretinde kötü hareketleri tecrübe edilmiş iken tekrar sadarete getirilmesi cihetiyle asıl sebep buraya atf edildiğinden, bu hale çare olmak üzere herkesin gönlünde saltanatın değiştirilmesi arzusu doğmuştu. Ve hele bir seneden beri Vükelâ ve ulemâdan ve devlet ricalinden üç beş kişi bir araya gelse, devlete ait bir söz açıldıkça herkes tarafından üzüntü ve hayretle bu halin devamının devlet ve milleti mahvedeceği endişesi dile getiriliyordu.

... Saltanat değişikliğinin lüzumlu ve vacip olduğu konusunda herkes aynı fikre gelmiş, böyle sözler en alt seviyedeki memurlar ve esnaf takımının bile dillerinde dolaşmaya başlamıştı”³⁷³

Talebe-i Ulum Hareketleri'nin ardından yapılan değişikliklerle Osmanlı İmparatorluğu'nun temel sacayakları olan “*ulema*”, “*bürokrasi*” ve “*ordu*” tamamen muhaliflerin eline geçmiştir. Bu durum, değişiklik sırasının “*taht*”a geldiğini göstermiştir. Nitekim “*Erkân-ı Erbaa*” (dört devlet adamı)³⁷⁴ adı verilen bu yeni devlet ricali, Abdülaziz'i tahtından eden süreci yürüten baş aktörler olmuşlardır.³⁷⁵

³⁷⁰ Mardin, **a.g.e.**, s. 248.

³⁷¹ Kinross, **a.g.e.**, s. 525.

³⁷² Ebüzziya Tevfik, **a.g.e.**, s. 444.

³⁷³ Mithat Paşa, **Hayatım İbret Olsun, 1. Cilt**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, 1. b., Temel Yay., İstanbul, 1997, s. 183.

³⁷⁴ Eldem, **a.g.m.**, s. 33.

³⁷⁵ Abdülaziz'in tahttan indirilmesi için imparatorluğun tepesinde bu birlik sağlanırken, tabanda da belli bir kitle oluşmuştur. Taner Timur, **Sürüden Ayrılanlar – Siyasal İktidar Aydın, Tarih ve Özgürlük**, 1. b., İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2000, s. 113.

1876 yılında, 29 Mayıs'ı 30 Mayıs'a bağlayan gece³⁷⁶ harekete geçen Harp Okulu Nazırı Süleyman Paşa, harp okulu öğrencilerine yönelik ateşli bir konuşma yapmış ve kısaca şöyle demiştir:

“Arkadaşlar!.. Devlet ve millet bu gece sizden büyük ve mukaddes bir hizmet istiyor. Padişahımız, memleket idaresini en büyük düşmanımız olan Rusların eline teslim etmiştir. Bu suretle sefir General İgnatiyef her şeye âmil olmağa başlamıştır. ... Memleketi bu derekeye indiren Padişahın hal'i ne, ulema ve rical-i devlet karar vermiştir. Ve bu hizmetin icrasını bizlere havale eylemiştir. Biz de şimdi müştereken Saraya giderek bu vazifeyi yerine getireceğiz...”³⁷⁷

Süleyman Paşa komutasında, Davutpaşa Kışlası'ndan yola çıkan yaklaşık üç yüz kişilik askerî öğrenci grubu,³⁷⁸ Abdülaziz'in ikamet ettiği sarayı kuşatırken, Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi, padişahın hal'ine dinen meşruiyet kazandıran şu fetvayı yayınlamıştır:

“Emîrül-Mü'minîn (halife) olan Zeyd (kişi) muhtellü's-şuûr (deli) ve umûr-ı siyâsiyyeden bîbehre (politikadan anlamaz) olup emvâl-i mîriyyeyi (devlet hazinesini) mülk-ü milletî tâkat ve tahammül edemeyeceği mertebe masârif-i nefsâniyyesine (şahsî masraflarına) sarf ve umûr-ı dîniyye ve dünyevîyyeyi (din ve dünya işlerini) ihlâl-i teşvîş (karmakarışık) ve mülk – ü milletî tahrîb edip, bekaası (makamında kalması) mülk – ü millet hakkında muzırr olsa, hal'i (tahttan indirilmesi) lâzım olur mu? El-cevâb: Allâhü Ta'âlâ a'lem (Cenâb-ı Hak bilir ki) olur!”³⁷⁹

İmparatorluğun kaderini etkileyen sürecin ikinci aşamasında “gençler” ön saflarda yer almışlardır.

Talebe-i Ulum Hareketleri'yle sürecin ilk aşamasını muhalifler açısından başarıya ulaştıran gençler, askerî öğrenciler eliyle ikinci aşamada da etkin bir görev üstlenmişlerdir.

İkinci aşamanın sonunda Türk Siyasi Tarihi'nin ilk modern darbesi gerçekleşmiş ve padişah Abdülaziz tahttan indirilerek, yerine V. Murat geçirilmiştir.

1865 yılında Meslek Cemiyeti ile başlayan Yeni Osmanlılar Hareketi, böylelikle, yıllar süren mücadelenin sonunda önemli bir dönüşümün altına imza atmış

³⁷⁶ Tepedelenlioğlu, **a.g.e.**, s.s. 9 – 10.

³⁷⁷ Kuran, **a.g.e.**, s. 100; Süleyman Paşa'nın bu konuşmasında Rus Elçisi İgnatiyev'e yönelik sözleri dikkat çekicidir.

³⁷⁸ Süleyman Hüsnü Paşa, **a.g.e.**, s. 42

³⁷⁹ Kuran, **a.g.e.**, s. 100; Yılmaz Öztuna, **Bir Darbenin Anatomisi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003, s. 76.

ve hareketin ilk lideri olan Mehmet Bey'in "*vacip*"³⁸⁰ saydığı Abdülaziz'in hal'i işini kendilerince başarmışlardır.

Ancak bu durumun etkisi yalnızca Meşrutiyet, Kanûn-ı Esâsî ve Parlamento ile sınırlı kalmamıştır. Bununla birlikte yeni bir istikrarsızlığın önü açılmış ve bu istikrarsızlıktan istifade etmek isteyen ülkelerin kabaran iştahı nedeniyle yeni bir savaş sürecine girilmiştir. Hatta söz konusu iktidar değişikliğinin ordu eliyle yapılmış olması, Namık Kemal başta olmak üzere "*sivil ihtilal*"e inanan Yeni Osmanlı mensuplarında hayal kırıklığı yaratmıştır.³⁸¹ Ayrıca ordunun darbedeki rolü, Türkiye'de bundan sonra gerçekleşecek darbelerin de niteliğini belirlemiştir.

1.6.2. Yeni Osmanlılarda "*Anayasacılık*" Fikrinin Yansıması: Kanûn-ı Esâsî

Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın azlinin ardından padişah Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir sürecin başlamasını sağlamıştır.

Yeni Osmanlılar ile iyi ilişkiler kurmuş olan V. Murat'ın tahta çıkmasıyla birlikte, öteden beri hayali kurulan "*anayasal düzen*" için uygun şartların oluştuğu düşünülmüştür. Ne var ki Abdülaziz'i tahttan indiren "*Erkân-ı Erbaa*" içerisinde, esasında Meşrutiyet taraftarı olmayan kimselerin bulunması, arzulanan düzene yönelmede engel teşkil etmiştir. Bu kimselerin arasında Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın olması önemlidir. Zira Hüseyin Avni Paşa, bulunduğu konum itibarıyla Abdülaziz'i tahttan indiren "*güç*" olan ordunun başındaki kişidir.

Bu açıdan bakıldığında, 16 Haziran 1876'da Çerkes Hasan Olayı'nda Hüseyin Avni Paşa'nın öldürülmesi,³⁸² hareketin hedeflerine ulaşmasının önünü açmıştır.

Aslında Yeni Osmanlıların hedeflediği anayasal düzen fikrinin geçmişi, 18. yüzyılın sonlarına dayanmaktadır. Her ne kadar modern anayasal düşünceye yönelik ilk mücadele Yeni Osmanlılarla başlamışsa da "*yeni anayasa*" fikrinin, Osmanlı vatandaşı bir Rum olan Rigas Ferrios'un 1797 yılında ilk anayasa tasarısını hazırlamasıyla ortaya çıktığı söylenebilir.³⁸³

³⁸⁰ Bilgegil, **a.g.e.**, s. 280.

³⁸¹ Abdülaziz'in ancak ordu ve donanma eliyle tahttan indirilebildiğini gören Namık Kemal'in daha sonra oğluna "*İhtilâl bayrağını Abdülhamit bile elinde tutsa kimse arkasından gitmez*" diyerek, yaşadığı hayal kırıklığını dile getirmiştir. Kuntay, **a.g.e.**, s. 568.

³⁸² Eldem, **a.g.m.**, s. 38.

³⁸³ Hakan Türkkan, "Osmanlı Devleti'nde Modern Anayasal Hareketlerin Başlangıcı ve Osmanlı Anayasa Düşüncesine Rigas Ferrios'un Etkisi", **History Studies**, C. 5, S. 4, (2013), s. 222.

Yeni Osmanlıların en bilindik isimlerinden olan Namık Kemal, Avrupa’da, çok daha yakından tanıma fırsatı bulduğu “*anayasal düzen*”in nimetlerinden etkilenmiş ve makalelerinde de bu düşüncesini teorik olarak açıklamaya çalışmıştır.³⁸⁴

Abdülaziz’in tahttan indirildiği dönemde, en azından başkent içerisinde anayasanın ilan edilmesini savunanların sayısı hiç de az değildir. Medrese öğrencilerinin protestolarının yoğunlaştığı dönemde, İngiliz Elçisi Henry Elliot’un, Londra’ya gönderdiği raporda “*her ağızda Kanunu Esasî lafı dolaşıyor*”³⁸⁵ demesi, anayasacılık fikrinin başkentte yerleşmeye başladığının işaretlerini vermektedir.

Ancak “*anayasal düzen*”e geçiş, Yeni Osmanlıların hevesle tahta geçmesini istedikleri V. Murat zamanında gerçekleşmemiştir.

V. Murat’ın “*deli*” olduğu öne sürülerek tahttan indirilmesi üzerine 1 Eylül 1876’da yerine II. Abdülhamit geçmiştir. Şura-yı Devlet Başkanı Mithat Paşa, V. Murat zamanında, bir an evvel anayasal düzene geçiş için verdiği mücadeleyi, II. Abdülhamit zamanında da sürdürmüştür.³⁸⁶

Mithat Paşa’nın anayasanın ilanı konusundaki mücadelesi, nihayetinde sonuç vermiş ve 8 Ekim 1876’da bir anayasa komisyonu oluşturulmuştur.³⁸⁷ Yeni Osmanlıların önde gelen isimlerinden olan Mithat Paşa’nın başkanlık ettiği komisyonda³⁸⁸ Ziya Bey ve hareketin başından sonuna kadar içinde kalan tek isim olan Namık Kemal de yer almıştır.

16’sı bürokrat, 10’u din âlimi ve 2’si ordu mensubu olmak üzere 28 kişiden oluşan ve içlerinde Ermeni uyruklu Odiyan Efendi ve Ovanes Efendi ile Rum

³⁸⁴ Namık Kemal’in 14 Eylül 1868 tarihinden 23 Kasım 1868’e kadarki Hürriyet gazetelerinde yayımlanan ve “*Usul-i Meşveret*”e dair düşüncelerini ele alan makaleleri, anayasacılığın temelini yansıtan görüşleri içermektedir. (Namık) Kemal, “Usul-i Meşveret Hakkında...”, **Hürriyet**, S. 12, (14 Eylül 1868), s.s. 5 – 8; (Namık) Kemal, “Usul-i Meşverete Dair Geçenki Nüshada Yazılan Mektubun İkincisi”, **Hürriyet**, S. 13, (21 Eylül 1868), ss. 6 – 8; (Namık) Kemal, “Usul-i Meşverete Dair Geçen Nüshalarda Münderic Mektupların Üçüncüsü”, **Hürriyet**, S. 14, (29 Eylül 1868), s.s. 5 – 8; (Namık) Kemal, “Usul-i Meşverete Dair Geçen Nüshalarda Münderic Mektupların Dördüncüsü”, **Hürriyet**, S. 16, (12 Ekim 1868), s.s. 7 – 8; (Namık) Kemal, “Usul-i Meşverete Dair Geçen Nüshalarda Münderic Mektupların Beşincisi”, **Hürriyet**, S. 17, (19 Ekim 1868), s.s. 6 – 8; (Namık) Kemal, “Usul-i Meşverete Dair Geçen Nüshalarda Münderic Mektupların Altıncısı”, **Hürriyet**, S. 18, (26 Ekim 1868), s.s. 6 – 8; (Namık) Kemal, “Usul-i Meşverete Dair Geçen Nüshalarda Münderic Mektupların Yedincisi”, **Hürriyet**, S. 20, (9 Kasım 1868), s. 8; (Namık) Kemal, “Usul-i Meşverete Dair Geçen Nüshalarda Münderic Mektupların Nihayeti”, **Hürriyet**, S. 22, (23 Kasım 1868), s.s. 6 – 8.

³⁸⁵ Turan, **a.g.m.**, s. 177.

³⁸⁶ Davison, **a.g.e.**, **2. Cilt**, s. 125.

³⁸⁷ Mardin, **a.g.e.**, s. 86.

³⁸⁸ Mithat Paşa’nın komisyon başkanı olarak görev yapması, O’nu Kanûn-ı Esâsî’nin baş aktörü haline getirmiştir. Öyle ki bu özelliği nedeniyle ilerleyen yıllarda “*hürriyet ve demokrasimizin hakiki babası*” olarak anılmıştır. Halûk Y. Şehsuvaroğlu, “Hürriyet ve Demokrasi Şehidi Mithat Paşa”, **Resimli Tarih Mecmuası**, C. 2, S. 20, İstanbul, 1951. s. 889.

Karatedori Efendi gibi gayri müslim Osmanlıların da yer aldığı komisyon,³⁸⁹ aslında Kanûn-ı Esâsî'nin dayanacağı temeller hakkında önemli ipuçları vermiştir.

Hemen çalışmalarına başlayan komisyon, Mithat Paşa'nın daha önceden hazırlamış olduğu düşünülen anayasa taslağını değerlendirmeye almış ve ortaya çıkan taslak Kasım ayının sonunda gayrî resmî olarak II. Abdülhamit'e sunulmuştur.³⁹⁰ Özellikle padişahın yetkilerini kısıtlayan ve Bakanlar Kurulu'na daha fazla yetki tanıyan maddelerden hoşnut olmayan II. Abdülhamit, diğer bakanlardan ve memurlardan da birer taslak isteyerek, bu duruma karşı önlem almaya çalışmıştır.³⁹¹

Görüldüğü üzere Kanûn-ı Esâsî'yi hazırlayan Yeni Osmanlı zihniyeti ile II. Abdülhamit arasında gizli bir çekişme söz konusu olmuştur. Esasında bu çekişme gayet doğal bir durum arz etmektedir. Zira II. Abdülhamit açısından otoritenin elden kayıp gitmesi tehlikesi belirirken, Yeni Osmanlılar ve Mithat Paşa açısından ise Mardin'in deyiimiyle anayasanın hiç çıkmaması ya da çıksa bile uygulanmaması tehlikesi vardı.³⁹² Bir başka deyişle asıl mesele "*hâkimiyet*"in nasıl kullanacağı idi.³⁹³ Dolayısıyla Türk Siyasi Tarihi'nin ilk anayasası olan I. Kanûn-ı Esâsî, iki tehlikenin "*kompromi*"sinin bir ürünü olmak zorundaydı. Nitekim "*görece*" öyle de oldu. Fakat Kanûn-ı Esâsî'nin 113. maddesi, II. Abdülhamit'i bu komprominin "*de facto*" avantajlı olan tarafı yapmıştır.³⁹⁴

Her iki tarafı mecburen bir araya getiren en önemli unsur, o dönemde Bosna-Hersek ve Bulgaristan'ın kaderini yakından ilgilendiren uluslararası bir konferansın toplanması girişimi olmuştur. Bu nedendir ki Karpat, Kanûn-ı Esâsî'nin zamanlaması ve dış politika hedefleri bakımından "*Rusların Osmanlı rejimini 'liberal kılmak' için yardımcı olan Batı'ya müdahale etme çabalarını sonuçsuz bırakmak*" amacı güttüğünü ve işlevsel açıdan da "*Batı'da parlamentoların ifa etmekte oldukları*

³⁸⁹ Petrosyan, **a.g.e.**, s. 87 – 88.

³⁹⁰ Mahmut Celaledin Paşa, **Mir'ât-ı Hakikat**, C. 1, Haz. İsmet Miroğlu, Berekât Yay., İstanbul, 1983, s. 221.

³⁹¹ Davison, özellikle komisyon dışından, Hıristiyanların parlamentoda yer almasına izin verecek ve padişahın yetkilerini kısıtlayacak anayasaya karşı güçlü bir muhalif grubun geliştiğini belirtmektedir. Davison, **a.g.e.**, s. 153.

³⁹² Mardin, **a.g.e.**, s. 88.

³⁹³ Berkes, **a.g.e.**, s.s. 69 – 70.

³⁹⁴ Bu madde başta Ziya Bey olmak üzere, bazı Yeni Osmanlıların tepkisini çekmiştir. Ziya Bey'in Kanûn-ı Esâsî'yi değerlendirirken söylediği şu sözler, söz konusu maddeden duyulan rahatsızlığı göstermektedir:

"Bu madde ile Kanûn-ı Esâsî'nin, Kanûn-ı Esâsî denecek yeri kalmamış. Bundan böyle hükümet istediği tahkikatı istediği gibi yaptırıp, istediğini memlekette harice çıkarmak için Kanûn-ı Esâsî'ye istinad edecek. Böylece meşrutiyet kanunu nerede görülmüş?"

İnal, **a.g.e.** s.s. 344 – 345.

birleştirici politik görevleri yerine getirmek üzere tasarlanmış akılcı bir önlem” olduğunu belirtmiştir.³⁹⁵

6 Aralık 1876’da Bakanlar Kurulu tarafından son şekli verilen 119 maddelik tasarı, ertesi gün padişaha sunulmuş³⁹⁶ ve nihayetinde hayli sancılı geçen bir sürecin sonunda Kanûn-ı Esâsî, 23 Aralık 1876’da ilan edilmiştir.³⁹⁷

1831 Belçika Anayasası’ndan esinlenilerek hazırlanan³⁹⁸ Kanûn-ı Esâsî’nin din ve ırk ayrımı gözetmeksizin herkesi kanun önünde eşit kabul etmesi ve hangi uyruktan olursa olsun “*Türkçe*” bilen tüm Osmanlı vatandaşlarına devlet dairesinde çalışma hakkı tanınması, Yeni Osmanlıların “*Osmanlılık*” fikrini yansıtmaktadır. Bununla birlikte mahkemelerin halka açık ve bağımsız bir niteliğe sahip hale getirilmesi, hâkimlerin azledilemez olmaları ve vergilerin yalnızca yasalara göre toplanabileceğinin öngörülmesi, yine Yeni Osmanlıların “*adalet*” söylemiyle paralellik göstermektedir.

Ancak Kanûn-ı Esâsî’nin 113. maddesi, yıllar süren mücadelenin sonunda elde edilen tüm hakların yürütülmesinde keyfiyeti II. Abdülhamit’e bırakmıştır. Bu nedenle Kanûn-ı Esâsî, başından itibaren hükümdarın iradesiyle bünyesine sokulan bozgun filizlerini yine kendi bünyesinde taşıyan³⁹⁹ bir metin halini almıştır. Dolayısıyla söz konusu 113. maddedeki ifadelerle dikkat çekmek gerekmektedir:

“Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğine müeyyid asar ve emarat görüldüğü halde hükümet-i seniyyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (idare-i örfiye) ilânına hakkı vardır. (İdare-i örfiye) kavanin ve nizamat-ı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup (idare-i örfiye) tahtında bulunan mahallin suret-i idaresi nizam-ı mahsus ile tâyin olunacaktır. Hükûmetin emniyetini ihlâl ettikleri idare-i zabitanın tahkikat-ı mevsukası üzerine sabit olanların memâlik-i mahrusa-i şahaneden ihraç ve teb’id etmek münhasıran zat-ı hazret-i padişahînin yedd-i iktidarındadır”

Esasında bu madde, 118 maddede belirtilen hak ve hukukun varlığını bütünüyle kendisine bağlamıştır. Dolayısıyla Kanûn-ı Esâsî, yıllar süren sancının sonunda doğmuş olan “*ölü bebek*”ten başka bir şey olmamıştır.

³⁹⁵ Karpat, **a.g.e.**, s. 47.

³⁹⁶ Petrosyan, **a.g.e.**, s. 95.

³⁹⁷ Bekir Sıtkı Baykal, “93 Meşrutiyeti”, **Belleten**, C. 6, S. 21-22, (1942), s.s. 53 – 58.

³⁹⁸ Yücekök, Kanûn-ı Esâsî’nin Belçika’dan esinlenilerek hazırlanmasından ötürü, en başından “*işlemez*” bir metin niteliğe sahip olduğunu söylemektedir. Çünkü O’na göre Osmanlı toplumu, Belçika toplumu değildir ve Belçika toplumunun sosyo-ekonomik yapısına göre hazırlanmış bir anayasanın, çok farklı niteliğe sahip Osmanlı toplumunda işlenmesini düşünmek büyük bir hayal gücü ister. Yücekök, **a.g.e.**, s. 77.

³⁹⁹ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 891.

Yine de Kanûn-ı Esâsî’de yer alan ve dönemin “çağdaşlaşma” parametrelerine uygun bir görünüm arz eden temel hak ve özgürlükler, Türkiye’nin siyasî ve iktisadî tarihinin dönüm noktası olarak görülmektedir.⁴⁰⁰

1876 Kanûn-ı Esâsîsi üzerinde iki görüş hâkimdir. Birincisi, Kanûn-ı Esâsî’nin II. Abdülhamit’in bir “ihsan”ı olarak değerlendirilmesidir. Örneğin Tepedelenlioğlu’nun II. Abdülhamit’in millete “bahşetmiş olduğu” bir anayasa⁴⁰¹ diye nitelendirdiği Kanûn-ı Esâsî, Hür tarafından da “padişahın tek yanlı işleminden doğmuş olan bir ferman”⁴⁰² olarak isimlendirilmiştir. Bu hususta Mardin’in “kısmen Yeni Osmanlıların çabaları sonucunda ortaya çıkan ilk Osmanlı Anayasası”⁴⁰³ şeklindeki değerlendirme, diğerlerine nazaran daha doğru görünmektedir. Zira gerek Tepedelenlioğlu’nun söylemi, gerekse Hür’ün isimlendirmesi, Yeni Osmanlıların vermiş olduğu mücadeleyi görünmez hale getirmektedir. Oysa Kanûn-ı Esâsî’nin padişahın onayı kadar Yeni Osmanlılarla başlayan bir hareketin ürünü olduğu gerçeği yadsınamaz.

İkinci görüş ise Kanûn-ı Esâsî’nin nitelik açısından “charte”⁴⁰⁴ olduğu görüşüdür. Berkes, kurucu meclis tarafından hazırlanmamasından ötürü 1876 Kanûn-ı Esâsîsi’ne “charte” şekli verildiğini söylemektedir.⁴⁰⁵ Nitekim Kanûn-ı Esâsî’ye bu karakteri veren de daha önce sözü edilen 113. madde olmuştur.

Halk veya meclis tarafından onaylanmamış olması, Kanûn-ı Esâsî’yi modern anayasalardan ayıran önemli bir özelliktir. Ancak “charte” olarak nitelendirmek de Kanûn-ı Esâsî’nin varlığını bütünüyle padişahın ihsanına bağlamak olacaktır. Bu nedenle 1876 Kanûn-ı Esâsîsi için “charteleşmiş bir anayasa” sözü, daha doğru bir deyim olabilir.

Niteliği her ne olursa olsun, teorik temellerini, gençlik oluşumu olarak mutlakıyla mücadeleye başlayan ilerici bir hareketin 11 yıl süren mücadelesine borçlu olan Kanûn-ı Esâsî, Türkiye’de tarihe yön veren ilk anayasal belge olmuştur.

⁴⁰⁰ Ahmet Kemal Bayram, “Bürokratik Otoriteriyenizm, Jakobenezim”, **Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet**, Ed. Asım Öz, 1.b., Pınar Yay., İstanbul, 2008. s. 413.

⁴⁰¹ Tepedelenlioğlu, **a.g.e.**, s. 8.

⁴⁰² Hür, **a.g.e.**, s. 36.

⁴⁰³ Mardin, **Türkiye’de Din...**, s. 280.

⁴⁰⁴ Abadan ve Savcı, hükümdarın kendi iradesiyle yetkilerini sınırladığını gösteren “charte”lerde her türlü hürriyette ve hakta “ihsan” ruhunun hâkim olduğunu, modern anayasalarda ise “self-determination”ın ağırlığının hissedildiğini söylemektedirler. Hatta modern anayasaların genellikle kurucu bir meclis tarafından hazırlandığını, halk ya da meclis tarafından onaylandığını eklemektedirler. Yavuz Abadan ve Bahri Savcı, **Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1950, s.s. 22 – 26.

⁴⁰⁵ Berkes, **Türkiye’de Çağ...**, s. 330.

1.6.3. Türk Siyasi Tarihi'nde Bir İlk: Meşrutiyet ve Parlamento

Abdülaziz'in tahttan indirilme süreci ve sonrası, Osmanlı İmparatorluğu açısından hayli kaotik gelişmelere sahne olmuştur.

Bir yandan Avusturya ve Almanya'nın desteğini alan Rusya, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da ıslahat talebinde bulunurken, öte yandan 1876 yılının Temmuz ayı başlarında önce Sırbistan, ardından da Karadağ, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmiştir.

1876 yılının yaz aylarında iç sorunlarına yoğunlaşan imparatorluk, böylelikle dış sorunlarla da uğraşmak durumunda kalmıştır. Üstelik Abdülaziz'in yerine geçen V. Murat'ın sağlık durumunun tartışmaya açılması ve bu tartışmaların yine bir taht değişikliğiyle sonuçlanması, ülke yönetimindeki istikrarsızlığı gözler önüne sermiştir. Ne var ki iç politikadaki bu istikrarsızlık, dış sorunların daha derinden hissedilmesine yol açmıştır.

Bu kaotik ortamda, ülkenin içinde bulunduğu durumdan çıkış için yapılan tartışmalar yoğunlaşırken, kurtuluş için tek çıkar yolun “*Meşrutî*” düzene geçiş olduğuna yönelik söylemler, daha yüksek sesle dillendirilmeye başlamıştır. Örneğin ulemadan Esat Efendi “*Meşrutiyet*”i hicvederken, Namık Kemal İttihat gazetesinde ardı ardına yayınladığı makalelerde “*Meşrutiyet*” methetmeye koyulmuştur.

Yine bir önceki başlıkta bahsedildiği üzere Serasker Hüseyin Avni Paşa gibi güçlü bir devlet adamı da “*Meşrutiyet*”e mesafeli durmuştur.⁴⁰⁶ Hatta Sadrazam Mütercim Rüşti Paşa⁴⁰⁷ ve Maarif Nâzırı Cevdet Paşa⁴⁰⁸ gibi isimleri de “*Meşrutiyet*” karşıtları arasındaki yerlerini almışlardır.

1867 yılının başlarından itibaren Yeni Osmanlıların amaçları arasındaki konumu belirginleşmeye başlayan “*Meşrutiyetçilik*” fikrinin, zamanla sıradan bir amacın ötesinde, bir hayal, bir heves ve hatta bir özlem halini aldığı görülmüştür. Özellikle Balkan ülkelerinin parlamentolu sisteme geçmesi, Yeni Osmanlılardaki mücadele azmini perçinlemiştir. Esasında 1868 yılında Şura-yı Devlet'in⁴⁰⁹ faaliyete

⁴⁰⁶ Meşrutiyet'in Osmanlı İmparatorluğu'na uygun bir rejim olmadığını düşünen Hüseyin Avni Paşa, çare olarak tüm yetkileri elinde toplayan güçlü bir hükümet vasıtasıyla padişahı kukla haline getirmeyi düşünmüştür. Ancak Hüseyin Avni Paşa'nın bu düşüncesi, 1861 – 1871 yılları arasında deneyimlenmiştir. Hatta Yeni Osmanlıların doğuşunun temel parametrelerinden birisi de o dönemki “*güçlü hükümet*”in baskıcı ve yanlış tutumlarıdır. Dolayısıyla böylesi bir düşüncenin Yeni Osmanlıların ruhuyla çeliştiği söylenebilir.

⁴⁰⁷ Karal, *Osmanlı Tar...*, 8. Cilt, s. 213

⁴⁰⁸ Kuran, *a.g.e.*, s. 105.

⁴⁰⁹ Şura-yı Devlet; yasa yapma yetkisine sahip olan ve eyalet valilerinden gelen listelerden seçilmiş

geçirilmesi, Yeni Osmanlıların verdikleri mücadelenin fonksiyonel bir yansıması olmuştur. Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu'nda "proto-meşrutiyet" denilebilecek bir sistem deneyimlenmeye başlamıştır. Ancak gerek padişahın, gerekse hükümetlerin konumu, Şura-yı Devlet'i Yeni Osmanlıların özlemlerini karşılamaktan uzak bırakmıştır.

Bu nedenle "Meşrutiyet" yolunda verilen mücadeleye devam edilmiştir. Nihayetinde 19 Aralık 1876 günü, sadrazam Mütercim Rüştü Paşa azledilerek, yerine Mithat Paşa'nın atanması, Meşrutiyet'in ilanının yaklaştığını müjdelemiştir. Nitekim 23 Aralık 1876 günü, tam da Osmanlı İmparatorluğu'nu yakından ilgilendiren Tersane Konferansı'nın toplandığı sırada Kanûn-ı Esâsî kabul edilerek "Meşrutiyet" ilan edilmiştir.⁴¹⁰

Hiç kuşku yok ki Meşrutiyet'in ilanı, yalnızca hukuki ve siyasal bir deneyimleme girişimi olmanın ötesinde, Türk Siyasi Tarihi açısından bir sıçramanın göstergesidir. Ancak daha da önemlisi, artık imparatorlukta hiçbir şeyin eskisi gibi kalmayacağını ilk işaretidir.

Yeni Osmanlıların bir başka özlemi de "halk iradesine" dayalı bir meclisin kurulması olmuştur. Bunu daha da çok "Meclis-i Meşveret" ya da "Şura-yı Ümmet" söylemiyle dile getirmişlerdir. Yeni Osmanlıların, kaleme aldıkları yazılar ve yaptıkları propagandalar bu talebin yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden hemen önce Vakit gazetesinde yayınlanan bir yazıda yer alan şu cümleler dikkat çekicidir:

*"Bir zamandan beri herkesin lisânında bir şura-yı ümmet söz dönüyor. Bunlardan bazısı bunun nasıl şey ve niçin lâzım olduğunu bilmeyip yalnız şura-yı ümmet diyor"*⁴¹¹

Bu ifadeler hem mevcut düzenin artık sorunları çözemeyeceğine ikna olduğunu, hem de ne anlama geldiği bilinmese bile kurtuluş için meclis kurulmasına yönelik inancı göstermektedir.

Meşrutiyet'in ilanı, meclisli yapı konusundaki umutları arttırsa da, Kanûn-ı Esâsî, ortaya çıkan tablonun zannedildiği gibi umut verici olmadığını ortaya

kişilerden oluşan bir tür danışma meclisidir. 1868 yılında faaliyete geçen Şura-yı Devlet'in en önemli özelliklerinden birisi de hem Hıristiyan hem de Müslüman üyelerin temsiline dayanan bir organ olmasıdır. Zürcher, **a.g.e.**, s.s. 91 – 92.

⁴¹⁰ Meşrutiyet'in, Tersane Konferansı'nın toplandığı gün ilan edilmiş olması, haklı olarak Meşrutiyet'in dış güçlerin müdahalelerini boşa çıkarmak amacıyla yapılmış göstermelik bir hamle şeklinde değerlendirilmesine neden olmuştur. Yerasimos, **a.g.e.**, s. 890.

⁴¹¹ "Şura-yı Ümmet", **Vakit**, S. 115, (17 Mayıs 1876), s. 2.

koymuştur. Zira Yeni Osmanlıların arzuladıkları “*meclis*” yapısı ile Kanûn-ı Esâsî’nin sunduğu “*meclis*” yapısı arasında can alıcı bir zıtlık söz konusudur.

Yeni Osmanlıların umdukları meclis yapısı, yürütmeyi yasamaya karşı sorumlu tutarak siyasi iktidarın paylaşılmasını sağlayan, kuvvetler ayrılığına sadık kalarak kuvvetler arasında denge oluşturan bir nitelik idi.⁴¹² Ancak Kanûn-ı Esâsî’nin onlara sunduğu meclis yapısı bunun tam tersi olmuş, tüm gücü ve dengeyi “*padişah*ta” bırakmıştır. Bu nedenle 19 Mart 1877’de kurulan meclis ile ortaya çıkan yapı “*parlamentolu sistem*”den⁴¹³ öteye gidememiştir. Dolayısıyla bu durum, modern parlamenter sistemlerdeki gibi “*padişah*”ı değil, tam aksine halk iradesini yansıtmaması umulan “*parlamento*”yu ve hatta “*Meşrutiyet*” rejimini sembolik hale getirmiştir.

Tüm olumsuzluklara rağmen, Osmanlı toplumunda yıllardır sürdürülmekte olan reform uygulamalarının doruk noktası olarak faaliyetlerine başlayan Meclis-i Mebusan⁴¹⁴ etnik ve dini köken itibarıyla dönemin en heterojen meclisi olma özelliğine sahiptir.

Ortadoğu’dan, Anadolu’dan ve Rumeli’den gelen Türk, Rum, Bulgar, Arap, Ermeni ve Arnavut temsilcilerin yer aldığı,⁴¹⁵ 120 kişilik mecliste,⁴¹⁶ üyelerin 1/3’ünden fazlasını gayrimüslimlerin oluşturması o dönem için önemli bir gelişmedir.

I. Mebusan Meclisi, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki sınıfsal ve entelektüel yapılardan çok, dinsel ve etnik unsurlar arasındaki farklılıkları yansıtmaktadır. Bu durum, Mebusan Meclisi’nin Avrupa’daki parlamentoların oluşum sürecindeki gibi, sınıfsal temele dayanan demokratik bir mücadelenin sonucu olarak doğmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Kaldı ki Yeni Osmanlıları gerek Meşrutiyet’in, gerek Kanûn-ı Esâsî’nin ve gerekse parlamentolu sistemin kahramanları olarak ön plana çıkaran da budur.

Mebusan Meclisi’nin yapısının sınıfsal ayrımlardan azade olması, farklı sosyal ve ekonomik çıkarları üretmekten mahrum kalmış tek düze bir toplum yapısının, modernizmin getirdiği karmaşık bünyenin gereklerini karşılamasını engellemiştir.

⁴¹² Mithat Paşa, özellikle yürütmenin meclise karşı sorumlu olması fikrini 1875 kışında İngiliz Elçisi Sir Henry Elliot ile de paylaşmıştır. Lewis, **a.g.e.**, s. 163.

⁴¹³ Tanilli, gerek bakanların yalnızca hükümdara karşı sorumlu olmaları, gerekse padişahın konumunun gelişmiş parlamenter sistemlerdeki gibi sembolik konumun ötesine geçmesi nedeniyle I. Meşrutiyet’in akabinde kurulan yapıyı, “*parlamenter olmayan parlamentolu sistem*” olarak nitelendirmiştir. Server Tanilli, **Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş**, 2. b., Say Say Kitap Pazarlama, İstanbul, 1981, s. 121.

⁴¹⁴ Yücekök, **a.g.e.**, s. 75.

⁴¹⁵ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 47.

⁴¹⁶ Petrosyan, **a.g.e.**, s. 91.

Kısacası, Osmanlı toplum bünyesine enjekte edilmeye çalışılan meclisli yapının o günün koşullarında gerçek bir ihtiyaç olup olmadığı veya Osmanlı toplumunun sosyo-ekonomik açıdan buna hazır olup olmadığı tartışma konusudur.

Nihayetinde İngiliz Büyükelçisi Henry Layard'ın deyimiyle “*Şaşkın, millî problemlerden bihaber bir kalabalık*”⁴¹⁷ diye nitelendirdiği kişilerden oluşan meclis, Osmanlı – Rus Savaşı'na ilişkin tartışmalar nedeniyle, 13 Şubat 1878'de süresiz olarak tatil edilmiştir.

1.6.4. II. Abdülhamid ve Otoriteryanizmin Tesisi

“*Otoriteryanizm*”, devlet idaresinin toplumdan koşulsuz itaat beklentisine dayanan bir siyaset tarzıdır.⁴¹⁸ Bu nedendir ki muktedirlerin gerek bireylere gerekse gruplara karşı keyfi uygulamalarıyla karakterize edilebilir. Zira bu siyaset tarzında muktedirler, seçmenlere karşı herhangi bir sorumluluk taşımazlar. 14 Şubat 1878'de meclisin feshi ve I. Meşrutiyet'in fiilî olarak sona ermesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'na hâkim olan anlayış, bu siyasal sistemin tipik bir örneğini teşkil etmektedir.

Ancak II. Abdülhamit'in “*otoriteryanizm*”e eğiliminin tahta geçtiği dönemden itibaren sezilebilir bir durum olduğu söylenebilir. Nitekim Kanûn-ı Esâsî'nin hazırlanma safhasındaki tutumu ve meşhur 113. maddenin varlığı, O'nun bu eğilimini gösteren işaretlerdir.

Ayrıca Kanûn-ı Esâsî'deki 113. maddenin kendisine tanıdığı hakkı yeterli bulmayan II. Abdülhamit'in, kurulacak olan meclisin kendisiyle uyumlu çalışmasını istediği düşünülebilir. Özellikle Mithat Paşa ve Namık Kemal gibi Yeni Osmanlıların önde gelen isimlerinin, henüz Mebusan Meclisi açılmadan çeşitli gerekçelerle sürgün edilmeleri ve Ziya Bey'in Suriye Valiliği'ne tayini, bu düşüncüyü destekler bir nitelik taşımaktadır. Hiç kuşku yok ki toplum nezdinde sempatik bir karşılığı olan böylesi güçlü bir karakterleri bertaraf etmenin yaratacağı etki hesap edilmiş olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında 19 Mart 1877'de açılan Mebusan Meclisi'nin, Yeni Osmanlıların bertaraf edilmelerine yönelik tepkileri hafifletmek için bir tür “*amortisör*” olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.

⁴¹⁷ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 61.

⁴¹⁸ Engin Yetkin, “Türkiye'de Otoriteryanizm: Parti Devleti İktidarlarının Kurulması (1908 – 1960)”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2018, s. 36.

II. Abdülhamit'in "otoriteryanizm"e eğilimli olmasının elbette kendi açısından birtakım gerekçeleri mevcuttur. Uluslararası siyasi konjonktürün imparatorluk üzerindeki etkisi, iç siyasetteki durum ve Abdülaziz Dönemi'nde yaşanan gelişmelerin II. Abdülhamit üzerinde yarattığı taht psikozu, bu gerekçelerin önde gelenleridir.

Abdülaziz Dönemi'nin sonlarına doğru siyasi istikrarsızlığa paralel olarak artmaya başlayan ayaklanmaların imparatorluğu hem ekonomik hem de sosyal açıdan sarsarak güçsüzleştirilmesi, taht değişikliğinin hemen ardından Sırp ve Karadağ ile girişilen savaş ve nihayetinde "93 Harbi" de denilen Rus Savaşı, "düzen" ve "istikrar" arayan II. Abdülhamit'in otoriteryanizme yönelmesinde önemli rol oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu gibi ülkeler için her iki kelime de otoriteryanizmin tılsımlarını teşkil etmektedir. Nitekim hatıralarında, "93 Harbi" sırasında ordunun içinde bulunduğu bölünmeye vurgu yapan II. Abdülhamit, şu ifadelerinde "nizam"a ihtiyaç duyulduğunu hissettirmektedir:

*"Sadrazam Ethem ve Serasker Redif Paşalar, ordunun çeşitli kademelerinde subaylar arasında bir huzursuzluk olduğunu bana bildirdiler. Hüseyin Avni Paşanın yetiştirmesi bazı paşalar ve subaylar Abdülaziz hanın düşürülmesini tasvip ederken, bazı paşalar ve subayların tasvip etmemesi ve ayıplaması orduyu içinden bölmüştü. Bunların birbirine güveni yoktu. Açıkta hiç bir huzursuzluk belli olmadığı halde, her iki tarafta da 'bizden', 'sizden' sözleri kullanılıyordu"*⁴¹⁹

II. Abdülhamit'in otoriter eğilimler sergilemesinin bir başka gerekçesi de Mebusan Meclisi'nde cereyan eden tartışmalardır. 1878 yılının Ocak ayından itibaren Mebusan Meclisi'nde savaş konusu üzerine başlayan tartışmalarda hükümete ve padişaha yönelik eleştiriler yoğunlaşmaya başlamıştır.⁴²⁰ Nihayetinde Yıldız Sarayı'nda yapılan toplantıda, İngiliz filosunun Osmanlı sularından geçmesini konuşmak üzere söz alan Astarıcılar Kethüdası Ahmet Efendi'nin eleştirinin dozunu yükselterek padişahı ülkenin içinde bulunduğu durumun sorumlusu ilan etmesi ve mebuslar olarak kendilerine sorulmadan alınan kararların sorumluluğunu üstlenmeyeceklerini belirtmesi, bardağı taşıran son damla olmuştur.⁴²¹ Denilebilir ki bu sözler, yalnızca parlamentonun değil, aynı zamanda Kanûn-ı Esâsî'nin ve hatta Meşrutiyet rejiminin kaderini belirlemiştir.

⁴¹⁹ İsmet Bozdağ, **Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, Kervan Yay., İstanbul, 1975, s.s. 99 – 100.

⁴²⁰ Yuluğ Tekin Kurat, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877 – 1880**, Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara, 1968, s.s. 168 – 169.

⁴²¹ Karpat, **a.g.e.**, s. 51.

Ahmet Efendi'nin bu sözleri karşısında, II. Abdülhamit'in "*korunması Tanrı tarafından benim sorumluluğuma verilmiş olan bir millet yalnızca güçle yönetilebilir*"⁴²² şeklindeki ifadesi, otoriter bir sisteme geçileceğinin habercisi olmuştur.

Özellikle Mebusan Meclisi'nde kendisine karşı gelişen muhalefet, II. Abdülhamit'e geçmişî hatırlatmıştır. Dolayısıyla II. Abdülhamit'in otoriter bir yönetim tarzı benimsemesinde geçmişte yaşananların da büyük etkisi vardır. Amcası Abdülaziz'in ülke yönetimi konusunda Ali Paşa ve Fuat Paşa karşısında düştüğü acziyet, kuşkusuz ona "*devlet nasıl yönetilmez*"i gösteren önemli bir ders olmuştur. Nitekim o da amcasının düştüğü duruma düşmemek için özellikle bürokratlara bir hayli mesafeli durarak, ilk bulduğu fırsatta dizginleri eline almış ve "*otorite merkezi*"ni Babîali'den saraya taşımıştır.⁴²³

Bu nedendir ki I. Meşrutiyet'in başarısızlıkla sonuçlanmasından ötürü Babîali'nin büyük fırsat kaçırdığını düşünen Henry Layard, imparatorluğun yönetim tarzının "*otoriteryanizm*"e evrilmesini, II. Abdülhamit'in, meclisin hükümeti denetleme görevinin tahtına mâl olacağından korkmasına bağlamıştır.⁴²⁴

Meclisteki gelişmeler ve bu gelişmelerin yarattığı kuşku üzerine Kanûn-ı Esâsî'nin 113. maddesinin kendisine tanıdığı yetkiyi kullanan II. Abdülhamit, Mebusan Meclisi'ni tatil ederek Meşrutiyet rejimine süresiz olarak son vermiş,⁴²⁵ siyasî, askerî, dinî ve iktisadî konularda kendisine yardımcı olacak özel danışma komiteleriyle ülkeyi yönetme yoluna gitmiştir.⁴²⁶

Mebusan Meclisi'nin süresiz tatiliyle birlikte başlayan otoriter dönem, imparatorluğun yönetiminde sarayın mutlak hâkimiyetini sarsılmaz hale getirmiş, böylelikle de "*Yıldız Sarayı*" ile "*II. Abdülhamit*" kelimelerini birbiriyle özdeşleştirmiştir.⁴²⁷

II. Abdülhamit'in otoriter yönetim tarzından ilk nasibini alan "*basın*" olmuştur. Netice itibariyle Yeni Osmanlıların mücadelelerine baştan sona tanıklık etme fırsatı

⁴²² A.g.e., s. 390.

⁴²³ İbnülemin, Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, 3. Cilt, 3. b., Dergâh Yay., İstanbul, 1982, s. 1269.

⁴²⁴ Kurat, a.g.e., s. 206.

⁴²⁵ II. Abdülhamit'in Kanûn-ı Esâsî'nin kendisine tanıdığı yetkiden faydalanarak "*otoriteryanizm*"i hâkim kılması, Berkes'in "*Böyle bir anayasanın kuracağı rejim, ancak halk iradesini daraltan bir meşrutiyet; hükümdar iradesini genişleten bir mutlakiyet rejimi, sürekli bir sıkıyönetim rejimi olabilirdi*" şeklindeki ifadelerini haklı çıkarmaktadır. Berkes, a.g.e., s. 344.

⁴²⁶ A.g.e., s. 344.

⁴²⁷ Murat Candemir, **Yıldız'da Kaos ve Tasfiye**, 1. b., İlgî Kültür Yay., İstanbul, 2007, s.s. 15–19.

bulan II. Abdülhamit, “basın”ın ne kadar güçlü bir silah olduğunun farkındadır ve bir anlamda o silah kendisine doğrultulmadan henüz namluya sürülmemiş mermileri boşaltmaya çalışmıştır. II. Abdülhamit’in bunu yaparken öne sürdüğü gerekçe ise şöyledir:

“Bizim memleketimizde halk, henüz, çok saftır; çok az okumuştur; insanlarımıza çocuk muamelesi yapmaya mecburuz; çünkü gerçekte onlar büyük çocuklardır. Aileler ve terbiyeciler gençliğin elinde zararlı yazıların bulunmamasına itina gösterdikleri gibi, hükümet de biz de halkın zihnini zehirleyecek her şeyi ondan uzak bulundurmalıyız”⁴²⁸

Otoriter eğilim, basına konulan sansürün, aynı zamanda fikir ürünü olan her yayına uygulanmasıyla etkisini arttırmıştır.

II. Abdülhamit’in Mebusan Meclisi’ni tatil etmesi, 1878 yılının Mayıs ve Temmuz aylarında gerçekleşen iki olayın “göreceli” gerekçesini oluşturmuştur. Esasında V. Murat’ı yeniden tahta geçirme amacı güden bu olayların her ikisi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. “Çırağan Vak’ası” adı verilen bu olayların ilkinde Ali Suavi’nin öldürülmesi, kimi yazarlarca Yeni Osmanlılar Hareketi’nin sonu olarak kabul edilmektedir.⁴²⁹ Hiç kuşku yok ki bu olayların en önemli sonucu, II. Abdülhamit’in otoritesini sınırsızlaştırıcı bir etki yaratmış olmasıdır.

Meşrutî monarşi sürecinin, azınlıkların rahat hareket etmesini sağladığı ve millî bilinçlerinin uyanmasını hızlandırdığı yadsınamaz. II. Abdülhamit’in I. Meşrutiyet’i askıya alarak, mutlak monarşiye dönmesi, düvel-i muazzamanın azınlıklar üzerinden bir refleks göstermesini kendi menfaatleri açısından zorunlu hale getirmiştir. Nitekim 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı’nı nihaî sonuca ulaştıran Berlin Antlaşması’nın 63. maddesinde belirtilen ıslahatlar, bu refleksin bir tezahürüdür. Bu maddenin de yeni bir Jön Türk gelişimini tetikleyici bir rol oynadığını düşünülürse, (dolaylı da olsa) Yeni Osmanlılar Hareketi’ni bitiren II. Abdülhamit’in, aynı zamanda yeni bir gençlik hareketinin doğmasına da yol açtığı iddia edilebilir. Böylelikle Osmanlı Padişahı olarak II. Abdülhamit’in her iki hareket arasındaki “görünmez köprü” olduğunu söylemek mümkündür.

⁴²⁸ Karal, a.g.e., s. 263.

⁴²⁹ Her ne kadar yıllar önce Yeni Osmanlılar Hareketi’nin etkin gençlerinden birisi olan Ali Suavi’nin başını çektiği bir olay olsa da “Çırağan Vak’ası”nı bir gençlik hareketi olarak nitelendirmek mümkün değildir. Ancak daha sonra başlayacak olan gençlik hareketi ile Yeni Osmanlılar arasındaki bağ kurduğu da yadsınamaz.

2. BÖLÜM

İTTİHAD-I OSMANÎ'DEN İTTİHAT VE TERAKKÎ'YE JÖN TÜRK HAREKETİ'NİN EVRİMİ

2.1. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ'NDE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN EKONOMİK, SOSYAL VE SİYASAL YAPISI

Türk Siyasi Tarihi'nde önemli bir yere sahip olan Jön Türk Hareketi'nin doğuşu, güçlenişi ve hedeflerine ulaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik, sosyal ve siyasal yapısıyla doğrudan ilintilidir. Bu nedenledir ki Jön Türk Hareketi'nin tarihsel seyrini sağlıklı bir şekilde takip edebilmek, hareketi, dönemin koşulları içerisinde ele almakla mümkündür.

2.1.1. Ekonomide Teslimiyet Dönemi

1854 yılında ilk kez “*dış borç*” ile tanışan Osmanlı ekonomisi, 1875 yılında borcunu ödeyemez hale gelmiştir. Öyle ki borçların faizleri dahi zorlukla karşılanabilmiştir. Bununla birlikte II. Abdülhamit'in tahta geçtiği dönemde hiç de iç açıcı bir halde bulunmayan Osmanlı ekonomisi, kısa vadede içinde bulunulan girdaptan çıkılabileceğine dair bir umut vermemiştir. 13 Ağustos 1876'da 117 kuruşa denk gelen bir İngiliz lirasının kur fiyatı 11 Kasım'da 135 kuruşa, 5 Ocak 1877'de 150 kuruşa, 3 Eylül 1877'de ise 185 kuruşa yükselmiştir. Yani Osmanlı parası, İngiliz parası karşısında bir yılda % 58,11 oranında değer kaybetmiştir.⁴³⁰

1877'de patlak veren Rus Savaşı'nın ardından imparatorluğun ekonomik durumu, bütünüyle bir açmaz içerisine girmiştir. Özellikle savaş sonunda imzalanan Berlin Antlaşması gereğince büyük miktarda verimli toprak ve nüfus kayıplarının yaşanması, imparatorluğu Avrupa'nın finans çevrelerine başvurmaya zorlamıştır. Ancak 1875 yılındaki “*Ramazan Kararnamesi*” nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası finans çevrelerindeki itibarı öylesine zedelenmiştir ki II. Abdülhamit'in tahttaki ilk yıllarında “*borç bulmak*” imkansız hale gelmiştir.⁴³¹

⁴³⁰ Yerasimos, **a.g.e.**, s.s. 892 – 893.

⁴³¹ İbnülemin Mahmut Kemal, Mısırlı Halim Paşa'nın 1877 yılında Mebusan Meclisi kararıyla, borç

Ekonomik buhranın bir türlü sona ermemesine ilaveten yeni kredi arayışlarının sonuçsuz kalması, süreci büsbütün açmaza sokmuştur. Söz konusu sıkıntı, sonunda boşalmış hazinenin başına Düyun-u Umumiye İdaresi'nin gelmesiyle sonuçlanmıştır.⁴³²

Ekonomide sıcak paraya duyulan ihtiyaç, Osmanlı İmparatorluğu'nu alacaklılarla yeni bir anlaşma zemini aramaya yönlendirmiştir. Avrupalı bono sahipleriyle yapılan görüşmelerin sonunda, 20 Aralık 1881 tarihinde “*Muharrem Kararnamesi*”nin⁴³³ yayınlanmasıyla, alacaklı ülkelerin denetiminde çalışmak üzere “*Duyûn-ıUmumiye Konseyi*” adıyla bir konsey kurulması ve imparatorluğun borçlarının bu konsey tarafından yönetilmesi kararlaştırılmıştır.

Kısa süre sonra Osmanlı borçlarının ödenmesi işlerini takip eden bu konseyin aslında imparatorluğu “*ekonomi*” eliyle Avrupa'ya güdümlü hale getirme projesi olduğu açığa çıkmıştır. Zira 1884'te tütün rejisinin kurulmasıyla açığa çıkan tekelleşmenin ardından, ticaretten sanayiye, madenden kamu hizmetlerine kadar birçok alanda yabancı hâkimiyeti sağlanmış ve tüm bu faaliyetler, yabancı şirketlerin tekeli haline gelmiştir. Hâlihazırda Avrupa'nın dış yatırımlarında önemli bir yere sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, verdiği imtiyazlarla kamu maliyesini bütünüyle yabancıların denetimine teslim etmek durumunda kalmıştır. Kuşkusuz bu durum, imparatorluğun çöküşünde hızlandırıcı bir etki yaratmıştır.

Duyûn-ıUmumiye'nin kurulması, Osmanlı ekonomisinin Batı kapitalizmiyle entegrasyonunda önemli kilometre taşlarından birisi olmuştur. Ancak söz konusu entegrasyonun hiçbir malî hazırlığının ya da temelinin olmaması, imparatorluğun çöküşünde ekonominin etkisini arttırmıştır. 19. yüzyılda mutlakiyetçi yapıyla yönetilen Çarlık Rusya'sı ile Osmanlı İmparatorluğu'nu karşılaştıran Georges'un şu tespiti, bu hususta büyük önem arz etmektedir:

“III. Aleksandr ve II. Abdülhamid, imparatorluklarını despotik bir biçimde yönettiler ve kendilerine karşı giderek belirginleşen liberal ya da devrimci bir muhalefetin doğuşuna tanık oldular. Her iki ülkede de köklü ekonomik dönüşümler oldu. Yabancı sermayenin etkisiyle 1880'lerden sonra hızla gelişen kapitalizm, Rusya'da, devrimci fikirlerle harekete geçen işçi sınıfının saflarını genişletti. Osmanlı Devleti'nde ise, yine hızlı bir ekonomik gelişme yaşanmakla birlikte, bu, daha çok yabancıların ve

bulmak üzere Avrupa'ya gönderildiğini, ancak eli boş döndüğünü ifade etmiştir. İbnülemin Mahmud Kemal, “Abdülhamid-i Sani'nin Notları”, **Türk Tarihi Encümeni Mecmuası**, C. 13, S. 90, (1 Kanunisanı 1926), s.s. 64 – 65.

⁴³² Kurat, **a.g.e.**, s. 206.

⁴³³ Kararnâmenin yayınlanma tarihi Hicrî olarak 28 Muharrem 1299'a denk gelmesinden ötürü bu isim verilmiştir.

azınlıkların yararına bir gelişme oldu: Avrupa sermayesi ve mamul maddeleri Osmanlı pazarına akın etti. XX. yüzyılın başında, Rusya büyük kapitalist güçlerin arasında yerini alırken, Osmanlı İmparatorluğu yarı sömürge bir devlet durumuna düştü”⁴³⁴

Duyûn-ıUmumiye'nin kurulmasından hemen önce Osmanlı İmparatorluğu'nun ithalat oranı ihracat oranından iki kat fazla hale gelmiştir.⁴³⁵ Duyûn-ıUmumiye'nin kurulmasından sonra ise imparatorluğun hammadde ihracat, mamul ürünlerde ithalat oranları daha da artmıştır. Buna bağlı olarak borçların ödenmesi zorlaşmıştır. Kıray, bu durumun devletin gerçek gelirlerini azalttığını ve kısa vadede borçlanmaya, uzun vadede ise iflasa yol açtığını belirtmiştir.⁴³⁶ Kıray'ın ifadelerini, aşağıdaki tablo ile somutlaştırmak mümkündür:⁴³⁷

Tablo. 2
1881 – 1908 yılları arasında çekilen kredilerin miktarı

Kredinin Çekildiği Yıl	İtibarı Değer	Hazineye Giren Değer
1886	5,91 Milyon Sterlin	5,79 Milyon Sterlin
1888	1,47 Milyon Sterlin	1 Milyon Sterlin
1890	7,8 Milyon Sterlin	3,9 Milyon Sterlin
1891	6,33 Milyon Sterlin	1,27 Milyon Sterlin
1893	0,9 Milyon Sterlin	0,61 Milyon Sterlin
1894	1,6 Milyon Sterlin	1,4 Milyon Sterlin
1896	2,98 Milyon Sterlin	2,47 Milyon Sterlin
1902	7,8 Milyon Sterlin	1,471 Milyon Sterlin
1903	2,36 Milyon Sterlin	1,2 Milyon Sterlin
1903	29,76 Milyon Sterlin	2,43 Milyon Sterlin
1904	2,5 Milyon Sterlin	1,96 Milyon Sterlin
1905	2,4 Milyon Sterlin	1,9 Milyon Sterlin
1905	2,4 Milyon Sterlin	1,9 Milyon Sterlin
1906	8,67 Milyon Sterlin	1,24 Milyon Sterlin
1908	9,1 Milyon Sterlin	8,9 Milyon Sterlin
1908	4,28 Milyon Sterlin	3,5 Milyon Sterlin

⁴³⁴ François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri – Yusuf Akçura (1876 – 1935)**, Çev. Alev Er, Yurt Yay., Ankara, 1986, s.s. 11 – 12.

⁴³⁵ Petrosyan, **a.g.e.**, s. 29.

⁴³⁶ Kıray, **a.g.e.**, s.s. 194 – 195.

⁴³⁷ **A.g.e.**, s.s. 213 – 218.

TOPLAM	96,26 Milyon Sterlin	40,941 Milyon Sterlin
---------------	----------------------	-----------------------

Osmanlı İmparatorluğu, Duyûn-ıUmumiye İdaresi'nin kuruluşundan II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen sürede toplam 16 kez kredi çekerek dış borçlanmayı sürdürmüştür. Üstelik “*Muharrem Kararnamesi*” yayınlandığında 141.505.919 Osmanlı Lirası'nı bulan toplam dış borca,⁴³⁸ 96,26 milyon sterlinlik yeni bir yük binmiştir.

1880'li yıllarda Almanya'yla sağlanan yakınlaşma, Osmanlı ekonomisine hareketlilik kazandırmıştır. 1890'lı yıllara gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanlardan ithal ettiği ürünlerin değeri 3,49 katına çıkarken, Almanlara ihraç edilen ürünlerin değerinde 7,17 katlık artış gözlenmiştir.⁴³⁹ Bu da zaman içerisinde Almanların Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkisinin artması sonucunu doğurmuştur. 20. yüzyıla gelindiğinde ise İstanbul piyasasında Berlin Borsası, Paris Borsası'nın en büyük rakibi haline gelmiştir.⁴⁴⁰

II. Abdülhamit Dönemi'nde ekonomik büyüme ile Batı'yla yapılan ticarî faaliyetler arasında pozitif korelasyon durumu söz konusudur. Dolayısıyla bu dönemin ekonomik hareketliliğini Batılı ülkelerle ticarete bağlayabiliriz.

Birçok bölgede yaygın bir şekilde ekimine başlanan tütünün en önemli ihraç ürünlerinden biri haline gelmesi, ipek sanayiine önem verilmesi ve imparatorluğun birçok noktasında çeşitli madenlerin açılması,⁴⁴¹ II. Abdülhamit Dönemi'ndeki ekonomik hareketliliğin başlıca etkenleri olmuşlardır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun tarım üretimi seviyesindeki artış ve uluslararası ticaretteki payının büyümesi, görece “*olumlu*” bir gelişme gibi görünmüştür. Ancak Karpat, bu durumun, o dönemdeki girişimci sınıfın başarısızlığının ve sermaye yetersizliğinin sonucu olarak ortaya çıkan sanayileşememe gerçeğinden kaynaklandığını ifade etmiştir.⁴⁴²

Osmanlı İmparatorluğu'nda girişimciliğin gerektiği kadar etkin olamaması, ekonomik darboğazdan çıkışı engellemiştir. Özellikle Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde olduğu gibi, II. Abdülhamit Dönemi'nde çekilen krediler de (birkaç

⁴³⁸ Özdemir, **a.g.e.**, s. 77.

⁴³⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'dan ithal ettiği ürünlerin değeri 11.700.000 marktan 40.900.000 marka, Almanya'ya ihraç ettiği ürünlerin değeri ise 2.300.000 marktan 16.500.000 marka yükselmiştir. Yücekök, **a.g.e.**, s. 68.

⁴⁴⁰ İrtem'in “*İstanbul piyasasında Paris ve Berlin borsaları çarpışıyor gibi idi*” sözü, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu ekonomik durumu özetlemektedir. İrtem, **a.g.e.**, s. 181.

⁴⁴¹ Karpat, **a.g.e.**, s. 57

⁴⁴² **A.g.e.**, s. 209.

istisna dışında) genellikle yatırım dışı işlerde kullanılmış ve böylelikle imparatorluğun ekonomik çöküşü geri döndürülemez bir hal almıştır. Duyûn-ıUmumiye'nin kuruluşundan II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen süreçte çekilen kredilerin hangi amaçlarla kullanıldığı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:⁴⁴³

Tablo. 3
1881 – 1908 yılları arasında çekilen kredilerin amacı

Kredinin Çekildiği Yıl	Kredinin Çekilme Nedeni
1886	Osmanlı Bankası'ndan sık sık alınan avansların ödenmesi
1888	Almanya'dan alınan askeri mühimmat ve malzemenin ödenmesi
1890	Borçların konversiyonu
1891	Borçların konversiyonu
1893	Bütçe açığını kapatmak
1894	Şark Demiryollarının yapımı için çekilen avansın kapatılması
1896	Batıda ve Doğudaki hareketlilikleri önlemek için güvenlik giderlerini karşılamak
1902	Borçların konversiyonu
1903	Bağdat Demiryolu I. Tertip hattının yapımı ve borçların konversiyonu
1903	Borçların konversiyonu
1904	Hazine ihtiyaçları
1905	Osmanlı Bankası'na olan borçların kapatılması
1905	Almanya'dan alınan silah ve teçhizatın ücretinin ödenmesi
1906	Geçmişten kalan tahvillerin mahsup edilmesi
1908	Bağdat Demiryolu II. Tertip hattının yapımı
1908	Bağdat Demiryolu III. Tertip hattının yapımı

Osmanlı ekonomisinin içinde bulunduğu bu durum, bir yandan Türkleri ekonomik çözümlere yapmaya yönlendirirken,⁴⁴⁴ öte yandan Meşrutiyet uğruna verilecek mücadelelerin de altyapısını hazırlamıştır.

Avrupalı ülkelerin Osmanlı ekonomisi üzerinde kurduğu hegemonya, çoğunluğunu Rum ve Ermenilerin oluşturduğu ticaret burjuvazisi tarafından pek de hoş karşılanmamıştır. İstanbul'da büyük kompradorlar tarafından kurulmuş olan "tekel" nedeniyle, daha ziyade Selanik ve çevresinde faaliyet göstermek zorunda kalan bu burjuvalar, II. Meşrutiyet'in ilanına doğru, Jön Türk Hareketi'nin destekçileri arasında yer almışlardır. Hiç kuşku yok ki onların bu desteğinin altında yatan en önemli neden,

⁴⁴³ Özdemir, a.g.e, s.s. 85 – 91.

⁴⁴⁴ Yusuf Akçura, 1902 yılında Şura-yı Ümmet gazetesinde yayınlanan bir makalesinde "bilcümle hareket ve inkilabat-ı içtimaiyede hadizat-ı iktisadiyenin yegane değilse bile en mühim esbabı teşkil ettiğini kabul zaruridir" demiştir. Makale-i Mahsusa, "Mesele-i Şarkiyeye Dair", Şûra-yı Ümmet, S. 17, (1 Kanunuevvel 1902), s. 1.

İstanbul'da meydana gelecek bir iktidar değişikliğinin, kendilerine yeni bir fırsat sunacağına dair olan inançları olmuştur.⁴⁴⁵

Bununla birlikte Meşrutiyet arifesinde derin bir şekilde hissedilmeye başlayan ekonomik kriz, Anadolu'da baş gösteren ve Meşrutiyet'in fitilini ateşleyen halk ayaklanmalarının da temel sebebini teşkil etmiştir.⁴⁴⁶

Tahsin Paşa, hatıralarında bu kriz halini şu ifadelerle açıklamıştır:

“Ahval-i maliyemize gelince, o büsbütün berbat bir manzara arz ediyordu. Düyun-u Umumiyye idaresi en mühim menabi-i varidata (gelir kaynaklarına) vaz'iyet etmişti (el koymuştu). Kapitülasyonlar belası yüzünden rekabet-i hariciye memleketin tüccarında çalışmak ve kazanmak imkanını bırakmamıştı. Halkın ziraat ve saireye sevk ve iktidarını düşünen yoktu. Masraf, irattan kat kat ziyade idi. Bütçe namına hiçbir şey yoktu. Varidat membalarından ne gelebileceği düşünülmezsizin sadece masraflar ihdas veya eskileri tezyit olunup duruyordu. Memleketin çekmekte olduğu ıstırap tahammül edilemez bir dereceye gelmişti”⁴⁴⁷

Tüm bu nedenlerden ötürü II. Meşrutiyet ilan edildiğinde yeni hükümetin elinde kalan ekonomi, tamamen “dışa bağımlı” bir görünüm arz etmiştir.⁴⁴⁸

2.1.2. Otoriter Dönemde Osmanlı'da Sosyal Durum

II. Abdülhamit dönemi, imparatorlukta önemli sosyal dönüşümlerin yaşandığı bir süreç olmuştur. Bu dönüşümlerin altyapısının esasında Abdülaziz zamanında başladığını söylemek mümkündür. Fakat söz konusu dönüşümlerin imparatorluğun yapısına etki edecek sonuçları II. Abdülhamit zamanına denk gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal yapısında en belirleyici faktör olarak “göç” olgusunu gösterebiliriz. Kırım Savaşı'nın da etkisiyle 1856 – 1864 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına doğru göç edenlerin sayısı 600 bini geçmiştir.⁴⁴⁹

Abdülaziz'in padişah olduğu süreçte yoğunlaşan göçler, sonraki dönemlerde de hız kesmeden devam etmiştir. 1877 – 1880 yıllarında Balkanlardan gelen 1.100.000 kişilik göç hareketini, sonraki on yıllık periyotta, muhtelif bölgelerden gelen 800.000 kişilik yeni bir göç dalgası izlemiştir. Bununla birlikte Karpat, 1877 – 1878 Osmanlı Rus savaşı sırasında Tuna vilayetinden gelen ve kayıtlara geçmeyen bir milyondan

⁴⁴⁵ Tanilli, a.g.e., s. 84.

⁴⁴⁶ Ernest Edmondson Ramsaur Jr., **Jön Türkler ve 1908 İhtilâli**, Çev. Nuran Ülken, Sander Yay., İstanbul, 1972, s. 150.

⁴⁴⁷Tahsin Paşa, **Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1931, s.s. 240 – 241

⁴⁴⁸ Tevfik Çavdar, **Osmanlıların Yarı – Sömürge Oluşu**, 1. b., Ant Yay., İstanbul, 1970, s. 110.

⁴⁴⁹ Yerasimos, a.g.e, s. 909.

fazla göçmenden söz etmiştir.⁴⁵⁰ Kuşkusuz imparatorluğa ekonomik açıdan kaldırılması güç bir yük bindiren bu göçler, sosyal dengeyi de altüst etmiştir. Üstelik yaşadıkları yerlerden sökülerek imparatorluğun kalbine doğru yönelen göçmenlerin yüz binlercesinin ölmesi ve kalanların ise açlık, sefalet içinde yaşam savaşı vermek zorunda kalmaları, toplumsal psikolojiyi de derinden etkilemiştir.⁴⁵¹

Uzunçarşılı, göçmenlerin yaşadıkları sıkıntıları ve bu sıkıntıların toplum psikolojisi üzerindeki etkilerini şu sözlerle ifade etmiştir:

*“Kendi zamanında açılan Rus harbinin pek feci netice vermesi, Rus ordularının İstanbul kapılarına kadar gelmesinin her tarafta bir hoşnutsuzluk ve emniyetsizlik uyandırması, Rumeliden akın akın gelen muhacir kabilelerinin payitaht sokaklarındaki acıklı vaziyetleri hoşnutsuzluğu hâd bir dereceye çıkarmış ve buna inzımm eden malî buhran da halkın tahammülünü azaltmıştı”*⁴⁵²

Bu göçler, yalnızca sosyal yapıda dönüşüme yol açmakla kalmamış, imparatorluğun siyasî gidişatına da etki etmiştir. 19. yüzyıldaki nüfus hareketleri, Osmanlı İmparatorluğu’nda Müslüman nüfus yoğunluğunun artmasını sağlamış, böylelikle de II. Abdülhamit’in, yeni bir politik akım olarak “İslamizm”i ön plana çıkarmasında cesaret verici bir rol oynamıştır.⁴⁵³

Göçler, yalnızca kaybedilen topraklardan imparatorluk sınırları içerisine yönelik olmamıştır. Tarımda ve ekonomide yaşanan sıkıntılar nedeniyle, bu dönemde iç göç de yaşanmaya başlamıştır. Abdülaziz Dönemi’nde demiryolu ve iletişim alanında başlayan imtiyazların II. Abdülhamit Dönemi’nde artarak devam etmesi, şehirlerdeki ticaret hacmini arttırmış, buna paralel olarak da kırsaldan kente doğru göçü hızlandırmıştır. Bu, aynı zamanda yeni meslek gruplarının ve sosyo-ekonomik sınıfların doğmasına yol açmıştır. Söz konusu göç hareketleri neticesinde kısmen de olsa iyi sonuçlar elde edildiğini söylemek mümkündür. Göçmenlerin bir kısmı, Türklerin yeni girişimci grubu olarak ortaya çıkmışlardır. Buna karşın söz konusu girişimci grubunun “orta sınıf” niteliği taşısaya da yeterince güçlü olduğu söylenemez.

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Türkler arasında mevcut sosyo-ekonomik sistemi dengeleyecek kadar güçlü bir orta sınıfın olmaması, iktidarı baskı altında tutacak bir gurubun eksikliğine yol açmış ve siyasî açıdan önemli bir boşluk yaratmıştır.

⁴⁵⁰ Karpat, **a.g.e.**, s.s. 450 – 451.

⁴⁵¹ **A.g.e.**, s.s. 328 – 329.

⁴⁵² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “V. Muradı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri – Aziz Bey Komitesi”, **Bellekten**, C.8, S. 30, (1944), s. 247.

⁴⁵³ Zürcher, **a.g.e.**, s. 120.

Nihayetinde II. Meşrutiyet'e giden süreçte bu boşluk, ordu tarafından doldurulmuş ve ordu, böylelikle II. Meşrutiyet'in baş aktörü haline gelmiştir.⁴⁵⁴

II. Abdülhamit Dönemi'nde, Islahat Fermanı sonrasında yürütülen ekonomik faaliyetlerin sonucu olarak ortaya çıkan ve yeni bir sosyal grubu temsil eden yeni aydın tipi,⁴⁵⁵ Jön Türk Hareketi'nin mevcut sosyal durum ile olan ilişkisini ortaya koymuştur. Özellikle 20. yüzyılın başlarında yetişen subaylar arasında orta ve aşağı orta sınıfa mensup⁴⁵⁶ gençlerin sayısının giderek artması, Jön Türk Hareketi'nin sosyal sıkıntılara daha hızlı refleks göstermesine yol açmıştır. Kuşkusuz bu gençlerin yetişmesinde (harbiye örneğinde olduğu gibi) modern eğitim kurumlarının II. Abdülhamit Dönemi'nde en alt tabakalara kadar ulaşmış olmasının büyük payı vardır.⁴⁵⁷

İmparatorluğun sosyal yapısında belirleyici rol oynayan etkenlerden bir diğeri de “*ekonomik durum*”dur.

İmparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik durum, özellikle kozmopolit kesimlerde hem sosyal hem siyasal açıdan daha sarsıcı etkiler yaratmıştır. Nitekim Balkanlarda yaşanan ayaklanma ve karışıklıkların birçoğunun gerekçesi, “*ekonomik durum*”dan kaynaklıdır.

Ekonomik kriz gayrimüslim talep, imparatorluğun ise taahhüt ettiği reformların gerçekleşmesine imkân tanımamıştır. Öyle ki alınan borçların faizlerinin dahi güçlüklerle ödenebilmesi,⁴⁵⁸ birçok şehrin “*kimsesiz*” kalmasına yol açmış, yerel hizmetleri durma noktasına getirmiştir. Doğal olarak kentlerde yaşayanlar dahi sosyal ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmişlerdir. Nihayetinde otoritenin gücünü örseleyen ayaklanmalar meydana gelmiştir.

2 Ağustos 1903 tarihinde ortaya çıkan ve “*İlinden İsyanı*” olarak bilinen ayaklanma, bu hususta önemli örneklerden bir tanesini teşkil etmektedir. İç Makedon Devrimci Örgütü'nün (IMRO) Sarafov kanadının, Makedonya'daki mevcut koşulların bozulduğu gerekçesiyle başlattığı ayaklanma, kısa sürede imparatorluğun Balkanlardaki topraklarında kanlı bir çatışmaya dönüşmüştür. 2000'e yakın insanın öldüğü olaylarda, 16000 kişinin evsiz kalması,⁴⁵⁹ imparatorluğu yeni bir sosyal krizle karşı karşıya getirmiştir.

⁴⁵⁴ Belge, “*orta sınıf*”ın bulunmadığı “*üçüncü dünya ülkeleri*”nde bu boşluğun genellikle ordu tarafından kapatıldığını söylemiştir. Belge, **a.g.e.**, s. 164

⁴⁵⁵ Karpat, **a.g.e.**, s. 62.

⁴⁵⁶ Belge, **a.g.e.**, s. 578.

⁴⁵⁷ Karpat, **Osmanlı Nüf....**, s. 28.

⁴⁵⁸ Kurat, **a.g.e.**, s. 206.

⁴⁵⁹ Tokay, **a.g.e.**, s. 47.

İlinden İsyani'nda Avrupalı devletlerin kışkırtıcı tutumlarının büyük payı olmuştur. Manastır'da nüfusun neredeyse yarısını oluşturan Müslümanlar, Avrupalı devletlerin kışkırtmalarıyla ⁴⁶⁰ ortaya çıkan bu tür sosyal sıkıntılardan hoşnut olmamışlardır. Ancak bu durumun sorumlusu olarak da siyasî erki görmüşlerdir. Bu hoşnutsuzluk, özellikle Arnavut Müslümanları'nın var gücüyle Jön Türk Hareketi'ne destek vermesine yol açmıştır. Türklerin öncülük ettiği örgütlerin faaliyetlerinin artışı bu desteğe başlayan Tokay, II. Meşrutiyet'i ilan etmek amacıyla dağa çıkan subayların ayakta kalmalarında, halkın tutumu kadar Arnavut Müslümanlarının da payı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶¹

İmparatorluk hazinesinin gelirleri incelediğinde sosyal sıkıntıların ekonomik kaynakları, net bir şekilde görülebilmektedir. Şöyle ki 1863 – 1864 malî yılında öşür vergisinin toplam gelirler içerisindeki payı %34 iken, 1872 – 1873 yılında %44'e çıkmıştır. ⁴⁶² Netice itibariyle imparatorluğun gelir kaynaklarının %77'si, nüfusun %70'ini oluşturan dezavantajlı gruplardan toplanmıştır.

Bu arada sürekli imtiyazlarla avantajlı duruma geçen yabancılar ile göçmenlerin bir kısmının vergiden muaf tutulmaları, Anadolu Türkleri'nde “*haksızlığa*” uğramışlık hissine neden olmuştur.

Yaşanan ekonomik sıkıntılar ve haksızlıklar, 20. yüzyılın başlarında sosyal patlamalara yol açmıştır. Örneğin 1903 yılında şehirli ve köylü her vatandaş, “*Şahsî Vergi*” adıyla yeni bir vergi yükünün altına sokulurken, yalnızca koyunlar için alınan “*Ağnam Vergisi*”, “*Hayvanat-ı Ehliye Rüşumu*” adıyla tüm ehil hayvanları kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Zaten çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan ve mültezimlerin boyunduruğu altında ekonomik olarak nefes almaya çalışan tebaa, gelecekte elde edeceği ürünleri ipotek ettiyse de sıkıntıdan kurtulamamıştır. Bu dönemde köylülerin verimli toprakları bırakarak şehir ve kasaba merkezlerine doğru göç etmelerinin altında yatan neden de budur.

Özellikle ticaret faaliyetlerinin nispeten daha az olduğu, ağırlıklı olarak tarımsal üretime dayalı olarak geçinen bölgelerde bu sıkıntılar çok daha ağır bir şekilde hissedilmiştir. Nitekim mevcut ekonomik darboğazın yarattığı ilk büyük sosyal

⁴⁶⁰ Avrupalı devletler eliyle, imparatorluğu ekonomik, kültürel ve diplomatik ağ ile saran emperyalizm, sosyal çatışma ve yapılanmalarda etkili olmuşlardır.

⁴⁶¹ Tokay, **a.g.e.**, s. 156.

⁴⁶² Üstelik kimi şehirlerde bu oran çok daha yüksek seviyelere ulaşmıştır. Örneğin muhtelif dönemlerde “*öşür*”ün toplam gelirler içerisindeki payı Diyarbakır'da %71, Erzurum'da % 78, Sivas'ta % 79'a kadar ulaşmıştır. Yerasimos, **a.g.e.**, s. 911.

patlama 1906 yılının Ocak ayında Kastamonu'da başlamış, Nisan ayı başında Erzurum'a sıçrayarak⁴⁶³ otoriteyi sarsıcı bir hal almıştır. Erzurum'daki ayaklanmaların etkisi halen sürerken, Bayburt, Narman, Hasankale, Trabzon, Sivas, Giresun ve Bitlis'e yayılmıştır. Üstelik söz konusu rahatsızlıklar ticaretin yoğun olduğu kentlere de sirayet etmiştir.⁴⁶⁴

Söz konusu sosyal patlamalar ansızın gelişmiş bir durumdan ziyade, yıllar süren sıkıntıların birikiminin bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardır.

1891 yılında Paris'te çıkan bir gazetede yayınlanan “*Au Leteur*” başlıklı makalede yer alan şu ifadeler, hem 19. yüzyılın sonlarında Türk köylülerinin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik bunalımı, hem de 20. yüzyılın başındaki sosyal patlamaların arka planını açıklayıcı bir niteliğe sahiptir:

*“Türk köylüsü kadar mutsuz bir köylü yoktur. Kendisi Hıristiyan benzerlerinden daha çok acı çekmektedir. Konsolosların, sefirlerin ve yabancı devletlerin himayesinden mahrum olduğu için Hıristiyan köylüsünün elindeki kozlara sahip değildir”*⁴⁶⁵

Prens Sabahaddin de Fransa'nın itibarlı şahsiyetlerinden Mösyö Berthelot'a yazdığı mektupta benzer bir noktaya temas ederek, özellikle Türk köylülerinin çok ağır koşullar içerisinde olduğunu ve birçok yerde (zorunlu askerlik nedeniyle) tarlaları kadınların ektiğini, onların da vergilerini bir gün dahi geciktirseler ellerindeki tek varlık olan hayvanlarının haczedildiğini belirtmiştir.⁴⁶⁶

İmparatorluk içerisindeki ekonomik sıkıntılar, yalnızca Anadolu'da değil, başkentte de sosyo-ekonomik ayrımların derinleşmesine yol açmıştır. Öyle ki 20. yüzyılın İstanbul'u zenginlik ile sefaletin kol kola gezdiği bir kent haline gelmiştir. Kentin herhangi bir yerinde halk açlık ve sefalet ile boğuşurken, birkaç kilometre ötedeki Pera'da (günümüzdeki Beyoğlu) bazı yemekler standart fiyatların beş katı fazlasına alıcı bulabilmiştir. Kimi semtlerde insanlar evsizlik nedeniyle sokaklarda yatarken, yine Pera'da sıradan bir otel odası, Paris'in en iyi otelinin iki ya da üç odalı

⁴⁶³ B.O.A., Y.PRK.UM.. 78/72, (10 Safer 1324 / 5 Nisan 1906); Erzurum'da başlayan ayaklanmada Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziye Cemiyeti'nin önemli bir payı vardır. H. Zafer Kars, **Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu**, 1.b., Kaynak Yay., Ankara, 1984, s.s. 49 – 50.

⁴⁶⁴ 1906 – 1908 arası meydana gelen ayaklanmalar için bkz. Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, çev. Ayda Erbal, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 1995, s.s. 39 – 93; A. Vedat Koçal, “II. Meşrutiyet'ten Günümüze Türkiye'de Otoriter Yönetim Geleneğinin Sosyo-Ekonomik Kökleri: İttihatçılığın Sosyo-Ekonomik Temelleri Üstüne Bir Çözümleme Denemesi”, **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, C. 6, S. 2, (2013), s. 247.

⁴⁶⁵ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895 – 1908**, 15.b., İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 38.

⁴⁶⁶ Prens Sabahaddin, **Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne Bütün Eserleri**, Haz. Mehmet Ö. Alkan, 1.b., Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2007, s. 120.

süitinin fiyatından daha yüksek rakamlarla misafirlerini ağırlamıştır.⁴⁶⁷ Her iki örnek de imparatorluk tebaası arasındaki sosyo-ekonomik uçurumun gözler önüne sermektedir.

İmparatorluğun “siyasî” karakteri ile sosyal durum arasında bir bağ kurmak mümkündür. Örneğin II. Abdülhamit’in otoriteryanizme dayalı politikasını aşırı merkezîyetçilikle harmanlaması ve köylüleri bürokrasinin baskısıyla yüz yüze bırakması,⁴⁶⁸ 20. yüzyılın başlarındaki sosyal patlamalarda başat bir rol oynamıştır.

Bununla birlikte ülke yönetimine hâkim olan “keyfî”liğin ve sürgün politikasının neden olduğu toplumsal paranoya da sosyal duruma etki eden faktörlerden birisi olmuştur. Yalman’ın, “Sürgün felâketinde her gün, her saat, her ailenin karşısına çıkabilirdi. Bu sebeple politika bakımından ortalıkta bir ölüm sükûnu hüküm sürüyordu. Suya, sabuna dokunmak istemeyen her adam, gölgesinden korkuyor...”⁴⁶⁹ şeklindeki ifadeleri söz konusu paranoyayı ortaya koymaktadır. Bu da toplumu oluşturan bireylerin birbirlerine olan güvenlerini kaybetmesine ve sosyal yapıdaki kaotik durumun söz konusu güvensizlikten beslenmesine yol açmıştır.

Nihayetinde Osmanlı tebaasının büyük bir kesiminin uzun zamandan beri aşmaya çalıştığı sosyal sıkıntılar, zamanla ordu mensuplarına da sirayet etmeye başlamış ve imparatorluk içerisinde neredeyse sosyal bir “sınıf” haline gelen ordu mensuplarını hükümete karşı olan yapıların temel dayanağı haline getirmiştir.

2.1.3. II. Abdülhamit Dönemi’nde Siyasî Yapının Karakteri ve Dinamikleri

II. Abdülhamit’in tahta çıktıktan sonraki ilk iki yılı siyasî açıdan bir hayli sarsıntılı ve istikrarsızlık içerisinde geçmiştir. Bürokraside sürekli değişiklik yaparak, bir tür “bendegân” zümresi oluşturmak istemiş, bunda kısmen başarılı olmuştur. Ancak iki yıl içerisinde sadrazamlıkta sık sık değişim yaşanması,⁴⁷⁰ Osmanlı bürokrasisini ve yönetimini istikrardan yoksun bırakmıştır.

Bununla birlikte Abdülaziz’in tahttan indirilmesinden önce Balkan coğrafyasında meydana gelen kargaşa, II. Abdülhamit’in tahta çıkmasından sonra da

⁴⁶⁷ Karpat, **Osmanlı’da Değ...**, s. 498.

⁴⁶⁸ **A.g.e.**, s. 215.

⁴⁶⁹ Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim Ve Geçirdiklerim, 1. Cilt**, Haz. Erol Şadi Erdiç, 2. b., Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997, s. 50.

⁴⁷⁰ Yalnızca 1878 yılı içerisinde görev yapan sadrazam sayısı 7’dir. Bunlar, İbrahim Ethem Paşa, Ahmet Hamdi Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Mehmet Sâdik Paşa, Mütercim Mehmet Rüştü Paşa, Mehmet Esat Şevket Paşa ve Tunuslu Hayrettin Paşa’dır.

devam etmiştir. Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlıklarını ilan ederek imparatorluktan kopmaları, Bulgaristan'ın özerk bir yapıya kavuşması bu kargaşaların birer ürünüdür. Üstelik söz konusu kargaşa Ege adalarına da sıçramıştır. Kıbrıs, İngilizlerin hakimiyeti altına girerken, Girit üzerindeki otorite kaybedilmiştir. Avrupalı devletlerin kışkırtmalarıyla büyüyen bu hareketlerin ortak noktaları, politik milliyetçi söylemin ön plana çıkmış olmasıdır.⁴⁷¹ Bu söylem, Osmanlı İmparatorluğu'nu siyaseten zaman zaman zor durumda bırakmıştır. Bir başka deyişle II. Abdülhamit iktidarı, bir felaket dizisiyle başlamış⁴⁷² ve öyle de devam etmiştir.⁴⁷³ Bu nedenle Makedonya coğrafyasındaki sorun, II. Abdülhamit Dönemi'nin en önemli siyasî gündem maddelerinden birisi olmuş ve imparatorluğun hem iç siyasetinde hem dış siyasetinde belirleyici rol oynamıştır.⁴⁷⁴ Nitekim Süleyman Kani İrtem'in, Makedonya sorunu ile boğuşan imparatorluğun siyasî çehresine yönelik şu ifadeleri, sorunun imparatorluk üzerindeki etkisini göstermektedir:

“Dahilden bakılınca hükûmet hem zayıftı, hem müstebit! İdari kifayetsizliği gözlere batıyordu. Galip ve hâkim millet olan Türk'ün kanını şimdi başkaldıran mağlûp ve mahkûm milletlerle mücadelelerinde heder ediyordu. Anarşiye yalnız şiddetle çare arıyor, suiistimallerin, fenalıkların kökünü kazımak için ciddi tedbir düşünmeğe bile lüzum görmüyordu. Hükûmet sisteminde şahsî endişeler her şeyin üstünde tutuluyordu. Haricin bakımına göre ise manzara başka türlü idi: Hükûmetin zaafı ve beceriksizliği Avrupalıların zenginleşmelerine yarıyordu; işlerini kendi değil, Avrupalılar idare ediyordu”⁴⁷⁵

Kimi yazarlar tarafından “*Devre-i Zâlîme-i İstibdad*”⁴⁷⁶ olarak anılan II. Abdülhamit Dönemi'nin siyasî karakterinin şekillenmesinde Abdülaziz Dönemi'nde yaşanan gelişmelerin büyük etkisi vardır. Zira bu gelişmelere ek olarak Çırağan Sarayı ve Kleanti – Skalyeri Vak'ası'nın yaşanması, II. Abdülhamit'in kuşkuculuğunu perçinlemiş ve onu otoriter bir yönetim anlayışına yöneltmiştir. Hatta bu kuşkucu yönü, onu ülke yönetimini panoptik bir bakış açısıyla ele almaya zorlamıştır. Öyle ki imparatorluğun diplomatı da, komutanı da, yöneticisi de, maliyecisi de, polisi de, jandarma çavuşu da II. Abdülhamit olmuştur.⁴⁷⁷ Yolların ve iletişim kanallarının

⁴⁷¹ Karpat, **a.g.e.**, s. 188.

⁴⁷² Belge, **a.g.e.**, s. 560.

⁴⁷³ Benzer bir felaket dizisiyle de sona ermiştir

⁴⁷⁴ Makedonya Meselesi hakkında geniş bilgi için bkz. Mark Mazower, **Selanik: Hayaletler Şehri – Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430 – 1950)**, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2007, s.s. 263 – 280.

⁴⁷⁵ Süleyman Kâni İrtem, **a.g.e.**, s. 158.

⁴⁷⁶ Ahmed Ziya, **Meşrutiyet Uğrunda**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul, 1327, s. 25.

⁴⁷⁷ Tepedelenlioğlu, **a.g.e.**, s. 25.

yetersiz olması nedeniyle özellikle taşradan istediği gibi haber alamayan padişah, buralarda hakimiyet sağlayabilmek adına telgrafla iletişimi aktif bir şekilde kullanmaya çalışmıştır. Hatta bunun için Belçika'dan Jan Dikru isminde bir uzman gelerek, altı ayda hem telgraf sistemini genişletmiş hem de yeni telgrafçılar yetiştirmiştir.⁴⁷⁸

II. Abdülhamit Dönemi'nin en tılsımlı kelimesi “*yasak*” olmuştur. Yasakların tanımı ve etki alanı öylesine geniş tutulmuştur ki muhalefeti andıracak her kelime bu kapsam içerisine alınmıştır. “*Vatan*”, “*hürriyet*”, “*meşrutiyet*”, “*grev*”, “*suikast*”, “*ihtilal*”, “*anarşi*”, “*kıtal*”, “*sosyalizm*”, “*dinamit*”, “*kargaşalık*”, “*hal*”, “*Makedonya*”, “*Girit*”, “*Kıbrıs*”, “*Yıldız*”, “*Murat*”⁴⁷⁹ yüzlerce yasaklı kelimelerden yalnızca birkaçıdır. Petrosyan'ın ifade ettiğine göre “*ilkbahar*” ve “*yeniden doğuş*” kelimeleri dahi bu dönemde provokatif bulunmuştur.⁴⁸⁰

Mahmut Kemal İnal'ın yayına sokmak istediği “*Sadrızam Kâmil Paşa'nın Mektupları*” adlı eser, içerisinde “*hal*” kelimesi geçtiği için reddedilmiş, devletin resmî gazetesi olan “*Takvim-i Vekayi*”, Felemenk kraliçesine nişan verilmesine dair haberde tertip hatası olarak “*ita*” kelimesinin “*hata*” şeklinde yazılmasından dolayı 1892'de kapatılmıştır.⁴⁸¹

Kazım Karabekir, yasaklı kelimeler konusunda hocalarının kendilerini uyardıklarını söylerken, o dönemde “*Murat*” yerine “*Mir'at*”, “*Hamid*” yerine “*Hâmid*”, “*Yıldız*” yerine de “*Yaldız*” kelimelerini kullandıklarını belirtmiştir.⁴⁸² İsmet İnönü de Karabekir'e paralel olarak II. Abdülhamit Dönemi'nde konulan yasakları zaman zaman kendi geliştirdikleri yöntemlerle deldiklerini söylemiş ve Fethi Okyar ile güvenli bir şekilde mektuplaşabilmek için şifreli kelimeler kullandıklarını ifade etmiştir.⁴⁸³

Kullanılacak kelimelerin yanı sıra çok sayıda kitap da bu dönemin yasaklarından nasibini almıştır. Bunları “*yazarlarına göre yasaklananlar*” ve

⁴⁷⁸ Ne var ki II. Abdülhamit'in taşralar üzerindeki hâkimiyetini sağlamlaştırma gayesiyle aktif hale getirdiği telgraf, kendi sonunun başlangıcını teşkil eden Meşrutiyet'in ilanı yolunda muhalifler için önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Bozdağ, **a.g.e.**, s.s. 98 – 99.

⁴⁷⁹ Karal, **a.g.e.**, s. 413.

⁴⁸⁰ Petrosyan, **a.g.e.**, s. 166.

⁴⁸¹ Karal, **a.g.e.**, s. 413.

⁴⁸² Kâzım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, 2. b., Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2011, s. 32.

⁴⁸³ İnönü, mektuplaşmalar esnasında “*padişah*” kelimesini “*ihtilâl*” anlamında kullandıklarını, kendi aralarındaki şifreli mektuplarda “*sadakat*”ın “*Meşrutiyet*”; “*ubudiyet*”in ise “*hürriyet*” demek olduğunu belirtmiştir. İsmet İnönü, **Hatıralarım – Genç Subaylık Yılları (1884 – 1918)**, Haz. Sabahattin Selek, 1. b., Burçak Yay., İstanbul, 1969, s. 52.

“içeriklerine göre yasaklananlar” şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Örneğin Ziya Paşa’nın, Namık Kemal’in Abdülhak Hâmit’in tüm eserleri, yazarlarından ötürü yasaklılar listesine alınmışlardır. Ahmet Mithat Efendi’nin kaleme aldığı “Üss-ü İnkılap”, Katip Çelebi’nin yazdığı “Mizanü’l-Hakk”, Tunuslu Hayrettin Paşa’nın yayınladığı “Akvamü’l-Mesalik” ve Cevdet Paşa’ya ait “Kıyas-ı Enbiya”⁴⁸⁴ gibi eserler ise “zararlı” içerikleri nedeniyle yasaklanan eserlerden sayılmışlardır. Bununla birlikte yabancı eserler arasında da yasaklananlar olmuştur. Racine, Corneille, Shakespeare, Jean Jacques Rousseau, Voltaire, Victor Hugo, Emine Zola, Lamartin ve Hammer gibi yazarların siyasete dair eserleri söz konusu yasaklardan etkilenmişlerdir.

Özellikle 1902 yılının Mayıs ayında Çemberlitaş Hamamı külhanında 150 çuval kitap ve evrakın yakılması,⁴⁸⁵ sansürün boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir.

Hafiyelik ve sansür teşkilatları, bu dönemdeki “baskı” politikasının uygulanmasında en önemli araçlardan ikisidir. Hafiyeliğin yaygınlaşmasıyla birlikte, Yıldız Sarayı jurnalcılık merkezi olarak görülmeye başlamıştır.⁴⁸⁶ Sansür teşkilatının kuruluşuyla birlikte ise fikir mahsulü olan birçok unsur sansür konusu kabul edilmiştir.⁴⁸⁷ Böylelikle eski kuşakların “zulmet-i cehl-i iltizam”⁴⁸⁸ dedikleri, obskürantist tutum hakim kılınmıştır. II. Abdülhamit, daha sonra bu tutumunun nedenini, “bahçıvan çiçeklerini nasıl muzır böceklerden korursa, ben de memleketimi sözde fikirlerden korudum, onların devletimi kemirmesine müsaade etmedim”⁴⁸⁹ diyerek açıklamıştır.

II. Abdülhamit’in “baskıcı” karakteri, muhalif yapıların en önemli dayanak noktaları olmuştur. Zira ekonomik ve sosyal açıdan yeterince sıkıntı yaşayan Osmanlı toplumu, II. Abdülhamit’in uygulamaları nedeniyle yeni bir baskı ile karşı karşıya kalmıştır. Halil Menteşe, anılarında otoriter yönetimin toplum üzerinde yarattığı baskıyı şu sözlerle dile getirmiştir:

“Sultan Hamid zamanında Pasaport alıp Avrupa’ya gitmek Türk çocukları için yasaktı. Böyle bir şeye cüret edenlerin arkasına gizli polis korlardı”⁴⁹⁰

⁴⁸⁴ Karal, a.g.e., s. 413 – 414.

⁴⁸⁵ Karabekir, a.g.e., s. 32.

⁴⁸⁶ II. Abdülhamit Dönemi’nde hafiyelik faaliyetleri için Bkz. Süleyman Kâni İrtem, **Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür – Abdülhamid’e Verilen Jurnaller**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, 1999.

⁴⁸⁷ Karal, a.g.e., s. 412.

⁴⁸⁸ Bu deyim “Bilmesinlercilik” olarak nitelendirilebiliriz.

⁴⁸⁹ Bozdağ, a.g.e., s. 106.

⁴⁹⁰ Halil Menteşe, **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe’nin Anıları**, Haz. İsmail Arar,

II. Abdülhamit'in baskısı arttıkça, muhaliflerin padişaha karşı daha sert bir tavır takındıkları gözlerden kaçmamıştır. Muhaliflerin tavrı sertleştikçe de II. Abdülhamit'in baskısı ağırlaşmaya başlamıştır. Dolayısıyla II. Abdülhamit'in baskıcı politikası ile muhaliflerin tutumu arasında döngüsel nedensellik durumu söz konusudur.

Bu dönemde saray etrafında yüksek ulema gruplarının, bürokrasi erkânının ve paşa aristokrasisinin gelişimi dikkat çekmiştir. Bu durumu, bilinçli bir göz yummanın ürünü olarak görmek mümkündür. Zira Berkes'e göre II. Abdülhamit, bu stratejiyi kullanarak ulema – bürokrat – ordu gibi güçlü grupların birleşmesini önlemeyi ve hepsini kendisinin sadık kulları haline getirmeyi düşünmüştür.⁴⁹¹ Hiç kuşku yok ki II. Abdülhamit'in bu düşüncesinin altında yatan temel amaç, imparatorluğun yönetiminde kendisine geniş bir hareket alanı sağlamaktır. Nitekim bu amaca ulaşabilmek için de yeni bir politik araç olarak "*İslamizm*"i ön plana çıkarmıştır.

Belge'nin muhafazakâr bir padişahın muhafazakâr bir politikasından ibaret⁴⁹² gördüğü İslamizm, çok derin ve geniş bir konu olmakla birlikte, birçok kaynaktan beslenen bir olgudur. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik dış müdahalelerin özellikle "*dinsel*" gerekçelere dayanılarak artması, doğaldır ki tepkisel olarak, Müslümanların da kendi dinlerine yönelik hassasiyetlerini ortaya çıkarmıştır. Bu durum, Abdülhamit'in "*halifelik*" sıfatını kullanmak suretiyle siyasî bir teori olarak "*İslamizm*"i öne sürmesini kolaylaştırmıştır.⁴⁹³ Böylelikle taht, sadece eski değerlerin toplandığı yer değil, aynı zamanda bu değerleri savunan ve koruyan en güçlü kurum haline gelmiştir.⁴⁹⁴ Elbette 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren imparatorluğun merkezine doğru gelişen yoğun Müslüman göçlerinin, halifeliğin bu şekilde kurumsallaşmasının önünü açtığı gerçeği göz ardı edilemez⁴⁹⁵

İslamcılık, "*halife*" olarak II. Abdülhamit'i kutsallaştırdığına göre, bu politikanın yalnızca parçalanmayı engellemenin yanı sıra II. Abdülhamit'e karşı

Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986, s. 110.

⁴⁹¹ Berkes, **a.g.e.**, s.s. 349 – 350.

⁴⁹² Belge, **a.g.e.**, s. 562.

⁴⁹³ Karpat, istisnâî durumlar haricinde II. Abdülhamit'in tüm dünyada yaşayan Müslümanları birleştirmek gibi bir hedefinin olmadığını, bu politikanın daha çok iç siyasetle ilişkilendirilebileceğini söylemiştir. Kaldı ki bu durumun imkansız olduğunu II. Abdülhamit'in de bildiğini öne sürmüştür. Karpat, **a.g.e.**, s.s. 337, 434; Dolayısıyla II. Abdülhamit'in savunduğu politikayı "*Panislamizm*"den ziyade "*İslamizm*" şeklinde adlandırmak daha doğru olacaktır.

⁴⁹⁴ **A.g.e.**, s. 54.

⁴⁹⁵ Karpat, **Osmanlı Nüf...**, s. 119.

gelişen muhalefetin halk desteği kazanmasını önlemek gibi bir amaç güttüğü de söylenebilir. Kaldı ki II. Abdülhamit, Mayıs 1876'da ilk kez sadrazam değişikliği talebiyle gerçekleştirilen bir halk ayaklanmasına da yakından tanıklık etmiştir.

Dolayısıyla II. Abdülhamit'in "*İslamist*" politikası ile Jön Türk Hareketi arasında bir ilişki olması muhtemeldir. II. Abdülhamit'in "*İslamist*" politikasının nedenleri tartışılırken, her biri diğerinden farklı birçok görüş ortaya atılmıştır. Jön Türk Hareketi'nin etkisini de bu görüşler içerisine dahil etmek gerekmektedir. Şöyle ki; 1878 yılındaki Ayatefanos Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir prenslik haline gelen Bulgaristan'da iktidara gelen Stefan Nikolov Stambolov, 1887 yılından itibaren baskıcı bir rejim uygulamaya çalışmıştır. Bu rejim özellikle gençler arasında büyük huzursuzluklara yol açmış ve bir türlü durdurulamayan boykotlara ve protesto gösterilerine neden olmuştur. Halkın ve siyasî partilerin desteğiyle giderek politize olan ve güç kazanan gençlerin 11 Şubat 1891 yılında gerçekleştirdikleri ayaklanma, mevcut iktidar açısından hayli sarsıcı bir etki yaratmıştır.⁴⁹⁶ Nihayetinde Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan bir yerde bu gelişmelerin görmezden gelinmesi veya en azından Osmanlı yöneticileri tarafından takip edilmemiş olması düşünülemez.

II. Abdülhamit'in Jön Türk Hareketi'nden haberdar olması da "*İslamizm*"e geçiş yapması da aynı döneme rastlamaktadır. Buradan hareketle, Bulgaristan'daki gençlik hareketlerinin sarsıcı niteliğini göz önüne alan II. Abdülhamit'in ekonomik, sosyal ve siyasal rahatsızlıkların giderek arttığı bir dönemde imparatorluk içerisinde ortaya çıkan bir gençlik hareketini henüz yolun başında iken güçsüz bırakmak için "*İslamizm*"i öne sürdüğü düşünülebilir.

Jön Türk Hareketi'nin, halkın içinde bulunduğu koşullardan doğan rahatsızlıkları dile getiriyor olması, hareketin büyümesi açısından elverişli bir durumdur. Dolayısıyla dinî hassasiyetleri ön planda tutan Osmanlı toplumunda, iktidar konumunda bulunan "*halife*"nin kutsiyetini arttırmak, böylelikle "*halife*"ye karşı yapılacak olası hareketleri "*günah*" gibi kabul ettirmek, "*iktidar*" açısından gayet mantıklı bir hamledir. Kısacası, "*İslamizm*" politikası, iktidara muhalif bir gençlik hareketinin, olası bir halk desteğinden yoksun bırakılması için önemli bir siyasî silah olarak kullanılmıştır.

⁴⁹⁶ Dimitrov Gençlik Akademisi, **Bulgaristan Devrimci Gençlik Hareketi Tarihi**, çev. Orhan Aydın, 2.b., Evrensel Basım Yay., İstanbul, 2011, s.s. 19 – 21.

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî denklemi, II. Abdülhamit Dönemi'nde Avrupa'daki dengeler üzerine kurulmuştur. Mebusan Meclisi'nin 1878'de tatil edilmesine rağmen tam anlamıyla mutlakıyetçi rejime geçiş için 1880 yılındaki İngiltere'deki seçimin beklenmesi, görünürde bu denklemin padişah tarafından kurulduğu algısı yaratmaktadır.⁴⁹⁷ Ancak gerçekte bu denklemi kuran, padişah değil, Avrupalı devletler olmuştur. Hâlihazırda imparatorluğun ticaret başta olmak üzere ekonomik faaliyetlerinin büyük bir çoğunluğunun Avrupalıların elinde bulunması, Osmanlı İmparatorluğu'nu bu denklem içerisinde edilgen bir duruma sokmuştur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Almanya'nın hem siyasî hem ekonomik olarak güç kazanması, bu denge üzerinde sarsıcı bir etki yaratmıştır.⁴⁹⁸ 11 Haziran 1908'de İngiliz Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola arasında gerçekleşen ve II. Meşrutiyet'in ilanında hızlandırıcı bir rol oynayan Reval Görüşmeleri'ni bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

Jön Türklerin Reval Görüşmeleri'nden sonra harekete geçme kararı almalarındaki temel sebep, yalnızca, söz konusu devletlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki niyetleri değildir. İmparatorluğun uluslararası dengeler içerisinde edilgen konumundan ötürü, mevcut yönetimin, hiçbir art niyeti bertaraf edebilecek siyasî gücünün bulunmadığına dair inanç da bu kararda etkili olmuştur.

II. Meşrutiyet'in arifesinde Balkanlar üzerindeki hâkimiyetin bütünüyle yitirilmiş olması, Jön Türklerin bu inancını haklı çıkarmıştır.

Tablo. 4
1907 Yılında Balkanlarda İşlenen Siyasî Nitelikli Cinayetler

UYRUK	ÖLDÜREN	ÖLEN
Bulgar	198	649
Rum	276	155
Sırp	33	39
Eflak	10	2
Müslüman	122	130
Yahudi	-	1
Asker, Polis	116	40
Bilinmeyen	325	-
Toplam	1080	950

⁴⁹⁷ 1880 yılındaki İngiltere seçimlerinin kazananı, Türk düşmanlığıyla tanınan Gladstone olmuştur. Bu seçimlere kadar padişah emriyle çıkarılan her yasa "meclis toplandığında görüşülmek üzere" yürürlüğe konmuştur. Ancak bu seçimden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda mutlakıyetçi anlayış hâkim hale gelmiştir.

⁴⁹⁸ Yerasimos, a.g.e., s. 907 – 908.

Hâkimiyetin olmadığı yerde asayiş olamayacağı önermesinden hareketle söylenecek olursa, yukarıda verilen tabloda⁴⁹⁹ da görüldüğü üzere 1907 yılında işlenen siyasî cinayetlerin dağılımına bakıldığında, Balkanlardaki asayişsizlik, dolayısıyla hâkimiyetsizlik çok daha net bir biçimde ortaya çıkmıştır.

2.2. İTTİHÂD-I OSMANÎ'DEN İTTİHAT VE TERAKKİ'YE ÖRGÜTSEL DÖNÜŞÜM

Jön Türk Hareketi'ni bir kalıp olarak tarif etmek, pek mümkün değildir. Özellikle 1889 – 1908 arasındaki çeşitlilikler, çatışmalar ve kopuşlar Jön Türkler hakkında kesin bir çerçeve belirlemeyi engellemektedir. Ancak, harekete yön veren kadroların gerek düşünsel gerekse yöntemsel nitelikleri, hareketin amaçları konusunda belirleyici faktörlerin başında gelmiştir. Bununla birlikte hareketi belirli kırılma noktaları üzerinden tasnif etmek incelemeyi kolaylaştırmaktadır.

2.2.1. Askerî Tıbbiye'de Bir Cemiyet: İttihâd-ı Osmanî

Savaşlarda alınan yenilgiler, imparatorluk içinde yaşanan sosyo-ekonomik sıkıntılar, siyasî baskı ve istikrarsızlıklar, yeni bir mücadeleyi zorunlu kılmıştır. İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti, bu zorunluluğa istinaden doğmuş bir örgüttür. Bu nedenle halkın temel ve hak ve özgürlüklerini kısıtlayan otoriter yönetim biçimine son vermek ve meşrutî bir monarşinin kurulmasını sağlayarak imparatorluğun muhtemel parçalanmasının önüne geçmek İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti'nin başlıca amaçlarından olmuştur.

İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti, her ne kadar 21 Mayıs 1305 (1889)⁵⁰⁰ tarihinde kurulmuş olsa da düşünsel olarak ilk oluşumu, 1304 Ramazan'ına (Haziran 1887'ye) kadar dayanmaktadır.⁵⁰¹

II. Abdülhamit'in siyaseten mutlak hâkimiyet sağladığı dönemlerde “*Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane*”de öğrenim gören İbrahim Temo, o dönemin birçok aydını gibi otoriter yönetim tarzına karşı arayış içerisine girmiştir. Bu kapsamda kendisi gibi mevcut yönetimden ve uygulamalardan şikâyetçi olan arkadaşlarıyla sık sık siyaset üzerine konuşarak ve kitap alışverişi yaparak hem bilgilenmiş hem de bilgilendirmiştir.

⁴⁹⁹ İngiltere Dışişleri Bakanlığı Konsolosluk Raporları'ndan alıntılan, Çavdar, **a.g.e.**, s. 64.

⁵⁰⁰ M. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981, s. 26.

⁵⁰¹ İbrahim Temo, **İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Kurucusu ve 1/1 No'lu Üyesi İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları**, 2.b., Arba Yay., İstanbul, 2000, s. 12.

Böylelikle spontane bir şekilde mevcut rejime karşı muhalif bir zemin oluşmaya başlamıştır.

Bu zaman dilimi içerisinde İbrahim Temo'nun kafasında şekillenen muhalif fikirler, onu örgütsel bir mücadelenin verilmesi gerektiğine inandırmıştır. Nitekim bu fikrini ilk olarak İshak Sükûti, Abdullah Cevdet ve Çerkez Reşit Bey ile paylaşmıştır. Arkadaşlarının bu hareketin başarılı olup olmayacağı hususunda kararsız kaldıklarını gören İbrahim Temo, onları şu sözlerle ikna etmiştir:

“Arkadaşlar, Türkiye'mizin başına bela kesilerek, Yunanistan'ın istiklalini kazandıran 'Etnik-i Eteria' komitesini teşkil edenler kimlerdi bilir misiniz? Rusya'nın Odesa şehrinde, ticaretle meşgul bir meyhaneci ve bir bakkal çırağı ile amcası zengin, bir tüccarın yeğeni üç Rum çırağı idi. Tekamül etmemiş bu cahil gençler pek az zaman içinde buna, bu büyük emellerine muvaffak oldukları halde, bizim gibi yüksek tahsil görmüş, dünyanın iyisini kötüsünü görüp çıkmış dört tıbbiyeli niçin, muvaffak olamazlar? Hem de dahili vatanımızda mukaddes bir fikir ve emelle işe başlarsak ve yeter ki, bu ideal ve bu amaçla and edersek, biz dört hamiyetli, namuslu, vatanperver gençlerin elleri birbirini sıkışmış olur ve kalpleri vatan sevgisiyle çarparsa, tabî muvaffakiyet kapıları, açılır”⁵⁰²

Temo ve arkadaşları, cemiyet kurulması kararı alınmasından sonra güvenilir arkadaşlarıyla birlikte bir toplantı daha gerçekleştirmişlerdir. “İnciraltı Toplantısı” da denilen bu toplantıda gayet dikkatli davranmak ve sınaama yöntemini uygulamak kaydıyla güvenilir karaktere sahip her Osmanlı vatandaşının din ve ırk ayrımı yapmaksızın cemiyete üye yapılmasına ve İbrahim Temo'nun 1/1 numaralı üye olarak kabul edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca adliye yüksek memurlarından Hersekli Ali Rüşdî'nin başkanlığa, Şerafettin Mağmumî'nin zabıt kâtipliğine ve Asaf Derviş'in saymanlığa seçilmesiyle Jön Türk Hareketi'nin ilk nüvesi oluşturulmuştur.⁵⁰³

Carbonari Hareketi, tıpkı Yeni Osmanlıların ilk ortaya çıkışında olduğu gibi, İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti'nin örgütlenme tarzında da belirleyici bir rol oynamıştır. Ayrıca bir yaz tatilinde Arnavutluk'a giderken Brindizi'de konaklayan ve burada bir süre kalan İbrahim Temo'nun ziyaret ettiği mason locasının ve 19. yüzyılın başlarında kurulan Carbonari örgütünün İtalyan tarihinde rolü ve önemi üzerine öğrendiklerinin⁵⁰⁴ bu örgütlenme tarzı üzerindeki etkisi rahatlıkla görülebilmektedir.

⁵⁰² A.g.e., s. 15; Cemiyetin kuruluş tarihini “1305 (1889) senesi bir Mayıs günü” olarak veren İbrahim Temo'nun cemiyetin kuruluşunda yalnızca dört kişinin adını anması dikkat çekmektedir.

⁵⁰³ A.g.e., s. 16 – 17; Ramsaur, Temo'nun ikinci toplantı olarak değerlendirdiği “İnciraltı” toplantısını üçüncü toplantı olarak vermektedir. Ramsaur'a göre her toplantıya bir isim veren gençler, ilk toplantıya “Dörtler Toplantısı”, ikincisine “Hatab Kıraathanesi Toplantısı”, üçüncüsüne ise “İnciraltı Toplantısı” demişlerdir. Ramsaur, a.g.e., s. 32.

⁵⁰⁴ A.g.e., s.s. 31 – 32.

Söz konusu örgütlenme tarzında kurucu dört üyenin, kendilerine bağlı dörder kişilik hücreler oluşturmaları esas alınmış, her üyeye verilecek rakamsal kodun, o üyenin bağlı olduğu hücreyi ve o hücre içerisindeki yerini belirlemesi öngörülmüştür. Örneğin üye numarası 4/3 olan kişi, üçüncü hücrenin dördüncü üyesi demek olmuştur.

Ancak “kapalı” örgütlerin “gizlilikleri”ni koruyabilmesi için tasarlandığı düşünülen böylesi bir örgütlenmenin çok da sürdürülebilir olmadığı aşikârdır. Nitekim örgütün kısa sürede Harbiye, Baytariye, Mülkiye, Bahriye, Topçu ve Mühendishane gibi o günün bütün yüksekokullarına yayılmasıyla⁵⁰⁵ birlikte bu örgütlenme tarzı da giderek zayıflamıştır.

Elbette bu cemiyetin dışında kalan başka oluşumlardan da bahsetmek mümkündür. Ancak İttihâd-ı Osmanî’yi ön plana çıkaran en önemli husus, gençler tarafından kurulmasından ve ilk örgütlü muhalefet hareketinin nüvesini oluşturmasından kaynaklanmıştır. Nitekim cemiyet, zamanla diğer grupları da içerisine alarak, II. Meşrutiyet’e giden yolda güçlü bir hareket yaratmayı amaçlamış ve “gençlik hareketi” olmanın ötesine geçmiştir.⁵⁰⁶

Birçok yazarın ilk ortaya çıkış sürecinde “siyasî” bir hareketten çok, “felsefi” bir hareket olduğu hususunda hemfikir⁵⁰⁷ olduğu İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti’nin üye sayısı iki yıl içinde 100, dört yıl içinde ise 400’ü bulmuştur.⁵⁰⁸

Fikirsal alanda ilk kez Yeni Osmanlılarla birlikte harekete geçen Jön Türklüğün, gerçek anlamda ilk kurumsal örgütlenmesi olan İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti’nin askerî tıbbiye öğrencileri tarafından kurulmuş olması, sonraki yıllarda Türk siyasetine damga vuracak olan gençlik – ordu – siyaset ilişkisinde önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilebilir. Son olarak böylesi bir örgütün neden askerî tıbbiyede kurulduğu sorusunun cevabını sivil karakterli yüksekokullarda öğrenim gören gençlerin siyasî faaliyetler konusunda çekingen davranmalarında, örgütlenme hususundaki yeteneksizliklerinde⁵⁰⁹ ve bu durumun askeri okullarda okuyan öğrencileri daha fazla sorumluluk almaya zorlamasında aramak gerekmektedir.

⁵⁰⁵ A.g.e., s. 33.

⁵⁰⁶ İlder Turan, bu geçişi, “okullardan mezun olanların örgütle bağlarını yitirmemelerinin sonucu olduğu kadar; İstanbul’da bulunan aydınların katılabileceği hazır bir örgütün bulunmasının bir sonucu” olarak görmüştür. Turan, a.g.m., s. 180.

⁵⁰⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler, 1. Cilt**, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1984, s.s. 19 – 20.

⁵⁰⁸ Kemal Özbay’dan alıntılanan Metin Özata, **Atatürk ve Tıbbiyeliler**, 2.b., Umay Yay., İzmir, 2009, s. 30; Kazım Karabekir ise dört yılın sonunda cemiyetin üye sayısının 900’e vardığını ifade etmektedir. Karabekir, a.g.e., s. 281.

⁵⁰⁹ Turan, a.g.m., s. 182.

2.2.2. Yapılanma Dönemi (1889 – 1902)

1889 yılında kurulan İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti, “gizlilik” esasına dayalı olarak kurulmuştur. Bu durum, otoriter anlayışın gazabına uğrama ihtimaline karşı zorunlu bir önlemdir. Ancak cemiyetin kurucusu olan İbrahim Temo’nun daha önce Brindizi ve Napoli’de bulunan mason localarını ziyaret etmesinin ve de İtalyan Mason Teşkilatları tarihi ile örgütlenme yöntemleri hakkında geniş bilgi toplamasının⁵¹⁰ bu gizlilikte etkili olduğu yadsınamaz.

Cemiyet kısa süre içerisinde yoğun ilgiyle karşılaşmış ve örgüt ağı genişledikçe niteliği çeşitlenmiş ve farklı fikirleri içerisinde barındıran bir “hareket”e dönüşmeye başlamıştır. Amaçları itibariyle öğrenciler arasında “*cihad-ı mukaddese*”⁵¹¹ olarak adlandırılan hareket, askerî tıbbiyenin yanı sıra harbiye, mülkiye, hukuk ve bahriye okullarında da taraftar bulmuştur. Bununla birlikte öğrencilerin yanı sıra gerek halktan gerekse bürokrasiden çok sayıda kişi harekete omuz vermiştir. Böylelikle hareket, tıpkı bir önceki kuşakta da olduğu gibi “*gençlik hareketi*” niteliğini yitirerek, “*gençliğin de içinde bulunduğu bir hareket*”e evrilmiştir. Bir yandan yurt içinde örgütlenme çalışmaları sürerken, öte yandan Kahire’de Ahmet Verdani ve Paris’te Ahmet Rıza’yla irtibat kurulması,⁵¹² bu evrilmeye ivme kazandırmıştır.

Padişah II. Abdülhamit, 1892 yılında cemiyetin varlığından haberdar olmuştur.⁵¹³ Böylelikle hareketin gizemi çözülmeye başlamıştır. 30 Eylül 1895’te başlayan ve üç gün süren Ermeni ayaklanması, Jön Türk Hareketi’nin kendini ifşa etmesine neden olmuştur.⁵¹⁴ Bu nedenle söz konusu protestolar sırasında Babıali’nin basılması girişimi ve Servet Bey isminde bir subayın öldürülmesi üzerine Jön Türkler bir “*refleks*” göstererek bir bildiri yayınlamışlar ve olaylara tepki göstermişlerdir.⁵¹⁵ Bu tepkinin iki açıdan önemi vardır; birincisi hükümetin daha önceden haberdar olduğu hareketin ilk kez kendini ifşa ederek, mücadelesini Avrupa kamuoyuna bildirmiş olması, diğeri ise “*İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti*”nin yerine “*Osmanlı İttihad*

⁵¹⁰ Petrosyan, a.g.e., s. 175.

⁵¹¹ Doktor Rıza Nur, *Tıbbiye Hayatından*, Matbaa-i Hayriye, İstanbul, 1327, s. 29.

⁵¹² Hanioglu, a.g.e., s. 26.

⁵¹³ Tepedenlioğlu, a.g.e., s. 51; Ramsaur, a.g.e., s. 35.

⁵¹⁴ Karabekir, a.g.e., s. 283.

⁵¹⁵ Bildiri metni için Bkz. EK – 1; Temo, a.g.e., s.s. 41 – 42.

ve *Terakki Cemiyeti*” adının kullanılmasıdır. Anlaşılacağı üzere Ahmet Rıza’nın harekete dahil olması, söz konusu bildirin yayımlanmasından önce gerçekleşmiştir.⁵¹⁶

Bu ortaya çıkış, siyasî baskının artmasını da beraberinde getirmiştir. Söz konusu siyasî baskı, zaman zaman okullarda şiddet yaşanmasına kadar varmıştır. Bu şiddet olayları, II. Abdülhamit’e karşı olan siyasal muhalefeti, kine ve nefrete dönüştürmeye başlamıştır.⁵¹⁷ Bununla birlikte 1895 yılı sonlarında⁵¹⁸ hareketin kurucu kadrosunda yer alan Abdullah Cevdet, İshak Sükûtî, Şerafettin Mağmumî ve Kerim Sebâtî gibi isimlerin tutuklanarak sürgüne gönderilmeleri hareketin ödediği ilk “*bedel*” olmuştur.

1890’lı yılların ortalarında cemiyetin niteliğinde yaşanan değişimler, hareketin seyirini derin bir şekilde etkilemiştir. Özellikle örgütlenme ağının yurtdışına doğru genişlemesi, bir yönüyle hareketi düşünsel açıdan “*heterojen*”leştirerek olası bir kaosa neden olurken, diğer yönüyle Türk entelijansiyasının önemli isimlerinin harekete dahil olmasını sağlayarak örgüte yönelik ilginin artmasını sağlamıştır.

Örgüt ağı genişledikçe cemiyetin dayandığı felsefî temelin etkisini yitirmesi, hareketi “*siyasal*”laştırmıştır. Bu nedenle gruplar arasındaki düşünsel ve metodolojik farklar, “*dağınık*” bir görüntü sergileyen hareketi aslında “*kaotik*” bir çehreye büründürmüştür. Bu dönemde ayakta kalan Jön Türk örgütleri arasında Ahmet Rıza’nın öncülüğündeki Paris ekibi, Hoca Kadri’nin yönetimindeki Kahire ekibi, İshak Sükûtî ile Abdullah Cevdet’in liderlik ettiği Cenevre ekibi ve İbrahim Temo’nun gayretleriyle oluşan Balkan ekibi dikkat çekmektedirler.⁵¹⁹

Ayrıca hareketin örgütsel ağının genişlemesi, imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan gençleri, psikolojik açıdan harekete dahil olmayı teşvik edici bir rol oynamıştır. Özellikle Cenevre şubesinin oluşumunda önemli katkıları bulunan Mithat Şükrü (Bleda) Bey’in anlattıkları, Jön Türk Hareketi’nin oluşumunda psikolojik faktörün önemini ortaya koyan önemli örneklerdendir:

⁵¹⁶ Cemiyetin isminin “*İttihat ve Terakki Cemiyeti*”ne dönüştürülmesi, Ahmet Rıza’nın isteğiyle olmuştur. Şöyle ki bu dönemde tıbbiyede öğrenim gören Selanikli Nazım Bey, hem eğitimi Avrupa’da tamamlamak hem de cemiyetin Avrupa’ya açılmasını sağlamak üzere Paris’e gönderilmiştir. Burada Ahmet Rıza ile irtibat kuran Selanikli Nazım’ın çabaları sonuç verir ve Ahmet Rıza, kendi önerisiyle ismi “*İttihat ve Terakki*” olarak değiştirilen cemiyetin Paris’teki temsilciliğini üstlenmiştir. Böylelikle de Jön Türk Hareketi’ne dahil olmuştur. Ramsaur, **a.g.e.**, s. 38 – 39; Taner Aslan, “İttihâd-ı Osmanî’den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne”, **Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 47, (2008), s. 84.

⁵¹⁷ Dayak olaylarının öğrenciler üzerinde yarattığı etki için Bkz. Doktor Rıza Nur, **a.g.e.**, s.s. 72 – 78.

⁵¹⁸ Ramsaur, **a.g.e.**, s.s. 40 – 41.

⁵¹⁹ Tunaya, **a.g.e.**, s. 20.

“Yıl 1895... Sözde buraya yani Cenevre'ye matematik tahsilimi tamamlamaya gelmiştim. Gerçekte ise tek emelim benden önce Avrupa'ya kaçıp Paris'e yerleşen hürriyet kahramanlarıyla beraber çalışmaktı. Ne var ki İsviçre topraklarına ayak basan ilk Türk öğrencilerinden birisi oluyordum. O tarihe kadar Türk ve Müslüman gençlerinin, tahsil için de olsa, tek başlarına Avrupa'ya gitmesi herkesin merakını üzerinde toplayan ender olaylardan birisiydi.

Türk milletini yüzyıllardan beri arzuladığı özgürlüğe kavuşturmak uğruna yabancı diyarlarda sayısız mahrumiyetleri göze alarak çalışan gençlerin atıldıkları macera bana o derece cazip geliyordu ki bu yüzden uğrayabileceğim felâketleri bile düşünmekten zevk alıyordum.

Çok takdir ettiğim Ahmet Rıza Bey'in Paris'e kaçması beni âdeta imrendirmişti. Onun kaçışından çok geçmemişti ki arkadaşlardan Nâzım'ın da tıp tahsili bahanesiyle soluğu Paris'te alması benim için dayanılmaz bir arzunun işareti olmuştu. Artık yerimde duramıyordum, bir an önce onlara ulaşmak, onlarla beraber olmak dayanılmaz bir ideal haline gelmişti. Nihayet işte ben de onların arasındaydım”⁵²⁰

Yahya Kemal Beyatlı da anılarında benzer ifadelerde bulunarak, şöyle demiştir:

“Hayatımda iki yolun başında bulunuyordum. Bu yollardan biri, babama vadettiğim gibi Paris'te sadece tahsil etmek ve ses çıkarmamak, hele Gençtürklerle ihtilat etmemek... İkinci yol ise Gençtürklerin muhitine girmek, Namık Kemal'in fikirlerinden beri gençliğin idrak ettiği sekr ile ortaya atılmak, hür konuşmak, hür söylemek, hür yazmak, hülâsa mevcut idarenin baskısından ayrılmaktı.

Paris'e gelen bir gencin, vatanda alışmış olduğu baskının tesirinden ne kadar çabuk kurtulduğunu hissediyordum. İstibdad idarelerinin insanı alıştırmış olduğu ihtiyarların birkaç gün içinde, nasıl zâil olduğunu anlıyorum. 1903'te Déarcure Kahvesinin gençleri arasında tıpkı Sirkeci'de Yıldız kiraathanesinde imiş gibi korkmak, korku ile düşünmek, düşündüğünü söylememek muhâldi. Bu muhitte insan bütün hissetmiş olduğu tazyiklerden silkiniyordu”⁵²¹

1890'lı yılların ikinci yarısı, Jön Türk Hareketi'ndeki “anomi” halinin arttığı bir süreç olmuştur. Gerek düşünsel, gerekse metodolojik açıdan “birlik” kuramayan hareket, zaman zaman “çatışma”ya dönüşen ayrılıklar nedeniyle giderek anafora sürüklenmiştir. Öyle ki Jön Türk Hareketi, tıpkı Yeni Osmanlılar gibi iktidara ve mevcut düzene muhalefet etmekten başka “ortak noktası” olmayan bir gruba dönüşmüştür. Bu da hareketin parçalı bir görünüm arz etmesine neden olmuştur.

İbrahim Temo'nun şu sözleri, Jön Türk Hareketi'nin nasıl bir “anafor” içerisinde olduğunu anlatmak için yeterlidir:

⁵²⁰ Mithat Şükrü Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü**, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1979, s. 14.

⁵²¹ Yahya Kemal Beyatlı, **Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsi ve Edebî Hâtıralarım**, 2.b., Baha Matbaası, İstanbul, 1976, s.s. 197 – 198.

“(Jön Türkler) Paris’te, Cenevre’de, Londra’da, Kahire’de, Berlin’de, Brüksel’de, hatta Roma’da bile şubeler açtılar. Dergi ve gazete yayınlamağa başladılar. Fakat başta Ahmet Rıza olmak üzere Paris’tekiler firarileri bir noktaya toplamağı ve düzenli olarak idare etmeğı başaramadılar. İshak Sükûti, Tunalı Hilmiler, Derviş Himalar, her iki Şefik Beyler ve saire fikirdaşlar anlaşmadılar. Benim nasihat ve iş’arıma rağmen biri nalına, diğeri mihına vurmağa, Mısır’dakiler de başka havalar çalmağa başladılar”⁵²²

Ahmet Rıza’nın “pozitivist” düşüncesi, hareket içerisindeki ayrılıkları gün yüzüne çıkarmıştır. Ahmet Rıza’nın düşüncesi, destek bulduğu kadar tepki de çekmiştir. Hem düşünsel hem de kişisel nedenlerle Ahmet Rıza’ya yönelik tepkinin arttığı bir dönemde, birçok aydın üzerinde olumlu etkisi bulunan Mizancı Murat’ın 1896 yılında Mısır’a kaçması, yeni bir Jön Türk liderinin doğuşunu da beraberinde getirmiştir. İlerleyen süreçte Mizancı Murat’ın, kaleme aldığı yazılarda Ahmet Rıza’ya yönelik tepkilere ortak olması, Ahmet Rıza karşıtlarından büyük destek almasına yol açmıştır.⁵²³

Bu dönemde hareketin tarihî seyrini etkileyen bir diğer önemli olay ise padişaha yönelik suikast girişimidir. 1896 yılının Ağustos ayında gerçekleştirilmesi planlanan suikast, o sırada Numune-i Terakki Müdürü Nadir Bey’in bu bilgiyi Askerî Okullar Genel Müfettişi Zühtü İsmail Paşa ile paylaşmasıyla açığa çıkmıştır.⁵²⁴

Suikast girişiminin ortaya çıkması cemiyeti derinden etkilemiştir. Hareketle bağlantısı olduğu düşünülen 630 kişinin tutuklanması, hareketin hem örgütsel hem de manevî gücünü bir hayli sarsmıştır. Bu 630 kişiden 324’nün halihazırda öğrenci olması dikkate değer bir durumdur. Taşkılla’da kurulan Divan-ı Harp’te gerçekleştirilen yargılamalar sonucunda tutuklananlardan 77’si 8 Eylül 1897’de Trablusgarp’taki askerî hapishaneye gönderilmişlerdir⁵²⁵. Yine bu 77 kişinin 7’si dışında geri kalanların tümü tıbbiye, harbiye ve mülkiye öğrencileridir.⁵²⁶

⁵²² Temo, **a.g.e.**, s.s. 130 – 131.

⁵²³ Mizancı Murat, bir yazısında Ahmet Rıza için “Paris’te bir mevki kazanmaktan başka bir amacı yoktur. Bu uğurda İslamiyet’i de, Osmanlılığı da feda etmekte tereddüt etmez” demiştir. (Mizancı Murat), “İhtar-ı Halis”, **Mizan**, S. 27, (5 Temmuz 1897), s.s. 2 – 3.

⁵²⁴ Suikast planına göre, Meclis-i Vükela’nın toplandığı bir sırada protesto gösterisi yapılması, bu sırada Babıali’nin işgal edilmesi ve II. Abdülhamit tahttan indirilerek yerine V. Murat, o da olmazsa Mehmet Reşat Efendi’nin tahta çıkarılması düşünülmüştür. Ramsaur, **a.g.e.**, s.s. 47 – 49.

⁵²⁵ “Şeref Sürgünleri” adı verilen bu grupta yer alanların listesi için Bkz. **Ek – 2**. Söz konusu listedekilerden ilk 62’si için Ali Fahri, **Emel Yolunda...**, Müşterek’ül-menfa Osmanlı Şirketi matbaası, İstanbul, 1328, s.s. 58 – 63; geri kalan 16’sı için Kuran, **a.g.e.**, s. 166; Ayrıca sürgünün yaşandığı süreç ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Fevzi Çakmak, “Bir Sürgünün Hikâyesi: Şeref Kurbanları ve Tıbbiyeliler”, **Vatan ve Sıhhat “Tıbbiyenin Yurtseverliği”**, Ed. Eren Akçiçek – Fevzi Çakmak, Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yay., İzmir, 2015, s.s. 27 – 46.

⁵²⁶ Özata, **a.g.e.**, s. 30.

Suikast girişimi sonrası yaşanan tutuklama furyası ve sürgünler, cemiyetin o güne değin aldığı en büyük darbe olmuştur. Kazım Karabekir, cemiyetin yediği bu darbe için *“On sekiz bin azası olduğu ilan olunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hiçbir ses çıkarmadan bu suretle boğulmasına aklım ermemekle beraber çok acıdım”*⁵²⁷ demiştir.

Ancak bu tutuklamalara karşın, İstanbul'da hareketin tam olarak akamete uğratıldığı söylenemez. Suikast girişiminin ardından Çürüksulu Ahmet'in harbiyede öğrenim gören öğrencileri, *“Hüseyn Avni Paşa”* ve *“Süleyman Paşa”* adlarıyla komite kurarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu durum aynı zamanda baskının artmasına da neden olmuş ve II. Abdülhamit yönetimi daha sıkı tedbirler almaya yönelmiştir. Harbiye'den iki sınıf öğrencinin atılması ve okul binasının Haydarpaşa'ya taşınması, bu tedbirlerden en dikkat çekici olanlarıdır.

Tüm tedbirlere rağmen hareketin varlığını sürdürebilmesi, cemiyetin direncinin güçlü olduğunu gözler önüne sermiştir. Padişahın özellikle harbiye üzerinde kurduğu baskı, 1897'den sonra hareketin *“çevre”*ye taşınmış gibi görünmesine yol açmıştır. Oysa hareket *“çevre”*de görünür faaliyetlerine devam ederken, *“merkez”*de ise yer altına inmiştir. Özünde bu durum, II. Abdülhamit için dezavantaj olmuştur. Zira sindirilmiş görünen faaliyetlerin gizlenmesi, II. Abdülhamit'in *“merkez”*deki örgüt üzerindeki kontrol mekanizmasını işletmemesine yol açmıştır. Böylece kendi sonunu hazırlayarak *“genç kadroların”* yetişmesine ister istemez seyirci kalmıştır. Prens Sabahattin, 1904 yılında yazmış olduğu bir makalede bu konuya temas ederek, muhalif gençleri hapsederek yıldırabileceğini düşünenleri, Galileo'yi diz çöktürerek dünyanın hareketini kontrol altına aldığını düşünen Engizisyon hâkimlerine benzetmiş ve Jön Türk Hareketi'nin örgütlülüğü ile ilgili şu bilgiyi vermiştir:

*“Bu şebab (gençlik) nerede mi diyorsunuz? Yalnız hükümetin bildiklerini zikretmiş olmak için memleketin şimalinden (kuzeyinden) cenubuna (güneyine), şarkından (doğusundan) garbına (batısına), İstanbul'dan Yemen'e, Trablus'tan Erzurum'a kadar vilayetimiz var mı ki Bastille ile mücehhez (donatılmış) olmasın. Binlerce kişilerin tevkif ve teb'id edilebilmesi için kendilerinden daha çok binlerce vatandaşlarıyla hemfikir olmaları kabil olur mu?”*⁵²⁸

Suikast girişiminin ardından Kahire'den Avrupa'ya geçen Mizancı Murat, pozitivismeye muhalefet ederek Ahmet Rıza ile tartışmaya girmiştir. Nihayetinde bu

⁵²⁷ Karabekir, **a.g.e.**, s.s. 27 – 28.

⁵²⁸ Sabahaddin, “Hangi Yoldayız?”, **Osmanlı**, S. 131, (22 Zilkâde 1321/10 Şubat 1904), s. 5.

tartışma, hareket merkezinin Cenevre'ye taşınması ve liderliğe Mizancı Murat'ın getirilmesiyle sonuçlanmıştır. Kazım Karabekir, hareketin başına geçme konusunda Mizancı Murat'ın isteksiz olduğunu, ancak Şerafettin Mağmumi'nin şu sözleri üzerine ikna olduğunu ifade etmiştir:

“Millet mahvoluyor. Kurtuluş çarelerini arayan hamiyetli vatandaşlar Yemen ve Fizan çöllerinde, Rodos ve Akka kalelerinde ölüyor. Gurbet ellerine kaçanları da perişan oluyor. Ahmet Rıza dinsiz ve hamiyetsiz bir adamdır. Her nasılsa cemiyetin başına geçmiştir. Kendi menfaatlerini temin maksadıyla Yıldız cellatlarına rahmet okutacak bir surette Cemiyete işkence edip gidiyor. Eğer siz bunu men etmezseniz yarın millet sizi de Yıldız takımından daha zalim ve gaddar tanıyarak lanet okuyacaktır. Cemiyetin reisliği sizin üzerinizde ittifakla kabul olduğundan bunu reddetmeyiniz!”⁵²⁹

Şerafettin Mağmumi'nin bu ifadeleri, aynı zamanda cemiyet içindeki çekişmenin ilanıdır.

Mizancı Murat'ın liderliği çok uzun sürmemiştir. Muhalif hareketi bir türlü yok edemeyen II. Abdülhamit, amcası Abdülaziz'i örnek alarak sürgündekilerle “kompromi” yoluna gitmiş ve Avrupa'daki Jön Türkler ile görüşmesi için Ahmet Celalettin Paşa'yı görevlendirmiştir.

II. Abdülhamit'in bu hamlesindeki temel amacının Jön Türk Hareketi'ni güçsüz düşürmek olduğuna şüphe yoktur. Ahmet Celalettin Paşa'nın önce Paris'te, ardından Cenevre'de hareketin önde gelen isimleriyle görüşmesi, muhalifler içerisinde yoğun tartışmalara neden olmuş ve nihayetinde hareket içerisindeki ayrılıkları derinleştirmiştir.

Paris'te bulunan Ahmet Rıza ve ekibi, öne sürülen şartlardan ötürü II. Abdülhamit'e karşı direnmeyi tercih ederlerken, Mizancı Murat ise tüm karşı çıkışlara rağmen anlaşma yoluna gitmiştir. Mizancı Murat'ın II. Abdülhamit ile anlaşmasına karşı çıkan, yalnızca Ahmet Rıza ve ekibi olmamıştır. Cenevre'de bulunan ve hareketin kurucu kadrosunda yer alan isimler de bu duruma direnmeyi tercih etmişlerdir. Ancak Ahmet Rıza ve ekibine karşı mesafeli duruşlarını da korumuşlardır.

Hareketin lideri konumunda olan Mizancı Murat'ın, II. Abdülhamit ile anlaşması, cemiyete karşı indirilmiş bir darbe olmuştur. Zira Mizancı Murat'ın ardından bir süre direnen İshak Sükûtî, Abdullah Cevdet ve Tunalı Hilmi gibi

⁵²⁹Karabekir, a.g.e., s. 293.

cemiyetin önde gelen isimleri de elçiliklerde kendilerine vaat edilen memuriyetleri kabul ederek, iktidara boyun eğmişlerdir.⁵³⁰

Tüm bunlar hareket içerisinde büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Denilebilir ki Mizancı Murat'ın Avrupa'ya kaçıışı Jön Türk Hareketi'ne mensup gençleri ne kadar ümitlendirdiyse, II. Abdülhamit ile anlaşması da o kadar hayal kırıklığı yaratmıştır. Mithat Şükrü Bey, bu hayal kırıklığını “*Mücadeleye ne ümitlerle başlamıştık ve şimdi nasıl bitiyordu*”⁵³¹ diyerek açıklamış, Resneli Niyazi ise “*Murat Bey'in hareketi bütün gençlere bir insana bağlanmanın, çalışmada aleniyet ve itimadın kötülüğünü göstermişti*”⁵³² sözleriyle Mithat Şükrü'nün ifadelerini desteklemiştir.

Ülken, konuya farklı bir bakış açısıyla yaklaşarak Jön Türkleri asıl hayal kırıklığına uğratan hususun Murat Bey'in II. Abdülhamit ile anlaşması değil, bu anlaşmayı “*münferit*” bir şekilde gerçekleştirmesi olduğunu söylemiştir.⁵³³ Mardin ise bir önceki kuşak hareketi olan Yeni Osmanlılarda da görüldüğü gibi Mizancı Murat'ın ve kendilerine vaat edilen memuriyetleri kabul eden Jön Türklerin dönüşlerinin, fikirlerinden vazgeçme olarak yorumlanmasının bir hata olacağını söyleyerek, bu davranışların çok daha karmaşık kökleri bulunduğuna dikkat çekmiştir.⁵³⁴

Yine de kısa vadede merkezî otorite açısından “*başarılı*” sayılabilecek bu hamle, Paris'teki Ahmet Rıza ve ekibinin direngenliği nedeniyle akamete uğramıştır.

Mizancı Murat'ın II. Abdülhamit ile anlaşarak İstanbul'a dönmesinden sonra⁵³⁵ Cenevre'deki Jön Türk Hareketi dağılırken, Şerafettin Mağmumî'nin de içinde bulunduğu grup, herhangi bir anlaşma yapmamakla birlikte (Ahmet Rıza'ya muhalif olmasından ötürü) harekette üçüncü bir kol olarak faaliyetlerini sürdürmüştür.

Her ne kadar zaman zaman Ahmet Rıza'nın pozitivist fikirlere sahiplenmesi bir gerekçe olarak gösterilse de bu dönemdeki ayrışmaların, esasında “*düşünsel*”den çok, “*kişisel*” bir karakter taşıdığı söylenebilir. Zira bu dönemde en çok tartışılan konulardan birisi de Ahmet Rıza'nın tavırlarındaki hodbinliktir. Dolayısıyla Şerafettin

⁵³⁰ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 1046; Jön Türk Hareketi içerisinde boyun eğenler olsa da Ahmet Celalettin Paşa, muhaliflere pek güvenmemiştir. Paris'ten Mabeyn'e yazdığı 21 Temmuz 1897 tarihli mektupta Jön Türkleri “*Ermenilerden daha menhus, Yunanlılardan daha beter vatan düşmanı*” olarak nitelendirmesi ve Jön Türklerle maaş bağlanmasının isabetsiz bir iş olacağını belirtmesi bu güvensizliğini ortaya koymuştur. **B.O.A.** Y.EE.. 15-68 (H-20/02/1315 – 21/07/1897)

⁵³¹ Bleda, **a.g.e.**, s. 19.

⁵³² Resneli Niyazi, **Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı**, 2.b., Panama Yay., Ankara, 2018, s. 29.

⁵³³ Ülken, **a.g.e.**, s. 129.

⁵³⁴ Mardin, **Yeni Osm...**, s. 443.

⁵³⁵ Mizancı Murat'ın dönüş süreci için **Bkz.** Ahmet Bedevî Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, 2.b., Kaynak Yay., İstanbul, 2000, s.s. 61 – 80.

Mağmumî'nin ve Ahmet Rıza'nın ayrı grupların önde gelen isimleri olarak varlıklarını sürdürmelerini bu düzlem üzerinden değerlendirmek akla daha yatkın gelmektedir.

Aslında hareketi ayakta tutan Ahmet Rıza'nın pozitvizminin de, Cenevre'de Osmanlı gazetesi etrafında toplanan grubun⁵³⁶ fikirlerinin de “ilerici” karakter taşıması, söz konusu ayrışmaların düşünsel olmadığını kanıtlamaktadır.

Mizancı Murat'ın başkente dönüşünün iki önemli sonucu olmuştur. Bunlardan birincisi, Ahmet Rıza ve ekibinin hareket içerisindeki prestijini arttırmasıdır. Bu prestij II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da devam etmiştir. Öyle ki kimilerinin gözünde “bir kahramanlık örneği”,⁵³⁷ kimilerinin gözünde ise “müsecem bir feragat timsali”⁵³⁸ olmuştur.

İkinci önemli sonuç ise cemiyetin isminin “Terakki ve İttihat” olarak değiştirilmiş olmasıdır. İleride II. Meşrutiyet'in kahramanları arasında yer alacak olan Enver Bey, bu değişikliğin nedenini şu sözlerle açıklamıştır:

*“312 senesinde cemiyete vurulan darbe esnasında, mühür de hükümete satılmış olduğundan, İttihad ve Terakki namı Terakki ve İttihad'a tahvil edilmişti”*⁵³⁹

Enver Bey'in ifadelerinde yer alan “mühür de hükümete satılmış olduğundan” ifadesi önemlidir. Zira bu ifade, Mizancı Murat'ın hareket içerisinde neden “hain” olarak anıldığının da gerekçesi olmuştur.

1900'lü yıllara gelindikçe Jön Türk Hareketi'ni oluşturan örgütlerin hem düşünsel hem de metodolojik olarak daha da çeşitlendiği görülmektedir. Özellikle II. Abdülhamit'in otoriter yönetim tarzına duyulan hoşnutsuzluğun nefrete dönüştükçe şiddete eğilimli örgütlerin artması dikkat çekmektedir. Bu nedenle söz konusu örgütler, bir bakıma II. Abdülhamit'in otoriter yönetim tarzına karşı duyulan nefreti simgelemektedirler. Zira belirgin bir felsefi altyapısı olmayan “Osmanlı İhtilâl Fırkası”, “Türk Anarşist Cemiyeti” ve “Osmanlı Hareket Komitesi” gibi oluşumların herhangi bir düşünsel esasa dayanmaksızın “ihtilalci” yöntemleri savunması, bu cemiyetlerin II. Abdülhamit'e karşı duyulan nefretin ürünü olduğunu göstermektedir.

⁵³⁶ Bu grup Mizancı Murat'ın başkente dönüşünden bir süre sonra Cenevre'de kurulmuş olmakla beraber aralarında İttihâd-ı Osmani'nin kurucu kadrolarından İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet gibi isimler de yer almıştır

⁵³⁷ Samet Ağaoğlu, **Hayat Bir Macera! Çocukluk ve Gençlik Hatıraları**, 1.b., Kitap Yay., İstanbul, 2003, s. 9.

⁵³⁸ Mentеше, **a.g.e.**, s. 113.

⁵³⁹ Halil Cengiz Erdoğan, **Enver Paşa'nın Anıları (1881 – 1908)**, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 1991, s. 68.

Özellikle Osmanlı İhtilâl Fırkası tarafından yayınlanan şu beyanname, söz konusu nefretin boyutunu açığa vuran bir belge niteliği taşımaktadır:

“... Osmanlılar! Biliniz ki kudurmuş bir köpeği gebertmek farzdır! İşte bugüne kadar kan dökmekten sakınmış olan «Osmanlı İhtilâl Fırkası» artık zalimlerin haddini silâhla bildirmeye ve mazlûmların intikamını almaya iyice karar verdi. ...

Zabıta güruhu ve asker takımı yolumuzu kesmeye kalkışırsa aramızı ancak ölüm ayırabilecektir. Evet, öleceğiz, öldüreceğiz, keseceğiz, biçeceğiz, yakacağız, yıkacağız... hiç kimseden pervamız yok!

... O canavar Padişahın (Yıldız) ını söndürecek ve külünü semaya doğru savuracak olan (dinamit)ler bile elde, belde hazırdır. Halkın selâmeti, herhangi noktayı gösterirse oraya atılacaktır.

... (Ya hak, ya ölüm) diyerek (Meclis-i Mebusan) ı açtırmak ve şu zalim hükümeti kökünden söküp atmak üzere biz işe sellemehüsselâm başlayacağız, bildiriyoruz»

(Mühür) İhtilâl Fırkası. Ya hak, ya ölüm”⁵⁴⁰

1899 yılında II. Abdülhamit'in kız kardeşiyle evli olan Mahmut Celalettin Paşa ve oğullarının⁵⁴¹ Jön Türk Hareketi'ne katılmaları, yalnızca hareketin değil, Türk Siyasi Tarihi'nin önemli bir gelişmesi olmuştur. Zira bu gelişme, gelecekte Türk siyasetinin önemli ideolojik ayrışmalarından birinin öncülüğünü yapan Prens Sabahattin'in tarih sahnesine çıkışı yolunda attığı ilk adım olmuştur.

Prens Sabahattin ve kardeşinin tarih sahnesine çıkış yolunda attıkları ikinci adım ise 1 Nisan 1901 tarihli Osmanlı gazetesinde Jön Türk Hareketi içerisindeki parçalanmışlığa son vermek adına yayınladıkları bildiridir. Prens Sabahattin ve Prens Lütfullah, “*Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza*” başlığını taşıyan bildiride “*Osmanlılığı teşkil eden bilcümle anasırın, mensup oldukları kavim namına hürriyet talep eden vekilleri birleşip bir kuvve-i müttehide-i umumiye vücuda getirmeli ve o ittihad netice-i matlubenin istihsaline kadar hiçbir suretle duçar-ı tezelzül olmamalıdır.*”⁵⁴² diyerek herkesi II. Abdülhamit rejimi karşısında “bir” olmaya çağırılmışlardır. Böylelikle 10 ay sonra toplanacak olan kongrenin temellerini atmış ve hareketi yeni bir aşamanın eşğine getirmişlerdir.

⁵⁴⁰ Kuran, **Osmanlı İmp...**, s. 224.

⁵⁴¹ Prens Sabahattin ve Prens Lütfullah.

⁵⁴² Çağrı metninin tamamı için bkz. “Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza”, **Osmanlı**, S. 81, (1 Nisan 1901), s.s. 2 – 5.

2.2.3. Nitelikli Ayrışma Dönemi (1902 – 1907)

1890 yılların ikinci yarısından itibaren cemiyet faaliyetlerinin ivme kazanması, imparatorluk yönetimindeki siyasî baskıyı arttırmıştır. Siyasî baskının artması, bir yandan cemiyeti daha ilgi çekici hale getirirken, öte yandan hareket içerisinde düşünsel ve metodolojik ayrımların yaşanmasına neden olmuştur. Nihayetinde bu durum, hareketi parçalı bir yapı haline getirmiş ve güçsüz düşmesine neden olmuştur.

Parçalı yapının harekete zarar verdiğini görenler, hareket içerisinde birliği sağlayabilmek amacıyla 1899 yılın Sonbaharı'nda kongre toplamak istemişlerse de Ahmet Rıza ve ekibinin bu fikre sıcak bakmaması nedeniyle söz konusu girişim sonuçsuz kalmıştır.⁵⁴³

Ancak etkili bir muhalefet için hareketin “bir” olması gerektiğine dair inanç ve ihtiyaç her geçen gün biraz daha artmıştır. Nitekim 1899 yılında Avrupa'ya kaçarak harekete yeniden canlılık getiren Prens Sabahattin ve kardeşi Prens Lütfullah da zaman zaman yayınladıkları bildirimlerde “birlik” vurgusu yaparak, bu yönde bir farkındalık yaratmaya çalışmışlardır.

Nihayetinde Ahmet Rıza'nın da ikna olmasıyla birlikte “kongre” fikri yeniden gündeme gelmiş ve ilk kongre, 4 – 9 Şubat 1902 tarihlerinde Paris'te gerçekleştirilmiştir. “Osmanlı Hürriyetperverân Kongresi”⁵⁴⁴ adıyla anılan bu kongre, Jön Türk Hareketi'ni yeni bir aşamaya taşımıştır.

Henüz 25 yaşında bir genç olan Prens Sabahattin ile kardeşi Lütfullah'ın çağrısıyla toplanan kongreye Türk, Arap, Rum, Kürt, Ermeni, Arnavut, Çerkez ve Musevî unsurlardan oluşan 47 delege katılmıştır. Hayli sancılı geçen tartışmaların sonunda genel geçer konularda hem fikir olan delegeler, detaylarda derin ayrılıklar yaşamışlardır.

⁵⁴³ Kuran, a.g.e., s.s. 247 – 250.

⁵⁴⁴ “I. Jön Türk Kongresi” veya “Osmanlı Liberalleri Kongresi” de denilen bu toplantı için “Osmanlı Hürriyetperverân Kongresi” deyiminin kullanılması bilinçli bir tercihtir. Şayet “I. Jön Türk Kongresi” deyimini kullanılırsa, teorik olarak kongrenin ana bileşenlerinden olan, ancak Jön Türkler ile gerek düşünsel alanda gerekse nihai hedef hususunda hiçbir ortak noktası bulunmayan gayri-Türk unsurlar da “Jön Türk” olarak kabul edilmiş olacaktır. Dolayısıyla söz konusu unsurlar Jön Türk Hareketi'ne destek olmakla birlikte “Jön Türk Hareketi”nin içerisinde değildirler. Bununla birlikte kongreye katılanların içinde liberal eğilimlerin karşısında olan grupların olması da Ramsaur'un kullandığı “Osmanlı Liberalleri Kongresi” deyiminin kullanılmasına izin vermemektedir. Ahmet Rıza örneğinde olduğu gibi liberal eğilimli olmayan kimselerin de pekâlâ “hürriyetperver” olabileceği gerçeği ve kongreye katılan grupların ortak taleplerinden birisinin de “hürriyet” olması, tüm bu farklı unsurları bir araya getiren en birleştirici tabir olarak “Osmanlı Hürriyetperverân Kongresi”ni ön plana çıkarmıştır. Üstelik bu dönemde yayınlanan Jön Türk gazetelerinde de söz konusu kongreye “Osmanlı Hürriyetperverân Kongresi” denilmesi de bu tabiri orijinal hale getirmiştir. “Paris'te Osmanlı HürriyetPerverân Kongresi”, **Osmanlı**, S. 104, (16 Nisan 1902), s. 1.

Hem fikir olarak alınan kararlar şöyle sıralanabilir:

“1 – Bugün var olan ve yirmi beş yıldır boyunduruğu altında yaşadığımız baskı rejimiyle, İmparatorluk dahilindeki bütün yanlışlardan sorumlu olan ve insanlık karşısında utanç duymamıza yol açan rejimle Osmanlı halkları arasında hiç bir ilişki olmadığını beyan ederiz.

2 – İmparatorluğun çeşitli halkları ve ırkları arasında, Hatt-ı Hümayûn ve uluslararası anlaşmalarca tanınacak haklardan ayrılık gözetilmeksizin yararlanmalarını sağlayacak bir uzlaşma yaratmak amacındayız. Böylelikle mahallî yönetimde söz sahibi olmak konusundaki haklı istekleri yerine getirilecek, bütün vatandaşlara eşit hak ve görevler tanınacak ve bu birliği sürdürebilecek biricik güç olan Osmanlı hanedanına ve tahtına karşı sadakat duygusunun uyanması ve yaşaması sağlanacaktır.

3 – Şartlar ne olursa olsun, Osmanlı halklarının emellerini ve vatanseverlerin çabalarını şu üçlü amaca yöneltmeyi görev biliyoruz:

A) Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün ve bölünmezliğinin sürdürülmesi,

B) İlerleme için ön koşul olan iç işlerinde düzen ve barışın sağlanması,

C) İmparatorluğun temel kanunlarına ve bu kanunların en önemlisi ve Osmanlı halklarının hak ve siyasal özgürlüğünün ve genel ıslahatın keyfi idare karşısında tek savunucusu olan 1876 Anayasasına saygı beslenmesi.

4 – Uluslararası antlaşmalara ve özellikle Berlin antlaşmasına beslediğimiz saygıyı bir kere daha belirtiriz. Bu antlaşmanın Türkiye'nin iç düzeni ile ilgili konulardaki görüşleri İmparatorluğun bütün eyaletlerini kapsar duruma getirilecektir”⁵⁴⁵

Ancak bazı delegelerin, bu ilkelerin sürdürülebilmesi için 1856 Paris ve 1878 Berlin Antlaşmaları'na taraf olan devletlerin “iyi niyetli” müdahalesini istemeleri, kongrenin ikiye ayrılmasına neden olmuştur. Zira Ahmet Rıza ve ekibi, bu öneriyi yayınladıkları şu bildiriyle reddetme yoluna gitmişlerdir:

“Kongreye katılmakla çeşitli Osmanlı unsurları arasında bir birleşme sağlamayı umut etmekte, birleşmemiz halinde yaratılacak bu güç sayesinde bir kazanç beklemekteydik. Kanunen hakkımız olan bu umutlarımızda hayal kırıklığına uğradığımızı üzümlere belirtiriz.

Kongre'nin çoğunluğu Türkiye'de ıslahat yapılması için büyük devletlerden – iyi niyetli – bir müdahale isteyecek kadar kendini aşağılamış bulunuyor. Büyük devletlerin bizim ülkemizin çıkarlarıyla çatışan kendi çıkarlarını ön plâna alacağına inanan biz azınlık grubu ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığına dokunacak herhangi bir müdahaleye kesinlik karşıyız.

Ancak, gösterilmeye çalışıldığı gibi Avrupa'ya karşı düşmanca hisler besliyor değiliz; aksine, temel ilkelerimizden biri, Avrupa uygarlığının, özellikle bilimsel ilerlemesinin ve pratik kuruluşlarının ülkemizde yaygınlaşmasını sağlamaktır. Onun (Avrupa'nın) çizdiği yolda ilerlemekteyiz ve yabancı müdahalesine karşı direnmemizde bile ilham

⁵⁴⁵Ramsaur, a.g.e., s. 85.

kaynağımız büyük bir kıskançlıkla savundukları bağımsızlıklarından haklı bir gurur duyan Avrupa halklarının vatanseverlik duyguları olmuştur"⁵⁴⁶

Nihayetinde ilk kongre, görünürde bir "hiç" ile sonuçlanmıştır. Ancak yıllar sonra ortaya çıkacak ideolojik ayrımların temelleri de bu kongrede atılmıştır. Öyle ki bu kongre, hem II. Meşrutiyet Dönemi'nin hem de Cumhuriyet Dönemi'nin siyasî gidişatına yön verecek ve onlarca yıl sürecek bir kutuplaşmanın da miladı olmuştur.

Bu arada "Osmanlı Hürriyetperverân Kongresi"nin en dikkat çekici noktalarından birisi de yalnız yayın ve propaganda ile inkılâp yapılamayacağı, askerî kuvvetlerin de sürece dâhil edilmesi gerektiği fikrinin gündeme gelmiş olmasıdır.⁵⁴⁷ Bu fikir, esasında hareketin etkisizliğine bir tepkidir.

Bu kongreden sonra "sosyoloji ve siyasal bilimler" alanında kuramsal çalışmalara yönelen Prens Sabahattin, merkez kaç eğilimler taşıyan unsurları imparatorluğa bağlı kılabilmek için Anglo-Sakson felsefesinden mülhem "adem-i merkeziyet" fikrini savunmuş ve fikirlerini "Osmanlı" gazetesi aracılığıyla yaymaya çalışmıştır. Ahmet Rıza ve ekibi ise imparatorluğun parçalanmasını önlemenin ancak merkeziyetçi bir yapıyla mümkün olabileceğini öne sürerek, "görüşlerinin sesi" olarak kullandığı Meşveret'in yanı sıra "Şura-yı Ümmet" adıyla bir gazete daha çıkarmaya karar vermişlerdir.

Buradan hareketle, kongreye değin ağırlıklı olarak "kişisel" nedenlerden ötürü hayli parçalı bir görünüm arz eden Jön Türk Hareketi, ilk kez "fikir" düzleminde bir ayrışma yaşamıştır. Söz konusu parçalı yapı kongreden sonra da devam etmiştir. Ancak Jön Türk Hareketi, iki ana ekseninde tanımlanmaya başlamıştır.

Bunlar, "pozitivist" fikirleriyle ön plana çıkan Ahmet Rıza ile zaman içerisinde "liberalizm" in temsilcisi haline gelen Prens Sabahattin ekibidir.

Kongreden sonra yoluna pozitivist ilkeler doğrultusunda ilerlemeye karar veren grup, aynı yılın Nisan ayında "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti" adıyla mücadelesini sürdürmüştür.

Cemiyet, Şura-yı Ümmet gazetesinde yayınlanan bir haber vasıtasıyla programını şu şekilde açıklamıştır:

⁵⁴⁶ A.g.e., s. 87.

⁵⁴⁷ Kuran, **İnkılâp Tar...**, s. 190; Bu fikrin sahibi Arnavut İsmail Kemal Bey idi. İsmail Kemal Bey, aynı zamanda kongreden kısa bir süre sonra başarısızlıkla sonuçlanan ihtilal girişimi için Prens Sabahattin'i de ikna eden kişi idi.

1 – Devlet-i aliyye-i Osmaniye'nin istiklal-i siyasi ve tamami-i mülkisini her türlü müdahale-i ecnebiyyeden masun bulundurmak ve iade-i şevketine çalışmak,

2 – İdare-i keyfiye ve müstebidenin bir hükümet-i meşrutaya inkılabına ve 7 Zilhicce 1293 tarihli Kanûn-ı Esâsî ahkâmının tazyik ve icrasına çalışmak,

3 – Ümmetin hukukunu müdafaa ve temin ve hükümetin ahvalini ıslah etmek gibi vazifeler hep Osmanlıların hamiyet ve gayretinden beklenildiği ve necat ve saadet yalnız Osmanlılıkta arandığı cihetle erkâr-ı umumiyeyi bu yolda tenvire çalışmak,

4 – Osmanlı anasır-ı muhtelifesi arasında ihsasat-ı vatanperveraneden mütevellit bir ittihad-ı samimî vücuda getirmek, müslim ve gayri müslim tebaa-yı Osmaniye'nin siyaseten tevhid-i efkârına çalışmak,

5 – Hükümet başında bulunanları ihtiyacat ve terakkiyât-ı zamaneden haberdar ve ifâ-yı vazifeye davet ve icbar etmek,

6 – Bir taraftan memalik-i Osmaniye'den her ferdin ve her kavmin refah ve saadeti ıslahat-ı umumiye ile kaîm ve kabul olacağını ahaliye anlatmak ve diğer taraftan Ümmet-i Osmaniye'nin asrımızda en müterakki milletlerle hem-mertebe olmak istidadından mahrum bulunmadığını enzar-ı ecanip ve ağyarda ispata çalışmak,

7 – Saray zindanlarında hapse mahkûm ve her türlü niam-ı maarif ve medeniyeden mahrum olan aile-i saltanat efradını bu hal-ı esaretten kurtarmaya, müktesebat-ı ilmiyeden hissedar etmeye ve Hanedan-ı Osmanî'nin makam-ı hilâfet ve saltanatta – mülk ve millete nafi olacak surette – bekasını takviyeye çalışmak”⁵⁴⁸

Liberaller ise örgütlenme konusunda aceleci davranmamışlardır. 1906 yılında kurumsallaşmaya karar veren liberaller, “Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziye Cemiyeti”ni kurmuşlardır. Dört madde halinde açıklanan kuruluş esasları, aynı zamanda bu grubun siyasî fikirlerini özetlemektedir:

“1 – Hürriyet-i şahsiye ve saadet-i ictimâiyeyi talim eden fenn-i ictimâin vatandaşlarımız arasında tamimi... Kitaphane-i ictimâideki âsâr-ı mühimmenin lisanımıza nakli.

2 – Anâsır – ı muhtelif – i Osmaniye arasındaki ihtilâfin tedricen itilafa tahvili.

3 – Memâlik – i mütemedinnede hukuk-ı Osmaniye'nin müdafaa ve Türklük lehine devamlı bir cereyân-ı fikri tevlidi.

4 – Memleketin nukat-ı lazimesinde teşkilat-ı muntazama ihdâsı”⁵⁴⁹

Ancak bunların iki grubun dışında irili ufaklı grupların bulunduğu da bilinmektedir.

Bu gruplardan birisi Askerî İhtilal Cemiyeti'dir. Askerî İhtilal Cemiyeti, 1902 yılında Darendeli İsmet, Bosnalı Veli, Nişancalı Mazhar ve Ahmet Bedevî (Kuran)

⁵⁴⁸ “İfade-i Mahsusa”, Şûra-yı Ümmet, S. 1, (10 Nisan 1902), s. 1.

⁵⁴⁹ “Başlıksız”, Terakki, S. 1, b.t.y., s. 1.

tarafından kurulmuştur. Carbonari esasına göre örgütlenen cemiyette üyelerin ömürleri boyunca memleket için çalışmayı taahhüt etmeleri esas tutulmuştur. Bununla birlikte cemiyetin, mensuplarına eski Türkçe kelimelerden takma isim vermeleri dikkate değerdir.⁵⁵⁰

Çoğunlukla yasaklı eserleri temin ederek öğrenciler arasında okunması için çaba sarf eden ve mevcut rejimin baskılarını ortadan kaldırarak, Kanûn-ı Esâsî'nin yeniden yürürlüğe konması amacını güden cemiyetin propagandasının esasını ise “*milli duygularını yüceltme ve vatan hissini kabartma*” oluşturmuştur.⁵⁵¹

Bu dönemde dikkat çeken oluşumlardan birisi de Edhem Ruhi, Tunalı Hilmi ve Abdullah Cevdet'in öncülüğünde kurulan “*Osmanlı İttihad ve İnkılâb Cemiyeti*”dir. 30 Mart 1904 tarihinde kurulan cemiyet, anarşizmi dahi imrendirecek aşırılıkta söylemleri ile dikkat çekmiştir.⁵⁵²

“*Osmanlı İttihad ve İnkılâb Cemiyeti*” ile aynı dönemde kurulan ve isim benzerliği olan bir başka cemiyet daha vardır. “*Cemiyet-i İnkılâbiye*” ismini taşıyan ve 1904 – 1905 yıllarında faaliyet gösteren cemiyetin yönetiminde Satvet Lütfi, Hamit, Ferit Necdet, Namık Zeki⁵⁵³ ve Mahmut Bey yer almıştır.⁵⁵⁴

Hiç kuşku yok ki bu süreçte ortaya çıkan oluşumların en önemlilerinden birisi de 1906 yılında Şam'da kurulan “*Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*”dir. Bu cemiyeti önemli kılan husus, kuruluşundan 13 yıl sonra başlayacak olan bağımsızlık mücadelesinin önemli isimlerini bünyesinde barındırıyor olmasıdır. Bu nedenledir ki 25 yaşında, genç bir Kurmay Yüzbaşı olan Mustafa Kemal'in liderlik ettiği cemiyetin kuruluş sürecine kısaca değinmekte fayda vardır.

1905 yılında Şam'da bulunan 5. Ordu'ya atanan Mustafa Kemal, burada muhalif tutumu nedeniyle 1903 yılında sürgün olarak gelen ve burada “*Vatan*” ismiyle bir cemiyet kurmuş olan Mustafa Elvan (Cantekin) ile tanışmıştır.⁵⁵⁵ Mustafa Kemal'in gelişi ile belli belirsiz bir örgüt olan “*Vatan Cemiyeti*”nin yerine hedefleri ve net söylemleri olan “*Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*” kurulmuştur. Bu, söz konusu topluluktaki düşünsel gelişimin de bir göstergesidir. Çünkü bu isimle, “*vatan*”ın,

⁵⁵⁰ Ahmet Bedevî Kuran, kendisine “*Turgut Alp*” ismini aldığını söylemektedir. Ahmet Bedevî Kuran, **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi**, 1. b., Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2009., s. 28.

⁵⁵¹ **A.g.e.**, s.s. 28 – 29.

⁵⁵² Hanioglu, **a.g.e.**, s. 50.

⁵⁵³ Namık Zeki (Aral) Bey, Türkiye Cumhuriyeti'nin eski başbakanlarından Bülent Ecevit'in kayınpederidir.

⁵⁵⁴ Kuran, **İnkılap Tar...**, s.s. 275 – 276.

⁵⁵⁵ Özata, **a.g.e.**, s. 44.

ancak “özgür” olursa bütünleyici olacağı anlatılmak istenmiştir. Kısa süre sonra Ali Fuat (Cebesoy) Bey’in katkılarıyla Beyrut’ta da şube açılmıştır. Cemiyetin Balkanlarda örgütlenmesini sağlamak üzere Selanik’e giden Mustafa Kemal, burada örgütlenme hususunda belli bir aşama kaydetmişse de o dönemde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin kurulmuş olması, cemiyetin yayılmasının önüne geçmiştir. Zira Mustafa Kemal’in Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’nin şubesinin oluşması için destek istediği arkadaşlarının neredeyse hepsi aynı zamanda Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’ne de üye olmuşlardır.⁵⁵⁶ Dolayısıyla 1907 yılındaki birleşmelerle sağlanan bütünlük, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’ni o bütünün içinde yer almaya zorlamıştır.⁵⁵⁷

Bu döneme damga vuran en önemli oluşum, hiç kuşku yok ki 1906 yılının Eylül ayında kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti olmuştur. Bu cemiyet ayrı bir başlık altında değerlendirileceği için, kuruluşundan bir yıl sonra Jön Türk Hareketi’nin lokomotifi konumuna gelerek Türk Siyasi Tarihi’ne yön veren gelişmelerin mimarı olduğunun altını çizmek şimdilik yeterli olacaktır.

Jön Türk Hareketi’nin bileşenleri arasında değerlendirilebilecek olan diğer oluşumlar arasında “*Askerî Tıbbiyelilerin Gizli Cemiyeti*”,⁵⁵⁸ “*Harbiye Yüksek Mektepleri İttihadı*” ve “*Selamet-i Umumiye Kulübü*” gösterilebilir.⁵⁵⁹ En azından fikrî açıdan ana akımlarla yakınlığı bulunan bu oluşumların asgarî müşterek noktaları, II. Abdülhamit’in otoriter yönetim tarzına son vermek ve “*hürriyet*” ülküsünü hayata geçirmek olmuştur. Bu arada söz konusu dönemde “*hürriyet*” fikri yalnızca Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Türklerde değil, Çarlık Rusya’sında yaşayan Türklerde de yaygınlaşmaya başlamıştır.⁵⁶⁰

Bu dönem, birçok Jön Türk için zor bir süreç olmuştur. Zira bu dönemde Jön Türklerin büyük bir kısmı imparatorluk yönetimi ile gayrîmüslim tebaanın hareketleri arasında sıkışıp kalmışlardır. 1902’nin Sonbaharında Paris’e giden ve orada Bulgar komitacılarının tüm Türkleri kapsayacak şekilde pejoratif propagandalarına karşılık vermek isteyen İbrahim Temo’nun kaleme aldığı yazıların yabancı basın tarafından

⁵⁵⁶ Fethi Tevetoğlu, **Ömer Naci**, 2.b., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987, s.s. 69 – 74.

⁵⁵⁷ Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’nin kuruluşu hakkında Bkz. Afet, “Vatan ve Hürriyet”, **Belleten**, C. 1, S. 2, (1937), s.s. 297 – 298; Özata, **a.g.e.**, s.s. 44 – 46.

⁵⁵⁸ Bu cemiyetin kurucu kadrosunda Selanikli Mazlum, Hasekili Nazım Şakir, Kadiçeşmeli Ahmet Nuri, Kocamustafapaşalı Avni, Amasyalı Nail ve Kastamonulu Sadrettin isimli gençler yer almışlardır. Kuran, **a.g.e.**, s.s. 275 – 283.

⁵⁵⁹ Aktar, **a.g.e.**, s. 61.

⁵⁶⁰ Resulzâde Emin 1904 yılında kurduğu “*Azerbaycanlı Genç İnkılapçılar Cemiyeti*” ile bu fikrin Kafkaslardaki bayraktarlığını yaparken, Tekâmül gazetesi ise “*insanlara hürriyet, milletlere istiklal*” söylemiyle yayın yapmıştır. Ülken, **a.g.e.**, s. 134.

geri çevrilmesi,⁵⁶¹ bu sıkışmışlığa bir örnektir. Dolayısıyla hükümetin baskısı nedeniyle yurt dışına kaçmak zorunda kalan Jön Türkler, gittikleri ülkelerdeki baskılarla da mücadele etmek durumunda kalmışlardır.

Bu dönem “*Yapılanma Dönemi*”ne oranla daha pasif geçmiştir. Bunun temel sebeplerinden birisi II. Abdülhamit’in okullar üzerinde uyguladığı yoğun baskı, bir diğeri ise bu dönemde düşünsel faaliyetlere daha fazla önem verilmesidir.

Bununla birlikte 1907 yılı başlarından itibaren hükümete ve düzene yönelik eleştirilerin dozunda gözle görülür bir artış gözlenmiştir. Hatta söz konusu eleştiriler ve genç dimağlarda şekillenen fikirler duvarlara kazınmağa başlamıştır.⁵⁶² Öyle ki bu durumu kontrol etmek üzere arttırılan teftişler dahi muhalefeti durdurmaya yetmemiştir. Gençlerin deyimiyle artık “*kuvvet hakka galebe çalamıyordu*”⁵⁶³

Nihayetinde bu gelişmeler, muhalefeti “*bir*” olmaya zorlayan bir dip dalga haline gelince, “*Osmanlı Hürriyetperverân*”ı ikinci kez toplanmak zorunda kalmıştır. Nitekim bu toplantı hem Jön Türk Hareketi’nin hem de Türk Siyasi Tarihi’nin yeni bir dönüm noktası olmuştur.

2.2.4. Harekete Ruhunu Veren Örgüt: Osmanlı Hürriyet Cemiyeti

“*Nitelikli Ayırışma Dönemi*”ndeki pasiflik, “*eylem*” gücü yüksek, yeni bir yapıya duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, bu ihtiyacın ürünü olarak doğmuştur.

Esasında cemiyetin kurucuları, ilk etapta Paris’teki Terakki ve İttihat Cemiyeti’ne bağlı bir şube kurmak istemişler, ancak bu istekleri, Ahmet Rıza Bey tarafından geri çevrilmiştir.⁵⁶⁴ Bunun üzerine Talat Paşa’nın daveti üzerine bir araya gelen 10 kişi, müstakil bir cemiyet kurulmasını kararlaştırmışlardır.

Bu kişiler yaş sıralarına göre şöyle sıralanabilir:

- 1 – Tahir Bey (Selanik Askeri Rüştüye Müdürü - Binbaşı)
- 2 – Naki Bey (Selanik Fransızca Hocası - Binbaşı)
- 3 – Talat Bey (Memuru)

⁵⁶¹ İbrahim Temo'nun söz konusu yazılarında Osmanlı Hükümeti'ne yönelik eleştirileri yeterince ön plana çıkarmamış olması, yabancı basın mensuplarının Temo'nun yazılarını yayınlamamalarındaki temel gerekçelerini oluşturmuştur. Temo, **a.g.e.**, s.s. 143 – 148.

⁵⁶² Askerî Tıbbiye’de gençler bir duvara “*Yaşasın hürriyet, adalet, müsavat! / Kahrolsun istibdat, kahrolsun zulüm*” diye yazarlarken, bir başka duvara ise “*Eyledik vatani kışbimize sermaye / Bu denli hizmetle mi geldik dünyaya*” yazmışlardır. Kuran, **a.g.e.**, s. 282.

⁵⁶³ **A.g.e.**, s. 282.

⁵⁶⁴ Karabekir, **a.g.e.**, s. 95.

- 4 – Mithat Şükrü (Memur)
- 5 – Rahmi Bey (Selanik eşrafından hukuk mezunu)
- 6 – Kazım Nami Bey (Üçüncü Ordu Müşiri Yaveri - Yüzbaşı)
- 7 – Ömer Naci Bey (Mülazım-1 evvel)
- 8 – Hakkı Baha Bey (Mülazım-1 evvel)
- 9 – İsmail Canbolat Bey (Mülazım-1 evvel)
- 10 – Edip Servet Bey (Yüzbaşı)⁵⁶⁵

Yeni bir cemiyetin kurulması girişimleri sırasında öncelikle isim olarak “*Serdengeçtiler*” ve “*Hilal*” gibi terimler düşünülmüşse de “*Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*”nde karar kılınmıştır.⁵⁶⁶

5 Eylül 1906 tarihinde kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, prensip olarak “*adem-i merkeziyetçi*” görüşe karşı konumlanmıştır.

Cemiyet, vakit kaybetmeden örgütlenme çalışmalarına başlayarak Makedonya coğrafyasındaki kentlere yayılmaya başlamıştır. Özellikle bölgedeki sosyal hassasiyetlerin de etkisiyle özellikle Müslüman kesimden büyük destek gören cemiyetin en önemli örgütsel kaynağı ordu mensupları olmuştur. İmparatorluğun en donanımlı ve en nitelikli subaylarının bulunduğu 3. Ordu, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin örgütsel yapısının oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Örneğin cemiyetin en faal kolu olan Manastır şubesi, II. Meşrutiyet'in kahramanı olarak kabul edilen Enver Bey (Binbaşı) ile Mütareke Dönemi'nin öncü isimlerinden olan (Yüzbaşı) Kazım (Karabekir) Bey gibi isimler tarafından kurulmuştur.

Cemiyetin bir diğer örgütsel kaynağını ise bölgedeki eşraf, memur ve esnaf teşkil etmiştir. Tokay, Dr. Fehim, Eczacı Sadık, Resne Belediye Başkanı Cemal Bey, vergi memuru Tahsin Bey ve eşraftan Adem Ağa, Nuri ve Remzi'nin cemiyetin bölgedeki yayılımında önemli rol oynayan anahtar kişiler olduklarından bahsetmiştir.⁵⁶⁷

Avrupalı devletlerin zaman zaman bölgeye yönelik müdahalelerde bulunmaları, örgütün propaganda yöntemini hızlandırmasında tetikleyici olmuştur. Üstelik merkezî hükümetin bölge üzerindeki hakimiyetini günden güne yitirmesi, cemiyetin çok daha aktif olmasını zorunlu hale getirmiştir.

⁵⁶⁵ Tunaya, **a.g.e.**, s.s. 21 – 22.

⁵⁶⁶ **A.g.e.**, s. 105.

⁵⁶⁷ Tokay, **a.g.e.**, s. 151.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin “üyelik” sistemi de sert ve disiplinli bir karakter arz etmiştir. Cemiyete üye olmak için ilk aşamada “Müslüman” olunması,⁵⁶⁸ kumar oynamamak, sarhoş olmamak, evhamsız, cesur ve seciyeli kimseler olmak⁵⁶⁹ gibi koşullar aranmıştır. Ancak kısa süre sonra Emanuel Karasu'nun katılımından anlaşılıyor ki “Müslüman” olma koşulundan vazgeçilmiştir.

Bu arada cemiyete giriş usulü de “gizemli” bir örgütün karakterini yansıtmaktadır. Günümüz askerî sisteminin “işaret – parola” denklemine benzer bir “üye tanıma sistemi”⁵⁷⁰ ile “tahlif” adı verilen and içme törenine dayanan bu usul, Carbonari örgütünün ritüelleri ile benzerlikler taşımıştır. Hatta bu durum, İrtem tarafından Masonluğun etkisi altında kaldığının göstergesi olarak kabul edilmiştir.⁵⁷¹ Ancak Ramsaur ve Yerasimos gibi yazarlar, bu örgütlenmede Bulgarların ihtilalci örgütü olan IMRO'nun da esin kaynağı olabileceği fikrini öne sürmüş ve özellikle Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ndeki “tahlif” töreninin IMRO'da da uygulandığına dikkati çekmişlerdir.⁵⁷² Kaynağı hangi örgüt olursa olsun mevcut “üyelik sistemi”nin, cemiyetin gizemini korumasını ve böylelikle ajanların takibinden azade kalmasını sağladığı aşikârdır.

1906 yılının Eylül ayında Selanik'e gelen Enver Bey, cemiyete giriş sürecinde kendisine uygulanan yemin törenini ve bu ritüelin üzerinde bıraktığı etkiyi şu ifadelerle açıklamıştır:

“Talat Bey, cebinden çıkardığı siyah bir gözlüğü gözlerine yerleştirdi. Altında siyah bir bez olmakla beraber, cüz'i etraf seçiliyordu. Maamafih Selanik'in yabancısı olmak dolayısıyla buraları bilmiyordum. Bir bahçeden içeri girdik. Bahçe kapısında: Kimdir o? dendi. ‘Hilal’ parolası verildi. O bekleyen beni aldı. Talat Bey dışarıda kaldı. Bir taş merdivenden çıktık. Sağda bir odaya girdim. ... Biraz sonra kısa boylu, siyah peçeli biri içeri girdi. Bana, cemiyete girmekte sabit-kadem olup olmadığını tekrar sordu: Evet, dedim. Gözlerimi tekrar siyah bir bezle sıkıca bağladı. Etrafı hiç göremiyordum. ... Birisi, karşıdan doğru, bir nutuk okudu. Bunda vatanın hali, buna sebep olan idare-i zalimenin seyyiatı (kötülükleri) mezkur idi. Nihayetinde bu seyyiatı def için teşekkül eden Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne beni kabul ettikleri münderic idi.

⁵⁶⁸ Bu aşamada dönmeler dahi kabul edilmemiştir.

⁵⁶⁹ Karabekir, a.g.e., s. 105.

⁵⁷⁰ Buna göre; bir Jön Türk'ün sağ elinin baş ve işaret parmaklarıyla göğsünün üstüne hilal işareti yapmasıyla başlayan denklem, üyelerin karşılıklı olarak sırayla kurdukları cümlelerin baş harflerinden “Muin” kelimesini çıkaracak şekilde konuşmaları ve böylelikle “parola”yı ortaya çıkarmalarıyla tamamlanmıştır.

⁵⁷¹ Süleyman Kâni İrtem, **Meşrutiyetten Mütarekeye Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Yılları 1909 – 1918**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, 2004, s. 380.

⁵⁷² Ramsaur, a.g.e., s.s. 120 – 122; Yerasimos, a.g.e., s. 1053.

Nihayet sıra yemine geldi. Sağ elim Kur'an-ı Azimü's-şan, sol elim de bir kama ve bıçak üzerinde olduğu halde, 1293 Kanûn-ı Esâsîsinin istirdadına ve bu uğurda hiç bir şey esirgemeyeceğime ve ihanet etmeyeceğime yemin ettim. Sonra gözüm açıldı. Karşımda siyah peçeli, kırmızı örtülü üç şahıs bulunuyordu. Ben, nutuk ve bu manzara karşısında, pek müteessir olmuşum (duygulanmışım). Kalbimde, yalnız başıma, bu idare-i zalimeyi kökünden devirecek bir kuvvet ve bu kuvvetle mütenasip bir hahiş hissediyordum. ... Ortada bulunan şahıs, cemiyet efradı arasında tanışmak icap ederse; sağ elinin baş ve şahadet parmağıyla bir hilal işareti yaparak, evvela bu işaretin etrafındakiler anlayamayacak surette söyleyecek olan tarafından verilmesini, sonra da "mu'in" parolasının evvela işareti alan tarafından ilk "mim" harfinin, sonra da "ayın" harfinin işareti veren tarafından söylenmesi ve böylece münavebe ile kelimenin ikmalini ve kelime bitince bu iki şahsın cemiyete intisabından şüpheleri olmamasını söyledi. Ve bu heyetin, bir heyet-i tahlifiye (yemin ettirme kurulu) olduğunu ve eğer başka diyeceğim var ise makam-ı lazımine bildirilmek üzere rehberime söylememi ihtar etti ve gözümü bağlamamı söyledi. Bağladım ve çıktım. Geldiğim vech ile evden çıktık"⁵⁷³

Zaman zaman cemiyetin bu ritüellerine tanıklık eden Kazım (Karabekir) Bey ise gözlemlerini şu şekilde dile getirmiştir:

"Mintika erkan-ı harbiyesinde Mümtaz Kolağası Servet (Emekli Albay) ve Süvari Yüzbaşı Akif (General ve Mebus) ve ben ilk tahlifi Enver'in evinde geceleyin yapmak üzere orada toplandık. Enver de gözleri bağlı olarak kolunda Aziz Kahire'yi getirdi. Ufak bahçeden tahlif yeri olarak hazırlanan mutfağa girdik. Sesimi tanınmayacak derecede kalınlaştırabiliyordum. Kısalttığım yemini ezber okudum ve Aziz Bey'e tekrar ettirdim. Manzara hakikaten heybetli idi. Biz üç arkadaş siyah peçe ve kırmızı önlüklerle ayakta, önümüzde kırmızı örtülü bir masa üstünde bir Kuran-ı Kerim, az açığında bir roverle kama, birbiri üstünde çapraz vaziyette. Aziz'in sağ eli Kuran üzerinde, sol eli silahların üstünde olarak yemini tekrar etti. Sıra gözlerinin açılarak işaret ve parolayı öğrenmesine geldi. Enver de kapının yanında ayakta bize bakıyordu. Bu manzara karşısında gözleri açılacak Aziz Kahire'nin halini en ince noktasına kadar dikkatle takip ediyordum.

- Gözlerinizi açınız! Şimdi size cemiyetimizin işaret ve parolasını bildireceğimi dedim.

Aziz, merasimin nelerden ibaret olduğunu bilmediği için sevinçle gözlerini kapayan beyaz mendili başının üstünden çıkardı. ... Sonra sağ elimin baş ve şahadet parmaklarını hilal haline getirerek ve yumruk tarafı göğsümün üstünde kendisine göstererek:

- İşaretimiz böylece Hilal'dir. Size bu işareti verecek zat, bundan sonra parolamız olan 'mu'in' kelimesinin 'mim' harfiyle bir söz söyleyiniz. Siz de cevabınızda 'ayın' harfiyle bir şey söyleyiniz. O tekrar size 'ye' harfiyle bir şey söyleyiniz; siz de 'nun' harfiyle cevap verirsiniz. Bu suretle iki cemiyet arkadaşı tanışmış olursunuz. Şimdi tekrar gözlerinizi bağlayın! Sizi

⁵⁷³ Erdoğan, a.g.e., s.s. 59 – 61.

rehberinize teslim ederek buradan çıkaracağız, dedim; Enver'e teslim ettim.

Aziz Kahire üzerinde bu tahlifin çok tesirli olduğunu bizzat gördüğüm gibi bu merasimin benim ve arkadaşlarım üzerinde de ruhi tesiri büyük olmuştur. Maddi, manevi büyük bir işe artık fiilen de başlamış oluyorduk. Kendimiz gibi birçok genç vatandaşlarımızı da vatanımızın ve milletimizin selameti ve hürriyeti uğruna yeni fedakârlıklara sevk ediyorduk”⁵⁷⁴

Bir süre sonra “*tahlif*” usulü devam etmekle birlikte, “*işaret – parola*” denklemi sakıncalı bulunarak kaldırılmıştır.⁵⁷⁵

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin yapılanmasında, geçmişte yapılan hatalardan çıkarılan dersler önemli bir yer tutmuştur. Örneğin daha önceki örgütlenmelerde zaman zaman sıkıntı yaşanmasına yol açan “*öğrenci*” kesiminin cemiyete üye yapılmamasına karar verilmiştir.⁵⁷⁶ Bununla birlikte cemiyetin hedef kitlesi yine büyük ölçüde yükseköğretim öğrencileri olmuştur.

Ayrıca yeminle yetinilmeyip, üye olacak kişinin olası bir ihanetinde “*ortadan kaldırılması*”nın kararlaştırılması, Yeni Osmanlılarda Mustafa Fazıl Paşa'nın, Jön Türklerde de Mizancı Murat'ın yarattığı sarsıcı etkinin bir benzerini yaşamamak için alınmış bir önlem olarak dikkat çekicidir. Nitekim o günün koşulları içerisinde, cemiyet açısından bu kararın doğruluğu, II. Meşrutiyet'e giden yolda herhangi sarsıcı bir ihanetle karşılaşmamasıyla kanıtlanmıştır.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne örgütlenme sisteminde “*psikolojik algılar*”ın önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Kazım Karabekir'in “*Manastır'da ilk numarayı 501'den başlatmayı ben münasip görüyorum. Bu suretle ilk resmi tahlif olunacak arkadaş kendinden önce yüzlerce insanın bu cemiyete girdiğini sanır*”⁵⁷⁷ şeklindeki sözleri, cemiyetin örgütlenmesinde psikolojik algıya verilen önemi gözler önüne sermiştir.

Kısacası 1889'dan bu yana süren Jön Türk Hareketi'nin önemli parçalarından birisi olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, gerek örgütlenme, gerekse mücadele yöntemi açısından geçmişteki hatalardan sıyrılmaya çalışan bir yapı kurmuştur. Muhtemeldir ki cemiyet mensuplarında sıkça görülen “*redd-i miras*”⁵⁷⁸ çabası, geçmişin hatalarından sorumlu tutulmamak için alınmış bir önlemdir. Bu durumu, bir kopuş çabası olarak yorumlamak da mümkündür. Nitekim Tokay, Osmanlı Hürriyet

⁵⁷⁴ Karabekir, **a.g.e.**, s.s. 110 – 111.

⁵⁷⁵ “*Tahlif Töreni*”nde okutturulan yemin metni için **Bkz. EK – 3**; Karabekir, **a.g.e.**, s. 315.

⁵⁷⁶ Buna karşın istinaî olarak harbiye ve mühendishaneden birer öğrenci alınmıştır.

⁵⁷⁷ Karabekir, **a.g.e.**, s. 100.

⁵⁷⁸ Kazım Karabekir'in ifade ettiğine göre Enver Bey, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin yeni bir kuruluş olduğunu ve eski örgütlerle hiçbir ilişkisinin olmadığını öne sürmüştür. **A.g.e.**, s. 80.

Cemiyeti’ni karakteri ve güdüleyicileri önceki Jön Türk gruplarından farklı, mahallî bir örgüt olarak tanımlayarak,⁵⁷⁹ bu “*kopuş*” diline katılmıştır.

2.2.5. Bütünleşme Dönemi (1907 – 1908)

1906 yılında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin kurulmasıyla Jön Türk Hareketi yeniden ivme kazanmaya başlamıştır. Bunun temel sebeplerinden bir tanesi de Balkanlarda görev yapan birçok nitelikli ordu mensubunun cemiyete destek vermesidir.

Henüz gençlik çağlarını yaşayan subayların etkin faaliyetleri, imparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasal sıkıntıların da etkisiyle büyük bir sempati uyandırmış ve kısa sürede örgütsel ağ Balkanlar başta olmak üzere hızla geniş bir alana yayılmıştır.⁵⁸⁰

Ordu mensuplarının harekete dahil olması, yalnızca harekete “*militarist*” bir görünüm kazandırmamış, devletin bel kemiğini oluşturan bürokrasinin de büyük ölçüde hareketin eline geçmesini sağlamıştır. Böylelikle devletin ümüğü genç subaylardan oluşan yeni Jön Türk grubunun avuçlarının arasında kalmıştır.

Balkanlardaki bu hareketlilik, özellikle Paris’te konuşlanmış olan diğer Jön Türk grubunun dikkatinden kaçmamıştır. Ayrıca yalnızca basın yayın faaliyetleriyle bir yere varılamayacağı herkes tarafından anlaşılmıştır. Şayet basın yayın faaliyetleri tek başına etkili bir yöntem olsaydı Yeni Osmanlıların mücadelesinin ardından kurulan düzen, birkaç ayda yıkılacak kadar yalınkat olmazdı.

Kansu’nun verdiği bilgilere göre 1907 yılı başlarına gelindiğinde Paris merkezli Terakki ve İttihat Cemiyeti’nin yurt içindeki ve dışındaki şubelerinin sayısı 17’yi bulmuş ve cemiyetin yeni hedefi yalnızca yurtdışında etkinlik göstererek II. Abdülhamit’in Avrupa kamuoyundaki itibarını zedelemektense Türkiye içindeki ihtilalci propagandayı hızlandırmak olmuştur.⁵⁸¹

Bu dönemde Paris merkezli Terakki ve İttihat Cemiyeti ile Selanik merkezli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti arasında “*birleşme*” görüşmeleri başlamıştır. Söz konusu görüşmeleri başlatan grubun Paris mi yoksa Selanik mi olduğu konusunda çeşitli söylentiler mevcuttur.

Mithat Şükrü (Bleda) Bey, hatıralarında birleşme ile ilgili sürecin Dr. Nazım Bey’in kendisine gönderdiği mektupla başladığını belirtmiştir. Buna göre Dr. Nazım

⁵⁷⁹ Tokay, **a.g.e.**, s. 145.

⁵⁸⁰ Tokay, **a.g.e.**, s.s. 164 – 169.

⁵⁸¹ Kansu, **a.g.e.**, s. 62.

Bey, mektupta “Burada kalmamız görevimizi gerektiği gibi yapmak ve beklenen sonucu almak için yeterli olmayacaktır. Delaletiniz ile Selanik’e gelebilir miyim?”⁵⁸² demiş ve aldığı olumlu yanıtla birleşme süreci başlamıştır.

Hüsrev Sami ise 1907 yılının Mart ayının sonlarında, Talat Paşa’nın önerisiyle Ömer Naci ile birlikte Paris’e gittiklerini, orada görüştükları Ahmet Rıza’yı kendilerine yakın bulduklarını ve Selanik’e iki cemiyetin birleşebileceğine dair bir öneri gönderdiklerini, birleşme görüşmelerinin de bu öneri üzerine sağlandığını öne sürmüştür.⁵⁸³

Birleşme sağlandıktan kurulacak olan yapının isminin ne olacağı sorusu Paris – Selanik hattında gerçekleştirilen görüşmelerin en önemli konularından birisini teşkil etmiştir. Paris grubu, kendi ismi altında birleşilmesi hususunda daha ısrarcı bir tutum takınmıştır. Nitekim Dr. Nazım Bey’in “Avrupa bizim ismimizi tanıyor. Sizin isminizi duyunca, Türkler türlü cemiyetler yapıyor diyeceklerdir. Siz de bizimkini kabul edin”⁵⁸⁴ şeklindeki sözü Selanik grubu üzerinde ikna edici bir etki yaratmış ve birleşme sonrasında oluşacak yapının isminin “Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti” olması kararlaştırılmıştır.

Her iki Jön Türk grubu arasındaki görüşmeler, 27 Eylül 1907 tarihinde “birleşme protokolü” nün imzalanması ile sonuçlanmıştır.

Söz konusu protokolde birleşmenin esasları şu şekilde belirlenmiştir:

“Madde 1 – Cemiyet’in biri içerde, biri dışarda olmak üzere iki merkezi olacaktır. Bunlardan dışardaki Paris’te, diğeri ise halen Selanik’te bulunan iç merkez olup, iki merkezin ayrı başkanları bulunacaktır.

Madde 2 – Temel gayesi Mithat Paşa’nın 1292 (1876) Anayasasını geri getirmek ve sürdürmek olan Cemiyet, bu hedefe ulaşmak için, biri içerde, diğeri dışarda olmak üzere ve mahallî koşullar ve eğilimler göz önüne alınarak örgütün tanımı ve kişilerin görevleriyle ilgili, iki ayrı tüzük hazırlayacaktır.

Madde 3 – Malî konularda, merkezler, ne kadar bağımsız olurlarsa olsunlar, gerektiği halde birbirlerine yardım edeceklerdir.

Madde 4 – İçerdeki merkez doğrudan haberleşmeyi uygun görmediğinden ülke içindeki kollar ve kişiler Paris’teki merkezle haberleşmeyi ancak iç merkez kanalıyla yürüteceklerdir.

Madde 5 – Dışardaki merkez, ülke dışındaki bütün kolların karargahı olmak dışında, dış dünyaya karşı Cemiyet’i temsil etmekle de görevlidir. Yabancı hükümetler ve basınla yapılacak temaslar dış merkezin

⁵⁸² Bleda, a.g.e., s. 24.

⁵⁸³ Hüsrev Sami Kızıldoğan, “Vatan ve Hürriyet = İttihat ve Terakki”, **Bellekten**, C. 1, S. 3 – 4, (1937), s. 624; Ramsaur, Ömer Naci ile Hüsrev Sami’nin, haklarında çıkan tutuklama kararından kaçmak için Paris’e gittiklerini ifade etmiştir. Ramsaur, a.g.e., s. 141.

⁵⁸⁴ Karabekir, a.g.e., s. 102.

yükümlülük çerçevesine girer, ülke içindeki görev ve eylemler tamamıyla iç merkeze aittir.

Madde 6 – Merkezler birbirlerinin hareketlerini ancak ‘ikna’ yoluyla etkilemek yetkisine sahiptirler.

Madde 7 – Cemiyet'in halihazırdaki yayın organları, Türkçe yayınlanan ‘Şûrayı Ümmet’ ile Fransızca basılan ‘Meşveret’ dergileridir. İç merkezin yardım ve desteğiyle ve yabancı merkez tarafından yayınlanan ‘Şûrayı Ümmet’ ve diğer bütün Türkçe yayınlarda, dış merkez kendisine gönderilen mütalâaları değerlendirmek ve iç merkezle birlikte sorumluluğu paylaşmak durumundadır.

14 Eylül 1323

Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti
Uluslararası ve Dış İlişkiler Görevlisi
Dr. Bahaettin (Şakir) ”⁵⁸⁵

Terakki ve İttihat Cemiyeti ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin birleşmesi, esasında o günün şartlarında kaçınılmaz bir zorunluluk idi. Zira daha önce de ifade edildiği üzere basın ve yayın faaliyetlerinden ibaret kalan bir mücadele tarzıyla başarıya ulaşamayacağı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte basın yayın faaliyetleri olmaksızın kamuoyu desteğinin sağlanamayacağı da bilinmektedir.

Terakki ve İttihat Cemiyeti’nde entelektüel birikimin yoğun olması, teorik donanım açısından önemli bir kazançtır. Ayrıca yıllardır yurtdışında sürdürdüğü mücadele ve basın yayın faaliyetleri nedeniyle uluslararası otoriteler tarafından kabul görmüş bir karaktere de sahiptir. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ise çoğunluğunu genç subayların oluşturduğu üye profili nedeniyle hareket kabiliyeti yüksek bir yapıya sahiptir. Bu yüzden de nispeten daha “*hantal*” bir görünüm arz eden Terakki ve İttihat Cemiyeti’nin açığını kolaylıkla kapatabilecek özellikleri haizdir. Dolayısıyla Terakki ve İttihat ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin birleşmesi, “*radikal*” örgüt ile “*entelektüel*” örgütün gizli bir nikahından⁵⁸⁶ öte, rejimi değiştirmek için olmazsa olmaz iki unsurun, yani düşünce ile eylemin buluşması olarak değerlendirilmelidir. Ancak eylem adamları, sadece “*eylemsel*” boşluğu kapatmakla kalmamış, hareketi büsbütün sahiplenmişlerdir. Elbette sürgündeki muhaliflerin ülke içinde etkin olamayışlarının yarattığı boşluk, bu sahiplenme de hayatî bir yere sahiptir. Nitekim bu durum, doğal olarak, genç subayların direksiyona geçmesi, bir başka deyişle, Selanik’teki örgütün, muhalif hareketin bütün inisiyatifini ele alması⁵⁸⁷ sonucunu doğurmuştur.

⁵⁸⁵ Ramsaur, a.g.e., s.s. 142 – 143.

⁵⁸⁶ Hür, a.g.e., s. 96.

⁵⁸⁷ Belge, a.g.e., s. 576.

Aslında bu iki cemiyetin birleşmesi, yıllardır “*merkez-kaç*” karaktere sahip Jön Türk Hareketi’ni “*merkez*”e yaklaştırmıştır. Nitekim II. Meşrutiyet ve sonrasındaki gelişmeler, “*çevre*” niteliği taşıyan bir hareketin “*merkez*” haline gelişinin önemli örneklerinden birini ortaya çıkaracaktır.

Hanioğlu, Jön Türk Hareketi’ni genel olarak ele almış ve “*merkez içi muhalifler*” olarak tanımlamıştır.⁵⁸⁸

Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, “*komitemsi*”⁵⁸⁹ ve “*ihtilalci*” niteliği ile ön plana çıkmıştır. Hiç kuşku yok ki bu durum, cemiyetin omurgasını oluşturan ordu mensuplarından kaynaklanmıştır.

Hareketin seyrini değiştiren husus, yalnızca Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin kurulması ve Paris’teki hareket ile işbirliğinin sağlanması değil, bu işbirliğinin genç subaylardan oluşan ordunun hareketin merkezine yerleşmiş olmasıdır. Nitekim II. Abdülhamit Dönemi’nde Mabeyn Başkâtibi olarak görev yapan Tahsin Paşa’nın “*Sultan Hamid’in meşrutiyetin yeniden yürürlüğe sokulması ve parlamentonun toplanması çağrısı yapmasına neden olan en büyük, en önemli ve en güçlü etmenin ordu olduğu hiç tereddütsüz söylenebilir*”⁵⁹⁰ şeklindeki sözü, ordunun hareket içerisindeki konumunun belirlenmesi açısından önemlidir.

Bununla birlikte ordunun hâkimiyeti, hareketi örgütsel açıdan geçmişe nazaran çok daha “*sağlam*” bir yapıya kavuşturmuştur. Bu dönemde ihtilalci bir örgütün en çok ihtiyaç duyduğu unsurlar olan sır saklama, arkadaş için belâ ve musibetlere katlanma ve dayanışma,⁵⁹¹ o dönemde ağırlıklı olarak genç Harbiye mezunlarında görülmüştür.

Jön Türk Hareketi’nin seyri açısından önemli bir süreci içeren 1907 yılında meydana gelen bir diğer gelişme ise “*Osmanlı Hürriyetperverân Cemiyeti*”nin

⁵⁸⁸ Hanioğlu, **a.g.e.**, s. 403.

⁵⁸⁹ Duverger’in tanımına göre “*Komitenin başta gelen özelliği, sınırlı mahiyette oluşudur. Komite az sayıda üyeden meydana gelir ve bunu arttırmaya çalışmaz. Devşirme faaliyetini genişletmek amacıyla propagandaya girmez. Hatta üye de almaz; çünkü bu sınırlı grup, aynı zamanda kapalı bir gruptur. Her isteyen, oraya giremez; üyelik, ya bir çeşit zmnî kooptasyonla ya da şekli bir atamayla kazanılır. Sayıca böyle zayıf oluşuna rağmen komitenin gücü büyüktür. Bu gücü, üyelerinin sayısına değil, niteliğine dayanır. Komite, nüfuzları dolayısıyla seçilmiş seçkinlerden meydana gelen bir gruptur*” Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, 3.b., Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 53; Bu tanımdan hareketle söylenecek olursa, Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti içerisinde komitecilik faaliyetlerine uygun kimseler bulunduğu bir gerçektir. Ancak hem üye sayısı bakımından “*zayıf*” olmaması, hem de Aralık 1907’de gerçekleşen II. Osmanlı Hürriyetperverân Kongresi’nde görüleceği üzere “*kapalı grup*” niteliği sergilememesi, cemiyeti, “*komiteci*”liğin vasıflarından ayırmaktadır.

⁵⁹⁰ M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi – Siyaset, Askerler ve Osmanlı’nın Çöküşü**, çev. Mehmet Morali, 1.b., Alkım Yay., İstanbul, 2005, s. 98.

⁵⁹¹ Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet Bir Devrimin İçyüzü 1908 – 1918**, 2.b., Arba Yay., İstanbul, 1989, s. 44.

toplanması olmuştur. Özellikle “merkeziyetçi” yapı arasında sağlanan birliğin hareketi daha güçlü hale getirmesi, mevcut düzenin değişimi hususunda diğer grupların da bu güce destek vermesini zorunlu kılmıştır. Nitekim bu zorunluluk, 1907 yılının son günlerinde, muhaliflerin ikinci kez toplanmalarında güdüleyici bir rol oynamıştır.

“II. Osmanlı Hürriyetperverân Kongresi”nin Ermenilerin girişimleriyle toplandığına dair bir kanaat olmakla birlikte, Prens Sabahattin ve ekibinin de bu kongrenin toplanmasında büyük payı vardır. En azından kongrenin en önemli sonuçlarından birisi olan “bütünleşme” kararının büyük ölçüde Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziye Cemiyeti’nin eseri olduğu söylenebilir. Hareketin dağılık yapısının, verilen mücadeleyi akamete uğratacağını gören ve bu hususta bütünleşmenin önemine değinen Prens Sabahattin, bir yandan Anadolu’da çıkan ayaklanmaları desteklerken, öte yandan bu ayaklanmaları Terakki gazetesinde yazdığı yazılarla gündemde tutmaya çalışmıştır. Söz konusu gazetenin 10. sayısında yer alan “İttihad!” başlıklı yazıda geçen şu ifadeler, bu hususta önemli bir örnek teşkil etmektedir:

“Ya ölmeli, ya ilerlemeli!” İşte Erzurum hayat ve haysiyete doğru ilk adımı attı. Eğer birleşebilirsek, ikinci adımı birlikte atarsak şüphesiz ki vatan kurtulacak. Kurtarmak için ittihâd edelim!

Unutmayalım ki hükümet milletin parası, milletin kanyla hükümet oluyor! ... O halde vergi ile askerî teftişimize tâbi bir hükümete verelim! Yıldız bu hakkı tanıyıp millet meclisini açmadıkça, Kanûn-ı Esâsî’nin ahkâmını ahali-i vilayete teslim eylemedikçe ne bir para vergi, ne de bir nefer asker vermemek için ittihâd edelim. Ettiğimiz gün vatanın sahibi, hükümetin âmiri, cihânın muhteremi olacağız!... İttihad edelim”⁵⁹²

27 – 29 Aralık 1907 tarihlerinde gerçekleştirilen II. Osmanlı Hürriyetperverân Kongresi, merkeziyetçileri temsilen Ahmet Rıza’nın, adem-i merkeziyetçileri temsilen Prens Sabahattin’in ve gayrimüslim unsurları temsilen Ermeni K. Malumyan’ın dönüşümlü başkanlığında toplanmıştır.

1902 yılındaki kongreye nazaran çok daha reel tartışmaların yaşandığı bu kongrede, şu hususlarda “birlik” sağlanmıştır:

- 1) Baskıya karşı silahlı direnme,
- 2) Hükümet görevlileri ve polis görevlileri de dahil olmak üzere politik ve ekonomik grevlerle silahsız direnme,
- 3) Vergi ödememek yoluyla pasif direnme,
- 4) Askerin halk ya da devrimci gruplar üzerine yürümesini engelleyecek gibi ordu içinde propaganda,
- 5) Gerekirse toptan ayaklanma,

⁵⁹² Sabahaddin, “İttihad!”, **Terakki**, S. 10, b.t.y., s. 5.

6) *Durum ve koşullara göre diğer eylem biçimleri.*⁵⁹³

Görüldüğü üzere “birlik”, fikirlerden çok, mevcut otoriter yönetime karşı muhalefette ve uygulanacak yöntemlerde sağlanmıştır. Böylelikle 1907’deki kongrede hareketin nihaî amacı, II. Abdülhamit’in baskısını yok etmek, Kanûn-ı Esâsî’yi yürürlüğe koymak ve Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğünü korumak şeklinde belirlenmiştir.

Kongre sonunda yayınlanan sonuç bildirgesinin altında şu toplulukların imzaları yer almıştır:

“Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti”, “Ermeni İhtilal Heyet-i Müttefikası”, “Taşnakzutyun”, “Teşebüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziye Cemiyeti”, “Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi”, “Hilafet Heyet-i Tahririyesi”, “Armenia Gazetesi Heyet-i İdaresi”, “Razmig Heyet-i İdaresi” (Balkan ülkelerinin ihtilalci yayın organı), “Hayrenik Heyet-i İdaresi” (Amerika’da yayınlanan ihtilalci yayın organı), “Ahd-ı Osmanî Cemiyeti” (Mısır)⁵⁹⁴

Kongre sonrası ortaya çıkan “bütüncül” Jön Türk Hareketi’ne bakıldığında; yeni yapının metodolojik olarak Cenevre grubunun, düşünsel olarak Ahmet Rıza grubunun, pragmatik olarak ise Prens Sabahattin grubunun izlerini taşıdığı görülecektir.

1907 yılının Eylül ayında gerçekleşen “birleşme” ve Aralık ayında sağlanan “bütünleşme”, hareketin gücünü had safhaya ulaştırmıştır. Her ne kadar ağırlıklı olarak Balkan coğrafyasına dayanmış olsa da Jön Türk Hareketi’nin Anadolu’dan aldığı gücü de göz ardı etmemek gerekmektedir. Nitekim II. Meşrutiyet’in hemen öncesinde Anadolu’nun birçok noktasında Jön Türk Hareketi’ne mensup kişilerden oluşan örgütler kurulmuştur.⁵⁹⁵ Nihayetinde hareketin sahip olduğu güç, 1908 Mayıs’ında üzerindeki sis perdesini kaldırma cesaretini vermiş⁵⁹⁶ ve böylece II. Meşrutiyet’e giden yolun açılmasını sağlamıştır.

“Bütünleşme Dönemi”nin en dikkat çekici yanlarından birisi de hareketin geçmişten “kopuş” çabalarının daha da belirginleşmiş olmasıdır. 1907 yılından itibaren Jön Türk Hareketi’nin tüm hâkimiyetini eline alan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, geçmişte harekete zarar verdiğini düşündüğü herkesi saf dışı bırakmaya

⁵⁹³ Ramsaur, a.g.e., s. 146.

⁵⁹⁴ Petrosyan, a.g.e., s. 266.

⁵⁹⁵ Kars, a.g.e., s.s. 46 – 48.

⁵⁹⁶ Faroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908 – 1914*, Çev. Nuran Yavuz, 1.b., Kaynak Yay., İstanbul, 1984, s. 18.

başlamıştır. ⁵⁹⁷ Örneğin Abdullah Cevdet'in "II. Osmanlı Hürriyetperverân Kongresi"ne davet edilmemesini bu çerçevede ele almak gerekmektedir.

Yine II. Meşrutiyet'in ilanından birkaç gün sonra, "Murat ve Ali Kemal'lerin bu namdan istifade ile ortaya atılmalarına mani olmak" amacıyla ⁵⁹⁸ cemiyetin isminin "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti"nden "İttihat ve Terakki Cemiyeti"ne dönüştürülmesi de hareketin geçmişle hesaplaşmasının bir sonucudur.

Bu arada harekete her dönem sahip çıkmış olanlar da bu "kopuş"tan nasiplerini almışlardır. Örneğin, hareketin nüvesini oluşturan "İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti"nin 1/1 numaralı üyesi İbrahim Temo da benzer bir muameleye maruz kalmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Ohri'ye doğru yola çıkan Temo, Selanik'teki "Kabe-i Hürriyet" denilen meydana da uğramış ve orada duyduğu "Doktor bu cemiyet senin kurduğun cemiyet değildir, bunu biz kurduk, bu başarı bizimdir" ⁵⁹⁹ şeklindeki ifadeler nedeniyle hareketten kopmuştur. ,

Hiç kuşku yok ki "Bütünleşme Süreci"nde harekete hâkim olan "geçmişten kopuş", II. Meşrutiyet sonrasında "hareketten kopuş"a dönüşecek ve bu tutum, hareketin en güçlü muhaliflerinin yine aynı hareket içinden çıkmasına neden olacaktır.

2.3. JÖN TÜRK HAREKETİ'NİN DÜŞÜNSEL ALTYAPISI

Jön Türk Hareketi, bir önceki kuşağa nazaran daha fazla düşünsel seçenekle karşı karşıya kalmıştır. Her ne kadar yüzü çoğunlukla Batı'ya dönük olsa da Doğu'da yaşanan gelişmeler de Jön Türklerin düşün dünyalarına etki etmiştir. Ayrıca bir önceki kuşağın bıraktığı düşünsel miras da Jön Türklerin dimağlarının şekillenmesine katkıda bulunmuştur.

2.3.1. Batılı Fikirlerin Yansımaları

Batı düşüncesinin imparatorluk sınırlarına girişi, 19. yüzyılın başlarına tekabül etmektedir. Özellikle 1789 Fransız İhtilali, Jön Türkleri etkileyen başlıca düşüncelerin kaynağını teşkil etmiştir. Yüzyılın ortalarına doğru ıslahat hareketlerinin de etkisiyle bu akış hız kazanmıştır. Avrupa ile ekonomik, sosyal ve siyasal entegrasyona bağlı olarak artış gösteren bu akış, ilk önemli etkisini orduda göstermiştir.

⁵⁹⁷ Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti mensuplarına göre Mizancı Murat da İshak Sükûti de Abdullah Cevdet de paraya tamah ederek hareketi dağılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmışlardır. Hanioglu, **a.g.e.**, s. 111.

⁵⁹⁸ Karabekir, **a.g.e.**, s. 215.

⁵⁹⁹ Temo, **a.g.e.**, s. 173.

Orduya nitelikli personeller yetiştirmek üzere kurulan Askerî Cerrahhâne’de bazı derslerin “*materyalist*” ruhla işlenmesi, öğrencilerin Voltaire’in “*Life Of Charles II*” (II. Charles’ın Hayatı) eserini okumaları, hatta yine Voltaire’ın “*Dictionnaire Philosophique*”inin (Felsefe Sözlüğü’nün) bazı kısımlarının tercüme edilmesi, Batılı düşüncelerin imparatorluğa hangi kanallarla girdiğini gösteren birer işaretidir.⁶⁰⁰

Orduda başlayan bu aydınlanma süreci, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sonuç vermeye başlamıştır. Özellikle Yeni Osmanlıların ardından “*ikinci kuşak gençlik hareketi*” olarak ortaya çıkan Jön Türk Hareketi, bir yönüyle bu aydınlanma sürecinin bir sonucudur.

1889’da, “*Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane*”de kurulan “*İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti*” ile somutlaşan Jön Türk Hareketi’nin ilk düşünsel kodlarında gözlenen “*Darvinizm*” hâkimiyeti dikkat çekicidir. Öyle ki hareketin ilk ortaya çıktığı dönemde Batılı fikirler içerisinde en belirgin olanı “*Sosyal Darvinizm*” olmuştur.⁶⁰¹

19. yüzyılda İngiliz doğa tarihçisi Charles Darwin tarafından ortaya atılan teorilerin sosyal alandaki uygulamalarına ismini veren bu teori, Osmanlı İmparatorluğu’nda da taraftar bulmuştur. Özellikle tıbbiyede öğrenim gören öğrencilerin, modern tıp eğitimi nedeniyle dünyayı kimyasal, fiziksel ve biyolojik değişimler bütünü olarak algılamaya başlamaları, “*darvinizm*”e olan ilgiyi arttırmıştır. Zira Osmanlı İmparatorluğu’nu “*hasta*” yerine koyan tıbbiyeli öğrenciler, “*doktor*” sıfatıyla görevlerini yapmaya, hastayı iyileştirmeye soyunmuşlardır.⁶⁰²

Esasında tıbbiyeli öğrencilerin kurdukları bu metafor, “*Darvinist*” felsefenin somutlaştırılması anlamını taşımaktadır.

Jön Türk Hareketi’nin kurucu kadrolarında darvinist düşüncenin hakim olmasında en önemli etken, yüksekokullarda “*hayat*” ve “*sağlık*” gibi kavramların dinî bir temelden çok, biyolojik bir denge üzerinden anlatıldığı biyolojik bilimler, anatomi ve fizyoloji gibi derslerde anlatılanlardır.⁶⁰³ Dolayısıyla tıbbiyenin materyalizme elverişli özelliği, seküler düşüncenin palazlanmasına ve dinî dogmalara karşı çıkan biyolojik materyalizmin güç kazanmasına yol açmıştır. Nitekim Darvinizm,

⁶⁰⁰ Mardin, **a.g.e.**, s. 240.

⁶⁰¹ Atila Doğan, **Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm**, 1.b., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2006, s. 336.

⁶⁰² Tıp eğitiminin, biyolojik materyalizm ve Sosyal Darwinizm’in Jön Türk düşüncesinin oluşumundaki etkisi için bkz. Hanioğlu, **a.g.e.**, s.s. 5 – 28.

⁶⁰³ Doğan, **a.g.e.**, s. 200.

askerî tıbbiyede II. Abdülhamit'e karşı oluşturulan hareketin felsefî boyutunu teşkil etmiştir.⁶⁰⁴

Jön Türkler içerisinde Darwinizm denildiğinden ilk akla gelen isim Abdullah Cevdet olurken,⁶⁰⁵ Yusuf Akçura gibi harekete sonradan dahil olan isimlerde de bu akımın izleri görülmüştür.⁶⁰⁶

Darvinist düşünce, örgütlenme sürecinde zamanla hâkimiyetini yitirmiş ve birkaç aydın tarafından savunulan entelektüel bir felsefe olarak varlığını sürdürmüştür. Öyle ki hareketin İttihat ve Terakki Cemiyeti yoluyla ülkeye hakim olduğu yıllarda “*tutuklanma*” sebebi haline gelmiştir.⁶⁰⁷

Avrupa'daki dönüşümleri yönlendiren eserler, Jön Türkleri derinden etkilemiştir. Örneğin Alman düşünürü Alman düşünürü Ludwig Büchner'in “*Madde ve Kuvvet*”i,⁶⁰⁸ Alfred Fouillée'nin “*Felsefe Tarihi*”, Ernest Haeckel'in “*Kâinatın Muammaları ve Vahdet-i Vücut*”u gibi eserler, Jön Türklerin düşüncelerinin şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Ayrıca Nietzsche, Gustave Flaubert ve Leon Tolstoy gibi yazarların eserleri de entelektüel birikimlerine katkıda bulunmuşlardır.⁶⁰⁹ Böylelikle Jön Türkler, aynı zamanda Hüsamettin Arslan'ın bilimi esas alan “*Epistemik Cemaat*”inin⁶¹⁰ de ilk örnekleri olmuşlardır.

Kuşkusuz, birçoğunun büyük ölçüde yabancı dil biliyor olması, Batı düşüncesinin hareket üzerinde yarattığı etkiyi arttırıcı bir rol oynamıştır.

Batılı düşüncelerin Jön Türkler üzerinde yoğun etki yaratmasını sağlayan bir diğer husus, özellikle sürgün yeri olarak Batı'yı tercih etmek zorunda olmaları ve birçoğunun eğitimine Batı'da devam etmeleridir. Örneğin Türkiye'de milliyetçiliğin öncü karakterlerinden birisi olarak görülen Yusuf Akçura'nın düşüncelerinde Fransa'daki öğrencilik yıllarının belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Paris'te Siyasal Bilgiler Okulu'nda okuyan Akçura, ona düşünsel kişiliğini kazandıran bu

⁶⁰⁴ Darwinizm'in imparatorluğa girişinde ordunun modernleştirilmesi çalışmaları kapsamında İstanbul'a gelen Alman Binbaşı von der Goltz ile Hüseyinzâde Ali Bey'in önemli katkıları olmuştur. Hanioglu, **a.g.e.**, s.s. 22 – 24; Doğan, **a.g.e.**, s.s. 169 – 170.

⁶⁰⁵ Hanioglu, **a.g.e.**, s. 24.

⁶⁰⁶ Akçura'nın Darwinizm'e ilgi duymasında Spencer ve Taine gibi “*Darvinist*” düşünürlerin eserleri etkili olmuştur. Georgeon, **a.g.e.**, s. 31.

⁶⁰⁷ 1913 yılında Kastamonu'da tevkif edilen üç öğretmenden birisi olan Tabiat Bilimi öğretmeni, öğrencilerine Darwin Teorisi'ni anlattığı için kafirlikle suçlanmıştır. Berkes, **a.g.e.**, s. 441.

⁶⁰⁸ Bu eser, özellikle Baha Tevfik tarafından Türkçe'ye çevrilmesinin ardından etkisini arttırmıştır. Çubukçu, **a.g.e.**, s. 60.

⁶⁰⁹ Mustafa Ateş, “Baha Tevfik'in Hayatı, Eserleri ve Felsefi Düşünce Yapısı”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.17, S. 2, (2017), s. 333

⁶¹⁰ Hüsamettin Arslan, **Epistemik Cemaat – Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi**, Paradigma Yay., İstanbul, 1992.

okulla ilgili olarak “*Saint-Guillaume sokağındaki okul öyle bir kaynaktı ki, ilme susamış gençler bu kaynaklardan kana kana içebilirlerdi*” demiştir. Bu okulda Emile Boutmy’den kitle psikolojisi, Albert Sorel’den ulusal unsurun değeri, Theophile Funck-Brentano’dan ekonomik olguların önemi üzerine dersler alan Akçura, Spencer’ın öğrencisi ve “*organizmacılık*” okulunun kurucusu olan Espinas’ın yanı sıra Anatole Leroy-Beaulieu, Durkheim, Levy-Bruhl, Tarde, Haumant ve Seignobos gibi bilim insanlarının kaynaklarından beslenmiştir.⁶¹¹

Odabaşı, Avrupa’da büyük etki yaratan Darwinizm’in, pozitivizmin, materyalizmin ve Fransız sosyolojisi ile Alman iktisadının Jön Türklerin düşünsel alanda en çok etkilendikleri akımlar olduğunu belirtmiştir.⁶¹² Dolayısıyla Jön Türklerin düşün dünyalarında, İngiliz ekolünün de Alman felsefe modellerinin de hatırı sayılır bir konumu olduğu söylenebilir. Ancak Fransız düşüncesinin hâkimiyeti tartışmasıdır.

Mehmet Ali Aynî’nin şu sözleri, özellikle yüksekokullarda öğrenim gören gençlerin Batı düşüncesinden ne denli yoğun bir şekilde etkilendiklerini göstermektedir:

*“Mülkiye mektebinde tahsil yapan gençler, bilgi ve kabiliyetleri geliştikçe, heyecanlı ve münevver olup çıkıyorlardı. Kimisi Robes Piyer’i taklit ediyor, kimileri Danton rolünü takınıyor, Mara gibi hareket edenler, Mirabo gibi nutuk atıp bağırıp, çağırılar, mektep bahçesini seyre değer bir hale getirirken kimse bunlara başını çevirip sesini çıkaramazdı”*⁶¹³

Özellikle Fransız İhtilali’yle yayılan ilkelerin Jön Türklerin çabuk kavrayıp benimseyebileceği bir çerçeve sunması,⁶¹⁴ Fransız düşüncesinin hareket üzerindeki hâkimiyetinin temel sebeplerinden bir tanesidir. Her ne kadar işlevsel olarak farklılıklar olsa da Fransız düşüncesinin merkezîyetçilik üzerinden devleti yücelten tutumu, “*Devlet nasıl kurtarılır?*” sorusundan hareketle “*devleti önceleyen*” fikirlere sahip Jön Türklerin esinlenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Bu nedenle genel olarak bakıldığında Jön Türklerde “*anayasa*” ve “*millilik*” söylemlerine sıkça rastlanmaktadır.

⁶¹¹ Georgeon, **a.g.e.**, s. 30.

⁶¹² Arda Odabaşı, “İttihatçıların Halkçılığı ve Düşünsel Kaynaklarından Narodnizm”, **İttihat Terakki Ve Jön Türkler**, 1.b., Analiz Basım Yay., İstanbul, 2009, s. 70.

⁶¹³ Mehmet Ali Aynî, **Daru'l-fünûn Tarihi**, Haz. Metin Hasırcı, Pınar Yay., İstanbul, 1995, s. 12.

⁶¹⁴ Cenk Beyhan, “Jön Türk Hareketi Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve”, **Gazi Akademik Bakış**, C. 1, S. 2, (2008), s. 128.

Şükrü Bleda, “Amerika’nın 1776 Özgürlük Beyannamesi nasıl Fransa’yı etkilemişse, 1789 Fransız İhtilali ve ondan doğan insan hakları fikri de bu gençleri öyle etkilemişti”⁶¹⁵ diyerek Fransız düşüncesinin gençler üzerindeki etkisini dile getirirken, Kazım Karabekir, şu sözlerle Bleda’yı desteklemiştir:

“Garp aleminde hayata ve teşkilata giren, Fransız İhtilali’yle bütün beşeriyete de telkin edilmek istenilen hürriyet, müsavat, adalet... fikirlerinin serpintileri nihayet bize de geldi. Devletin bir inhilale doğru gittiğini gören bazı mütefekkirler milli tarihimize göre bize yabancı olmaması lazım gelen bu fikirleri bizim Cemiyetimize de benimsetmek, bizi de Avrupa’da olduğu gibi teşkilatlandırmak istediler”⁶¹⁶

Denilebilir ki Yeni Osmanlılar gibi, Jön Türkler de Fransız İhtilali’nin yaktığı چراغın ışığında yürümeye gayret göstermişlerdir. Özellikle Fransız İhtilali’nin sloganları olan “liberté”, “égalité” ve “fraternité”nin Türkçe karşılıkları olan “özgürlük”, “eşitlik” ve “kardeşlik” kelimelerinin, yanlarına bir de “adalet” eklenerek Jön Türklerin şiarı haline getirilmesi, bu gayreti ortaya koymaktadır.

Abdülhak Hamit’in kaleme aldığı ve Mithat Paşa’nın Taif sürgününde öldürülmesini konu alan oyunda özgürlük perisinin isminin “Liberte” olması, diğer karakterlerin ise “Nation”, “Despot” ve “Press” gibi, o dönemde Türkçesi yasak olan isimler taşımaları, Fransız İhtilali’nin politik mirasının Jön Türk Hareketi nezdindeki yansımalarıdır.⁶¹⁷ Buna Selanik’te Meşrutiyet kutlamaları sırasında Beyaz Kule kahvesinde oturan Naki Bey’in orkestraya Fransız İhtilali’nin simgesi olan “Marseillaise”i çaldırması da eklenebilir.⁶¹⁸

Batı menşeli düşüncelerin imparatorlukta entelektüel bilinçlenmeyi arttırdığı, bilinçlenmedeki artışın da Jön Türk Hareketi’ni güçlendirdiği aşikârdır. II. Abdülhamit Dönemi’nde, Voltaire, Rousseau, Comte ve Heackel gibi aydınlar çevresinin ötesine taşacak derece etki yaratan⁶¹⁹ düşünürlerin eserleri başta olmak üzere çok sayıda kitabın yasaklanmasının altında yatan temel neden de budur. Üstelik bu yasaklar, Jön Türklerin Batı’daki hangi akımlardan etkilendiği hususunda bir ipucu vermektedir.

Özellikle 19. yüzyılın sonlarında artan basın yayın faaliyetleri, Batı düşüncesinin etkinliğini arttırmıştır. Servet-i Fünun dergisi bu açıdan bir örnek teşkil

⁶¹⁵ Bleda, a.g.e., s. 9.

⁶¹⁶ Karabekir, a.g.e., s 16.

⁶¹⁷ Göçek, a.g.e., s. 272.

⁶¹⁸ Tevfik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 1991, s. 36; Fransa Milli Marşı olan “Marseillaise”, 1792 yılında Claude-Joseph Rouget de Lisle adlı bir istihkâm subayı tarafından bestelenmiştir. Belge, a.g.e., s 122.

⁶¹⁹ Lewis, a.g.e., s. 398.

edebilir. Rezaizâde Ekrem'in öncülüğünde başlatılan “Edebiyat-ı Cedide” (Yeni Edebiyat) akımı, sıradan bir edebî akım olmanın ötesinde, düşünsel hareketliliğe de temel hazırlamıştır. Nitekim dergi, birçok konuyu pozitivist yazımın etkisi altında işlemiştir. Dolayısıyla dergi, edebiyatı ön plana çıkarmakla birlikte Batılı düşünceleri topluma aşılama misyonunu da üstlenmiştir. Örneğin; Hippolyte Taine'nin çağrışımıcılığı, Ribot'nun toplumsal psikolojisi, Durkheim'in realist görüşleri, Gabriel Tarde'nin nominalist fikirleri, Claude Bernard'ın determinizmi derginin işlediği konular arasındadır. Kısacası Servet-i Fünun, spiritüalizmden pozitivist yazıma kadar geniş bir yelpazede felsefi tartışmalar yaparak, Türkiye'de açılacak yeni bir çağın kapılarını aralamıştır.⁶²⁰

Görüldüğü üzere, Jön Türk Hareketi'ni oluşturan gençler özellikle 19. yüzyılda Batılı düşüncelerden yoğun bir şekilde etkilenmişlerdir. Ancak zaman içerisinde yaşanan dönüşümlerle hareketin önder kadrosunun, basit ve saf formüllerle yetinen ve kendi yarattıklarının dışındakilerle çok fazla ilgilenmeyen, inatçı kimselerden oluşması,⁶²¹ bu düşüncelerin etkisinin büyük atılımlara yol açmasını engellemiştir. Bu nedenle II. Meşrutiyet öncesi dönem, Batılı fikirlerin akış sürecini yansıtır. Bir başka deyişle bu süreç, Batılı fikirlerden bir teori ortaya koyma değil, teori için ihtiyaç duyulan bilgilerin düşünsel etkileşim yoluyla toplanma dönemidir.

Batılı düşüncelerden hareketle oluşturulmuş teorik çalışmalar, ağırlıklı olarak II. Meşrutiyet sonrası süreçte ortaya çıkmıştır. Çubukçu'nun “*İkinci Meşrutiyetten sonra gerçek anlamda felsefe çalışmaları, felsefe dili ve felsefe deyimleri söz konusu olmuştur*”⁶²² şeklindeki ifadesi de bu duruma bir işarettir.

2.3.2. Jön Türk Hareketi'nde Düşünsel Mücadele: “Pozitivizm” ve “Adem-i Merkeziyet”

20. yüzyılın başlarından itibaren Jön Türk Hareketi, iki ana akımın etkisi altında kalmıştır. Hatta bu iki akım, Türk siyasetindeki düşünsel kutuplaşmanın avangartlığını yapmıştır. Bunlar, Ahmet Rıza'nın temsil ettiği “pozitivizm” ile Prens Sabahattin'in bayraktarlığını yaptığı “adem-i merkeziyetçilik”tir.

Bu iki akımın ayrışması, 1902 yılında gerçekleştirilen “I. Osmanlı Hürriyetperverân Kongresi”nde alınan kararlar ve bu kararlara yönelik tepkilerle

⁶²⁰ Çubukçu, a.g.e., s.s. 55 – 59.

⁶²¹ Ahmad, a.g.e., s. 259.

⁶²² Çubukçu, a.g.e., s. 50.

belirginleşmiştir. Bu nedenle söz konusu kongre hem Jön Türk Hareketi için hem de Türk Siyasi Tarihi için bir kırılma noktasıdır. Bu kırılma noktasına temas etmek, hareketin düşünsel niteliğinin daha net kavranmasını sağlayacaktır.

Düşünceyi objektif olgular üzerine kurmaya çalışan “pozitivizm”, Fransız İhtilali’nin yalnızca akılcı yönlerinin ön plana çıkarıldığı bir felsefi anlayıştır. Bu anlayış, ampirik bilgiyi esas almış, metafiziği hem imkansız hem de gereksiz bulmuş, gerçeği fenomenler içerisinde aramış ve bu nedenle de teolojik öğeleri “bilimsel” olarak kabul etmemiştir.⁶²³

Aynı zamanda “olguculuk” olarak da bilinen bu fikir, Auguste Comte tarafından ortaya atılmıştır. Fransa’nın düşünsel tarihinde önemli bir yer tutmakla birlikte, yalnızca Fransa sınırlarında kalmamış, Avrupa’da birçok düşünürün rehberi haline gelmiştir.

Auguste Comte’un öğrencisi olan Pierre Lafitte ile dostluk kuran Ahmet Rıza, bu dostluğun da etkisiyle pozitivist düşünceyle tanışmış⁶²⁴ ve pozitivist Osmanlı İmparatorluğu’na girişini sağlayan anahtar karakter olmuştur.

Ahmet Rıza’nın öncülüğünde, 1 Aralık 1895 tarihinde yayın hayatına başlayan Meşveret gazetesi, Jön Türk Hareketi’nden ziyade pozitivist düşünceyi temsil etmiştir. Daha doğrusu, pozitivist bir Jön Türk Hareketi’nin görüşlerini dile getirmiştir. Gazetenin özellikle Fransızca başlığının altında yer alan “*Organe de la Jeune Turquie*” (Genç Türkiye’nin Yayın Organı) açıklaması ve “*Ordre et Progrès*” (Nizam ve Terakki) gibi ifadeler, gazetenin niteliğini ortaya koymasından dikkate değerdir.⁶²⁵

İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti’nin, Paris’te Ahmet Rıza ile anlaşmasının ardından cemiyetin adının “*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*”ne çevrilmesi, pozitivist hareketin artık harekete hâkim olacağına habercisi olmuştur. Çünkü bu durum sıradan bir isim değişikliği değildir. Bu değişikliğin derin bir ideolojik altyapıya sahip olduğu söylenebilir. Ahmet Rıza, “birlik” fikrinin tek başına yetersiz kalacağını düşünmüş olmalı ki cemiyetin adının değişmesini istemiş ve Auguste Comte’un pozitivist teorilerinin temel parametrelerinden olan “terakki”yi (ilerleme) de cemiyetin ismine dahil etmiştir.⁶²⁶ Bununla birlikte cemiyetin isminin başında “*Osmanlı*” kelimesi de

⁶²³ Çubukcu, a.g.e., s. 28.

⁶²⁴ Lewis, a.g.e., s. 196.

⁶²⁵ Kabakçı ve Adadağ, a.g.m., s. 20.

⁶²⁶ Halil Menteşe, Ahmet Rıza’nın cemiyetin isminin “*Nizam ve Terakki*” olmasını istediğinden, ancak dinsizlik algısı yaratacak bir cemiyetin memlekette başarılı olamayacağından dolayı “*İttihat ve*

kullanılarak uğruna mücadele edilen “*millet*” ortaya konmuştur. Böylelikle, Jön Türk Hareketi içerisinde pozitivist görüş giderek güç kazanmaya başlamıştır.

Bu arada Ahmet Rıza'nın pozitivistizminin, esasında “*sociate positiviste*” denilen ve Comte'un eserlerini yayınlamak amacıyla kurulan, ancak zaman içerisinde bir çeşit fikir ve ahlak derneğine dönüşen oluşuma üye olmaktan ibaret görenler de mevcuttur.⁶²⁷

Positivist düşünce yalnızca fikir olarak değil, metodolojik olarak da Jön Türklere etki etmiştir. Ahmet Rıza'nın “*evrimci*” bir çizgi izlemesi, pozitivist akımın karakteristiğini yansıtmaktadır. Nitekim bu karakter, pozitivistlerin nihaî hedeflerinin “*devrim*” yapmak değil, “*devleti kurtarmak*” olmasından kaynaklanmaktadır. Bu hedef, aynı zamanda Jön Türkleri pozitivistizmin sosyal mühendisliğe uygun olan görüşlerine yöneltmiştir.⁶²⁸

Mizancı Murat'ın II. Abdülhamit ile anlaşmasının ardından hareket içerisindeki konumunu güçlendiren pozitivist felsefe, “*Nitelikli Ayrışma Dönemi*”nde adem-i merkezîyetçi görüşle düşünsel bir mücadele içerisine girmiştir. Kongar'ın “*devletçi – seçkin*”⁶²⁹ olarak adlandırdığı grubun dimağlarına hâkim olan bu görüş, 1906 yılında kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin ve onun devamı niteliğindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de düşünsel omurgasını oluşturmuştur.

“*Adem-i merkezîyetçi*” düşünce ise Prens Sabahattin'in, güçlü bir kuramsal temele sahip olan pozitivistizme karşı yeni bir kuramsal yapı arayışının sonucu olarak doğmuştur. Ramsaur'a göre, 1902 yılında kongrenin ardından Frédéric Le Play'in aile, din ve mülkiyet söylemlerine ilişkin çok sayıda eserini okuyan Prens Sabahattin, bir anlamda inzivaya çekilmiştir.⁶³⁰

Auguste Comte'un pozitivistizmine karşı çıkan Prens Sabahattin, “*science sociale*” yanlısı bir çizgiyi benimsemiştir.

Prens Sabahattin'in etkilendiği La Science Sociale, 19. yüzyılda Frédéric Le Play tarafından kurulmuş, Henry de Tourville, Edmond Demolins, Robert Pinot, Paul Descamps tarafından geliştirilmiş, kişisellikten öte objektif ve yerel araştırmalara dayanma iddiasında bulunan bir felsefe okuludur.⁶³¹ Bu ifadelerle bakıldığında Prens

Terakki”de karar kılındığından bahsetmiştir. Mentеше, **a.g.e.**, s. 112.

⁶²⁷ Ülken, **a.g.e.**, s. 132.

⁶²⁸ Bayram, **a.g.m.**, s. 410.

⁶²⁹ Kongar, **a.g.e.**, s.s. 131 – 132.

⁶³⁰ Ramsaur, **a.g.e.**, s.s. 99 – 100.

⁶³¹ Prens Sabahattin, **a.g.e.**, s. 516; Le Play'den ilk etkilenen Prens Sabahattin değildir. Bir önceki kuşaktan Ali Suavi de zaman zaman Le Play'in etkisi altında kalmıştır. Çelik, **a.g.e.**, s.s. 285 – 286;

Sabahattin'in düşün dünyasında etkili olan simalar da net bir biçimde görülebilmektedir. Ayrıca bu isimlere Haeckel, Büchner ve Fouille'i⁶³² de eklemek mümkündür.

“*Le Play Okulu*” da denilen bu felsefi akım, tabiatı itibariyle sosyal reformlar için ihtiyaç duyulan pratik sonuçlara varmayı ve buna yönelik bilimsel çalışmalar gerçekleştirmeyi amaç edinmiştir. Bu amaç, okulun her çevreden insana kucak açmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla Le Play anlayışı, hem bilimsel araştırma yapanları hem de sosyal aksiyonlara eğilimli olanları bir araya getirebilmiştir.⁶³³ Özellikle sosyal aksiyon yönü zaman zaman Osmanlı İmparatorluğu'nda da etkili olmuştur. Bazen köklü ihtilalci önerilerin Prens Sabahattin taraftarlarından gelmesi, Le Play Okulu'nun bu karakterini özümsemiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Hatta Prens Sabahattin'in, 1903 yılında İsmail Kemal Bey ile birlikte bir ihtilal hazırlığına girişmesi,⁶³⁴ bu grubun aksiyonerliğini göstermektedir.

Prens Sabahattin ve ekibinin en önemli özelliği, Türk tarihinde ilk kez toplum yapısına önem veren bir siyasî oluşum meydana getirmiş olmalarıdır.⁶³⁵

Prens Sabahattin, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluş reçetelerini toplumsal yapının derinliklerinde aramış ve bir tespit olarak sorunun toplum tipinin “*tecemmüü*” (toplumcu) olmasından kaynaklandığını öne sürmüştür. Ona göre bu toplum tipi, II. Abdülhamit rejiminin tüm olumsuzluklarının sorumlusu olan asalak yönetici kadrosunun yetişmesine neden olmuştur.⁶³⁶ Bu nedenle toplumsal yapının “*infiradi*” (bireyci) bir niteliğe evrilmesi gerektiğini düşünmüştür.⁶³⁷ Bunun için ihtiyaç duyulan ekonomik, siyasî ve idarî değişikliklerin temininin de ancak “*infiradi*” bir eğitim sistemde yetişmiş, yetenekli bireylerle mümkün olduğunu belirtmiştir.⁶³⁸

Bireyselliği ön plana çıkaran⁶³⁹ ve girişimciliği yücelten bu görüş, her ne kadar II. Meşrutiyet Dönemi'nde beklediği kadar ilgi görmemişse de özellikle 20. yüzyılın

Ülken, **a.g.e.**, s. 80.

⁶³² Mardin, **Jön Türklerin...**, s. 294.

⁶³³ Philippe Perier, “Le Play ve Ardıçları: Yüzyılı Aşan Başarı”, çev. Özer Ozankaya, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 20, S. 2, (1965), s.s. 671 – 672.

⁶³⁴ Bu teşebbüs de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ramsaur, **a.g.e.**, s.s. 93 – 97.

⁶³⁵ Berkes, **Batıcılık, Ulus...**, s. 83.

⁶³⁶ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 1047.

⁶³⁷ Çubukcu, **a.g.e.**, s.s. 47 – 48.

⁶³⁸ Prens Sabahattin'i bu görüşe yönelten en önemli eser, Demolins'in 1897 yılında yayınlanan “*A Quoi tient la supériorité des Anglo-Saxons*” (Anglo-Saksonların Üstünlüğü Neden İleri Geliyor?) adlı kitabıdır. Lewis, **a.g.e.**, s. 201.

⁶³⁹ Prens Sabahattin'in savunusunu yaptığı görüş, özü itibariyle hareket noktasına insanı, yani stüjeyi koyar. Bu nedenle Ahmet Rıza'nın pozitivismine nazaran daha “*idealist*” bir noktada kalmıştır.

ortalarından itibaren Türk siyasetine yön veren bir akım haline gelmiştir. Bu nedenledir ki Yerasimos'un "*Avrupalılaştı ve 'Fransız kültürü'nü sindirmiş Osmanlı burjuvasının kusursuz bir örneği*"⁶⁴⁰ olarak bahsettiği Prens Sabahattin, Osmanlı burjuvazisinin ilk teorisyeni sayılmıştır.

Prens Sabahattin'in görüşlerini analiz eden Mardin, O'nun görüşlerinde şu dört unsurun ön plana çıktığını belirtmiştir:

- 1 – Bir insan ideali,
- 2 – Bu insan idealini gerçekleştirecek bir eğitim teorisi,
- 3 – Bu insan idealine uygun bir toplum tasavvuru,
- 4 – Mevcut toplumların yapısını tahlil etmeye yarayacak bir "*toplum tahlil yöntemi*."⁶⁴¹

Kongar, Prens Sabahattin'in başını çektiği grubu analiz ederken şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

*"Cephenin genel nitelikleri de şöyle özetlenebilir: İlk olarak, bürokrasinin büyük merkezi gücüne karşılık, bu cephe, yönetimin 'yerinden yönetim' (ademi merkezîyet) ilkesine göre düzenlenmesinden yanaydı. İkinci olarak, kendisinin halkın gerçek temsilcisi olduğunu savunuyordu. Üçüncü olarak, cephe topluma sunulan yenilikleri engellemek için, İslam dinini, son derece etkili bir araç olarak kullanmıştı. Böylece kendisini İslam dininin koruyucusu ve Osmanlı geleneğinin sürdürücüsü ilan etmişti. Aslında gerçekten yaptığı, devletçi-seçkinin cepheye karşı sürekli ayaklanıp, sürekli ezilmekten başka bir şey değildi"*⁶⁴²

Prens Sabahattin'in 1906 yılında "*Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*"ni kurması ve bu cemiyeti "*Terakki*" ismiyle yayına çıkarılan bir gazete ile desteklemesi, aynı zamanda Anglo-Sakson tipi liberal düşüncenin Türkiye'deki kurumsallaşması yolunda atılan ilk adımlar olarak değerlendirilebilir.

Cemiyetin yönetiminde Dr. Nihat Reşat, Dr. Sabri, Hüseyin Siret ve Ahmet Fazlı Bey gibi isimler yer almışlardır.⁶⁴³

Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziye Cemiyeti'nin programında, fikirlerinin Kanûn-ı Esâsî'nin 108. maddesine dayandığından⁶⁴⁴ söz edilmiştir. Ancak söz konusu programda, meclisteki temsiliyet oranlamasının imparatorluğu oluşturan dinî ve etnik

⁶⁴⁰ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 1047.

⁶⁴¹ Mardin, **a.g.e.**, s. 294.

⁶⁴² Kongar, **a.g.e.**, s. 132.

⁶⁴³ Ülken, **a.g.e.**, s. 134.

⁶⁴⁴ 1876 Kanûn-ı Esâsî'si'nin 108. Maddesi şöyledir: "*Vilâyatın usûl-i idaresi tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezâif kaidesi üzerine müesses olup derecât-ı nizâm-ı mahsus ile tayin kılınacaktır*"

unsurların nüfusuna dayandırılması,⁶⁴⁵ bu görüşün de soruna sınıfsal açıdan yaklaşmadığını göstermiştir. Kaldı ki bu görüşün nihaî hedefi de pozitivistlerinki gibi “ülkeyi kurtarmak”tır.

Kanûn-ı Esâsî'nin 108. maddesini en ruhlu nokta, merkeziyetçiliği de istibdadın kalbi olarak gören adem-i merkeziyetçiler,⁶⁴⁶ otoriter rejime son verebilmek için 1907 yılında pozitivistlerle işbirliği yapmak durumunda kalmışlardır. Yine de Prens Sabahattin'in, II. Meşrutiyet'in ilanından hemen önce, Terakki gazetesinde kaleme aldığı bir yazıda federatif bir yönetim sistemini savunmayı sürdürdüğü görülmüştür. Her ne kadar göreceli bir birleşme sağlanmış gibi görünse de bu yazı, düşünsel alanda kesif bir ayrılığın devam ettiğini göstermiştir.⁶⁴⁷

Nitekim bu ayrılık, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra fiiliyatta da gerçekleşecek ve Prens Sabahattin taraftarları Kongar'ın deyimiyle “*gelenekçi – liberal*” cephenin temsilcileri olarak Türk siyasetindeki yerlerini alacaklardır.

2.3.3. Jön Türk Hareketi'nde Eğitim ve Eğitimcilerin Etkisi

14 Mart 1827'de ilk tıp okulu olan “*Tıbhâne*”nin açılmasıyla⁶⁴⁸ başlayan modern eğitim süreci, 1834'te “*Mekteb-i Harbiye*”nin kurulmasıyla devam etmiştir. 12 Şubat 1859 tarihinde “*Mülkiye*”nin açılması⁶⁴⁹ ile birlikte, Jön Türk Hareketi'ni başarıya ulaştıracak olan kitlenin yetiştiği üç temel eğitim kurumu tamamlanmıştır. Bu eğitim kurumları her ne kadar modernleşme sürecine kısa vadede doğrudan doğruya etki etmemiş olsa da gelişimini sürdürmüştür. Bu üç temel eğitim kurumuna hukuk, maliye, ticaret, mühendislik, gümrük, veterinerlik ve polis eğitim okulları da eklenebilir.⁶⁵⁰

I. Meşrutiyet Dönemi'nde Harp Okulları Nazırı Süleyman Paşa'nın da etkisiyle harp okullarına özel önem verilmiş ve eğitim daha nitelikli hale getirilmiştir.⁶⁵¹ Öyle ki zaman içerisinde askerî okullar, diğer eğitim kurumlarına nazaran daha “*ileri*” ve “*teknik*” özellikler kazanmıştır. Bununla birlikte harp okullarının ağırlığı her geçen yıl daha da artmıştır. Örneğin 1884'te yaklaşık 1.000 tanesi harp okulu mezunu olmak

⁶⁴⁵ Ülken, **a.g.e.**, s. 135.

⁶⁴⁶ Prens Sabahaddin, **a.g.e.**, s.s. 140 – 141.

⁶⁴⁷ M. Sabahaddin, “Teşkilat”, **Terakki**, S. 19 – 20, (1 Haziran 1908), s.s. 8 – 10.

⁶⁴⁸ Ülken, **a.g.e.**, s. 29.

⁶⁴⁹ Aktar, **a.g.e.**, s. 29.

⁶⁵⁰ Karpat, **Osmanlı'da Değ...**, s. 61.

⁶⁵¹ 1838 yılında Mekteb-i Harbiye'yi ziyaret eden kadın yazar Pardo, gördüğü manzara karşısında “*Ne yazık ki bu okul, ruhu olmayan bir cesede benziyor*” demekten kendini alamamıştır. Aktar, **a.g.e.**, s. 34.

üzere toplamda 10.000 subay mevcudu bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nda bu sayı, 1899'a gelindiğinde yaklaşık 5.000'i harp okulu mezunu toplamda 18.000'e çıkmıştır.⁶⁵² Bir başka deyişle eğitilmiş, harp okulu mezunu subayların sayısı yüzde 500, toplam subay mevcudu ise yüzde 80 artış göstermiştir.

1890 yılında kurulan Erkan-ı Harbiye ile harp okulu öğrencilerinin nitelikleri arttırılmıştır. Üstelik bu dönemde yurtdışına öğrenci gönderilmiş, yurtdışından da eğitimci getirilmiştir. Neticede bu dönemde yetişen subayların büyük bir bölümü ya yurtdışında eğitim görmüş ya da yurtdışından gelmiş bir eğitimci tarafından yetiştirilmiştir. Dolayısıyla bu subaylar, yabancı dile hâkim, nitelikli birer devlet memuru olarak göreve başlamışlardır. Bu nitelik, onları sürekli Avrupa ile temas halinde olmaya zorlamış ve dimağlarının Batılı düşünörlere ait kavramlarla dolmasına yol açmıştır.⁶⁵³

Bu dönemde harbiye kadar önemli olan bir diğere eğitim kurumu da tıbbiye olmuştur. Hatta Dr. Rıza Nur, II. Abdülhamit'in en çok tıbbiyeden çekindiğini söylemiştir.⁶⁵⁴ Dr. Rıza Nur'un bu söylemi boşuna değildir. Zira tıbbiyeliler o dönemde halkın zihinlerine "özgürlük" tohumlarını saçan, yenileşme ve ilerleme yollarını açan ilk grup olarak görölmüşlerdir.⁶⁵⁵

Batılı düşüncelerin tıbbiyeli gençlere nasıl etki ettiğı daha önce belirtilmişti. Cemiyetin kuruluş safhasında Dr. Rıza Nur'un tanıklık ettiğı konuşma, Batılı düşüncelerin etkisi altında kalan tıbbiyeli gençlerin, otoriter yönetime karşı ne denli keskin bir muhalefet ettiklerini ortaya koymaktadır:

"Ey Sevgili kardeşler! Bizler ki ulum-ı tıbbiye okuyoruz. Kainatı terki eden anasırdaki sadeliğı, güzelliğı görüyoruz, onlarda hükümran-ı kavaid ve intizamın hürriyetini, istiklalini, hürriyet ve istiklali nisbetindeki o âli muttarid (düzenli) ahengi anlıyoruz. Sular alçak bir yer buldular mı oraya doğru yürür; her taraftan toplanır birleşir, nihayet cereyanı şedid bir nehir teşkil eder. Bir nehir ise seyr-i tabiisine sed çekmek istenildiğinde birikiyor, toplanıyor, sonunda coşup taşıyor. O güne gelen hâilleri yıkıyor; bir nehir dağlar deliyor, yerinden söküyor, deviriyor, koca kûhpareleri (dağ parçası) sürüklüyor, yine cereyan ediyor. Bu cereyan, cereyan-ı tabiidir; onu sevk ve idare eden kuvvet ezelîdir, ebedîdir... Her ne olursa olsun zeval bulmaz, ahenginden şaşmaz. Hürriyet de böyledir, biz de böyle birleşip alçaklara hücum edelim.

Kimya okuyoruz. Hatta hasis (kıymetsiz) bir cismin diğere bir hasis cisim ile bile ittihadından hararetler, kuvvetler, elektrikler husule geldiğini

⁶⁵² Tokay, **a.g.e.**, s. 20.

⁶⁵³ Kabakçı ve Adadağ, **a.g.m.**, s. 10.

⁶⁵⁴ Rıza Nur, **a.g.e.**, s. 3.

⁶⁵⁵ Aynî, **a.g.e.**, s. 97.

görüyoruz; bu iki madde-i hasise birleşince türlü havâssı haiz kıymetli bir cisme tebdil ediveriyor. Birleşelim, müdhiş bir kuvvet meydana gelir; sonra hücum edelim. İstibdad kalesinin bize karşı kurulmuş olan bu burcunu biz kendi elimizle yıkalım. Bir daha tepemizde ötmek için baykuşlar yer bulamasın.

Millette herkes kendine düşen vazifeyi yaparsa cism-i istibdada felç gelir, mefluç azasına dumur târî olur o hunriz, o demirden tırnaklar kendiliğinden dökülür”⁶⁵⁶

Modern eğitim kurumları çoğaldıkça, yalnızca devletin milli eğitim örgütü genişlemekle kalmamış, mevcut düzene muhalif olanların sayısı da artmıştır. Çoğunlukla tıbbiye, mülkiye ve harbiyede öğrenim gören ve gizliden gizliye bir önceki kuşağın eserlerini okuyarak yetişen gençler⁶⁵⁷ arasındaki muhalefet ateşi, her geçen gün biraz daha harlayarak devam etmiştir.

Şerif Mardin’in merkez – çevre teorisinden hareketle söylenecek olursa, II. Abdülhamit Dönemi’nde aktivitesi arttırılan Batılı okullarda öğrenim gören gençler, Batılı eğitimin felsefesini içselleştirerek zamanla ait oldukları “doğulu” köklerine yabancılaşmaya başlamışlardır. Bu da çoğunluğu harbiyede öğrenim görmüş, kuramsal bilgilerle donanmış,⁶⁵⁸ askerî karakterleri haiz, yeni tip bir “aydın” sınıfının doğuşuna yol açmıştır. Tıbbiyede yetişen gençler ise bu aydın sınıfının en önemli destekçileri olmuşlardır.

Bu durum, Shaw’ın, Jön Türk Hareketi’nin ortaya çıkışını II. Abdülhamit Dönemi’ndeki eğitim patlamasına bağlamasını haklı kılmaktadır.⁶⁵⁹

Elbette II. Abdülhamit Dönemi’nde eğitim alanındaki ilerleme, Jön Türk Hareketi’nin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ancak hareketin ortaya çıkışının ardından bu yöndeki devlet politikası, bir tür obskürantizme⁶⁶⁰ çevrilmiştir.

Ahmet Cevdet Paşa’nın ifadeleri, padişahın ilerici fikirlere ve eğitime yönelik bakışındaki dönüşümü ortaya koymaktadır:

"... nurun bizim diyarımıza girmesini padişahımız, hükümetimiz arzu etmiyorlar ki bütün halk cehalet içinde, mezellet, meskenet mezbelesinde uyusun dursun. Efradı vatanın yüreğinde bir şule-i intibah parlamasın. Hükümet onu arzu ediyor ki: ahali hayvan gibi hem de böyle bir hayvan değil, koyun gibi münkat, köpek gibi mütemellik, mütezellil kalsın. Doğru,

⁶⁵⁶ Rıza Nur, **a.g.e.**, s. 7.

⁶⁵⁷ Georgeon, **a.g.e.**, s. 21.

⁶⁵⁸ Jehuda L. Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi – Türkiye’de Prusya – Alman Askeri Heyetleri 1835 – 1919**, çev. Fahri Çeliker, 2.b., ATASE Yay., Ankara, 1985, s. 54.

⁶⁵⁹ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **History Of The Ottoman Empire And Modern Turkey**, Vol. 2, Cambridge University Press, New York, 2002, s. 255.

⁶⁶⁰ Obskürantizm: Bilmesinlercilik.

ulvî yeni bir fikir, bir söz işitmesin. Cahil jandarmaların kırbaçları, namussuz, terbiyesiz zalim memurların tadiller altında ezilsinler”⁶⁶¹

Gençlerin muhalif karakterlerinde, hatta imparatorluğu büyük dönüşüme sürükleyecek bir harekete dönüşmesinde, eğitim kurumları başlı başına bir etken sayılamazlar. O eğitim kurumların da görev yapan eğitimciler de bir o kadar etkili ve önemlidirler.

Gramsci’ye göre eğitimci yalnızca okulda ders veren değil, toplumsal baskı ve bireysel özerklik arasında denge kurmaya çalışan ve toplumun eleştirel bilincini temsil eden bir kişidir.⁶⁶² II. Abdülhamit Dönemi’nde özellikle de yüksekokullarda görev yapan eğitimciler de benzer bir misyonu yerine getirmişlerdir. Söz konusu eğitimciler, okullarda “*kolektif*” özelliklere sahip, çağdaş düşünceleri yakından tanıyan gençlerin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır.

Abdülaziz’in tahttan indirilmesi sırasında Harp Okulları Nazırı olarak görev yapan Süleyman Paşa, hazırlamış olduğu ders kitabıyla “*ilerici*” coşkunun temellerini atmıştır. Mardin’in deyimiyle Türkçe edebi türler üzerine ilk sistematik ders kitabı niteliği taşıyan bu çalışmada, Fénelon, Napoleon, Racine ve Volney’den seçmeler bulunması, Jön Türklerin düşünsel gelişiminde Süleyman Paşa’nın da payı olduğunu göstermektedir.⁶⁶³

II. Abdülhamit Dönemi’nde eğitimciler, yeni kuşağı yalnızca “*ilerici*” fikirlerle donatmakla kalmamış, aynı zamanda onları herhangi bir olumsuzluğa karşı korumuş ve özellikle yasaklı yayınların temini konusunda da destek sağlamışlardır.⁶⁶⁴

Kuran, harbiyede öğrenim görürken Fransızca öğretmeni Çürüksulu Mahmut Bey ile yardımcıları Muhittin Bey ve Ferit Bey’den çok etkilendiğini, bütün öğrencilerin onların verdiği fikirlerden beslendiklerini söylemiştir.⁶⁶⁵

İsmet İnönü’nün okuldaki talim eğitimcilerinden Bağdatlı Albay Hasan Rıza Bey’den bahsederken, “*orduda yeni fikirlerin kıdemli temsilcisi*”⁶⁶⁶ demesi, eğitimcilerin Jön Türk Hareketi üzerindeki etkisini göstermektedir.

Akçura’nın şu ifadeleri, Jön Türk Hareketi’nin şekillenmesinde eğitim ve eğitimcilerin rolünü ortaya koyması bakımından önemlidir:

⁶⁶¹ Lewis, **a.g.e.**, s. 231.

⁶⁶² Asiye Aka, “Antonio Gramsci ve ‘Hegemonik Okul’”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 12, S. 21, (2009), s. 331.

⁶⁶³ Mardin, **Yeni Osm...**, s. 241.

⁶⁶⁴ Turan, **a.g.m.**, s. 108.

⁶⁶⁵ Kuran, **Osmanlı İmp...**, s. 406.

⁶⁶⁶ İnönü, **a.g.e.**, s. 55.

“Erkan-ı Harbiye sınıflarına devam ediyorduk; hocalarımız hürriyetten, meşrutiyetten gizli gizli bahsederlerdi; Kanûn-ı Esâsî yürürlüğe konulursa imparatorluk kurtulur, derlerdi”⁶⁶⁷

Mustafa Kemal de 22 Eylül 1924’te Samsun’da benzer bir görüşü dile getirmiş ve şöyle demiştir:

“Diyebilirim ki bugünkü uyanışı düne, geçmişe borçluyuz. Herhalde babalarımızın, analarımızın, eğitimcilerimizin ruh ve dimağlarımızın gelişmesinde verimli etkileri vardır. Gerçi biz, belki burada bulunanların tümü, dünyaya geldiğimiz zaman, bu topraklar üzerinde yaşayanlara birlikte, yok edici bir zorba yönetimin pençesinde idik. Ağızlar kilitlenmiş idi. Öğretmenler, eğitimciler, yalnız bir noktayı dimağlarda yerleştirmek zorunluluğunda tutulmakta idi. Benliğini, her şeyini unutarak bir korkunç hayale boyun eğmek, onun kulu kölesi olmak. Bununla birlikte hatırlamak gerekir ki, o baskı altında bile bizi bugün için yetiştirmeye çalışan gerçek ve özverili öğretmenler, eğitimciler eksik değildi.”⁶⁶⁸

Eğitimcilerin muhalif hareketin güçlenmesindeki rolünün farkına varan padişah, muhalefetin büyümesini engelleyebilmek için ilerici düşüncelere sahip eğitimcilerin işlerine son verme yoluna gitmiş, hatta kalanların da müfredatın dışına çıkmalarını yasaklamıştır.⁶⁶⁹ Fakat bu tedbirlerden beklenen sonuç alınmamış, özellikle askerî okullarda bu fikirler filizlenmeye devam etmiştir. Nihayetinde II. Meşrutiyet’e giden yol, bir bakıma eğitimcilerin rehberliği sayesinde açılmıştır.

Eğitimcilerin Jön Türk Hareketi üzerindeki bu etkisi, gerek II. Meşrutiyet Dönemi’nde, gerekse Cumhuriyet Dönemi’nde eğitime ve eğitimcilere büyük önem verilmesinin temel gerekçelerinden birisi olmuştur.

2.3.4. Doğu'daki Gelişmelerin Etkisi

Jön Türk Hareketi’nin bir önceki kuşak ile arasındaki en önemli farklılıklardan birisi de düşünsel alandaki etkileşim kanalları olmuştur. Yeni Osmanlılar neredeyse tümüyle Batı düşüncesinden etkilenirlerken, Jön Türklerin zihin dünyasında Doğu’da yeşeren fikirlere de yer verilmiştir.

Hareketin etkilendiği Doğulu fikirler, ilk olarak cemiyetin kurulduğu yıl harekete dahil olan Hüseyinzâde Ali vasıtasıyla gelmiştir. Hanioğlu, bu dönemde Rusya’da ortaya çıkan popülizmin askerî tıbbiyede de görüldüğünü, popülist

⁶⁶⁷ Erişirgil’den alıntılan Georgeon, **a.g.e.**, s. 22.

⁶⁶⁸ Şerafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen, Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1982, s. 5.

⁶⁶⁹ Lewis, **a.g.e.**, s. 194.

görüşlerin Darwinist söylemlerle başat bir şekilde yayıldığını, hatta İbrahim Temo'nun da Rusofiller tarafından Balkanlarda yayılmaya çalışılan narodnik hareketten muhtemelen haberdar olduğunu söylemektedir.⁶⁷⁰ Bu da göstermektedir ki hareketin Doğu menşeli düşüncelerle teması, neredeyse en başından beri vardır.

1860'larda Çarlık Rusya'sında doğan narodnizm, Jön Türklere sirayet eden Doğu menşeli bir düşünsel akımdır. Bu akım, Osmanlı coğrafyasına üç koldan ulaşmıştır. Bunlardan birincisi Balkan ve özellikle Bulgar aydınlarıdır. İkincisi, Kafkasya'dan gelen Türklere'dir. Üçüncüsü ise Ermeni "*Hınçak*" örgütüdür.⁶⁷¹ "*Halkçılık*" olarak da nitelendirilebilecek olan bu akım, Rusya'daki aslından birkaç temel farklılık içermiştir. Jön Türkler içerisindeki narodnik akım, daha çok milliyetçi bir karaktere sahip olmakla birlikte, sınıfsal perspektifi reddeder bir nitelik taşımıştır. Bunda Durkheim'in felsefesini benimsemiş olan Ziya Gökalp'in Fransız "*Dayanışmacılık*"ı ön plana çıkarmasının etkisi büyüktür.⁶⁷² 1913 – 1914 yılında Türk Ocağı'nın öncülüğünde çıkarılan "*Halka Doğru*" dergisi, söz konusu hareketin teorik kaynağı olmuştur. Bu dönemde tıbbiyeli gençlerin "*sağlık kampanyası*" kapsamında Anadolu'yu dolaşması, "*Halka Doğru*" felsefesinin önemli faaliyet örneklerinden birisi olmuştur.⁶⁷³

Zafer Toprak'ın "*II. Meşrutiyet aydınının can simidi*"⁶⁷⁴ olarak nitelendirdiği bu "*popülist*" hareketin etkisi, daha çok Cumhuriyet Dönemi'nde hissedilmiştir.

20. yüzyılın başında cereyan eden Rus – Japon Savaşı, Jön Türk Hareketi'nin, yüzünü Doğu'ya çevirmesi bakımından bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Japonya'nın Asyalı bir devlet olarak, Avrupalı sayılan Rusya'yı yenmiş olması, Jön Türkleri mobilize eden güdüleyici bir etki yaratmakla kalmamış, Hür'ün "*halksız ve kansız devrim*" diye tabir ettiği Meiji Restorasyonu'na⁶⁷⁵ olan ilgiyi de arttırmıştır. Üstelik mutlakiyetçi rejimin hüküm sürdüğü Rusya'yı yenen Japonya'nın meşrutî monarşi ile yönetilmesi, muhtemeldir ki bu savaşın Jön Türkler üzerindeki etkisini arttırmıştır.

⁶⁷⁰ Hanioglu, **a.g.e.**, s.s. 23 – 24.

⁶⁷¹ Berkes, **a.g.e.**, s.s. 94 – 96; Narodnik hareketin Türkiye'deki gelişimi ve "*halkçılık*"a evrilmesi hakkında Bkz. İlhan Tekeli, "Türkiye'de Halkçılık", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 7. Cilt, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s.s. 1929-1935; Zafer Toprak, "Türkiye'de 'Narodnik' Milliyetçiliği ve Halkçılık (1908 – 1918)", **Türkler**, 14. Cilt, Ed. H.C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.s. 801 – 806.

⁶⁷² Tekeli, **a.g.m.**, s.s. 1930 – 1931.

⁶⁷³ Odabaşı, **a.g.m.**, s.s. 79 – 80.

⁶⁷⁴ Toprak, **a.g.m.**, s. 801.

⁶⁷⁵ Hür, **a.g.e.**, s.s. 99 – 100.

Söz konusu savaşın Çarlık siyaseti açısından ortaya çıkardığı sonuçlar da Jön Türk Hareketi açısından önem arz etmiştir.

Japonlar ile yapılan savaştan mağlubiyetle dönülmesi, Çarlık Rusya'sında idarî dönüşümün tetikleyicisi olmuştur. 1905 yılının başlarında başlayan eylemler, mutlakiyete karşı duyulan nefretin her geçen gün büyümesine yol açmış ve sonunda Çar II. Nikola 30 Ekim 1905'te yayınladığı bildiriyle meşrutî monarşiyi ilan etmek zorunda kalmıştır.

Jön Türklerin Sivastopol, Odessa ve Moskova başta olmak üzere Rusya'daki şehirlerde meydana gelen olayları yakından takip etmeleri ve 1905 İhtilali'ne katılan Teğmen Şmidt'in Çarlık Hükümeti tarafından idamını tepkiyle karşılamaları, söz konusu devrim sürecinin Jön Türkler üzerinde etkili olduğunun bir başka göstergesidir.⁶⁷⁶

Rusya'daki 1905 İhtilali'nin Jön Türkler üzerinde yarattığı etki, uluslararası konjonktür açısından değerlendirildiğinde hiç de şaşırtıcı görülmemelidir. Nitekim Akşin'in şu ifadeleri, Rusya'daki bu gelişmenin Jön Türkler üzerinde yarattığı etkiyi normalleştirici bir mahiyet taşımaktadır:

*“Mutlakiyetin ve tutuculuğun kalesi olan Rusya'da gerçekleşen meşrutiyet devrimi, dünyanın birçok köşesinde zincirleme tepkilere yol açtı. Bu, tarihte görülebilecek bir olaydır. Bir ülkedeki değişim, o ülke gibi değişime gebe başka ülke toplumlarındaki gelişmeleri tetikleyebilir. Rusya'daki meşrutiyet devrimi de başka ülkelerde meşrutiyet devrimlerini tetiklemiştir”*⁶⁷⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nda hâkim sınıflar arasında telaş yaratan ve ihtilalci güçleri uyandıran 1905 İhtilali'nin⁶⁷⁸ ilk yansımaları, ağır vergi yükü nedeniyle, Doğu Anadolu halkının öncülük ettiği ayaklanmalarda görülebilir. Nitekim söz konusu ayaklanmaların 1905 İhtilali'nin hemen ardından gerçekleşmiş olması, her iki gelişme arasında bir etkileşim olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

Bu nedenle ki Petrosyan, Jön Türk Hareketi'nin 1905 İhtilali'nden soyutlanarak açıklanmasını eleştirmektedir.⁶⁷⁹

1905 İhtilali sürecine bizatihi katılmış olan önemli simaların⁶⁸⁰ Rus İhtilali'nin Jön Türkler üzerindeki etkisini arttırdığını söylemekte fayda vardır. Zira bu simaların

⁶⁷⁶ Kars, **a.g.e.**, s.s. 104 – 105.

⁶⁷⁷ Sina Akşin, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi**, 6.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2018, s.s. 41–42.

⁶⁷⁸ Kars, **a.g.e.**, s. 97.

⁶⁷⁹ Petrosyan, **a.g.e.**, s. 14.

⁶⁸⁰ Yusuf Akçura, bu simaların en önde gelen örneklerindedir. Akçura, Rus İhtilali sürecinde “*Rusya Müslümanlarının İttifakı*” adlı oluşumda Genel Sekreter olarak görev almış ve İttifak'ın siyasî uzantısı

aynı zamanda Jön Türk Hareketi içerisinde yer almaları, 1905 İhtilali'nin etkilerinin uzun süre devam etmesini sağlamıştır.

Rusya'daki gelişmeler ve Meşrutiyet'in ilanı, İran'da da benzer bir hareketi tetiklemiştir. İran'da, 1905 yılının Aralık ayında başlayan hareketlilik, 7 Ekim 1906 tarihinde anayasanın yürürlüğe girmesiyle sonuçlanmıştır.⁶⁸¹

İran'ın meşrutî monarşiye geçmesi, Jön Türkleri etkileyen bir başka konjonktürel gelişme olmuştur. Müslüman bir toplumun da anayasa ile yönetilebileceğine dair umut veren bu gelişme, özellikle harekete mesafeli duran ulema sınıfı mensuplarına Kuran'ın hükümleri ile Meşrutiyet arasında herhangi bir aykırılık olmadığını göstermiştir. Üstelik önemli dönüşümlerin kan dökmezsizin halk ile birlikte yapabileceğinin mümkün olduğunu da öğretmiştir.

Jön Türkler, İran'daki bu süreçten etkilenmek bir yana, zaman zaman doğrudan doğruya harekete dahil olmuşlardır. 1906'dan itibaren Doğu Anadolu'da çıkan ayaklanmalarda dahli olduğu gerekçesiyle hakkında mahkûmiyet kararı çıkan Ömer Naci'nin İran'a kaçarak, orada İran ihtilalcilerinden Mirza Sait'in yanında kalması, hatta Ömer Naci'nin Mirza Sait ile birlikte Şah kuvvetlerine karşı mücadele etmesi, Jön Türkler ile İran Meşrutiyetçileri arasında somut bir bağın varlığına işaretir.⁶⁸²

Kuran'ın, anılarında yer alan şu ifadeler de İran Meşrutiyetçileri ile Jön Türkler arasında bir bağ olduğu iddiasını desteklemektedir:

“Bahtiyariler,⁶⁸³ mutlakiyet aleyhine ayaklanarak İran Şahını da meşrutî idarenin kurulmasına mecbur etmişlerdi. Bu münasebetle ben, İttihad ve Terakki delegesi sıfatıyla İran'a gidecek ve hürriyetperverlerle ortak mesaide bulunacaktım. Komşu İslam hükümeti istibdattan tamamen kurtulursa, bizim Meşrutiyet idaresi de daha ziyade kuvvet ve dayanıklılık kazanmış olacaktı. Bu teklif, benim düşüncelerime yatkın ve öteden beri beslediğim, Osmanlı İmparatorluğu haricinde kalan Türk ve İslamlarla tanışmak emeline pek uygundu. Fakat akıl ve mantıktan ziyadır; hissime uyarak bu teklifi reddettim”⁶⁸⁴

olan Anayasacı Demokrat Parti (Kadet) ile “İttifak” arasındaki işbirliğini sağlamakla görevlendirilmiştir. Georgeon, **a.g.e.**, s.s. 46 – 49.

⁶⁸¹ Akşin, **a.g.e.**, s.s. 42 – 43.

⁶⁸² Gani Bayer, “Jöntürklerin Şair Fedaisi: Ömer Naci”, **İttihad Terakki Ve Jön Türkler**, 1.b., Analiz Basım Yay., İstanbul, 2009, s.s. 142 – 143.

⁶⁸³ İran'da yaşayan, çoğunluğu göçebelere oluşan bir topluluk.

⁶⁸⁴ Kuran, **Harbiye Mek...**, s. 150.

Ayrıca II. Osmanlı Hürriyetperverân Kongresi'nin sonunda İran Mebusan Meclisi'ne gönderilen dostane telgraf, İran'daki meşrutî hareket ile Jön Türkler arasındaki iletişimin somut bir göstergesidir.⁶⁸⁵

Bu arada Petrosyan'ın, Doğu Anadolu'da başlayan ayaklanmaları Rus İhtilali'ne değil de İran'daki meşrutî harekete bağlaması dikkat çekicidir:

*“Doğu Anadolu illerindeki karşı hükümetçi hareketlerin gelişmesi üzerinde, kuşkusuz, 5 Ağustos 1906'da meşrutiyetin ilan edilmesiyle sonuçlanan İran'daki olayların da etkisi vardır. İran'daki meşrutiyet hareketi ve ilk İran Parlamentosunun faaliyeti, feodal-saltçı rejimle savaşlarında, Jöntürkler için çok büyük önemi olan bir örnek olmuştur.”*⁶⁸⁶

İran'daki gelişmeler, Jön Türk Hareketi'ne düşünsel açıdan ışık tutmakla kalmamış, metodolojik olarak da rehberlik etmiştir.⁶⁸⁷ İran'da meşrutî monarşi için mücadele eden grupların bir kolu olan “Mücahitler” ile Jön Türklerin içerisinde bulunan “Fedaîler” arasındaki benzerlik,⁶⁸⁸ İran'daki meşrutî hareketin Jön Türkler ile İranlı Meşrutiyetçiler arasındaki metodolojik etkileşimi göstermektedir.

Netice itibariyle Doğu'dan gelen düşünsel etkiler, konjonktürel gelişmelere bağlı olarak çok daha güçlü bir etki yaratmıştır. Bu güçlü etki, Jön Türk Hareketi'ne de ivme kazandırmış ve imparatorluk yönetimi üzerinde daha fazla baskı kurmaya yöneltmiştir. Nitekim 3 Mayıs 1906'da, Kahire'de yayınlanan Doğru Söz gazetesinde çıkan bir yazıda Çarlık Rusya'sında “hakimiyet-i milliye” esasına dayalı bir sistem olarak meşrutî yönetime geçildiğinden, İran Şahı'nın kişisel ve toplumsal özgürlüğün yanı sıra basın özgürlüğünü de kabul ve ilan ettiğinden bahsedilmiştir. Ardından Osmanlı İmparatorluğu kastedilerek, “bundan utanmayacak mıyız?”⁶⁸⁹ denilmiş ve Rusya ile İran'daki gelişmelerin Osmanlı İmparatorluğu'nda da yaşanması istenmiştir.

2.3.5. Jön Türk Hareketi'nde Düşünsel Süreklilik Örneği: Yeni Osmanlılar Mirası

Jön Türklerin düşün dünyalarının şekillenmesinde en etkili olan faktör, Yeni Osmanlılardan kalan mirastır. Öyle ki Jön Türk Hareketi'ni Yeni Osmanlıların attığı temeller üzerine inşa edilmiş bina olarak tabir etmek mümkündür.

⁶⁸⁵ Kuran, **İnkılap Tar...**, s. 296.

⁶⁸⁶ Petrosyan, **a.g.e.**, s. 243.

⁶⁸⁷ Mardin, **Jön Türk...**, s.s. 67 – 69.

⁶⁸⁸ Petrosyan, **a.g.e.**, s.s. 299 – 300.

⁶⁸⁹ “Utanmayacak mıyız?”, **Doğru Söz**, S. 4, (3 Mayıs 1906), s. 8.

Elbette Ramsaur gibi, Jön Türkler ile Yeni Osmanlılar arasındaki ilişkiyi reddeden görüşler yok değildir.⁶⁹⁰ Ancak Faroz Ahmad gibi Jön Türk Hareketi’ni 19. yüzyıl ıslahatlarının, hatta Yeni Osmanlıların bir uzantısından ibaret sayanların sayısı da bir hayli fazladır. Ahmad, Jön Türklerin, tıpkı Yeni Osmanlılar gibi yalnızca devletin nasıl kurtulacağı sorusuyla ilgilenen bir grup olduğunu⁶⁹¹ söyleyerek, iddiasını temellendirmeye çalışmıştır.

Yerasimos da Yeni Osmanlılar ile Jön Türkler arasında bir bağ olduğunu kabul etmiş ve bu iddiasını “*rejime karşı yönelen ilk tepkiler, 1878'den sonra ya çenelerini tutmak, ya da sürgünü boylamak zorunda kalan Genç Osmanlıların yarattığı muhalefet geleneğinin bir devamıdır*”⁶⁹² sözleriyle açıklamıştır.

Jön Türklerin, düşünsel açıdan Yeni Osmanlıların bir devamı olup olmadığı konusu sürekli tartışma konusu olsa da kuşaklar arasında güçlü bir etkileşimin varlığı yadsınamaz. Şinasi’nin akılcılığı ve hümanist yaklaşımının Tevfik Fikret’te de görülmesi, kuşaklar arası etkileşimin doğal bir yansıması olarak göze çarpmaktadır.⁶⁹³ En azından Jön Türklerin, Yeni Osmanlıları düşünsel bir ilham perisi olarak kullandıkları, hatta onları, sahip oldukları düşüncelerin murisleri olarak kabul ettikleri söylenebilir.

İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti’nin “1/1” numaralı üyesi İbrahim Temo’nun şu ifadeleri, Yeni Osmanlıların Jön Türk Hareketi üzerindeki hem düşünsel hem siyasi hem de yöntemsel miraslarını bir bütün olarak ortaya koymaktadır:

*“Midhat ve Mısırlı Prens Mustafa Fadıl Paşalar gibi siyasi; Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi asari edebiye ve fikriyesi hiç bir vakit unutulamiyacak şair ve edipler; ateşin eli kalem tutar Ali Şefkati, Nuri ve Şinasi Beyler gibi ehli kalem ve sonunda saraya ve menbai istibdad ve fesad olan Lâneye hücumunda şehid olan Ali Suavi gibi fedakar gençler hareketinin birinci devrinin yeni fikri ika edenlerden idiler”*⁶⁹⁴

Yeni Osmanlıların Jön Türkler üzerindeki etkisini en net şekilde açıklayan ifadelerden bir tanesi de Prens Sabahattin’e aittir:

*“Vatanı, hürriyeti, milleti, kendimizi bize ilk tanıtan Midhat Paşalar, Kemaller ve pişvâları olmuştur”*⁶⁹⁵

⁶⁹⁰ Ramsaur, **a.g.e.**, s. 113.

⁶⁹¹ Ahmad, **a.g.e.**, s. 42.

⁶⁹² Yerasimos, **a.g.e.**, s. 1044.

⁶⁹³ Mardin, **Yeni Osm....**, s. 306.

⁶⁹⁴ Temo, **a.g.e.**, s. 2.

⁶⁹⁵ Ahmed Lütfullah ve Mehmed Sabahaddin, “Cennetmekân Abdülmecid Hanın Ahfad-ı Necibeleri ve Beyannâme-i Umumi”, **Osmanlı**, S. 83, (10 Muharrem 1318 / 1 Mayıs 1901), s. 1, ss. 1 – 3.

Prens Sabahaddin, yine başka bir makalesinde, Yeni Osmanlıların mirasını şu sözlerle dile getirmeye çalışmıştır:

*“Genç Türklüğün iki sakı vardı: Birincisi hükümetteki Reşid'in büyük hayrül-halefi olan Midhat ile kırıldı. Öbürü cemiyetteki Kemal ile filizlendi, şebab ile tezehhür ediyor. Fakat biri kırılan biri büyüyen bu iki sakın kökü yirminci asır tarlasında dikili bulunuyor”*⁶⁹⁶

20. yüzyılın yenilikçi hareketlerinde önemli bir yeri olan Süleyman Nazif Bey'in “eğer biz hayatımızı Allah'a borçlu isek, bütün yetişmemizi de Kemal'e borçluyuz” şeklindeki ifadesi, esasında Yeni Osmanlıların mirasına duyulan mihnetin bir ifadesidir.⁶⁹⁷ Jön Türk Hareketi mensubu olarak II. Meşrutiyet sürecini yakından takip eden subaylardan olan Rahmi Apak da, ikinci kez ilan edilen Meşrutiyet için “Ali Süavi'nin eseridir. Namık Kemal'in eseridir. Mithat Paşa'nın eseridir”⁶⁹⁸ diyerek Süleyman Nazif Bey ile benzer bir dil kullanmıştır.

Yeni Osmanlıların attığı tohumlar üzerinde filizlenen Jön Türk Hareketi, köklü bir çınar haline gelme yolunda ihtiyaç duyduğu besin kaynağını yine Yeni Osmanlıların kendilerine miras bıraktığı edebî metinlerde bulmuşlardır.

Öğrencilerin her türlü tehlikeye rağmen Yeni Osmanlıların eserlerini okumakta ısrarcı olmaları, bir önceki kuşağın bıraktığı mirasın gücünü göstermesi açısından önemlidir. Yeni Osmanlıların eserlerinden etkilenen öğrenciler arasında yer alan ve özellikle Namık Kemal'i “Türk ulusunun yüzyıllardan beri beklediği sesi” olarak nitelendiren⁶⁹⁹ Mustafa Kemal (Atatürk), o günleri şu şekilde anlatmıştır:

*“Harbiye senelerinde siyaset fikirleri baş gösterdi. Vaziyet hakkında henüz nâfiz bir nazar hasıl edemiyorduk. Sultan Hamit devri idi. Kemal Beyin kitaplarını okuyorduk. Takibat sıkı idi. Ekseriyetle ancak koğuştta yattıktan sonra okumak imkanını buluyorduk. Bu gibi vatanperverane eserleri okuyanlara karşı takibat yapılması, işlerin içinde bir berbatlık bulunduğunu ihsas ediyordu”*⁷⁰⁰

Yeni Osmanlıların eserleri, Jön Türklerin düşünsel altyapılarının şekillenmesinde öylesine etkili olmuştur ki kimileri için neredeyse “amentü” haline gelmiştir. Kuran'ın söz konusu eserlerin kendisi üzerinde bıraktığı intibayı açıklarken

⁶⁹⁶ Sabahaddin, “Hangi Yoldayız?”, **Osmanlı**, S. 131, (22 Zilkâde 1321/10 Şubat 1904), s. 5

⁶⁹⁷ Mardin, **a.g.e.**, s.s. 449 – 450.

⁶⁹⁸ Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988, s. 27.

⁶⁹⁹ Turan, **a.g.e.**, s. 7.

⁷⁰⁰ Yahya Akyüz, “Atatürk'te Namık Kemal'in Etkisi ve Abdülhamit Döneminde Yasak Kitaplara İlişkin İki Belge”, **Bellekten**, C. 45/2, S. 180, (1981), s. 501.

söylediği şu sözler, Yeni Osmanlıların Jön Türkler üzerindeki etkisini açıklayıcı bir mahiyet taşımaktadır:

*“Bizler cesareti ondan (Nâmîk Kemal’den) örnek almış, vatan için feryadda vaveylasını taklit etmiş ve hükümdar numunesini Celâleddin-i Harzem Şah’ta görmüştük. ... Ziya Paşa’nın Terkib ve Terci-i Bendleri ise fikrimizin, ruhumuzun terbiyesine ve yücelmesine ayrıca hizmetler etmişti. Onlara uyabilmek, bizler için, şeref ve gaza yolunda yürümek demektir”*⁷⁰¹

Tevetoğlu da benzer bir ifadeyle şöyle demiştir:

*“O yıllarda ve hattâ günümüze kadar; Nâmîk Kemâl’i okumak, tanımak ve duymak âdetâ Türk vatanseveri yetişmenin, Türk milliyetçisi olmanın ilk ve başlıca şartlarından biridir. Nâmîk Kemâl’in o günlerde hepsi de yasak sayılan ve herbiri genç ruhlara vatanseverlik duygu ve düşüncesi, hürriyet aşkı aşıl原因an millî kahramanlık şiirlerini gizlice elden ele dolaştırıp okumak, aynı yoldaki tiyatro eserlerinin heyecânını tatmak, duymak ve yaşamak, ileride hürriyet mücâhidi, vatan ve millet savunucusu olacak her Türk öğrencisi, öncelikle her Türk askeri için şarttı, elzemdi”*⁷⁰²

Bu arada Yeni Osmanlıların eserlerinin II. Abdülhamit Dönemi’nde yasaklanmış olması, Jön Türklerin II. Abdülhamit’e yönelik muhalif tutumlarının kesifleşmesine neden olmuştur. Foucault’tan emanet alınmış bir teoriyle dile getirilecek olursa; genel itibariyle herkesin her şeyi konuşma hakkına sahip olmadığı durumlara işaret eden yasaklar, söylemin arzu ve iktidar ile olan ilişkisini ortaya çıkarmaktadır.⁷⁰³ Dolayısıyla Yeni Osmanlılar tarafından dile getirilen ve II. Abdülhamit Dönemi’nde yasaklanmış olan fikir, söylem ve eserler, Jön Türklerin hedefleri ile II. Abdülhamit iktidarı arasındaki ilişkiyi gözler önüne seren bir işlevselliğe sahiptir.

Jön Türkler, Yeni Osmanlılara yönelik sempatilerini ister istemez her eylemlerinde göstermişlerdir. Örneğin 1897 yılında harbiyede kurulan komitelerden birine I. Meşrutiyet’i ilan ettiren kadroda Serasker olarak yer alan “Hüseyin Avni Paşa”nın, diğerinin ise Abdülaziz’in tahttan indirilmesi sırasında harbiyeli gençleri komuta eden Harp Okulları Nazırı “Süleyman Paşa”nın⁷⁰⁴ isimlerini taşımaları, Yeni Osmanlılar Hareketi’nin Jön Türkler üzerindeki etkisini göstermektedir.

⁷⁰¹ Kuran, **Harbiye Mek...**, s.s. 76 – 77.

⁷⁰² Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 32.

⁷⁰³ Cevriye Demir Güneş, “Michel Foucault’da Söylem ve İktidar”, **Kaygı – Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, S. 21, (2013), s. 57.

⁷⁰⁴ Süleyman Paşa, Yeni Osmanlıların sahip oldukları fikirlerin karakterini yansıtan aktivisit tavrın teorik bir ifadesini kurmaya çalışmıştır. Mardin, **a.g.e.**, s. 241; Hiç kuşku yok ki onun bu çabası, iki kuşak arasında bir bağ kurmuş ve Jön Türklerin fikirlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Yeni Osmanlılar, düşünsel ayrılıklarını da Jön Türklere miras bırakmışlardır. Örneğin Namık Kemal'in güçlü merkezîyetçi yapısı pozitivistlerce temsil edilirken, Mithat Paşa'nın federatif düşünce geleneği, Prens Sabahattin'in başını çektiği adem-i merkezîyetçiler tarafından sürdürülmüştür.

Yeni Osmanlıların ortaya attığı bazı söylemlerin özellikle "*milliyetçilik*"in gelişimine temel teşkil ettiğine daha önce değinilmiştir. Namık Kemal'in "*biz*" kavramından doğan ve bireyciliği Türk toplumunun zehri olarak gören düşünce sistemi,⁷⁰⁵ II. Meşrutiyet sonrasında Ziya Gökalp ile belirmeye başlayan sosyolojik modele de esin kaynağı olmuştur.

Bununla birlikte Yeni Osmanlıların ortaya attıkları "*vatan*" kavramı, bir toprak parçasını tanımlamanın ötesine geçerek "*siyasî kimlik*" kavramının en önemli bileşenlerinden biri haline gelmiştir. Bu da devlete bağlılığı güçlendirmiştir. Jön Türklerin geliştirdiği milliyetçilik ve siyasî kültür, Yeni Osmanlıların attıkları bu psikolojik temeller üzerine kurulmuştur.⁷⁰⁶ Dolayısıyla 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında yavaş yavaş ön plana çıkmaya başlayan "*Türkçülük*" fikrinde de Yeni Osmanlıların mirasını görmek mümkündür.

Jön Türk Hareketi'ne mensup bazı kimselerin düşüncelerinin yanı sıra benimsedikleri metot da Yeni Osmanlıların izlerini taşımaktadır. Örneğin; Cenevre'de bulunan Tunalı Hilmi ile yıllar önce, yine Cenevre'de ikamet etmiş olan Sağır Ahmetzâde Mehmet Bey arasındaki muazzam benzerlik dikkat çekmektedir. Sert üslubuyla birlikte ihtilalci görüşleri ve köklü değişim talepleri olduğunu gördüğümüz Mehmet Bey'in bu karakterine, bir sonraki kuşağın önde gelen isimlerinden olan ve "*İnkılâb; ihtilâlsiz olamaz! / İhtilâl; bir hâl değildir!*"⁷⁰⁷ diyen Tunalı Hilmi'de de rastlanmaktadır.

Siyasî mücadelesini ağırlıklı olarak Paris'te sürdüren ve merkezîyetçi görüşüyle ön plana çıkan Namık Kemal ile Ahmet Rıza arasındaki benzerliği de aynı çerçevede değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla Jön Türklerin özellikle yurtdışındaki muhalefetleri, Yeni Osmanlıların attığı tohumlardan yeşermiş birer filiz olarak görülebilir.

Teorik bir siyasal öğretisi bulunmayan Yeni Osmanlılar, II. Abdülhamit Dönemi'nde özellikle yüksekokullarda öğrenim gören gençlerin, en önemli rehberleri

⁷⁰⁵ Berkes, **a.g.e.**, s. 67.

⁷⁰⁶ Karpat, **a.g.e.**, s. 66.

⁷⁰⁷ Tunalı, "Bir Hatıra", **Ezân**, S. 1, (3 Şubat 1896), s. 1.

olmuşlardır. Belirgin bir siyasî temelden yoksun Jön Türk Hareketi'nin duygusal ve düşünsel besleyicileri olan⁷⁰⁸ Yeni Osmanlıların bıraktıkları en çarpıcı miraslar duygu ve düşüncedir. “*Vatanseverlik*” duygusallığı; “*hürriyetçilik*” ve “*meşrutiyetçilik*” ise düşünselliği temsil etmiştir.⁷⁰⁹

Yeni Osmanlılar mirasının Jön Türk Hareketi üzerindeki en olumsuz (belki de tek olumsuz) etkisi, programsızlığa yol açması olmuştur. Jön Türklerin, bir önceki kuşağın hipnotize edici mirasına aşırı bağlılık göstermeleri,⁷¹⁰ hareketin belli bir program üzerinden yürütülmesi gereksinimini ihmal etmelerine yol açmıştır. Dolayısıyla Yeni Osmanlıların getirdiği çözüm yollarından başka bir yol bulamayan Jön Türklerin hedefleri, padişahın yetkilerini kısıtlamak ve azınlıklara yasa önünde eşitlik tanımaktan öteye gidememiştir.⁷¹¹

2.4. JÖN TÜRKLERDE PROTOMİLLİYETÇİLİK'TEN MİLLİYETÇİLİK'E YÖNELİŞ

Yeni Osmanlılar Hareketi ile ilk izlerini bırakan milliyetçilik fikri, Jön Türk Hareketi'nin faal olduğu dönemde ivme kazanmıştır. II. Meşrutiyet öncesinde Jön Türkler, her ne kadar “*Osmanlıcılık*” fikrini savunmuşlarsa da milliyetçiliğe doğru güçlü bir yönelime öncülük etmişlerdir.

2.4.1. Jön Türklerde Osmanlıcılık Anlayışı

“*Osmanlıcılık*” fikrinin gelişimi bir önceki bölümde işlenmiştir. Yeni Osmanlılar Hareketi'nin gelişiminde etkili faktörlerden birisi olan bu fikir, hareketin önde gelen isimleri tarafından geliştirilerek “*protomilliyetçi*” bir görünüm kazanmıştır. Bu hususta, Namık Kemal'in “*ahenk*”⁷¹² ve “*vatan*” kavramlarının önemine tekrar vurgu yapmakta fayda vardır.

Yeni Osmanlıların düşünsel destekleriyle gelişim gösteren “*Osmanlıcılık*” fikri, Jön Türk Hareketi'nin de karakteristiğini oluşturmuştur. Hareketin ilk nüvesini oluşturan cemiyetin “*İttihâd-ı Osmanî*” ismini taşıması, hareketin başlangıçtan itibaren “*Osmanlıcılık*” fikrini benimsediğinin işaretidir. İttihâd-ı Osmanî'nin kurucu kadrosunu oluşturan İbrahim Temo'nun Arnavut, Mehmet Reşit'in Çerkez, Abdullah

⁷⁰⁸ Ülken, **a.g.e.**, s. 98.

⁷⁰⁹ Odabaşı, **a.g.m.**, s. 69.

⁷¹⁰ Atay, bu dönemde gençlerin özellikle Namık Kemal'in her sözünü ayet gibi kabul ettiklerini belirtmiştir. Atay, **a.g.e.**, s. 15.

⁷¹¹ Beyhan, **a.g.m.**, s. 127.

⁷¹² Kabakçı ve Adadağ, **a.g.m.**, s. 13.

Cevdet ile İshak Sükûti'nin Kürt kökenli olmaları, bu işareti destekler bir nitelik taşımıştır.

Cemiyetin “*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*” adını aldıktan sonra, 1895 yılında herhangi bir eyalet ve millet ayrımı yapmaksızın Müslüman, Musevî, Hıristiyan tüm “*Osmanlılar*” için ıslahat talebini açıkça dile getirmesi, “*Osmanlıcılık*” fikrinden vazgeçmediğini göstermiştir.⁷¹³

Yine Ahmet Rıza'nın 1895'te Paris'te yayına soktuğu Meşveret gazetesinin editör kadrosunda Katolik Arap olan Halil Ganem, Yahudi Albert Fuat, Ermeni Anmeghian ve Rum Aristadi gibi isimlerin bulunması, Jön Türklerin “*Osmanlıcı*” karakterinin bir yanmasıdır.⁷¹⁴

Jön Türklerin büyük bir kısmı tarafından “*çatı*” olarak kabul edilen “*Osmanlıcılık*”, 1902 yılındaki “*Osmanlı Hürriyetperverân Kongresi*”nde yaşanan “*nitelikli*” ayrışmadan da nasibini almıştır. Bu ayrışma, bir anlamda “*Osmanlıcılık*” fikrinin iki farklı düşünce için iki farklı anlam taşıdığını göstermiştir.

Merkeziyetçi fikirleri savunan Ahmet Rıza ve ekibinin “*Osmanlıcılık*” anlayışı, Yeni Osmanlıların önde gelen simalarından olan Namık Kemal'in savunduğu fikirlerle paralellik taşır. “*İttihad-ı anasır*” olarak da adlandırılabilen bu görüşe göre, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan herkes, din ve dil ayrımı gözetmeksizin eşittir. Ancak padişahın Türk soyundan gelen bir Müslüman olması, Türk – Müslüman unsurlara doğal bir hâkimiyet sağlamaktadır.

Adem-i merkeziyetçiliği savunan Prens Sabahattin grubu ise, “*Osmanlıcılık*” fikrini etnik kültürlerin korunarak, farklı unsurlara federatif bir yönetimle temsiliyet hakkı tanıma esası üzerine kurgulamıştır. 1876 Kanûn-ı Esâsî'si'nin 108. maddesini temel dayanak noktası olarak kabul eden bu fikir ile Yeni Osmanlıların son lideri olarak kabul edilen Mithat Paşa'nın görüşleri arasında bir benzerlik söz konusudur. Kısacası Prens Sabahattin ve ekibinin Osmanlıcılık fikrini ise “*İttifak-ı anasır*” olarak tanımlamak mümkündür.

Jön Türk Hareketi'nin II. Meşrutiyet'e giden süreçte Balkanlardaki ayrılıkçı çetelerle işbirliği yapması, esasında pragmatik tutumlarından kaynaklansa da “*Osmanlıcılık*” fikri bu işbirliğinde önemli bir gerekçe olarak kabul edilmiş olmalıdır. “*Osmanlıcılık*” fikrinin özünün din, dil ve renk ayrımı gözetmeksizin tüm Osmanlı vatandaşlarının kanunda ve menfaatte eşitliğini gözetmesi, söz konusu çetelerin

⁷¹³ Ramsaur, a.g.e., s. 40.

⁷¹⁴ Tokay, a.g.e., s. 30.

üyelerinin halihazırda “Osmanlı” vatandaşı olmaları, Jön Türklerin, bu çetelerle işbirliği yapmalarında bir beis görmemelerine yol açmıştır. Bununla birlikte Arnavutların özellikle Kosova bölgesinde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin yayılmasına katkı vermesinin de harekete hâkim olan “Osmanlılık” fikrinden kaynaklandığı öne sürülebilir.

Petrosyan’a göre, Jön Türklerin savunduğu “Osmanlılık” fikri, imparatorluk içerisindeki ihtilalci güçlerin otorite tarafından engellenmesine karşı tüm unsurların birleşme savaşı için esaslı bir silah olmuştur.⁷¹⁵

Jön Türkler, II. Meşrutiyet Dönemi’nde de “Osmanlılık” politikasını sürdürmüşlerdir. Anayasal hükümete ortak katılım esasına dayanan bu fikirle, “Osmanlı milleti” olma bilincini arttırarak, milliyetçiliğin bölücülüğüne karşı çıkmaya çalışmışlardır. Nitekim Binbaşı Vehip Bey’in 23 Temmuz’daki konuşmasında “Osmanlı Bayrağı altında ittihad eyleyen ecnas-ı muhtelife (birleşen çeşitli cinsler) bilatefrik-i cins ve mezhep birbirinin ruhu, nur-u hadika-i iftiharıdır (övüncüdür)” diyerek İttihat ve Terakki’nin yürüteceği Osmanlılık politikasının niteliği hakkında ilk ipuçlarını vermiştir.⁷¹⁶

II. Abdülhamit’e, tahttan indirilmesine yönelik meclis kararını tebliğ etmekle görevlendirilen komisyonun yapısı dahi “Osmanlılık” fikri açısından bir mesaj niteliği taşımaktadır. Zira söz konusu komisyonda Ayan Meclisi Üyesi Ermeni Aram Efendi, Ayan Meclisi Üyesi Laz Arif Hikmet Paşa, Draç Mebusu Arnavut Esad Paşa ve Selanik Mebusu Yahudi Emanuel Karasu’nun bulunması, bu tebliğin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki tüm unsurların ortak kararı olduğu izlenimini uyandırmıştır. Bu durum, İttihat ve Terakki’nin halen “Osmanlılık” politikasını sürdürmekte kararlı olduğunun bir göstergesi olarak da algılanabilir.

Nihayetinde 20. yüzyılın başlarından itibaren kültürel alanda canlılık kazanmaya başlayan “Türkçülük” akımının hatırı sayılır bir noktaya ulaşması, Osmanlı topraklarında yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına neden olan milliyetçi hareketler ve halihazırda yaşanan savaşlar neticesinde “vatan”dan kopuşların yarattığı ağır psikolojik travma, “Osmanlılık” fikrini geçersiz kılmıştır.

2.4.2. Jön Türklerde Türkçü Fikrin Arka Planı

⁷¹⁵ Petrosyan, a.g.e., s. 284.

⁷¹⁶ Aktar, a.g.e., s. 63.

Yeni Osmanlıların “vatan” kavramıyla temellendirdiği “Osmanlılık” fikri, Türkiye’de modern milliyetçi düşüncenin gelişimine imkan tanımıştır. “Osmanlı” adıyla anılan millete aşılana “vatan” bilinci, aidiyet duygusunu ortaya çıkarmıştır. Bu duygu, Anderson’un “Hayali Cemaat” adını verdiği “ulus”lara⁷¹⁷ dayanan modern milliyetçiliğin en önemli unsurlarından birisidir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda “milliyetçi” fikirlerin uyanmasını sağlayan bazı parametreler olduğuna işaret eden Göçek, bu parametreleri şu şekilde sıralamıştır:

- Savaşların ve nüfus hareketlerinin etkisi
- Ticaret ve yabancı himayesinin etkileri
- Osmanlı reformları, Osmanlılık ve toplumsal gerilimlerin etkisi
- Tarih, edebiyat ve eğitim görüşlerinin etkisi
- Tarih dağarcıkları ve din yorumları
- Yeni edebî yorumlar ve Türk dilinin kökenlerinin araştırılmasının etkisi
- Siyasî değişim için örgütlenme⁷¹⁸

Osmanlı Türkleri arasındaki milliyetçilik, “tepkisellik” ve “bilinçlenme” ekseninde gelişmiştir. Göçek’in yukarıda sıralamış olduğu parametreler, iki ana eksen de beslemişlerdir. Zaman zaman her iki eksen arasında bir döngüsellik ilişkisi de söz konusudur.

Osmanlı İmparatorluğu’nda “milliyetçilik” mefhumunun gelişiminde dil çalışmaları önemli yer tutmaktadır. Özellikle Yeni Osmanlı Hareketi mensubunun dilde sadeleşme çalışmalarını savunuyor olması, milliyetçiliğin gelişmesi açısından önemlidir. Akçura, edebî alanda Türkçülüğün ilk izlerine Şinasi ve Ziya Paşa’da, Pantürkizm’in ilk izlerine ise Ahmet Vefik Efendi’de rastlandığını ifade etmiştir.⁷¹⁹

Bu arada dilde sadeleşme çalışmalarında Ahmet Vefik Paşa, Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Şemsettin Sami Fraşeri, Veled Çelebi ve Necip Asım gibi isimlerin önemli bir yer tuttuğunu vurgulamak gerekmektedir.

Özellikle Ahmet Vefik Efendi’nin Ebulgazi’nin “Şecere-i Türki”sinin İstanbul Türkçesi’ne çevirmesi ve “Lehçe-i Osmanî”yi kaleme alması, Şemsettin Sami Fraşeri’nin “Kâmusu’l-A’lâm” ve “Kâmus-i Türki”yi yayına hazırlaması, milliyetçiliğin “dil” çalışmaları yoluyla gelişiminde önemli kilometre taşları

⁷¹⁷ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, çev. İskender Savaşır, 2.b., Metis Yay., İstanbul, 1995, s. 20.

⁷¹⁸ Fatma Müge Göçek, **a.g.m.**, s.s. 66 – 74.

⁷¹⁹ Yusuf Akçura, **Türkçülük – Türkçülüğün Tarihî Gelişimi**, Türk Kültür Yay., İstanbul, 1978, s.s. 46 – 50.

olmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Kafkas Türkleri arasında da benzer bir hareketlilik gözlenmiştir.⁷²⁰

Bayur, dilde sadeleşme çalışmalarının öncülüğünü yapan bu isimleri siyasal ve bilimsel Türkçülüğün önderleri olarak ilan ederken,⁷²¹ bunlara Mehmet Emin (Yurdakul) Bey'i eklemiştir. Zira Mehmet Emin Bey'in 1897 yılındaki Osmanlı – Yunan savaşı dolayısıyla yazdığı şiirlerin birinde geçen “*Ben Türk'üm dinim, cinsim uludur / Sinem özüm ateş ile doludur*”⁷²² şeklindeki beyit, Balkan Savaşları sonrası hızlanan uyanış sürecinde milliyetçi fikrin romantik kaynaklarından birini teşkil etmiştir.

Türkler arasında milliyetçi fikirlerin gelişmesinde etkisi bulunan bir diğer husus da Türkoloji çalışmalarıdır.

Avrupa'nın kendi kimliğini inşa edebilmek için ihtiyaç duyduğu “öteki”yi yaratmak amacıyla başlatılan⁷²³ ve Batılı oryantalistler tarafından yürütülen “*Türkoloji*” çalışmaları, gecikmeli de olsa Türkler arasında milli bilincin gelişmesine katkı sunmuştur.⁷²⁴

Fransız A. İ. de Sacy, Alman W. Radloff ve İngiliz E. D. W. Gibb gibi oryantalistlerin çalışmaları ve aşağıdaki kaynaklar, Türk milliyetçiliğinin ivme kazanmasında büyük önem arz etmişlerdir:

- 1) 18. yüzyılda Fransız Joseph de Grignes tarafından yazılan “*Historie Generale des Huns, des Turcs, des Mangdes, et Autres Tartares Occidentaux*” (Hunlar, Türkler, Moğollar ve diğer Batı Tatarlarının Genel Tarihi).
- 2) 1832 – 1833 yıllarında yayınlanan ve Arthur Lumley'e ait olan “*Gramer of the Turkish Language*” (Türk Dili ve Grameri).
- 3) 1869 yılında Mustafa Celalettin Paşa tarafından kaleme alınan “*Les Turcs Anciens et Modernes*” (Eski ve Modern Türkler).

⁷²⁰ Ülken, bu dönemde Azerbaycan'da Mirza Fetih Ali'nin Moliere ve Gogol'den etkilenecek Türkçe ile karakter, örf ve adet hicvi şeklinde komediler yazdığından, İsmail Gaspıralı'nın “*dilde, fikirde, işte birlik*” düsturuyla Kırım'da “*Tercüman*” gazetesini çıkardığından, Kazan Türkleri'nden Şehabeddin Mercanî'nin Türk Dünyası fikrini ileri sürmesinden bahsetmiştir. Ülken, **a.g.e.**, s. 76.

⁷²¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. I, Kısım: 2, 4.b., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991, s. 21.

⁷²² **A.g.e.**, s. 21.

⁷²³ Delanty, **a.g.e.**, s. 193.

⁷²⁴ Timur, **Osmanlı Kim...**, s. 111.

4) Léon Cahun'un tarafından 1896'da Paris'e yayınlanan "*Introduction a l'Histoire de l'Asie*" (Asya Tarihine Giriş).⁷²⁵

Oryantalistlerin çalışmalarına kadar "ırk" ve "ulus" kavramı hakkında hiçbir düşüncesi bulunmayan Türkler, kökenlerini, tarihlerini, kültürlerini ve dillerini sorunsal haline getiren bu çalışmalara zamanla ilgi duymaya başlamışlardır.⁷²⁶

19. yüzyılda Rus Panslavizmi'nin Kafkas Türkleri üzerinde yarattığı baskı, Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik göç dalgası yaşanmasına neden olmuştur. Bu göç dalgası, imparatorluk içerisindeki Türkçü fikirlere güç kazandırmıştır. Zira Kafkaslarda Anadolu'ya nazaran daha erken bir süreçte ve daha etkin bir şekilde sürdürülmüş olan Türkçülük fikri⁷²⁷ bu göç dalgası vasıtasıyla imparatorluğa taşınmıştır. Bir başka deyişle Türkçülük fikrinin güç kazanması, Anadolu ile Kafkaslar arasında beliren fikir trafiğinin doğal bir sonucudur.⁷²⁸ Şunu da belirtmek gerekir ki, söz konusu göçler, yalnızca milliyetçiliğin güçlenmesine değil, ulus-devlet modelinin ihtiyaç duyduğu toplumsal altyapının oluşumuna da zemin hazırlamıştır.

Kafkaslardan Anadolu'ya gelen Türkler arasında yer alan Yusuf Akçura'nın Türkçülük fikrinin gelişiminde önemli bir yeri vardır. Akçura'ya göre "*Osmanlıcılık*" fikri, beyhude bir yorgunluktan başka bir şey değildir. "*İslamcılık*" ise gerek iç ve gerekse dış siyasette birçok engelle karşılaşması muhtemel bir felsefedir. Türk birliği ise Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türkleri hem dinî hem etnik açıdan birleştirecektir. Ayrıca Türk olmayan Müslümanların da Türkleşmesini sağlayacak bir araç olacaktır.⁷²⁹

İmparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıların sosyal alandaki yansımaları da milliyetçi fikirlerin gelişiminde etkili olmuştur. Özkırmı, "*gözle görülebilir kültürel farklılıklar ekonomik eşitsizliklerle birleşip kültürel işbölümüne*

⁷²⁵ David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876 – 1908)**, çev. Zeki Doğan, Fener Yay., İstanbul, 1998, s.s. 18 – 19; Lewis, Léon Cahun'un görüşlerinin Türk siyasi düşüncesi üzerindeki önemine vurgu yapmıştır. Lewis, **a.g.e.**, s. 155.

⁷²⁶ Timur, **a.g.e.**, s.s. 115 – 117.

⁷²⁷ Karpat, Müslümanlar arasında milliyetçiliğin 18. yüzyılın sonlarında Rus işgali ile Kırım ve Bucak'taki Müslüman halkın tehcirine karşı bir öz savunma tepkisi olarak doğduğundan bahsetmiş, Balkan milliyetçiliğinin artmasına paralel bir hızla geliştiğini belirtmiştir. Karpat, **a.g.e.** s.s. 216 – 217; Özellikle Çarlık Rusya'sının 1865 – 1873 yıllarında Orta Asya'yı ele geçirme girişimleri, Kafkas Türkleri arasındaki milliyetçi fikirleri güçlendirmiştir.

⁷²⁸ Ağaoğlu Ahmet Bey'in 1905 – 1908 yılları arasında Azerbaycan'ın Bakü şehrinde yayınladığı İrşad gazetesinin ilk sayfasında "*Hürriyet, Müsavat, Adalet*" klışesinin yer alması, Jön Türk Hareketi'yle benzerliğinden öte, her iki hareketin birbiriyle etkileşimini göstermektedir. İrfan Murat Yıldırım, "Azerbaycan'da Matbuat Hareketlerinin Başlangıcı", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, C. 2, S. 2, (2013), s. 150.

⁷²⁹ Akçura, **Yeni Türk...**, s.s. 175 – 178.

*yol açtığı ve yeterli düzeyde grup içi iletişim olduğunda, – çevre bölgelerdeki – sömürülen toplulukların ‘milli’ toplumla bütünleşme olasılığı çok az olacaktır”*⁷³⁰ demektedir. Bu söylemden hareketle, kırsal kesimde “*Türkçülük*” fikrine geçişin, kentsel alanlara göre daha hızlı olduğunu söylemek mümkündür. Zira “*çevre*” konumundaki kırsal alanlarda yabancıların ekonomik alandaki hegemonyası daha net bir şekilde görülmüştür. Öyle ki birçok yerde, ağır ekonomik koşullar nedeniyle topraklarını kaybeden Türk köylüsü bir zamanlar sahibi olduğu topraklarda işçi konumuna düşmüştür. Bu da özellikle kırsal kesimi “*İttihad-ı Anasır*” fikrinden vazgeçerek, “*kendi*”sini ifade eden “*Türklüğü*” benimsemeye hazır bir yapıya dönüştürmüştür.

Jön Türklerin “*Osmanlılık*” fikrini benimsemeleri, etnik bilinçten yoksun oldukları anlamına gelmez. 1894 yılında yayın hayatına giren İkdâm gazetesinin 1896 yılından itibaren “*Türk gazetesi*” olduğunu vurgulaması, Jön Türkler arasında milliyetçi bir bilincin uyanmaya başladığını göstermektedir.⁷³¹

Osmanlı gazetesinde çıkan bir yazıda Türk kavmi için “*hakikat-i halde büyüklerimizden birinin dediği gibi, tüfenk içindeki kurşun gibi yerlerinde zor çıkarlar; çıktuktan sonra da alabildikleri kadar giderler*”⁷³² lafzı, Jön Türklerin, etnik kökenlerinin karakterleri hakkında dahi bilgi sahibi olduklarını ortaya koymaktadır. Ancak bu dönemde ya etnik bilinci siyasete entegre etmeyi bilmediklerini veyahut bu durumun yaratacağı akıbeti görerek bundan imtina ettiklerini söylemek mümkündür.

20. yüzyıldan itibaren güç kazanmaya başlayan Türkçülük fikri, “*kültürel*” kimliğini korumuştur. Samipaşazâde Sezai’nin 1900’lü yılların başlarından itibaren Şura-yı Ümmet’te yazdığı yazılar,⁷³³ kültürel Türkçülüğün önemli örneklerini teşkil etmiştir.

⁷³⁰ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 117.

⁷³¹ Mardin, “*Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*” adlı eserinde “1893 tarihinde İkdâm gazetesinin ‘*Türk gazetesi*’ başlığıyla çıkması, *Türkçülüğün kültürel bir hareket olarak gelişeceğinin işaretiydi*” cümlelerine yer vermiştir. Mardin, **Jön Türk...**, s. 65; Bu cümlede düzeltilmesi ve açıklık getirilmesi gereken iki husus göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi İkdâm gazetesinin ilk sayısı 1893 yılında değil, 5 Temmuz 1894 tarihinde yayınlanmıştır. Diğeri ise İkdâm gazetesini ilk çıktığı andan itibaren değil, 23 Teşrinisani 1896 tarihindeki 845. sayısından itibaren “*ilmi Türk gazetesi*” söylemini kullanmaya başlamıştır. **İkdâm**, S. 45, (23 Teşrinisani 1896), s. 1.

⁷³² “İfade-i Mahsusa”, **Osmanlı**, (1 Kanunuevvel 1897), s. 3

⁷³³ Mardin, **a.g.e.**, s.s. 273 – 275.

Rıdvan Akın'a göre akademik oryantalizmden doğan kültür Türkçülüğü, Darwinist paradigmanın, milliyetçi bilincin artmasının ve Türklerin geçmişteki önemini keşfetmesinin de etkisiyle çok yönlü bir “*milliyetçi*” teoriye dönüşmüştür.⁷³⁴

2.5. JÖN TÜRK HAREKETİ'NDE MÜCADELE YÖNTEMLERİ

Jön Türkler, II. Abdülhamit yönetimiyle mücadele ettikleri süre içerisinde muhtelif yöntemler denemişlerdir. Yeni Osmanlılardan devraldıkları basın – yayın faaliyetleri, pragmatik tutum ve fedaîlik gibi yöntemler, Jön Türk Hareketi'ni karakterize etmiştir.

2.5.1. Jön Türklerin Sesi: Basın – Yayın Faaliyetleri

II. Abdülhamit'in otoriter bir yönetim tarzı benimsemesi, muhaliflerin yeniden imparatorluk dışına çıkmasına neden olmuştur. Abdülaziz Dönemi'nde olduğu gibi basın, yine en önemli muhalefet silahı olarak belirmiştir. Nitekim “*Kleanti Skalyeri – Aziz Bey Komitesi*” üyelerinden olan ve 12 seneye mahkûm edilen Ali Şefkati'nin 1879 tarihinde Napoli'de çıkarmaya başladığı “*İstikbal*” gazetesi ile önce Paris'te, ardından da Londra'da yayınladığı “*Hayal*” gazetesi,⁷³⁵ II. Abdülhamit Dönemi'nin ilk muhalif basın organlarından ikisidir.

İttihâd-ı Osmanî'nin kurulması ve örgütlenmesiyle birlikte basın – yayın faaliyetleri de hız kazanmıştır. Hareketin yayılmaya başladığı dönemlerde Paris, Cenevre, Selanik, Kahire, Londra ve Napoli gibi merkezlerde şubeler açılırken, yayınlanan gazetelerle de hareketin tavrı ortaya konmuştur.

Jön Türk için hayatî önemi haiz basın – yayın faaliyetlerinin imparatorluk yöneticileri üzerinde büyük bir baskı yarattığı aşikârdır. Yurtdışında bulunan Osmanlı elçilerinin, padişah aleyhinde yazı yazılmasını engellemekle ve lehte yazılar çıkmasını sağlamakla görevlendirilmeleri, hatta bu iş için tahsisat ayrılması,⁷³⁶ basının merkezî otorite üzerinde yarattığı baskıyı ortaya koymaktadır.

Ayrıca II. Abdülhamit'in sürekli olarak diplomatik ilişkiler yoluyla Jön Türk mensuplarının yayın faaliyetlerini durdurma çabası içerisinde olması, basının imparatorluk otoritesi üzerinde sarsıntı yarattığının işaretidir. Meşveret gazetesi bu

⁷³⁴ Rıdvan Akın, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi 1908 – 1918*, Der Yay., İstanbul, 2002, s.s. 19 – 40.

⁷³⁵ Kuran, *Osmanlı İmp...*, s.s. 144 – 148.

⁷³⁶ Karal, *a.g.e.*, s. 414.

durumun en somut örneklerinden birisidir. Paris'te Ahmet Rıza'nın öncülüğünde yayınlanan Meşveret gazetesi,⁷³⁷ II. Abdülhamit'in girişimleriyle Leon Bourgeois liderliğindeki Fransız Hükümeti tarafından kapatılmıştır.⁷³⁸ Buna rağmen önce Cenevre'de, ardından Brüksel'de yayınlanmaya devam etmişse de buralarda da aynı yasaklarla karşılaşmıştır. Ancak Fransa'da kamuoyunun baskısı nedeniyle, hükümet geri adım atmak zorunda kalınca Paris'te yayın hayatını sürdürmüştür.

19. yüzyılın son yıllarında II. Abdülhamit'e karşı muhalefet eden tek basın – yayın organı, Ahmet Rıza ve ekibi tarafından çıkarılan Meşveret gazetesi olmamıştır. II. Abdülhamit'in otoritaryanizmine muhalefet eden Murat Bey, Kahire'de yayınladığı “Mizan” gazetesiyle muhalif gazetelere bir yenisini daha eklemiştir.⁷³⁹

Basın – yayın faaliyetlerinin II. Abdülhamit iktidarını ne denli zor durumda bıraktığı devletin resmi yazışmalarında da gözlenebilmektedir. 1897 yılının Eylül ayında Fizan'a gönderilen Şeref Sürgünleri'nin affedilmesi için saltanata sadakat ve itaatle hizmet edeceklerine ve fesat eserlerle uğraşmayacaklarına dair yemin etmelerinin şart koşulması, aslında padişahın ve hükümetin basın – yayın faaliyetlerinden çekincelerini gözler önüne sermektedir.⁷⁴⁰

II. Abdülhamit'in basın – yayın faaliyetlerine yönelik çekincesini bu denli belli etmesi, bazı muhaliflere, basın – yayın organlarının merkezî otoriteye karşı bir şantaj aracı olarak kullanılabileceğini göstermiştir. Nitekim 1897 yılında, Abdullah Cevdet'in de içinde bulunduğu Jön Türk grubunun öncülüğünde, Cenevre'de yayın hayatına başlayan Osmanlı gazetesinin tavrı buna örnektir.

Basın, bir önceki kuşakta olduğu gibi, Jön Türkler tarafından da düşüncelerin ve söylemlerin açığa vurulduğu bir araç olarak kullanılmıştır. Öyle ki hangi grubun hangi düşünceleri benimsediği veya hangi metotlarla hareket edeceğini büyük ölçüde gazetelerin isimlerinden çıkarmak mümkündür. Örneğin “İttihâd-ı Osmanî” gazetesini çıkaranların “Osmanlılık” fikrine verdikleri önemi veya “İntikam” gazetesini yayın hayatına sokan Tunalı Hilmi'nin “aşırı” yöntemler benimsemeye meyilli olduğunu çıkarsamak çok da zor değildir. Bununla birlikte Avrupa'da

⁷³⁷ Meşveret gazetesi, 1 Aralık 1895 tarihinde “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vasıta-i neşriyatı” olarak yayın hayatına başlamıştır. **Meşveret**, S. 1, (1 Aralık 1895), s. 1.

⁷³⁸ Ramsaur, **a.g.e.**, s.s. 52 – 53.

⁷³⁹ Karabekir, **a.g.e.**, s. 291.

⁷⁴⁰ **B.O.A.** İ. HUS 65 / 172 (23 Safer 1316 – 1 Temmuz 1314 – 14 Temmuz 1898). Söz konusu belgenin tamamı için **Bkz. Ek – 4.**

yayınlanan “*Vatan*”, “*Tokmak*”⁷⁴¹ ve “*İstirdad*” gibi gazeteler de o dönemde Jön Türklerin önemli propaganda araçları olarak dikkat çekmişlerdir.⁷⁴²

Ayrıca gazetelerin düşünsel propagandanın yanı sıra uluslararası kamuoyunun ilgisini çekmek gibi bir etki yarattığını, böylelikle çift yönlü bir işlevselliğe sahip olduğunu söylemekte fayda vardır. “*Hürriyet*”, “*Hâyâl*”, “*Mizân*”, “*Kanûn-ı Esâsî*”, “*Osmanlı*”, “*Meşveret*”, “*Terakkî*”, “*Türk*”,⁷⁴³ “*İncili Çavuş*”,⁷⁴⁴ “*Şura-yı Ümmet*”, “*İçtihat*”, “*Mebus*”⁷⁴⁵ bu yayınlardan yalnızca birkaçıdır.

Basın – yayın organları, imparatorlukta düşünsel devinimde büyük pay sahibidir. Yapılan yayınlar, en azından okur-yazar kesimin aydınlanmasında büyük rol oynamışlardır. Adeta Batılı fikirlerin imparatorluğa giriş kanalı olma misyonunu üstlenmişlerdir.

27 Mart 1897’de yayına başlayan “*Servet-i Fünun*” dergisi, bu hususta önemli bir yer tutmaktadır. Ahmet İhsan (Tokgöz) Bey’in öncülüğünde çıkarılan dergi, gerek edebiyat yoluyla, gerekse Batılı eserlerden çeviriler aracılığıyla imparatorluk içerisinde aydınlanmaya katkı sunmuştur. Özellikle Tefik Fikret’in, ağırlığını koyduğu yıllarda Fransa başta olmak üzere Avrupa’nın kültürel ve entelektüel birikimlerini Türkiye’ye taşıma gayretleri dikkatlerden kaçmamıştır.⁷⁴⁶ Hiç kuşku yok ki bu çabada Tefik Fikret kadar, o dönemde Servet-i Fünun’a katkı sunan diğer genç yazarların da etkisi büyüktür. “*Edebiyat-ı Cedide*” (Yeni Edebiyat) söylemi altında yeni ve ilerici fikirlerin imparatorluğa girmesini sağlayan bu dergi, II. Meşrutiyet’e giden yolda önemli bir rol oynamıştır.⁷⁴⁷

Yalnızca gazete ve dergiler değil, risaleler de düşünsel açıdan büyük etki yaratmışlardır. Jön Türkler tarafından yayınlanan risaleler, hareketin diri kalmasına katkıda bulunmuşlardır. Resneli Niyazi, hatıralarında Mısır’da basılıp dağıtılan “*Risale-i İstinsah*”ın yanı sıra Ahmet Rıza Bey tarafından yazılan “*Kadınlar, Zabit, Ordu, Vazife ve Sorumluluk*” ile Ömer Naci’nin kaleme aldığı “*Hayyalel Felâh*” adlı

⁷⁴¹ “*İntikam*” gazetesi ile birlikte Ali Fahri Bey tarafından Cenevre’de çıkarılmışlardır. Kuran, **a.g.e.**, s. 329.

⁷⁴² Hanioglu, **a.g.e.**, s. 48.

⁷⁴³ Jön Türk Hareketi’nin radikal kanadının düşüncelerini yansıtan Türk gazetesi, 1903 – 1907 yıllarında Kahire’de yayımlanmıştır. Kars, **a.g.e.**, s. 63.

⁷⁴⁴ Rıza Nur, **a.g.e.**, s. 28.

⁷⁴⁵ 1898 yılında tıbbiyede “*Mebus*” adında bir gazete yayınlanmaya başlamış, ancak yalnızca on nüsha yayımlanabilmiştir. Söz konusu gazetenin yayınından sorumlu görülen tıbbiyeli Müştak Vasfi, Rodos’a sürülmüştür. Kuran, **a.g.e.**, s. 198.

⁷⁴⁶ Lewis, **a.g.e.**, s.s. 189 – 190.

⁷⁴⁷ Ülken, **a.g.e.**, s.s. 125 – 126.

yapıtların harekette büyük değişiklikler ve ilerlemeler yarattığından bahsetmiştir.⁷⁴⁸ Kimi zaman yazar ismi konulmaksızın yayınlanan bu risaleler, farklı dillerde kaleme alınarak, tüm Osmanlı tebaasına hitap etmek üzere bir araç olarak da kullanılmışlardır.

Karal, Jön Türkler tarafından yayınlanan risaleleri konularına göre tasnif etmiş ve şu şekilde sıralamıştır:

- 1— Islâhat konulan üzerine, padişah veya sadrazama sunulanlar.
- 2— Yeni Osmanlıların, hürriyet ve Meşrutiyet fikirlerini aksettirenler.
- 3— İmamlık ve halifelik gibi din konuları üzerine yazılanlar.
- 4— Bütün Osmanlıları ittihadada davet edenler.
- 5— Anadolu'daki Türkler için hazırlanmış olanlar.⁷⁴⁹

Bu dönemde basının etkisi üzerine öylesine bir farkındalık oluşmuştur ki ilerici fikre sahip olan her grup, parası yoksa bile el yazısıyla da olsa yayın faaliyetlerinde bulunmaya çalışmıştır. Örneğin Mustafa Kemal'in önderliğinde Ali Fuat, İsmail Hakkı ve Ömer Naci gibi isimlerin içinde bulunduğu bir grup, kendi fikirlerini sayısı binleri aşan harp okulu öğrencilerine aşılayabilmek için el yazısıyla hazırlanmış bir dergi çıkarmışlardır.⁷⁵⁰

Jön Türk Hareketi, basın – yayım faaliyetlerinden yalnızca “*etkileyici*” olarak değil, “*etkilenici*” olarak da faydalanmıştır. Örneğin Kafkaslarda yayım yapan gazetelerin mutlakıyla mücadeleyle yönelik söylemlerinin yanı sıra özgürlük ve anayasa konusundaki düşünceleri, Jön Türk Hareketi'ni yönlendirici bir etki yapmıştır.⁷⁵¹

II. Meşrutiyet'e doğru yaklaştıkça basın – yayım faaliyetlerinin çok daha aktif bir şekilde kullanılması göze çarpmaktadır. Özellikle gazete yayımları aracılığıyla toplum üzerinde etki yaratmaya çalışılmış ve bunda da başarılı olunmuştur. Örneğin 1906 yılından itibaren imparatorluğun doğusunu meşgul eden halk ayaklanmalarıyla ilgili yorum yapan Petrosyan, basın – yayım faaliyetlerinin bu ayaklanmalardaki rolünü, “*illegal Jöntürk yayınlarının ve sürgün Jöntürklerin sözlü propagandalarının bu işteki payı hiç de az değildir*” diyerek⁷⁵² açıklamıştır.

⁷⁴⁸ Resneli Niyazi, **a.g.e.**, s.s. 44 – 46.

⁷⁴⁹ Karal, **a.g.e.**, s. 523.

⁷⁵⁰ Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk – Okul ve Genç Subaylık Hatıraları**, Baha Matbaası, İstanbul, 1967, s. 45.

⁷⁵¹ Bu şekilde yayım yapan Kafkas gazetelerinin bazıları şunlardır: “*İrşad*”, “*Molla Nasreddin*”, “*Progress*”, “*Vozrojenie*”, “*Yeni Tsaym*”. Kars, **a.g.e.**, s. 107.

⁷⁵² Petrosyan, **a.g.e.**, s. 239.

II. Meşrutiyet arifesinde Balkanlarda yayına başlayan “*Neyyir-i Hakikat*” gazetesi de toplumu etkileme aracı olarak ortaya çıkmıştır. 1907 yılının Eylül ayındaki birleşmenin ardından Paris’te yayınlanan gazetelerin düzenli olarak Balkanlara ulaşmaması, yeni bir gazetenin oluşturulması zorunlu hale getirmiştir.⁷⁵³ Nitekim Enver Bey’in öncülüğündeki Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Manastır şubesi, “*Neyyir-i Hakikat*” adıyla bir gazete yayımlayarak Makedonya coğrafyasındaki faaliyetlerine hız vermiştir. Yabancı subayların varlığını eleştiren, bütçe sorunlarını gündeme getiren ve Makedonya’ya ilişkin genel konuları işleyen bu gazete, yayınladığı her yazıda tüm bu sorunların kaynağının imparatorluğun köhneleşmiş idarî sistemi ve bu sistemi idare eden beceriksiz yöneticiler olduğunu vurgulamıştır.⁷⁵⁴

Jön Türk Hareketi’nin ortaya çıktığı yıllarda ve aktif olduğu dönemlerde yayınlanan gazeteler göz önüne alındığında, basın – yayın faaliyetlerinin Jön Türk Hareketi üzerindeki etkisi çok daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Selim Nüzhet Gerçek’in belirttiğine göre Jön Türk Hareketi’ne destek veren gazetelerin sayısı 116’yı bulmuştur.⁷⁵⁵ Gazeteye ek olarak 62 adet risale ve çok sayıda beyanname yayımlandığından da söz etmiştir.⁷⁵⁶

Kocabaşoğlu ise gazete sayısı konusunda farklı kişilerin değişik iddiaları olduğunu öne sürerek, bu sayıların 68 ila 153 arasında değişkenlik gösterdiğini ifade etmiştir.⁷⁵⁷ Bu gazetelerin dışında II. Abdülhamit’e karşı kendi etnik haklarının menfaatlerini savunan, Londra’da, New York’ta ve Kahire’de Arapça; İsviçre’de ve Brüksel’de Arnavutça; yine Kahire’de Kürtçe gazeteler yayımlanmıştır.⁷⁵⁸

Bu arada Jön Türklerin özellikle Avrupa’da yayınladıkları gazete ve dergiler, onların “*Türk*” olarak tanınmasına yol açmıştır. Bu da “*Türk*” kelimesinin etnik kimlikten siyasî kimliğe dönüşmesine yardımcı olmuştur.⁷⁵⁹ Dolayısıyla basın – yayın faaliyetlerinin yalnızca muhalefet yapma yöntemi olarak değil, aynı zamanda Türk düşünce sisteminin gelişimine de katkı sunduğu söylenebilir.

⁷⁵³ Cengiz, **a.g.e.**, s.s. 78 – 79.

⁷⁵⁴ Tokay, **a.g.e.**, s. 151.

⁷⁵⁵ Bu gazetelerin 95’i Türkçe, 8’i Arapça, 12’si Fransızca ve 1’i İbranîce yayınlanmıştır. Selim Nüzhet Gerçek, “Jön Türk Neşriyatı”, **Akşam**, S. 8062, (9 Nisan 1941), s.s. 5, 7; Söz konusu gazetelerin isimleri için ayrıca Selim Nüzhet Gerçek, “Jön Türk’ Gazeteleri”, **Akşam**, S. 8047, (19 Mart 1941), s.s. 5, 7.

⁷⁵⁶ Gerçek, “Jön Türk Neşriyatı”, s. 7.

⁷⁵⁷ Uygur Kocabaşoğlu, “Hürriyet’in Basması Kadar Basını da Ünlüdür...”, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, Editörler: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, 2.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017, s. 165.

⁷⁵⁸ Karal, **a.g.e.**, s. 513.

⁷⁵⁹ Karpat, **a.g.e.**, s. 68.

Özellikle Türk milliyetçiliğinin temelini oluşturan edebî akımlar, basın – yayın faaliyetleri yoluyla güç kazanmıştır. Bu durum, fikirlerin gelişmesinde ve daha etkin hale gelmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Gazetelerin fikrîsel propagandaların yayılması ve düşüncelerin teorik temellere oturtulması işlevi, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra da sürmüştür. Selanik’te çıkarılan “*Genç Kalemler*”, İstanbul’da yayımlanan “*Türk Derneği*” ve “*Yeni Mecmua*” gibi dergiler, bu süreğenliğin somut örneklerindedir.⁷⁶⁰

Özetle basın yayın faaliyetleri, toplumsal bilincin oluşmasında en büyük paya sahip kanallardan birisi olmuştur.⁷⁶¹ Öyle ki II. Abdülhamit, sansür yasalarına dayanarak bu kanalı tıkamak istemişse de sonuçta muhalefet ile iktidar arasındaki kutuplaşmanın derinleşmesinden başka bir şey olmamıştır. Bu yüzden II. Meşrutiyet’in ilanın ardından yaşanan ilk gelişmelerden birisi de hafiyelik ile birlikte sansürün kaldırılması olmuştur.⁷⁶²

2.5.2. Jön Türklerin Mücadelesinde Pragmatizm: “Doğru Olan mı, Uygun Olan mı?”

Jön Türk Hareketi’nin en belirgin özelliklerinden birisi de mücadele yöntemlerine hakim olan “*pragmatik*” tutumdur.

Jön Türklerin pragmatik tutumunda birtakım belirleyici faktörler ön plana çıkmaktadır. İmparatorluğun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik kriz, bunlardan bir tanesidir. Daha önce değinildiği üzere ağır vergi yükü altında ezilen Anadolu halkının 1906 yılından itibaren merkezî otoriteye karşı ayaklanması, sosyo-ekonomik krizi patlamaya dönüştürmüştür. Neredeyse tüm Anadolu’yu saran ayaklanmalarda Jön Türklerin kışkırtıcı rol oynamaları, sosyo-ekonomik sıkıntıları pragmatik tutum çerçevesinde nasıl kullandıklarını göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda toplumsal hassasiyeti simgeleyen “*dini*” ve “*etnik*” duygular da Jön Türk Hareketi’nin pragmatik tutumunda belirleyici olmuşlardır.

II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesini özellikle dinsel açıdan bir gereklilik olduğunu ispata çalışmaları, bu konuda önemli bir örnek teşkil etmektedir. 15 Haziran 1900 tarihli Osmanlı gazetesinde yer alan “*Abdülhamid, kendisi halifelik iddiasında bulunduğu halde hilafete asla istihkâkı olmadığını her bir if’al ve harekâtında*

⁷⁶⁰ Yusuf Akçura, *Türkçülük – Türk ...*, s. 220.

⁷⁶¹ Göçek, *a.g.e.*, s. 278.

⁷⁶² **B.O.A.** DH. MKT. 1273 / 59 (H – 3.7.1326).

göstermiştir”⁷⁶³ şeklindeki ifade, bu çabanın bir yansımasıdır. Hanioglu’na göre, toplum nezdinde dinin meşruiyet kaynağı olarak kabul edilmesi ve yüksekokulda öğrenim görenlerin sayısının az olması, bu çabayı kaçınılmaz kılmıştır.⁷⁶⁴

Jön Türklerin dinî hassasiyetleri ötelemeyen pragmatik tutumlarının başarılı sonuçlar verdiğini söylemek mümkündür. Nitekim hareketin en önemli yayın organlarından birisi olan Meşveret gazetesi, Yenikapı Mevlevîhanesi’nde en çok okunan yayınlardan birisi haline gelmiştir. Mevlevîler aynı zamanda hareketin örgütlenmesine de katkı sunmuşlardır.⁷⁶⁵

Jön Türklerin, yaptıkları yayınlarda “*imamet*” ve “*hilâfet*” gibi konulara yer vererek halkı otoriteryanizme karşı birlik olmaya ve direnmeye davet etmeleri,⁷⁶⁶ 20. yüzyılın hemen öncesinde Jön Türklere destek verdikleri gerekçesiyle tutuklananlar arasında Halvetiye, Sünbülüye, Uşşakîye tarikatlarına mensup kişilerin bulunmaları ve 1896 yılında kaleme alındığı düşünülen evraklarda yeni üye kaydı ve propaganda faaliyetlerinin tekkelerde yapılması yönündeki emirler Jön Türk pragmatizminde dinin de önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.⁷⁶⁷ Bununla birlikte Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin kurucu kadrosunda yer alan Bursalı Tahir Bey’in Melamî tarikatına mensup olması da hareketin özellikle sûfi kesimden büyük destek görmesini sağlamıştır.⁷⁶⁸

Ahmet Rıza Bey de pozitivist görüşlerini temellendirirken, dini bir araç olarak kullanmaktan kaçınmamıştır. Nitekim O’nun “*Kuran, bilimsel olarak doğrulanmamış bir fikre önem vermeyiniz, der*”⁷⁶⁹ şeklindeki sözü, bilimsel esaslara dayanan pozitivist düşüncenin dinen geçerli olduğunu kanıtlama girişiminden başka bir şey değildir.

Jön Türklerin kaleme aldıkları metinlerdeki vurgulamaların, dağıtılacakları bölgelere göre farklılık göstermesi dikkat değerdir. Müslümanların çoğunlukta oldukları bölgelerde dağıtılan metinlerde halka “*Müslümanlar*” diye hitap edilirken, Hıristiyanların yoğun oldukları bölgelerde “*Osmanlılar*”, Türklerin yaşadıkları

⁷⁶³ “Redd-i Ekâzib ve İkdama Cevap”, **Osmanlı**, S. 62, (15 Haziran 1900), s. 3.

⁷⁶⁴ Hanioglu, **a.g.e.**, s.s. 129 – 158.

⁷⁶⁵ Ahmet Cahid Haksever, **Modernleşme Sürecinde Mevlevîler ve Jön Türkler**, 1.b., H Yay., İstanbul, 2009, s.s. 57, 72.

⁷⁶⁶ Karal, **a.g.e.**, s. 529.

⁷⁶⁷ M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889 – 1902)**, İletişim Yay., İstanbul, 1986, s. 121.

⁷⁶⁸ Tokay, **a.g.e.**, s. 147.

⁷⁶⁹ Ramsaur, **a.g.e.**, s. 109.

bölgelerde ise “*Türkler*” tabirinin tercih edilmesi,⁷⁷⁰ hareketin pragmatik tutumunun yansımalarıdır.⁷⁷¹

Jön Türklerin pragmatik tutumlarının bir başka belirleyici faktörü de konjonktürel durumlar olmuştur.

Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu tarafından Avrupalı ülkelere verilen imtiyazlar, söz konusu ülkelerin imparatorluk üzerinde ekonomik, sosyal ve siyasal baskı kurmalarına neden olmuştur. Hatta zaman içerisinde Osmanlı İmparatorluğu, “*emperyalizm*” sarmalında kendisi hakkında kararlarda dahi edilgenleştirilmiş bir ülke konumuna getirilmiştir. İmparatorluğu bu duruma getiren etkenlerden birisi olan imtiyazlar, Jön Türkler için önemli bir hareket alanı yaratmıştır.

Yeni Osmanlılar Hareketi tarafından etkin bir şekilde faydalanılan “*posta imtiyazı*”, Jön Türk Hareketi’nin güçlenmesine katkı sunmuştur. Lewis’in, Paris’teki ve İstanbul’daki ilerici fikirlere mensup gençler arasındaki ilk irtibatın Galata’daki Fransız postanesi aracılığıyla sunulduğunu belirtmesi,⁷⁷² Rıza Nur’un, Mısır ve Paris’ten gönderilen evrakların ağırlıklı olarak Fransız postanesi eliyle geldiğini ifade etmesi,⁷⁷³ merkezî otorite ile mücadelede Jön Türklerin en büyük destekçilerinin Fransızlar olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte İbrahim Temo’nun, İtalya’da yayınlanan “*Hal*” ve “*İstikbal*” gazetelerini ülkeye sokmalarında İtalyan postanesindeki gayrimüslim kavaslardan yardım aldıklarından bahsetmesi⁷⁷⁴ ve 8 Temmuz 1908’de yabancı konsolosluklara gönderilen “*Terakki ve İttihat Cemiyeti Selanik Komitesi*” imzalı mektupların Selanik’teki İtalyan postanesinden gönderilmesi,⁷⁷⁵ İtalyanların da harekete destek verdiğinin işaretidir.

Halil Mentеше’nin merkezî otoritenin denetiminden muaf olan yabancı postanelerin harekete büyük fayda sağlandığına vurgu yapması, Jön Türklerin neden yabancı ülkelerle işbirliği yaptığını açıklar niteliktedir.⁷⁷⁶

⁷⁷⁰ Karal, **a.g.e.**, s. 523.

⁷⁷¹ Bu arada Jön Türk Hareketi’ni durduramayan II. Abdülhamit’in de zaman zaman pragmatizme başvurduğu söylenebilir. İlk etapta Jön Türklerle anlaşmak için Yusuf Ziya Paşa’nın yanı sıra Yeni Osmanlılar Hareketi’nin önemli isimlerinden olan Ebüzziya Tevfik’i göndermesi, Jön Türklerin Yeni Osmanlılara olan hayranlıklarından faydalanmak istediğini göstermektedir. Ayrıca indirgemeci bir bakış açısıyla söylenecek olursa, aslen Kafkasyalı olan Mizancı Murat ile görüşmek üzere “*Çerkez*” Ahmet Celalettin Paşa’nın görevlendirilmesi de II. Abdülhamit’in pragmatik tutumunu ortaya koymaktadır.

⁷⁷² Lewis, **a.g.e.**, s. 195.

⁷⁷³ Rıza Nur, **a.g.e.**, s. 72.

⁷⁷⁴ Temo, **a.g.e.**, s. 59.

⁷⁷⁵ Petrosyan, **a.g.e.**, s. 313.

⁷⁷⁶ Mentеше, **a.g.e.**, s. 112.

“Vatanın genel görüntüsü ve içinde bulunduğu şartlar, dertlere şifa için köklü çareleri zorunlu kılıyordu. Bu acı gerçek, her yerde elle tutulurcasına belirgin ve ortada idi. Bütün sıkı kontrolleri aşmanın yolunu bularak, Avrupa’nın bütün şehirlerinde merkezileşmiş İttihat ve Terakki’nin kapitülasyonlardan faydalanarak, yabancı elçilik postaları aracılığıyla yurda soktuğu gazete, dergi ve kitapları okuyorduk”⁷⁷⁷ diyen Fethi Okyar’ın bu sözleri, hiç kuşku yok ki Jön Türk Hareketi’nin pragmatizminin en açık ifadesidir.

Jön Türk Hareketi’ndeki konjonktürel etki, yalnızca yabancı postanelerden istifade etmekle sınırlı kalmamıştır. Özellikle Makedonya coğrafyasında konuşlanmış olan mason locaları da hareketin gelişip başarıya ulaşmasında hatırı sayılır bir katkıya sahiptirler.

Osmanlı İmparatorluğu’nda Abdülmecit Dönemi’nden itibaren çok sayıda mason locası kurulmuştur. Bunlardan İtalyan obediyanındaki “*Makedonya-Risorta*” ve Fransız obediyanındaki “*Veritas*” locaları, Jön Türk Hareketi üzerinde ağırlığı olan localar olarak ön plana çıkmışlardır.⁷⁷⁸

Özellikle Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin kuruluşunun ardından Jön Türk Hareketi ile mason locaları arasındaki bağ kuvvetlenmiştir. Öyle ki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin bütün evrakları Emanuel Karasu tarafından mason localarında saklanmıştır.⁷⁷⁹

Yerasimos’un “*entrika merkezleri*”,⁷⁸⁰ Jön Türklerin ise “*mahfil*”⁷⁸¹ olarak adlandırdıkları mason localarının merkezî otorite tarafından denetlenemez olması, bu yapıları, II. Abdülhamit’in otoriter rejimini yıkmak isteyenlerin planlama merkezi haline getirmiştir.⁷⁸²

Ramsaur’un şu ifadeleri, Jön Türkler ile mason locaları arasındaki pragmatik ilişkiyi net bir biçimde ortaya koymaktadır:

“Komplocular, kısa zamanda faaliyet merkezi Selanik’te kurulu olan bir diğer kuruluştan, Masonlardan, yararlanabileceklerini fark ettiler. Abdülhamit’in Selanik’te İmparatorluğun diğer bölgelerindeki kadar hareket serbestliğine sahip olmaması nedeniyle, eski Mason locaları bu şehirde, açıktan açığa olmasa bile, kesintisiz çalışmaktaydılar ve

⁷⁷⁷ Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Haz. Cemal Kutay, Tercüman Yay., İstanbul, 1980, s.s. 4 – 5.

⁷⁷⁸ Jön Türklerin önde gelen isimlerinden Talat Bey, Naki Bey ve Cemal Paşa her iki locaya da üye iken, Emanuel Karasu, Makedonya – Risorta’nın üstad-ı âzâmı olmuştur. Tunaya, **a.g.e.**, s.s. 381 – 386.

⁷⁷⁹ Karabekir, **a.g.e.**, s. 104.

⁷⁸⁰ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 1052.

⁷⁸¹ Koçal, **a.g.m.** s. 252.

⁷⁸² **A.g.m.**, s. 252.

aralarında Abdülhamit'in devrilmesini sevinçle karşılayacakların sayısı hayli kabarıktı.

Dolayısıyla, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti üyeleri Selanik Mason Locaları'nın davaları için biçilmiş kaftan olduğunu kısa zamanda fark ettiler. Anlaşılan, Cemiyet, Mason localarının hemen hepsini toplantı yeri olarak kullanmış, Masonlardan çoğuna kendi davalarını kabul ettirmiş ve Masonların yeni adayları denemek için uyguladıkları yöntemlerin çoğunu benimsemişti. Öte yandan, Selanik Masonlarıyla karşılaşmaları sonucu, Cemiyet'in çalışmalarının hız kazandığı da anlaşılmaktadır.

Hükümetin bütün kısıtlamaları karşısında Selanik'te oturanların Masonluğu çekici bulmamalarına şaşmamak gerek. Çeşitli millet ve inançlara sahip liberal düşünceli, tahsilli kişilerdi Selanikliler; oysa Türkiye'deki mutlakiyetin dünyada bir eşi yoktu. Masonluk ya da benzeri bir örgüte yaklaşımları çok normaldi”⁷⁸³

Tepedelenlioğlu'nun şu ifadeleri ise masonluğun Jön Türk pragmatizmi içerisindeki rolünü ortaya koymaktadır:

“Masonluk, yalnız memleket dışındaki gayretleri, bir merkez etrafında birleştirmekle kalmamış, memleket içindeki saray düşmanı kurulları da bir ‘Mukaddes ittifak’a teşvik etmiştir”⁷⁸⁴

Jön Türklerin, gayrimüslim unsurlar tarafından oluşturulan ve imparatorluk içerisinde faaliyet gösteren çetelerle ve örgütlerle olan ilişkisi, konjonktürel etkinin bir diğer örneğini teşkil etmektedir.

Mithat Şükrü Bey (Bleda), Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’ni kurdukları sırada Bulgar, Rum ve Sırp komiteleriyle iletişim halinde olduklarını, hatta idama mahkûm edilen Dr. Nazım Bey’in Selanik’e gelmesinde Rum komitelerinin yardımcı olduğunu⁷⁸⁵ söylemiştir. Mithat Şükrü Bey'in bu ifadeleri, söz konusu işbirliğini ortaya koymuştur.

II. Meşrutiyet’e giden yolda Jön Türklerin en iyi ilişki kurduğu örgüt, İç Makedonya Devrimci Örgütü olmuştur. Nitekim bu örgütün önde gelen isimlerinden olan Bulgar uyruklu Sandanski, zaman zaman Jön Türk Hareketi’ni desteklemiştir. Her iki örgüt arasındaki ilişkiler II. Meşrutiyet’in ilanının ardından da devam etmiştir. Bu grubun Jön Türklerle olan ilişkileri Bulgaristan Hükümeti tarafından da yakından izlenmiştir, ancak pek müdahalede bulunulmamıştır. Zira Bulgaristan Hükümeti, bu grubun Jön Türklerle olan ilişkisine oportünistçe bir tutumla yaklaşmıştır.⁷⁸⁶

⁷⁸³ Ramsaur, a.g.e., s.s. 122 – 124.

⁷⁸⁴ Tepedelenlioğlu, a.g.e., s. 60.

⁷⁸⁵ Bleda, a.g.e., s. 24; Halil Mentеше’de anılarında bu iddiayı teyit etmiştir. Mentеше, a.g.e., s. 122.

⁷⁸⁶ Tokay, a.g.e., s.s. 168 – 174.

Jön Türk Hareketi'nin II. Meşrutiyet öncesindeki pragmatik siyaseti, II. Meşrutiyet sonrasında çökmeye başlamıştır. Avrupalı devletlerden güç alan merkez kaç örgütlerin asıl niyetlerini ortaya çıkarmaları, buna bağlı olarak hareket içerisinde “*Türkçülük*” fikrine daha fazla eğilim gösterilmesi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalefetin giderek güçlenmesi, bu pragmatik tutumun terk edilmesinin zahiri sebeplerini teşkil etmiştir. Kaldı ki tutarlılıktan yoksun olan böylesi bir siyasî tavrın başarılı olamayacağı zaten bilinen bir gerçektir. Özellikle II. Meşrutiyet öncesinde işbirliği içerisinde olunan Rum, Ermeni, Bulgar ve Makedon çeteleri ile Jön Türkler arasında amaç birliği bulunmaması, bu başarısızlığı beklenen bir sonuç haline getirmiştir.

Yine de yaşanan gelişmeler, Jön Türkleri, yöntemsel olarak “*doğru*” olan mı yapılmalı yoksa “*uygun*” olan mı şeklinde bir dilemmaya sürüklemiştir. Ancak yıllar sonra Jön Türk mensuplarının zaman zaman “*hain*” olarak nitelendirilmelerine yol açacak olan pragmatik tutum, bilinçli şekilde takip edilen bir yol değil, dönemin koşullardan kaynaklanan bir zaruret olmuştur.⁷⁸⁷

Jön Türk Hareketi'nin uzun vadeli programlardan yoksun kalması, kısa vadeli programlarının da (bazı temel noktalar hariç) büyük ölçüde her an değişime hazır şekilde esnek bir niteliğe sahip olması, hareketi ister istemez pragmatik davranmaya yöneltmiştir.

Zaman içerisinde pragmatik tutum, Jön Türk Hareketi üzerinde gereğinden fazla hakimiyet kurmuş ve II. Meşrutiyet'ten beklenen başarıların gerçekleşmemesine yol açmıştır. Bu durum, pragmatik siyasetin “*günlük faydaları*”nın, Jön Türkleri altı boş bir amaca sürüklemesinden kaynaklanmıştır. Nihayetinde ortaya çıkan sonuç; Kanûn-ı Esâsî'nin ilanını amaçlayan, fakat bunu nasıl geliştireceğini, amaca ulaştıktan sonra hangi adımları atacağını ve bu adımların sonunda kendisi neler beklediğini kestiremeyen bir Jön Türk Hareketi olmuştur.

2.5.3. Jön Türklerde Mücadele Yöntemi Olarak Fedaîlik

Her ihtilalci hareket, davası için kendini feda etmeye hazır bireyler taşır. Bu karakterdeki bireyler en başından itibaren Jön Türk Hareketi içerisinde yer almışlardır. Fedaî ruhlu Jön Türkler, çoğunlukla hazırladıkları suikast planlarıyla öne çıkmışlardır. Hareketin öncü isimlerinden olan İbrahim Temo'nun liderliğindeki grup bunun ilk

⁷⁸⁷ Okyar, **a.g.e.**, s. 23.

örneklerindedir. Bu grup, II. Abdülhamit'e yönelik bombalı suikast planı hazırlamış, ancak başarısız olmuştur.⁷⁸⁸

1897 yılında II. Abdülhamit'e karşı hazırlanan ve hareketin ağır bir darbe yemesine neden olan bir diğer suikast girişimi, hem hareketin ihtilaleci niteliğini hem de hareket mensupları arasında “*fedaî*” ruha sahip kimselerin bulunduğu kanıtlamaktadır. Hatta Kazım Karabekir'in ifadelerine göre, bu suikastı gerçekleştirmek üzere Selanik'ten bile Türk fedaîler getirtilmiştir.⁷⁸⁹

Hiç kuşku yok ki “*fedaîlik*” en etkili mücadele metotlarından birisidir. II. Abdülhamit'in, Ahmet Celalettin Paşa'yı Jön Türklerle görüşmek üzere görevlendirerek Avrupa'ya göndermesinin nedenlerinden birisi de kendisine yönelik gerçekleştirilen “*fedaî*” ruhlu suikast girişimleridir.

Fedaîlik, Jön Türklerin Carbonari Hareketi'nden üyelik sistemi ile birlikte emanet aldıkları ve geliştirerek uyguladıkları bir yöntem olmuştur.⁷⁹⁰

Avrupa'daki Jön Türkler içerisinde “*fedaîlik*” konusunda farklı düşüncülerin olduğunu söylemek mümkündür. Ahmet Rıza, tabiat olarak şiddete yanlısı olmamasına karşın,⁷⁹¹ özellikle Cenevre grubunun fedaîliğe eğilimli yazıları ve tavırları dikkat çekicidir. Cenevre'de yayınlanan “*Osmanlı*” gazetesinde çıkan “*Kıyam*” başlığını taşıyan yazıda “*Kıyam zaif ve hasta bir millete hayat-ı taze iktisab ettirir (kazandırır) deva-yı yegânedir*” denilirken fedaîlikle ilgili şu cümlelere yer verilmiştir:

*“Kendini fedaya hazırlanmış bir adamdan daha büyük hangi kuvvet tasavvur edilebilir? Zalimin topları, tüfenkleri bu kuvvet önünde hiç kalır. Zalimlerin şiddetleri karşısına çıkan olmayınca kendi kuvvetiyle çak çak olur”*⁷⁹²

21 Aralık 1896 tarihinde Cenevre'de kurulan “*Osmanlı İhtilal Komitesi*”, Avrupa'daki Jön Türkler arasında “*fedaî*” ruhunun örgütlenmiş halidir. Tunalı Hilmi, Şefik ve Hasan Bey'in öncülüğünde oluşturulan ve “*Ya Hak, Ya Ölüm*” şiarıyla hareket eden bu komite, “*Osmanlılar; biliniz ki, kudurmuş bir köpeği gebertmek farzdır. İşte bugüne kadar kan dökmekten sakınmış olan 'Osmanlı İhtilâl Fırkası' artık zâlimlerin*

⁷⁸⁸ Temo, a.g.e., s.s. 132 – 134.

⁷⁸⁹ Karabekir, a.g.e., s. 295.

⁷⁹⁰ Belge, a.g.e., s. 335.

⁷⁹¹ Ahmet Rıza, 1889'da Lahey'de düzenlenen “*Terk-i Teslihat*” (Silahları Bırakma) Konferansı'na katılmış bir kişidir. Bleda, a.g.e., s. 9.

⁷⁹² “*Kıyam*”, *Osmanlı*, S. 5, (1 Şubat 1898), s.s. 3 – 5.

haddini bildirmeye ve mazlumların intikamını almaya iyice karar vermiştir”⁷⁹³ diyebilececek kadar gözünü karartmıştır.

Bu ruh, zaman zaman yayınlar üzerinden de izlenebilmektedir. Yalman, bu hususta Jön Türklerin fedaîleri arasında yer alan Silahçı Tahsin’in yayınladığı gazetelerin, “*Silah*”, “*Sümgü*” ve “*Bomba*” adını taşımalarına dikkat çekmektedir.⁷⁹⁴

Jön Türk fedaîlerinin merkezî otoriteye karşı mücadeleleri, yalnızca şiddet içerikli eylemler yoluyla olmamıştır. 1890’lı yılların otoriter koşullarına rağmen öğrencilerin cami duvarlarına beyanname yapıştırarak halkı aydınlatmaya çalışmaları ve bu çalışmalar nedeniyle tutuklanmayı, hatta sürgüne gönderilmeyi göze almaları da birer fedaîlik örneğidir.⁷⁹⁵

“*Nitelikli Ayrışma Dönemi*”nde hareketin düşünsel karakterinin, eylemselliğinin önüne geçmesi, zaman zaman eleştiri konusu olmuş ve hareketin eylemlere daha fazla ağırlık vermesi gerektiği dile getirilmiştir. 23 Haziran 1906 tarihinde Şûra-yı Ümmet’te çıkan bir yazıda Rusya’daki devrim hareketi ile Jön Türklerin faaliyetleri arasında bir karşılaştırma yapılarak “*Hükümetin her günkü if’âli bir gün evvelkine rahmet okutuyor, siz buna karşı ne yapıyorsunuz? On beş günde bir gazete çıkarmakla istibdadın nerede önü alınmış ki bizde alınsın. Rusları görmüyor musunuz? İstibdadın vasıta-i icraatı olan hainlerin her gün biri birer bomba ile atılıyor. Yahud bir fedakârın hançer-i intikamı ile hakk-ı helaka seriliyor*”⁷⁹⁶ denilmiş ve özellikle hafiyeleri ortadan kaldırmak gerektiği vurgulanmıştır.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin kurulması, fedaîlik yönteminin kullanımı açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Her ne kadar hareket içerisinde “*fedaîvari*” girişimler Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin öncesinde görülmüş olsa da fedaîlik, bu cemiyetle birlikte belirgin bir “*karakteristik*”e dönüşmüştür.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti tarafından aktif olarak kullanılan “*fedaîlik*”, cemiyetin “*Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti*” adını almasından sonra tüzükte yer alan bir kuruluşa dönüşmüştür. Özellikle Resneli Niyazi, Enver Bey ve Eyüp Sabri Bey’in Balkanlarda ayaklanmaya giriştikleri sırada cemiyet, biri “*Daimi Kuvve-i*

⁷⁹³ Karal, **a.g.e.**, s. 517.

⁷⁹⁴ Yalman, **a.g.e.**, s. 102.

⁷⁹⁵ Kuran, bu mücadele nedeniyle ilk tutuklanan gençlerin Abdullah Cevdet, Rodoslu Süleyman ve Fatihli İbrahim Nazmi olduğunu, bu tutuklama sonrasında Abdullah Cevdet’in Trablusgarp’a, Rodoslu Süleyman’ın Şam’a, Fatihli İbrahim Nazmi’nin ise Manastır’a sürüldüğünü belirtmiştir. Aynı yıl bu üçlüye, Ergani’ye sürülen Gedikpaşalı Rıfat ile Beylerbeyli Saffet de eklenmiştir. Kuran, **İnkılap Tar...**, s.s. 46-47.

⁷⁹⁶ “Teşkilat ve Neşriyatın Lüzum-u Kaidesi”, **Şûra-yı Ümmet**, (23 Haziran 1906), s. 2.

Müsellaha”,⁷⁹⁷ diğeri “*Milis Kuvvetleri*” adını taşıyan iki silahlı gruptan oluşan fedaîler grubu kurmuştur.⁷⁹⁸ Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin fedaîliğe bu denli önem vermesinin altında yatan neden, kuşkusuz, temas halinde buldukları Sırp ve Bulgar komitacılarının benzer yöntemlerle elde ettikleri başarılarıdır.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’yle aktifleşen fedaîlik yöntemi şiddete dayanmakla birlikte, sansasyonel eylemler yoluyla kendini göstermiştir. Bu durum, cemiyet içerisindeki “*fedaîler*”in II. Meşrutiyet’e ulaşmaktan ziyade, bu yolda her şeyin mubah olduğuna yönelik inançlarının bir göstergesidir. Kaldı ki cemiyete girmek için düzenlenen tahlif törenlerinde yeni üyelere silaha el basarak yemin ettirmek, “*fedaîlik*” ruhunun cemiyetin yaratılışında var olduğunu ortaya koymaktadır.⁷⁹⁹

Kongar, Jön Türklerin fedaîlik yöntemine başvurmalarının bir zorunluluk olduğunu ifade etmektedir. O’na göre hareketin halk desteğinden yoksun olması, Osmanlı İmparatorluğu’nun sosyo-ekonomik yapısından ötürü padişaha karşı şekillenecek bir yapının mimarlığını üstlenecek sosyo-ekonomik bir sınıfın bulunmayışı, bu zorunluluğun ana nedenlerini teşkil etmiştir.⁸⁰⁰

Fedaîliği zorunluluk olarak gören bir diğer isim ise Yerasimos’tur. O’nun zorunluluk gerekçesi Kongar’ınkinden biraz daha farklıdır. Yerasimos, 1908 yılının Haziran ayına geldiğinde örgütün önünde iki seçenek kaldığından bahsetmiştir. Bu seçeneklerden ilki hükümet tarafından er ya da geç imha edilmeyi beklemek, ikincisi ise harekete geçmektir.⁸⁰¹ Nitekim örgüt, başarıya ulaşmak için ikinci yolu tercih etmiştir. Fedaîlik ise bu yolun bir parçasıdır. Nitekim hareketin varlığını teftiş etmek üzere Manastır’a gönderilen Şemsi Paşa’nın bölgeye ayak basar basmaz öldürülmesi, fedaîlik müessesesinin yeniden aktifleştirildiğini göstermektedir.

Fedaîler, Jön Türk Hareketi’nin II. Meşrutiyet sürecindeki en önemli insan gücünü teşkil etmiştir. Bu unsurlar öylesine etkili olmuştur ki bundan böyle bütün bir Jön Türk Hareketi’nin stereotipi haline gelmiştir.

II. Meşrutiyet’in ilanından bir ay sonra, Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey’in başyazarlığını yaptığı “*Tanin*” gazetesinde yayınlanan bir yazıda yer alan “*Zulüm*

⁷⁹⁷ Bu kuvvetler kaza çeteleri ve vilayet teftiş çetesi adlı iki koldan oluşmuştur.

⁷⁹⁸ Erdoğan, **a.g.e.**, s.s. 111 – 112.

⁷⁹⁹ Bu arada tahlif sırasında silaha el basarak yemin etmek yalnızca Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’ne özgü bir ritüel değildir. Nitekim Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’ne bağlı bir şube açılması için Selanik’e gelen Mustafa Kemal de aynı ritüeli sergilemiştir. Kızıldoğan, **a.g.m.**, s. 622; Afet İnan da bu silaha değinmiş, hatta bu silahı “*Mukaddes Tabanca*” ilan etmiştir. Afet (İnan), “Mukaddes Tabanca”, **Belleten**, Türk Tarih Kurumu Yay., C. 1, S. 3 – 4, (1937), s.s. 605 – 610.

⁸⁰⁰ Kongar, **a.g.e.**, s. 135.

⁸⁰¹ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 1056.

gören bir kavmin zulmeye karşı kıyamı, silaha sarılması erbab-ı âlem nezrinde gayet dehşetli fakat zaruri bir hak olmak üzere kabul edilmiştir”⁸⁰² şeklindeki ifadeler, Jön Türk Hareketi’nin ihtilalci, hareket mensuplarının ise “*fedaî*” ruhunu yansıtmaktadır.

Harekette fedaîlik, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra da devam etmiştir. Ancak, bu defa hem amacı hem de yarattığı etki farklı olmuştur. Nitekim II. Meşrutiyet sonrasında yaşanan ve imparatorluğu yeniden kaotik ortama sürükleyen faili meçhul olaylar, fedaîliğin II. Meşrutiyet sonrasında devam ettirilmesinin bir sonucudur.

2.6. JÖN TÜRK HAREKETİ’NİN FONKSİYONEL SONUÇLARI

Her toplumsal hareket gibi, Jön Türk Hareketi’nin de hukukî ve siyasî sonuçları olmuştur. İkinci kez ilan edilen Meşrutiyet’in yeni bir hukuksal düzen getirmesi, iktidarın değişmesi ve bunların siyasî düzlemdeki yansımaları, Türk tarihi açısından önemli dönüm noktaları olmuştur.

2.6.1. II. Meşrutiyet’in İlanı ve Kanûn-ı Esâsî

3 Temmuz 1908’de Resneli Niyazi’nin dağa çıkması, II. Abdülhamit cephesinde büyük bir şaşkınlığa yol açmıştır. Zira askerlerin dağa çıkarak “*gerilla*” tipi bir mücadeleye girişmesi, Osmanlı tarihinde pek görülmuş bir yöntem değildir. Jön Türk Hareketi’ni kontrol almak üzere gönderilerek Manastır’a gelen Şemsi Paşa’nın 7 Temmuz’da, saraya bağlılığıyla bilinen Manastır Topçu Alayı Müftüsü Mustafa Efendi ise 10 Temmuz’da öldürülmeleri, durumun padişahın düşündüğünden çok daha vahim olduğunu ortaya koymuştur.

12 Temmuz’da Selanik, Üsküp ve Manastır’da bulunan tüm yabancı devlet konsoloslarına (Rusya hariç) gönderilen bildirimlerde, gayrimüslim vatandaşların can ve mal güvenliğine hâle getirilmeyeceğinin taahhüt edilmesi, cemiyetin bu eylemleri sonuna kadar sürdüreceğini göstermiştir.⁸⁰³

20 Temmuz’da Firzovik’te toplanan vatandaşların başkente gönderdikleri telgraflarla “*Meşrutiyet*” talebinde bulunmaları, artık son dönemecin habercisi olmuştur. Halk adına Babıali’ye gönderilen telgraflar, hareketi sınırlı grupların ve sınırlı toplumsal gereksinmelerin öncüsü olmaktan çıkarmış, mutlakiyetçi rejime karşı halk iradesinin sözcüsüyümüş gibi görünmesini sağlamıştır.⁸⁰⁴

⁸⁰² “Hakk-ı İhtilal”, **Tanin**, S. 23, (10 Ağustos 1324/23 Ağustos 1908) s. 1.

⁸⁰³ Karabekir, **a.g.e.**, s. 181.

⁸⁰⁴ Yücekök, **a.g.e.**, s. 129.

Nihayetinde Manastır Valisi Hıfzı Paşa'nın saraya gönderdiği telgrafta Jön Türk Hareketi'nin artık gücü kırılmayacak hale geldiğini vurgulaması, Meşrutiyet gerçeğiyle yüzleşmekten başka çare kalmadığını göstermiştir.⁸⁰⁵

Resneli Niyazi'nin 3 Temmuz 1908'de, "*Yıldız Sarayı Başkâtipliğine, Rumeli Umumî Müfettişliğine*" ve "*Manastır Valiliğine*" gönderdiği şu beyannameyle de son aşamaya gelinmiştir:

*"Bütün milletin arzusu Kanûn-ı Esâsinin meriyete konmasıdır. Erzurum'da yapılan zulüm, milleti korkutmamıştır. Aksine daha da bu istikamette mukavemet etmeye amel olmuştur. Padişahına karşı millet, şimdiye kadar yapılanlardan herhangi bir hesap sormamaktadır. Gayemiz bundan sonra medenî milletlere benzeyecek bir idarenin tesisidir. Kanımız bahasına müdafaa ettiğimiz vatanın otuz seneden beri maruz kaldığı taksimattan kurtarmak için vatan sathına yayılmış olan dünün nifaklarını kaldırmak ve bugün karanlık olan geleceğimizi aydınlığa kavuşturmak ve sağlam bir temele oturtmak kararındayız. ... İlk hareket olarak silâhlarıyla iki yüz vatan çocuğu, bugün Resne'de vazifeye başlamıştır. Şimdilik üç zabıt kumandasında Rumeli'deki halklardan müteşekkil müfrezeler harekete geçmiştir. ... Biz Kanûn-ı Esâsinin hemen bugün meriyete konulmasını istiyoruz. Eğer hükümet bunu sağlamazsa millet zorla alacaktır. Teşkilâtımız bu millî arzuyu tahakkuk ettirmek, hürriyetimizi ele geçirmek kuvvetini temin etmek gayesindedir. Bunu en kısa zamanda yapacağız. Vatan çapında kuvvetli bir teşkilât olan İttihat ve Terakki, Millet Meclisinin hemen içtima etmesini arzu eder. Bu yapılmadığı hâlde mesuliyet hükümetin olacaktır."*⁸⁰⁶

23 Temmuz'da Manastır başta olmak üzere Rumeli'nin muhtelif kentlerinde⁸⁰⁷ halk tarafından "*Meşrutiyet*"in ilan edilmesi, imparatorluğu geri döndürülemez bir yola sokmuş ve Ramsaur'un deyişiyle "*zararsız bir gök gürültüsü*"⁸⁰⁸ gibi patlayan ayaklanma, nihayet yıllardır özlemi duyulan bir rejimle sonuca ulaşmıştır.

Bir başka deyişle halk, bu girişimiyle, Saffet Paşa'nın dile getirdiği "*Meşrutiyeti millet alır, anı hükümdar vermez*"⁸⁰⁹ söylemini doğrulamıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanı siyasî alanda yeni bir psikolojik mücadelenin başlangıcına neden olmuştur. II. Abdülhamit ile Jön Türkler arasındaki bu mücadele,

⁸⁰⁵ Kuran, a.g.e., s. 313.

⁸⁰⁶ Benzer şekilde Manastır Jandarmanın Kumandanlığı'na, Resne'de 88. Alayın Üçüncü Taburu Kumandanı Binbaşı Refik Bey'e, Resne'de Jandarmanın Mülazımı Yaşar Bey'e ve Resne Nahiye Müdürü'ne de beyanname gönderilmiştir; Resneli Niyazi, a.g.e., s.s. 111 – 116.

⁸⁰⁷ Selânik, Preşova, Köprülü, Üsküp ve Serez'de aynı gün törenlerle "*Meşrutiyet*"in ilanı duyurulmuştur. Faik Reşit Unat, *İkinci Meşrutiyet'in İlâmı ve Otuzbir Mart Hâdisesi – II. Abdülhamid'in son Mabeyn Başkâtiibi Ali Cevat Beyin Fezlekisi*, 2.b., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1985, s. 160.

⁸⁰⁸ Ramsaur, a.g.e., s. 151.

⁸⁰⁹ Karal, a.g.e., s. 258.

deyim yerindeyse tam bir soğuk savaş halinde seyretmiştir. Erkân-ı harpten mezun olan subayların yemin metinleri bile bu hususta önemli ipuçları vermektedir. 1906 yılında mezun olan bir subay padişaha sadakatle hizmet edileceğine dair yemin verirken, bu yemin, II. Meşrutiyet sonrasında padişaha, vatana ve millete sadakatle hizmet etmek şeklinde güncellenmiştir. Ayrıca daha önce subaylar padişah uğruna canlarını vermeyi taahhüt ederlerken, artık vatanın güvenliği uğruna canlarını vermeyi taahhüt etmeye başlamışlardır.⁸¹⁰

Söz konusu psikolojik savaşın varlığını ortaya koyan bir başka tartışma da “*Meşrutiyet*”in kimin eseri olduğu ekseninde oturtulmuştur. Kimileri II. Meşrutiyet’i II. Abdülhamit’in “*lütfu*” olarak görürken, kimileri ise bunun tam tersini iddia etmişlerdir. Örneğin Mehmet Selahattin Bey’e göre II. Meşrutiyet, “*Sultan Abdülhamid Han Hazretlerinin isteği ve vekiller heyetinin vatanperverâne gayretleri*”nin bir sonucudur.⁸¹¹ Buna karşın Kuran’a göre ise II. Meşrutiyet, Jön Türklerin vatanseverliğinin şaheseridir.⁸¹²

II. Meşrutiyet’in ilanının hemen ardından Edirne’de, subayların istasyon çevresinde bulunan “*Padişahım çok yaşa!*” yazılı levhaları⁸¹³ sökmeleri ve Rumeli kentlerinde yapılan gösterilerde “*Padişahım çok yaşa!*” şeklinde nara atanları engellemeleri, II. Abdülhamit ile Jön Türkler arasındaki soğuk savaşa birer örnek teşkil etmektedirler.⁸¹⁴

II. Meşrutiyet, son tahlilde ordunun yanı sıra bürokrasinin de Jön Türklerin eline geçmesinin bir sonucudur. Özellikle Selanik Merkez Kumandanı Nazım Paşa’nın öldürülmesi, aslında devlet bürokrasisini zorla ele geçirmenin bir örneğidir. Ayrıca Üçüncü Ordu-yu Hümâyun Müşiri Hayri Paşa’nın tarafsızlığı, Umumî Müfettiş

⁸¹⁰ M.M. İşkora’dan alıntılan Turfan, **a.g.e.**, s. 99.

⁸¹¹ Mehmed Selahaddin Bey, **İttihat ve Terakki’nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti’nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İnkılâb Yay., İstanbul, 1989, s. 24; Mizancı Murat Bey de Mizan gazetesinde yer verdiği şu ifadelerle “*meşrutiyet*”i II. Abdülhamit’in bir lütfu olarak lanse etmiştir: “*İlk naşiri Sultan Abdülhamid; müceddidi Sultan Abdülhamid Han, hakk-ı saribini teslim etmeye mecbur oluruz. Eğer basarü’l-basiretimiz bundan fazla bir hakşinaslık izharından aciz kalırsa bizi takip edecek olan bitaraf müverrihler balada musavver olan ‘istibdat’ acuzesinin vesayetine layık görülmüş olan tufüliyetimizi ananesiyle izah ederek bütün şan ve şeref-i zat-ı mülükânenin asar-ı celilesi sayfasına nakşeyler. Bunu dahi müdekkik karilerimizin takdirlerine hassaten tevdi ediyoruz*” Karabekir, **a.g.e.**, s. 208.

⁸¹² Kuran, **a.g.e.**, s. 307; Avcıoğlu da benzer bir şekilde II. Meşrutiyet’in, genç subay ve aydınların vatani kurtarma çabalarının sonucu olduğunu ifade etmiştir. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye’nin Düzeni (Dün – Bugün – Yarın)**, 3.b., Bilgi Yay., Ankara, 1969, s. 121.

⁸¹³ Ramsaur, **a.g.e.**, s. 158.

⁸¹⁴ Kansu, **a.g.e.**, s. 141.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Jön Türkler ile Yıldız Sarayı arasındaki dengeli politikası,⁸¹⁵ bürokrasinin Jön Türklere sunduğu katkılardan yalnızca birkaçıdır.

II. Meşrutiyet ile birlikte Yıldız Sarayı'nın güdümünde olan hafiyelik müessesesinin son bulması, toplum üzerindeki siyasî baskıyı az da olsa hafifletmiş ve hâkimiyet, Yıldız Sarayı'ndan Babıali'ye geçmiştir.

Thomas Hobbes'un "*Leviathan*"ındaki metafor yoluyla söylenecek olursa, II. Abdülhamit, Meşrutiyet'in ilanıyla, elindeki "asa"yı parlamentoya vermek zorunda kalmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanı, ülkenin büyük devletlerin boyunduruğundan kurtarılabilmesiyle gerçekleşmiştir. Ancak beklentilerin karşılandığını söylemek mümkün değildir. Örneğin yabancıların imparatorluk üzerindeki hegemonyası, temel eleştiri konularından birisini teşkil ederken, Meşrutiyet sonrasında ordunun Almanlara, deniz kuvvetlerinin İngilizlere, jandarmanın Fransız kumandanlara ve uzmanlara⁸¹⁶ emanet edilmesi Jön Türklerin söylemleri ile eylemleri arasındaki paradoksu ortaya koymuştur.

Meşrutiyet'in beklentiler noktasında hayal kırıklığı yarattığı bir diğer husus, Meşrutiyet ile gelen değişimin yalnızca siyasî ve hukukî alanla sınırlı kalmış olmasıdır. Elbette, II. Meşrutiyet Dönemi'nin en önemli kazanımlarından birisi de asgarî düzeyde de olsa Parodi'nin "*demokrasi*" kriterlerini taşıyan bir sürecin Türk Siyasi Tarihi'nde ilk kez yaşanmış olmasıdır.⁸¹⁷ Fakat Meşrutiyet'le gelen süreci, "*devrim*"e evirecek toplumsal dönüşüm bir türlü gerçekleştirilememiştir. Dolayısıyla Meşrutiyet öncesi ve sonrasında, sosyo-ekonomik durumda görülen "*aynı*"lık, beklenen sıçramanın önüne geçmiştir.

Bu durumun temel sebebi, Meşrutiyet'in "*düzen değiştirme*" düşüncesinden değil, "*devleti kurtarma*" gayesinden doğmuş olmasındandır. Ayrıca hareketin lider kadrosunun niteliği de bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Bir hareketin lider kadrosunun, o hareketin meydana getireceği değişiklikte kilit bir öneme sahip olduğuna vurgu yapan Parsa'nın şu ifadeleri, söylem açısından açıklayıcı olacaktır:

"Büyük ölçekli toplumsal çatışmaların yalnızca siyasi bir değişiklikle mi sonuçlanacağı, yoksa sonunda tüm toplumsal yapıyı mı değiştireceği, en

⁸¹⁵ Bleda, **a.g.e.**, s.s. 49 – 51.

⁸¹⁶ Çavdar, **Osmanlıların Yarı...**, s. 72.

⁸¹⁷ Parodi göre demokrasi, "*Kanunî bir muhalefetin varlığını kabul etmektir. Bu muhalefetin hakları da tanınacak, o da sesini duyurabilecek, seçimlerde aday gösterebilecek, gazeteleri olabilecek ve bütün propaganda araçlarını kullanabilecektir*" Mosca, **a.g.e.**, s. 305.

alt düzeyde nihayetinde iktidarı ele geçiren isyancılara bağlıdır. Eğer yeni liderler üst sınıfla bağları olan ılımlı kişilerse, devrim yalnızca siyasi sistem içindeki, belki sınırlı toplumsal reformların eşlik ettiği değişikliklerle sonuçlanacaktır. Diğer taraftan, eğer yeni liderler radikal devrimcilerse sonuç, sınıf yapısının geniş ölçekli toplumsal dönüşümü olabilir. Bu nedenle ideolojik yönelimlerle hareket eden isyancıların, yani devrimcilerin yükselişi, çatışmaların toplumsal devrimle sonuçlanıp sonuçlanmayacağını belirlemekte kritik öneme sahiptir”⁸¹⁸

Meşrutiyet'ten beklenenlerin gerçekleşmemesinde, Jön Türklerin programsızlıklarının da büyük etkisi vardır. Her ne kadar bazı yazarlar karşı çıksalar da⁸¹⁹ Jön Türklerin Meşrutiyet sonrasına dair bir programları olmamıştır. Nitekim Rahmi Bey'in 5 Ağustos 1908 tarihli Le Temps gazetesinde çıkan demecindeki şu ifadeleri, Jön Türklerin programsızlığını ortaya koymuştur:

“Bana politik programımızı soruyorsun. Henüz bir tane yok. Şimdiye kadar Anayasa'yı tamamen güvence altına almak için savaşıyoruz; Komite ortadan kalkmayacağından, ilerlemekte olan insanların geleceği için çalışacağız; hükümetle çalışmaya devam edecek ve düzgün davranmazsa, onu yapmaya zorlayacağız”⁸²⁰

Ayrıca Paris ve Selanik'teki cemiyetlerin birleşmesi gündemiyle gerçekleştirilen toplantıda “Meşrutiyet'in ilanından sonra neler yapılacağına” dair soru soran Ali Fuat Cebesoy'un, “sonrası kolay” şeklinde aldığı cevap da aslında programsızlığın bir itirafı gibidir.⁸²¹

Nihayetinde yakalarında hürriyet kokartı taşıyan imamların, papazların ve hahamların kol kola yürüyüşüyle tasvir edilen “birlik” havasını⁸²² simgeleyen II. Meşrutiyet, gelecekte yaşanacak olan diplomatik, sınıfsal, sosyal ve ideolojik dönüşümlerin habercisi olmuştur. Bu nedenle Meşrutiyet, esasında üç boyutlu bir dönüşüm pistinin⁸²³ görünmeyen start çizgisi gibidir.

Jön Türk Hareketi'nin başarıya ulaşmasının ardından cemiyetin önde gelenlerinin beklentisi, cemiyetin tüm toplumun ortak paydası haline gelmesi olmuştur.

⁸¹⁸ Misagh Parsa, **Devlet, İdeoloji ve Devrim**, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 2004, s.s. 42 – 43.

⁸¹⁹ Kansu, **a.g.e.**, s. 33.

⁸²⁰ “Déclarations de Rahmi Bey”, **Le Temps**, S. 17207, (5 Ağustos 1908), s. 1; Hasan Amca, söz konusu gazetenin tarihini 26 Temmuz 1325/8 Ağustos 1909 şeklinde vererek tarihî bir yanılığa düşmüştür. Hasan Amca, **a.g.e.**, s. 49; Bu demeç ile ilgili Hasan Amca'dan alıntı yapan Fatma Müge Göçek de aynı hataya düşmüştür. Fatma Müge Göçek, **The Transformation Of Turkey Redefining State And Society From The Ottoman Empire To The Modern Era**, I. B. Tauris & Co Ltd, London – New York, 2011, s. 74.

⁸²¹ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 107.

⁸²² Yalman, **a.g.e.**, s. 71.

⁸²³ Taner Timur, “Uluslaşma Süreci, İttihatçılık ve Devrim”, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, Editörler: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, 2.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017, s.s. 51 – 56.

Kuşkusuz bunun için anayasal bir düzene geçiş şarttır. Ancak toplumsal bir mutabakatın fiiliyatta da sağlanması elzemdir. Bu mutabakatın öncelikle parlamento yoluyla sağlanmasına çalışılmıştır.

17 Aralık 1908 tarihinde açılan parlamentoda meclis aritmetiğinin, 147'si Türk, 60'ı Arap, 27'si Arap, 26'sı Rum, 14'ü Ermeni, 10'u Slav ve 4'ü Yahudi olmak üzere 288 milletvekilinden oluşması,⁸²⁴ toplumsal mutabakatın yine sınıflar üzerinden değil, etnik ve dinî farklılıklar üzerinden sağlanması çabalarını yansıtmıştır.

Yine de meclisin, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan herkese ait olduğu ve her vatandaşın selameti için hayatî bir ihtiyaç olduğu vurgusu sürekli olarak yapılmıştır.

Toplumsal mutabakatın en önemli belgesi anayasalardır. 23 Aralık 1876'da anayasalı bir düzene geçişi ilk kez deneyimleyen Osmanlı İmparatorluğu, 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte ikinci kez bu deneyimi yaşamaya başlamıştır.

Jön Türk Hareketi'nin ilk ortaya çıktığı dönemden itibaren muhalif yapının ortak paydası olan "*Kanûn-ı Esâsî*", Jön Türklerin gözünde yeni bir "*kutsal kitap*" olmuştur.⁸²⁵ Bir başka deyişle "*Kanûn-ı Esâsî*", özlemini duyulan parlamentonun, özgür ve adil düzenin tek kaynağı olarak düşünülmüştür. Bu nedenledir ki İnönü'nün de söylediği gibi "*Kanûn-ı Esâsî kelimesi bir sihir gibi tesir ediyordu*"⁸²⁶

Meşrutiyet'i "*Yetimlerimizin gözyaşlarını dindirecek, kimsenin hakkını kimseye kaptırmayacak, bizi insan gibi yaşatacak meşru meşveret usulüdür*" diye tanımlayan Tunaya, Kanûn-ı Esâsî'yi ise "*bu isteklerini bütün halinde sağlayacak olan*" unsur olarak nitelendirmiştir.⁸²⁷

Meşrutiyet'in ilanının ertesi günü düzenlenen mitingde Osman (Midilli) isminde bir öğrencinin "*Mithat Paşa'nın şahadet kanyla yazılan Kanûn-ı Esâsî'ye sadık kalacağınıza yemin ediniz*"⁸²⁸ şeklinde bağırması, Kanûn-ı Esâsî'nin Meşrutiyet taraftarları açısından sıradan bir kanun kitabı olmanın çok daha ötesinde anlamlar taşıdığını göstermektedir.

31 Mart Vak'ası'na kadar büyük ölçüde 1876 Kanûn-ı Esâsî'si'ni koruyan Jön Türkler, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra anayasada köklü

⁸²⁴ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 1062.

⁸²⁵ Ahmed Ziya, Kanûn-ı Esâsî için "*Bahşiş-i cenab-ı feyz-i kerim*" tabirini kullanmıştır. Ahmed Ziya, **a.g.e.**, s. 31.

⁸²⁶ İnönü, **a.g.e.**, s. 58.

⁸²⁷ Tarık Zafer Tunaya; **Hürriyetin İlânı – İkinci Meşrutiyetin Siyasî Hayatına Bakışlar**, Baha Matbaası, İstanbul, 1959, s. 9.

⁸²⁸ Özata, **a.g.e.**, s. 11.

değişikliklere gitmiştir. 21 Ağustos 1909'da,⁸²⁹ 21 maddede değişiklik yapılmış ve 3 yeni madde eklenmiştir.⁸³⁰ Böylelikle Kanûn-ı Esâsî yeniden tadil edilirken, padişahın anayasaya bağlılık yemini etmesi ve bakanlar kurulunun padişaha değil, meclise karşı sorumlu olması, rejime “*parlamentar*” bir nitelik kazandırmıştır. Üstelik bazı uluslararası antlaşmalarda “*Meclis-i Umumi onayının*” aranması ve I. Meşrutiyet’i başarısız kılan 113. maddenin kaldırılması, rejimin üzerindeki “*mutlakiyet*” etkisini büsbütün hafifletmiştir.⁸³¹

2.6.2. II. Meşrutiyet’in Getirdiği Son: II. Abdülhamit’in Hal’i

II. Meşrutiyet’in ilanı, hareket mensuplarının büyük bir kısmında taht değişikliği beklentisi yaratmıştır. Ancak bu beklentinin Meşrutiyet’le birlikte gerçekleşmemiş olması, Jön Türk Hareketi’nin lokomotifi konumunda olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin sık sık eleştirilmesine neden olmuştur. Üstelik bu durum, sonraki yıllarda da tartışma konusu haline gelmiştir.

II. Meşrutiyet’in ilanına rağmen II. Abdülhamit’in tahtta kalmasının nedenleri üç ihtimal üzerinde toplanabilir.

1 – Jön Türkler, tecrübesizlik nedeniyle en azından bir süreliğine durumu idare etmek amacıyla pragmatik bir yaklaşım sergilemiş olabilirler.

2 – Halkın gözünde “*kutsal*” bir mevkie sahip olan padişahı tahttan indirerek toplumda gerginlik yaratmak istememiş olabilirler.

3 – Padişahı istedikleri gibi hareket etmeye zorlayarak otoritesini sarsmak, iktidarını zedelemek ve karakterini itibarsızlaştırmak istemiş olabilirler.

4 – Meşrutiyet sonrasında yaşanabilecek olumsuzluklar nedeniyle doğabilecek tepkilere karşı II. Abdülhamit’i kalkan olarak kullanmak istemiş olabilirler.⁸³²

Akşin, tüm bunların dışında bir başka iddiayı öne sürmüştü ve şöyle demiştir:

“İttihat ve Terakki’nin Rumeli’de hürriyeti ilan etmiş olmasına karşılık, İstanbul, Anadolu ve Arap ülkelerinde meşrutiyeti Abdülhamit ilan

⁸²⁹ Abadan ve Savcı, **a.g.e.**, s. 45.

⁸³⁰ Cem Eroğul, “1908 Devrimi’ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, Editörler: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, 2.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017, s.s. 91 – 100.

⁸³¹ Durdu Mehmet Burak, “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, **OTAM Dergisi**, S. 14, (2015), s.s. 306 – 307.

⁸³² II. Meşrutiyet’in hemen arifesinde Talat Paşa’nın Fethi Bey’e (gayrimüslimleri kastederek) “*Bizden önce onlar bizi terk edecek*” demesi, zaten bir bölünmenin öngörüldüğünü göstermektedir. Okyar, **a.g.e.**, s. 28.

ettirdiği için, İttihat ve Terakki Abdülhamit'in padişahlığını sürdürmesine razı olmak zorunda kalmıştı”⁸³³

Faroz Ahmad ise, bu tutumlarının Jön Türk Hareketi mensuplarının büyük çoğunluğunun tutucu olmalarından, dolayısıyla devrimci bir karakter taşımadıklarından kaynaklandığını ifade etmiştir.⁸³⁴

“II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet ilan edilince neden tahttan indirilmedi?” sorusu, 27 Nisan 1909’da görevden alındığında ise “Neden II. Meşrutiyet’in ilanında değil de şimdi tahttan indirildi?” şekline dönüşmüştür. Bu soru da şu ihtimaller üzerinden değerlendirilebilir.

1 – 31 Mart Vak’ası’nın da etkisiyle II. Abdülhamit’i tahttan indirmek için uygun koşulların oluştuğu kanısına varılmış olabilir.

2 – II. Abdülhamit’e yönelik sert muhalefet eden grupların bu duruma yönelik eleştirileri bertaraf edilmek istenmiş olabilir.

3 – İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni karakterize eden anlayış ile II. Abdülhamit’in tahtta kalmasının yarattığı tezatlığın cemiyete zarar verdiği düşünülmüş olabilir.

Meşrutiyet’in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni eleştirenlerin çoğunluğunu harbiyeli gençler oluşturmuşlardır. Bir yandan II. Abdülhamit’i tahtta tuttuğu gerekçesiyle Jön Türk Hareketi önderlerini eleştiren harbiyeli gençler, öte yandan padişaha karşı “itaatsizlik” eylemi başlatmışlardır. Bu dönemde harbiyede öğrenim gören Kuran, gençlerin II. Abdülhamit’e karşı bakışını ve söz konusu eylemleri şu ifadelerle açıklamıştır:

“Kurban Bayramı yaklaşmıştı. Beni huzuruna davet eden Harbiye Mektebi Nazırı İsmail Fazıl Paşa, bayram münasebetiyle Yıldız Sarayı’na, selamlık merasimi için, bir bölük Harbiye talebesi gönderileceğini söyledi ve gidecek arkadaşların seçilmesini ve ayrılmasını bana havale etti. ...

Lakin biz Harbiye talebeleri, Yıldız’a Sultan Hamid’i selamlamaya gitmeyi bir türlü hazmedemiyorduk. Sultan Hamid’i, hala meşru hükümdar olarak kabul etmek ve onu hürmetle selamlamak nefsimize ağır geliyordu. Meşrutiyet, Sultan Hamid’i padişah tanımış ve tahtında bırakmıştı. Bununla beraber Harbiye talebesi, bu, işi oluruna bırakma politikasını hoş karşılamıyor, inkılabın daha esaslı olmasını istiyordu. ... Bununla beraber, bu hususta müdahaleye hakkımız olmadığına da inanıyorduk. Fakat kendisine dalkavukluk edilmesine taraftar değildik. Doğrusu, biz Meşrutiyet’i benimsemiştik. Bu uğurda bizim de emeğimiz geçmişti. İhtimal, bu durum fazla hassasiyetimizi gerektiriyordu. Bununla beraber, kendi kendimize de o despot padişahı tahttan indiremezdik; böyle bir teşebbüse

⁸³³ Akşin, a.g.e., s. 46.

⁸³⁴ Ahmad, a.g.e., s. 41.

de girişemezdik. Bununla beraber, ruhumuzu rencide edecek bir vaziyete düşmemek de istiyorduk.

Selamlık mevzuunda muvaffakiyet temin edilemeyince, Sultan Hamid hakkındaki hislerimizi göstermeye başka vesileler aradım. Bayram sabahı, talebe kahvaltısını ettikten sonra selamlığa gidilecekti. Saray tarafından yapılacak ikramların reddedilmesini, arkadaşlardan yemekhanede alenen rica ettim. Bu teklifim zabitleri kızdırmıştı. Kendim selamlığa gitmedim. ... Tesadüfen, selamlıkta bulunan bütün askerlere ve bu arada bizim talebeye, havanın soğuk olmasından dolayı çay verilmiş. Ricam gereğince, bu ikramı bizim arkadaşlar reddetmişler. Bu hal Sultan Hamid'in dikkatini çektiğinden, bölük kumandanı sıfatıyla talebenin sevk ve idaresini üstlenen Binbaşı Fazıl Bey'i yanına getirterek, kendisinden açıklama istemiştir. Netice olarak Fazıl Bey, talebeye Padişahın selamını bildirerek çay içmeleri tavsiyesini yerine getirmiş ise de bu emir talebeler tarafından yerine getirilmemiştir”⁸³⁵

Jön Türk Hareketi'nin liberal kanadını teşkil eden ve Meşrutiyet'in ilanının ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif olan yapı, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi konusunda sekte bir tavır sergilemiştir. Örneğin 1910 yılında öldürülen gazeteci Ahmet Samim'in 31 Mart Vak'ası'ndan birkaç gün sonra II. Abdülhamit'e yönelik yazdığı yazıda yer verdiği şu ifadeler, taht değişikliğine bir çağrı niteliği taşımaktadır:

“Abdülhamid-i Sani nazar ve hüküm-i şariat karşısında halife değildir. Ve hiçbir zaman olamadı. ... Her silahtan, her kılıçtan keskin olan bu sahte din ve hilafet silahını millet bu yedd-i hayatından artık istirdad etmelidir”⁸³⁶

31 Mart Vak'ası'nın sona ermesinden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gücü daha da artmıştır. Özellikle II. Abdülhamit'in saltanatının devam etmesine yönelik eleştirilerin yoğunlaşması, bu gücü daha da görünür hale getirmeyi kaçınılmaz kılmıştır. Nitekim bu zorunluluk, II. Abdülhamit'in hal'ini gündeme taşımıştır.

II. Abdülhamit'in hal'inin tartışıldığı süreçte, padişahın tahttan feragat etmesinin istenmesi de gündeme gelmiştir. Ancak bunun “feragat” yoluyla değil, meclis kararıyla gerçekleşmesi gerektiğini düşünenlerin ısrarları nedeniyle II. Abdülhamit, 27 Nisan 1909 tarihli meclis toplantısında oy birliğiyle hal' edilmiştir.

II. Abdülhamit'in meclis kararıyla hal'i yönündeki ısrarda, II. Abdülhamit'in Meşrutiyet'i kendi “ihsan”ı gibi görmesinin büyük etkisi olmalıdır. Zira “feragat” durumunda halife ve saltanat değişikliği yine bir “lütuf” üzerine gerçekleşmiş olacaktır

⁸³⁵ Kuran, **Harbiye Mek...**, s.s. 116 – 119; Benzer ifadeler Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi'nde de yer almıştır. Unat, **a.g.e.**, s.s. 22 – 24.

⁸³⁶ Ahmed Samim, “Şürut-u Hilafet”, **Hilâl**, S. 2, (8 Nisan 1325/21 Nisan 1909), s. 2.

ki böyle bir durumda II. Abdülhamit, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü bir figürü olmaya devam edecekti. Ancak meclis kararına istinaden hal' edilmesiyle, II. Abdülhamit artık, tahta bir daha geri dönmek üzere veda ettirilmiş oluyordu.

Bununla birlikte II. Abdülhamit'in hal'inin meclis kararıyla gerçekleştirilmesinin derin bir anlamı daha vardır. Buna göre 1876'da, bir kararıyla meclisi lağvetme gücüne sahip olduğunu gösteren II. Abdülhamit, 1909'da alınan bir kararla kendinden üstün olan bir meclisin varlığı gerçeğiyle karşı karşıya kalmıştır. Böylelikle halka da meclisin padişahтан üstün olduğu mesajı verilmiştir.

V. Mehmet Reşat'ın tahta geçmesinin ardından II. Abdülhamit ile özdeşleşmiş olan Yıldız Sarayı'nın⁸³⁷ İttihatçılar ve onlara destek veren gayrimüslim komitacılar tarafından yağmalanarak tasfiye edilmesi, II. Abdülhamit Dönemi'ni bir daha geri dönmek üzere sona erdirmeye yönelik bir kopuşu simgelemektedir.

2.6.3. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Yeni Hâkim Anlayış: Alman İdealizmi

19. yüzyılın son çeyreğine doğru yeni bir "güç" olarak ortaya çıkan Almanlar, her ne kadar yöresel farklılıkları haiz olsa da aralarında asgarî "uyum"u sağlayacak olan "ulusal bilinç"i oluşturmayı başarmışlardır. Hiç kuşku yok ki bu başarıda en büyük pay sahibi "genç" kitledir. Zira gençler, aldıkları eğitimler sayesinde "Almanlık" bilincine sahip olarak yetişmişlerdir. İdeal gençliğin bu şekilde karakterize edildiği yer olarak ise "ordu" önemli bir işlev görmüştür.⁸³⁸

Osmanlı ordusundaki Alman etkisinin, Jön Türklerden öncesine dayandığını söylemekte fayda vardır. Öyle ki 1882 yılında orduda reform yapmak amacıyla Alman Generali Kaehler getirilmiş, hatta bu dönemde bir grup Türk subayının eğitim için Almanya'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar, II. Abdülhamit'in siyasî kaderini de yakından ilgilendirmiştir. Almanya'da öğrenim gören Türk subaylarının çoğunun sonradan Jön Türk Hareketi'ne dahil olmaları, bu karar ile II. Abdülhamit'in siyasî kaderi arasındaki ilişkiyi somutlaştıran bir örnektir.⁸³⁹

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na gelen bir diğer Alman subayı da Von der Goltz'dur. Goltz, Türk Siyasi Tarihi açısından önemli bir karakterdir. Zira 25 yıl boyunca Alman idealizminin ilkeleriyle donatılan 100'den fazla sayıdaki Türk

⁸³⁷ II. Abdülhamit'in memleketi ve halkla ilişkilerini hafiyelerinin getirdiği bilgilere göre yönettiği yer olan Yıldız Sarayı, bu özellikleri nedeniyle Halit Ziya Uşaklıgil tarafından "muamma" şeklinde nitelendirilmiştir. Candemir, a.g.e., s. 21.

⁸³⁸ Belge, a.g.e., s. 309.

⁸³⁹ Wallach, a.g.e., s.s. 48 – 49.

subayının⁸⁴⁰ birçoğu Goltz'un öğrencisidir ki bunlardan bir tanesi de Mahmut Şevket Paşa'dır.⁸⁴¹

Jön Türk Hareketi üzerinde büyük etkisi olan Von der Goltz'un⁸⁴² "*Millet-i Müsellaha*" adlı eseri, Alman idealizminin Türklere enjekte edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Almanların klasik militarist düşünce geleneği içerisinde yazılmış olan, askerlik ve savaşları konu edinen bu eser,⁸⁴³ Türklerin "*ordu – millet*" algısına hitap eder bir niteliğe sahiptir.⁸⁴⁴ Bu hitabın, II. Meşrutiyet Dönemi'nde gerçekleştirilen mitinglerde gençlerin "*harp isteriz*" sloganlarıyla ve 1913'ten itibaren kurulmaya başlanan paramiliter gençlik örgütlerinin gelişimiyle karşılık bulduğunu söylenebilir.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte özellikle gazeteler aracılığıyla muazzam bir "*idealizm*" rüzgârı esmeye başlamıştır. Elbette bu rüzgârın öznesi yine "*gençlik*" olmuştur. Yeni İkdâm gazetesinin 23 Aralık 1910 tarihli nüshasında öğrenci derneklerine değinilerek idealist karakterin savunusu yapılmış ve şöyle denilmiştir.

*"Talebe cemiyetinin teşkilinden maksad mensup oldukları devlete her türlü hizmeti ifa edebilmeğe hazırlanmaktır. Talebe cemiyetlerinin nişane-i temayüzü disiplin yani intizama riayet, mâfevke (üste), amire itaattir. Talebelik meşrutiyete, hürriyete meftuniyet ve ona hin-i hacette fedakârâne hizmet etmek demektir"*⁸⁴⁵

II. Meşrutiyet Dönemi'nde düzen ve ahlak bakımından asker gibi görülen gençler, düşünsel devinimi vücuda getirecek unsur olarak da görülmüşlerdir.⁸⁴⁶ Bu düşünce, II. Meşrutiyet Dönemi'ne hâkim olan idealist anlayışın temelini teşkil etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen paramiliter gençlik örgütleri, Alman idealizmini karakterize eden milliyetçilik mefhumunun bir ürünü olarak ortaya çıkmışlardır.⁸⁴⁷

⁸⁴⁰ A.g.e., s.s. 78 – 81.

⁸⁴¹ Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, Arba Yay., İstanbul, 1988, s. 7; Hasan Amca, a.g.e., s. 93.

⁸⁴² Kazım Karabekir, Goltz için "*Sultan Hamid ordusunu ıslah için birçok Alman muallimler getiriyordu. Erkan-ı harp sınıflarında askeri dersleri onlardan öğreniyorduk. Goltz'un himmeti ise çok büyüktü*" demiştir. Karabekir, a.g.e., s. 178.

⁸⁴³ Belge, a.g.e., s. 585; Orijinal ismi "*Dos Volk in Waffen*" olan eser, 1884 yılında Osmanlıca'ya çevrilmiştir. Von der Goltz, yaptığı çalışmalar sonunda halkın tamamının ordu mensubu gibi savaşa katılmasını öngörmüştür. Hür, a.g.e., s. 49.

⁸⁴⁴ Goltz'un subaylara hayat veren ruhun, ordunun ruhu olduğuna dair inancı göz önüne alınırsa, yazdığı eserin böylesi bir nitelik taşıması çok da şaşırtıcı değildir. Tokay, a.g.e., s. 19.

⁸⁴⁵ "Darü'l-fünun Talebesi İçin", Yeni İkdâm, S. 279, (23 Aralık 1910), s. 1.

⁸⁴⁶ "Yine Talebe Hakkında", Yeni İkdâm, S. 316, (29 Ocak 1911), s. 1.

⁸⁴⁷ II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki paramiliter gençlik örgütleri üzerine ilk çalışma Zafer Toprak'a aittir. Söz konusu çalışma için Bkz. Zafer Toprak, "İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri", Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, S. 7, (1979).

Paramiliter gençlik örgütlerinin kökeni, Avrupa’da gelişen milliyetçiliği diri tutacak ve geliştirecek yeni yöntem arayışlarına dayanmaktadır. Birçok Avrupa ülkesi bu arayış içerisinde en uygun çözüm yolunu toplumu idealize etmekte bulmuşlardır. Bunun temini için de işe gençlerden başlamışlardır. Netice itibariyle Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde Yahn (Yan), Eclaircut (Keşşâf), Boy Scouts (Keşşaf Çocuklar) ve Pfad Finder (İz Bulucu)⁸⁴⁸ gibi çeşitli dernekler kurulmuştur. Gençlerin militarist bir ruhla yetişmesini sağlayan bu örgütlerin nihaî hedefleri yeni nesli “*ideal toplumun öncüleri*” haline getirmek olmuştur.

Belge, “*Ordu, toplumun ‘kendine örnek alması gereken model’ ise, toplumun bu ‘örnek alma’ işini en kolay gerçekleştireceği örgütlenme ‘izcilik tir’*”⁸⁴⁹ demiştir. Bu ifadeler, bir bakıma, Alman idealizminin ve militarist ruhunun neden “*izci*” modellemesine dayandığını açıklamaktadır.

Bir zamanlar Balkanlarda kurulan “*Sokol*” adlı örgüte⁸⁵⁰ rol model olarak Panslavizm’in güçlenmesine katkı sunan Alman idealizmi,⁸⁵¹ “*Keşşaf Ocakları*”, “*Türk Gücü Cemiyeti*”, “*Osmanlı Güç Dernekleri*” ve “*Osmanlı Genç Dernekleri*” vasıtasıyla “*Turan (Pantürkizm)*” fikrine feyz vermeye başlamıştır. Bu nedenledir ki Osmanlı İmparatorluğu’na hâkim kılınan Alman idealizmini “*Alman emperyalizmi ve militarizmi*” şeklinde yorumlayanlar da vardır.⁸⁵²

İttihat ve Terakki’nin Türkçülük’e olan ilgisine paralel olarak artan idealist uygulamalar, yalnızca paramiliter örgütlerle sınırlı kalmamıştır. Bu dönemde gelecek neslin yeni iktidarın istediği şekilde yetiştirilmesine büyük önem verilmiş ve bu kapsamda gençlere ve çocuklara özel ilgi gösterilmiştir. Hatta gelecek neslin “*ideal*” bir birey olarak yetiştirilmesi için basın yayın organları da kullanılmıştır. Nitekim 1913 – 1919 tarihleri arasında yayın yapan “*Talebe Defteri*” adlı dergi, bu yayınların önde gelen örneklerinden birisidir.⁸⁵³

Ayrıca Meşrutiyet’in ilanından sonra Selanik’te, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin merkez-i umumî üyeliğine seçilen Ziya Gökalp’in, “*gençleri cemiyetin ideallerine*

⁸⁴⁸ Fevziye Abdullah Tansel, “Memleketimizde Gençler İçin Kurulan İlk Dernekler, Gazete ve Dergiler (1913 – 1920)”, **Belleten**, C. 51, S. 199, (1987), s. 282.

⁸⁴⁹ Belge, **a.g.e.**, s. 320.

⁸⁵⁰ Sokol adlı örgüt, 19. yüzyılda Figner ve Dr. Mirsla Tyrs tarafından, Alman Spor Teşkilatı örnek alınarak kurulmuştur. Hans Kohn, **Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği**, çev. Agâh Oktay Güner, 1. b., İlgü Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2007, s. 218.

⁸⁵¹ **A.g.e.**, s. 24.

⁸⁵² Tanilli, **a.g.e.**, s. 85; Petrosyan, **a.g.e.**, s. 1065.

⁸⁵³ Fatih Tuğluoğlu, “II. Meşrutiyet Döneminde Milliyetçi Bir Çocuk Dergisi: Talebe Defteri (1913 – 1919)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)**, C. 15, S. 30, (2015), s.s. 99 – 139.

bağlamak” ile görevlendirilmesi⁸⁵⁴ de cemiyetin tabiatında bulunan “*idealist*” anlayışı göstermektedir. Bir başka deyişle Gökalp, gençleri Meşrutiyet'e karşı gelebilecek her türlü fikirlerden koruyarak, ferdî ve millî ahlak doğrultusunda yeni bir nesil yetiştirmekle görevlendirilmiştir.

Alman idealizminin “*liderlik*” olgusuna verdiği önem, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yayılımını kolaylaştırmıştır. Zira Jön Türk Hareketi'nin faal olduğu dönem, aynı zamanda toplum nezdinde bir “*lider*” ihtiyacının hissedildiği dönemdir.

Toplum nezdindeki “*lider*” arayışının doruğa ulaşması, cemiyetin önde gelen isimlerinin dikkatini çekmiş olmalıdır. Zira Samet Ağaoğlu'nun aktardığı şu cümleler, Enver Bey'in “*kahraman*” olarak ön plana çıkarılmasının bilinçli bir eylem olduğuna işaret etmektedir:

“Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti İstanbul'a gelmeden inkılabın dayandığı askerlerden birisini, Binbaşı Enver'i Selanik'e davet ediyor. Talat Bey bir istasyon önce trene biniyor, Enver'i bir köşeye çekerek ‘Selanik'te büyük bir kalabalık seni bekliyor. Her taraf bayraklarla donatıldı. Sen şimdiden sonra milli kahramansın, buna göre hareket et’ diyor. Enver güzel yüzünde, mahçup, ürkek nazarlarla karşısındaki bakıyor, Talat Bey devam ediyor: ‘Buna lüzum var’”⁸⁵⁵

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde imparatorluğun Rumeli kesiminde gerçekleştirilen kutlamalarda Enver Bey ile Niyazi Bey'in “*hürriyet kahramanı*” nidalarıyla takdis edilmeleri,⁸⁵⁶ Tanin gazetesinin, “*Hürriyet Kahramanları*” olarak adlandırdığı Enver Bey ve Niyazi Bey adıyla anılacak kruvazör yaptırılması için iane kampanyası başlatması,⁸⁵⁷ “*lider*” ihtiyacının bir yansımasıdır.

Eisenstadt, sosyo-politik semboller ve değerlerle özdeşleşmeyi eğitimin bir sonucu olarak kabul etmektedir.⁸⁵⁸ Gerçekten de sembollere ve simgelere büyük önem veren Alman idealizminin hâkim olduğu harbiyeden yetişen subaylarda da benzer bir şekilde sosyo-politik sembol ve değerlere büyük önem verildiği, hatta özdeşleşildiği görülmektedir.

⁸⁵⁴ Emre Dölen, **Türkiye'de Üniversite Tarihi – 1 Osmanlı Döneminde Darü'l-fünun (1863 – 1922)**, 1. b., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2009, s. 365.

⁸⁵⁵ Samet Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, 1. b., İletişim Yay., İstanbul, 1998, s. 29.

⁸⁵⁶ Apak, **a.g.e.**, s. 33.

⁸⁵⁷ Hüseyin Cahid, “İfâne-i Milliye”, **Tanin**, S. 5, (23 Temmuz 1324 / 5 Ağustos 1908), s. 1.

⁸⁵⁸ Shumel Noah Eisenstadt, **Modernleşme, Başkaldırı ve Değişim**, çev. Ufuk Coşkun, 2. b., Doğu Batı Yay., Ankara, 2014, s. 31.

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Alman idealizmiyle yetişmiş subayların imparatorluk üzerindeki hâkimiyetleri arttıkça sembolleştirme çabaları hız kazanmıştır. Hatta bu sembolleştirmeler zaman zaman “kültleştirme”ye kadar varmıştır.

Samet Ağaoğlu, bu dönemdeki kültleştirme furyasını şu sözlerle açıklamıştır:

“İttihat ve Terakki devrinin en dikkate değer hususiyetlerinden biri de, Fırka'yı idare edenlerin siyaset, askerlik, fikir, sanat bir kelime ile her sahada bir adamı dahî, kahraman, millî sıfatlarıyla süsleyerek ileri sürmeleridir... Talat Bey'e 'Büyük Siyasi', Abdülhak Hamid'e 'Dahi Şair', Rıza Tevfik'e 'Milli Filozof', Mehmet Emin'e 'Milli Şair' elbiseleri hep aynı şekilde, hemen hemen merasimlerle giydirildi. Bu hareket hiç şaşmadan yürütülerek Ertuğrul Muhsin'e 'Milli Artist – Milli Aktör' nişanı takılincaya kadar da devam etti”⁸⁵⁹

Bu dönemde “lider” arayışının ürünü olarak ortaya çıkan “kahramanlar”, artık birer efsane haline getirilmişlerdir. O dönemde doğan birçok çocuğa “Enver” ya da “Niyazi” isimleri konmuştur. Mısırlı Enver Sedat, Arnavutluk'un bağımsızlığında etkin rol oynayan Enver Hoca bunların en bilinenlerindedir. Hatta Berkes, kendi isminde esin kaynağının Resneli Niyazi olduğunu, kardeşinin isminin de Enver Bey'den mülhem olduğunu ifade etmiştir.⁸⁶⁰

Meşrutiyet sonrası süreçte oluşan havanın da etkisiyle cemiyetin “Cemiyet-i Mukaddese” ve “Ruh-ı Devlet” mottosuyla anılması,⁸⁶¹ cemiyetin “kült”leştirildiğini göstermektedir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi olan Selanik'in, Meşrutiyet'in ilanından sonra “Kâbe-i Hürriyet” adıyla anılması, sembolleştirme anlayışının önemli örneklerinden birisidir.⁸⁶²

II. Meşrutiyet'in Jön Türk Hareketi tarafından kabulü olan “23 Temmuz”un 1909 yılından itibaren “Hürriyet Bayramı” olarak kutlanması,⁸⁶³ “Meşrutiyet”i ilelebet yaşaması gereken önemli bir simgeye dönüştürme gayretini göstermektedir. Toplumunu idealize etmek ve mevcut durumun sürekliliği için ihtiyaç duyulan “bağlılığın” sağlanmasında önemli bir rolü olan böylesi “milli ritüeller”, Osmanlı

⁸⁵⁹ Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.s. 29 – 30.

⁸⁶⁰ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, Haz. Ruşen Sezer, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 1997, s. 33; Hasan Amca, “*Hürriyet Kahramanı*” olarak nitelendirilen Enver Bey'e atfedilen ihtilalci hareketlerin aslında başkaları tarafından yönlendirildiğini söyleyerek, Enver Bey'in kasten “*kahramanlaştırılmış*” birisi olduğunu ima etmiştir. Hasan Amca, **a.g.e.**, s. 47.

⁸⁶¹ Tunaya, **Türkiye'de Siy...**, 1. Cilt, s. 24.

⁸⁶² Özata, **a.g.e.**, s. 12.

⁸⁶³ Kabakcı ve Adadağ, **a.g.m.**, s. 38.

İmparatorluğu'nda ilk kez görülen bir durumdur. Bu yeni durum, Cumhuriyet Dönemi kadroları için de ilham kaynağı olmuştur.

Fransız İhtilali'nin “bayrak” ve “marş” aracılığıyla tarihe bıraktığı en önemli izlerden birisi olan “sembolizasyon”, dünyadaki birçok ülkenin kültürel birikimine katkı sunmuştur. Nasıl ki “millet”i temsil eden bu iki sembol Alman idealizminin de yardımıyla zamanla toplumların “olmazsa olmaz” kutsalları arasına girerek ulus-devlet modelinin yayılmasını kolaylaştırmışsa, Enver Bey ve Niyazi Bey üzerinden yaratılan “kahramanlık”, Selanik şehri ile cemiyet üzerinden oluşturulan “kutsallık” mottosu da aynı şekilde Meşrutiyet fikrinin Osmanlı toplumuna sirayet etmesine yardımcı olmuştur. Bu, tipik Alman idealizminin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki varlığını göstermektedir.

2.6.4. Totalitarizme Kayış

Totalitarizm, halkın kısmen ya da tamamen devlet tahakkümü altına alındığı bir siyasî anlayıştır. Parti – devlet özdeşliği, dolayısıyla devletin daha ideolojik bir tavır takınması ve toplum yaşantısının her alanına müdahale etmesi, totalitarizmin en bilinen karakterleridir.

Jön Türk Hareketi, yıllar süren mücadelenin sonunda mutlak monarşinin sacayaklarını ele geçirerek Meşrutiyet kapılarını açmıştır.⁸⁶⁴

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanan gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nda beklenen “hürriyet” ortamının sürekli olmamasına ve yönetim tarzının adım adım totalitarizme sürüklenmesine neden olmuştur.

Bu dönemde uluslararası konjonktürün imparatorluğa yansıyan etkileri de pek iç açıcı olmamıştır. Makedonya'daki karışıklıkların Bulgaristan'ın bağımsızlığıyla ve Bosna- Hersek'in Avusturya'ya kaptırılmasıyla sonuçlanmasından sonra çığ gibi büyüyen sorunlar, imparatorluk sınırlarının giderek küçülmesine neden olmuştur. İmparatorluğun bir ucunda Arnavutların bağımsızlık talebiyle karşılaşan Osmanlı İmparatorluğu, diğer ucunda Ermeni ve Arap isyanlarıyla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Aktar'ın deyimiyile, “bütün bunlar özgürlüğün, Osmanlı Devleti'ni

⁸⁶⁴ Berkes, Tarihçi Asım tarafından ortaya atılan bu sacayakların kainatın temelini oluşturan dört elemente benzetmiştir. Buna göre kalem kişileri (bürokrasi, ulema vs) su; kılıç erleri (ordu) ateş; endüstri ve zanaat adamları hava; tarım kişileri ise topraktır. Berkes, **Türkiye'de Çağ...**, s. 116.

kurtarmaya, İmparatorluğu birleştirip çözülmeyi önleyerek, güçlendirmeye ve ülkede güvenliği sağlamaya yetmeyeceği gerçeğini ortaya koymuştur”⁸⁶⁵

Bu arada imparatorluk içinde de hareketli bir süreç yaşanmaya başlamıştır. Meşrutiyet’in ilanını izleyen iki ay içerisinde 27 tane grev yapılması,⁸⁶⁶ imparatorluktaki siyasî ortamın hak aramaya elverişli hale geldiğini gösterse de yeni hükümetin ne tür sıkıntılarla karşı karşıya geleceği hakkında da önemli ipuçları sunmuştur. Hükümetin bu grevlere önce kaba kuvvetle, ardından 9 Ağustos 1909 tarihli “*Tatil-i Eşgal Kanunu*” ile karşılık vermesi, “*hürriyet*” konusundaki beklentilerin hayal kırıklığı ile sonuçlanacağını habercisi olmuştur.

II. Meşrutiyet’in ilanının ardından artış gösteren düşünsel faaliyetler kısa süre içerisinde siyasî arenada da etkisini hissettirmiştir. Felsefi düşüncelerin birçoğunun siyasî boyutları ön çıkarken, toplumda politikleşme süreci hız kazanmıştır. Öyle ki yalnızca aydınlar arasından değil, bürokratlar, gazeteciler, ordu mensupları, hatta öğrenciler arasından da çok sayıda “*homo-politicus*” türemiştir. Buna paralel olarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne muhalif hareketlerin de arttığı görülmüştür.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin uygulamaları kısa sürede büyük hayal kırıklıklarının yaşanmasına neden olmuştur. Turan, o dönemde yaşadıkları hayal kırıklığını şöyle dile getirmiştir:

“10 Temmuz 1324’te memlekette kayıtsız şartsız bir hürriyet rejimi getiren, istibdattan milleti kurtaran İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne o günün biz gençleri canla başla bağlanmış, onların hakiki bir inkılâp yaptıklarına inanmıştık. Hürriyetin ilanından hadisatın sonuna kadar, kelle koltukta, tabanca belde, cemiyetin vereceği her emre münkad fedailerden biri olmuştum. Ne yazık ki bütün emeklerimiz onların güttükleri yanlış ve aldanıcı siyasetleri yüzünden boşa gitmiştir”⁸⁶⁷

Bu dönemde, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin millet meclisini sürekli baskı altında tutma ve hâkim olma çabaları, mutlakiyetçi padişahın yerini bir başka mutlakiyetçi yapının aldığı söylemlerinin artmasına yol açmıştır. Pertev-i Adalet gazetesi imtiyaz sahibi ve başyazarı olan İbnül Mahmut Asım Bey, gazeteci Hasan Fehmi Bey’in öldürülmesinin ardından kaleme aldığı bir yazıda bu hususa da değinerek şu ifadeleri kullanmıştır:

“Vatan, bu hainlerin (İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni kastetmiştir) pençe-i istibdatlarından kurtarılmalıdır. İstibdat bir merkezden kalktı. Merakiz-i

⁸⁶⁵ Aktar, **a.g.e.**, s. 71.

⁸⁶⁶ Söz konusu grevlerin öncülüğünü çoğunlukla demiryolu işçileri, şehir içi ulaşım şirketleri personelleri ve kömür madeni çalışanları yapmıştır. Petrosyan, **a.g.e.**, s.s. 1063 – 1064.

⁸⁶⁷ Mustafa Turan, **Taş Kışla’da 31 Mart**, Aykurt Neşriyatı, İstanbul, 1964, s. 57.

müteaddiye (saldırgan merkezlere) geçti. Bu, vatan için müthiş bir felakettir”⁸⁶⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yarattığı hayal kırıklıkları, 1909 yılı başlarından itibaren gençlik içerisinde kıpırdanmalara yol açmıştır. 31 Mart Vak'ası'nın yaşandığı döneme kadar hükümete karşı muhalif bir karakter sergileyen ve özellikle de 5 Nisan 1909 tarihinde, gazeteci Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesiyle doruğa ulaşan bu kıpırdanmalar,⁸⁶⁹ 31 Mart Vak'ası'ndan sonra kurulan sıkıyönetim düzeni nedeniyle bir süre durulmuştur.

Bir zamanlar Meşrutiyet'in ilanı konusunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne destek veren gruplar, bir türlü yok edilemeyen ayrışma ve kişisel hırsların yeniden uç vermesi nedeniyle⁸⁷⁰ İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefet etme yolunda bir araya gelmişlerdir. Bu nedendir ki muhaliflerin de tıpkı İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi ideolojik altyapıdan yoksun olduklarını söylemek mümkündür.

9 – 10 Haziran 1910 gecesi Sada-yı Millet gazetesi yazarı Ahmet Samim'in suikasta uğraması, 1911'de gazeteci Zeki Bey'in katli,⁸⁷¹ imparatorluk içerisindeki siyasî havayı yeniden elektriklendirmiştir.

11 Aralık 1911 tarihinde İstanbul'da bir milletvekili için yapılan seçimi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kazanması, İttihat ve Terakki açısından büyük bir mağlubiyet olmuştur. Bu sonuç, aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalefetin giderek güçlendiğinin de kanıtıdır.

Seçimlerin ardından oluşan siyasî atmosfer, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meclis üzerindeki hâkimiyetini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını göstermiştir. Bunun üzerine cemiyet, meclisi feshetmiş ve ardından tarihe “*sopalı seçim*” olarak geçen seçimle meclis çoğunluğunu ele geçirmeye çalışmıştır. Görece başarılı olmasına karşın kendisine karşı oluşan muhalefeti engelleyememiştir. Üstelik bu dönemde Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile dirsek teması kuran ordu mensupları tarafından kurulan ve giderek güç kazanan Halaskaran-ı Zabitan Grubu, İttihat ve Terakki Cemiyeti için bir “*tehdit*” unsuruna dönüşmüştür. Tüm bunlar totalitarizme giden süreçte etkili olan faktörlerdir. Ayrıca seçimlerin üzerinden henüz bir yıl dahi geçmemişken, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi'nin istifa girişimiyle başlayan siyasî

⁸⁶⁸ İbnül Mahmut Asım, “Hasan Fehmi”, **Serbestî**, S. 142, (26 Mart 1325 / 8 Nisan 1909), s. 3.

⁸⁶⁹ Söz konusu döneme ait gençlik faaliyetleri için Bkz. Aktar, **a.g.e.**, s.s. 71 – 80.

⁸⁷⁰ Prens Sabahattin, **a.g.e.**, s. 306.

⁸⁷¹ Akşin, **a.g.e.**, s. 57.

istikrarsızlık süreci ve I. Balkan Savaşı'nda yaşanan toprak kayıpları totalitarizmin inşası için gerekli koşulların oluşmasını sağlamıştır. Bu süreçte Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın yerine Kamil Paşa'nın getirilmesi, imparatorluğun totalitarizme gidişinde son dönemeç olmuştur. Zira Kamil Paşa'nın kabinesinde yer alan Dâhiliye Nazırı Reşit Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni bitirmeye yönelik uygulamalarda bulunarak, cemiyeti sürekli kıskırtmıştır.⁸⁷² Ülkede yaşanan siyasî istikrarsızlık, gençlik hareketlerinin de yeniden canlanmasına imkân tanımıştır. Öyle ki kimileri İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi, kimileri de Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti sempatzanı gençler tarafından düzenlenen bu mitingler, siyasî çekişmeleri yansıtan birer toplantı niteliği taşımaya başlamışlardır.⁸⁷³

23 Ocak 1913'te Enver Bey'in öncülüğünde gerçekleştirilen ve Harbiye Nazırı Müşir Nazım Paşa'nın ölümüyle sonuçlanan Babıâli Baskını, imparatorluğu yeni bir sürece sokmuştur.⁸⁷⁴ Babıâli Baskını sonrası, Prens Sabahattin'in çalışma arkadaşlarından olan Satvet Lütfi Bey'in öncülüğündeki bir grubun, Prens Sabahattin'i sadrazam yapmak amacıyla hükümete yönelik darbe girişiminde bulunması⁸⁷⁵ ve sadrazamlığa getirilen Mahmut Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'te uğradığı suikast sonucu öldürülmesi, totalitarizmin mutlak hâkimiyetini de beraberinde getirmiştir.

Totaliter yönetim tarzına geçiş ile birlikte II. Meşrutiyet Dönemi'nin çok partili ve "hürriyetçi" kisvesi düşmüş, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile II. Abdülhamid dönemleri arasındaki tek farkın, "tek adamın mutlak iradesi" yerine "bir partiye hâkim olan küçük bir zümrenin diktası"nın⁸⁷⁶ hâkim kılınması olduğu ortaya çıkmıştır. Yücekök de şu ifadeleri kullanarak benzer bir düşüncüyü dile getirmiştir:

*"1876'da Osmanlı Parlamentosu yetkilerini sınırlamakla yükümlü olduğu sultan tarafından nasıl bir böcek gibi ezilmişse 1908'de de aynı amaçla kurulan parlamenter yapı bu kez iktidar sahibi örgütün, İttihat ve Terakki'nin hegemonyası altında ezilmiş, yani sultanın yerini mutlakiyetçi bir sivil – asker elit kliği ele geçirmiştir"*⁸⁷⁷

⁸⁷² Galip Vardar, **İttihat ve Terakki İçinde Dönemler**, Yaz. Samih Nafiz Tansu, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1960, s. 156.

⁸⁷³ Bu dönemde gerçekleştirilen mitinglerin en önemlileri Harp Mitingi (3 Ekim 1912), Müzaheret Mitingi (4 Ekim 1912) ve Babıâli Nümayişi (7 Ekim 1912)'dir. Söz konusu mitingler için Bkz. Aktar, **a.g.e.**, s.s. 83 – 107.

⁸⁷⁴ Ahmad, **a.g.e.**, s.s. 166 – 171.

⁸⁷⁵ Cemal Paşa, **Hatıralar**, Haz. Alpay Kabacalı, 2.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006, s. 27; Ahmad, **a.g.e.**, s. 219; Ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kuran, **a.g.e.**, s. 161.

⁸⁷⁶ Bayram, **a.g.m.**, s.s. 414 – 415.

⁸⁷⁷ Yücekök, **a.g.e.**, s. 242.

Yani “*hürriyete bekçi*” olma söylemi kullanılarak hürriyete yeni bir zincir vurulmasıyla başlayan süreç, “*hürriyet anarşisi*” yoluyla⁸⁷⁸ Meşrutiyet’in mezarı kazılarak⁸⁷⁹ devam etmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1913 yılının başında gerçekleştirdiği Babıâli Baskını’ndan sonra kurduğu “*adı konmamış totalitarizm*”in⁸⁸⁰ temelinde Meşrutiyet’e yönelik toplumsal desteğin azalmış olması yatmaktadır. Böylesi durumlarda genellikle yönetici kadroların iktidarlarını sürdürmek uğruna, rejimi hem orduya hem dış desteğe yaslaması gerekmektedir.⁸⁸¹ Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarında da benzer bir durum gelişmiş ve Babıâli Baskını sonrası hem ordu hem de Alman desteği imparatorluğa hâkim olmuştur.⁸⁸² Bu durumun en belirgin göstergesi de Alman idealizminin etkisi altında kurulan paramiliter gençlik teşkilatları olmuştur.

Kısacası, 1913’ten itibaren kurulan totaliter anlayış, Meşrutiyet’in ilanından beri şeklen iktidarda olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin gerçekte muktedir olamayışının bir sonucu olarak doğmuştur.

Jön Türkler, parlamentoyu, cemiyet tarafından biçimlendirilen ve yönlendirilmesi gereken simgesel bir araç olarak görmüşlerdir. Bu nedenle de doğrudan hükümette yer almak yerine uzaktan kumanda etmeyi yeğlemişlerdir.⁸⁸³ Ancak var olan düzeni bir türlü istedikleri gibi yönlendiremedikleri için yönetimi doğrudan doğruya ele geçirme gereğini hissetmişlerdir. Nihayetinde Babıâli Baskını’ndan dokuz ay sonra, 1913 Eylül’ünde Edirne’nin geri alınması, Enver Bey’in yeniden “*kahraman*” olarak yüceltilmesine neden olmuştur. Bu durum, totalitarizme giden yolda Enver Bey’e ve cemiyete büyük bir güç vermiştir. Bir zamanlar çizdiği toplumsal uyum vizyonu ile en sıkıntılı bölgelere dahi barış getirmesi beklenen⁸⁸⁴ Enver Bey, artık İttihat ve Terakki totalitarizminin en önemli karakterlerinden birisi haline gelmiş ve ismi totalitarizmle özdeşleşmiştir.

⁸⁷⁸ “*Hürriyet anarşisi*” deyiimi Berkes’e aittir. Berkes, **Batıcılık, Ulus...**, s. 97.

⁸⁷⁹ Yalman, **a.g.e.**, s.s. 108, 122 – 123.

⁸⁸⁰ Gülmez Stewart, totalitarizmin kavram olarak ilk kez Musollini idaresini eleştirenler tarafından ortaya atıldığını ifade etmektedir. Asime Tuba Gülmez Stewart, “Demokrasi Perspektifinden Totalitarizm Kavramı ve Hannah Arendt”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2012, s. 4

⁸⁸¹ Parsa, **a.g.e.**, s. 27.

⁸⁸² Hasan Amca, Babıâli Baskını’nın Almanların emri üzerine gerçekleştirildiği imasında bulunmaktadır. Hasan Amca, **a.g.e.**, s. 127.

⁸⁸³ Mazower, **a.g.e.**, s. 287.

⁸⁸⁴ **A.g.e.**, s. 284.

3.BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET'TEN ÇOK PARTİLİ DÖNEM'E TÜRKİYE'DE GENÇLİK HAREKETLERİ

3.1. II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E EKONOMİK, SOSYAL VE SİYASAL YAPIDA DÖNÜŞÜM

Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasının ardından yeni kadronun elinde ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan yeniden yapılandırılmaya muhtaç bir vatan kalmıştır. Bu süreçte bir yandan ekonomik olarak toparlanılmaya çalışılırken, öte yandan sosyal yapının işlerlik kazanması için çeşitli atılımlar gerçekleştirilmiştir. Siyasî açıdan ise yeniden yapılanmaya gidilmiştir. Tüm bunlar Mütareke Dönemi'nden Çok Partili Dönem'e değin geçen süreçte meydana gelen gençlik hareketlerinin karakterinde belirleyici rol oynamışlardır.

3.1.1. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Ekonomisi

1838 yılında imzalanan Balta Limanı Antlaşması ile başlayan ve 1854'te ilk dış borçlanmayla hızlanan “bağımlılık” süreci, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ekonomik çöküş ile sonuçlanmıştır. Her geçen yıl daha da büyüyen borç yükü, imparatorluğun dışa bağımlılığını perçinlemiştir. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından iktidarı ele alan İttihat ve Terakki Cemiyeti, her ne kadar “*Milli İktisat*” mefhumu kapsamında bir dizi uygulamalar denemişse de ekonomik alandaki hasarı giderememiş ve çöküş kaçınılmaz hale gelmiştir.

Kapitülasyonların sağladığı avantajları kendi lehlerine kullanan Avrupalı sermayedarlar, sanayiden ticarete, bankacılıktan kamusal hizmetlere, madencilikten ziraata değin birçok alanda büyük yatırımlar yapmışlar ve bu yatırımları maksimum kârla işletmişlerdir. Dolayısıyla ekonomik faaliyetlerin büyük ölçüde gayrimüslimlerin elinde bulunması, bu çöküşü kaçınılmaz kılan unsurların başında gelmiştir. Öyle ki İngiltere ve Fransa gibi dönemin güçlü devletlerinin yanı sıra, özellikle iç ticarete, Osmanlı tebaası olarak bilinen gayrimüslimlerin bile ağırlıkları Türklerinkinden çok daha fazla olmuştur.

Tablo. 5
1912'de Osmanlı İmparatorluğu'nun
İç Ticaretteki Hareketliliğinin Yansıması⁸⁸⁵

Nitelik	Toplam	Rum (%)	Ermeni (%)	Türk (%)	Diğer (%)
Ticari İşyeri	18.000	49	23	15	19

⁸⁸⁵ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 1.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015, s. 115.

Zanaatkâr Dükkânı	6.500	49	30	12	10
--------------------------	-------	----	----	----	----

Yusuf Akçura'nın “Osmanlı İmparatorluğu'nda esnaf ve ticaret loncalarının çöküşünden sonraki Türk toplumu kasaba eşrafından, köylüden, memurlardan mürekkep sakat bir organizmadır. Türkler bir burjuvazi sınıfı geliştiremezlerse köylüden ve hükümet memurlarından mürekkep ulusal bir Türk toplumunun yaşama olanakları pek zayıftır”⁸⁸⁶ şeklindeki sözleri, Osmanlı Dönemi'ndeki ekonomik yapının yalınkat bir niteliğinin nedenini açıklamaktadır.

I. Dünya Savaşı başlarken 6 milyon liralık bütçe açığı bulunan maliye, 1919 yılında 94 milyon liralık açık vermiştir. Bu durum malî iflasın çok kısa süre içerisinde gerçekleşeceğini göstermiştir. Nitekim çok geçmeden subay ve sivil memurların maaşları ödenemez hale gelmiştir.⁸⁸⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik alandaki çöküşünün sebepleri, TBMM Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1922 tarihli oturumda yapmış olduğu açılış konuşmasında net bir şekilde görülebilir:

“Tanzimatın açtığı serbest ticaret devri Avrupa rekabetine karşı kendisini müdafaa edemeyen iktisadiyatımızı bir de iktisadi kapitülâsyon zincirleriyle bağladı. Teşkilât ve ferdî kıymet nokta-i nazarlarından iktisat sahasında bizden çok kuvvetli olanlar memleketimizde bir de fazla olarak, imtiyazlı mevkiye bulunuyorlardı. Temettü Vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri eşyayı, istedikleri şerait tahtında memleketimize sokuyorlardı. Bütün şubat-ı iktisadiyemize bu sayede hâkim-i mutlak olmuşlardı.

Efendiler; bize karşı yapılan rekabet hakikaten; çok gayrimeşru, hakikaten çok kâhirdi. Rakiplerimiz bu suretle inkişafa müsait sanayimizi de mahvettiler. Ziraatimizi de rehnedar eylediler. İnkişaf ve tekâmül-ü iktisadi ve malîmizin önüne geçtiler”⁸⁸⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne neden olan gelişmeler, Cumhuriyet'in öncü kadroları için birer ders niteliği taşımıştır. Bu gelişmelerin öğrettiği en önemli bilgi; ekonominin, devletlerin varlıklarını sürdürmesinde hayati bir önemi haiz olduğudur. Lozan Görüşmeleri'nde kapitülasyonlar konusunda mücadeleler verilmesi, bu önemin farkında olduğunu göstermiştir.

Lozan Görüşmeleri'ne katılan delegelerin özellikle kapitülasyonlar konusundaki kararlı duruşları, görüşmelere ara verilmesine neden olmuştur. Tam da Lozan Görüşmeleri'ne ara verildiği dönemde, 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihlerinde,

⁸⁸⁶ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 468.

⁸⁸⁷ Alptekin Müderrisoğlu, “Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları”, **Atatürk Yolu**, S. 13, (1994), s. 33.

⁸⁸⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D. 1, C. 18, B. 1, (1 Mart 1338/1922), s. 5.

İzmir’de, I. Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır. Kesintiye uğrayan Lozan Görüşmeleri için Batı’ya mesaj veren bu kongre, aynı zamanda Cumhuriyet Dönemi’nde uygulanması planlanan ekonomik modelin esaslarını da belirlemiştir.

Kongrenin açılış konuşmasını yapan TBMM Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ekonomiyi, yükselmeyi arzulayan devletin kaldıracı olarak görmüş ve şöyle demiştir:

“Bir milletin doğrudan doğruya hayatiyle alâkadar olan, o milletin iktisadiyatıdır. Tarihin ve tecrübenin tespit ettiği bu hakikat bizim milli hayatımızda ve millî tarihimize tamamen mütecellidir. ... Yeni Türkiyemizi layık olduğu mertebeye ulaştırmak için, behemehâl iktisadiyatımıza birinci derecede ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Çünkü zamanımız tamamen bir iktisat devresinden başka bir şey değildir. ... Siyasî, askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, iktisadi muzafferiyetler ile tetviç edilemezlerse husule gelen zaferler payidar olamaz, az zamanda söner. Bu itibarla en kuvvetli ve parlak zaferimizin dahi temin edebildiği ve daha edebileceği semerati nafıayı tespit için iktisadiyatımızın, hâkimiyet-i iktisadiyemizin temin ve tarsîn ve tevsii lâzımdır... İktisadiyat, diyoruz. Fakat arkadaşlar, iktisadiyat demek, her şey demektir. Yaşamak için, mesut olmak için, mevcudiyet-i insaniye için ne lazımsa onların kâffesi demektir. Ziraat demektir, ticaret demektir, say demektir, her şey demektir”⁸⁸⁹

Bu ifadelerden hareketle, Kurtuluş Savaşı’nın Türkler açısından başarıyla tamamlanmasının ardından, yalnızca sosyal ve siyasal alanda değil, ekonomik alanda da köklü bir dönüşüm süreci başladığı söylenebilir. Nitekim I. Türkiye İktisat Kongresi’nde kararlaştırılan ve “Misak-ı İktisat” adıyla tarihe geçen 12 madde, Çakmak’ın “Görece Liberal Dönem” dediği sürece damga vuran ekonomi politikalarında belirleyici rol oynamıştır. 1924 yılında İş Bankası’nın, 1925 yılında ise sanayi kredisi sağlayacak olan Sanayi ve Maadin Bankası’nın kurulması, aynı yıl aşarın kaldırılması ve 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun kabul edilmesi söz konusu sürecin önemli ekonomik gelişmeleri olarak dikkat çekmişlerdir.⁸⁹⁰

Tüm bu gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu’ndan 84.597.495 altın liralık borç devralmış⁸⁹¹ bir ülkede gerçekleşmiştir.

⁸⁸⁹ Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923**, 2.b., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989, s.s. 57 – 69.

⁸⁹⁰ Tezel, **a.g.e.**, s. 179.

⁸⁹¹ Lozan Antlaşması’na göre Osmanlı İmparatorluğu’nun I. Dünya Savaşı öncesine ait borcu toplam 129.384.910 altın lira olarak tespit edilmiştir. Bu borcun 84.597.495 altın liraya tekabül eden kısmını Türkiye’nin ödemesi öngörülmüştür. Bir başka deyişle Osmanlı İmparatorluğu’nun I. Dünya Savaşı öncesine ait borçlarının %65’lik kısmı Türkiye’ye fatura edilmiştir. İhsan Keser, **Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik**, 1.b., Gündoğan Yayınları, İstanbul, 1993, s. 78.

Cumhuriyet'in ilk yılları, ekonomi politikaları açısından bir deneme yanılma süreci olmuştur. Bu nedenle söz konusu süreçte ekonomik alandaki uygulamalar, bir "arayış" çabasını yansıtmaktadır. 25 Haziran 1927 tarihinde çıkarılan 1170 sayılı kanunla Âli İktisat Meclisi'nin kurulması,⁸⁹² her biri farklı bir gündem ile toplanan ticaret odası kongreleri, sanayi kongreleri, ticaret mıntıkası kongreleri ve ziraat kongreleri bu arayışın somut örneklerini teşkil etmişlerdir.⁸⁹³

Genel itibariyle Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yılları, özel girişimciliğin devlet eliyle özendirildiği bir süreç olmuştur. Bu durum 1929 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik buhrana değin sürmüştür.

1929 bunalımı, Türkiye'yi ekonomik alanda yeni bir yapılanmaya yöneltmiştir. Bu yöneliş, "zorunlu" olduğu kadar "bilinçli"dir. Tezel'in şu ifadeleri, dönemin yönetici kadrolarının bu husustaki farkındalığını ortaya koymuştur:

*"1929 sonbaharındaki para krizi sırasında, hükümet paranın dış değerindeki düşme ile ticaret açıkları arasında yakın bir bağıntı olduğunu iyice fark etti. Bu bağıntının bilinçlendirilmesi, bir yanda sanayileşme hızını arttırmak için devlet kapitalizmine, öte yanda takas sistemi, ithal kotaları ve kliring antlaşmaları gibi araçlarla ticaret açığını kapatmayı amaçlayan düzenleyici bir dış ticaret politikasına yol açtı"*⁸⁹⁴

Neticede ekonomik buhranın ardından devlet önce korumacılığa, ardından sanayileşmeye yönelmiştir.⁸⁹⁵ Kısacası ekonomide dirijist bir politika ön plana çıkarılmıştır.⁸⁹⁶ Tek Parti Dönemi'nin ekonomi politikalarını karakterize eden "planlı ekonomi", söz konusu dirijist politikanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Merkez Bankası'nın kuruluşu⁸⁹⁷ ile ekonomi üzerindeki hakimiyetini arttıran devlet, 1930'ların Türkiye'sinde, tıpkı 19. yüzyılın ikinci yarısındaki İtalya, Almanya ve Japonya gibi, kaynakları bir araya getirerek endüstri kuruluşlarının yaratılmasına öncülük etmiş ve böylelikle "ilksel kapitalist birikim makinesi"⁸⁹⁸ gibi çalışmıştır.

⁸⁹² "Âli İktisat Meclisi Hakkında Kanun", **Resmi Ceride**, S. 640, (24 Temmuz 1927), s.s. 2901 – 2902.

⁸⁹³ **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası – Türkiye'de 10 Yıl, Cumhuriyet Hayatı (1923 – 1933)**, İstanbul, (1933), s.s. 42 – 49.

⁸⁹⁴ Tezel, **a.g.e.**, s. 205.

⁸⁹⁵ Şevket Pamuk, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm", **11. Tez**, Uluslararası Yay., İstanbul, 1987, s. 122.

⁸⁹⁶ Dirijizm, bir ekonomi terimidir. Devletin ekonomi üzerindeki müdahalesi anlamına gelmektedir.

⁸⁹⁷ **B.C.A. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi)**, 30.18.1.2 / 11.37.11 (26.05.1930).

⁸⁹⁸ Moore, bu ifadeleri esasında Cavour İtalya'sı, Bismarck Almanya'sı ve Meiji Japonya'sı için kullanmıştır. Ancak bu terimi 1930'lar Türkiye'si için de kullanmak mümkündür. Barrington Moore Jr, **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**, çev. Şirin Tekeli – Alâeddin Şenel, V Yay., Ankara 1989, s. 342.

Ekonomik kalkınmanın bir ya da birkaç iş koluna değil, tüm iş kollarına dayandırıldığı bu dönemde ekonomik kalkınma modeli, hem tarımsal alanda, hem endüstriyel alanda, hem de ticaret ve finans alanlarında topyekûn bir gelişmeyi öngörmüştür. Nitekim tarımsal üretimin teşvik edilmesi, fabrikaların açılması, ticarî fuarların düzenlenmesi ve bankaların kurulması söz konusu kalkınma modelini somutlaştıran örneklerdir. Bu nedendir ki Parsa, Cumhuriyet Türkiye'sini ekonomi ile ilişkisi bakımından “*idare edici devletler*” kategorisinde değerlendirmiştir.⁸⁹⁹

1931 yılından itibaren uygulamaya konan “*devletçilik*” politikası,⁹⁰⁰ imtiyaz sahibi yabancı şirketleri “*millileştirme*” çalışmalarıyla daha da belirgin bir görünüm kazanmıştır. Bu politika, Tanilli'nin deyişiyle her ne kadar “*Türkiye'nin son 150 yıllık sömürgeleşme tarihinde emperyalizme karşı yürüttüğü en ciddi ve tutarlı başkaldırı*” olsa da millî ve bağımsız ekonomiyi tam anlamıyla kalıcı hale getirememiştir.⁹⁰¹

Yine de Cumhuriyet'in ilk yıllarında atılan bu adımların Türkiye'de ekonomik alanda önemli dönüşümlere yol açtığı yadsınamaz. Özellikle bankacılık işlemleri üzerinden yürütülen para politikalarındaki gelişmeler, söz konusu dönüşüm sürecinin somut verilerini ortaya koymuştur. Buna göre 1924 yılında yabancı bankaların Türkiye'deki toplam mevduat içerisindeki payları %78 iken, bu oran 1950'ye gelindiğinde %14'e düşmüştür. Kredilerde de benzer bir gelişme gözlemlenmiştir. 1924 yılında yabancı bankaların kredilerdeki payı %53 iken, 1950'de %12'ye kadar düşmüştür. Buna karşılık aynı dönem içerisinde özel sermayeli Türk bankalarının mevduattaki payı %10'dan %45'e, kredilerdeki payı ise %42'den %58'e yükselmiştir.⁹⁰²

Cumhuriyet Dönemi'nin ekonomik tablosu, zaman zaman yoğun dalgalanmalar da yaşamıştır. Örneğin 1924 – 1929 yıllarında Fransız Frankı 9,5 kuruştan 7,7 kuruşa düşerken, Alman Markı 44 kuruştan 46 kuruşa, İngiliz Sterlini 8,35 TL'den 9,56 TL'ye, Amerikan Doları ise 1,87 TL'den 1,96 TL'ye yükselmiştir.⁹⁰³ 1929'da ekonomik buhranın yaşandığı sıralarda ithalatın pahalılaşması ve döviz

⁸⁹⁹ Bauman'dan emanet aldığı kavramlarla devletlerin ekonomi ile ilişkisi ele alan Parsa, Türkiye'yi de örnek gösterdiği “*İdare edici devletler*”in özelliklerini, “*Ekonomiyle ilgili konulara orta karar düzeyde müdahale ederler. Düzenleyici etkinliklere ek olarak planlamayı harekete geçirirler, korporatist politikalar izlerler ve belirli sektörlerde ekonomik teşvikler sağlayabilirler*” şeklinde dile getirmiştir. Parsa, **a.g.e.**, s.s. 28 – 29.

⁹⁰⁰ Tunçay, bu politikayı “*Bismarkçı Devlet Kapitalizmi*” olarak nitelendirmiştir. Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908 1925)**, 3.b., Bilgi Yay., İstanbul, 1978, s. 106.

⁹⁰¹ Tanilli, **a.g.e.**, s.s. 86 – 87.

⁹⁰² Tezel, **a.g.e.**, s. 148.

⁹⁰³ Doğan Duman, **Ulusal Ekonominin Yapılanmasında Yerli Malı Haftaları**, Dokuz Eylül Yay., İzmir, 2000, s. 30.

spekülasyonlarının artması gibi nedenlerden ötürü TL'nin değeri daha da düşmüştür.⁹⁰⁴ Ancak 1930'lu yıllardaki sert devletçi uygulamalar, TL'nin döviz karşısındaki durumuna istikrar getirmiştir. Öyle ki 1930'da 2,12 TL'ye kadar yükselen dolar, sert devletçi uygulamaların güçlü bir şekilde hissedildiği dönemde (1930'lı yılların ikinci yarısında) 1,26 TL'ye düşmüştür.⁹⁰⁵ Ancak II. Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribatın bir sonucu olarak ithalatın yarıya inmesi, TL'nin dolar karşısında değer kaybetmesine neden olmuştur.

II. Dünya Savaşı'nın getirdiği hassas durum, Tek Parti Hükümeti'ni zorlu bir süreçle karşı karşıya bırakmıştır. Savaşa girme olasılığı nedeniyle bütçe harcamalarındaki artışı karşılayabilecek kaynakların yaratılamayışı, enflasyonun kontrolden çıkmasına neden olmuştur. Özellikle savaşın stokçuluğu teşvik etmesi, doğal olarak birçok ürünün karaborsaya düşmesine yol açmıştır. Hal böyle olunca vatandaş nezdinde hissedilen enflasyon, resmî enflasyondan çok daha büyük olmuştur. Bir türlü yeni kaynak yaratamayan hükümet, hem geçici de olsa yeni bir kaynak yaratmak hem de yerli tüccarlara dış ticaret sektöründe yer açabilmek⁹⁰⁶ amacıyla 1942 yılında Varlık Vergisi'ni yürürlüğe koymuştur. Bu uygulama, her ne kadar devlet bütçesine katkıda bulunmuş olsa da birkaç yıl sonra başlayacak olan siyasî hareketlenmede CHP'nin karşısında yer alacak önemli bir kitlenin doğuşuna da zemin hazırlamıştır.

Son olarak 1940'lı yılların siyasî kaoslarında ekonomik faktörlerin etkili olduğunu düşünülebilir. Ekonomik sıkıntılardaki artışın, siyasî yapıda otoriterleşmeyi ve toplumsal kutuplaşmayı da beraberinde getirdiği genel bir kabuldür. Nasıl ki I. Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik buhran İtalya'da Musollini ve Almanya'da Hitler'i iktidara taşıdıysa, II. Dünya Savaşı sürecinde savaş ekonomisine geçişin yarattığı buhran da “*etnosantrik*” ve “*Turanlı*” fikirlerin yeniden yükselişinde etkili olmuş olabilir.

3.1.2. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Sosyal Yapı

I. Dünya Savaşı'nın yarattığı ağır ekonomik tahribat, aynı zamanda bir sosyal krize dönüşmüştür. Bir yandan İstanbul'da halk açlık tehlikesiyle karşı karşıya

⁹⁰⁴ A.g.e., s. 33.

⁹⁰⁵ Tezel, a.g.e., s. 203.

⁹⁰⁶ Tezel, a.g.e., s. 314.

kalırken, öte yandan devlet, yalnızca başkentte bile halka ekmek temin edebilmek için ihtiyaç duyduğu 3 milyon lirayı bulamaz hale gelmiştir. 1919 yılının Mayıs ayından itibaren askerî ve sivil devlet memurlarının maaşları ödenememiştir.⁹⁰⁷ Dolayısıyla ortaya çıkan tablo, bürokratlara, memurlara ve açlıktan kurtulmak isteyen halka, Anadolu’da başlayan Kurtuluş Savaşı’na destek vermekten başka bir seçenek bırakmamıştır.

Kurtuluş Savaşı’na katılanlar arasında “eşraf”, “ayan” ve “yönetici” (aydın) sınıfları mensuplarının varlığı dikkate değerdir. Zira zaman zaman birbirleriyle çekişen, hatta çatışan bu sınıfların bir arada olması o güne değin görülmemiştir. Dolayısıyla Kurtuluş Savaşı, çekişen/çatışan sınıfların “ortak paydası” olması bakımından önem arz etmiştir. Tanilli’nin de dediği gibi Kurtuluş Savaşı, asker–sivil aydın kadroların Anadolu eşrafı ve köylüsüyle birlikte verdiği mücadele olmuştur.⁹⁰⁸ Bu durum Cumhuriyet Dönemi’nin ideolojik yapısına da doğrudan doğruya etki etmiştir. Kongar’ın bu hususta kaleme aldığı şu ifadeler, bu etkiyi açıkça ortaya koymuştur:

“Yeni kurulan Türk Devleti’nin toplumsal ve ekonomik yapısı, Mustafa Kemal’in ‘âyân’ ve ‘eşraf’ ile yönetici sınıf arasındaki birliğe dayalı olan genel yaklaşımı tarafından belirlenmişti. Mustafa Kemal’in bu yaklaşımı ise, o günkü koşullar tarafından biçimlendirilmişti. Bu yaklaşım daha sonra Kemalist eylemin ideolojisini oluşturdu”⁹⁰⁹

Gerek Yeni Osmanlılar Hareketi’nde, gerekse Jön Türk Hareketi’nde “başarının” sırrının ordu, bürokrasi ve ulema sınıflarından sağlanan destekte gizli olduğu daha önceki bölümlerde görülmüştür. Bu sınıfların etkinliği, Mütareke Dönemi’nde de görülmüştür. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin (TBMM) ilk üyelerinin yaklaşık 2/3’ünün⁹¹⁰ bu sınıflara tabî olması, söz konusu sınıfların etkinliklerinin devam ettiğini göstermektedir. Bu nedenledir ki ufak nüanslarla da olsa yeni Türkiye’nin kuruluşunda ve gelişiminde subayların, memurların, hukukçuların ve gazetecilerin önemli pay sahibi olmaları⁹¹¹ gayet normal bir durumdur.

Yine de yönetici kadro içerisinde ordunun etkinliği daha belirgindir. Gerek Mütareke Dönemi’nin önder kadrosunun gerekse Cumhuriyet Dönemi’ndeki siyâsî

⁹⁰⁷ Müderrisoğlu, **a.g.m.**, s. 33.

⁹⁰⁸ Tanilli, **a.g.e.**, s. 85.

⁹⁰⁹ Kongar, **a.g.e.**, s. 103.

⁹¹⁰ TBMM’nin ilk üyeleri arasında 138 memur, 53 asker ve 53 din adamı yer almıştır. Lewis, **a.g.e.**, s. 456.

⁹¹¹ **A.g.e.**, s. 455.

kadronun büyük ölçüde “militarist” karakter taşımaları, esasında dönemin sosyal yapısının getirdiği doğal bir sonuçtur. Bozdemir’in ordunun Cumhuriyet ve devrimler üzerindeki rolüne yönelik söylediği şu sözler, aynı zamanda Türkiye’nin toplumsal yapısına da ışık tutmuştur:

“1920’lerde yapılan siyasal Rönesans ordu sayesinde olmuştur. O tarihte Türkiye’de ordunun dışında Cumhuriyet kuracak bir toplumsal güç göremeyiz. Ne burjuvazi ne işçi sınıfı.

Dolayısıyla Cumhuriyetin de hattâ Demokrasinin de patenti orduya aittir diyebiliriz. ... Türk devrimi gecikmiş bir burjuva devrimidir. Ama asıl özgün yanı burjuvazinin gerçekleştiremediği bir devrim olmasıdır. Bunu orduya dayanarak geliştiren bir orta sınıf liderliğidir. Bu nedenle 1920’lerde bir çeşit ‘Askerî Cumhuriyet’ten söz etmek yanlış olmaz. ...

Ordu toplumsal bir sınıf değildir ama Türkiye’de bir sınıf rolü oynamıştır. 1950’lere kadar yandaşlarıyla birlikte burjuvaziye ikame etmiştir. Sanki iktidarı ‘emaneten’ kullanmış ve 1950’de asıl sahiplerine devretmiş gibidir”⁹¹²

Cumhuriyet Dönemi’nde gerçekleştirilen devrimlerle birlikte sosyal yapıda önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir. Öncelikle toplumsal yapı, Ziya Gökalp’ten alınan “tesanütçülük” (dayanışmacılık) esası üzerine kurgulanmaya çalışılmış ve “halkçılık” ilkesiyle bu kurguya teorik bir hava katılmıştır. Örneğin bir yandan ülke içerisinde yeni bir burjuva sınıfı oluşturulmaya çalışılırken, öte yandan çalışan kesimlerin emeklerine önem atfedilmiş, yüceltilmiştir. Hatta köylü, “milletin efendisi” olarak nitelendirilmiştir. Bununla birlikte eğitim, ulaşım ve sağlık gibi temel konularda imkanların elverdiği ölçüde toplumun tüm katmanlarına fırsat eşitliği tanınmaya çalışılmıştır. Bilhassa, eğitim seferberlikleri düzenlenerek aydın – halk arasındaki uçurumun kapatılması hedeflenmiş, yeni sosyal düzen içerisinde bu iki katman arasındaki farkın en aza indirilmesine gayret gösterilmiştir. Kaldı ki bu girişim, Mustafa Kemal’in geniş tabanlı bir düzlemde kurguladığı “halk egemenliği” kavramının da bir gereğidir.⁹¹³

Bu gelişmelerin yanında Medenî Kanun ile çağdaşlaşma yolunda adımlar atılırken, “kadın”ın toplumsal konumu güçlendirilmiştir. Üstelik 1930’da yerelde, 1934’te ise genelde kadınlara seçme hakkı verilerek toplumsal cinsiyet eşitliği yolunda hatırı sayılır bir gelişme kaydedilmiştir.

⁹¹² Mevlüt Bozdemir, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1982, s.s. 169 – 170.

⁹¹³ CHP’nin programında yer alan “Kanun karşısında saltık bir eşitlik kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir klase, hiçbir cemaate ayrıcalık tanımayan yurttaşları, halktan ve halkçı olarak kabul ederiz” ifadesi, Mustafa Kemal’in kafasındaki halk egemenliği kavramını tanımlamaktadır. **CHP Programı**, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s. 8.

Türk toplumunun sosyal yapısında “*manevî değerler*”in önemli yer tuttıkları aşikârdır. Bu değerlerin özellikle de “*inanç*” boyutu, toplumun en hassas noktalarından birini teşkil etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş sürecinde, gerek merkezî idareye yönelik tepkilerin azaltılmasında, gerekse padişahın muhaliflerine karşı mücadelesine toplumsal desteğin sağlanması hususunda “*din*” bir araç olarak kullanılmıştır. Bu araçsallaştırma, kısa zamanda “*din*”i vicdanî bir mefhum olmaktan çıkarmış, siyasî bir argüman haline getirmiştir. Siyaset gibi diyalektiğin güçlü bir şekilde uygulandığı alanda dinin kullanılması, kutuplaşmaları körüklemiş, tepkisizliği arttırmış ve parçalanmayı hızlandırmıştır. Nitekim hem Kurtuluş Savaşı sürecinde Ankara Hükümeti’ne karşı girişilen isyan hareketlerinde, hem de Cumhuriyet Dönemi’nde devrimlere karşı geliştirilen tepkilerde dinsel öğeler başat rol oynamışlardır.

Etnik hassasiyetlerin ön plana çıkarılması, dinsel öğelerin toplumsal ve siyasal hayattaki hegemonyasına bir “*ortak*” yaratmıştır. Bu ortaklık, dinin özellikle siyasal alandaki gücünü bir nebze de olsa kırmıştır. Etnik öğelerin dinselliğin etkisini kırması, Cumhuriyet Dönemi’nde dinin yeniden ait olduğu yere, “*vicdan*”a yerleştirilmesi hususunda önemli bir fırsat yaratmıştır. 3 Mart 1924 tarihinde Halifelik ile Şeriye ve Evkaf Vekâleti makamları lağvedilerek dinin siyaset dışına itilmesi yolunda ilk adım atılmıştır. Genç Türkiye’nin sosyal yapısının “*seküler*” bir nitelik taşıması öngörülmüştür. Nitekim İsviçre Medenî Kanunu’nun kabulü ile dinsel hukuk normlarına son verilmesi ve nihayetinde Türkiye’nin dinî kimliğini saptayan maddenin anayasadan çıkarılması, söz konusu öngörünün birer gereği olarak uygulanmıştır. Ancak, bu uygulamaların toplum nezdinde ne denli karşılık bulduğu tartışmaya açıktır.

Bilindiği üzere ekonomik koşullar, sosyal hareketliliklerin ortaya çıkmasında belirleyici rol oynamaktadırlar. 1929 yılındaki ekonomik buhranın da etkisiyle tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşmesi, özellikle küçük üreticilere büyük bir darbe vurmuştur. Zamanla borç almak zorunda kaldıkları tefecilere ve büyük toprak sahiplerine borçlarını ödeyemez duruma gelen köylüler, topraklarını ve hayvanlarını değerinin altında satmak durumunda kalmışlardır. Doğal olarak kimileri büyük şehirlere doğru göç ederlerken, kimileri ise eskiden sahibi oldukları topraklarda “*işçi*” ya da “*kiracı*” statüsünde çalışarak hayatlarını idame ettirmişlerdir. Pamuk, gerek ekonomik buhrandan gerekse hükümet politikalarından kaynaklanan sıkıntıların kırsal kesimde yaşayanları derinden etkilediğini söylemiş ve bu durumun 1930’lu yıllardan

itibaren kırsal kesim ile CHP arasında kopuş yaşanmasına yol açtığını söylemiştir.⁹¹⁴ Kısacası ekonomik krizin sosyal alanda yarattığı sıkıntılar, zaman içerisinde siyasal bir tepkiye dönüşmüştür.

Buradan hareketle, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kısa sürede güçlü bir toplumsal destek sağlamasında ve Menemen Olayı faillerinin halkı kolaylıkla galeyana getirmesinde ekonomik buhranın yarattığı ağır koşulların etkisini göz ardı etmemek gerekmektedir.

II. Dünya Savaşı sırasında uygulamaya konulan "*Varlık Vergisi*"⁹¹⁵, özellikle gayrimüslim kesimin CHP'ye karşı tepkisine neden olmuştur. Bununla birlikte savaş ekonomisinin getirdiği ağır koşullar, özellikle de kırsal kesimde yaşayanların CHP'ye yönelik desteğini geri çekmesine yol açmıştır. Kırsal kesimin tepkisini dindirmek amacıyla çıkarılan "*Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu*",⁹¹⁶ bu defa büyük toprak sahiplerinin tepki göstermesine neden olmuştur. Bu tepkileri doğru bir şekilde yönetemeyen CHP hükümeti, çok partili hayata geçişin ardından güçlü bir toplumsal desteğe sahip yeni bir muhalefetle karşı karşıya kalmıştır. Bu yeni muhalefet, arkasına aldığı büyük toplumsal gücü avantaja çevirmesini bilmiş, 1950 yılından itibaren Türk siyasetini yeni bir mecraya yönlendirmiştir.

3.1.3. II. Meşrtiyet'ten Cumhuriyet'e Siyasi Yapının Dönüşümü

Osmanlı İmparatorluğu, Mütareke Dönemi'ne "*Meşrutî*" bir ülke olarak girmiştir. Ancak 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ın feshi ile bu idare tarzı kağıt üzerinde kalmıştır.

19 Mayıs 1919'da başlayan Ulusal Kurtuluş Savaşı, yalnızca düşmanı temizleme harekâtı olmamıştır. Özellikle Amasya Genelgesi'nin üçüncü maddesinde yer alan "*Milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*" ifadesi, bu savaşın siyaset arenasında köklü bir dönüşüm yaratacağının ilk işareti olmuştur.

İşgallere direnmek amacıyla birçok şehirde "*Redd-i İlhak*", "*Redd-i İşgal*", "*Müdafaa-i Hukuk*", "*İstihlas-ı Vatan*" ve "*Muhafaza-i Hukuk*" adıyla cemiyetler kurulmuştur. Anadolu'nun ve Trakya'nın dört bir yanında örgütlenen bu cemiyetlerin 4 – 11 Eylül 1919 tarihinde gerçekleştirilen Sivas Kongresi'nde alınan kararla "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*" çatısı altında toplanmaları, Türk

⁹¹⁴ Şevket Pamuk, **a.g.m.**, s. 123.

⁹¹⁵ "Varlık Vergisi Hakkında Kanun", **Resmi Gazete**, S. 5255, (12 Teşrinisani 1942), s.s. 3965 – 3966.

⁹¹⁶ "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", **Resmi Gazete**, S. 6082, (15 Haziran 1945), s.s. 8893 – 8897.

Siyasi Tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Zira bu çatı, Cumhuriyet Dönemi'nde kurulan tek partili idarenin öznesi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) ilk nüvesini teşkil etmiştir.

23 Nisan 1920'de açılan TBMM'nde sürekli "*millî egemenlik*" kavramına vurgu yapılması, Amasya Genelgesi'nde dile getirilen ifadelerden bağımsız değildir. Öncelikle 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması ve 29 Ekim 1923 günü "*Cumhuriyet*"in ilan edilmesi, Kurtuluş Savaşı sürecinde beliren "*demokratik düzen*" hayalinin önemli kilometre taşları olmuşlardır.

Yeni Türkiye'nin siyasal düzleminin demokratik bir karakter taşıyıp taşımadığı sürekli olarak tartışma konusu olmuştur. Esasında 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, (TCF) 1930 yılında da SCF'nin kurulmasıyla "*demokrasi*" yolunda önemli adımlar atılmıştır. Ancak dönemin konjonktürel yapısı, bu adımların akamete uğramasına neden olmuştur. Bununla birlikte 1935 seçimlerinde parlamentoya daha fazla bağımsız milletvekilinin girmesine yönelik çabalar ve 1939 yılında CHP iktidarını denetlemek üzere kurulan "*Müstakil Grup*", "*demokrasi*"ye duyulan özlemi yansıtmıştır. Yine de tüm bu girişimler, Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinin "*demokrat*" olup olmadığı tartışmalarını önleyememiştir. Örneğin Duverger, Türkiye'nin siyasal yapısını şu ifadelerle özetlemiştir:

*"Kemalist rejim faşist olmamakla birlikte, demokratik de sayılma" Cdi. Uygulamada seçimler, tek bir aday hakkında yapılan plebisitlerden ibaret kalıyordu; temel siyasal özgürlükler de çok sınırlı nitelikteydi"*⁹¹⁷

Zürcher ise "*tek parça (monolitik) siyasal sistem, lider takımı içerisinde çekişen fikirlerin serbest ve açık şekilde tartışılmasına çok az, halkın toplumsal hoşnutsuzluğunu ifade etmesine hiç olanak vermemekteydi"*⁹¹⁸ diyerek tek partili sistemin bir tür diktatörlük olduğunu ima etmeye çalışmıştır.

Her şeye rağmen Duverger'in deyimiyle büyük diktatörlük salgınının yaşandığı bir süreçte⁹¹⁹ Türkiye'nin çok partili hayata geçiş denemeleri, demokrasi açısından oldukça anlamlıdır.

Türkiye'nin siyasal yapısının "*demokrasi*" ile ilişkilendirilememesinin iki temel nedeni vardır. Bunlardan birincisi "*tek parti*" düzeni, diğeri ise "*ordu*"nun siyasetteki etkinliğidir. Gerçekten de hem tek partili siyasi düzen, hem de askerî

⁹¹⁷ Duverger, **a.g.e.**, s. 362.

⁹¹⁸ Zürcher, **a.g.e.**, s. 259.

⁹¹⁹ Maurice Duverger, **Diktatörlük Üst...**, s.s. 14 – 15.

yapının belirleyiciliği, Cumhuriyet'in ilk yıllarında sert devlet yönetiminin hâkim olduğu bir yapıyı ön plana çıkarmıştır. Karpat'a göre bu yapı, esasında II. Meşrutiyet Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne intikal eden miraslardan bir tanesidir.⁹²⁰ Moore, böylesi yönetimlerin hem ekonomik gelişmeyi desteklemek hem de onu denetleyebilmek gibi özellikleri olduğunu söylemiş ve bu özelliklerin sert devlet yönetimlerine kısa vadeli olmaları halinde çok açık üstünlükler kazandırdığını belirtmiştir.⁹²¹

1925 yılındaki Şeyh Said Ayaklanması ve 1930 yılındaki Menemen Olayı gibi rejim karşıtı hareketler, tek partili sistemin otoriterleşmesine neden olmuştur. Nitekim her iki olayın da çok partili yaşam denemeleriyle paralel olarak ortaya çıkmış olmaları, yönetici kadroları, rejimin selameti için tek partili sistemin bir "zorunluluk" olduğuna inandırmıştır.

SCF deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanması, parti – devlet özdeşliğini giderek güçlendirmiş ve bu özdeşlik, CHP'nin devlet üzerindeki hâkimiyetinin bir tür hegemonyaya dönüşmesine yol açmıştır. Bir başka deyişle 1930'lu yıllardan itibaren CHP, devletleşmeye başlamıştır. Hiç kuşku yok ki bu durum, partinin halk nezdindeki prestijinin kaybolmasında başlıca etkenlerden birisi olmuştur. Ahmet Ağaoğlu'nun "Nizamlı Hürriyet" olarak nitelendirdiği bu sistem,⁹²² Recep (Peker) Bey tarafından "Disiplinli Hürriyet" şeklinde dillendirilmiştir. Hatta Recep Bey, bu söylemin yeni yetişen gençler için "mot d'ordre" (parola) olması gerektiğini belirtmiştir.⁹²³

Kısacası tek partili dönemin karakterini "hak kullananındır ve yalnız vazife mukabili olur"⁹²⁴ sözüyle özetlemek mümkündür.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra adeta müstakil bir sınıf haline gelmiş olan ordunun bütün bir toplumu ilerletmesi, Cumhuriyet Dönemi'nde başarılı bir hegemonyanın varlığını göstermiştir.⁹²⁵

Cumhuriyet'in kurucu kadroları büyük ölçüde askerî kariyere sahip olsalar da devleti sivil kurumlar üzerine inşa etmeye çalışmışlardır. Ancak gerek Cumhuriyet

⁹²⁰ Kemal H. Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, çev. Güneş Ayas, 1.b., Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 118.

⁹²¹ Moore Jr, **a.g.e.**, s. 343.

⁹²² Ahmet Ağaoğlu, "Nizamlı Hürriyet", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, S. 57, (Ağustos 2011), s.s. 225 – 228.

⁹²³ Recep, "Disiplinli Hürriyet", **Ülkü**, C. 1, S. 3, (Nisan 1933), s.s. 177 – 180.

⁹²⁴ Ahmed Şerif, **Türk Gençliğinin Millî Vazifesi Ne Olmalıdır?**, Kütüphane-i Sudi, İstanbul, 1339/1923, s. 15.

⁹²⁵ Martin Carnoy, **Devlet ve Siyaset Teorisi**, çev. S. Coşar, A. Örküp, M. Pamir, M. Yetiş, 2.b., Dipnot Yay., Ankara, 2015, s. 102.

Dönemi'nin başında, gerekse daha sonraki dönemlerde askerî kariyer, siyasî makamlar konusunda ayrıcalıklı bir şekilde değerlendirilmiştir. Hatta İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçildiği dönemde olduğu gibi, ordu, siyasî makamlar üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur.

Ordunun siyasetteki belirleyiciliği Cumhuriyet Dönemi'ne özgü bir durum değildir. Daha önce de değinildiği üzere ordu, II. Meşrutiyet Dönemi'nde kendisini "*Nigehbân-ı Meşrutiyet*" olarak görmüştür. Cumhuriyet Dönemi'nde ise bir nevî "*Nigehbân-ı Cumhuriyet*" niteliği kazanmışlardır. Nitekim Cumhuriyet Dönemi'nde ordunun "*devrimlerin bekçisi*"⁹²⁶ şeklinde tanımlanması da bu durumu kanıtlamaktadır.

Her yenileşme/devrim hareketi, Türk milleti gibi geleneklerine sıkı sıkıya bağlı toplumlarda "*yabancılaşmayı*" da beraberinde getirmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi ile birlikte ordunun, yenileşme hareketleri içerisindeki rolünün netleşmesi, hem merkezin topluma yabancılaşmasını hem de ordunun toplum dışı/toplum üstü⁹²⁷ bir konuma gelmesine neden olmuştur. Bu durum Cumhuriyet'in ilk yıllarında çok daha etkili bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Özellikle ordunun en belirgin özelliği olan "*disiplin*" ve "*kararlılık*", bu kurumu ister istemez "*devrimlerin bekçisi*" konumuna getirmiştir. Zira "*devrim*"in varlığını devam ettirebilmesi, ancak ve ancak arkasında disiplini ve kararlılığı sağlayacak güçlü bir kurumun varlığına bağlıdır. Nitekim ordunun da desteğiyle zaman zaman "*halk için halka rağmen*" anlayışıyla gerçekleştirilen devrimler, aynı zamanda merkezin toplum ile arasındaki yabancılaşmayı daha da keskinleştirmiştir. Çok partili hayat ile birlikte "*çevre*"nin desteğini alarak "*merkez*"e talip olan gruplar, bu yabancılaşmayı siyasal arenaya taşıyarak önemli bir avantaj elde etmişlerdir.

I. TBMM'de yer alan milletvekillerinin 1/6'sının subaylardan oluşması, ordu ve kolordu komutanlarının büyük bir kısmının II. TBMM'de milletvekili olarak yer almaları, 1923 – 1950 yılları arasındaki süreçte görev yapan iki Cumhurbaşkanı'nın da subaylıktan gelmeleri, siyasetin askerî karakterini yansıtmaktadır. Hatta aynı zaman diliminde subay kökenli siyasetçiler 16,5 yıl Başbakanlık ve 16,5 yıl Savunma Bakanlığı yapmışlar, askerî bir geçmişe sahip birçok bürokrat, valilik görevlerini üstlenmişlerdir.⁹²⁸ Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk sivil kabinesinin 1948 yılında

⁹²⁶ George Harris, "*The Role Of The Military In Turkish Politics*"ten alıntılan Trimberger, **a.g.e.**, s.s. 131 – 132

⁹²⁷ Bozdemir, **a.g.e.** s.s. 55 – 56.

⁹²⁸ Trimberger, **a.g.e.**, s. 134.

kurulmuş olması, Cumhuriyet'in ilk 25 yılında askerî karakterin az ya da çok belirleyici olduğunu göstermektedir.⁹²⁹ Ordunun siyaset üzerindeki güçlü etkisinde dönemin koşulları elbette yadsınamaz. Ancak bir askerî vesayetın varlığı da olgusal bir gerçekliktir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümünden sonra yeni Cumhurbaşkanı konusunda çeşitli isimler ön plana çıkarken, TBMM, aldığı kararla Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Başbakanı olan İsmet İnönü'yü Atatürk'ün halefi olarak belirlemiştir. Bu gelişme Türk siyasetinde yeni bir sayfa anlamına gelmiştir. Karpat, İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasının Türk siyaseti açısından neden yeni bir sayfa anlamına geldiğini "*İnönü Atatürk'ün zıddıydı. Ailesine bağlı, tedbirli ve becerikli bir politikacı olan İnönü yasa ve düzeni, devlet otoritesinin üstünlüğünü ve yerleşik rejimin istikrarını yüceltiyordu*"⁹³⁰ ifadeleriyle açıklamıştır.

Neticede Mustafa Kemal'in "*Batılı*" tipte müstakbel bir demokrasinin şartlarını hazırlamak için tek partinin Leninci usullerini kullanarak kurduğu siyasî düzen, demokrasiyi kurmadan önce demokrasinin şartlarını yaratma yolunda bir araç olarak kullanılmış⁹³¹ ve İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olduğu süreçte yeniden işlerliğe kavuşturulmuştur.

1939 – 1945 yıllarında tüm dünyayı kasıp kavuran II. Dünya Savaşı, Türk siyasetinde de etkili olmuştur. Özellikle Sovyetler Birliği ile Nazi Almanya'sı arasındaki çatışmalar, Türk siyasetindeki sosyalist – milliyetçi ayrışmasını körüklemiştir. Üstelik hükümet yetkililerinin zaman zaman yaptığı açıklamalar, bu ayrışmaları daha da derinleştirmiştir. Refik Saydam'ın ölümünden sonra Başbakanlık görevine getirilen Şükrü Saraçoğlu'nun 5 Ağustos 1942 tarihinde Hükümet Programı'nı açıklarken söylediği şu sözler, bu konuda bariz bir örnek teşkil etmiştir:

*"Biz Türk'üz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız"*⁹³²

II. Dünya Savaşı'nın seyri, hükümetin iç politikadaki farklı kutuplar arasında denge kurmasını zorunlu hale getirmiştir. Ancak 1943 yılından itibaren kutuplar arasındaki farklılıkların zamanla şiddetlenmesi, hükümetin denge politikasını boşa

⁹²⁹ Bozdemir, **a.g.e.**, s. 162.

⁹³⁰ Karpat, **a.g.e.**, s. 200.

⁹³¹ Duverger, **a.g.e.**, s. 72.

⁹³² "Hükümetin Beyannameesi", **Tan**, S. 2503, (6 Ağustos 1942), s. 2.

çıkarmıştır. Bir yandan Irkçılık – Turancılık Davası'ndaki tutumuyla sağcıların tepkisini çeken hükümet, öte yandan Tan Matbaası Baskını'na göz yumarak solcuların eleştirilerinin hedefi olmuştur. Böylelikle CHP, iktidarının sonuna doğru adım adım yaklaşırken, Türkiye'de yıllar boyunca sürecektir olan siyasî çatışma ortamının ilk tohumlarının atılmasına seyirci kalmıştır.

3.2. II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E TÜRK GENÇLİĞİNDE ÖRGÜTSEL GELİŞİM

II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki gençlik örgütleri ve bu örgütlerin faaliyetleri, hem Mütareke Dönemi'ndeki hem de Cumhuriyet Dönemi'ndeki gençlere düşünsel, örgütsel ve eylemsel açıdan “*rehber*” olmuşlardır. Bu genç kesim arasında bilhassa “*öğrenci*”lere değinmekte fayda vardır. Cumhuriyet Dönemi'nde gençler arasında örgütlenme çalışmaları yeniden başlarken, özellikle iki savaş arası dönemin gerginliği, tüm Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de devlet güdümlü gençlik örgütü projelerinin gündeme gelmesine neden olmuştur.

3.2.1. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Gençlik Örgütleri

II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki gençlik hareketlerine kısmen de olsa önceki bölümde değinilmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanan gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki milliyetçi reflekslerin güçlenmesine yol açmıştır. Nitekim bu refleksler, gençlerin güçlü yapılar oluşturmalarını ya da güçlü yapıların kurulmasına öncülük etmelerini sağlamıştır.

Türk Ocağı, bu güçlü yapılar içerisinde en dikkat çekici olanıdır. Tıbbiyede öğrenim gören gençlerin 11 Mayıs 1327 (24 Mayıs 1911) tarihinde, milliyetçi fikirlere sahip aydınlara gönderdikleri mektup, Türk Ocağı'nın kuruluşu yolunda atılmış en önemli adım olmuştur. “*190 Tıbbiyeli Türk Evladı*” imzasını taşıyan ve aydınları, partiler üstü ve siyasî tartışmaların dışında yeni bir cereyana destek vermeye çağıran mektubun sonunda yer alan “*Böyle bir cemiyetin temel taşlarını yüksek mekteplere devam eden Türk gencinin maddî – manevî fedakârlıklarıyla atacağız...*”⁹³³ şeklindeki ifadeler, Türk Ocağı'nın kuruluş fitilini gençlerin ateşlediğini göstermektedir.

Haydarpaşa'da ve Karacaahmet'te gerçekleştirdikleri toplantılarla hareketi olgunlaştıran gençlerin bu girişimleri, Türkçü fikirlerin önde gelen isimleri tarafından

⁹³³ Akçura, *Yeni Türk...*, s. 239.

olumlu karşılanmıştır. 20 Haziran 1327 (3 Temmuz 1911) tarihinde gerçekleştirilen toplantıda “*millî*” karakteri haiz bir örgüt kurulması, adının da “*Türk Ocağı*” olması kararlaştırılmıştır. Nizamnâme çalışmaları ve kuruluş bildirisinin tamamlanmasının ardından 12 Mart 1328 (25 Mart 1912) tarihinde ise resmî kuruluş gerçekleşmiştir.⁹³⁴

Türk Ocağı'nın fikir olarak doğuşundan resmen kuruluşuna değin süreci bir bütün olarak değerlendiren Tunaya, Türk Ocağı'nın gayriresmî kurucu kadrosunda yer alan askerî tıbbiye öğrencisi gençleri şu şekilde sıralamıştır:

“4. sınıftan Mahmut, Refet, Edhem, Hâşim, Celâl, Behçet; 3. sınıftan Hüseyin Fikret, Hüseyin Ragıp, Muhsin, Neşet, Lütfi, Süleyman; 2. sınıftan Habip Efendi”⁹³⁵

Türk Ocağı, Yusuf Akçura'nın “*Türkçülükte Teşkilatlanma Devresi*”⁹³⁶ adını verdiği dönemin üçüncü oluşumudur.⁹³⁷ Ancak Türk Ocağı, daha önce kurulan diğer iki oluşumdan daha etkili ve daha uzun ömürlü bir örgüt olmuştur. Bunun temel sebebi, Türk Ocağı'nın kuruluş sürecindeki dinamik gücün “*gençler*”den oluşmasıdır. Nitekim Türk Ocağı'nda görev alan bazı yöneticilerin önceki örgütlerde aktif görev üstlenmiş olmaları,⁹³⁸ buna rağmen söz konusu örgütlerin Türk Ocağı kadar etkili olamayışları, “*gençlik*” faktörünü daha da belirginleştirmektedir. Türk Ocağı'nın çoğunlukla öğrenci kesimi tarafından rağbet görmesi ve örgütlenmenin ağırlıklı olarak okullarda gerçekleşmesi, gençliğin Türk Ocağı'nın güçlenmesine sunduğu katkıyı ortaya koymaktadır.

Türk Ocağı, 1912 yılında hem I. Balkan Savaşı'ndan hem de iç siyasal gelişmelerden ötürü derin bir sarsıntı yaşamıştır. Bu sarsıntı, ocağı radikal bir karar almaya zorlamış ve yönetim o dönemde henüz 27 yaşında bir genç olan Hamdullah Suphi'ye emanet edilmiştir.

Zaman zaman İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin amaçlarına da dolaylı biçimde hizmet eden Türk Ocağı,⁹³⁹ özellikle gençler arasında millî bilinci uyandırmaya

⁹³⁴ Tunaya, **a.g.e.**, s.s. 433 – 434.

⁹³⁵ Ancak resmî kurucuları Mehmet Emin Bey, Ağaoğlu Ahmet, Dr. Fuat Sabit Bey olarak görülürken, ilk yönetim kurulunda ise Mehmet Emin Bey (Başkan), Akçuraoğlu Yusuf Bey (2. Başkan), Mehmet Ali Tevfik Bey (Genel Sekreter) ve Dr. Fuat Sabit Bey (Sayman) yer almışlardır. **A.g.e.**, s. 432; Akçura, **a.g.e.**, s. 242.

⁹³⁶ **A.g.e.**, s. 228.

⁹³⁷ İlki “*Türk Derneği*”, ikincisi ise “*Türk Yurdu Cemiyeti*”dir.

⁹³⁸ Türk Ocağı yöneticilerinden olan Ahmet Ferit Bey, Türk Derneği'nin; Yusuf Akçura ise hem Türk Derneği'nin hem de Türk Yurdu Cemiyeti'nin yönetim kadrolarında yer almışlardır. Tunaya, **a.g.e.**, s. 434.

⁹³⁹ Füsun Üstel, **İmparatorluktan Ulus – Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912 – 1931)**, 2.b., İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 401.

yönelik başarılı çalışmalar gerçekleştirmiş ve etkinliğini Cumhuriyet Dönemi'nde de sürdürerek “geçiş süreci”nde Türk gençliğinin örgütsel çalışmalarına rehberlik etmiştir.⁹⁴⁰

Akçura'nın “yarım asır evvel nihayet birkaç kişinin dimağ ve kalplerinde düşünceler, duygular ve emeller uyandıran, ara sıra dil ve kelimelerden müphem ve çekingen bir surette çıkan bir nazariyeden ibaretti”⁹⁴¹ dediği Türkçülük fikri, Balkan Savaşları ile birlikte devlet politikası haline gelmiştir. Bu gelişme, gençlik örgütlerinin yapılanmasına da sirayet etmiştir. Bu nedendir ki Balkan Savaşları'nın yaşandığı zaman dilimi, aynı zamanda gençlik örgütleri açısından önemli dönüşümlerin yaşandığı bir süreç olmuştur. Akçura, özellikle Balkan Savaşları ile I. Dünya Savaşı arasındaki dönemi, Türk milliyetçiliğinin gençler arasındaki en canlı dönemi olarak nitelendirmiştir.⁹⁴² Söz konusu süreçte devlet güdümlü gençlik örgütlerinin ilk örnekleri olan⁹⁴³ ve Türk tarihyografisinde “paramiliter gençlik örgütleri”⁹⁴⁴ adıyla anılan oluşumlar ortaya çıkmaya başlamışlardır.

İlk paramiliter örgüt olan Türk Gücü Cemiyeti, 1913 yılının Haziran ayında kurulmuştur. Kurucu başkanlığını İstanbul Muhafızı Cemal Paşa'nın yaptığı bu oluşumun İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izcilik örgütü olarak görülmesi ve aynı zamanda savaşa hazırlık kuruluşu şeklinde planlanması,⁹⁴⁵ Türk Gücü Cemiyeti'nin gençler için kurulduğunu ve paramiliter özellikleri haiz olduğunu göstermektedir.⁹⁴⁶

Toprak, Türk Gücü Cemiyeti'nin gençlik için kılavuz (önder) yetiştirmeyi amaç edindiğini, dönemin Türkçülük akımının bir uzantısı olduğunu ve İttihatçı çevrelerden destek gördüğünü belirtmiş, hatta Ziya Gökalp'in bu cemiyet için “Yeni Attila” adlı bir

⁹⁴⁰ Türk Ocakları hakkında detaylı bilgi için Bkz. Üstel, **a.g.e.**; Yusuf Sarımay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları 1912 – 1931**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994; Akçura, **a.g.e.**, s.s. 236 – 244; İbrahim Karaer, “Türk Ocakları ve İnkılâplar (1912 – 1931)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 1989.

⁹⁴¹ Akçura, **a.g.e.**, s. 260.

⁹⁴² **A.g.e.**, s. 249.

⁹⁴³ H. Aliyar Demirci, “Tek Parti Döneminde Siyaset-Gençlik İlişkilerine Bir Örnek: Gençlik Teşkilatı Tasarıları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 58, S. 2, (2003), s.s. 62 – 63.

⁹⁴⁴ Paramiliter gençlik örgütlerinin birer parçası olan Türk Gücü Cemiyeti, Osmanlı Güç Dernekleri ve Osmanlı Genç Dernekleri için “gençlik örgütü” deyiminin kullanılması tartışmaya açıktır. Zira bu cemiyetler, gençlerin öncülüğünde ya da gençler tarafından oluşturulmuş kuruluşlar değildir. Elbette kısmen de olsa gençlere yönetimlerde görev verildiği görülmektedir. Ancak bu durum, gençler için kurulmuş, paramiliter özellikleri haiz bu oluşumlara “gençlik örgütü” denmesi için yeterli olmamaktadır.

⁹⁴⁵ Tunaya, **a.g.e.**, s.s. 458 – 459.

⁹⁴⁶ Cemiyetin ilk yöneticileri şunlardır: Reis: Miralay Cemal Paşa, Reis Vekili: Atf Bey, Katip: Falih Rıfkı Bey, Dr. Tevfik Rüştü Bey, Ethem Nejat Bey, Basri Bey ve Kuzucuoğlu Tahsin Bey. Tunaya, **a.g.e.**, s. 458; Tansel, **a.g.m.**, s. 291

marş yazdığından söz etmiştir.⁹⁴⁷ Cemiyet, 1914 yılından itibaren Türk Ocağı'nın bünyesinde faaliyet gösteren Beden Terbiyesi Kulübü'ne dönüştürülmüştür.⁹⁴⁸

Bir diğer paramiliter örgüt de Osmanlı Genç Dernekleri'dir. I. Dünya Savaşı arifesinde, 15 Mayıs 1914'te kurulan bu derneğin nihaî amacı, olabildiğince geniş bir gençlik kitlesini, askerî bir disiplin altında örgütlemektir. Osmanlı Genç Dernekleri'nin kuruluş sürecini bizatihi Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın yönetmesi ve uluslararası gelişmelerin yarattığı savaş beklentisi, örgütün paramiliter nitelik taşımasında belirleyici olmuştur. Enver Paşa'nın davetiyle İstanbul'a gelen Belçika İzciler Birliği Başkanı M. Parfitte,⁹⁴⁹ örgütün kuruluş çalışmalarını koordine etmiştir.

Resmî okullarda, medreselerde ve diğer resmî kurumlarda zorunluluk; cemaat okulları ile özel okullarda gönüllülük esasına dayalı olarak kurulan bu örgüte 17 yaşından büyük olan gençler kabul edilmişlerdir.⁹⁵⁰ Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak faaliyet gösteren bu dernek, çok uzun ömürlü olmamakla birlikte yerini bir başka paramiliter örgüt olan Osmanlı Genç Dernekleri'ne bırakmıştır.⁹⁵¹

Osmanlı Dönemi'nin son paramiliter gençlik örgütü olan Osmanlı Genç Dernekleri, 4 Nisan 1332 (17 Nisan 1916) tarihli ve 411 numaralı “geçici kanun” ile kurulmuştur⁹⁵² Osmanlı Genç Dernekleri'nin en önemli özelliği, kendinden önceki oluşumlardan farklı olarak, yasayla kurulması ve böylelikle kanunî dayanağa sahip olmasıdır. Örgütlenme sistemi açısından da önceki paramiliter örgütlerden farklıdır. Buna göre 12 – 17 yaşında olan gençler “Gürbüz Derneği”, 17 yaşından büyük olan gençler ise “Dinç Derneği”ne üye yapılmışlardır.⁹⁵³ Böylelikle 12 yaşından büyük olan tüm gençler bir anlamda silah altına alınmışlardır.

Daha önce de değinildiği üzere Almanya'dan getirilen von Hoff, “Umumî Müfettiş” sıfatıyla Osmanlı Genç Dernekleri'nin başına getirilirken,⁹⁵⁴ yardımcılığını

⁹⁴⁷ Toprak, **a.g.m.**, s. 96.

⁹⁴⁸ Erol Akcan, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Konya 2013, s. 309.

⁹⁴⁹ Toprak, **a.g.m.**, s. 96.

⁹⁵⁰ Bu arada 12 yaşında olan gençler ise İzcilik Dernekleri'ne kaydedilmişlerdir. Toprak, **a.g.m.**, s. 96.

⁹⁵¹ Cemiyetin ilk yöneticileri arasında şu isimler bulunmuştur: Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dr. Nazım, Eyüp Sabri, Atıf Bey, Sûdi Bey, Dr. Rüşühi Bey ve Ziya Gökâlâp Bey yer almışlardır. Tunaya, **a.g.e.**, s. 459.

⁹⁵² “Genç Dernekleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat - 14 Cemaziyelahir 1334 / 4 Nisan 1332”, **Düştur**, Tertib-i Sani, C. 8, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928, 898 – 900.

⁹⁵³ **Genç Dernekleri Teşkili Hakkında Kanun-ı Muvakkat ve Talimnâme**, Matbaa-i Askeriye, Dersaadet, 1332, s. 3.

⁹⁵⁴ Sarısaman, Von Der Goltz'un önerisi sonrasında İstanbul'a davet edilen von Hoff'un Şubat 1916'da İstanbul'a geldiğini söylemiştir. Sadık Sarısaman, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Osmanlı Genç Dernekleri”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, S. 11, (2000), s.s. 443 – 444; Ayrıca Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası'nda von Hoff

ise “*Mekâtib-i Umumîye Genç Dernekleri Müfettişi*” olarak atanan Selim Sırrı Bey ile “*Müfettiş-i Umumî Vekili*” olarak görevlendirilen Mustafa Asım Bey üstlenmişlerdir.⁹⁵⁵

Çoğunlukla Batı Anadolu'da örgütlenen Osmanlı Genç Dernekleri, 1917 yılı Temmuz ayının verilerine göre 351'i şehirlerde, 355'i ise⁹⁵⁶ müstakil sancaklarda olmak üzere toplam 706 şubesi bulunan, örgütsel ağı gelişmiş, paramiliter bir örgüt halini almıştır.

Söz konusu paramiliter gençlik örgütleri, her ne kadar “*metazorik*” bir karakter taşımış olsalar da Kurtuluş Savaşı'na olumlu etki yapmışlardır. Hem savaşın itici gücü olan millî duyguların aşılmasında, hem de gençlerin bu millî savaşa “*hazır*” bir şekilde katılmalarında bu örgütlerin pay sahibi oldukları söylenebilir. Nitekim bu özellikleri nedeniyle Mütareke Dönemi'nde “*Genç Dernekleri*”nin yeniden oluşturulması gündeme gelmiştir.⁹⁵⁷

3.2.2. Mütareke Dönemi'nde Gençlik Örgütleri

Gençlik örgütlenmeleri açısından II. Meşrutiyet Dönemi'nde başlayan hareketlilik, Mütareke Dönemi'nde de devam etmiştir. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin hükümet üzerinde yarattığı çaresizlik ve Anadolu'nun muhtelif noktalarında başlayan işgaller, gençlerin harekete geçmesinde başlıca güdüleyici etkenlerdir. Dolayısıyla Mütareke Dönemi'nde Türk gençliği arasında

için “*von Hoff Paşa'nın en büyük meziyeti, sanatı olan askerliğe vukufu kadar çocuk terbiyesinden anlar bir mürebbi olmasıdır.*” ifadelerine yer verilmiştir. “Genç Dernekleri ve Yanlış Telakkiler”, **Osmanlı Genç Dernekleri**, S. 1, (1 Eylül 1333), s. 3.

⁹⁵⁵ Toprak, **a.g.m.**, s. 97; dernek yönetiminde ayrıca Tahir Bey, İzzet Bey, Ziya Bey, Vedat Bey, Münir Bey ve Şaban Bey görev almışlardır. Tunaya, **a.g.e.**, s. 460.

⁹⁵⁶ Toprak'ın sunduğu verilere göre en geniş örgüt ağı 114 şube ile Karesi'de oluşturulurken, onu 105 şube ile Kütahya, 77 şube ile Ankara ve 54 şube ile Aydın izlemiştir; Toprak, **a.g.m.**, s. 97.

⁹⁵⁷ Bu konu hakkındaki yazışmalarda “*Osmanlı Genç Dernekleri Müfettişliği*” yerine “*Genç Dernekleri Müfettişliği*” ibaresinin geçmesi dikkate değerdir. **Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)**, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), Kutu No: 21, Gömlek No: 117, (11.06.1335); **ATASE**, İSH, Kutu No: 60, Gömlek No: 17, (20.05.1335). Söz konusu yazışmalar, Şevket Turgut Paşa'nın Harbiye Nazırlığı görevini yürüttüğü döneme aittir. Şevket Turgut Paşa ise Mustafa Kemal Paşa'yı gizliden gizliye destekleyen bir karakterdir. Bunun en somut örneği Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği görevinden alınması sürecini uzatma gayretidir. Bu gayret, dönemin Dâhiliye Vekili Ali Kemal Bey ile tartışmasına neden olmuş ve nihayetinde istifa ettirilmesiyle sonuçlanmıştır. Osman Akandere, “Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 43, (Bahar 2009), s. 351.

görülen örgütlenme hareketliliği, millî varlığı tehlikeye düşürmesi muhtemel durumlara karşı gösterilen bir refleks niteliği taşımıştır.

Mütareke'nin yaratmış olduğu olumsuz hava gençlerin de içerisinde aktif olarak yer aldıkları çeşitli oluşumların, var olan işgal karşıtı cemiyetlere eşlik etmesini sağlamıştır. Bu oluşumlardan bir tanesi de genç zabitler tarafından kurulmuş olan "İhtiyât Zabıtları Teâvün Cemiyeti"dir.

Fiilen Kasım 1918'de, resmen ise Ocak 1919'da kurulmuş olan İhtiyât Zâbitleri Teâvün Cemiyeti,⁹⁵⁸ Mütareke Dönemi Türk gençliğinin en önemli örgütlerinden birisi olmuştur.

Hakkı Sunata, cemiyetin merkezinin Beyazıt'taki Türk Ocağı olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵⁹ Bu bilgiden de anlaşılacağı üzere, İhtiyât Zâbitleri Teâvün Cemiyeti, ağırlıklı olarak milliyetçi fikirleri savunan gençler tarafından meydana getirilmiş bir oluşumdur. Bu nedendir ki faaliyetlerini İstanbul Hükümeti'nin sıkı takibi altında sürdürmek zorunda kalmıştır. Buna rağmen cemiyet, Kurtuluş Savaşı'na aktif bir şekilde destek sağlamıştır.⁹⁶⁰

Mütareke Dönemi, aynı zamanda gençlikten beklentilerin arttığı bir süreç olmuştur. Bu dönemde gençlik, hem fiilen hem de siyaseten ülkenin kurtuluş çaresi olarak görülmüştür.

Memleket gazetesinin 7 Nisan 1919 tarihli nüshasında yer alan şu ifadeler, gençliğin fiili "kurtarıcı" olarak algılandığını göstermektedir:

*"Bugün Türk kıızı ve Türk genci için emsalsiz bir gündür. ... Artık kadın ve erkek yok, vatanın yavruları vardır. Türk'ün kız ve erkek çocukları el ele ve kalp kalbe verecekler. Kardeşin kurtuluşu, halkın tealisi, ictimaî salahu uğruna atılacaklardır. Günümüz sayılı, yerimiz tehlikelidir. Halka koşmazsak temelimiz yıkılmış, işimiz bitmiş demektir. Mehmetçiğin nâsiyesinde ülker yıldızı gibi parıldayan nur-u necabet; lâyemut bir ümidin fecrini müjdeliyor"*⁹⁶¹

İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey ise ülkenin içinde bulunduğu koşullarda azimli, cesur ve fedakâr adamlara ihtiyaç olduğundan bahsederek, gençlerin biraraya toplanarak, hükümete dahil olma kabiliyetini göstermesi gerektiğini belirtmiştir. Böylelikle gençlere siyasî alanda da ihtiyaç duyulduğunu hissettirmiştir.

⁹⁵⁸ Ali Servet Öncü, "İstanbul'da Mütareke Dönemi Yedek Subay Teşkilatlanmaları", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 40, (2009), s. 344.

⁹⁵⁹ İ. Hakkı Sunata, **İstanbul'da İşgal Yılları**, 2.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006, s. 12.

⁹⁶⁰ Öncü, **a.g.m.** s.s. 347 – 349.

⁹⁶¹ "Türk kıızı da milli mücahedeye atılmalıdır", **Memleket**, S. 57, (7 Nisan 1919), s. 1

Nitekim yazının ilerleyen kısımlarında gençler için *"milli ve vatanperver ve aynı zamanda pratik bir program esaslı üzerine bir hükümet teşkiline çalışmalıdırlar"*⁹⁶² diyerek beklentiyi doruğa ulaştırmıştır.

Hiç kuşku yok ki bu ifadeler, Cumhuriyet Dönemi'nde gençliğe duyulan yüksek güvenin arka planını oluşturmuştur.

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgal edilmesi, gençliğin Kurtuluş Savaşı'nda daha da ön plana çıkmasına vesile olmuştur. Gençlerin işgale yönelik tepkileri, eylemsel özelliklerinin ne denli kuvvetli olduğunu ortaya koymuştur. İzmir'in işgalini protesto etmek amacıyla düzenlenen mitinglerde gençler ön saflarda yer almışlardır. Örneğin 20 Mayıs 1919'da Üsküdar'da gerçekleştirilen mitinge yoğun katılım sağlanması amacıyla dağıtılan ve üzerinde *"Memleketimizde her gün bir parça düşman ayakları altında çiğnenirken biz Türk ve Müslümanlar bu aziz topraklarımızı kurtarmak çarelerini düşünüyoruz. Bunun için bütün İslâm namını taşıyan kardeşler ve hemşirelerimizin bugün saat üçte Üsküdar Parkı'na gelmelerini bekleriz"* şeklinde ifadelerin yer aldığı davetiyelerin *"Darü'l-fûnun Gençleri"* imzasını taşıması,⁹⁶³ gençlerin söz konusu mitinglerdeki etkinliğini göstermektedir. Benzer bir şekilde 22 Mayıs'ta gerçekleştirilen Kadıköy Mitingi için dağıtılan bildirimlerde de *"Tıbbiyeliler"*in imzası dikkat çekmiştir.⁹⁶⁴

İstanbul'daki bu hareketlilik çevre illere de sirayet etmiştir. Başkentteki toplantıyı haber alan Bursa Sultanisi öğrencileri,⁹⁶⁵ Darü'l-fûnun öğrencilerine hitaben gazetede bir bildiri yayımlayarak İstanbul'da başlayan hareketliliğe destek vermişlerdir. Söz konusu bildiri de özetle şu ifadelerle yer verilmiştir:

*"Burada bütün gençler bu felaketin karşısında aciz kalmayacağız. Hakk-ı mülkümüzün muhafazası için yaptığınız ve yapacağınız teşebbüsleri gazete sütunlarında öğrenelim. Bizi de en evvel hissedar ediniz. Başta büyüklerimiz, ağabeylerimiz olduğu halde verilecek her bir kararı Bursa'da tatbik hazırız"*⁹⁶⁶

Özellikle Batı Anadolu'da Mustafa Necati (Uğural) Bey ve Vasıf (Çınar) Bey gibi gençlerin öncülüğünde önemli örgütlenme çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

⁹⁶² Lütfi Fikri, "Kabine ve Gençlik", **Vakit**, S. 841, (10 Mart 1920), s. 1

⁹⁶³ **İzmir Fecâyii**, İstanbul, 1919, s. 82.

⁹⁶⁴ **A.g.e.**, s.s. 103 – 104.

⁹⁶⁵ Bu öğrencilerin isimleri şöyledir: Zühtü Bey, Fahri Bey, Cavit Bey, Suat Bey, Osman Bey, Fikret Bey, Abdurrahman Bey, Zeki Bey, Fikri Bey, Baki Bey, Sami Bey, Nadir Bey.

⁹⁶⁶ "Dersaadet Darü'l-fûnun Müdavimlerine", **Memleket**, S. 101, (21 Mayıs 1919), s.2.

Örneğin Arıkan, Mustafa Necati'nin İzmir'in işgali sırasında "*İhtiyat Zabitan Himaye Yurdu*" adını taşıyan bir gençlik örgütlenmesine öncülük ettiğini belirtmiştir.⁹⁶⁷

Kurtuluş Savaşı'nın başladığı günlerde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde çok sayıda gençlik oluşumları ortaya çıkmıştır. İnebolu Gençler Mahfili de bunlardan bir tanesidir. İnebolu Gençler Mahfili, Erzurum Kongresi'nin toplandığı dönemde, Temmuz 1919'da kurulmuştur.⁹⁶⁸ Kastamonu'da yayınlanan Açıksöz gazetesinin 27 Temmuz 1919 tarihli nüshasında "*Vilayetimizde vatanın şu acıklı devresinde ona rehakâr ellerini en önce uzatmak şerefini kazanan genç kardeşlerimizi kutluyor; başarılı olmalarını candan diliyoruz*"⁹⁶⁹ şeklindeki ibarelere yer verilerek örgütlenme teşvik edilmiştir.

Açıksöz gazetesinin sahibi Hüsnü Bey'in "*vilayet içinde en ziyade çalışkanlık, beceriklilik ve yurtseverlik gösteren bir gençlik kaynağı olarak*"⁹⁷⁰ tanımladığı İnebolu Gençler Mahfili, bu bölge üzerinden Kurtuluş Savaşı'na katılmak isteyenlere büyük ölçüde yardımcı olmuştur. İnebolu'da millî hareketi ve millî savunmayı örgütleyen bu oluşumun kurucuları arasında İnebolu Ticaret Lisesi'nden ve diğer mahallî gençlerden Mustafa Selim, Mustafa Nuri, Asker Mustafa, Mustafa Fehmi, Mustafa Sıtkı, Reji Müdürü Mustafa, Cemal Azmi, Tapucu Kâmil, Ahmet Hamdi, Şevket, Ahmet Faik, Foto Recep, Manifaturacı Recep, Öğretmen Şükrü, Rizeli Abdullah, Baytar Sadık, Öğretmen Latif, Altıkulaç Mehmet, Trabzonlu Remzi, Kemal, Cebeci Sabri, İbrahim, Alaattin ve Öğretmen Mehmet gibi isimler yer almıştır.⁹⁷¹

Anadolu'nun güneyinde yer alan kentlerin Fransızlar tarafından işgal altına alındığı günlerde, 7 Şubat 1920'de, Kastamonu Gençler Kulübü kurulmuştur.⁹⁷² Her ne kadar ismi "*Gençler Kulübü*" olsa da Kastamonu Gençler Kulübü'nü "*çinde gençlerin de bulunduğu bir örgüt*" olarak nitelendirmek daha doğrudur. Zira yönetimde gençler kadar yetişkinler de yer almışlardır.

Hüsnü Bey, Kastamonu Gençler Kulübü'nün örgütlenmesi ve bu örgütlenmenin gençler üzerinde yarattığı etki hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

"Kastamonu ve Havalisi Kumandanı Osman Bey bütün gençleri içinde toplayacak bir kulübün açılmasını ve kendilerine yardım edeceğini söyledi.

⁹⁶⁷ Zeki Arıkan, "İşgal Sırasında İzmir'de Kurulan Bir Dernek", **A. Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, C. 1, S. 3, Ankara, 1989, s. 356.

⁹⁶⁸ Tansel, **a.g.m.**, s. 303.

⁹⁶⁹ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Gençliği**, Kaynak Yay., İstanbul, 2004, s. 84.

⁹⁷⁰ Hüsnü Açıksöz, **İstiklâl Harbinde Kastamonu**, Türk Ocakları Derneği Kastamonu Şubesi Yay., Kastamonu, 2019, s. 59.

⁹⁷¹ Sarıhan, **a.g.e.**, s. 85.

⁹⁷² Tansel, **a.g.m.**, s. 303.

İlk Gençler Kulübü Dârülkura Medresesi'nin üst katındaki büyük odada açıldı.

İlk Gençler Kulübü reisi Karahüseyinzâde Abidin Bey'dir. Osman Bey hemen haftada iki, üç defa kulübe gelip gençlerle görüşür, anlaşır. Vali Cemal Bey de kulübün fahri reisi idi. Her surette kulübe yardım ediyordu. Kulüp az zaman içinde bütün Kastamonu gençliğini içerisine almıştı. Çok büyük ve çok özge bir samimiyet içinde çalışan arkadaşlar gece oldu mu, kulübe yetişmeye can atıyorlardı. ... Bütün arkadaşlar sanki yalnız bir kalpten ibaretti. Bir göz gibi görüyor, bir gönül gibi duyuyordu. Yurtlarını seviyorlar, işlerini ve birbirlerini seviyorlar ve sonra istiklâl uğrunda seve seve can vermeye hazırlanıyorlardı."⁹⁷³

İnebolu'daki ve Kastamonu'daki bu gençlik oluşumlarını, 5 Mayıs 1920'de Çankırı Gençler Mahfeli, aynı yılın Temmuz ayında Çerkeş Gençler Mahfeli, 9 Mayıs 1921'de Tosya Gençler Kulübü ve Bolu Gençler Birliği (Temmuz 1921) izlemiştir. Bu arada aynı dönemde bizatihi gençler tarafından kurulmuş veya gençlerin öncülüğünde var olabilmiş çok sayıda oluşumun meydana geldiği söylenebilir. Mersin Gençler Yurdu, Kozan Türk Gençliği Derneği, Elazığ Gençlik Yurdu, Antalya Gençler Yurdu, Diyarbakır Gençlik Derneği, Ordu Milli İnkılab-ı İçtimaî Kulübü, Yozgat Hareket-i Fikriye Dergisi ve Trabzon Gençler Birliği gibi oluşumlar söz konusu gençlik örgütlenmelerinin yalnızca birkaçıdır.⁹⁷⁴

Fevziye Abdullah Tansel, Mütareke Dönemi'nde kurulan gençlik derneklerinin her ne kadar birbirlerinden ayrı örgütlenmeler olsalar da aynı gayeye temas ettiklerini ifade etmiştir. Tansel'e göre tüm gençlik örgütleri, "*dinî ve ahlâkî, millî esaslara bağlı kalmak şartıyla, maddî ve ma'nevî ihtiyâcları te'mine çalışmak için, bunları idrâk eden ve edecek gençleri çevresinde toplamak, yetiştirmek*"⁹⁷⁵ düşüncesiyle kurulmuştur.

İzmir'in işgali sonrasında gençlerin Kurtuluş Savaşı'na verdikleri destek ile örgütlenme ağındaki artış arasında pozitif korelasyon dikkat çekmektedir. Bu durum, gençlerin örgütlenmeyi kurtuluş yolunda bir araç olarak gördüklerinin kanıtıdır.

Sonuç olarak, gençlerin cemiyetler yoluyla birlik ve beraberliği sağlayarak bağımsızlık mücadelesine destek vermeleri, "*kurtuluş*"a giden yolda en etkili faktörlerden birisi olmuştur.

3.2.3. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Öğrenci Dernekleri

⁹⁷³ Açıksöz, **a.g.e.**, s.s. 52 – 53.

⁹⁷⁴ Sarıhan, **a.g.e.**, s.s. 95 – 105.

⁹⁷⁵ Tansel, **a.g.m.**, s. 304.

Türk Modernleşme Tarihi'nde öğrencilerin ve öğrenci örgütlenmelerinin hatırı sayılır bir konumu vardır. Esasında tıbbiyeli öğrenciler tarafından kurulan ve Türk Siyasi Tarihi'nin seyrine yön veren örgütler arasında yer alan “*İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti*” de bu örgütlenmelerden bir tanesidir. Ancak “*illegal*” niteliği haiz olması ve bir önceki bölümde bu cemiyetten detaylı bir biçimde bahsedilmesi nedeniyle burada tekrar değinilmeyecektir.

II. Meşrutiyet Dönemi, öğrenci örgütlenmeleri konusunda bir milattır. Zira ilk legal öğrenci örgütlenmeleri bu dönemde gerçekleşmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanının getirdiği örgütlenme özgürlüğü, kısa sürede gençler üzerindeki etkisini göstermiş ve özellikle yükseköğrenim gençliği arasında yeni örgütlenmelere imkan sağlamıştır. Bu bağlamda, II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk öğrenci örgütü 14 Aralık 1908 tarihinde “*Müdevimin-i Mülkiye Cemiyeti*”nin kurulmasıyla ortaya çıkmıştır.⁹⁷⁶

Müdevimin-i Mülkiye Cemiyeti'nin kurulması, elbette gençlik örgütlenmeleri açısından önemlidir. Fakat yalnızca mülkiyeli öğrencilere yönelik olarak kurulması, cemiyetin dar kapsamlı kalmasına neden olmuştur. Bu yüzden tüm yükseköğrenim öğrencilerini kucaklayacak, geniş kapsamlı bir örgütlenmeye ihtiyaç duyulmuştur. 14 Ekim 1910 tarihinde kurulan Darü'l-fünun Talebe Cemiyeti, II. Meşrutiyet Dönemi'nde kurulan en kapsayıcı öğrenci örgütü olmuştur. Yükseköğrenimdeki gençleri bir araya getirmek, onların sosyal hayatlarını canlandırarak, ortak bir fikir etrafında birleştirmek amacını taşıyan Darü'l-fünun Talebe Cemiyeti, Darü'l-fünun-ı İlahiyat, Edebiyat, Riyaziyat (Matematik) ve Tabiiyet şubelerinin kurulmasıyla örgüt ağını genişletmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren yurt dışında kurulan öğrenci dernekleri de göz ardı edilmemelidir. Zira bu dernekler özellikle “*milliyetçi*” fikirlerin gelişimine ve yayılmasına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Lozan Türk Yurdu (1909),⁹⁷⁷ Cenevre Türk Yurdu (1911), Neuchâtel Türk Yurdu (1912), Paris Türk Yurdu (1913), Berlin Türk Yurdu (1913), I. Yurtçular Derneği (1911) ve II. Yurtçular Derneği (1913)

⁹⁷⁶ Aktar, **a.g.e.**, s.s. 44 – 45.

⁹⁷⁷ Tekeli ve İlkin, Lozan Türk Yurdu için “1908 – 1911 arasında İmparatorluk coğrafyasında ve olgusunda meydana gelen büyük değişikliklerin meydana çıkardığı Türkçülük cereyanının ürünlerinden biridir” ifadelerini kullanmışlardır. İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Cumhuriyetin Harcı, Birinci Kitap, Köktenci Modernitenin Doğuşu**, 2.b., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2007, s. 321.

gibi oluşumlar, yurtdışında Türk milliyetçiliğini savunan gençlik örgütleri olmuşlardır.⁹⁷⁸

“*Türk aleminde içtimâî inkılâp esasları hazırlamak, onu mazisine, ananesine, milliyetine müdrük bir hale getirmek*” amacıyla faaliyet gösteren Türk yurtlarının çalışma esasları şu şekilde sıralanabilir:⁹⁷⁹

1 – Türk dilinin geliştirilerek yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarılması,
2 – Eğitimin, Türkler arasında yaygınlaştırılabilmesi için gerekli önlemlerin alınması,

3 – Yurt servetinin korunarak, zenginleştirilebilmesi için sanatta ve zanaatta teşvik edici çalışmalar yapılması, ziraat ve ticaret insanlarıyla ilişki kurarak ekonomik ve sosyal desteklerin sağlanmasına yardımcı olunması...

Türk Ocağı ile paralel düzlemde faaliyet gösteren yurtlar, bir nevî Türk Ocağı'nın yurtdışı temsilciliği gibi görev yapmışlardır. Cumhuriyet Dönemi'nin yönetici kadrolarında yer alan birçok isim, yurtdışındaki Türk yurtlarından yetişmiştir. Bu nedendir ki Türk Yurtları, II. Meşrutiyet Dönemi'nin milliyetçi fikirlerini Cumhuriyet Dönemi'ne taşıyan bir köprü görevi görmüşlerdir.

Kurtuluş Savaşı'na katılan yurtsever kitlenin önemli bileşenlerinden birisi de öğrencilerdir. Özellikle tıbbiyeli öğrencilerin Kurtuluş Savaşı'na yönelik katkıları, bilimsel çalışmalara konu olmuştur.⁹⁸⁰

Tıbbiyeliler gibi diğer Darü'l-fünun öğrencileri de başından itibaren Kurtuluş Savaşı'na büyük ölçüde destek vermişlerdir. Hatta Kazancıgil'in deyimiyle, mücadele şekillendikçe ona doğru yönelmişlerdir.⁹⁸¹

“*Büyük Taarruz*”un hemen öncesinde patlak veren Darü'l-fünun Grevi, yeni bir öğrenci derneğinin kuruluşuna vesile olmuştur. Darü'l-fünun öğrencileri tarafından başlatılan ve yaklaşık 3,5 ay süren grev devam ederken, 12 Nisan 1922 tarihli toplantıda yeni bir öğrenci derneğinin kurulmasına karar verilmiştir. “*Darü'l-fünun Mekâtib-i Âliye Cemiyeti*” adıyla anılan oluşumun başkanlığını Tıp Fakültesi öğrencisi olan Hâmit Necdet üstlenmiştir.⁹⁸² Cemiyet, grevin daha etkili bir şekilde

⁹⁷⁸ Tunaya, **a.g.e.**, s.s. 494 – 495.

⁹⁷⁹ Tekeli, İlkin, **a.g.e.**, s. 322.

⁹⁸⁰ Fevzi Çakmak, Eren Akççek, “Sivas Kongresi'nde Bir Tıbbiyeli: Dr. Hikmet Mehmet (Boran) Bey”, **Vatan ve Sıhhat – Tıbbiyenin Yurtseverliği**, Ed. Eren Akççek – Fevzi Çakmak, I.b., Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yay., İzmir, 2015, s.s. 222 – 226.

⁹⁸¹ Aykut Kazancıgil, “Mondros Mütarekesinden Büyük Millet Meclisi Kuruluncaya Kadar Geçen Sürede İstanbul Üniversitesi”, **Millî Egemenlik Üzerine**, T.C. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, İstanbul, 1985, s. 45.

⁹⁸² Darü'l-fünun ve Mekâtib-i Âliye Cemiyeti'nin Heyet-i Merkeziyesi şu isimlerden oluşturulmuştur.

yürütülmesini ve böylelikle “başarıya” ulaşmasını sağlamıştır. Üstelik gerek İstanbul Hükümeti’nin, gerekse işgal kuvvetlerinin dikkatlerini çekerek, Büyük Taarruz hazırlıklarının daha hızlı ve daha etkili bir şekilde sürdürülmesine imkan tanımıştır.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında öğrenci örgütlenmeleri peyderpey hareketlenmeye başlamıştır. Öyle ki örgütsel olarak uluslararası toplantılara katılım sağlanmıştır. Uluslararası Öğrenci Birliği’nin (C.I.E.)⁹⁸³ 4–24 Eylül 1924 tarihlerinde Peşte ve Varşova’da gerçekleştirdiği kongreler, bu toplantılar arasındadır.

Söz konusu kongrelere, Darü’l-fünun Talebe Birliği’ni temsilen Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti Başkanı Muhiddin Ali ve Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Yöneticisi İhsan İpekçi katılmışlardır. Türk öğrencilerin bu toplantılara katılmalarında dört ana hedef dikkat çekmiştir:

- 1 – Toplantıların ve C.I.E.’nin niteliğini ve amacını öğrenmek
- 2 – Toplantılara katılan diğer milletlere mensup öğrencilere Darü’l-fünun’un yapısı ve Türkiye’deki öğrenci hayatı hakkında bilgi vermek
- 3 – Bu toplantılarda Türkiye hakkında olumlu izlenimler uyandırmak
- 4 – Türkiye’deki öğrenci birliğinin gelişmesi ve daha işlevsel hale gelmesi için bilgi toplamak⁹⁸⁴

Cumhuriyet’in ilk yıllarının en bilinen öğrenci kuruluşunun Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) olduğuna şüphe yoktur. Birlik, her ne kadar 14 Aralık 1916’da kurulmuş olsa da Cumhuriyet Dönemi’ne değin pek bir etkinliği olmamıştır.⁹⁸⁵ 1924 yılında İbrahim Bey (Öktem), Tahsin Bekir Bey (Balta) ve Nihat Bey (Üçüncü) gibi isimlerin girişimleriyle yeniden aktif hale getirilen birlik, bu dönemde çeşitli uluslararası toplantılara katılarak adını duyurmaya başlamıştır. Ancak birliğin asıl sıçraması, Tevfik Bey’in (İleri) başkanlık ettiği 1929 – 1933 tarihlerinde olmuştur.⁹⁸⁶

Reis: Hâmit Necdet (Tıp Fakültesi); Reis Vekili: Ekrem Necmi (Fen Fakültesi); Umumî Kâtip: Vacit (Hukuk Fakültesi); İdare Müdürü: Osman (Edebiyat Fakültesi); Veznedar: İhsan Nahit (Ticaret Mektebi Âlisi); Umumî Kâtip Muavini: Sami (Fen Fakültesi); Muhasip: Hikmet (Dişçi ve Eczacı Mektebi Âlisi) Kâzım İsmail Gürkan, **Darü’l-fünun Grevi**, Harman Yay., İstanbul, 1971, s. 49.

⁹⁸³ Osmanlı Türkçesi metinlerinde “*Beynelmilel Talebe İttihadı*” olarak geçmektedir.

⁹⁸⁴ Muhiddin Ali, İhsan İpekçi, **Beynelmilel Talebe İttihadı (C.I.E.) – İkinci Varşova Kongresi İntibaatı**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1924, s.s. 66 – 67.

⁹⁸⁵ MTTB hakkında detaylı bilgi için Bkz. Doğan Duman ve Serkan Yorgancılar, **Türkçülükten İslâmcılığa Milli Türk Talebe Birliği**, 2.b., Maarif Mektepleri, Ankara, 2018; M. Çığatay Okutan, **Bozkurt’tan Kur’an’a Millî Türk Talebe Birliği (MTTB) 1916 – 1980**, 1.b., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2004.

⁹⁸⁶ Okutan, **a.g.e.**, s.s. 24 – 25.

Tevfik Bey Dönemi'nde şovenist – milliyetçi tavır benimseyen MTTB,⁹⁸⁷ 1930'lu yıllardan itibaren siyasî konularla gündeme gelmeye başlamıştır. Özellikle “Vagon-Li” ve “Razgrat Mezarlığı Olayı” nedeniyle zaman zaman hükümet ile karşı karşıya gelmişler⁹⁸⁸ ve lağvedilmekten son anda kurtulmuşlardır.

Ancak 1936'da giderek hassas bir durum haline gelen Hatay Meselesi, MTTB'nin sonunu hazırlamıştır. Hatay ve İskenderun'da yaşanan duruma dikkat çekmek üzere 20 Kasım 1936'da bir miting planlayan MTTB, İstanbul'da mülkî amirlerin engeliyle karşılaşmıştır. Buna karşın ısrarlarını sürdüren gençler, Beyazıt Meydanı'nda toplanarak Taksim'e doğru yürüyüş gerçekleştirmişlerdir. Özellikle MTTB'nin öğrenci sorunlarının dışında işlerle ilgilenmesinden rahatsız olan hükümet, Hatay gibi uluslararası önemi haiz bir konuda yapılan bu girişime yönelik tepkisini birliği kapatarak göstermiştir. Neticede MTTB, Dâhiliye Vekâleti'nin 21 Kasım 1936'da yayınladığı şu bildiriyle faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır:

“Dün, 20 Teşrinisani 1936'da İstanbul'da Millî Türk Talebe Birliğinin siyasî bir miting daveti yapacağı öğrenilmişti. Tahkikat neticesinde bugün bu mitingin, İstanbul idare âmirlerinin resmi nasihatlerine rağmen ve kanunen lâzım gelen izin alınmaksızın yapıldığı ve bu harekete Millî Türk Talebe Birliğinin önyak olduğu anlaşıldı. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, talebenin siyasî ve kendi maddî ve manevî çalışma topluluklarını dağıtacak işlere kapılmalarını hiçbir zaman hoş görmemiş, talebe ve hocalar arasında böyle birlikler yapılmasını memleketin kültürel terakkisine mâni telâkki etmiştir.

Son tecrübe, bu kanaatin isabetini bir kat daha isbat etmiştir. Binaenaleyh hükûmetçe bu teşekkülleri men edecek kanunî tedbirler alınmıştır. Bu gibi teşekkülleri mevcut farz edenler hakkında yapılacak muamele kanunlarımızda sarihtir”⁹⁸⁹

MTTB'nin kapatılmasının ardından “öğrenci kuruluşları” derin bir sessizliğe bürünmüş ve çok partili hayata geçilene kadar da bu sessizliklerini korumuşlardır.

3.2.4. Cumhuriyet Dönemi'nde Bir “Gençlik Örgütü” Projesi

Avrupa'da gençlerin devlet güdümlü örgütler altında toplanmasına yönelik politikalar, I. Dünya Savaşı'nın fonksiyonel bir sonucudur. Hüseyin Rahmi Apak, bu örgütlerin ülkelerin niteliklerine göre üç farklı amaç için toplandığını öne sürmüştür. Buna göre;

⁹⁸⁷ A.g.e., s. 36.

⁹⁸⁸ İki olaya da ilerleyen kısımlarda değinilecektir.

⁹⁸⁹ “Muallim ve Talebe Birlikleri feshedildi”, Açıksöz, S. 217, (22 İkinciteşrin/Kasım 1936), s. 1.

1 – Almanya ve Bulgaristan gibi ülkeler, fazla asker bulunduramadıklarından ötürü gençliği örgütleyerek savaşa hazırlamak zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla gençlik örgütleri, mağlup ulusların asker bulundurma engeline karşı bir çözüm yolu olarak kullanılmışlardır.

2 – İtalya ve Rusya gibi rejim değişikliği yaşayan ülkelerde, gençlerin devrimlerin dayanağı olarak görülmüş ve siyasal amaçlarla bir arada tutulmak istenmişlerdir. Ancak zaman zaman bu hedeflerde değişiklikler yaşanmıştır. Örneğin İtalya'daki gençlik örgütü zaman içerisinde askerî bir karaktere bürünmüştür. Keza daha önce de ifade edildiği üzere Almanya'da asker yetiştirmek amacıyla kurulan gençlik örgütü, Hitler'in iktidara getiren bir araca dönüşmüştür.

3 – I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan ya da büyümüş olan Lehistan ve Yugoslavya gibi ülkelerde ise gençlik örgütleri sınır güvenliğini koruyacak askerî kuvvetlerin bulunduğu topluluklar olarak görülmüşlerdir.⁹⁹⁰

Görüldüğü üzere I. Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında devletler eliyle kurulan gençlik örgütlerinde ortak gaye "*militarizm*" olmuştur. Türkiye'de gençlik örgütleri kurulmasına yönelik önerilerde de bu gayeye sıkça rastlanmıştır. Ancak Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının öncelikli hedefi Cumhuriyet ilkelerine sıkı sıkıya bağlı, devrimleri yaşatacak, bilimi rehber edinmiş, uygar bir nesil yetiştirmektir.

Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği günlerde, 1922 yılının Şubat ayında Türk gençliği hakkında bir eser yazan Ahmet Şerif (Önay), gençlerin öncelikle çeşitli meslekler etrafında örgütlenmelerini önermiştir. Ardından tüm bu meslek örgütlenmelerinin vatana hizmet yolunda bir araya getirilerek "*umumî bir millet yardımcısı*" niteliği taşıyan "*gençlik teşkilatı*" kurulması gerektiğini belirtmiştir.⁹⁹¹ Bu öneri, her ne kadar gerçekleşmemiş olsa da bir tür solidarist model önermiş olması bakımından önemlidir.

Cumhuriyet'in ilanının hemen ardından gençlik teşkilatı tartışmaları yeniden gündeme gelmiştir. Özellikle 1920'li yıllar boyunca zaman zaman gündeme gelen gençlik teşkilatı tartışmaları kapsamında Başvekâlet, Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekâleti, Maarif Vekâleti ve Dâhiliye Vekâleti arasında sık sık yazışmalar yapılmıştır.

Gençliğin devlet eliyle örgütlenmesinin ilk somut adımı, Başvekâlet emriyle 1923 Aralık'ında izci ve keşşaf örgütleri hakkında incelemelerde bulunmak üzere bir

⁹⁹⁰ "Gençlik Teşkilatı ve Spor", *Anadolu*, S. 6136, (11 Şubat 1935), s. 6.

⁹⁹¹ Ahmed Şerif, *a.g.e.*, s.s. 73 – 74.

komisyon kurulması olmuştur.⁹⁹² Hatta bu dönemde Bakanlar Kurulu'nun onayıyla "İzci ve Keşşaf Teşkilatı Hakkında Bir Talimatnâme Projesi" dahi hazırlanmıştır.

1924 yılı başlarında askerlik süresinin kısaltılması, gençlik derneklerine yeniden ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır. Bu nedendir ki Başvekil İsmet Paşa'nın Maarif Vekaleti'ne yazmış olduğu yazıda askerlik süresinin kısaltılmış olmasından dolayı gençlerin askere alınmadan evvel askerî talim ve terbiyeyi alabilmeleri amacıyla Genç Dernekleri Teşkilatı kurulmasının öngörüldüğü ifade edilmiştir.

Ancak tüm bu girişimlerden olumlu bir sonuç çıkmamıştır. Dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, devlet denetiminde gençlik örgütünün olması gerektiğini en çok savunanlardan birisidir. Nitekim O'nun zaman zaman konuyu tekrar gündeme taşıması,⁹⁹³ "Genç Dernekleri" konusunun unutulmasının önüne geçmiştir.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın girişimleriyle önce 5 Mart 1927 tarihli ve 4806 sayılı "Genç Dernekleri Kanun Layihası" adlı tasarı hazırlanmış,⁹⁹⁴ iki ay sonra, 8 Mayıs 1927 tarihinde de 5087 sayılı "Gençler Dernekleri Teşkilatı Hakkında Kanun Layihası" adlı tasarıyla⁹⁹⁵ konu meclis gündemine gelmiştir. Ancak 1920'li yıllarda Maarif Vekâleti ile Genelkurmay arasındaki yetki karmaşasına takılan "Genç Dernekleri" meselesi, 1929 yılında meydana gelen ekonomik buhranın yarattığı olumsuz etki nedeniyle çıkmaza girmiştir.⁹⁹⁶

Her şeye rağmen konu, 1930'lu yılların konjonktürel ortamında çok daha yüksek sesle dile getirilmiştir.

İki savaş arası dönemde devletler eliyle kurulan veya devletler tarafından desteklenen gençlik kuruluşlarında büyük artış yaşanmıştır. Özellikle 1930'lar Avrupa'sı, devlet güdümlü gençlik örgütleri açısından bir hayli zenginleşmiştir. Örneğin söz konusu dönemde Avusturya'da hem sosyalistlere hem de nasyonal sosyalistlere ait çok sayıda gençlik örgütleri kurulmuştur. Hatta bunlara çocuk dernekleri de eşlik etmiştir.⁹⁹⁷ Milliyetçi eğilimleri körükleyen bu gelişmeler, Türkiye'ye de etki etmiş ve Cumhuriyet'in ilanından beri süregelen devlet güdümlü

⁹⁹² B.C.A. 30.10.0.0 / 144.34.6. (2 Nisan 1924)

⁹⁹³ Mustafa Balcıoğlu, "Osmanlı Genç Derneklerinden İnkılâp Gençleri Derneklerine", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 15, S. 43, (Mart 1999), s.s. 148 – 153.

⁹⁹⁴ B.C.A. 30.18.1.1 / 23.12. 8 (5 Mart 1927)

⁹⁹⁵ B.C.A. 30.18.1.1 / 24.26.10 (8 Mayıs 1927)

⁹⁹⁶ Balcıoğlu, **a.g.m.**, s. 154.

⁹⁹⁷ "Jung-Vaterland" adındaki örgüt, bu hususta önemli bir örnek teşkil etmiştir. Jung-Vaterland, Avusturyalı her bireyi 6 yaşından itibaren yetiştiren ve Avusturya'nın siyasal yaşamına hazırlayan misyonlu bir yapıya sahiptir. Yasemin Doğaner, "İki Savaş Arası Dönemde Avrupa'da Gençlerin ve Kadınların Siyasi Terbiyesi ve Teşkilatlanmaları: Avusturya Örneği", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 26, (Ağustos 2012), s.s. 45 – 56.

gençlik örgütü taleplerinin artmasına neden olmuştur.⁹⁹⁸ Hatta bazı yazarlar, bunun kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunu dahi düşünmüşlerdir. Yazarların bu düşüncesine siyasetçiler de ortak olmuşlardır.

Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) Tekirdağ Milletvekili Rahmi Apak, bir konferansta askerlik süresinin yetersiz olmasından ötürü “*askerliğe hazırlık aşamasının*” faydalı olacağı kanaatine değinmiş, gençlerde beden terbiyesine ihtiyaç duyulmasından ve gençlerin moral, ahlak ve de manevîyat bakımından yükseltilmeleri gereksiniminden söz etmiştir. Konuşmasının sonunda da gençlere tüm bu olanakları sunacak bir örgütün kurulması zorunluluğuna işaret etmiştir.⁹⁹⁹

Bu dönemde gençlik örgütü kurulmasını savunanların hemen hemen hepsi sık sık Avrupa’daki gençlik örgütlerini örnek göstermişlerdir.

Yıllarca Türk Ocağı’na başkanlık etmiş olan Hamdullah Suphi, kullandığı şu ifadelerle gençlik örgütleri konusunda Türkiye’nin zayıf kaldığına dikkat çekmiştir:

"Gençlik kuruluşları, hangi mahiyette olursa olsun şimdi her zamandan fazla hükümetlerin dikkatini kendi üzerine çekiyor. Rusya'da Oktobrist, Pyonir, Komsomol adı altında beş milyonluk tahmin edilen bir gençlik teşkilâtı vardır. Bu, çok büyük bir ihtilâl fidanlığıdır. Komünist partisi yarının üyelerini bu teşkilât içinde yetiştiriyor. Silahlı Faşist teşkilâtı ise resmî devlet ordusunun yanında kalbinde yeni bir inanış taşıyan, koskoca silâhli ikinci bir millî ordu vücade getirmiştir. Bulgaristan'da kırk seneden beri mevcut olan (Yunak) teşkilâtı, Çekoslovakya'da ve Yugoslavya'da Sokol'lar, Avusturya'da vatan bekçisi mânasına gelen Haymver'ler; Almanya'da 6 milyona yakın silâhli bir gençlik kütlesine isim veren Ştalhelm, yani çelik miğferler ordusu; Amerika'da elli dört devletin toprağında on bin şube açmış olan Vaymsiye, yani bildiğiniz Genç Hıristiyanlar Cemiyeti; sonra Musevi'lerin muazzam Beneberit'i etrafımızda, uzak ve yakın memleketlerde halk dostlarının idare ettikleri bu müesseseler karşısında itiraf edelim ki biz çok zayıf bir durumdayız"¹⁰⁰⁰

Bu dönemde devletin hemen her alanda toplum üzerinde kurmuş olduğu hegemonya, aşırı merkezîleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Hal böyle olunca gençlik örgütü konusunda da merkezîleşme beklentisi hâkim olmuştur. Burhan Cahit, “*Türk gençliği*” başlıklı yazısında devlete sıkı sıkıya bağlı yeni bir nesil yetiştirilmesi

⁹⁹⁸ Avrupa’daki gençlik örgütleri faaliyetlerinin Türkiye’ye etkisi hakkında bilgi için Bkz. Demo Ahmet Aslan, “Cumhuriyet’in Törenselleşmesi: Ulus – Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923 – 1938)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2011, s.s. 86 – 89.

⁹⁹⁹ “Gençlik Teşkilatı ve Spor”, **Anadolu**, S. 6136, (11 Şubat 1935), s. 6.

¹⁰⁰⁰ H. Suphi Tanrıöver, **Dağyolu ve Günebakan’dan Seçmeler**, Haz. M. Necati Sepetçioğlu, 1.b., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s. 119.

gerekliliğine temas ederken, yeni nesli yetiştirecek tek merkezli bütüncül bir modelin eksikliğine vurgu yapmıştır. Cahit, oluşturulmasını önerdiği modeli şu sözlerle dile getirmiştir:

“Fertlerin seciyesinde irkî tesirler olduğu kadar muhitin, itiyatların, telâkkilerin ve gençlik terbiyesinin de pek mühim alâkaları vardır. ... Bu itibarla gençliğin bedenî ve fikrî terbiyesini bir çarpıda, bir istikamette yürütmek ihmal edilmeyecek bir vazifedir.

Spor teşekküllerinin devlet makinesi içine alınmalarında acele etmeliyiz. Bundan başka müteferrik ve mânâsız küçük cemiyetleri halkevleri çerçevesine almak behemehal lâzımdır. Bilmem hangi lisenin mezunlarından mürekkep bir cemiyetin millî gençlik teşkilâtı içinde ayrı bir yeri olamaz”¹⁰⁰¹

Devlet – parti özdeşleşmesi, “gençlik örgütü” beklentisinin zaman zaman devletten partiye yönelmesine neden olmuştur. Hilmi A. Malik Bey’in 1933 yılından itibaren yayımlanmaya başlayan Çığır dergisindeki yazılarında, CHF’nın bir gençlik örgütü kurması gerektiğini savunması, bu açıdan anlamlı bir örnektir.¹⁰⁰²

Hilmi A. Malik Bey’in bu hususta bütüncül ülkelerden esinlendiği söylenebilir. Ancak bu fikrin yalnızca dönemin bütüncül ülkelerine ait olmadığını, Mütareke Dönemi’nden itibaren zaman zaman ülke gündemini meşgul ettiğini vurgulamakta da fayda vardır.

1933 yılından itibaren gençlik örgütü kurulmasına yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Özellikle CHF yöneticileri, zaman zaman gençlik örgütü konusunda yaptıkları toplantılara, daha önce bu konu üzerine araştırma yapmış olan Bolu Milletvekili Cemil Bey, İdman Cemiyetleri İttifakı Başkanı olan Erzurum Milletvekili Aziz Bey ve Ankara Halkevi Başkanlığı görevini yürüten Erzurum Milletvekili Nafi Atuf Bey gibi isimleri de çağırılmışlardır. Ancak söz konusu örgütlerin bazı basın yayın organlarında “*C.H.F Gençlik Teşkilâtı*” adıyla anılması,¹⁰⁰³ gençlik örgütü taleplerinin C.H.F. yöneticileri nezdinde karşılık bulduğu izlenimini uyandırmaktadır. Bu arada “*C.H.F. Gençlik Teşkilatı*” söylemi, bugünkü anlamda bir “*Gençlik Kolu*” şeklinde değil, “*C.H.F. güdümlü teşkilat*” şeklinde anlaşılmalıdır. Zira “*Gençlik Kolu*” yapılanması, 1950’li yıllardan itibaren başlamıştır.¹⁰⁰⁴

¹⁰⁰¹ Burhan Cahit, “Türk gençliği”, **Milliyet**, S. 2899, (6 Mart 1934), s. 3

¹⁰⁰² Demirci, **a.g.m.**, s. 66.

¹⁰⁰³ “C.H.F Gençlik Teşkilâtı”, **Anadolu**, S. 5700, (5 Eylül 1933), s. 1

¹⁰⁰⁴ CHP Gençlik Kolları’nın kuruluşu hakkında Bkz. Asil Kaya “Türk Siyasi Tarihi’nde CHP’nin Gençlik Kolları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2010.

9 Mayıs 1935 tarihinde toplanan CHP 4. Kurultayı, "gençlik örgütü" projesi açısından bir dönüm noktası olmuştur. 8 Mayıs günü Ankara Radyosu'na demeç veren CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in kullandığı şu ifadeler, "gençlik örgütü"nü kurultayda ele alınacağı habercisi olmuştur:

"Yeni programın gösterdiği şu gidiş içinde yığın terbiyesinin özü olarak Türk gençliğinin yetiştirilmesi önemli yer alıyor. Gençlik sıralı ve saygılı bir disiplin içinde zekasını kullanacak; teşebbüs alma, karar verme vasıflarını besleyecek, inkılabı ve bütün istiklal şartları ile yurdu korumayı üstün ödev sayacak duygularla teşkilatlanacaktır. ... Bu kurumun genişlemesi yanında ve onunla beraber beden terbiyesinin bütün gençliğe mal edilmesi kovalanacaktır"¹⁰⁰⁵

CHP'nin 4. Kurultayı'nda alınan kararla "gençlik örgütü" projesi, Parti Programı'na dahil edilmiştir. Programın 50. maddesinde bu hususta şu ifadelere yer verilmiştir:

"Türk gençliği, onu temiz bir ahlâk, yüksek bir yurd ve devrim aşkı için toplayacak ulusal bir örgüte bağlanacaktır. Bütün Türk gençliğine şevk ve sıhhatlerini, nefse ve ulusa inanlarını besleyecek beden eğitimi verilecek ve gençlik, devrimi ve bütün erginlik şartları ile yurdu korumayı en üstün ödev tanıyan ve onları, bu ödev uğrunda bütün varlıklarını vermeğe hazır tutan bir düşünüşle, yetiştirilecektir.

Bu ana eğitimin tam sonuç vermesi için Türk gençliğinin, bir yandan düşünme, karar verme ve girişim alma gibi yüksek başarı kuvvetleri geliştirilecek ve öte yandan, gençlik, onu her zorlu işin başarılmasında tek unsur olan sıkı disiplinin etkisi altında çalıştırılacaktır"¹⁰⁰⁶

Programda yer alan bu madde hayata geçirilememiştir. Zira Hasan Rıza Soyak'ın aktardığına göre, üniformalı bir gençlik örgütü kurulmasını öngören bu program, Almanya ve İtalya'daki rejimden etkilenen Recep Peker tarafından kaleme alınmış ve Mustafa Kemal Atatürk "İsmet Paşa, Recep'in marifeti olan o saçmaları okumadan imza etmiş... Neyse herşey olduğu gibi kalacak" demiştir.¹⁰⁰⁷ Böylece "gençlik örgütü" kağıt üzerinde kalmış bir projeye dönüştürülmüştür. Bu gelişme, 1920'li yıllardan itibaren gündemi meşgul eden "gençlik örgütü projesi"nin arzu edilen sonucu vermeyeceğini göstermiştir.

3.3. CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK GENÇLİĞİNİN DÜŞÜNSEL ALTYAPISI

¹⁰⁰⁵ Demirci, a.g.m., s. 70.

¹⁰⁰⁶ C.H.P. Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s.s. 41 – 42.

¹⁰⁰⁷ Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, 1. Cilt, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., İstanbul, 1973, s.s. 57 – 59.

Cumhuriyet Dönemi Türk gençliğinin düşünsel altyapısında hem dışsal hem de içsel etki dikkat çekmektedir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde beslenen düşünsel kaynak ile Cumhuriyet Dönemi'nin fikrî altyapısını oluşturan kaynak, büyük ölçüde aynıdır. Buna göre Cumhuriyet Dönemi'nde gençliğin hem Batı hem de Doğu menşeli düşüncelerden beslendiği söylenebilir. Ayrıca I. Meşrutiyet sürecinde doğup, II. Meşrutiyet sürecinde gelişen “birikim” de düşünsel bir miras olarak Cumhuriyet Dönemi gençliğine devredilmiştir. Bütün bunların bileşkesi olan “Kemalizm” ise bu dönemde gençliğin düşünsel altyapısını şekillendiren bir rehber olarak belirmiştir.

3.3.1. Batılı Fikirlerin Etkisi

Türkiye’de gençler 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren düşünsel olarak Batılı fikirlerin etkisi altına girmiştir. Bu etki, “Kurtuluş”un ardından devam etmiş olan çağdaşlaşma hamlelerinde gözle görülür hale gelmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde yeni neslin söz konusu hamleleri yaşatma ve geliştirme misyonuyla yetiştirilmesi, Batılı fikirlerin gençler üzerindeki etkisini büsbütün arttırmıştır. Ancak Batılı fikirlerin gençler üzerindeki etkisini algılayabilmek için Cumhuriyet Dönemi'nin hâkim paradigmasına hangi açılardan ve ne derecede etki ettiğini gözlemlemekte fayda vardır.

Alman romantizminin oluşumunda önemli bir yeri bulunan Immanuel Kant ile Fransız İhtilali'ne yol açan ana karakterlerden birisi olan Jean Jacques Rousseau'nun görüşleri, Cumhuriyet Dönemi'nin düşünsel şekillenmesinde önemli bir rol oynamışlardır.

Kant'ın erdeme ve özgürlüğe ulaşmak amacıyla geliştirdiği “özgür irade” formülü, kendi kaderini tayin eden bireyi “evrenin merkezi” haline getirmiştir. Bu formül, Jean Jacques Rousseau'nun ideal devlet arayışının bir ürünü olan “Toplum Sözleşmesi”nin de yardımıyla, toplumlara uygulandığında “evrenin merkezi”ne kendi kaderini tayin eden (self-determination) toplumlar yerleşmiştir. Dolayısıyla 20. yüzyıl dünyasında “kendi kaderini tayin etme hakkı” en yüce değer, özerk iradeyi yansıtan “Cumhuriyet” ise en geçerli yönetim şekli olmuştur.¹⁰⁰⁸

Toplumsal eşitsizliğin siyasal eşitsizlikten ayrı tutulamayacağını öne süren Rousseau, “genel irade”yi esas almış ve “genel iradeden çıkan her özgün eylem sonucunda ortaya çıkan yükümlülükler ya da fırsatlar açısından yurttaşlar eşittir”

¹⁰⁰⁸ Özkırmı, a.g.e., s.s. 30 – 31.

düsturunu ön plana çıkarmıştır.¹⁰⁰⁹ Böylece yeni Türkiye'nin temel taşlarından birisi olan “Cumhuriyet” anlayışının temel parametrelerini ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin 1 Aralık 1921 tarihli oturumunda yaptığı konuşmada Jean Jacques Rousseau'dan etkilendiğini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Düşünmüşler ve nasıl yapayım da bu kuvve-i müstebidde o irade-i ictimaiye ve milliyenin dununda kalabilsin, yahut sıfıra müncer olabilsin, diyorlar ve buna muvaffak olamamak yüzünden büyük ve derin bir ıstırap duyuyorlar.

Jean Jacques Rousseau'yu baştan nihayete kadar okuyunuz. Ben okuduğum vakit, hakikat olduğuna kail olduğum bu kitap sahibinde iki esas gördüm. Birisi bu ıstırap, diğeri bir cinnettir. Merak ettim. Ahval-i hususiyetini tetkik ettim, anladım ki: hakikaten bu adam mecnun idi. Ve hal-i cinnette bu eserini yazmıştır. Binaenaleyh: çok ve çok istinat ettiğimiz bu nazariye böyle bir dimağın mahsulüdür”¹⁰¹⁰

Cumhuriyet Dönemi'nde yaşanan gelişmelerin düşünsel arka planı Rousseau'nun ortaya koyduğu “değer”e ve yönetim şekline dayanmıştır. Bununla birlikte II. Meşrutiyet'in dayandığı temel esasların ilhamını veren Montesquieu'nun “somut birey”e, “hürriyet”e ve “kuvvetler ayrılığı”na verdiği önem,¹⁰¹¹ Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir.

Görüldüğü üzere Aydınlanma Çağı'nın önemli karakterleri ve siyasal gelişmeleri, yalnızca I. Meşrutiyet Dönemi ile II. Meşrutiyet Dönemi'ne değil, Cumhuriyet Dönemi'ne de ışık tutmuştur. Dolayısıyla Cumhuriyet Türkiye'sinin düşünsel kökenlerini Aydınlanma Çağı'nda aramak pek yanlış bir tutum olmayacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, 7 Mart 1928 tarihinde Le Matin gazetesinde çıkan demecinde, Fransız İhtilali'nin Türkiye üzerindeki etkisine vurgu yaparak şöyle demiştir:

“Fransız İhtilali tüm dünyaya özgürlük ruhunu üfledi ve tüm dünyayı güneş gibi aydınlattı. Bu açıdan halen kaynak olmayı sürdürmektedir; ancak o günden bu yana insanlık büyük bir ilerleme gösterdi. Yüzyıl gerideki Türk demokrasisi, ihtilalin açtığı yolu izlemiş, fakat kendine özgü karakteri ile geliştirdi. Her ulus devrimini, sosyal ortamının sürekliliğine, içsel durumuna ve bu devrimin gerçekleştiği döneme göre yapar”¹⁰¹²

¹⁰⁰⁹ Carnoy, a.g.e. s. 40.

¹⁰¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, D. 1, C. 14, B. 120, (01 Aralık 1337/01 Aralık 1921), s. 440.

¹⁰¹¹ Bahar Arslan, “II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet (1908 – 1923) Tarihsel, İdeolojik ve Olgusal Bir Karşılaştırma”, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2016, s.s. 67 – 68.

¹⁰¹² “Un entretien á Angora avec Mustapha Kemal”, Le Matin, S. 16058, (7 Mars (Mart) 1928), s. 1.

Mustafa Kemal Paşa'nın ifadelerinde özellikle "yüzyıl gerideki Türk demokrasisi, ihtilalin açtığı yolu izlemiş, fakat kendine özgü karakteri ile geliştirdi. Her ulus devrimini, sosyal ortamının sürekliliğine, içsel durumuna ve bu devrimin gerçekleştiği döneme göre yapar" sözü dikkate değerdir. Zira bu sözler, "en büyük devrim" olarak kabul edilen Cumhuriyet'in ve onu takip eden gelişmelerin basit bir "iktibas" ürünü olmadıklarını göstermektedir. Hatta Batılı fikirleri Türk toplumuna adapte etme ve deyim yerindeyse Türklere özgü hale getirme çabasını yansıtmaktadır.

Bununla birlikte İstiklâl Mahkemesi Savcısı Necip Ali (Küçük) Bey'in "Binaenaleyh, Avrupa medeniyetinin umumî telkinatından hiçbir vakit ayrılamaz. Türkiye Cumhuriyeti, Garp medeniyeti zümresinden bir adım geri kalmayı arzu etmediği gibi, ileri gitmek de istemez"¹⁰¹³ şeklindeki sözleri de Batılı fikirlerin Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si üzerindeki etkisini göstermektedir.

Bu durum, yalnızca Batılı fikirler için değil, Doğu'dan gelen fikirler için de geçerlidir. Çarlık Rusya'sında doğmuş olan narodnizmin bir yansıması olarak görülebilecek olan "halkçılık" fikrinin Cumhuriyet Dönemi'ne hâkim olan formunda Ziya Gökalp'in büyük katkısı olmuştur.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin düşünsel ortamına şekil veren tüm farklı görüşleri bir araya getirerek, bunları "halkçı" görüş etrafında birleştiren Gökalp, Durkheim sosyolojisinin de yardımıyla "tesanütçülük" de denilen, solidarist bir model inşa etmiştir.¹⁰¹⁴ Dayanışmayı esas alan bu model, Cumhuriyet Dönemi'nin ruhunu oluşturan "halkçılık" ilkesine de hayat vermiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nin önemli paradigmalarından bir tanesi olan "laiklik" de kökenini Fransız İhtilali'nden almıştır. İhtilalin yaydığı "seküler" anlayış kadar ketum bir tutum olmasa da Türkiye'deki laikleşme hamleleri de "radikal" bir nitelik taşımaktadır. "Hilafet" ve "Şeriye ve Evkaf Vekaleti"nin kaldırılması, takvim, saat, ölçü ve ağırlık birimlerinde Batılı uygulamalara göre düzenleme yapılması ve nihayetinde "Türkiye'nin dini İslam'dır" ifadesinin anayasadan çıkarılması, 1920'li yılların Türkiye'si için radikal denilecek gelişmelerdir.

Fransız İhtilali'nin Cumhuriyet Dönemi'nin siyasal ve düşünsel hayatı üzerinde bu denli etkili olması, kimi akademisyen ve düşünürlerin, Tek Parti Dönemi'nde kurulan sistem ile Fransa'daki Jakobenzim arasında ilişki kurmasına

¹⁰¹³ Aclan Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, 5.b., Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2009, s. 145

¹⁰¹⁴ Berkes, *Batıcılık, Ulus...*, s. 103.

neden olmuştur. Kemalistleri, Jakobenlerle karşılaştıran Timur, Kemalizm ile Jakobenezim arasındaki benzerlikler ve farklılıklar hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

"Kemalistler de Jakobenler gibi uluslarının yaratıcısı olmuşlar ve paradoksal bir biçimde bir demokratik diktatörlük uygulamışlardır. Rejimin şiddete başvurmasına rağmen, hukuken iktidar tekeline sahip bir hanedanı tasfiye ettikleri için toplumsal açıdan demokratik bir işlev görmüşlerdir. Ne var ki toplumların, kendi çağlarıyla orantılı olarak, gelişme düzeyleri farklıydı. Fransız Jakobenlerinin arkasında Aydınlanma düşüncesinin birikimi ve evrensel ilkeleri vardı. Kemalist Jakobenlerin arkasındaki siyasal ve kültürel miras ise yarı-sömürge konumunda ve işgal altında bir ülke ile şoven bir Türkçülüktü"¹⁰¹⁵

Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme yolunda attığı adımlar, Batılı düşünce sisteminin örnek alındığını göstermektedir. Bu düşüncelerin gençler üzerindeki etkisi ise çoğunlukla eğitim yoluyla gerçekleşmiştir. Özellikle eğitim – öğretim sisteminde yaşanan gelişmeler, harf devriminin gerçekleştirilmesi ve üniversite reformunun yapılması bu hususta dikkate değer örneklerden bir kaçıdır. Bununla birlikte yurt dışına öğrenci gönderilmesi ve Hitler'in zulmünden kaçan akademisyenlerin Türkiye'ye çağrılarak yeni nesle Batılı eğitim tarzı hususunda fırsat yaratılması, Batılı fikirlerin Türkiye'ye girişini hem kolaylaştırmış hem de hızlandırmıştır.

Ancak 1930'lu yılların uluslararası konjonktürü Batı'dan yalnızca medenî fikirlerin değil, siyasî fikirlerin akışını da hızlandırmıştır. Örneğin Musollini İtalya'sı ile Hitler Almanya'sının aşırı milliyetçi fikirleri Türk gençliği arasında hızlı ve etkili bir şekilde yayılmıştır. Bu yayılış, bir yandan Doğu'dan gelen sosyalist akımın karşısına geçerek gelecekte yaşanacak olan siyasî çatışmada milliyetçiliği bir cephe haline getirirken, öte yandan Türkiye'de var olan "milliyetçilik" algısında da dikotomiye yol açmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin yüzünü Batı'ya dönmesiyle birlikte, ABD'nin başını çektiği liberalizm Türk Düşünce Hayatı'na hâkim olmaya başlamıştır.

3.3.2. Sosyalizmin Yansıması

Türk siyasetinde kavramsal olarak ilk kez 25 Mayıs 1909'da, "Tatil-i İşgal" (Grev) Yasası'nın tartışılmasıyla gündeme gelen ve bundan sonra da zaman zaman meclis kürsüsünde dillendirilen¹⁰¹⁶ sosyalizm, Mütareke Dönemi'nde Türk gençliği arasında önemli ölçüde taraftar bulmuştur.

¹⁰¹⁵ Timur, *Sürüden Ayrı...*, s.s. 143 – 144.

¹⁰¹⁶ T. Zafer Tunaya, "İkinci Meşrutiyet'in Siyasal Hayatımızdaki Yeri", **Türk Parlamentoculuğunun**

Hüseyin Hilmi Bey'in 15 Mayıs 1910'da¹⁰¹⁷ Türkiye'nin ilk sosyalist partisi olan "*Osmanlı Sosyalist Fırkası*"nı kurmasıyla örgütlenme deneyimini yaşayan sosyalist hareket, Mütareke Dönemi'nde bir hayli canlanmıştır.

Bu dönemde özellikle eğitim için Almanya'ya gitmiş olan öğrenciler arasında sosyalist fikirler daha hızlı yayılmıştır. Nitekim Berlin'de yaşayan Türk gençleri, 1 Mayıs 1919'da Kurtuluş dergisinin ilk sayısını yayımlayarak sosyalist fikirlerin yayılması için somut bir çalışma başlatmışlardır.¹⁰¹⁸ Kurtuluş dergisinin yayın hayatına başlaması, Türkiye'deki sosyalist hareket açısından bir kilometre taşı niteliği taşımaktadır.

Alman komünist hareketi olan Spartakistlerden etkilenen bu ekip,¹⁰¹⁹ 20 Eylül 1919'da Namık İsmail'in liderliğinde kurulan ve genel sekreterliğini Şefik Hüsnü (Değmer) Bey'in üstlendiği Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın nüvesini oluşturmuştur.

Bu arada I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru yaklaşılırken, Türkiye'de Avrupaî mahiyette sosyalist doktrine sahip ilk fırka kurulmuştur. 6 Ocak 1918'den itibaren İstanbul'da faaliyete geçen ve "*Sosyal Demokrat Fırkası*" adını taşıyan bu fırka, her ne kadar 1919 seçimlerine katılmamışsa da II. Enternasyonal'e bağlı olarak çalışmalarını sürdürmüştür.¹⁰²⁰

Sosyal Demokrat Fırkası'nı 1919 yılının Şubat'ında kurulan ve Mütareke Dönemi'nin ilk sosyalist partisi olan Türkiye Sosyalist Fırkası izlemiştir.¹⁰²¹ Daha önceki sosyalist fırkalara nazaran daha programlı ve bilinçli bir profil çizen¹⁰²² Türkiye Sosyalist Fırkası'nın kadrosunda gençler önemli bir yer tutmuşlardır. İsviçre'deki eğitimini yeni tamamlamış olan gençlerden Mustafa Fazıl (Çun) Bey genel sekreterlik görevini üstlenirken, fırkanın yönetiminde yine İsviçre'de hukuk öğrenimi görmüş Mehmet Ali (Bilgişin), Hasan Sadi (Birkök), üniversite öğrencisi B. Mercanî gibi isimler bulunmuşlardır.¹⁰²³ 23 Mayıs – 6 Haziran 1920 tarihlerinde

İlk Yüzyılı 1876 – 1976, Haz. Siyasi İlimler Türk Derneği, Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayii, Ankara, 1976, s. 101.

¹⁰¹⁷ Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, 2.b., İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2002, s. 72.

¹⁰¹⁸ Sarıhan, **a.g.e.**, s. 55.

¹⁰¹⁹ Fethi Tevetoğlu, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910 – 1960)**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1967, s. 83.

¹⁰²⁰ **A.g.e.**, s. 66.

¹⁰²¹ Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1928 – 1925)**, 3.b., Bilgi Yay., İstanbul, 1978, s. 70.

¹⁰²² **A.g.e.**, s.s. 71 – 72.

¹⁰²³ Münir Süleyman Çapanoğlu, **Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi**, Pınar Yay., İstanbul, 1964, s.s. 61 – 62.

tramvay şirketi işçileri tarafından gerçekleştirilen greve öncülük eden bu fırka, Mütareke Dönemi'nin sonunda İstanbul'un Ankara Hükümeti tarafından teslim alınmasının ardından faaliyetlerine son vermiştir.

1919 yılının Aralık ayında gerçekleştirilen seçimlere Ethem Nejat, Mehmet Vehbi ve Tophane Fabrikası ustalarından olan Süleyman Usta gibi sosyalistlerin katılması,¹⁰²⁴ Türkiye'deki sosyalist hareket açısından önemli bir dönemeç olmuştur. Zira her ne kadar bir başarı elde edememişlerse de Türk siyasetinde sosyalizmi bir alternatif olarak seçmene sunarak, kendi düşünceleri açısından önemli bir misyonu yerine getirmişlerdir.

Özellikle 1920 yılı sosyalist fikirlerin en hareketli olduğu dönem olarak dikkat çekmiştir. Öyle ki altı ay içerisinde beş sosyalist fırka birden kurulmuştur. Buna göre 14 Temmuz 1920 tarihinde yasadışı Türkiye Komünist Partisi, 11 Ağustos 1920'de Hüseyin Hilmi'nin öncülüğünde Amele Fırkası, 10 Eylül 1920'de Mustafa Suphi'nin liderliğinde Bakü'de bir başka Türkiye Komünist Partisi kurulmuştur. Ayrıca 18 Ekim 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dahilinde Türkiye Komünist Fırkası oluşturulurken, 7 Aralık 1920'de ise Türkiye Halk İştirâkiyun Fırkası hayata geçirilmiştir.¹⁰²⁵

Kurtuluş Savaşı'nın sonlarına doğru Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası¹⁰²⁶ ve Müstakil Sosyalist Fırkası gibi sol düşünceli siyasî oluşumlar ortaya çıkmışsa da etkili olamamışlardır.¹⁰²⁷

Mütareke Dönemi'nde sol düşünce, gençler arasında örgüt kurabilecek sayıda taraftar bulmuştur. Bunun en somut göstergesi, Türkiye Komünist Gençler Birliği (TKGB) olmuştur. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinin ardından Şefik Hüsnü'nün girişimleriyle kurulan İstanbul Komünist Grubu tarafından faaliyete geçirilen bu birlik, çoğunlukla Rusya ve Bulgaristan'dan gelen gazete, broşür ve kitapların dağıtım görevini üstlenmiş ve propaganda yoluyla üye sayısını arttırmaya çalışmıştır. Tamer, TKGB'nin ilk üyelerinin Hamdi Berber oğlu Mahmut, Kadı Osman Efendizâde Mehmet Salih, Hikmet kızısı Münire, Mehmet Rüşdi oğlu Hilmi ve Mehmet Adil oğlu Yusuf Kemal olduğunu ifade etmiştir.¹⁰²⁸ Tunçay ise bu isimlere Ali Cevdet Bey,

¹⁰²⁴ Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 106.

¹⁰²⁵ **A.g.e.**, s. 184.

¹⁰²⁶ 1923'te adını Türkiye İşçi Fırkası olarak değiştirmiştir.

¹⁰²⁷ Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.s. 378 – 379.

¹⁰²⁸ Aytül Tamer, "Türkiye Komünist Gençler Birliği'nden Simalar", **Kebikeç**, S. 33, (2012), s. 324.

Hasan Ali Bey, Galip Bey, Vasıf Bey ve Samih Bey'i eklemiştir.¹⁰²⁹ Askerî tıbbiye ve sanayi mektebi öğrencileri ile işçilerden büyük ölçüde destek sağlayan birlik, başta Karadeniz olmak üzere, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde propaganda faaliyetleri yürütmüş ve SSCB güdümündeki Şark Şurası Gençler Birliği tarafından finanse edilmiştir.¹⁰³⁰

Mütareke Dönemi'nde sol düşüncenin güç kazanmasında bazı konjonktürel durumlar dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi Balkanlarda yaşanan toprak kayıplarıdır. Zira İttihatçıların merkezi olarak bilinen Balkanlar ve Trakya bölgesi, aynı zamanda sosyalist fikirlerin de beşiği olmuştur. Nitekim sosyalist hareketin öncü isimlerinden olan Mehmet Bozışık, Mihri Belli, İdris Erdinç, Komsomol Hasan, Şefik Hüsnü (Değmer), Nazım Hikmet, Hikmet Kıvılcımlı ve Reşat Fuat Baraner gibi isimler, Balkanlar – Trakya hattında doğmuş ve bu bölgenin politik ikliminde yetişmişlerdir.

Bir diğer konjonktürel durum ise işgalin getirmiş olduğu belirsizlik ve İstanbul Hükümeti – Ankara Hükümeti arasındaki ikiliktir. Söz konusu belirsizlik ve ikilik, ülkede siyaseten kaotik bir ortamın doğmasına yol açmıştır. Böylelikle Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik ilgisi artmıştır. Bu da sosyalizmin Anadolu'ya girişini kolaylaştırıcı bir etki yaratmıştır.

Ankara Hükümeti'nin, Batı'nın emperyalist güçleriyle savaşımı nedeniyle Sovyetler Birliği ile doğal bir yakınlaşma içerisine girmesi, Anadolu'daki sosyalist hareketi “*göreceli*” olarak güçlendirmiştir. Oysa “*de facto*” olarak bu durum, Sovyet Sosyalizmi ile Ankara Hükümeti'nin pragmatizmi arasındaki geçici bir işbirliğinden çok da öte bir durum değildir. Nitekim Cumhuriyet'in ilanının ardından Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki kadronun hakimiyeti bütünüyle elde etmesinin ardından sosyalist harekete yönelik tutumu, söz konusu işbirliğinin “*geçici*” bir mahiyet taşıdığı somut bir kanıttır.¹⁰³¹ Bu nedenle Anadolu Hareketi ile Sovyetler arasındaki ilişki, ancak uzaktan uzağa iyi niyet temennileri ile açıklanabilir.

Ayrıca sosyalist hareketin Türkiye'deki önderlerinden Şefik Hüsnü ve Sadrettin Celal gibi isimlerin Ankara Hükümeti'ne yakın durmaları¹⁰³² da bu dönemde sol düşünceye sempatiyle bakılmasına yol açmıştır.

¹⁰²⁹ Tunçay, **a.g.e.**, s. 328.

¹⁰³⁰ Tamer, **a.g.m.**, s. 324.

¹⁰³¹ Mütareke Dönemi, sosyalizmin Türkiye'de güç kazandığı bir süreci barındırmaktadır. Bu dönemde sosyalizmi önlemeye yönelik tek adli girişim 1921 yılında gerçekleştirilen Yeşilordu ve Halk İştirakiyun Fırkası tevkifleri olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde hükümetin mutlak iktidar haline gelmesi üzerine sosyalistlere yönelik takibatlar sıklaştırılmıştır Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.s. 156 – 199.

¹⁰³² Bunda Fransız sosyalizmini benimsemelerinin etkisi muhtemeldir. **Aydınlık Fevkalade Gençlik**

Tunçay'a göre Mütareke Dönemi'nde dış düşmana karşı girişilen mücadele, burjuva, feodal ve proleter unsurların ittifakını ve tüm sınıfların "*dayanışma*" içerisinde hareket etmesini zorunlu kılmış ve Türkiye'deki sosyalistler de bu zorunluluğa destek vermişlerdir.¹⁰³³ Bunun dışında Türk sosyalistleri, kendi aralarında da parçalı bir görünüm arz etmişlerdir. Örneğin Aydınlık dergisi taraftarları, zaman zaman Ankara Hükümeti'nin milliyetçi görüşlerini destekleyerek diğer sosyalistlerden ayrılmışlardır.¹⁰³⁴ O dönemde Aydınlık dergisi taraftarlarının önde gelen gençleri arasında yer alan Şevket Süreyya ve Vedat Nedim, 1930'lu yıllarda Kemalizm'i sosyalizm ile kombin etmeye çalışacak olan Kadro dergisinin önde gelen simaları olmuşlardır. Yine bu grup içerisinde bulunan gençlerden olan Hasan Ali (Yücel) ise Milli Eğitim Bakanlığı görevine getirilmiştir.

Lenin'in ölümünün ardından Sovyet Rusya'nın başına Stalin'in geçmesi, politik düşünce konusunda köklü bir değişim yaratmıştır. Lenin Dönemi'nde burjuvazinin baskı aleti haline getirilerek, bir sınıfın diğer sınıflar üzerindeki hakimiyetini korumak amacıyla kurulmuş olan "*devlet*"in yok edilmesi düşüncesi, Stalin ile birlikte yerini "*iç ve dış engeller ortadan kalkmadığı ve bütün direnenler ortadan kalkmadığı sürece, devletin muhafazasının gerekliliği*" düşüncesine bırakmıştır. Yani Mosca'nın deyiimiyle "*devlet sömürme aleti iken, yok etme aleti mertebesine yükselmiştir.*"¹⁰³⁵ Bu, zaman içerisinde Türkiye'deki sosyalist fikirlerin çeşitlenmesine ve sosyalistler arasındaki ayrışmaların artmasına yol açmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra yayın faaliyetlerini sürdüren sosyalistler, gençlere büyük önem vermişler ve onları sınıfsal özelliklere göre tasnif ederek dikkat çekici tahlillerde bulunmuşlardır. Örneğin Ahmet Tevfik, gençleri "*burjuva gençliği*", "*proletarya gençliği*" ve "*münevver gençlik*" olarak tasnif ederken,¹⁰³⁶ Muammer Bey ise Türkiye koşullarına daha uygun bir yaklaşımla "*köylü gençlik*", "*işçi gençlik*" ve "*münevver gençlik*" söylemini kullanmıştır.¹⁰³⁷

Nüshası, Haz. Atilla Türk, 2.b., Odak Yay., İstanbul, 1976, s. 43.

¹⁰³³ Tunçay, **a.g.e.**, s. 378.

¹⁰³⁴ 17 Haziran – 8 Temmuz 1924 tarihlerinde toplanan Komüntern'in 5. Kongresi'nde "*Aydınlık*" çevresinin bu tutumu eleştirilmiştir. Özellikle Ukrayna delegesi Manulski, "*Aydınlık*" çevresinin 2. Enternasyonal'in "*sosyalist vatanseverlik*" ideolojisine meylettğini söylemiştir. Sayılğan, **a.g.e.**, s. 145.

¹⁰³⁵ Mosca, **a.g.e.**, s. 314.

¹⁰³⁶ Ahmet Tevfik, "Türk gençliğinin sınıflı mevkii", **Aydınlık – Fevkalâde Gençlik Nüshası**, 2.b., Odak Yay., Ankara, 1976, s.s. 109 – 110.

¹⁰³⁷ Muammer, "Köylü Gençliği", **Aydınlık – Fevkalâde Gençlik Nüshası**, 2.b., Odak Yay., Ankara, 1976, s. 121.

Bu değerlendirmeler, her ne kadar Cumhuriyet Dönemi için erken bir sınıflandırma olsa da en azından bir “*ideal*”i ortaya koyması bakımından önemlidir.

1923 Mayıs’ında Kurtuluş ve Aydınlik grubuna yönelik başlatılan girişimlerle birlikte hükümet, sosyalistlere karşı etkin bir mücadele politikası yürütmeye başlamıştır. Bu mücadelede gözaltına alınanlar ve tutuklananlar arasında çok sayıda gencin (ki bunların birçoğu da öğrencidir) bulunması, sosyalizmin gençler arasında yayılma eğilimi gösterdiğini ortaya koymuştur.¹⁰³⁸

Şeyh Sait Ayaklanması’nın ardından çıkarılan Takrir-i Sükun Yasası, ülkede olağanüstü hal ilan edilmesine yol açmıştır. Bu durum, yalnızca ayaklanmaya sebep olanların değil, sosyalistlerin faaliyetlerinin durdurulmasına da neden olmuştur. Özellikle 1925 yılındaki tutuklamalardan sonra gerek Stalin’in hükümlanlığı altına giren sosyalizmin yapısal değişikliğe uğraması, gerekse Türk Siyasi Tarihi’nin yeni bir sürece evrilmesi, Tunçay’ın deyimiyle Türkiye’deki sosyalistleri yasallığın dışına itmiştir.¹⁰³⁹ Böylelikle Türk sosyalistleri için yeni bir süreç başlamıştır.

Şefik Hüsnü’nün ifadelerine göre TKP ilk aşamada iktidara karşı direnebileceğini düşünmüş, hatta Aydınlik ve Orak-Çekiç gazetelerinin kapatılmasının ardından Bursa’daki Yoldaş’ı kullanmaya başlamıştır. Ayrıca birçok komünistin tutuklanmasına karşın yarı-yasal da olsa faaliyetlerini devam ettirmeye çalışmıştır. Ancak tutuklanalara verilen cezaî yaptırımların ağırlığı, bu yöndeki faaliyetleri oldukça güçleştirmiştir. Nihayetinde 1925 yılının Ekim ayında parti içi yazışmaların polisin eline geçmesi, örgütün ağır bir darbe yemesine yol açmıştır.¹⁰⁴⁰

1925 Tevkifatı’ndan kaçanlar, 1926 yılında Viyana Konferansı’nda bir araya gelmişlerdir.

Bu arada Komüntern’in emirleri dışında hareket etmek isteyen Vedat Nedim (Tör) Bey’in genel sekreterliğinde TKP’nin yeniden faaliyete geçirilmesi düşünülmüştür. Ancak Vedat Nedim’in Komüntern’den ayrı hareket etmek istemesi, TKP içinde keskin bir bölünmeye yol açmıştır.¹⁰⁴¹ Vedat Nedim, Komüntern’e bağlı olarak yeni bir oluşuma öncülük eden Şefik Hüsnü tarafından harekettten tasfiye edilince, yeni oluşan illegal yapıyı polise ihbar etmiştir. Bu ihbar, Türkiye’deki

¹⁰³⁸ 1925 yılında tutuklanan gençler arasında Şevket Süreyya Bey, sanayi mektebi öğrencisi Şevki Bey ile tıbbiye öğrencileri Mümtaz, Haydar, Neşati ve Hikmet (Kıvılcımlı) Beyler de yer almışlardır. Tunçay, **a.g.e.**, s. 371.

¹⁰³⁹ Tunçay, **a.g.e.**, s. 374.

¹⁰⁴⁰ Mete Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar II (1925 – 1936)**, BDS Yay., İstanbul, 1991, s. 21.

¹⁰⁴¹ Sayılğan, **a.g.e.**, s. 149.

komünistlerin keşmekeşlik içerisine girmesine neden olurken, 1939 yılında Şefik Hüsnü'nün yeniden Türkiye'ye dönmesine kadar sürecek olan “*Romantik Dönem*”in başlangıcını teşkil etmiştir.¹⁰⁴²

1923 – 1945 yılları arasında sosyalistlere yönelik sürdürülen şu takibatlar, Cumhuriyet hükümetlerinin sosyalistlere yönelik mücadelelerini somutlaştırmıştır:

1 – 1923 Gizli Komünist Partisi tevkifleri.

2 – 1925 Gizli Komünist Partisi tevkifleri.

3 – 1927 Gizli Komünist Partisi tevkifleri.

4 – 1929 Gizli Komünist Partisi tevkifleri. (Muhtelif şehirlerde beyannâme dağıtımından dolayı)

5 – 1930 Gizli Komünist Partisi tevkifleri. (Muhtelif şehirlerde beyannâme dağıtımından dolayı)

6 – 1931 Gizli Komünist Partisi tevkifleri. (Beyannâme dağıtımından dolayı)

7 – 1932 Gizli Komünist Partisi tevkifleri. (Muhtelif şehirlerde beyannâme dağıtımından dolayı)

8 – 1933 basın yoluyla yapılan komünizm propagandası ve TKP faaliyetleri hakkında tevkifler.

9 – 1934 yılında Bursa Lisesi ve İstanbul Erkek Lisesi'nde meydana gelen olaylar nedeniyle gerçekleştirilen tevkifler.

10 – 1935 yılında İstanbul, Ankara ve İzmir gibi kentlerde 1 Mayıs beyannâmesi dağıtılması nedeniyle gerçekleştirilen tevkifler.

11 – 1936'da Gizli Türkiye Komünist Partisi hücre çalışmaları nedeniyle gerçekleştirilen tevkifler.

12 – 1937'de Gizli Türkiye Komünist Partisi hücre çalışmaları nedeniyle gerçekleştirilen tevkifler.

13 – 1938 yılında Yavuz Harp Gemisi tevkifleri.

14 – 1938'de Reşit Paşa Depo Gemisi tevkifleri.

15 – 1938 – 1939 yıllarında Deniz Harp Okulu tevkifleri.

16 – 1939'da Pınar Su Gemisi tevkifleri.

17 – 1942 (Yeni Edebiyatçılar) Olayı tevkifleri.

18 – 1944 Gizli Türkiye Komünist Partisi tevkifleri.

19 – 1944 Gizli Türkiye Komünist Partisi – İlerici Gençler Birliği tevkifleri.

¹⁰⁴² A.g.e., s.s. 169 – 200.

20 – 1945 Feshane Fabrikası Olayı tevkifleri.¹⁰⁴³

Görüldüğü üzere Cumhuriyet'in ilk yıllarında sosyalistlere yönelik tevkifatlarda 1930'lu yıllardan itibaren artış yaşanmıştır. Bu durum, Avrupa'da yükselen ve Türkiye'ye de sirayet eden milliyetçi dalgaya bağlanabilir. 1939 – 1942 yılları arasında herhangi bir takibat ya da tevkifatın olmaması ise II. Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu konjonktürel durumla açıklanabilir.

Ayrıca Cumhuriyet hükümetlerinin sosyalistlere yönelik sert tutumlarının altında yatan en önemli nedenin, bu görüşü savunanların “dış” bağlantıları olduğunu söylenebilir. Bir başka deyişle onları bu denli sıkıntıya sokan husus, “sosyalist” olmaları değil, hem onların hem de hükümetin sosyalizmi savunan ülkelerle olan ilişkileridir.

1930'lu yıllardan itibaren devletin ağırlığı hayatın her alanında daha fazla hissedilmeye başlayınca, sosyalistlerin propaganda faaliyetleri siyasî arenadan edebî arenaya doğru kaymıştır. Bu arada 1932 yılında Kadro dergisi etrafında beliren hareket, Kemalizm'i sosyalizm ile beslemeye çalışmıştır. Bu nedenle Kadro dergisinde çıkan birçok yazı, “milliyetçi” kesimin eleştirilerine hedef olmuştur. Nitekim dergi de 1934 yılında kapatılmıştır.

1930'lu ve 1940'lı yıllar, sosyalist çevrede yeni bir kuşağın doğumuna yol açmıştır. Hüsamettin Özdoğu (1902), Laz İsmail (1902), Hasan Ali Ediz (1905), Vedat Nedim Tör (1897), Nazım Hikmet (1902), Vâlâ Nurettin (1901), İsmail Hüsrev Tökin (1902), Esat Adil Müstecaplıoğlu (1904) ilk kuşak komünistlerin önde gelen genç simaları olmuşlardır. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda bunları Zeki Baştımar (1908), Mihri Belli (1915), Sevim Belli (1925), Rasuh Nuri İleri (1920) ve Vedat Türkali (1919) gibi genç isimler takip etmişlerdir.

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de yaşanan siyasal gelişmeler, sosyalist hareket üzerinde de etki yaratmıştır. Örneğin Refik Saydam'ın ölümünün ardından başbakanlığa getirilen Şükrü Saraçoğlu, sosyalistlerin etkin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Üstelik sosyalistlerin bu dönemde gençler arasında örgütlenmeye hız vermeleri, siyasî arenada hareketliliğin artmasına neden olmuştur.

Bu arada İlerici Gençler Birliği üyelerinden Tahsin Berkem¹⁰⁴⁴ ile Mihri Belli'nin¹⁰⁴⁵ 18 – 19 Mayıs 1944 gecesi Süleymaniye Camii'nin minareleri arasına

¹⁰⁴³ Tevetoğlu, a.g.e., s. 383.

¹⁰⁴⁴ Edebiyat Fakültesi öğrencisidir.

¹⁰⁴⁵ İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi asistanıdır.

“Saraçoğlu faşisttir” yazılı pankart asmaya çalışmaları sosyalistlere yönelik yeni bir takibatın başlamasına yol açmıştır. 8 Ekim 1944’te başlayan tutuklamalar kapsamında 55 kişi Sıkıyönetim Mahkemesi’ne sevk edilmiş, bunlardan 27’si serbest kalırken, 28’i çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.¹⁰⁴⁶

Bu eylemin en önemli yönü, artık Türk siyasetinde yeni ve çok daha hareketli bir sürecin başlayacağını ilk sinyallerini vermiş olmasıdır.

3.3.3. II. Meşrutiyet Dönemi’nin Düşünsel Mirası

Cumhuriyet Dönemi’nin düşünsel temellerini II. Meşrutiyet Dönemi’nden, hatta I. Meşrutiyet Dönemi’nden itibaren¹⁰⁴⁷ gözlemek mümkündür. Özellikle II. Meşrutiyet Dönemi’nin düşünsel hareketliliğinin bu husustaki etkisi yadsınamaz. Cumhuriyet Dönemi’nin kurucu kadrolarının ağırlıklı olarak İttihatçı gelenekten gelmiş olmaları da II. Meşrutiyet Dönemi ile Cumhuriyet Dönemi arasındaki düşünsel geçişkenlikte başat rol oynamıştır. Talat, Enver ve Cemal Paşaları İttihat ve Terakki’nin “birinci plan adamları” olarak nitelendiren Erden’in Mustafa Kemal Atatürk, Ali Fethi Okyar ve İsmet İnönü’yü İttihat ve Terakki’nin “ikinci plandaki adamları” olarak tanımlaması,¹⁰⁴⁸ her iki hareket arasında bir süreklilik sağlar.

Esasında hem Yeni Osmanlıların hem de Jön Türklerin “kesinlikle başarılı” olduklarını söylemek oldukça güçtür. Ancak her iki hareketin özellikle düşünsel zeminde Cumhuriyet Dönemi’nde gerçekleştirilen devrimler için ihtiyaç duyulan inisiyatifin ve ideolojik temellerin oluşumuna büyük katkı sundukları yadsınamaz.¹⁰⁴⁹ Jön Türk Hareketi, her ne kadar yanlış kavranmış veya yaptıkları eksik bulunmuşsa da yeni Türkiye Cumhuriyeti’ne giden yolu hazırlayarak¹⁰⁵⁰ büyük bir iş çıkarmıştır.

Özellikle II. Meşrutiyet’in sağlamış olduğu kısa süreli özgürlük ortamında düşünsel platformda ortaya çıkan farklı görüşler, “Cumhuriyet”i besleyen farklı kaynakların doğuşuna yol açmıştır. Bu nedenledir ki Tarık Zafer Tunaya, II. Meşrutiyet Dönemi’ni Cumhuriyet yolunda bir “siyasî laboratuvar”¹⁰⁵¹ olarak görmüştür.

¹⁰⁴⁶ Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 511.

¹⁰⁴⁷ Kasalak, **a.g.m.**, s.s. 75 – 76.

¹⁰⁴⁸ Erden, **a.g.e.**, s. 45.

¹⁰⁴⁹ Trimberger, **a.g.e.**, s.s. 102 – 103.

¹⁰⁵⁰ Lewis, **a.g.e.**, s.s. 227 – 228.

¹⁰⁵¹ Tunaya, **Türk Siy...**, s.s. 117 – 120.

Osmanlıcı Namık Kemal'in ön plana çıkardığı "vatan" kavramı, Türkçü fikir adamlarının savundukları "millilik bilinci" ve Celal Nuri'nin "Batıcı" görüşleri, Cumhuriyet Dönemi'nin temel kodlarını oluşturmuşlardır.

Cumhuriyet Dönemi Türk gençliğinin düşünsel kodlarında önemli bir yer tutan "vatan" kavramı, kökeni Namık Kemal'e kadar dayanan bir derinliğe sahiptir. Ama II. Meşrutiyet Dönemi'nin düşünsel hareketliliğinin "vatan" kavramı üzerindeki pekiştirici etkisini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Öyle ki Cumhuriyet Dönemi Türk gençliğinin "vatan" algısında "Turancı" fikirlerin dahi izi vardır. Özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra güç kazanan "Turancı" fikirlerin esasen "vatan" olgusu üzerine kurgulanmış olması, Cumhuriyet Dönemi Türk gençliğinin düşünsel kodlarına işlenmiştir. Zira "Turan" fikri, aynı zamanda elden çıkan "vatan" topraklarının "Türk toprağı" olduğunu unutturmamak ve bu durumun meşruîyetini sürdürmek gayretinin de bir yansımasıdır. Nitekim 6 Mayıs 1330 (19 Mayıs 1914)'da yeniden Meclis-i Mebusan Başkanı seçilmesi nedeniyle bir konuşma yapan Halil (Menteşe) Bey'in şu sözleri, bu iddiayı kanıtlar bir nitelik taşımaktadır:

"Başka milletler harben kaybettikleri vatan parçalarını unutmazlar. Emsal-i müstakbelenin (gelecek nesillerin) önünde onları daima canlandırırlar. Onlarla birlikte esbab-ı felaket (felaket sebepleri) de daima yaşar. Bu suretle aynı esbabın netayic-i felaketimizinden (felaketli neticelerinden) atiyi mahfuz tutarlar (korurlar). Bu kürs-ü mualladan (yüce kürsüden) milletime tavsiye ederim: Unutamamasını, hürriyet ve Meşrutiyetin mehd-i nevvârı (nurlu beşiği) olan sevgili Selânik'i, yeşil Manastır'ı, Kosova'yı İşkodra'yı, Yanya'yı bütün güzel Rumeli'yi unutmamasını tavsiye ederim.

*Muallimlerimizden, muharrirlerimizden, şairlerimizden bütün erbab-ı tefekkürümüzden (fikir adamlarımızdan) hududun öte tarafında kurtarılacak kardeşler, tahlis edilecek ecza-yı vatan (vatan parçaları) bulunduğunu, nesl-i hazır ve ensal-i atiye (bugünkü ve gelecekteki nesiller) önünde, dersleriyle, yazılarıyla, şiirleriyle bütün nüfuz-u maneviyeleriyle daima canlandırmalarını rica ederim"*¹⁰⁵²

II. Meşrutiyet Dönemi'nin gençliğe kazandırdığı en önemli olgu, "millilik bilinci" olmuştur. 1913 yılının Ağustos ayında İzmir'e giden ve buradaki gençlerden etkilenen Köprülüzâde Fuat'ın şu sözleri, gençlerin sahip olduğu "millilik bilinci"ni net bir şekilde ortaya koymuştur:

¹⁰⁵²MMZC, (İctimâ-ı Fevkalâde), İnikad: 3, C. 1, (6 Mayıs 1330), s. 23; söz konusu ifadelerin kaynağı bazı eserlerde yanlış verilmiş ve bu yanlışlık o eserleri takip edenler tarafından da sürdürülmüştür. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler – İttihat ve Terakki**, Cilt: 3, 1.b., Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s.s. 465 – 466; Sanem Yamak, "II. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2009, s. 121.

*"Milli şuur'un İzmir gençliğinde kuvvetle inkişafına şahit olduk; kalplerimiz istikbâl için büyük ümitlerle doldu"*¹⁰⁵³

Bu bilinç, Mütareke Dönemi'nde elde edilen başarıların temel dayanak noktasını teşkil etmiştir. Aynı şekilde genç Cumhuriyet'in inşa sürecinde gerçekleştirilen köklü değişikliklerin altında da bu bilinç yatmaktadır.

Jön Türklerin Yeni Osmanlı Hareketi'ne mensup isimleri yücelterek düşünsel dayanaklarını sağlamlaştırma gayretleri, Cumhuriyet Dönemi'nde de görülmüştür. Cumhuriyet Dönemi'nde ihtilalci ve milliyetçi fikrin tarihsel kökeni, tıpkı II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki gibi, Ali Suavi'ye dayandırılmıştır. Öyle ki Ali Suavi, Cumhuriyet Dönemi'nin ideal neslinin yetiştirilmesinde romantik bir karakter olarak ön plana çıkarılmıştır.

Daha önce de değinildiği gibi Ali Suavi'yi "*ilk Türkçü*", "*ilk Türkçeci*" ilan eden Falih Rıfki Atay, O'nu, yeni nesle Batı'daki ihtilallerde görülen halk adamı tipine Türkler arasında uyan tek fikir adamı olarak tanıtmıştır.¹⁰⁵⁴

Son olarak I. Meşrutiyet Dönemi ile II. Meşrutiyet Dönemi'nden edindiği düşünsel mirasları geliştirerek ve dönüştürerek "*devrim*" niteliği kazanan Cumhuriyet'in, murisleri ile arasında temel bir farka dikkat çekmektedir.

Yeni Osmanlılarda Batılılaşmak ana amaç iken, İttihatçılarda bu amaca "*Turan*" da eklenmiştir. Her iki amacın da kitleleri harekete geçirici özellikleri haiz oldukları yadsınmaz. Nitekim Mütareke Dönemi'nde "*Turan*" fikrinin "*ulus milliyetçiliği*"ne evrilmesinin ardından, her iki amaç da araçsallaştırılarak yeni Türkiye'nin ana argümanları haline getirilmişlerdir. "*Bağımsızlık*", "*milli hâkimiyet*" ve "*muasır medeniyetler seviyesi*", Cumhuriyet Dönemi'nin yeni amaçları olarak ön plana çıkmışlardır.

3.3.4. Gençliğin Yeni Rehberi: Kemalizm

Kemalizm, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin hâkim paradigması olmuştur. Hatta bu hâkimiyet "*hegemonik*" bir karakter taşımıştır. Taha Parla, bu karakteri "*Kemalizmden başka izm yoktur; öteki bütün izm'ler yabancı ve zararlıdır*"¹⁰⁵⁵ önermesi ile açıklamaya çalışmıştır. Levent Köker ise Kemalizm'in bu niteliğini

¹⁰⁵³ Köprülüzâde Fuat, "Necati'ye Ait Bazı Hatıralar", **Hayat**, C. 5, S. 111, (10 Kânunisani/Ocak 1929), s. 6.

¹⁰⁵⁴ Atay, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁰⁵⁵ Taha Parla, "Kemalizm Türk Aydınlanması mı?", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Kemalizm**, Cilt 2, 6.b., İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 313

modern ulus-devletlerin ortak özelliği olarak görmüştür.¹⁰⁵⁶ "Tebaa" olarak yaşamaya alıştırılmış bir toplumun devlet eliyle "birey" olduğuna inandırılma çabasını yansıtan bu paradigma, kendisini Cumhuriyet ile özdeşleştirerek meşru kılmıştır. Dolayısıyla "Cumhuriyetçi" olarak yetiştirilmek istenen nesil, aynı zamanda "Kemalist" felsefeye tabi kılınmıştır.

Kemalizm, gelişme için toplumun farklı organlardan ibaret bir organizma gibi çalışması gerektiğine inanan¹⁰⁵⁷ solidarist korporatist bir yapıya dayanmaktadır. Faşizmle özdeşleşmiş korporatizmin Kemalizm'de de görülüyor olması, bu akımın "faşizm" ile ilişkilendirilmesine yol açmıştır. Ancak Kemalist korporatizmin faşizmdeki gibi "sınıf kavgasına son verme"yi değil, "sınıfların birbirleriyle dayanışması"nı hedeflemiş olması, önemli bir ayırım noktasıdır. CHF'nin ekonomi politikalarının esasını ifade etmek amacıyla kullanılan şu ifadeler, aynı zamanda Kemalizm'in solidarist korporatist yapısını da gözler önüne sermektedir:

*"Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, fakat ferdî ve içtimaî hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esaslı prensiplerimizdendir"*¹⁰⁵⁸

Kemalizm, siyasal açıdan da "toplumsal korporatizm" in izlerini taşımıştır. İlerici karaktere sahip, insancıl yönü ağır basan bu sistemde güçlü bir devlet mekanizmasının varlığı olmazsa olmazdır.¹⁰⁵⁹

Kurtuluş Savaşı'nın buhranlı ortamından mülhem, kendisini, "tam bağımsızlık" ve "milli egemenlik" kavramları üzerine konumlandıran Kemalizm, Cumhuriyet Dönemi ile önceki dönemler arasındaki bağ ekseninde tartışılmalıdır. Kimileri Kemalizm'i, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan modernleşme sürecinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan Cumhuriyet'in ana fikir akımı olarak değerlendirmekte ve Cumhuriyet Dönemi ile önceki dönemler arasında bir "süreklilik" bağı kurmaktadır. Örneğin Aykut Kansu, 1908 – 1918 yılları arasındaki Türkiye'yle 1923 sonrası Türkiye arasında ciddi bir karşılaştırma yapıldığında arada kökten farklılıklar görülmediğini belirterek iki dönem arasında bir "süreklilik" olduğunu ima etmiştir.¹⁰⁶⁰

¹⁰⁵⁶ Levent Köker, "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Kemalizm, Cilt 2**, 6.b., İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 98.

¹⁰⁵⁷ Vehbi Bayhan, "Türkiye'de Gençlik Sosyolojisi Çalışmaları", **Sosyoloji Konferansları**, S. 52, (2015), s. 364.

¹⁰⁵⁸ **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası – Türkiye'de 10 Yıl, Cumhuriyet Hayatı (1923 – 1933)**, İstanbul, 1933, s. 193.

¹⁰⁵⁹ Carnoy, **a.g.e.**, s. 311.

¹⁰⁶⁰ Kansu, **a.g.e.**, s. 19.

Kimileri ise bu fikrin aksine Kemalizm'i bir "kopuş" olarak yorumlamıştır. Mevlüt Bozdemir de bunlardan birisidir. Bozdemir, Kemalizm'in kendinden önceki düşünsel ve politik akımlara göre keskin bir uygarlık kopmasını simgelediğinden söz etmiştir. Ayrıca "Osmanlılık" ile "Cumhuriyetçilik" in ideolojik düzlemde uzlaşmaz bir dilemma yarattığını belirtmiştir.¹⁰⁶¹

Kemalizm'in yeni bir rehber olarak belirmesinde gençliğin önemli bir yeri vardır. Zira gençlik, aynı zamanda "gelecek" anlamına da gelmiştir. Nitekim Berkes'e göre "Atatürk, açtığı çağın getireceği sayısız siyasal, ekonomik, toplumsal sorunları çözmüş olmak iddiasına kalkışmamıştır. O, geleceğin kuşaklarına çağdaş dünya çerçevesi içinde, geleceğin bütün özgürlük kapılarını açan bir miras bırakıp gitmiştir."¹⁰⁶²

Özellikle yüksekokullarda öğrenim gören gençlerin, Kemalizm'in özünü oluşturan Cumhuriyet'e ve devrimlere sahip çıkma gayreti içerisinde oldukları söylenebilir. Şeyh Sait Ayaklanması'nın meydana gelmesinden sonra toplanan Darü'l-fünun öğrencileri, 15 Mart 1925 tarihinde toplantı yaparak özellikle dominant gelenekselliğin hâkim olduğu kırsal kesimlerde köylülere demokrasiyi anlatmak ve hilafet – saltanat anlayışının içyüzünü ortaya çıkarmak üzere "tenvir (aydınlatma) ve irşad (doğru yolu gösterme) heyetleri" kurmaya karar vermişlerdir.¹⁰⁶³ Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya şu telgrafi çekerek, kendisinden destek istemişlerdir:

*"Reis-i Cumhur Gazi Paşa Hazretleri'ne,
İnkılâb ve cumhuriyeti kendi davası addeden Darü'l-fünun, son irtica hadisesi karşısında azamî bir hassasiyetle müteallim bulunmaktadır. İstikbal için daima müteyakkız bulunmak ve irtica ile ilmî surette mücadele etmek lüzumunu hisseden Darü'l-fünunlular, halka riyakârane taassubun, hilâfet ve saltanatın içyüzünü anlatmak, demokrasi esasatını izah etmek üzere her sene tatillerde tenvir heyetleri teşkil ederek memleketin en uzak köylerine ve kasabalarına kadar dolaşmaya ve samimi halk ruhuyla kaynaşmaya karar vermiştir.*

Mücahedenizin sonuna kadar millî timsalinden bir dakika ayrılmamaya yemin etmiş olan 'mefkûre gençliği'nin bu teşebbüsüne de müsaade ve müzaheret buyurulması istirhamıyla arz-ı tazimat eyleriz efendim.

Darü'l-fünun Talebesi Tenvir Heyeti"¹⁰⁶⁴

¹⁰⁶¹ Bozdemir, a.g.e., s. 155.

¹⁰⁶² Berkes, *Türkiye'de Çağ...*, s. 552.

¹⁰⁶³ Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi 2 – Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darü'l-fünunu 1922 – 1933*, 1.b., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010, s. 124.

¹⁰⁶⁴ "Darü'l-fünun Gençleri", *Cumhuriyet*, S. 309, (16 Mart 1925), s. 3.

Bir düşünce akımı olarak Kemalizm, 1930'lu yıllarda birçok düşünür ve yazar tarafından teorik bir düzleme oturtulmaya çalışılmıştır. Her ne kadar bu gayreti sarf edenlerin en bilinenleri Ülkü ve Kadro dergileri çevresinde toplananlar olsa da bunların dışında “*Kemalizm*” tanımı yapmaya çalışanlar da olmuştur. Bu durum, zaman zaman gençlerin tepkisini de çekmiştir. Örneğin Birlik gazetesinde çıkan bir yazıda Kemalizm ile ilgili farklı tahlillerin yapılması eleştiri konusu olurken şu ifadelere yer verilmiştir:

*“Her önüne gelen her eli kalem tutan hâkim bir eda ile Kemalizmin tahliline geçerse gayeden çok uzaklaşmış olacağız. Öyle ki tek renkli ve tek manalı yeni Türk inkılâbı bukalemun gibi bin bir şekilli bin renkli bir yanardöner görünmek mecburiyetinde kalacaktır”*¹⁰⁶⁵

Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Kemalizm'in, Cumhuriyet Dönemi'nin başından itibaren gençlerin düşün dünyalarına etki ettiği aşikârdır. Bu etki, 1950'li yılların ikinci yarısında yeniden ortaya çıkmış ve Türk Siyasi Tarihi'ne damga vuran gençlik hareketlerinde bir “*siyasal düşünce*” olarak sıkça dile getirilmiştir.

3.4. CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE MİLLİYETÇİLİĞİN EVRİMİ VE GENÇLİK

II. Meşrutiyet Dönemi'nin düşünsel atmosferi içerisinde hızlı bir gelişim gösteren “*milliyetçilik*” mefhumu, Mütareke Dönemi'nden Çok Partili Dönem'e geçiş sürecine değin önemli dönüşümler geçirmiştir. Bu dönüşümler, daha çok gençler vasıtasıyla görünür hale gelmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde gençler üzerinde büyük etkisi olan “*Turancılık*”, Mütareke Dönemi'nde evrimleşme sürecine girmiş ve Cumhuriyet Dönemi'nde ulus-devletlerin karakterini yansıtan pragmatik bir milliyetçiliğe dönüşmüştür.

1930'lu yıllarda gençler arasında “*etnosantrik*” milliyetçiliğe yönelik sempati hızla yayılmaya başlamıştır. Doğal olarak bu sempati, 1940'lı yıllarda “*Turancılık*” fikrinin yeniden doğmasına ve siyasi arenada etkin bir noktaya gelmesine yol açmıştır.

3.4.1. Mütareke Dönemi Türk Gençliğinde Milliyetçilik ve Bağımsızlık Algısı

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra oluşan politik ortam, milliyetçi duyguların güçlenmesine imkan tanımıştır. Yaşanan toprak kayıpları ve uluslararası konjonktürel etkilere bağlı olarak Türk Milliyetçiliği, siyasal alanda başat bir konuma yükselmiştir.

¹⁰⁶⁵ Rüknettin Fethi, “İlim ve Siyaset”, *Birlik*, S. 8, (7 Şubat 1934), s. 3.

Balkan Savaşları sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce “*devlet politikası*” haline getirilen milliyetçilik, “*Turancılık*”a dönüşerek irredantist bir hüviyete bürünmüştür. Mütareke Dönemi’ndeki gençlik, bu “*düşünsel kod*”un etkisi altında yetişmiştir.

Türkiye’de milliyetçi düşünceyi teorik temele oturtan ilk isimlerden olan Ziya Gökalp’in gençler üzerinde hatırı sayılır bir etki yaratmıştır.

Gökalp’in “*ülkülerin yaratılış günleri*” olarak tanımladığı buhran dönemleri,¹⁰⁶⁶ aynı zamanda milliyetçi duyguların da yükselmesinde önemli bir işleve sahiptirler. Dolayısıyla Mütareke Dönemi'nde milliyetçi duyguların kabarması da söz konusu süreçte yaşanan buhranlarla doğrudan ilintilidir.

Göz doktoru Esat (Işık) Paşa'nın öncülüğünde, 29 Kasım 1918 tarihinde, Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin binasında, ilk toplantısını yapan Millî Kongre,¹⁰⁶⁷ Mütareke Dönemi Türk gençliğinin ilk milliyetçi refleksini yansıtmıştır. Nitekim Banoğlu da Millî Kongre'nin en buhranlı günlerde, Türk vatanseverliğinin ve “*milli birlik*” ruhunun hakiki bir temsilcisi olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁶⁸ Elbette Millî Kongre müstakil bir “*gençlik hareketi*” olarak değerlendirilemez, ancak “*gençliğin de içinde bulunduğu bir hareket*” olduğu da yadsınmaz. Nitekim hem kuruluşuna gençlerin önyak olduğu, hem de bizatihi gençler tarafından kurulmuş olan oluşumlar, Millî Kongre'nin ana bileşenleri arasındaki yerlerini almışlardır.

Millî Kongre iki hususu ortaya çıkarmıştır. Bunlardan birincisi “*kurtuluş*” için örgütlü hareket etme ihtiyacının hissedildiğidir. Gökalp’in “*Bir millet tehlikede kaldığı vakit, onu fertler kurtarmaz; bizzat millet kendi kendinin kurtarıcısı olur*”¹⁰⁶⁹ sözünde olduğu gibi Mütareke Dönemi’nin gençliği de gerek Millî Kongre’ye gerekse diğer redd-i ilhak gruplarına destek vererek “*kendi kendini kurtaran millet*”in önemli bir parçasını teşkil etmiştir.

Millî Kongre’nin ortaya çıkardığı ikinci husus ise gençler arasında milliyetçi reflekslerin güçlendiğidir. Hiç kuşku yok ki bu refleksin güçlenmesinde ülkeyi işgal eden düşmana yönelik hıncın önemli bir yeri vardır. Aynı zamanda Türklere yönelik sergilenen pajoratif tutum da bu hıncı beslemiştir. Özbay’ın ifadeleri, söz konusu pajoratif tutumun somut bir örneğini teşkil etmektedir:

¹⁰⁶⁶ Ziya Gökalp, **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**, Nilüfer Yay., Ankara, 2018, s. 54.

¹⁰⁶⁷ Yalman, **a.g.e.**, s. 393.

¹⁰⁶⁸ Niyazi Ahmet Banoğlu, “Millî Kongre ve Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 3, S. 7, (1986), s. 197.

¹⁰⁶⁹ Ziya Gökalp, **a.g.e.**, s. 55.

*"İşgal kuvvetleri askeri talebenin üniforma giymelerini yasakladı. Böylece psikolojik bir baskı yaratılmak isteniyordu. Aslında derslere pijamalarla giren, okul içinde öyle dolaşan talebe acı fakat komik bir tablo oluşturuyordu"*¹⁰⁷⁰

Mütareke Dönemi Türk gençliğinin en önemli milliyetçi reflekslerinden bir tanesi de Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey'in cenaze töreni vesilesiyle gerçekleşmiştir. Mehmet Kemal Bey'in, "Ermeni Meselesi" kapsamında Divan-ı Harp tarafından suçlu bulunması ve 10 Nisan 1919'da idam edilmesi,¹⁰⁷¹ gençlerin büyük tepkisini çekmiştir.

11 Nisan 1919'da Mehmet Kemal Bey için düzenlenen cenaze merasimi, gençler tarafından hem İstanbul Hükümeti'ne hem de İngilizlere karşı protesto gösterisine dönüştürülmüştür. Sabahattin Selek bu cenaze merasimini "Türk Milliyetçilerinin Damat Ferit Paşa'ya karşı ilk reaksiyonu"¹⁰⁷² olarak adlandırmıştır.

Cenazenin tıbbiyeli gençler tarafından "Türklerin Büyük Şehidi Kemal Bey" yazılı bir çelenkle karşılanması¹⁰⁷³ ve Mehmet Kemal Bey'in naaşının öğrencilerin omuzlarında taşınması,¹⁰⁷⁴ esasında gençlerin milliyetçi refleksinin bir tezahürüdür.

Gençlerin milliyetçi duygularının ön plana çıktığı bu merasimin bir başka dikkat çekici tarafı da tören esnasında tıbbiyeli gençlerden Tahsin Bey'in¹⁰⁷⁵ yaptığı konuşmadır. O tarihlerde Kadıköy'de görevli olan İngiliz İstihbarat Yüzbaşısı E. La Fontain, İngiliz Genel Karargâhı İstihbarat Merkezi'ne gönderdiği 14 Nisan 1919 tarih ve 60 numaralı raporda, tıbbiyeli Tahsin Bey'in şu ifadelerine yer vermiştir:

*"Dinle ey Millet!
Dinle ey Müslümanlar!
Burada toprağa verdiğimiz insan, Kahraman Kemal Bey'dir.
İngiliz'i Odesa'dan attılar, haydin biz de İstanbul'dan kovalım. Ne bekliyoruz? İngiliz'i atmak borcumuzdur. Felâketimizi hazırlayan İngiliz'i*

¹⁰⁷⁰ Kemal Özbay'dan alıntılan Kazancıgil, **a.g.m.**, s.s. 37 – 38.

¹⁰⁷¹ Mehmet Kemal Bey'in yargılanma ve idam edilmiş süreci ile ilgili detaylı bilgi için Bkz. Nejdettin Bilgi, **Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması**, Köksav Yay., Ankara, 1999.

¹⁰⁷² Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, 1. Cilt, 9. Baskı, Kastaş Yay., İstanbul, 2000, s. 95.

¹⁰⁷³ Celal Bayar, **Ben de Yazdım – Milli Mücadele'ye Giriş**, 5. Cilt, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 70.

¹⁰⁷⁴ Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, Ararat Yay., İstanbul, 1969, s. 329; Menteşe, **a.g.e.**, s. 238.

¹⁰⁷⁵ Zeki Sarıhan ve Bilal Şimşir konuşmayı yapan gencin ismini vermezken, Martin söz konusu gencin isminin "Tahsin" olduğunu belirtmiştir. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, 1. Cilt, 2.b., Öğretmen Yay., Ankara, 1986, s. 200; Bilal N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, 2.b., Bilgi Yay., İstanbul, 1985, s. 78; Volkan Martin, "Misak-ı Milli'nin Kabulü ve İstanbul'un İşgali Sürecinde 1920 Sultanahmet Protesto Mitingi'nin Önemi ve Etkisi", **ÇTTAD**, C. 18, Özel Sayı, (2018), s. 460.

yok etmek zorundayız. Allah'ın yardımıyla yakında İngiliz kafasını ezeceğiz"¹⁰⁷⁶

Tıbbiyeli gençlerin bu tepkilerinden hareketle söylenecek olursa, cenaze merasiminin protesto mitingine dönüşmesinde bir yandan İtilaf Devletleri'nin, diğer yandan bu devletlerin gölgesine sığınan azınlıkların Türklere karşı sergiledikleri haksız ve aşağılayıcı tutum¹⁰⁷⁷ ile İstanbul Hükümeti'nin bu tutum karşısındaki suskunluğu gençler üzerinde güdüleyici bir etki yaratmıştır.

Nihayetinde, idam edilen Mehmet Kemal Bey için düzenlenen cenaze merasimi, Falih Rıfki Atay'ın da dediği gibi "*İstanbul milliyetçiliğinin, bilhassa gençliğin iç isyanını göstermeye fırsat olmuştur*"¹⁰⁷⁸

İzmir'in işgali, Türkler arasında milliyetçi duyguların uyanmasına yol açan önemli gelişmelerden bir diğeridir. İşgalin Anadolu'nun birçok kentinde protesto edilmesi bu uyanışın bir yansımasıdır. Özellikle gençler, bu uyanışın en çok etkilediği kesim olmuştur. İşgalin ertesi günü Mühendislik Yüksek Okulu, Ziraat Yüksek Okulu ve Yüksek Öğretmen Okulu öğrencileri, dersleri boykot etme kararı almışlardır. Bununla birlikte 18 Mayıs 1919'da Darü'l-fünun'da yapılan toplantıda "*gençlik*" adına söz alan Servet Bey, şu önerileri dile getirmiştir:

- 1 – İşgali protesto etmek
- 2 – Vazifesinin kutsallığını bilerek amil olacak bir kuvvet, bir talebe heyeti teşkil etmek,
- 3 – Müderris ve muallimleri pişva (önde) görmek
- 4 – Milletın vicdanı için hakiki seferberlik ilan ederek hudutta, içeri girmişse orada mücadele etmek
- 5 – Mektepleri seddetmek (kapatmak)¹⁰⁷⁹

Toplantıda söz alan gençlerden Tıp Fakültesi öğrencisi Sırrı Bey'in şu ifadeleri, İzmir'in işgalinin yarattığı infialin Türk gençliğinin milliyetçi uyanışında ne denli etkili olduğunu göstermektedir:

"Dünyanın kaderini ellerinde bulunduran Paris büyükleri, hiç incelemeye gerek görmeden gerçek adına masumları boğan, zalimleri, canileri himaye edenlerin boş güürültülerine, yaygaralarına inandılar.

¹⁰⁷⁶ Şimşir, a.g.e., s. 78.

¹⁰⁷⁷ Nejdet Bilgi, "Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey ve Tıbbiyeliler", **Vatan ve Sıhhat**, Ed. Eren Akçipek – Fevzi Çakmak, 1.b., Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yay., İzmir, 2015, s. 101.

¹⁰⁷⁸ Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Pozitif Yay., İstanbul, 2004, s. 191.

¹⁰⁷⁹ Kemal Arıburnu, **Milli Mücadele İstanbul Mitingleri**, 2.b., Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1975, s. 9.

Bugün kâinatın en masum ırkını teşkil eden bizler; artık bu hakikatleri her tarafa ilan ve Türklerin vatanları ve milletleri için kan dökmeğe karar verdiklerini ilan edelim. Bugün zillet ve sefaletle yaşamaktansa kan dökerek kahramanlıkla ölmeyi tercih ederiz. ... Biz bu kanlarımızı seve seve vatan için, millet için dökmeğe hazırız”¹⁰⁸⁰

Yine İzmir'in işgali nedeniyle muhtelif tarihlerde, İstanbul'da gerçekleştirilen protesto mitinglerinde söz alan gençlerin ifadeleri, "milliyetçi bir uyanış"ın giderek güç kazandığını göstermiştir. 19 Mayıs 1919'da düzenlenen Fatih Mitingi'nde kürsüye gelen Hüseyin Ragıp Bey, "vatandaşlar; İzmir Yunan'a ilhak edilemez ve hiçbir zaman ilhak edilmeyecektir. Bu uğurda gençler kan dökcekler, kadınlar matemini beşiklere ninni diye çağıracaklardır" derken, Meliha Hanım, "hiç şüphesiz ki bütün felâketlerden sonra devletimizin ilk avaze-i inkırazı (çöküş habercisi) olan İzmir'imizin uğrunda mukaddes ve kıymetli vatanımıza feda olarak ölmek ulvi bir şeydir" ifadelerini kullanmıştır.¹⁰⁸¹

Ayrıca İmalat-ı Harbiye Usta Mektebi öğrencileri de işgal nedeniyle bir muhtıra yayınlamış ve şöyle demişlerdir:

“Bugüne kadar fabrika destgahlarının baş döndürücü gürültüleri arasında çekiç ve örslere ifa ettiğimiz hizmet-i vataniyemizi bundan sonra nasırlı ellerimize tevdi edilecek silahla titremeden icra edeceğimizi ve milletimizin bizden talep edeceği her vazifeyi seve seve, sevine sevine yapacağımızı yurdumuzu müdafaa için hayatımızın hiçbir kıymeti olmadığını arz ile sevgili İzmirimizin muhakkak ve mutlak surette kurtarılmasını biz sanatkar Türk çocukları talep ederiz.

*Umum Talebe Namına
Mustafa Ferit”¹⁰⁸²*

Bu arada Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Falih Rıfkı (Atay) gibi dönemin genç yazarlarının kaleme aldığı makaleler, Türk gençliğinin milliyetçi duygularının kabarmasında etkili olmuştur.

Milliyetçi duyguların yoğunlaşmasının "bağımsızlık" ülküsüyle doğrudan bağlantısı vardır. Öyle ki "bağımsızlık" Mütareke Dönemi Türk gençliğinin en hassas olduğu konuların başında gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı sonrası barış görüşmelerine katılacağı sırada bir araya gelen öğrencilerin, sadrazama iletilmek üzere aldıkları

¹⁰⁸⁰ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Genç...**, s. 126.

¹⁰⁸¹ Arıburnu, **a.g.e.**, s.s. 16 – 18.

¹⁰⁸² **İzmir Fecayii**, s.s. 54 – 55.

kararlar, Türk gençliğinin "bağımsızlık" a yönelik hassasiyetini ve kararlılığını ortaya koymuştur:

1 – Paris Sulh Konferansı'na gidecek murahhaslarımızdan Türk imparatorluğu dahilinde kesâfet-i milliye itibariyle ekseriyeti Türklerden müteşekkil olan yerlerde bi'l-istisna istiklal ve tamâmiyet-i mülkiyemizin müdafaası.

2 – Himaye ve vesayet gibi istiklalimizi tehdit edecek bilcümle işgal-i idariye ve siyasiyenin reddini talep eyler.

3 – Türk gençliği bu prensipler muğlakında akd edilecek bir sulha mutâva'at etmemeye katıyın karar vermiştir.¹⁰⁸³

"Bağımsızlık", Mütareke Dönemi Türk gençliğinin yalnızca özlemi olmakla kalmamış, verilen mücadelenin de nihaî hedefi olmuştur. 1921 yılının Ekim ayında Batı Cephesi Karargâhı'na giden Yakup Kadri'nin şu ifadeleri, "bağımsızlık" hedefinin gençler üzerindeki etkisini göstermiştir:

*"Bulduğum yerden arkamda bıraktığım ıssızlık, yolsuzluk, açlık ve gözyaşları vadilerinden her gün alay alay yüzlerce, binlerce genç ve gürbüz insan kâh yağmur altında, kâh çamur içinde buraya gelip toplanıyor; buradan daha genç, daha zinde, türlü yönlere doğru birer coşkun sel halinde şarkı söyleyerek kalkıp gidiyor. ... Her yeniden yeniye tazelenen bir faaliyetle tekrarlanan bu dirilik, bu hareket manzaraları şimdiye kadar öğrenip bildiğimiz bütün içtimâî ve iktisadî kanunları alt üst edecek bir vasıftadır"*¹⁰⁸⁴

4 – 11 Eylül 1919 tarihlerinde toplanan Sivas Kongresi, Mütareke Dönemi Türk gençliğinde "bağımsızlık" ülküsünün açığa çıktığı önemli bir platform olmuştur. Sivas Kongresi'ne katılan delegeler arasında yer alan Denizli Delegatesi Necip Ali (Küçüka) Bey ile tıbbiye temsilcisi Hikmet (Boran) Bey'in "bağımsızlık" konusundaki söylemleri, onları hem kendi neslinin hem de sonraki nesillerin "bağımsızlık" timsalleri haline getirmiştir.

Kansu'nun aktardığına göre, manda meselesinin görüşüldüğü 8 Eylül 1919 günü, Denizli Delegatesi Necip Ali (Küçüka) Bey, Rauf (Orbay) Bey ile arasında geçen bir diyalog sırasında "biz Denizli'den Sivas'a manda almak ve dilenmek için gelmedik" diyerek, gelecekte gençlere örnek teşkil edecek ilk tepkiyi göstermiştir. Aynı gün, toplantı sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın odasında yine manda ve himaye üzerine

¹⁰⁸³ "Darü'l-fünun Mukarreratı", **Memleket**, S. 117, (6 Haziran 1919), s. 1.

¹⁰⁸⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Ergenekon – Milli Mücadele Yazıları**, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1973, s.s. 83 – 84.

tartışmalar devam ederken tıbbiye temsilcisi Hikmet'in yüksek sesle söylediği sözler, gelecek nesiller açısından ikinci örneği teşkil etmiştir:

"Paşam, murahhası bulunduğum Tıbbiyeliler beni buraya gönderdiler. Mandayı kabul edemem. Eğer kabul edecek olanlar varsa, bunlar her kim olursa olsun şiddetle red ve takbih ederiz. Farzı muhal, manda fikrini siz kabul ederseniz sizi de reddeder, Mustafa Kemal'i 'vatan kurtarıcısı değil, vatan batırıcısı' olarak adlandırır ve tel'in ederiz"¹⁰⁸⁵

Gerek Denizli Delegatesi Necip Ali'nin, gerekse tıbbiye temsilcisi Hikmet'in gösterdiği tepki, her ne kadar bireysel çıkış gibi görünse de esasında Mütareke Dönemi Türk gençliğinin ortak haykırışı olarak algılanmalıdır. Zira *"bağımsızlık"*, söz konusu dönemde gençlerin hemen hemen tümünün ortak hedefi olarak belirmiş ve mücadelenin temel sebebi haline gelmiştir.

Gerek Sivas Kongresi'nde Denizli Delegatesi Necip Ali'nin ve tıbbiyeli Hikmet'in *"bağımsızlık"* konusundaki hassasiyetlerinden, gerekse genç yazarların kaleme aldıkları makalelerin *"milliyetçi"* duygular üzerindeki etkisinden anlaşılacağı üzere gençler için *"bağımsızlık"*, uğruna gerekirse savaşılacak, kan dökülecek, can verilecek bir *"hedef"* olmuş, *"milliyetçilik"* ise bu hedefe giden *"yol"* olarak görülmüştür.

3.4.2. Cumhuriyet Dönemi Türk Gençliğinde Milliyetçilik: "Turancılık'tan Ulus Milliyetçiliğine"

II. Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasında yaşanan toprak kayıpları, milliyetçi fikirlerin daha kolay ve daha hızlı yayılmasını sağlamıştır. Bu dönemde Jön Türklerin, *"Osmanlıların Müslüman olarak mı yoksa Türk olarak mı"* tanımlanması gerektiği konusunda ikileme düşmeleri, özellikle genç kesimi kültürel bir buhrana doğru sürüklemiştir. Elbette her ikisini savunan gençler de vardır. Ancak Türkçülük akımının daha fazla ön plana çıktığını söylemek mümkündür.

Balkan Savaşları ile birlikte Türk siyasî ve düşünce hayatının hâkim anlayışı haline gelen milliyetçilik, kısa sürede Orta Asya steplerinin kültürel mitosundan etkilenilerek kurgulanmış olan Pan-Türkçülük'ün, yani Turancılık'ın etkisi altına girmiştir.¹⁰⁸⁶

¹⁰⁸⁵ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 1. Cilt, 4.b., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1997, s. 248.

¹⁰⁸⁶ Rıdvan Akın, *a.g.e.*, s.s. 274 – 275.

Bu fikrin oluşumunda ve gelişiminde Ziya Gökalp'in büyük etkisi vardır. Öyle ki Türk milliyetçiliğinin irredantist formu olan “*Turancılık*”, Ziya Gökalp'in şu dizelerinde hayat bulmuştur:

“*Vatan, ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan!
Vatan, büyük ve müebbet bir ülkedir; Turan!*”¹⁰⁸⁷

Duru'ya göre Ziya Gökalp, bu dizelerde “*Turan*” ülküsünün Orta Asya Türkleri'yle birlik olmanın ya da Türklerin yaşadıkları maddî yurtların ötesinde, “*manevî bir ülkü*” ve “*millî mefkûre*” olduğunu anlatmak istemiştir.¹⁰⁸⁸

Gökalp, II. Meşrutiyet Dönemi'nde gençlerin Turancı fikirlere yönelmesinin üç nedeni olduğunu öne sürmüştür. Bunlardan ilki sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasal farkındalık; ikincisi “*Osmanlıcılık*” denilen yalancı örtünün atılarak unsurlar arasında anlaşmanın sağlanması; üçüncüsü ise Türk gençlerinin başka milletler tarafından temsil edilmesini önlemek amacıyla Türk övgüsünün ve milliyetinin ön plana çıkarılması zorunluluğudur.¹⁰⁸⁹

Ortaya attığı fikirler, Gökalp'i Türk milliyetçiliğini inşa eden isim haline getirmiştir. Ancak “*Osmanlıcılık*” ile bağımlı tamamen koparamamış olması, milliyetçi düşünceyi, her toplumsal buhran döneminde ortaya çıkan dinci veya ırkçı hareketlerin düşünsel dayanağı haline getirmiştir.¹⁰⁹⁰

I. Dünya Savaşı, Turancı fikirlerin yeniden gözden geçirilmesine, yeni bir milliyetçi formun inşasına yol açmıştır.

Ziya Gökalp, I. Dünya Savaşı'nın birtakım yeni millî mefkûrelerin doğmasına imkan tanıdığını ve bu savaş ile birlikte “*halkçılık*” ve “*milliyetçilik*” gibi kavramların büyük bir değer kazandığını kabul etmiştir.¹⁰⁹¹

1911'de Genç Kalemler dergisinde yazdığı “*Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler*” başlıklı makalesiyle başlattığı “*Yeni Hayat*” akımının ortaya attığı görüşleri 1918 yılında yeniden gözden geçiren Gökalp, Türk kültürü ile Batı medeniyetini uzlaştırmaya çalışan yeni bir görüş benimsemiştir ki o andan itibaren “*Yeni Hayat*” akımı, “*Millî Hayat*” adıyla anılmıştır.¹⁰⁹²

¹⁰⁸⁷ Kazım Nami Duru, **Ziya Gökalp**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1949, s. 9.

¹⁰⁸⁸ **A.g.e.**, s. 14.

¹⁰⁸⁹ Gökalp, **a.g.e.**, s. 41.

¹⁰⁹⁰ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk...**, s.s. 123 – 124.

¹⁰⁹¹ M. Tayyib Gökbilgin, “Ziya Gökalp'e Göre Halkçılık, Milliyetçilik, Türkcülük”, **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., C. 6, S. 3-4; (1976), s. 197.

¹⁰⁹² Bu fikri dönüşüm için Bkz. Mehmet Kaan Çelen, “Yeni Hayat'tan 'Millî Hayat'a İntihardan Terkibe Ziya Gökalp”, **Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. 16, S. 2, (2016), s.s. 225 –

Buradan hareketle, Durkheim'in söylemlerinin de etkisiyle “*hars*” üzerine kurguladığı yeni mefhumuyla birkaç yıl sonra Cumhuriyet Dönemi'nin hâkim ideolojisine hayat verecek olan yeni bir milliyetçilik nosyonunun temellerini atmıştır.

Gökalp, “*millet*”i yeniden tanımlarken temellerini attığı milliyetçilik nosyonu hakkında da ilk ipuçlarını vermiştir. Gökalp'in “*millet*”i II. Meşrutiyet Dönemi'nin tüm düşünce akımlarına atıflarda bulunan ve kendini bunların dışında tutan bir tanım olmuştur.

Gökalp'e göre “*millet, coğrafi bir zümre değildir... millet, ırk ve kavmiyet değildir... millet, imparatorluk içerisinde ortak siyasi hayat yaşayanların toplamı da değildir... millet, bir kimsenin keyf ve menfaatine göre kendini mensup saydığı cemiyet de değildir...*”¹⁰⁹³ Bu tanımlama, sırasıyla “*Batıcılık*”, “*Türkçülük*”, “*Osmanlıcılık*” ve “*İslamcılık*” fikirlerinin tam anlamıyla “*millet*” kavramıyla örtüşmeyeceğini göstermiştir. İşte bu durum, “*millet*” kavramını “*ulus*”a evirerek yeni bir nosyonun oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Heyd'in Jön Türkler ile Cumhuriyet Dönemi ideolojisi arasında zarurî bir halka olarak nitelendirdiği ve Kemalizm'in yolunu açan fikirlerin sahibi olarak gördüğü Ziya Gökalp,¹⁰⁹⁴ görüldüğü üzere Türk gençliğinin fikrî gelişiminde önemli bir yere sahiptir.

Türk milliyetçiliğindeki evrilmeyi yalnızca Ziya Gökalp'in görüşlerindeki dönüşüme bağlamak yanlış olacaktır. Zira aynı dönemde benzer bir dönüşüm, Yusuf Akçura'nın görüşlerinde de gözlenmiştir. Nitekim Yusuf Akçura'nın 16 Eylül 1919 tarihinde İstanbul Türk Ocağı'nda yapmış olduğu konuşma, Türk milliyetçiliğinin tarihi hususunda önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Söz konusu konuşmada “*milliyetçilik*” fikrinin bir dikotomiye sürüklendiğini belirten Akçura, “*Demokratik Milliyetçilik*” ve “*Emperyalist Milliyetçilik*” olarak iki farklı akımın belirdiğine vurgu yapmıştır.¹⁰⁹⁵

Akçura, demokratik milliyetçiliği “*hakka müstenid ve surf tedafüüdir. Gasp edilen hakkı almaya, gasp edilmek istenilen hakkı müdafaaaya çalışır*” şeklindeki sözleriyle somutlaştırırken, esasında Mütareke Dönemi'nin ruhunu yansıtan bir “*milliyetçilik*” tanımlaması yapmıştır. Bununla birlikte emperyalist milliyetçiliği

235.

¹⁰⁹³ Ülken, **a.g.e.**, s.s. 369 – 370.

¹⁰⁹⁴ Uriel Heyd, **Ziya Gökalp – Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, çev. Cemil Meriç, 1.b., Sebil Yay., İstanbul, 1980, s.s. 126 – 127.

¹⁰⁹⁵ A. Y. (Akçuraoğlu Yusuf), “Cihan Harbine İştirakimiz ve İstikbalimiz”, **Siyaset ve İktisad Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale (16 Eylül 1335 – 23 Nisan 1340)**, Kütüphane-i Hilmi, İstanbul, 1924, s. 17.

“taarruzîdir, diğerlerinin hukukuna tecavüzü bile tecviz ederek kendi milliyetini takviyeye çalışır” diyerek bir anlamda *“Turancı”* fikirlerden kopuşunu dile getirmiştir.¹⁰⁹⁶

Kurtuluş Savaşı sırasında Turancı fikir, Kemalist düşüncenin *“ulusal sınırlar içerisinde kurulmuş üniter devlet”* modeline dayanan bir tür ulus milliyetçiliğine dönüşmüş ve böylelikle Cumhuriyet’in kurucu paradigmaları arasında yer alan düşüncenin temelleri atılmıştır.

Ülkenin içinde bulunduğu *“karanlık”* durum ve *“cihan imparatorluğu”*ndan *“esaret”* tehlikesine giden süreçte yaşanan toprak ve insan kayıplarının yarattığı hınç, milliyetçi düşüncenin dönüşümündeki en etkili faktörlerdir. Nitekim daha önce *“yayılmacı”* ya da *“bütünleşmeci”* bir karaktere sahip olan milliyetçilik, mütareke sonrasında *“vatani işgalden”, “milleti esaretten”* kurtarma kaygısının da etkisiyle *“tedafüi”* bir karakter kazanmış, *“bağımsızlık”*ın ana hedef olarak belirmesiyle de pragmatik bir noktaya evrilmiştir.

Milliyetçilikteki bu dönüşüm, Turan fikrinin eleştirisini de beraberinde getirmiştir. Örneğin Samet Ağaoğlu, *“Turan”* fikrinin bir ütopyadan ibaret olduğunu ima ettikten sonra *“Bu saf idealizmin gözler önüne getirdiği tül perdenin ötesinde çıplak gerçek, Anadolu ile Trakya'nın küçük bir parçası üstünde yaşayanlardan başka bütün Türklerin esir olduklarıydı”*¹⁰⁹⁷ demiştir.

Ziya Gökalp ile Yusuf Akçura’nın düşüncelerindeki gelişmeler ve Kurtuluş Savaşı sırasında beliren ruh, *“millilik”* bilincini ön plana çıkarmıştır. Cumhuriyet Dönemi’nde gençlere aşılana milliyetçilik, vatanseverlik duygusunu esas alan, toplumsal bir ulus devlet modeline dayanan ve *“Misak-ı Milli”* ile hayat bulmuş olan bir fikirdir.¹⁰⁹⁸ *“Ulus – devlet”*lere hayat veren unsurun *“millilik”* bilinci olduğu düşünülürse, yeni Türkiye’de bu bilincinin önem kazanmış olması doğal karşılanabilir.

Milliyetçiliğin bir sonucu olarak ortaya çıkan ulus devletleri, şekil olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi aynı ulusal karakterlere sahip küçük devletlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan ulus devletlerdir ki Almanya ve İtalya, bu devletlerin en bilinen örnekleridir. İkincisi ise farklı unsurları barından imparatorlukların parçalanmasıyla oluşan ulus devletlerdir. Avusturya, Macaristan ve Türkiye Cumhuriyeti de bu devletlere örnek teşkil etmektedirler. Sonuççu bir yaklaşım

¹⁰⁹⁶ A.g.m., s. 17.

¹⁰⁹⁷ Samet Ağaoğlu, *Hayat Bir...*, s. 54.

¹⁰⁹⁸ Lewis, a.g.e., s. 350.

sergileyen Gökalp, yöntemi ne olursa olsun önemli olan hususun millî devletlerin vücut bulması¹⁰⁹⁹ olduğunu sık sık vurgulamıştır. Bu vurgu, ulus devlet modelinin Türk gençliğinin düşünsel altyapısını şekillendirici bir rol üstlenmesini sağlamıştır.

Cumhuriyet öncesi “*milliyetçilik*” ile Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki “*milliyetçilik*” akımı arasında temel bir fark dikkat çekmektedir. Bu farkta, devlete yönelik bakış açısı önemli bir yer tutmaktadır. Cumhuriyet öncesinde devletin, 600 yıllık bir hanedana dayanması, hanedanlığı, “*İttihad-ı Anasır*” söylemiyle bir arada tutulmaya çalışılan farklı unsurlar arasındaki özdeşlik haline getirmiştir. Türkçülük fikrinin güç kazanması ile birlikte bu özdeşlik etkisini yitirmeye başlamış ve halk ile devlet arasındaki bağ zayıflamıştır. Ancak Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren devlet ile halk arasındaki bağ yeniden güçlenmiştir. Zira yeni devleti kuranın, bizatihi halkın kendisi olduğu kabul edilmiştir. Bu durum, Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki milliyetçilik fikrinin II. Meşrutiyet Dönemi milliyetçiliğine nazaran daha halkçı bir esasa dayanması sonucunu doğurmuştur.

Buna karşın Cumhuriyet’in ilk yıllarında “*Turanlı*” fikirlerin halen etkin olduğunu söylemek mümkündür.¹¹⁰⁰ Eski İttihatçıların Türk siyasetinde halen aktif olmaları, bu etkinliğin temel sebebini teşkil etmektedir. 1926’da İttihatçılar pasifize edilmiş, 1931’de 257 şubeli bir örgüt ağına sahip olan Türk Ocakları kapatılmışsa da “*Turanlı*” görüş, tam anlamıyla ortadan kaldırılamamıştır. 1930’lu yıllara gelindiğinde Avrupa’da yaşanan siyasî gelişmelerin yarattığı uluslararası konjonktür, “*Turanlı*” fikirlerin güçlenmesinde başat bir rol oynamıştır. Üstelik Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti gibi kuruluşların yapmış oldukları çalışmalar da bu fikre bilimsel destek sağlamıştır. Bunun en somut örneği de Güneş – Dil Teorisi olmuştur.¹¹⁰¹

Bu gelişmelerin de etkisiyle 1930’lu yıllarda Türkçülük fikrini yeniden canlandırmaya çalışan gençler, Ziya Gökalp’e kutsiyet atfetmeye başlamışlardır. O’nu “*Türk münevverlerinin ve Türk gençlerinin mürşidi*”, “*büyük mütefekkir*”, hatta “*büyük işler görmüş bir ahlak ve fazilet abidesi*” olarak nitelendirmişlerdir.¹¹⁰² Bu

¹⁰⁹⁹ Gökbilgin, **a.g.m.**, s. 197.

¹¹⁰⁰ Timur, **Osmanlı Kim...**, s. 121.

¹¹⁰¹ Güneş – Dil Teorisi, Smith’in zoraki etnik mitler, anılar, değerler ve semboller tedarik etme gayreti olarak nitelendirdiği uygulamalara bir örnek olarak görülebilir. Anthony D. Smith, **Millî Kimlik**, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 164.

¹¹⁰² Adnan Cahit, “Ziya Gökalp”, **Birlik**, S. 5, (29 Ekim 1933), s.s. 8, 10.

durum, semboller, mitler ve kutsal şahsiyetler yoluyla kendini sürekli yeniden üreten milliyetçi düşünceler için gayet doğaldır.

1930'lu yıllarda gençler arasında etnosantrik milliyetçiliğin hızlı bir şekilde yayıldığı gözlemlenmiştir. Bu fikrin bayraktarlığını da MTTB yapmıştır.

Ziya Gökalp'in "*Ben, Sen, O yok... Biz varız*"¹¹⁰³ sözünü sloganlaştıran ve böylelikle milliyetçi görüşlerinin "*toplumcu*" karakterini ön plana çıkaran MTTB'liler, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk etnosantrik eylemlerinin baş aktörleri olmuşlardır.

1933 yılının Mayıs ayında yapılan MTTB kongresinde alınan karar gereğince, birliğin amblemine kurt figürünün işlenmesi, esasında "*Türeyiş Destanı*"na bir atıftır. Bu da MTTB'li gençlerin, söz konusu dönemde devlet eliyle yürütülen dil ve tarih çalışmalarından fazlasıyla etkilendiklerine işaret etmektedir.

MTTB vasıtasıyla giderek güç kazanan etnosantrik milliyetçilik, 1940'lı yılların siyasî arenasında yükselen trend haline gelmiştir. Sosyalistlerin, "*mythe*" adını verdikleri bu görüşü her modern mürtecinin inanmak zorunda olduğu bir palavra olarak nitelendirmeleri,¹¹⁰⁴ gelecekte sosyalistler ile milliyetçiler arasındaki polarizasyonun sertleşeceğinin ve Türk siyasetinin bu eksen üzerinde işleyeceğinin sinyallerini vermiştir.

3.4.3. Cumhuriyet Dönemi Türk Gençliğinde İlk Etnosantrik Tepki: "Vagon Li" ve "Razgrad Mezarlığı" Olayları

19. yüzyıldan itibaren Avrupa Devletleri, "*Doğu Sorunu*" olarak tabir edilen politik tutumlarıyla¹¹⁰⁵ ve "*Hasta Adam*" mottosuyla, Osmanlılar nezdinde Türklere yönelik aşağılayıcı bakış açılarını ön plana çıkarmışlardır. Bu bakış açısı tepkisel olarak "*Türkçülük*" akımının ivme kazanmasını sağlamıştır. Dolayısıyla bu ivmenin etkisi altında yetişen gençlik ise (hem millî, hem dinî karakteri haiz) manevî değerlere hassasiyetle yaklaşmıştır.

Özellikle etnosantrik hassasiyet, 1930'lu yılların siyasal ikliminin de etkisiyle yeniden Türk siyasetinde varlığını hissettirmeye başlamıştır. Bu noktada, 1930'larda Avrupa'da yükselişe geçen otoriter yönetim tarzının, Türkiye üzerinde de etki yarattığı söylenebilir. Otoriter yönetim tarzına yönelik eğilim, Cumhuriyet Dönemi'nde Türk

¹¹⁰³ **Birlik**, S. 1, (2 Temmuz 1933), s. 1.

¹¹⁰⁴ Mecdi Devrim, **Yeni Nesle Açık Mektup**, Rıza Coşkun Matbaası, İstanbul, 1940, s. 11.

¹¹⁰⁵ Niyazi Berkes'in deyimiyle I. Dünya Savaşı sonunda bütün medeniyet dünyasının "*amentü*"sü haline gelen, İngiliz politikasının simge isimlerinden Stratford Canning'in "*Türkleri pılı-pırtıları ile Avrupa'dan koğma*" gayesi ve William Ewart Gladstone'un "*Türkleri yeryüzünden kaldırma*" hevesi, söz konusu politik tutumun somut yansımalarıdır. Berkes, **a.g.e.**, s. 143.

gençliği arasındaki ilk etnosantrik hareketlerin doğmasına ortam hazırlamıştır. 1933 yılında birkaç ay arayla meydana gelen "*Vagon Li Olayı*" ile "*Razgrad Mezarlığı Olayı*",¹¹⁰⁶ Cumhuriyet Dönemi'ndeki etnosantrik hareketlerin ilk örneklerini teşkil etmişlerdir.

21 Şubat 1933 tarihinde Vagon-Li adlı yataklı vagon şirketinde meydana gelen tartışma, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk etnosantrik eyleminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buna göre şirketin müdürlüğüne atanan M. Jannone, şirket personeli olan Naci Bey'i telefonda Türkçe konuşurken görünce "*bu memur, böylece nece anırıp duruyor, Türkçe mi?*" diyerek tepki göstermiştir. Bununla yetinmeyen Jannone, Naci Bey'e "*burada resmi lisanının Fransızca olduğunu bilmiyor musunuz? Size kaç defa söylemeli? Size sopa ile mi hareket etmeli?*" diyerek bağırıştır. Naci Bey ise "*ben Türk'üm! Memleketimde resmî lisan Türkçe'dir. Hatta siz bile Türkçe öğrenmelisiniz!*" cevabını vermiş ve bu cevabı nedeniyle önce 10 TL nakdî ceza, ardından 15 günlük hak mahrumiyeti ile karşı karşıya kalmıştır.¹¹⁰⁷

Naci Bey'in, Vagon-Li Şirketi Müdürü M. Jannon ile yaşadığı bu tartışma basına yansımca, kısa sürede büyük bir tepki oluşmuştur. 25 Şubat günü Galatasaray'da bulunan şirket binası önünde toplanan gençlerin tepkisinden çekinen şirket personelleri, binayı terk ederlerken, şirketin kepenkleri M. Jannone'un talimatıyla kapatılmıştır. Daha sonra şirket aleyhine yapılan ajitatif konuşma gençleri bir anda harekete geçirmiş ve "*bu memlekette Türk ve Türkçe hâkimdir*" sözleriyle ellerindeki sopalarla şirket binasına saldırmışlardır. Gençlerin kepenkleri, camları ve levhaları kırdıkları sırada galeyan artmış ve içeriye giren gençler, "*bu müessese bu resmin talikına layık değildir*" diyerek aldıkları Mustafa Kemal Paşa'nın resmini dışarıya çıkarmışlar ve Halkevi'ne götürmüşlerdir.¹¹⁰⁸ Ülke gündemini bir süre daha meşgul eden bu olay, şirket müdürü Jannone'un görevden alınmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu olay iki açıdan dikkat çekicidir. Birincisi buradaki tepki, "*imtiyazlı şirketlerin millileştirilmesi taleplerinin arttığı bir dönem 'kapitülasyon artığı' olarak görülen bir şirket, nasıl olur da 'bizim' ülkemizde 'biz'e rağmen bir kural koyar*" tepkisidir.¹¹⁰⁹ Dolayısıyla bu olayda 1838 Balta Limanı ile hız kazanan, ülkeyi adım

¹¹⁰⁶ Vagon-Li Olayı ve Razgrad Mezarlığı Olayı için ayrıca Bkz. Hakan Uzun, "Cumhuriyet Gençliğinin Misyonu Çerçevesinde 1933 Yılı Vagon-Li ve Razgrad Mezarlığı Olayları", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 3, (Eylül 2009), s.s. 57 – 81.

¹¹⁰⁷ "Vagon-Li Şirketinde Çirkin Bir Hadise", **Cumhuriyet**, S. 3162, (24 Şubat 1933), s. 2.

¹¹⁰⁸ "Gençliğin Galeyanı!", **Cumhuriyet**, S. 3164, (26 Şubat 1933), s.s. 1, 6.

¹¹⁰⁹ Buradaki "*biz*" kavramı önemlidir. Zira Niyazi Berkes, 19. yüzyılda Yeni Osmanlılarda beliren "*biz*" kavramını deyim yerindeyse sonu milliyetçiliğe çıkan bir tünel gibi görmektedir. Berkes, **a.g.e.**, s.s. 48

adım çöküşe götüren, ülkenin bağımsızlığını elinden alan ve Mondros Mütarekesi'nin ve Sevr Antlaşması'nın temel maddelerinden birisi olan kapitülasyon paranoyasını görmek mümkündür. Bu bakımdan Vagon Li Olayı, 1924 yılındaki "Tramvay Olayı"nın devamı niteliğinde değerlendirilebilir.

Olayın ikinci dikkat çeken yönü ise Atatürk'ün resmine el konulmasıdır. O dönemde (bugün de olduğu gibi) "Cumhuriyet" ve "bağımsızlık" gibi kavramlarla özdeşleştirilmiş olan Atatürk resimlerinin kapitülasyonu anımsatan bir yabancı şirketin dışına çıkarılması, şeklen de olsa bu değerleri koruma güdüsüyle açıklanabilir.

Cumhuriyet Dönemi'nin bir diğer etnosantrik eylemi ise Razgrad Mezarlığı Olayı'dır. MTTB'nin Tek Parti Dönemi'nde iktidarla ters düştüğü ilk eylem olan¹¹¹⁰ Razgrad Mezarlığı Olayı, zamanlaması bakımından dikkat çekicidir. Bulgaristan'ın Türkiye'deki başkonsolosluğuna atanan M. Antanofun Mustafa Kemal Paşa'ya nezaket ziyaretinde bulunmasından ve her iki devlet adamının da iki ülkenin dostane ilişkilerinden duyulan memnuniyeti dile getirmelerinden¹¹¹¹ bir gün sonra meydana gelen bu olay, iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir.

Olayın nedeni üzerinde farklı görüşler mevcuttur. Bir iddiaya göre Bulgaristan'ın Razgrad şehrinde yerel yönetim yolları genişletme çalışmaları başlatmıştır. Eski Türk mezarlarını da kapsayan alanda gerçekleştirilen çalışmalarda bazı insan iskeletlerinin toprağın yüzüne çıkması,¹¹¹² provokasyonlara yol açmıştır. Varna Konsolosluğu'ndan gönderilen bir raporda ise Razgrad'daki Türk Mezarlığı, Bulgaristan'daki "Rodna Zaštita" (Vatan Savunması) adlı örgüte mensup müfrit milliyetçi grubun saldırısına maruz kalmıştır.

Söz konusu raporda olayın gelişimi hakkında şu ifadeler yer verilmiştir:

"14 – 15 Nisan Cuma gecesi, Hazreti İsa'nın öldüğü gece, karanlıkta Razgrad Türk Mezarlığına yerli Bulgarlar tarafından pek çirkin bir taarruz yapıldığı haber alındı. Münasip surette yapılan tahkikat neticesinde bu taarruzu yapanların Rodna Zaštita cemiyetine mensup olan müfrit milliyetperverler olduğu anlaşıldı.

Akşamdan kulüplerinde içtima eden bu müfrit milliyetperverlerin yapacakları işi evvelden tasarladıkları, evlerden kazmalarla, küreklerin toplandığı ve grup halinde mezarlığa gittikleri, evvelâ mezarlığın tel örgüsü kesilerek kabristana girildiği ve derakap kabristan bekçisinin evi yakıldığı ve bu hareketi müteakip bir iki yüz Bulgar'ın mezarlığa dağılarak ellerindeki balta, kazma ve küreklerle mezar taşlarını kırıp geçirdikleri,

– 49.

¹¹¹⁰ Duman ve Yorgancılar, **a.g.e.**, s. 39.

¹¹¹¹ "Türk – Bulgar Dostluğu", **Anadolu**, S. 5586, (17 Nisan 1933), s. 2.

¹¹¹² Duman ve Yorgancılar, **a.g.e.**, s. 49.

mezarların tahrip ve telvis edildiği, hatta ölülerden bir kaçının bile mezardan çıkarıldığı ve bu ameliyat esnasında bir de kamyonun çalıştırıldığı öğrenildi”¹¹¹³

Bazı gazetelerde, olayın Bulgarlar tarafından da tepkiyle karşılandığına yönelik haberlerin yayınlanması,¹¹¹⁴ söz konusu hareketin Bulgar kamuoyu nezdinde kabul görmediği izlenimi uyandırmıştır.

Ancak bu gelişme, Türk kamuoyundaki tepkiselliği engelleyememiştir. MTTB Genel Sekreteri Şükrü Bey, durumu protesto etmek üzere Maçka’da Silahhâne karşısında bir miting düzenlemek üzere İstanbul Valiliği’nden izin istemiş, ancak valilik bu mitinge izin vermemiştir.

İstanbul Valiliği’nden izin verilmemesine rağmen gençler, 20 Nisan günü Maçka’daki Bulgar Konsoloslugu önünde toplanmışlardır. MTTB Başkanı Tevfik (İleri) Bey’in konuşma yaptığı sırada kolluk kuvvetleri kalabalığı dağıtmak için müdahalede bulunurken, bazı gençler koşarak Feriköy’deki Bulgar Mezarlığı’na yönelmiş ve duvarları aşmak suretiyle mezarların arasına çelenk bırakmışlardır. Kolluk kuvvetlerinin müdahalesi ile gençler mezarlığın dışına çıkarılırlarken, Hamam, Harbiye ve tramvay yolu güzergahını takip ederek Taksim’e doğru yönelmişlerdir.¹¹¹⁵ Bu sırada korsan miting nedeniyle MTTB Başkanı Tevfik (İleri) Bey ve Genel Sekreter Şükrü Bey başta olmak üzere 84 genç gözaltına alınmıştır. Bunlardan 61’i 22 Nisan’da serbest bırakılırken, birliğin önde gelenlerinin de aralarında bulunduğu 23 genç tutuklanmıştır.¹¹¹⁶

Kamuoyu, gözaltına alınan gençlere büyük ölçüde sahip çıkmıştır. Örneğin Necmettin Sadık, gençlerden bahsederken şöyle demiştir:

“...hareketin nizam ve kanunlara uygun olup olmaması meselesi bertaraf, gençlerin hassasiyetine hak vermemek mümkün değildir. Bilhassa, müessif bir hadiseye meydan verilmemiş olması, bilâkis Bulgaristan’daki kaba harekete mukabil, insanlık ve nezaket dersi mahiyetinde bir hareketle mukabele edilmesi, Türk gençliğinin medenî ve siyasî rüştünü ispat eder”¹¹¹⁷

¹¹¹³ **B.C.A.**, 30.10 / 241.627.26 (07.05.1933).

¹¹¹⁴ Haberlere göre dışçı mektebinde öğrenim gören yaklaşık 200 öğrenci toplanarak olay hakkında kaygılarını belirtmiş ve Bulgar Hükümeti’ne müracaatta bulunmuştur. “Razgrad Hadisesi”, **Akşam**, S. 5216, (20 Nisan 1933), s. 2.

¹¹¹⁵ “Gençlerin Dünkü Heyecanlı Nümayişi”, **Vakit**, S. 5487, (21 Nisan 1933), s. 1.

¹¹¹⁶ “Mevkuf Talebe”, **Milliyet**, S. 2584, (23 Nisan 1933), s. 1; MTTB’li gençlerin son mahkemeleri 28 Ocak 1934 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Gençlerin eylemi, Af Kanunu çerçevesinde değerlendirilmiş ve dava düşmüştür. “Razgrad Mahkemesi”, **Birlik**, S. 8, (7 Şubat 1934), s. 11.

¹¹¹⁷ Necmeddin Sadık, “Türk – Bulgar Münasebatı”, **Akşam**, S. 5218, (22 Nisan 1933), s.s. 1 – 2.

Bununla birlikte Sadık'ın “*Bulgaristan'daki mezarlık hadisesi, iki memleketin dostluk münasebatını ihlâl etmemelidir ve edemez*”¹¹¹⁸ şeklindeki sözü önemlidir. Zira bu söz, hükümetin de mutabık olduğu politikanın kısa bir ifadesidir. Dolayısıyla bu söz, MTTB'nin eylemine neden gözaltılarla tepki gösterildiğinin de bir açıklamasıdır.

Uluslararası dengelerin hayli hassas şekilde seyrettiği bir dönemde MTTB'nin önce Vagon Li Olayı'yla gündeme gelmesi, birkaç ay sonra da Bulgaristan ile Türkiye arasındaki ilişkiye doğrudan temas edebilecek bir eylemle ön plana çıkmış olması, hükümetin tepkisini çekmiştir. Zira hükümetin gözünde yalnızca öğrenci sorunlarıyla ilgilenmekle mükellef olması gereken MTTB'nin siyasî olaylara bu denli etkin bir şekilde müdahale etmesi, üstelik bunu otoritenin “*olmaz*”ına karşın yapmış olması, iktidar açısından kabul edilebilir bir durum olmamıştır. Nitekim ortaya çıkan tablo, MTTB'yi kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Bazı gazetelerde hükümetin bu yönde bir yaptırım kararı aldığı da yer almıştır:

*“Milli Türk Talebe Birliği'nin bu hareketi gayri kanunî ve memleketin nizam ve intizamını bozucu bir teşebbüs ve fiil olduğundan ve hükümetin menine rağmen böyle bir teşebbüse geçtiklerinden, memlekette gayri mesul şahıs ve teşekküllerin bu gibi nabeca hareketlerinin tekerrürüne mahal verilmemesi noktasından Talebe Birliğinin kanunen set ve feshi takarrür etmiştir”*¹¹¹⁹

Bu karar üzerine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip ve CHF Genel Sekreteri Recep Bey ile görüşen MTTB'li gençler, mitingin amacının tamamen milliyetçi duyguları yansıtmak olduğunu söyleyerek, “*kapatma*” kararının gözden geçirilmesini istemişlerdir. Hatta 23 Nisan 1933'te Darü'l-fünun Konferans Salonu'nda toplanarak “*Türk Gençliği emanet ettiğin devrimin ve vatanın esenliği için canını vermeye hazırdır*” diyerek Mustafa Kemal Paşa'ya mesaj göndermişlerdir.¹¹²⁰

Mustafa Kemal Paşa ise, gençlerin istek ve mesajlarına şu ifadelerle karşılık vermiştir:

“Gençliğin çalışkan, duygulu ve milliyetçi yetişmesi esas dileklerimizdendir. Gençlik her türlü çalışmalarında cumhuriyet kanunlarına ve cumhuriyet kuvvetlerinin usul ve kaidelerine uymaya da

¹¹¹⁸ A.g.m., s. 1.

¹¹¹⁹ “Razgrat hadisesi münasebetile dün büyük bir nümayiş yapıldı”, *Akşam*, S. 5217, (21 Nisan 1933), s. 2; “Gençlerin dünkü heyecanlı nümayişi”, *Vakit*, S. 5487, (21 Nisan 1923), s. 10; “80 talebe tevkif edildi, nümayişçiler şiddetle tecziye edilecektir”, *Milliyet*, S. 2582, (21 Nisan 1933) s. 4.

¹¹²⁰ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839 – 1950*, 1.b., İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1995, s.s. 323 – 324.

dikkat etmelidir. Cumhuriyet hükümetinin milli meselelerde görevini bilir olduğuna, yasaların ve adalet gücünün adilliğine güveniniz”¹¹²¹

Mustafa Kemal Paşa'nın bu ifadeleri, aslında MTTB'ye verdiği son bir şanstır. Ancak aynı durumun tekrar etmesi halinde ise herhangi bir müsamaha gösterilmeyeceğinin de işaretidir. Nitekim 1936 yılında Hatay Meselesi nedeniyle gerçekleştirilen mitingde de benzer bir tablo ortaya çıkınca MTTB için kapatma kararı kaçınılmaz hale gelmiştir.

Vagon Li Olayı'nda da Razgrad Mezarlığı Olayı'nda da siyasal konjonktürün etkisi yadsınmaz. Fakat bu olayları yalnızca siyasal etkileşim yoluyla açıklamak indirgemeci bir yaklaşım olarak kalacaktır. Zira bu olayların aynı zamanda psikolojik bir arka planı olması kuvvetle muhtemeldir. Hatta Hitler'in iktidara gelişi ile söz konusu eylemler arasında analogik bir ilişki dahi kurulabilir. Nasıl ki Hitler'in güçlenişi ve iktidara gelişi I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Versailles Antlaşması'nın Almanlar üzerinde yarattığı pavoratif havassa bağlanıyorsa, 1933'ün Türkiye'sinde gençlerin etnosantrik eylemleri de Türkler üzerindeki regresyon halinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu eylemleri gerçekleştiren gençlerin hemen hemen hepsi çocuk yaşlarda Mondros Mütarekesi'nin ve Sevr Antlaşması'nın karanlıklarına tanıklık etmişler ve o antlaşmaların yarattığı ağır travmanın etkisi altında yetişmişlerdir.

Sonuç olarak kaynağı her ne olursa olsun MTTB'lilerin öncülük ettiği bu iki olay, Türk Siyasi Tarihinde konumunu her geçen güçlendirecek olan “*etnosantrik*” anlayışın hareketliliği açısından “*milat*” olmuşlardır.

3.4.4. Turancılık'ın Dirilişi ve Gençlik Üzerindeki Etkisi

“*Geçmiş*”, milliyetçi fikirlerin yeniden üretiminde etkin bir role sahiptir. Etnosantrik milliyetçiliklerin temel argümanlarından birisi de maziye yücelterek kutsal bir noktaya taşımaktır. MTTB, 1930'ların Türkiye'sinde bu hususu, kendisine misyon edinmiştir. Tevfik İleri'nin MTTB'nin asıl amacının “*milletimizin göğsünü kabartan mazisini yükseltmek*” olduğunu söylemesi,¹¹²² gençlerin geçmişe yönelik eğilimlerini ortaya koymuştur.

1930'lu yıllarda MTTB'nin bayraktarlığını yaptığı “*milliyetçi*” düşünce, “*Türk milletini her milletten ve milli misakla sınırlanmış Türk toprağını her topraktan*

¹¹²¹ A.g.e., s. 324.

¹¹²² Duman ve Yorgancılar, a.g.e., s. 52.

üstün tutan ruh”a dayanarak etnosantrik bir karakter sergilemiştir. Bununla birlikte MTTB'liler, “Bizim için milliyet sınır tanımaz! ... Kazan Türk'ü, Kırım, Kâşgar, Semerkant ve Bakü Türk'ü sınırlarımızın içinde yaşamayan fakat bizden olanlardır” ifadelerini kullanarak, “Turancı” düşüncenin yeniden dirileceğinin haberini vermişlerdir.¹¹²³

Daha önce de belirtildiği üzere Vagon Li ve Razgrad Mezarlığı Olayı'yla Cumhuriyet Dönemi'nde etnosantrik eylemlerin ilk örneklerini sergileyen MTTB, 1933 yılındaki kongresinden sonra “Birlik” gazetesini yayına sokmuş ve Turancı fikirlerin sözcüsü haline gelmiştir. Ayrıca bu dönemde “Çınaraltı” dergisi etrafında şekillenen ve Ahmet Velidî Togan, Nihal Atsız, Necdet Sançar, Reha Oğuz Türkkân'ın öncülük ettiği yeni kuşak Turancılar ön plana çıkmışlardır.¹¹²⁴

Bu arada 1930'lu yıllarda Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti eliyle sürdürülen tarihî, edebî ve antropolojik çalışmalar da Turancı fikirlerin yükselişinde önemli rol oynamışlardır. Özellikle taşrada halen etkinliğini sürdüren dinî ve etnik hassasiyetler, bu çalışmalarla birlikte daha güçlü duygulara dönüşmüşlerdir. Dolayısıyla “milliyetçilik” mefhumu, yapısallıktan çok işlevsel olarak farklı şekillerde algılanmıştır. Nihayetinde halkçıların, aydınların ve ırkçıların gözünden üç farklı “milliyetçi” düşünce ortaya çıkmıştır.¹¹²⁵

“Ülkü”nün kutsanması, 1940'lı yıllarda milliyetçi kesimin karakteristiği haline gelmiştir. Gökalp, böylesi durumlarda fertlerin “ülkü”yü ve ona yardımcı olan unsurları kutsadığını, karşıtlarını ise lanetlediğini ifade ettikten sonra fertler hakkında şu yorumu yapmıştır:

“Ülkü uğrunda hayatlarını, menfaatlerini, saadetlerini feda etmekle kalmazlar, onu yükseltenleri kutlamak ve yüceltmek, ona muhalif olan şahısları ve şeyleri yıkmak, yakmak, parçalamak da isterler”¹¹²⁶

Turancılık fikrinin yeniden dirilişinde ülke içindeki ekonomik ve siyasî faktörler kadar, uluslararası arenadaki gelişmeleri kapsayan dış faktörler de etkili olmuştur. Turancılık'ın, Cumhuriyet Türkiye'sinde bir çeşit muhafazakâr ideolojiye dönüştüğünü söyleyen Rıdvan Akın, II. Dünya Savaşı yıllarında irredantist Türkçü fikirlerin yayılmasında Alman etkisinin bulunduğu işaret etmiştir.¹¹²⁷

¹¹²³ “Düşüncelerimiz”, **Birlik**, S. 13, (2 Temmuz 1934), s. 5.

¹¹²⁴ Okutan, **a.g.e.**, s. 83.

¹¹²⁵ **A.g.e.**, s. 86.

¹¹²⁶ Gökalp, **a.g.e.**, s. 57.

¹¹²⁷ Akın, **a.g.e.**, s. 65.

Turancılar ile Almanlar arasındaki bağa dikkat çeken bir diğer isim ise Niyazi Kızılyürek'tir. Kızılyürek, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri'ne dayandırdığı bir telgrafta Alman Dışişleri Bakanı Ribentop'un, "*Turancı*" faaliyetlerin desteklenmesi için Ankara Büyükelçisi Papen'e 5 milyon mark gönderdiğini öne sürmüştür. Söz konusu telgrafta yer alan ifadeler aynen şu şekildedir:

*"20 Kasım tarihli ve 'A6154' numaralı raporunuza cevaben Türkiye'deki dostlarımızı (Turancıları kastediyor) içinde buldukları güç durumdan kurtarmak üzere, size beş milyon altın Alman Markı iletilmesini emrettim. Bu parayı cömertçe kullanmanızı ve bana raporla durumu bildirmenizi rica ederim"*¹¹²⁸

II. Dünya Savaşı'nın dengesi, Turancıların Türkiye'deki faaliyetlerini doğrudan etkilemiştir. 18 Haziran 1941 tarihinde "*Türk – Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması*"nın imzalanması, hiç kuşku yok ki otoriter eğilimlerin gençler arasında yayılmasını kolaylaştırıcı bir ortam yaratmıştır. Ayrıca Zürcher'in iddiasına göre 1941 yılının Temmuz ayında Almanya'nın teşvikiyle Pantürkizm komitesi kurulmuş ve bazı Türk generaller Almanların daveti üzerine Doğu cephesini dolaşmışlardır.¹¹²⁹ Turancı akımın giderek güç kazanması, Almanya tarafından Sovyetler Birliği'ne karşı bir propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Özellikle bu dönemde Almanya'nın Türk Hükümeti'ne Kırım ve Kafkaslarda yaşayan diğer Türklerin sorunlarının çözümü hususunda işbirliği teklif ederek¹¹³⁰ sempati uyandırması, Turancı fikirlerin güçlenmesi için yeterli bir gerekçe olmuştur. Bununla birlikte "*Türkçü*" eğilimleriyle tanınan Şükrü Saraçoğlu'nun 1942 yılında Başbakan olması, Turancı fikirlerin güçlenmesinde bir başka etkidir.

Almanların rakiplerine üstünlük sağladığı dönemlerde sessiz bir biçimde takip edilen irredantist milliyetçi akımların, Almanların prestij kaybettiği dönemlerde yargılanmaya başlaması, dış siyasetteki konjonktürel etkilerin iç siyasette önemli dönüşümler yarattığını göstermiştir

Bu arada Turancı fikirlerin yeniden canlanmasının, sosyalizm karşıtlığını güçlendirdiğini belirtmekte fayda vardır. Bu karşıtlık, 1960'lı yıllara damga vuran siyasî çatışmanın temellerini teşkil etmiştir. Özellikle milliyetçi fikrin sosyalizme yönelik karşıtlığı, bu dönemde ortaya çıkmış değildir. Nitekim Gökalp de

¹¹²⁸ Niyazi Kızılyürek, **Milliyetçilik Kısılcacında Kıbrıs**, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 2002, s.s. 200 – 201.

¹¹²⁹ Zürcher, **a.g.e.**, s. 298.

¹¹³⁰ Mithat Kadri Vural, "'En Büyük Tehlike' Broşürü ve Buna Bağlı Olarak Turancı Akımların Kamuoyunda Tartışılması", **ÇTTAD**, C. 8, S. 18 – 19, (2009), s. 41.

milliyetçiliğe¹¹³¹ düşman üç unsurdan birisi olarak "sosyalizm"i¹¹³² zikretmiştir. Dolayısıyla Turancı fikrin sosyalizmle olan çatışması, görünürde Ziya Gökalp'e kadar gitmektedir. Ayrıca Tito'nun, Bolşevik Devrimi sürecindeki Rus dış politikasının "geleneksel Rus emperyalizminin devamından başka bir şey olmadığı"¹¹³³ şeklindeki söylemi, milliyetçi cenahın sosyalizme yönelik tarihi karşıtlığını destekler bir nitelik taşımaktadır.

İndirgemeci bir bakış açısıyla söylenecek olursa Türk milliyetçilerinin sosyalizm ile olan çatışmasının kökenlerini geleneksel Türk – Rus çatışmasında ve Rusların Kafkas Türklerine uyguladığı tutumlarda aramak daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Burada kilit öneme sahip olan bir husus dikkat çekmektedir; o da 1917 Ekim'inden itibaren Sovyet Rusya ile sosyalizm fikrinin özdeşleşmiş olmasıdır. Kısacası geleneksel Rus karşıtlığının aynı zamanda sosyalizm karşıtlığına dönüşmesi hususu göz ardı edilmemelidir.

1940'lı yıllarda sosyalistlerin yayın faaliyetleri yoluyla Turancılara karşılık vermeleri, Türk siyasetindeki kutuplaşmayı derinleştirmiştir.

1943 yılında "Faris Erkman" tarafından kaleme alınan "En Büyük Tehlike – Milli Türk Davasına Aykırı Bir Cereyanın İç Yüzü" adlı broşür,¹¹³⁴ Türkiye'de sağ – sol çatışmasının ilk ciddi adımıdır. Zira bu broşür, özellikle sol kesimin artık sesini daha gür bir şekilde çıkaracağına habercisi olmuştur.

Broşürde Turancılar, gençleri zehirlemekle eleştirilirlerken,¹¹³⁵ metinde sık sık Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki hakim anlayışı olumlayan atıflar yapılması dikkat çekmiştir.

Vural'a göre Turancı fikirlere sert eleştirilerin yöneltildiği broşürün çıkarılış amacı, Almanya'nın savaşı kaybedeceğini gören solcu aydınların yeniden yayın faaliyetlerine girişmek ve bu yolla Alman yanlısı yayın organlarını ifşa etmektir.¹¹³⁶

Netice itibariyle söz konusu broşür, özellikle Turancı cemahtaki büyük tepkilere yol açmıştır. Hatta milliyetçiler bu broşüre, "Maskeler Aşağı – 'En Büyük Tehlikenin

¹¹³¹ Gökalp, bu milliyetçiliği "dil birliği" üzerinden anlatmaya çalışmıştır.

¹¹³² Diğerlerini ise "ümitsizlik" ve "mektep baskısı" olarak açıklamıştır. Gökalp, **a.g.e.**, s.s. 64 – 65.

¹¹³³ Mosca, **a.g.e.**, s. 315.

¹¹³⁴ Broşürün üzerinde yazar olarak Faris Erkman görülse de gerçek yazarının kim olduğu hususunda tartışmalar mevcuttur. Söz konusu tartışmalar için Bkz. Vural, **a.g.m.**, s. 42.

¹¹³⁵ Faris Erkman, **En Büyük Tehlike – Milli Türk Davasına Aykırı Bir Cereyanın İçyüzü**, Ak-Ün Matbaası, İstanbul, 1943, s.s. 34 – 35.

¹¹³⁶ Vural, **a.g.m.**, s. 43.

İçyüzü” başlıklı bir başka broşürle karşılık vermişlerdir.¹¹³⁷ Bu karşılığın ardından konu, bir süre daha kamuoyunun gündemini meşgul etmiştir.¹¹³⁸

Turancuların önde gelen isimlerinden olan Nihal Atsız’ın *Orhun* dergisinin 1 Mart 1944 tarihinde çıkan 15. sayısında yayınladığı “*Başvekil Saraçoğlu Şükrü’ye Açık Mektup*”¹¹³⁹ ve 1 Nisan 1944 tarihli 16. sayısında yayınladığı “*Başvekil Saraçoğlu Şükrü’ye İkinci Açık Mektup*”¹¹⁴⁰ başlıklı yazılar Turancı fikirleri yeniden tırmandırmıştır.

Mektuplarında komünistlerin devlet içerisinde kadrolaştığını ve Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel’in bu duruma imkan sağladığını belirten Atsız, Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun bunu engellemesini istemiştir.

Sabahattin Ali, Pertev Naili Boratav, Sadrettin Celal Antel ve Ahmet Cevat Emre gibi isimlerin de devlet kadrolarından uzaklaştırılması gerektiğini ifade eden Atsız, şu ifadeleriyle Saraçoğlu’nun dikkatini çekmeye çalışmıştır:

*“Devlet bilmeden koynunda yılan besliyor. Kızıl gözlü, sinsî ve zehirli yılanlar... Bu yılanlar yarın birer doktor olup yurt köşelerinde vazife aldıkları zaman ilk işleri baltalama işlerine girmek olacak, vatani arkadan vuracaklar, bekledikleri kızıl sabahı Türkiye’ye getirecek olan yabancı ordulara ajanlık edeceklerdir. Zaten toplu ve teşkilatlı bir halde daha şimdiden konferanslarda nümayiş yapmaları da bu günden ajanlık etmeğe başladıklarının delilidir”*¹¹⁴¹

II. Dünya Savaşı'nın sonlarında Almanya'nın mağlup olacağını ortaya çıkması, Türkiye'yi yeni bir denge politikasına sürüklemiştir. Bir yandan 1944 yılının Nisan ayında Almanya için gerçekleştirilen krom üretimi durdurulurken, öte yandan 3 Mayıs'ta, “*Türkçülük – Turancılık Davası*” veya “*İrkçılık – Turancılık*” adıyla tarihe geçen yargılamalara başlanmıştır.

Sosyalist bir aydın olan Sabahattin Ali’nin, kendisini hedef gösterdiği gerekçesiyle Nihal Atsız’dan davacı olmasıyla başlayan yargılamalar, “*Turancı*” kesim arasında büyük tepkilere yol açmıştır. Hatta 3 Mayıs 1944’te Ankara Adliyesi’nde görülen dava, Ulus Meydanı’nda protesto mitingine dönüşmüştür. Çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu ve “*kahrolsun komünistler*” sloganlarının atıldığı

¹¹³⁷ O.S.O., *Maskeler Aşağı – “En Büyük Tehlikenin İçyüzü”*, Çınar Yay., İstanbul, 1943.

¹¹³⁸ **A.g.m.**, s.s. 48 – 50.

¹¹³⁹ Nejdet Sançar, *İsmet İnönü İle Hesaplaşma*, Afşın Yay., Ankara, 1973, s.s. 15 – 22.

¹¹⁴⁰ Nihal Atsız, “*Başvekil Saraçoğlu Şükrü’ye İkinci Açık Mektup*”, *Orhun*, S. 16, (1 Nisan 1944), s.s. 1 – 6.

¹¹⁴¹ *Orhun* dergisinden alıntılan Sançar, **a.g.e.**, s. 18.

bu protesto mitingi, günümüzde milliyetçi kesim tarafından “*Türkçülük Günü*” adıyla kutlanan bir geleneğin miladı olmuştur.

Berkes, “*İrkçılık-Turancılık olayı ... başka işleri örtmek için düzölmüş bir olaydı. Ordu içinde Milli Şefe karşı kıpırdamalar olduğunu örtmeye yaradı. Hükümet içinde Saraçoğlu ve Yücel grupları arasında bir çatışma olduğunu da saklamış oldu*”¹¹⁴² diyerek, davanın aynı zamanda içsel dinamikleri olduğunu da ortaya koymuştur.

Tevetoğlu ise İrkçılık – Turancılık Davası’nı uydurulmuş bir tertip olarak değerlendirmiş ve bu davayı Türk Milliyetçiliği’ne indirilen darbenin başlangıç noktası kabul etmiştir.¹¹⁴³

18 Mayıs’ta İçişleri Bakanı Hilmi Uran’ın İstanbul Örf-i İdare Komutanlığı’na “*gereğinin yapılması*” için göndermiş olduğu emir,¹¹⁴⁴ milliyetçi kesime yönelik yeni bir operasyon dalgasının işareti olmuştur.

Söz konusu operasyon kapsamında Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan ve Zeki Velidî Togan gibi isimler başta olmak üzere toplam 57 kişi gözaltına alınmış ve bunlardan 23’ü tutuklanmıştır. 7 Eylül 1944’te başlayan ve 29 Mart 1945’e kadar süren yargılamalar, 10 kişinin çeşitli cezalara çarptırılmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak davanın temyiz edilmesi sonrasında 31 Mart 1947’de “*irkçılığın anayasa suçu teşkil etmediğine*” hükmedilmiş ve dosya hukuken kapanmıştır.¹¹⁴⁵

Bu davanın en önemli özelliklerinden birisi de 27 Mayıs 1960’tan itibaren Türk siyasetinde etkin bir yer edinecek olan Alparslan Türkeş’in tarih sahnesinde ilk kez yer aldığı eylem olmasıdır. Nihal Atsız’ın “*tamamen Turancı ve irkçidir*”¹¹⁴⁶ sözleriyle tanımladığı Alparslan Türkeş, Atsız’a göndermiş olduğu 4 Nisan 1944 tarihli mektubunda “*Türkçölük yolunda ruhumuz, yüreğimiz, kılıçlarımız seninle beraberdir. Ebedi Türk milleti mesut ve şerefli günlere kavuşacak, bütün Türkler bir devlet halinde, bir bayrak altında toplanacaklardır*”¹¹⁴⁷ ifadelerini kullanarak 1960’lı ve 1970’li yıllarda yürüteceği siyasetin ilk ipuçlarını vermiştir.

Türkeş’in bu ifadeleri, Turancılık akımının santimentalist yönünü yansıtmaktadır. Bu özellik, 1940’lı yılların Türkiye’sinde gençler arasında büyük ilgi

¹¹⁴² Berkes, **Unutulan Yıllar**, s. 289.

¹¹⁴³ Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 606.

¹¹⁴⁴ Fatih Yaşlı, **Antikomünizm, Ölkücü Hareket, Türkeş – Türkiye ve Soğuk Savaş**, 2.b., Yordam Kitap, İstanbul, 2019, s.s. 25 – 26.

¹¹⁴⁵ **A.g.e.**, s. 26.

¹¹⁴⁶ İlhan Darendelioglu, **Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri**, 3.b., Toker Yay., İstanbul, 1977, s. 151.

¹¹⁴⁷ **A.g.e.**, s. 150.

uyandırmıştır. Bu dönemde gençler arasındaki siyasî hareketliliği, hatta zaman zaman “aşırı”ya kaçan eylemleri bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Özellikle “*santimentalizm*”in, etkisi altına aldığı görüşleri her türlü manipülasyona açık hale getirdiği dikkate alınır, eylemlerdeki aşırılığın nedeni daha net bir biçimde ortaya çıkacaktır. Nitekim 4 Aralık 1945’te meydana gelen Tan Gazetesi Baskını, bu hususta önemli bir örnek teşkil etmektedir.

II. Dünya Savaşı’nın başlarından itibaren Almanya’ya karşı tavır takınan Tan gazetesi başyazarı Zekeriya Sertel ile Almanya yanlısı bir görüntü çizen Cumhuriyet gazetesi başyazarı Nadir Nadi arasındaki tartışma, savaş sonrasında da sürmüştür.¹¹⁴⁸ Bu tartışma savaş sonrasında gerek iç, gerekse dış siyasette devam eden belirsizliğin katmerlenmesine yol açmıştır. Hükümete yönelik olarak demokrasi talebinde bulunan Tan gazetesi yöneticilerinin CHP muhalifleriyle işbirliği yapması,¹¹⁴⁹ Tan gazetesine ve kadrolarına yönelik tepkisini sürdüren milliyetçi cenahla hükümeti ortak paydada buluşturmuştur. Tan Gazetesi Baskını, dönemin iktidarının bu ortak paydadan faydalanmasının bir sonucudur.¹¹⁵⁰

4 Aralık 1945 tarihinde İstanbul Üniversitesi’nde öğrenim gören binlerce genç, Tan ve Yeni Dünya gazetelerinin “*komünizm*” propagandası yaptıklarını iddia ederek ayaklanmış ve Tan gazetesini yağmaladıktan sonra, Cumhuriyet Anıtı’na çelenk bırakmışlar ve tekrar yürüyüşe devam etmişlerdir. İstiklal Caddesi’nden geçerken, solcu yayınlarıyla bilinen Berrak Kitabevi’ni tahrip eden gençler, Yeni Dünya gazetesinin basımını yapan matbaayı dağıtmışlardır. Son olarak Beyazıt’ta bulunan ve yine sol görüşlü yayınlar yapan ABC Kitabevi’ni basmışlardır.¹¹⁵¹

Tan ve Yeni Dünya gazetelerinin yağmalanması olayı, Türk Tarihi’nin çokça tartışılan konularından birisidir. Yüzeysel olarak bakıldığında komünizme yönelik

¹¹⁴⁸ Mithat Kadri Vural, “II. Dünya Savaşı Türkiye’inde Bir Muhalefet Örneği Olarak ‘Tan’ Gazetesi”, **ÇTTAD**, C. 7, S. 16 – 17, (2008), s.s. 384 – 386.

¹¹⁴⁹ Bu dönemde CHP’ye muhalif olanlar arasında Rasuh Nuri İleri’nin deyimleriyle gönülsüz de olsa “*ittifak*” yapma girişimi olmuştur. 1 Aralık 1945’te yayınlanan “*Görüşler*” adlı dergi, bu girişimin kanıtı niteliğindedir. Sol görüşleriyle tanınan Zekeriya Sertel’in öncülüğünde çıkarılan derginin ilk ve tek sayısının kapağında o dönemde CHP’ye karşı parti kurma çalışmalarını sürdüren Celal Bayar ve Fuat Köprülü’nün yanı sıra İnönü muhalifi olarak bilinen Tevfik Rüştü Aras’ın fotoğrafları yer almıştır. Şeyhmus Güzel, **Türk Usulü Demokrasi**, Doruk Yay., Ankara, 1997, s. 74.

¹¹⁵⁰ Rasuh Nuri İleri de Tan Gazetesi Baskını ile ilgili yapmış olduğu yorumda bu hususu doğrularak şöyle demiştir:

“*Gerçekte Tan Olayı diye bir olay yoktur. Olaya ‘Görüşler Olayı’ demek daha doğrudur. Olayın özü İnönü’nün tek parti rejimine karşı TKP’nin geliştirdiği ‘İleri Demokrat Cephe’nin yıkılması gayretidir. Söz konusu olay sonrasında bu güçler birleşmemişler ve hareket ayrı yollara kanalize olmuştur*” Güzel, **a.g.e.**, s. 74.

¹¹⁵¹ “Gençliğin Dünkü Tezahürleri”, **Akşam**, S. 9744, (5 Aralık 1945), s.s. 1 – 2.

tepkide aşırıya kaçılmasından ibaret görünen bu olay, esasında Cumhuriyet Tarihi'nin ilk provokatif eylemi sayılabilir. Nitekim Tan Gazetesi Baskını'na karışan gençler arasında bulunan Orhan Birgit'in şu ifadeleri, olayın provokasyon olduğunun açık bir beyanı gibidir:

“4 Aralık 1945 günü, CHP'nin İstanbul Müfettişi Kütahya Milletvekili Alaeddin Tiritoğlu'nun bilgisi dahilinde, rahmetli dostum, yoldaşım İlhan Selçuk ile Süleyman Demirel'in yanı sıra, taşradan birkaç hafta önce gelmiş deneyimsiz bir genç olarak benim de içinde yer aldığım aymaz bir kalabalık tarafından tahrip edildi.

Yıllar sonra bu baskının Milli Emniyet Teşkilatı'nca da desteklendiği ortaya çıktı.

İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği, Hukuk Fakültesi'nde Öğretim Üyeliği de yapan Doç. Dr. Hıfzı Timur'un başkanlığında idi. Koskocaman doçentin Milli Emniyet Teşkilatı'nda bordrolu bir görevli olduğunu bizler nereden bilebilirdik”¹¹⁵²

Provokasyon niteliği taşıyan bu eylem, kendi misyonu içerisinde kısmen de olsa “başarı”ya ulaşmıştır. Ancak elde edilen bu başarı, Türkiye'nin çok partili hayata ne denli yalınkat bir yapıyla geçtiğini de ortaya koymuştur.

3.5. MÜTAREKE DÖNEMİ'NDEN CUMHURİYET DÖNEMİ'NE GENÇLERİN MÜCADELE YÖNTEMLERİ

Gençler, Yeni Osmanlılar Hareketi ve Jön Türk Hareketi'nde olduğu gibi, Mütareke Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi'nde de çeşitli mücadele yöntemleri kullanmışlardır. Mütareke Dönemi'nde tarihe “*Darü'l-fünun Grevi*” adıyla geçen, dersleri boykot eylemiyle yeni bir yöntem deneyen gençler, Cumhuriyet'in ilanından bir yıl sonra Tramvay Olayı ile “*sivil itaatsizlik*” örneği sergilemişlerdir. Ayrıca Yeni Osmanlılar Hareketi'nden itibaren gençlik hareketlerinin klasikleşmiş mücadele yöntemi haline gelen basın – yayın faaliyetleri bu dönemde de önemli bir yer tutmuştur.

3.5.1. Türk Gençliğinde Yöntem Olarak Boykota Bir Örnek: “Darü'l-fünun Grevi”

1960'lı yılların Türkiye'sinde gençlik hareketlerinin karakteristik yöntemi olan “*boykot*”, Mütareke Dönemi'nde Türk gençliğinin başarıya ulaşan eylem yöntemlerinden birisi olmuştur. Sonucu itibariyle başarıya ulaşarak Türk Tarihi'nde

¹¹⁵² Orhan Birgit, *Ayağa Kalk CHP!*, 1.b., Kaynak Yay., İstanbul, 2015, s. 45.

önemli bir yer teşkil eden “boykot” eylemi,¹¹⁵³ 1922 yılının Mart ayının sonlarında ortaya çıkmıştır.

29 Mart 1922 tarihinde Darü'l-fünun Konferans Salonu'nda gerçekleştirilen “Füzulî'nin Mülâhazar-ı Felsefîyesi” adlı konferansa konuşmacı olarak katılan Rıza Tevfik Bey'in (Bölükbaşı) “Füzulî Türk değildir, Acem'dir”¹¹⁵⁴ şeklindeki sözleri büyük tepkilere yol açmıştır. Rıza Tevfik Bey'in kendisine tepki gösterenler arasında yer alan Süleyman Nazif Bey'e “Türk olsa ne çıkar? Siz Türk'ler bir tek Fuzulî'yi aranızda almakla ne kazanırsınız? İmam – ı Azam da Türk değildir. Türk'ün asırlar boyu bileğinde salladığı kılıcından başka övünülecek nesi var? Siz Türk'ler bugün hâlâ mukarr-ı hilâfet-i İslâmiye olan İstanbul'da oturabiliyorsanız, bunu düvel-i muazzamanın alem-i İslâm'a karşı hürmetine borçlusunuz” demesi, tartışmanın daha büyümesine neden olmuştur.

Rıza Tevfik (Bey) ile Süleyman Nazif Bey arasındaki gerginlik, Edebiyat, Hukuk, Tıp, Eczacılık, Dişçilik, Ticaret-i Âliye, Mühendislik, Ticaret-i Bahriye, Kapudan ve Çarhçılık, Ziraat, Orman, Baytar ve Mülkiye öğrencilerinin¹¹⁵⁵ de katılmasıyla infiale dönüşmüştür.

Türk tarihyografisinde “Darü'l-fünun Grevi” adıyla anılan bu hareket, esasında yalnızca Rıza Tevfik Bey'in konuşmasına karşı gösterilmiş bir tepki değildir. Söz konusu konuşmayı yapan Rıza Tevfik Bey'in Sevr Antlaşması'nı imzalayan heyetin içinde yer almış olması dahi başlı başına bir tepki nedenidir. Ayrıca bu dönemde bazı akademisyenlerin gerek derslerde söyledikleri sözlerle, gerekse gazetelerde kaleme aldıkları yazılarla “Türklüğü” ve “Türkleri” aşağılamaları ve Sakarya Nehri'nde durdurulmuş olan Yunan kuvvetlerinin işgallerinin devam ediyor olması, grevin arka planındaki diğer parametreleri teşkil etmektedir. Örneğin öteden beri İngilizler ile işbirliği yaptığı için eleştirilen Ali Kemal Bey,¹¹⁵⁶ “Hakk-ı İstiklâl ve Türkler” başlıklı yazısında Türkler hakkında aşağılayıcı nitelikte ifadeler

¹¹⁵³ Buradaki “ilk” tabiri, gençler nezdinde kullanılmıştır.

¹¹⁵⁴ Gürkan, a.g.e, s. 15.

¹¹⁵⁵ “Darü'l-fünun Meselesi”, **Vakit**, S. 1559, (13 Nisan 1922), s. 2.

¹¹⁵⁶ Ali Kemal'in özellikle İngilizlere hizmet eden oluşumlarda yer alması zaman zaman eleştiri konusu olmuştur. Vasıf Bey (Çınar), bir makalesinde İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nden bahsederken “İstanbul'da Ali Kemallerin, Refik Cevatların, Said Mollaların idare ettiği ihanetkâr cemiyet” ifadelerini kullanmıştır. H. Vasıf, “Hurşit Paşa'nın Nutku Münasebetiyle”, **İzmir'e Doğru**, S. 10, (18 Kânunuevvel / Aralık 1919), s. 1.

kullanmıştır.¹¹⁵⁷ Cenap Şahabettin Bey derslerde Yunan işgalini olumlama¹¹⁵⁸ ve Fransız dergisi “*Revue de deux Mondes*”ın 1 Mart 1922 tarihli nüshasında çıkan röportajda Türkler hakkında tepki çekici söylemlerde bulunmuştur.¹¹⁵⁹ Hüseyin Daniş ise İran Tarih-i Edebiyatı dersinde Türk milletini gelip geçici bir “*müstevli*” ve bilim açısından bir “*hiç*” olarak değerlendirmiştir.¹¹⁶⁰ Yine bu dönemde Marujan Barsamyân Efendi Azerbaycan İçişleri Bakanı Behbûdhan Civanşirin'i öldüren Taşnak Fedaîsi Torlakyan'ın avukatlığını üstlenmiştir.¹¹⁶¹ Tüm bu isimler “*Darü'l-fünun Grevi*” sonrasında gençlerin hedefi haline gelmişlerdir.

Özetle; Darü'l-fünun Grevi, yalnızca Rıza Tevfik'in sözlerinin bir eseri değildir. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere bir kısım akademisyenin millî duyguları rencide edici sözlerinin yarattığı birikim, Rıza Tevfik'in konuşmasıyla patlama noktasına ulaşmış ve olaylar engellenemez hale gelmiştir.

30 Mart 1922'de Darü'l-fünun öğrencisi Halit Oğuz'un başkanlığında toplanan gençler, “*Müderisler Meclisi*”ne sunulmak üzere Edebiyat Fakültesi Dekanı İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Bey'e bir bildiri vermişlerdir.

Gençler, bildiride şu üç hususa dikkat çekmişlerdir:

“1 – Türk Darü'l-fünunu, Türk milletinin ahlâk ve ilim müessesesi bilen Edebiyat Medresesi talebesi kendi samimî varlığı arasında manevî heyecanların zevkünden mahrum, istiklâl, kudsiyet ve milliyet hislerine yabancı ve muhacim şahısları görmekte müteellimdir.”

¹¹⁵⁷ Ali Kemal söz konusu yazısında Türkler ile ilgili olarak; “*Kendini idareye iktisaden, ilmen, siyaseten ve medeniyetten muktadir olamayan bir kavmi, haydi git istediğini yap diye başıboş bırakmanın ne terakkiye ne insaniyete hizmet olmayacağını, bilakis cihanda kargaşa ve zararları artırmanın yanı sıra asrın icaplarını idrak edememektir*” diye yazmıştır. Fevzi Çakmak, “Millî Mücadelenin Tıbbiyeliler Tarafından Desteklenmesi ve Darü'l-fünun Boykotu”, **Vatan ve Sıhhat**, Ed. Eren Akççek – Fevzi Çakmak, 1. b., Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yay., İzmir, 2015, s. 120.

¹¹⁵⁸ Öğrenciler, söz konusu hocalarla ilgili yayınladıkları ithamnamede Cenap Şahabettin'in bir ders esnasında Yunanistan'ın Bursa'yı işgali üzerine üzgün olan öğrencilere yönelik olarak “*Niçin müteessir oluyorsunuz efendiler; memnun olmalısınız. Memleketi bağilerden tahkire uğraşılıyor*” şeklinde bir ifade kullandığını belirtmişlerdir. Gürkan, **a.g.e.**, s. 37.

¹¹⁵⁹ Cenap Şahabettin, söz konusu röportajda Türklerin ilim ve medeniyet alanlarında hiçbir eser oluşturmadığını, edebiyatının bile taklitçi bir karakter taşıdığını, uzun süre Arap ve Acem kaldıktan sonra birden bire Batılılaştığını (Fransızlaştığını) söylemiştir. Bu söylemlere ilk tepki Yakup Kadri'den (Karaosmanoğlu) gelmiş ve Cenap Şahabettin'i “*Türk'ün milli harsına tecavüz etmiş, Türk düşmanı bir Türk edibi*” olarak nitelendirmiştir. Kuşkusuz, Yakup Kadri'nin Cenap Şahabettin'e yönelik sert eleştirisi, gençlerin tepkilerinde etkili olmuştur. Yakup Kadri, “Bir Züppenin Tekâmülü”, **İkdam**, S. 8988, (25 Mart 1922), s. 2.

¹¹⁶⁰ Abdurrahman Siler, “Dârülfünûn'un, Kurtuluş Savaşı ve İnkılâplara Bakışı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 11, S. 31, (1995), s. 179.

¹¹⁶¹ Azerbaycan İçişleri Bakanı Behbûdhan Civanşirin, Taşnak Fedaîsi Torlakyan'ın 18 Temmuz 1921'de düzenlediği suikast sonucu İstanbul'da öldürülmüştür. Salih Tunç, “İstanbul Basınına Göre Millî Mücadeleye Bir Destek: Darü'l-fünun Öğrenci Olayları”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S. 1, (2002), s.327; “Darü'l-fünun Meselesi”, **Vakit**, S. 1559, (13 Nisan 1922), s. 2.

2 – Darü'l-fünun gençliği memleketin vicdan-ı ammesince esasen mahkûm edilmiş bulunan, fakat her nasılsa ahlâk ve irfan ocağına sokulmuş olan bu efendilere karşı nefret ve istikrahını beyan eder.

3 – Kongreden müntehap bir heyet, müderris Cenap Şahabettin, Ali Kemal, Rıza Tevfik, Hüseyin Daniş ve Muallim Barsamyan beylere bu kararı tebliğ ile kendilerini istifaya davet ettiğini ve talebenin ilim ve irfan namına değil, alelâde bir vatandaş sıfatıyla dahi kendileriyle münasebetçe bulunmayacaklarını ilan eder”¹¹⁶²

Bir yandan söz konusu hocalar basın yoluyla kendilerini savunurlarken, öte yandan Edebiyat Fakültesi Müderrisler Meclisi öğrenciler tarafından şikayet edilen hocalar hakkında “ithama değer” herhangi bir durumun olmadığına karar vermiştir.

Hocalar hakkında çıkan karar öğrencilerin tepkisini çekmiştir. Öğrencilerden Reşat Şemsettin (Sirer) Bey, Esat Bey, Sedat Bey ve Necmettin Halil (Onan) Bey’den oluşan bir heyet, 3 – 4 Nisan 1922 gecesi bir ithamnâme hazırlayarak, bu karara karşılık vermiştir.¹¹⁶³ Öğrenciler aynı zamanda “boykot” çağrısı yapmışlar ve Fen Fakültesi, Tıp Fakültesi ve Hukuk Fakültesi’nin de “boykot” a destek vermesi için çaba göstermişlerdir.¹¹⁶⁴ Neticede söz konusu fakülteler, yayınladıkları bildirimlerle¹¹⁶⁵ Edebiyat Fakültesi’nin “boykot” kararına katılmışlar ve her fakülteden bir temsilcinin yer alacağı “birlik” oluşturulmasını kararlaştırmışlardır.

Edebiyat Fakültesi’nden Osman (Horasanlı) Bey, Hukuk Fakültesi’nden Vacit (Asena) Bey, Tıp Fakültesi’nden Hüseyin İbrahim (Solar) Bey ve Fen Fakültesi’nden Ekrem Necmi (İnal) Bey’den oluşan birlik, diğer yüksek okulları da “boykot” sürecine dahil etmeye çalışmıştır.

Ticaret Mekteb-i Âlisi Talebe Cemiyeti, Baytar Mekteb-i Âlisi Talebe Heyeti Umumisi, Orman Mekteb-i Âlisi talebesi, Eczacı ve Dişçi Okulları Talebe Heyet-i İttihadiyesi, Mekteb-i Mülkiye talebesi ve Ticaret-i Bahriye Mekteb-i Talebe Teşkilatı da yayınladıkları bildirimlerle “boykot” a destek vermişlerdir.¹¹⁶⁶

Kaleme alınan bildirimler, yazılan yazılar ve alınan karar yoluyla, öğrenciler – hocalar – Darü'l-fünun yönetimi arasında kurulan üçgen bir süre için sürgit devam etmiştir. Bu durum, grevin daha da büyümesine yol açmıştır. Öyle ki öğrencilerin direngenlikleri, hocaların gençlere basın yoluyla cevap vermeleri, fakülte yönetiminin idare-i maslahatçı tutumu hadiseyi büsbütün çıkmaza sokmuştur. Bunun üzerine

¹¹⁶² Gürkan, a.g.e., s.s. 17 – 18.

¹¹⁶³ A.g.e., s. 25.

¹¹⁶⁴ A.g.e., s. 42.

¹¹⁶⁵ Fakültelerin boykota destek olacaklarını duyuran bildirimler için **Bkz. Ek – 5.**

¹¹⁶⁶ Gürkan, a.g.e., s.s. 46 – 48.

Maarif Nezareti, 12 Nisan 1922’de aldığı kararla eğitim – öğretime ara vermiştir. Tepkilerini göstermeyi sürdüren öğrenciler, hedef tahtasına koydukları hocaları zaman zaman çürük yumurtalarla protesto etmişlerdir.

Bu arada öğrencilerin, kendilerini “*bütün Türk milletine ve Türk gençliğine bila-perva tecavüzatta bulunanlara karşı necip ruhlu talebe*”¹¹⁶⁷ olarak nitelendirerek, verdikleri mücadelenin “*milliyetçi*” karakterini yansıtmaları dikkate değerdir. Zira bu karakter, “*millî*” duyguların giderek yükseldiği bir süreçte öğrencilere önemli bir toplumsal destek de sağlamış olmalıdır.

Bu dönemde gençlere bir önemli destek de TBMM’nden gelmiştir. Kozan Mebusu Dr. Fikret, İzmir Mebusu Mahmut Esat, Mentеше Mebusu Dr. Tevfik Rüştü ve İstanbul Mebusu Usta Numan’ın imzalarıyla yayınlanan mesaj, TBMM’nin gençlere yönelik desteğini açıkça ortaya koyması bakımından önemlidir.

Esasında TBMM’nin bu desteği, aynı zamanda stratejik bir hamle olarak da algılanabilir. Zira hem ulusal hem de uluslararası kamuoyunun ilgisini çeken Darü’l-fünun Grevi, büyük bir gizlilik içerisinde sürdürülen “*Büyük Taarruz*”un hazırlıkları konusunda Ankara Hükümeti’ne dolaylı olarak önemli derecede katkı sağlamıştır.

Eylemin boyutları her geçen gün biraz daha büyürken, gençler 1922 Mayıs’ında bir bildiri daha yayınlamışlardır. Bildiride gençlerin, yaptıkları eylemin bir isyan değil, millete ihanet edenlere karşı girişilmiş vicdanî ve millî bir hareket olarak tanımlamaları, greve neden olan beş hocayı ise “*yakılmış evlerinin harabeleri üzerine istiklâli uğrunda kanını akıtan şehitlerin manasını anlamayan adamlar*” şeklinde isimlendirmeleri, eylemin “*sonuç*” alınıncaya kadar sürdürüleceğinin bir işareti olmuştur.¹¹⁶⁸

Yaklaşık üç buçuk ay süren “*boykot*”, Temmuz ayının sonlarından itibaren sonuç vermeye başlamıştır. Gençler açısından olumlu bir seyir izleyen boykot, 25 Ağustos’ta Tıp Fakültesi’nde, 2 Eylül’de Fen Fakültesi’nde derslerin başlatılması ve 7 Eylül’de Hukuk Fakültesi’nde, 9 Eylül’de Edebiyat Fakültesi’nde sınavların yapılması kararlarıyla sona ermiştir.¹¹⁶⁹

Meclis-i Vükela, Maarif Nezareti’nin 2 Eylül 1922 tarihli tezkeresine istinaden aldığı kararla, Ali Kemal ve Cenap Şahabeddin Bey’i görevden azletmiş, yerlerine Ali

¹¹⁶⁷ “Darü’l-fünun Meselesi”, **Vakit**, S. 1559, (13 Nisan 1922), s. 2.

¹¹⁶⁸ Mayıs 1922’de, Darü’l-fünun öğrencileri tarafından yayınlanan bildiri için **Bkz. Ek – 6**, Dölen, **Darü’l-fünun Tar... I**, s.s. 770 – 773.

¹¹⁶⁹ Gürkan, **a.g.e.**, s.s. 80 – 81.

Reşat Bey ve Yahya Kemal Bey'i atamıştır. Buna ek olarak daha önce istifa etmiş olan Rıza Tevfik Bey ile Hüseyin Dâniş Bey'in yerlerine ise Veled Çelebi Bey ile Şerif Bey getirilmiştir.¹¹⁷⁰ Bu gelişmeler, gençlerin mutlak "zafer"inin ilanı olarak nitelendirilebilir.

Bu "zafer", birkaç yıl sonra Darü'l-fünun'un "münevver gençliğin mühim bir kısmını yetiştiren sine-i feyyaz", gençliğin ise "milli şuur ve irfanın en kudretli mümessili" olarak anılmasına yol açmıştır.¹¹⁷¹

3.5.2. Cumhuriyet Dönemi'nde İlk Gençlik Protestosu: "Tramvay Olayı"

Cumhuriyet Dönemi'nde ilk gençlik eylemi, 15 Kasım 1924 tarihinde meydana gelmiştir. Yol masraflarını düşürebilmek amacıyla tramvaylara yarım ücret ile binmek isteyen Darü'l-fünun öğrencileri, tramvay görevlileriyle sık sık karşı karşıya gelmeye başlamışlardır.

10 Kasım 1924'te, Darü'l-fünun Talebe Cemiyeti'nden Nafia Vekaleti Şirketler Komiseri'ne hitaben yazılan mektupta, öğrencilerin tramvaylara yarım ücret karşılığında binmesi hususunda bir düzenleme yapılması talebinde bulunulmuştur. Bununla birlikte tramvay taşımacılığı imtiyazını elinde bulunduran İstanbul Tramvay Şirketi'ne temsilciler gönderilmiş ve Darü'l-fünun Emimi İsmail Hakkı Bey de sürece dahil edilmiştir. Yol masraflarının kendileri için yük teşkil ettiğini dile getiren öğrenciler, Haliç Seyr-i Sefain, Rumeli Demiryolu ve Mudanya-Bursa Şimendifer şirketleri gibi kuruluşların ücretlerin yarıya indirilmesi hususundaki taleplerine olumlu cevap verdiklerini söylemişlerdir. Ancak İstanbul Tramvay Şirketi, bu talebe, şartnameye göre bütün öğrencilerin değil, ancak 15 yaşından küçük olan öğrencilerin yarım ücret avantajından istifade edebileceği şeklinde karşılık vermiştir.¹¹⁷²

Bu cevap üzerine bir öğrenci temsilcisi, gazetelere yaptığı açıklamada taleplerinin kaynağını açıklamış ve bunun bir "hak" olduğunu belirtmiştir:

"Dünyanın her tarafında Darü'l-fünunlular vesait-i nakliye tarifelerinden azami bir surette müstefit oluyor. Avrupa'nın birçok memleketinde Darü'l-fünunlular bila-bedel, bazı yerlerinde ise nisf ücretle seyahat etmektedirler. Bunları bizzat gördüm. Avrupa'da tramvay

¹¹⁷⁰ B.O.A., MV. 224/86 (10 Muharrem 1341 / 2 Eylül 1922).

¹¹⁷¹ Ahmed Burhaneddin, **Cumhuriyet Mefkûresi Darü'l-fünun Gençliği**, Amidi Matbaası, İstanbul, 1926, s. 2.

¹¹⁷² Mustafa Şahin, "Darü'l-fünun Talebe Cemiyetince Gerçekleştirilen Bir Eylem: 'Tramvay Olayı'", **Vatan ve Sıhhat**, Ed. Eren Akçiçek – Fevzi Çakmak, 1.b., Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yay., İzmir, 2015, s.s. 267 – 268.

şirketleri pek tabi olarak yerli sermayeden müteşekkil olduğu için, hükümetin de pek bariz müzaheratı ile kendilerine kolaylıkla meram anlatmak mümkün olmaktadır. Halbuki İstanbul Tramvay Şirketi'nin geçen sene Ankara'da akdettiği itilafnâmede talebe menafîi maatteessüf hükümetimizce gözetilmemiş veya gözden kaçmıştır. Bunun neticesi olarak tramvay şirketi Darü'l-fünunlularla sair yolcular arasında hiç bir fark kabul etmemektedir. Darü'l-fünun Talebe Birliği'nin başlıca gayelerinden biri de Darü'l-fünun ve mekâtib-i aliye talebesine, talebe hayatını mümkün olduğu kadar tahkik etmektir.

Biz, bu mücadelede uzun zamandan beri atıldık. Şirket-i Hayriye ve Seyr-ü Sefâin gibi bazı şirketlere mutâlebemizin mühim bir kısmını kabul ettirdik. Tıbbiyeli arkadaşlarımızın işgal senelerinde Seyr-ü Sefâin meselesi için İngiliz polisleriyle vuku bulan mücadele mudârebelerini hiç bir vakit unutmayacaüz. Talebe Birliğimiz bir çok mesaiden sonra tiyatro ve sinemalarda da mühim tenzilat elde etmiştir. Şimdi sıra tramvay şirketine gelmiştir. Bu meseleyi muvafakiyetle intac ettikten sonra şehreminati köprü müruriyesinden talebenin istisnası için müracaat edeceğiz. Ecnebi sermayedarlarının talebe menafîini kabul ettiği bir zamanda şehreminimizin müddeamızı evliyetle kabul edeceğine kaniim.

Darü'l-fünun ve mekâtib-i aliye talebesi mevcudu, hayat pek pahalı olduğu için maatteessüf günden güne eksilmektedir. Bu hal, vatanımızın menafîi aleyhinedir. Talebe Birliğimiz bunun için çok çalışmak mecburiyetindedir. Hükümetimiz Darü'l-fünunlular için tahsil ücretini senevi 150 kuruş tenzil etmiştir. Halbuki biz yalnız tramvay parası olmak üzere senede bu ücretin 50 mislini vermekteyiz"¹¹⁷³

Artık eyleme geçmekten başka çare kalmadığını ima eden öğrenciler, "Darü'l-fünun talebesi yalnız hakkı olan şeyi ister" diyerek, söz konusu indirimin kendileri için bir "hak" olduğunu yinelemişlerdir.

Vali Vekili ve Polis Müdürü Hüsnü Bey'in uyarılarına rağmen öğrenciler durumu protesto etmeye karar vermişlerdir. 15 Kasım sabahı Darü'l-fünun binasında toplanan öğrenciler, dersleri boykot etmişler ve tramvaylara yarı ücret karşılığında binerek yolculuk yapmaya çalışmışlardır. Sözleşmelerin teorik olarak "mutlak itaat" gerektiren kurallar içerdiği düşünülürse, Darü'l-fünun öğrencilerinin bu eylemi, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk sivil itaatsizlik eylemi olarak kabul edilebilir.

Tramvay görevlileriyle bir kez daha karşı karşıya gelen öğrenciler, duruma müdahale eden polislere de direnmişlerdir. Tramvay görevlilerinin seferleri durdurmaları, öğrencilerin bu duruma fren anahtarlarını alarak karşılık vermeleri ve nihayetinde kolluk kuvvetlerinin sert bir biçimde duruma el koymaları, olayları çok daha "kaotik" bir hale getirmiştir. Öyle ki Şişli hattında yaşanan gerginlik, Darülmualimin Mektebi öğrencisi Necati Bey'in, Eczacılık Mektebi öğrencisi Nazım

¹¹⁷³ "Darü'l-fünunlular ve Tramvay İhtilafı", **Tanin**, S. 751, (15 Teşrinisani/Kasım 1924), s. 2.

Bey'in, Dişçilik Mektebi öğrencisi Muhittin Bey'in ve Vatan gazetesi muhabiri Emin Bey'in polis kurşunuyla yaralanmasına neden olmuştur.¹¹⁷⁴

Bu durum gerginliği daha da tırmandırırken, öğrenciler toplu bir şekilde Tünelbaşı'ndaki Metro Han'da bulunan tramvay şirketinin merkezine doğru yürüyüşe geçmişlerdir. Şirketin merkez binasının önünde protestolar sürerken bazı öğrencilerin jandarma tarafından gözaltına alınması olayların büyümesine yol açmıştır. Olayların büyümesi üzerine duruma el koyan Vali Vekili Hüsnü Bey, Darü'l-fünun Emimi İsmail Hakkı Bey ve şirket temsilcisi iki kişi ile birlikte valilikte toplantı gerçekleştirmiştir. Dahiliye Vekaleti'nin de görüş beyan ettiği bu toplantının sonunda şirket yöneticileri geçici olarak öğrencilerin taleplerini kabul etmek durumunda kalmışlardır.¹¹⁷⁵

Bu karar, öğrencilerin gözünde bedel ödenerek kazanılmış bir "zafer" niteliği taşımıştır. Nitekim kararın öğrencilere tebliğinden sonra, Edebiyat Fakültesi öğrencisi olan bir gencin *"Arkadaşlar, bugünün Darü'l-fünun talebesinin hakkını pazusuyla kazandığı gündür. Bu bize ispat etmiştir ki hak verilmez, alınır! Bugün Darü'l-fünun talebesi hakkını alırken kan dökmüştür"*¹¹⁷⁶ şeklindeki sözleri, bu niteliği yansıtmaktadır.

Darü'l-fünun Emimi İsmail Hakkı Bey, Tramvay Olayı'nda öğrencilerden yana tutum sergilemiştir. İsmail Hakkı Bey, gazetelere verdiği demeçlerde şirket yetkililerini öğrencilerin haklarını teslim etmeleri konusunda uyardığını, yarım ücretle seyahat etmenin öğrenciler için hak olduğunu, bu yüzden de öğrenciler için herhangi bir işlem yapılmasına ihtiyaç görmediğini belirtmiştir.¹¹⁷⁷

İsmail Hakkı Bey, öğrencilere yönelik desteğini ertesi gün de sürdürmüş ve şu açıklamayı yapmıştır:

"Bilakayd ü şart bütün talebe için bütün vesait-i nakliyeden tenzilat yapılmasının doğru ve elzem olduğuna öteden beri kaniim. ... Ben mevzubahis tenzilatın şirket tarafından yapılmasının doğru olacağını, çünkü bunun ilim tahsil eden gençliğe bir hizmet teşkil edeceğini izah ettim. Bu sebeğle bilahare vaka olacak şikayet ve müracaatlara muhatap olmayacağımı ilave ettim. ... Ben gençliğin bu samimi tezahüratında hak ve vicdan fikirlerinin hâkim olduğunu, vakanın bu şerait dahilinde herkes tarafından anlaşılmasının lazım geldiğini iddia ettim. ... Hakikat şudur: Talebe, Darü'l-fünun talebesidir. Haksızlığa ve insafsızlığa karşı hareket

¹¹⁷⁴ Şahin, **a.g.m.**, s. 270.

¹¹⁷⁵ "Dünkü Nümayişlerde Darü'l-fünunlulardan İki Kişi Vuruldu", **Tevhid-i Efkar**, S. 4247, (16 Nisan 1924), s.s. 1, 4.

¹¹⁷⁶ **A.g.y.**

¹¹⁷⁷ **A.g.y.**

*etmek onların en tabii vazifesidir. Hürriyet ve inkılâb hissiyle mücehhez olmayan talebeye Darü'l-fûnun talebesi denemez"*¹¹⁷⁸

Geçici bir nitelik taşıyan bu kararın "*nihai*" hale getirilmesi için çalışmalar devam etmiştir. Bu arada Nafia Vekaleti duruma el koyarak, hem şirketten hem de öğrencilerden kendilerini temsil edecek kişileri Ankara'ya göndermelerini istemiştir. Bunun üzerine 19 Kasım günü, şirketten Hukuk Müşaviri Arif Bey, öğrencilerden ise İhsan Bey (Hukuk Fakültesi) ile Ali Rıza Bey (Tıp Fakültesi) Ankara'ya gönderilmişlerdir.¹¹⁷⁹

Yaklaşık iki hafta süren görüşmeler ve Ankara'dan gelen haberler, öğrenciler arasında fikir ayrılığı yaşanmasına sebep olmuştur. Kimi öğrenciler eylemlerin aynı sertlikte ve kararlılıkta devam etmesini isterlerken, kimi öğrenciler ise durumun anarşiye yönelmesinden çekinerek gerekirse durumu olduğu gibi kabullenebileceklerini söylemişlerdir. Görüşmeler sürerken zaman zaman tramvaya binmeyerek durumu protesto eden öğrenciler, İstanbul'da bir toplantı düzenleyerek şu kararları almışlardır:

- "1 – Hükümete gençliğin ruhunun bir bildiriyle sunulması ve teessüf telgraflarının çekilmesi,*
- 2 – Bir miting yaparak kamuoyuna gençliğin isteklerinin açıklanması,*
- 3 – Eğer bir miting toplanmasında başarılı olunamazsa tekrar bir kongre gerçekleştirilmesi ve şimdilik sükûn içinde grup olarak tramvay caddesini takiben Eminönü'ne kadar gidilmesi."*¹¹⁸⁰

Tüm öğrencilerin merakla beklediği sonuç, öğrenci temsilcilerinin 2 Aralık 1924'te İstanbul'a dönmeleriyle duyurulmuştur. Darü'l-fûnun Konferans Salonu'nda 600 – 700 civarında öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilen toplantıda söz alan öğrenci temsilcileri,¹¹⁸¹ süreç içerisinde yaşanan gelişmeleri ve çıkan kararları tek tek açıklamışlardır.

Temsilcilerin aktardığına göre, sözleşme gereğince hükümetin tramvay şirketine hiçbir yaptırımda bulunamayacağı bildirilmiş, ancak Darü'l-fûnun öğrencilerinin zor koşullar altında buldukları kabul edilmiştir. Bu nedenle görüşmelerden elde edilen sonuç, öğrencilerin istediği yönde olmasa da şu kazanımlar sağlanmıştır:

¹¹⁷⁸ "Darü'l-fûnun Talebesi – Tramvay Kumpanyası Hadisesi", **Cumhuriyet**, S. 190, (17 Teşrinisani / Kasım 1924), s.s. 1 – 2.

¹¹⁷⁹ "Talebe Bileti Meselesi", **Son Telgraf**, S. 156, (20 Teşrinisani/Kasım 1924), s. 1.

¹¹⁸⁰ Şahin, **a.g.m.**, s. 277.

¹¹⁸¹ "Darü'l-fûnun Talebesi", **Tanin**, S. 769, (3 Kanunuevvel/Aralık 1924), s. 1.

1 – İhtiyaç sahibi Darü'l-fünun öğrencileri için hükümet tarafından tazminat olarak 2.000 TL tahsis edilecek ve postaya verilecektir.

2 – Ayrıca 1000 TL de Darü'l-fünun Tıp Talebe Cemiyeti'ne verilecektir.

3 – Bundan sonra yardıma muhtaç öğrencilerin korunması için bütçeye 1000 TL ilave edilecektir.¹¹⁸²

Ankara'dan dönen temsilcilerin anlattıkları, süreç içerisinde oluşan fikir ayrılıklarını daha da belirginleştirmiştir. Bazı öğrenciler elde edilen kazanımları “*sadaka*” olarak görürken, bazı öğrenciler ise durumun olduğu gibi kabul edilmesini, mücadeleye devam edilecekse de bunun yasal yollardan sürdürülmesi gerektiğini savunmuşlardır. Sonuçta ikinci grubun söylediği yolun izlenmesine karar verilmiştir.¹¹⁸³

Tramvay Olayı'nın, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk gençlik eylemi olmasının çok daha ötesinde bir önemi vardır. Bu eylemi yalnızca “*yarım ücret*” mücadelesi olarak görmek, indirgemeci bir tutum olacaktır. “*Yarım ücret*” meselesinin, olayların çıkış noktası olduğu elbette yadsınamaz. Ancak mücadelenin aynı zamanda imtiyaz sahibi yabancı bir şirkete karşı verilmiş olması gözden uzak tutulmamalıdır. Dolayısıyla bu olay, adı konmamış “*kapitülasyon karşıtı*” bir mücadele olarak değerlendirilebilir. Hatta 1930'lardan itibaren hız kazanan “*millileştirme politikası*” yolunda gerçekleştirilmiş ilk kamuoyu baskısı olarak da kabul edilebilir.

3.5.3. Türk Gençliğinde Klasikleşmiş Bir Yöntem: “Basın – Yayın Faaliyetleri”

Modernleşme sürecini doğrudan etkileyen ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine yön veren Yeni Osmanlılar Hareketi ve Jön Türk Hareketi'nde basın yayın faaliyetlerinin ne denli etkili olduğu daha önceki bölümlerde görülmüştür.

Gazetelerin 19. yüzyıldan beri en önemli iletişim ve propaganda aracı olarak kullanıldığı söylenebilir. Hiç kuşku yok ki gazetelerin “*propaganda*” yönü, düşüncelerini açıkça dile getirmek ve davalarını haklı kılmak isteyen gençler için önemli bir avantaj sağlamıştır. Nitekim gençlik hareketlerinin yarattığı “*güçlü*” etkide basın – yayın faaliyetlerinin önemli bir yeri vardır.

¹¹⁸² “Darü'l-fünun – Tramvay İhtilafı”, *Tevhid-i Efkar*, S. 4264, (3 Kanunuevvel/Aralık 1924), s. 3.

¹¹⁸³ Şahin, *a.g.m.*, s. 278.

Tarde, gazetelerin aynı dili konuşan insanları “*halk*” halinde bir araya getirerek onlara ortak bir vicdan verdiğini belirtmiştir.¹¹⁸⁴ Tarde'nin bu düşüncesi, Mütareke Dönemi'nde hayata geçirilmiş ve gerek halkın örgütlenmesinde gerekse milli duyguların uyandırılmasında basın yayın organları etkin olarak kullanılmışlardır. Bu yöndeki faaliyetlerde özellikle gençlerin katkısı dikkate değerdir.

Faik Ahmet (Barutçu)'nun Trabzon'da, 10 Aralık 1918'de¹¹⁸⁵ yayına soktuğu İstikbal gazetesi, Mütareke Dönemi gençliğinin ilk basın yayın faaliyetleri arasında gösterilebilir.

Bunu, I. Dünya Savaşı'nda “*yedek subay*” olarak görev yapan gençlerin, 30 Aralık 1918'den itibaren seslerini daha gür bir şekilde duyurmak amacıyla çıkardıkları “*İhtiyât Zâbitleri Postası*” adlı dergi¹¹⁸⁶ izlemiştir.

6 Mart 1919'da yayın hayatına giren Büyük Mecmua da Mütareke Dönemi'nde gençler eliyle yayına başlayan basın-yayın organlarından bir tanesidir. Zekeriya (Sertel) Bey (29) ile Sabiha (Sertel) Hanım'ın (24) öncülüğünde çıkarılan Büyük Mecmua'nın yazar kadrosunda Köprülüzâde Fuat Bey (29), Orhan Seyfi Bey (29), Falih Rıfkı Bey (25), Yusuf Ziya Bey (24) ve Faruk Nafiz Bey (21) gibi genç isimler yer almıştır.¹¹⁸⁷

Ümitsizlik içinde bulunan Türk gençliğini el birliğiyle çalışmaya çağıran Büyük Mecmua, “*milletin hars itibariyle yükselmesini ve hakiki bir millet olmasını temine gayret etme*” gayesini taşımıştır.¹¹⁸⁸

“*Genç Yolcular*” mecmuası da Mütareke Dönemi'nde gençlerin basın – yayın faaliyeti örneklerinin önde gelenleri arasındadır. Mecmuanın 1 Aralık 1919 tarihinde yayınlanan ilk sayısında yer alan “*Genç Yolcular' ismini telaffuz eden herkes, kolayca tasavvur edebilir ki mecmua genç bir zümrenin mahsulüdür ve onun düşünceleriyle duygularını aksettirmeğe çalışacaktır*”¹¹⁸⁹ ifadeleri, mecmuanın gençlerin fikirlerinin dile getirilmesinde bir araç olarak kullanılacağına açık bir beyanı olmuştur.

Mütareke Dönemi'nde gençler eliyle çıkarılan bir diğer basın – yayın organı da “*Gençlik*” mecmuasıdır. 17 Ekim 1920 – 30 Haziran 1921 tarihleri arasında Kastamonu Gençler Mahfili tarafından yayınlanan “*Gençlik*” mecmuası, toplamda 18

¹¹⁸⁴ Gökalp, **a.g.e.**, s. 8.

¹¹⁸⁵ O dönemde henüz 24 yaşındadır.

¹¹⁸⁶ Öncü, **a.g.m.**, s. 344.

¹¹⁸⁷ M. Yasin Taşkesenlioğlu, “Milli Mücadele Döneminde Gençlik Teşkilatları”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Erzurum, 2007, s. 78.

¹¹⁸⁸ “Büyük Mecmua'nın Gayesi”, **Büyük Mecmua**, S. 1, (6 Mart 1919), s. 1.

¹¹⁸⁹ “Genç Yolcular'ın İlk Sözü”, **Genç Yolcular**, S. 1, (1 Kanunuevvel/Aralık 1919), s. 1.

sayı yayımlanabilmiş ve yayın süresi boyunca çok sayıda genci kendi etrafında toplamayı başarmıştır.¹¹⁹⁰

Mütareke Dönemi'nde gençlerin basın yayın faaliyetleri konusundaki yeteneklerinin en önemli göstergesi, Sivas Kongresi kararıyla yayın hayatına giren İrade-i Milliye gazetesi olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde iktidara yakın bir yayın politikası sergileyen Ulus gazetesinin nüvesini teşkil eden İrade-i Milliye, Mütareke Dönemi'nde Kurtuluş Savaşı'nın sözcülüğünü üstlenmiştir. Bu gazeteyi gençler açısından önemli kılan özellik ise ilk imtiyaz sahipliğini henüz 22 yaşında olan Demircizâde Selahattin (Ulusalerk) Bey'in üstlenmiş olmasıdır.¹¹⁹¹

Mütareke Dönemi'nde gençler arasında yayılmaya başlayan sosyalist akım, kendisini basın – yayın faaliyetlerinde de göstermiştir. İlk basımı 28 Nisan 1919'da yapılan İdrak gazetesi, 22 Temmuz 1919 tarihine kadar 33 nüsha halinde yayımlanmıştır.¹¹⁹² Türkiye Sosyalist Fırkası'nın yayın organı olan bu gazetenin yönetiminde, fırkanın önde gelen genç isimleri yer almışlardır. Sosyalizm propagandası yapan bu gazeteye 20 Eylül 1919'dan itibaren Türkiye İşçi ve Sosyalist Fırkası'nın güdümünde yayınlanan Kurtuluş dergisi eşlik etmişse de dergi, 5. nüshadan sonra (Şubat 1920'de) yayını durdurmuştur.¹¹⁹³

Bu arada illegal bir şekilde faaliyet gösteren Türkiye Komünist Fırkası, 1921 yılının Yaz aylarından itibaren Aydınlık dergisini yayımlayarak, Kurtuluş dergisinin misyonunu kaldığı yerden devam ettirmiştir. Derginin yayın kadrosunda Vedat Nedim (Tör) (24), Şevket Süreyya (Aydemir) (24), Şevket Aziz (Kansu) (18), Nazım Hikmet (Ran) (19), Kerim Sadi (21) ve Nizamettin Ali (25) gibi genç isimlerin ağırlığı dikkat çekmiştir.

Özellikle sosyalist gençlerin basın yayın hayatındaki bu etkinlikleri, Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir. Örneğin 21 Ocak 1925 – 5 Mart 1925 tarihleri arasında yalnızca 7 sayı çıkarabilen Orak-Çekiç gazetesinin en bilindik yöneticisi, 28 yaşındaki Şevket Süreyya (Aydemir) Bey'dir.

Hükümetin 5 Mart 1925 tarihli kararı gereğince hem Aydınlık hem Orak-Çekiç gazetesinin kapatılması,¹¹⁹⁴ hem sosyalizmin yayılımı açısından, hem de gençlerin

¹¹⁹⁰ Tansel, **a.g.m.**, s. 301.

¹¹⁹¹ Fatih M. Dervişoğlu, "Millî Mücadele Döneminde Basın ve İrade-i Milliye Gazetesi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 2, S. 6, (2009), s. 161.

¹¹⁹² Tunçay, **Türkiye'de Sol... I**, s. 72.

¹¹⁹³ Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.s. 86 – 87.

¹¹⁹⁴ **B.C.A.**, 30.18.1.1 / 13.12.12 (5 Mart 1925)

basın yayın hayatındaki etkinlikleri açısından olumsuz bir tablo yaratmıştır. Nitekim 1927 yılında gözüne alınan Şefik Hüsnü'nün ifade verirken sarf ettiği şu sözler, gençlerin basın yayın faaliyetlerini etkin bir biçimde kullandıklarını göstermektedir:

*“Ben, Mehmet Vehbi, Nizamettin, Sadrettin Celal, Vedat Nedim, Cevdet, Ressam Namık İsmail ve isimlerini bilmediğim bazı genç arkadaşlarla, gazete neşretmek, konferanslar vermek suretiyle komünist ve sosyalist fikirleri neşir, amele ve köylü sınıflarında inkılâpkâr bir şuur uyandırmaya çalıştık”*¹¹⁹⁵

Gerek devrimlere yönelik hassasiyetler, gerekse “devlet” mekanizmasının “Cumhuriyet” ideolojisini yeni nesle aktarma konusuna büyük önem vermiş olması, 1930’lu yıllara değin gençlerin basın ile ilişkisini durağanlaştırmıştır.

1933 yılında henüz 22 yaşında bir üniversite öğrencisi olan Hıfzı Oğuz Bekata'nın “Çığır” dergisini yayın hayatına sokması, gençlerin basın yayın faaliyetleriyle ilişkisi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.¹¹⁹⁶ Zira Çığır dergisinin yayınlanması, dönemin hem ulusal hem de uluslararası konjonktürel gelişmelerin etkisiyle gençler arasındaki basın faaliyetlerini yeniden canlandırmıştır.¹¹⁹⁷

Söz konusu konjonktürel gelişmelerin etkisiyle basın alanında ortaya çıkan canlılığın en bilindik örneklerinden birisi de 2 Temmuz 1933'ten itibaren yayınlanmaya başlanan “Birlik” gazetesidir.

İlk sayıda, gazetenin çıkarılış amacı açıklanırken kullanılan ifadeler, gazetenin “misyon”lu bir niteliği olduğunu göstermektedir:

“Bu eser, elbirliğile kurulan çatının yurt ve inkılâp sevgisile işlenerek yücelmesine hizmet edecektir.

‘Birlik’, aramızdaki kalp, kafa ve inanış beraberliğini kuvvetlendirmek için çıkıyor. ‘Birlik’, hadiselerin kalplerimize perçinlediği inkılâp heyecanını daima içimizde taşıyan bir ruh haleti ve bir iman haline getirmek için çıkıyor.

*‘Birlik’ten çok şeyler umuyoruz. Çünkü inanıyoruz... O, görünen inkılâp neslini yurt ve budun ülküsünün en yüksek basamaklarına çıkaracaktır”*¹¹⁹⁸

¹¹⁹⁵ Tevetoğlu, a.g.e. s.s. 381 – 382.

¹¹⁹⁶ H. Aliyar Demirci, “Çığır Dergisi ve Hıfzı Oğuz Bekata”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1995, s. 11.

¹¹⁹⁷ 1933 yılının Ocak ayında yayın faaliyetlerine başlayan ve “Gençlik, Fikir ve Sanat Mecmuası” olarak yayın yapan derginin bir ara kendisini “Davâ Mecmuası” olarak tanımlaması, dikkat çekicidir. A.g.t., s. 11.

¹¹⁹⁸ “Birlik’ Niçin Çıkıyor?”, Birlik, S. 1, (2 Temmuz 1933), s. 1.

Birlik gazetesi, 1930'lu yılların Türkiye'sinde yükselen trend olan etnosantrik milliyetçi düşüncenin Türk gençliği nezdindeki sözcüsü gibi hareket etmiş ve kendinden sonraki gençlere bu hususta deyim yerindeyse "alan" açmıştır.

Birlik gazetesinde "İnkılâp" (İzmir),¹¹⁹⁹ "Geçit" (İstanbul), "Orhun" (Edirne), "Ege Işıldağı" (İzmir), "Galatasaray" (İstanbul), "Kastamoni",¹²⁰⁰ "Milli İnkılâp" ve "Muallim Sesi"¹²⁰¹ gibi dergilerin takip edilmesinin önerilmesi de dikkate değerdir. Zira kuvvetle muhtemeldir ki söz konusu yayın organları ya gençler tarafından idare edilmekte ya da gençleri yakından ilgilendirmektedir. Nitekim bu gazeteler, her iki durumda da "gençlik – basın" ilişkisi açısından hareketli bir dönemi yansıması bakımından büyük önemi haizlerdir.

1940'lı yıllarda basın yayın faaliyetleri gençler açısından çok daha önemli hale gelmiştir. Zira bu dönemde özellikle de gazeteler etkin bir propaganda aracı olarak kullanılmışlardır. Üstelik gençler bu yayınlar karşısında daha çok etkilenen, yani edilgen bir durumda kalmışlardır.

Almanya'nın güçlü gözüküttüğü dönemde "Turancı" kesimin basın yayın faaliyetlerinde gözle görülür bir artış yaşanırken, propaganda faaliyetleri de benzer bir şekilde hız kazanmıştır. 1943 yılında faal olan "Orhon", "Atsız", "Bozkurt", "Gökbörü", "Tanrıdağ", "Çınaraltı", "Türk Yurdu", "Millet", "Bayrak", "Kızılelma", "Serdengeçti", "Büyükdoğu" gibi dergiler, gençlerin etnosantrik milliyetçi fikirler edinmelerinde önemli rol oynamışlardır. Bununla birlikte "Dalkavuklar Gecesi", "Kızıl Tehlike", "Kızıl Faaliyet", "Gözümüzü Açalım", "Gafletten Uyanalım", "Solcular ve Kızılar" ve "Hesap Veriyoruz" başta olmak üzere çok sayıda broşür vasıtasıyla "Turancı" fikirlerin propagandası yapılmıştır.¹²⁰²

Gençleri sosyalist fikirlere yönlendirmek isteyenler ise "Yurt ve Dünya", "Adımlar", "Yürüyüş", "Yeni Dünya", "Görüşler", "Gün", "Yığın", "Dost", "Gerçek", "Hür Gençlik", "Sendika", "Söz", "Makro Paşa", "Hür", "Zincirli Hürriyet" ve "Başdan" adlı yayın organlarını yayınlamışlardır. Bununla birlikte "En Büyük Tehlike", "Niçin Sovyetler Birliğinin Dostuyum", "Yeni Nesle Açık Mektup" gibi broşürler yoluyla siyasî mücadelelerini sürdürmüşlerdir.

¹¹⁹⁹ "Başlıksız", **Birlik**, S. 3, (2 Eylül 1933), s. 6.

¹²⁰⁰ "Başlıksız", **Birlik**, S. 6, (7 Birinci Kanun/Aralık 1933), s. 10.

¹²⁰¹ "Başlıksız", **Birlik**, S. 11, (1 Mayıs 1934), s. 12.

¹²⁰² Kızılyürek, **a.g.e.**, s. 200.

Kısacası 1930’lu yıllarda gençler arasında yeniden başlayan hareketlilik, 1940’lı yıllarda önü alınamaz hale gelmiştir. Üstelik basın yayın faaliyeti bu yıllarda çok daha etkin bir propaganda aracına dönüşmüş ve bu etkinliğini sonraki yıllarda da devam ettirmiştir.

3.6. MÜTAREKE DÖNEMİ’NDEN ÇOK PARTİLİ DÖNEM’E GENÇLİK HAREKETLERİNİN FONKSİYONEL SONUÇLARI

Mütareke Dönemi ile Çok Partili Dönem arasındaki süreçte hemen hemen her alanda muazzam dönüşümler yaşanmıştır. Öncelikle vatan işgalden kurtarılmış, ardından yeni bir rejim tesis edilmiştir. Kurtuluş mücadelesine hatırı sayılır katkı sunan gençler, yeni Türkiye’de “Cumhuriyet”in ve “devrimler”in devamını sağlayacak “özne”ler olarak yetiştirilmişlerdir. 1930’lu yıllarda siyasete dair söylemlerini yüksek sesle dile getirmeye başlayan gençler, 1940’lı yılların siyasî çekişmelerinde de kilit rol oynamışlardır.

3.6.1. Yeni Türkiye’nin Doğuşu

19 Mayıs 1919’da başlayan “Türk’ün Ateşle İmtihanı”, 9 Eylül 1922’de İzmir’in kurtarılmasıyla başarıya ulaşmıştır. Gençlerin bu başarıdaki payları ontolojik olarak yadsınamaz. TBMM adına İstanbul’u teslim almakla görevlendirilen Refet (Bele) Paşa’nın 23 Eylül 1922’de Tıbbiye Mektebi’ni ziyaretinde yaptığı konuşmada söylediği sözler, gençlerin hem Kurtuluş Savaşı’ndaki, hem de modernleşme sürecindeki katkılarının bir ifadesi gibidir:

“Gençler bu medrese tamamen sizin taht-ı inhisarınızdadır. Bu ilim ve irfan müessesesi bir asırdan beri bu memleketi, bu vatani nuruyla, ziyasıyla tenvir etti. Bugünkü zaferin amillerini ihzar etti. Bugünkü zaferin amillerini eski bir tarihte aramak lazım gelir.

Hiçbir yerde buradaki kadar cesur gençler, vatanperver gençler, milliyetperver gençler yoktur. Ve böyle bir medreseye malik olmak yalnız bu milletin taht-ı inhisarındadır. Nasıl ki yeryüzünün en ulu milleti Türk ise yeryüzünün en cesur gençleri de sizlersiniz. ...

Tıbbiyeliler, uzun senelerden beri pek çok şeyler için öldü, bu milletin tekmil hakk-ı hayatı sürüklenirken, tekmil isyan sedaları bu ocaktan yükselmişti, daima, daima taht-ı tehditte bulunduğu halde burası hiçbir zaman boyun eğmemiştir”¹²⁰³

¹²⁰³ “Anadolu Kıyılarında Meselsiz Bayram”, **Vakit**, S. 1747, (24 Teşrinievvel/Ekim 1922), s. 1.

Yokluklar içerisinde verilen “varlık” savaşında bir yandan zaferler elde edilirken, öte yandan yeni bir ülkenin inşası için “temel” sayılabilecek adımlar atılmıştır. Bu temelleri atan, 23 Nisan 1920’de açılmış olan TBMM’dir.

TBMM’ni oluşturan üyeler arasında o günün koşullarında önemli sayılabilecek miktarda “genç” yer almıştır. TBMM verilerine göre 1920 yılında göreve başlayan milletvekillerinin içerisinde 30 yaşın altında olan üyelerin sayısı 17’dir. Bununla birlikte 31 – 35 yaş arası üyelerin sayısı ise 60’tır.¹²⁰⁴ Kurtuluş Savaşı sürecinde oluşturulan TBMM’nin kurucu milletvekillerinin 77’sinin 35 yaş ve altında olması dikkate değer bir durumdur.

Bu arada söz konusu vekillerin en genci, TBMM’ye Oltu Milletvekili olarak katılan 25 yaşındaki Yasin (Haşimoğlu) Bey olmuştur.

Günümüzle mukayese edildiğinde “gençlerin” daha etkin olduğu I. TBMM, savaşın yoğunlaştığı dönemde dahi işlerliğini aksatmamıştır. Bu durum, “milli egemenlik” kavramına verilen değeri ortaya koymuştur. Ayrıca savaşın temel kaynakları olan vergi ve asker toplama gibi işlemlerin meclis kararıyla gerçekleşmiş olması, söz konusu uygulamalara meşruiyet kazandırmıştır. Hatta Eskişehir’de düşman ile savaş sürerken, TBMM’de yeni anayasa çalışmalarının tamamlanmış olması, bu tür uygulamaların meşruiyet kaynağını güçlendirilmiştir.

Dolayısıyla I. TBMM’nin attığı en önemli adımlardan bir tanesi de 1921 Anayasası’nın hazırlanmasıdır. 20 Ocak 1921’de yürürlüğe giren ve “Teşkilat-ı Esasiye” adıyla anılan anayasayı önemli kılan husus, savaş esnasında kabul edilmiş olmasının ötesinde, yeni rejimin hâkimiyetine zemin hazırlamış olmasıdır. Öyle ki “milli egemenlik” ve “milli devlet” fikrinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan Cumhuriyet,¹²⁰⁵ 1921 Anayasası’yla ilk işaretlerini hissettirmiştir. Bu açıdan bakıldığında 1921 Anayasası, 1924 Anayasası’nın da çerçevesini oluşturmuştur.

I. TBMM’nin attığı bir diğer önemli adım ise saltanatın kaldırılması olmuştur. 1 Kasım 1922’de atılan bu adım, ülke yönetiminin resmî olarak halk tarafından seçilmiş üyelerden oluşan TBMM’ne bırakılması anlamına gelmiştir. Bununla birlikte her ne kadar “Halifelik” makamı varlığını sürdürse de artık iktidar yapısında söz hakkı dinî – geleneksel onaya dayanan kişilerden alınmış, tamamıyla halk tarafından seçilmiş – seküler niteliği haiz yönetici grubuna verilmiştir.

¹²⁰⁴ TBMM Albümü (1920 – 2010), 1. Cilt (1920 – 1923), 2.b., TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara, 2010, s.s. 7 – 71.

¹²⁰⁵ Kemal H. Karpat, a.g.e., s. 187.

Yeni Türkiye'nin kökeninin birçok yönden II. Meşrutiyet Dönemi'ne, hatta kısmen daha öncesine dayandığı yadsınamaz. Bu açıdan bir süreklilik mevcuttur. Ancak yer yer kopuşların yaşandığı da söylenebilir. Saltanat ile ilgili alınan bu karar, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu – Türkiye Cumhuriyeti ekseninde bir “kopuş” anlamına da gelmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu kopuş çok daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Örneğin Anthony Smith'in “millet” hakkında yapmış olduğu “*tarihî bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihî belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı*”¹²⁰⁶ şeklindeki tanımlama, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeni Türkiye'nin taşıyıcı kolonu haline gelen “millet” kavramını karakterize etmiştir. Bu, “milliyetçi” düşüncede “Turancılık”tan “ulus milliyetçiliği”ne doğru bir evrilmeye birlikte, düşünsel anlamda da bir kopuşu ifade etmektedir.

Özellikle toplumsal normlar konusunda bu kopuşlar daha radikal bir seyir izlemiştir. Berkes'in Roma Hukuku'nun, Cermen Hukuku'nun ve tabii haklar felsefesinin en başarılı sentezi olarak gördüğü İsviçre Medenî Hukuku'nun kabulü, toplumsal hayata yeni bir yön vermiştir.¹²⁰⁷

Esasında gerek toplumsal alanda gerekse kamusal alanda yaşanan tüm bu kopuşlar, Cumhuriyet Dönemi'ne hâkim olan Kemalist düşüncenin doğal bir sonucu olarak görülebilir.

Kemalist düşünce, çağdaş uygarlığa ulaşmak için, geleneksel formlar içerisinde toplumu bu yoldan alıkoyacak köhneleşmiş tutum ve davranışlarla olan bağı koparmayı kaçınılmaz olarak görmüştür. Mustafa Kemal de bu zorunluluğu şu ifadelerle açıklamıştır:

*"Batı uygarlığı dışında geri kalan ve bu geriliklerinde direnen toplumlar üstün ekonomi ve teknoloji güçleri tarafından sömürülmeye mahkumdurlar. Bu toplumlar sömürgeciler karşısında güçlü olmayı ve kendilerine hak ve eşitlik tanınmasını istiyorlarsa, ilk önce kendilerini çağdaş uygarlığın dışında bırakan bağlantıları koparmak zorundadır"*¹²⁰⁸

Mustafa Kemal'in bu ifadeleri, aynı zamanda sekülerleşme hamlelerinin nedenlerini de ortaya koymuştur. Niyazi Berkes'in de ifade ettiği üzere Cumhuriyet Dönemi ile Tanzimat, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet Dönemleri arasındaki en önemli

¹²⁰⁶ Smith, **a.g.e.**, s. 32.

¹²⁰⁷ Berkes, **Türkiye'de Çağ...**, s. 532.

¹²⁰⁸ **A.g.e.**, s. 525.

fark, önceki dönemlerde hakim olan geleneksel İslam – Osmanlı temelini yerini ulus egemenliği ve bağımsızlık ülküsünün almış olmasıdır.¹²⁰⁹ Bu temel değişikliğin sebebi ise sekülerleşmenin önünü açarak, "ileri"ye doğru hamleler yapmak ve çağdaş uygarlığa ulaşmaktır.

Hiç kuşku yok ki yeni Türkiye'nin doğuşunda, Weberyen bir deyimle, "bir amaca göre rasyonel olan" kişiliğe sahip Mustafa Kemal'in öncü niteliğinin payı büyüktür.¹²¹⁰ Ancak burada dikkat çekilmesi gereken en önemli husus, elde edilen zaferlerin ve çağdaşlaşma yolunda atılan adımların Mustafa Kemal Paşa tarafından "genç" bir subay iken programlanmış olmasıdır. Nitekim Misak – ı Millî'nin ilk manüskripleri her ne kadar 1920 yılının Ocak ayında yazılmışsa da Ali Fuat Cebesoy, Misak-ı Millî'nin dayandığı esasların Mustafa Kemal tarafından 1907 yılında belirlendiğini öne sürmüştür.¹²¹¹

Bertrand Russell, "toplumsal değişmelere yol açan kişiler, bir kural olarak, toplumu değiştirmek isteğini kendilerinde güçlü bir şekilde duyanlardır"¹²¹² demiştir. Mustafa Kemal'i güçlü bir figür haline getiren de Cumhuriyet Dönemi'ni önceki dönemlerden ayıran da budur. Yeni Türkiye'nin genç nesillerinin bu ayrımlar çerçevesinde yetiştirilmesine özen gösterilmiştir.

3.6.2. İdealizmin Devamı Olarak: Makbul Gençliğin İnşası

Paramiliter örgütler, Osmanlı İmparatorluğu'nda idealizmin siyasal alandaki yansımaları olmuşlardır. Hatta "ideal nesil" hedefinin somut mekanları haline gelmişlerdir. Elbette bu durum, yalnızca Türkiye'de görülen bir husus değildir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu ile paralel olarak Rusya ve İtalya'da ortaya çıkan benzer örnekler de "ideal nesil" hedefini yansıtmaktadırlar.

Komünist düşüncüyü toplumun tüm bireylerine benimseterek yeni neslin bu felsefeyle yetişmesini hedefleyen Sovyet yöneticiler, "Oktobrist", "Öncüler" (Pyonir) ve "Komsomol" adında örgütler oluşturmuşlardır. Buna göre henüz çocuk yaşlarda "Oktobrist"e katılan bir birey, dokuz yaşına geldikten sonra "Öncüler"e dahil olur. Gerekli koşulları sağlaması halinde on dört yaşından sonra "Komsomol" örgütüne üye

¹²⁰⁹ A.g.e., s. 525.

¹²¹⁰ Max Weber'e göre "bir amaca göre rasyonel olanlar" çağdaşlaşmayı amaç olarak tasarlarlar ve bu yolda gerekli araçları amaca göre belirlerler. Cemil Meriç, **Umrandan Uygarlığa**, Haz. Mahmut Ali Meriç, 7.b., İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 252.

¹²¹¹ Cebesoy, a.g.e., s. 114.

¹²¹² Bertrand Russell, **İktidar**, çev. Mete Ergin, 2.b., Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul, 1976, s. 17.

yapılarak siyasî mücadelesine devam eder. Böylelikle Komsomol örgütü gerek örgütlenişi gerekse işleyişi bakımından partinin gençlik kopyası olmuştur.¹²¹³

Bir başka örnek olan İtalya'da da faşist politikaların güçlenmesinde gençlik örgütlerinin büyük payı vardır. İtalya'da faşizmin ilk ortaya çıkış sürecinde "*Avanguardia Studentesche*" (Öncü Öğrenciler) adında bir örgüt kurulması, bu politikanın ana dayanağının gençler olacağını göstermiştir. 1921 yılında "*Avanguardia Giovanile Fasciste*" (Öncü Faşist Gençliği) adını alan bu örgüt, böylelikle işçi ve çiftçi gençleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bununla birlikte 1922'de bu örgüte bağlı olarak "*Balilla Nasyonal Organizasyonu*" adında bir birim oluşturulmuş ve 1923 yılında bu birim Faşist Parti'ye bağlanmıştır.¹²¹⁴

1920'li yıllarda Avrupa'da ve Kafkaslarda görülen bu örgütlenmeler, "*devlet kontrolü*" altındaki örgütlenmelerin şekil değiştirerek Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmesi gerektiği kanaatini uyanmıştır. Bu nedenledir ki II. Meşrutiyet Dönemi'nde "*güç*"ü sembolize eden gençlik, Cumhuriyet Dönemi'nde "*gelecek*" sembolüne dönüştürülmüştür. Ahmet Şerif'in "*gençlik, milletin istikbal ile en ziyade âlâkadâr olan uzvudur*"¹²¹⁵ sözü bu dönüşümü simgelemektedir. Hiç kuşku yok ki bu dönüşümde yönetici kadroların gençlere duyduğu güvenin önemli bir yeri vardır.

Cumhuriyet kadrolarının gençliğe duyduğu güven Kurtuluş Savaşı sırasında doğmuş değildir. Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Mayıs 1918'de Ruşen Eşref'e hediye ettiği fotoğrafın arkasında yazan ifadeler, bu güvenin yıllar öncesine dayandığını göstermektedir:

*"Her şeye rağmen muhakkak bir nura doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet, yalnız aziz memleketim ve hakkındaki sonsuz sevgim değil, bugünün karanlıkları, ahlaksızlıkları, şarlatanlıkları içinde sırf vatan ve hakikat aşkı ile ışık serpmeye ve aramaya çalışan bir gençlik gördüğümüdür"*¹²¹⁶

Cumhuriyet Dönemi'nde gençlik "*rejimin ve devrimlerin yılmaz savunucuları ve sarsılmaz bekçileri*" olarak kutsanırken, "*yurttaş*"lık bilincine sahip "*makbul gençliğin inşası*", kurucu kadronun önceliği olmuştur. Zira bu, Cumhuriyet rejiminin ilelebet yaşayabilmesi için kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görülmüştür. Dolayısıyla Cumhuriyet'in yönetici kadrosunun ülkenin geleceğini gençlere emanet etmesi,

¹²¹³ Friedrich ve Brezinski'den alıntılan H. Aliyar Demirci, "Tek Par...", s. 60.

¹²¹⁴ **A.g.m.**, s. 60.

¹²¹⁵ Ahmed Şerif, **a.g.e.**, s. 14.

¹²¹⁶ **Bellekten**, C. 7, S. 28, Cumhuriyetin Yirminci Yıldönümü Özel Sayısı, Ankara, 1943.

gençlere verilen önemi göstermesinin ötesinde, rejime ve devrimlere süreklilik kazandırma gayretinin de bir yansımasıdır.¹²¹⁷

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yönetici kadrolar, Cumhuriyet'in geleceğini güvence altına alma konusuna öylesine koşullanmışlardır ki yeni neslin henüz çocuk yaşlarda iken "*Cumhuriyet değerleri*"ne sıkı sıkıya bağlı bir birey olarak yetiştirilmesine büyük önem vermişlerdir. Özellikle günümüzdeki Çocuk Esirgeme Kurumu'nun nüvesi olan "*Himaye-i Etfal Cemiyeti*" tarafından 1926 – 1935 yılları arasında çıkarılan "*Gürbüz Türk Çocuğu*" dergisi bu hususta önemli bir örnek teşkil etmiştir.¹²¹⁸

"*İdeal gençliğin yetiştirilmesi*" veya "*makbul gençliğin inşası*", Cumhuriyet Dönemi'nde kamuoyunda sıkça gündeme gelen konulardan birisi olmuştur. Özellikle "*ahlak*" ve "*terbiye*" gibi deyimlerin yanı sıra gençlerin tehlikeli fikirlere karşı sürekli tetikte olması gerektiği vurgusu, yönetici kadroların ve destekçilerinin rejimi koruma içgüdüsünü yansıtmıştır.

Ayrıca Mehmet Emin Erişirgil, İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi düşünürler, kaleme aldıkları yazılarla yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ideal gençlik modelinin oluşumuna katkı sağlayan isimler olarak ön plana çıkmışlardır.¹²¹⁹

Bu arada makbul gençliğin inşası için bir "*araç*" olarak kullanılmak üzere, Cumhuriyet Dönemi'nde Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın da talebiyle "*Osmanlı Genç Dernekleri*" benzeri bir yapılanmaya gidilmesinin gündeme geldiğini,¹²²⁰ ancak bu girişimlerden bir sonuç alınmadığını yinelemekte fayda vardır. Balcıoğlu, bu sonuçsuzluğun temel nedenini İttihatçıların Almanlardan esinlenerek uygulamaya koyduğu bu politikanın Mustafa Kemal Paşa nezdinde kabul görmemesine bağlamıştır.¹²²¹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında her ne kadar "*gençlik örgütü*" projesi, güçlü bir şekilde gündemde kalsa da yönetici kadro, makbul gençliğin inşasını ilk aşamada "*eğitim*" yoluyla gerçekleştirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk

¹²¹⁷ Bayhan, **a.g.m.**, s. 364.

¹²¹⁸ Gürbüz Türk Çocuğu dergisi hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Alev Sınar Çılgın, "Genç Cumhuriyetin Ütopyası: 'Gürbüz Türk Çocuğu'", **Uludağ Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 6, (2004), s.s. 97 – 119.

¹²¹⁹ Bayhan, **a.g.m.**, s. 368.

¹²²⁰ Mustafa Balcıoğlu, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Gençliğin Savaşa Hazırlanması İle İlgili İki Belge İki Görüş", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 20, (1997), s.s. 466 – 473.

¹²²¹ **A.g.m.**, s. 473.

yıllarında yürütülen eğitim politikalarında en çok gözetilen husus, yeni neslin Cumhuriyet rejimini ve devrimleri içselleştirmiş birer birey olarak topluma entegre olmalarını ve devletin ideolojik aygıtları arasında yer alan bilginin, ulusal değerlerin ve kimliklerin temelini teşkil eden lisanı doğru kullanmalarını sağlamak olmuştur.¹²²²

Cumhuriyet Dönemi'nin eğitim politikaları da bu doğrultuda belirlenmiştir. “Yaşamla mücadele edebilecek, pratik kararlar alabilecek, donanımlı gençler yetiştirmek ve bağımsızlığı, ülke bütünlüğünü ve yararlarını savunabilecek, idealist Türk gençliği yaratmak” Cumhuriyet'in ilk yıllarında yürütülen eğitim politikasının esaslarından birisi olmuştur.¹²²³ Buna göre eğitim politikalarının değişmeyen, ancak sürekli geliştirilen temel ilkelerinde şu hususlar dikkat çekmektedir:

1 – Eğitimin en önemli görevi gelecek kuşaklarda “millî karakter” oluşturmaktır.

2 – Gelecek kuşakların Türk devletine sadık kalmaları ve “yabancı” düşünce ve akımlara karşı mücadeleye hazır tutulmaları sağlanacaktır.

3 – Millî karakter oluşturma işi gelecek nesillere “din” yoluyla değil, “öz Türk” ahlak ve siyaset ilkelerinin aşılması yoluyla yapılacaktır.

4 – Zararlı kabul edilen tüm düşüncelere karşı kapalı tutulan kurumlarda verilen otoriter eğitimle ulusal ahlak sistemini benimsemiş ve en ucuz yollarla teknik beceriyi edinmiş yurttaşlar yetiştirilecektir.

5 – Eğitim alanındaki amaçlara ulaşılabilmesi için az harcamayla daha çok insan okutabilme yoluna gidilecektir.

6 – İlkokullarda yeni nesle, konuştukları dilin kurallarını ve mensubu oldukları milletin tarih ve rejimini öğretmek başlıca amaç olacaktır.¹²²⁴

Eğitim sisteminin bu temel ilkelerinde de görüldüğü üzere ilkokullar, sistemin dayandığı sütunlardan birisidir.¹²²⁵ Nitekim söz konusu süreçte genelde ilkokullarda okullaşma sayısının arttırılması, özelde ise okullarda vatandaşlık eğitimine büyük ilgi gösterilmesi, eğitim sisteminin temel ilkelerinin bir sonucudur. 1923 – 1924 ders

¹²²² Füsun Üstel, “Makbul Vatandaş”ın Peşinde – II. Meşrutiyet’ten Bugüne Türkiye’de Vatandaş Eğitimi, 2.b., İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 127.

¹²²³ Bu esasın yanı sıra çeşitli alanlarda uzmanlaşmış, bilgili gençlere duyulan ihtiyaç Avrupa’ya öğrenci gönderilmesi fikrini gündeme getirmiştir. Neticede 1925 yılının Ocak ayında 22 kişiden oluşan “*Türk Prometheus*”ler Avrupa’ya doğru yola çıkmışlardır. Daha sonra gençlerin hemen hemen hepsi, farklı alanlarda Türkiye’nin gelişimine katkı sunmuşlardır. Kansu Şarman, **Türk Prometheus’ler – Cumhuriyet’in Öğrencileri Avrupa’da (1925 – 1945)**, 5.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2019, s. 15.

¹²²⁴ İsmail Kaplan, **Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi**, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 1999, s.s. 161 – 164.

¹²²⁵ A.g.e., s. 165.

yılında 4.894 olan ilkokul sayısının 1928 – 1929 eğitim öğretim yılında 6.599’a, 1931 – 1932 döneminde ise 6.713’e yükselmesi, ilkokullara verilen önemi ortaya koymuştur.¹²²⁶

Yeni neslin bu şekilde inşası, esasında Cumhuriyet Dönemi’nin Osmanlı’dan kopuşunu simgelemektedir. Nitekim Cumhuriyet öncesi dönemin “*devr-i sabık*” şeklinde anlatılması¹²²⁷ da bu kopuşu hızlandırmıştır.

1930’lu yıllar Tek Parti Dönemi uygulamalarının idealize edildiği bir süreç olmuştur. Bu idealizm, özellikle CHP’ni ve onun değerlerini sembolize eden altı ilkenin 1937 yılında anayasaya girmesiyle belirginleştirilmiştir. Ancak yeni nesil, 1930’lu yılların başından itibaren bu politikalar çerçevesinde şekillendirilmek istenmiştir. Halkevleri bu kurgunun en somut örneğidir. Bununla birlikte 4 Şubat 1935 tarihinde bir beyanname yayınlayan Mustafa Kemal Atatürk’ün “*müspet bilgilerin temellerine dayanan, güzel sanatları seven, fikir terbiyesinde olduğu kadar beden terbiyesinde kabiliyeti artmış ve yükselmiş olan erdemli, kudretli bir nesil yetiştirmek, ana siyasetimizin açık delilidir*”¹²²⁸ şeklindeki ifadeleri de 1930’lu yılların Türkiye’inde makbul gençliğin çerçevesini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Söz konusu dönemde konjonktürel koşulların da etkisiyle gençlik örgütlerine yönelik taleplerin arttığına daha önce değinilmiştir. Bu yöndeki taleplerin sıklaşmasının temel nedenlerinden bir tanesi de bu dönemde artan gençlik hareketlerinin “*devlet kontrolü*” altında tutulması düşüncesidir. Nitekim Kadro dergisinde yer alan şu ifadeler, bu düşünceyi açıkça ortaya koymuştur:

“Gençliğin kendi kendine yaptığı hareketler olmuştur. Suç işlediği iddia ediliyor. Daha tabii ne olabilir? Bir tünelin iki ayrı ucundan girip aradıklarını kaçıran ve birbirleriyle çarpışan iki insan gibi, geçen Razgrat vak’asında, Türk gençliğile Türk zabıtası, biri yalın heyecan öteki yalın inzibat, karşı karşıya kalıvermişlerdir.

*Gençliğin bütün bu hareketleri, vazife ve rol almak için çırpındığını gösterir. Onu teşkilât içine alarak istediğini vermekte gecikmiyelim. Düşünelim ki, nihayet hakkı olan bir şeyi istiyor. Ve sevinerek tespit edelim ki, olduğu gibi inkılâp davasına bağlanan bir gençlik, yalnız bizimkidir”*¹²²⁹

“*Makbul gençlik’ aşısı*”nın tutup tutmadığı konusunda kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Ancak bu aşının Kemalizm’e dolaylı da olsa katkıda

¹²²⁶ A.g.e., s. 128.

¹²²⁷ A.g.e., s. 210.

¹²²⁸ “Kamâl Atatürk’ün ulusa beyanamesi”, *Zaman*, S. 228, (5 Şubat 1935), s.s. 1 – 2.

¹²²⁹ “Kadro”, *Kadro*, S. 17, (Mayıs 1933), s. 4.

bulduğu söylenebilir. Öyle ki bu inşa süreci, Kemalizm'in yalnızca soyut hipotezler öne sürerek düşünselliğe sıkışmış hantal bir kuram olarak kalmadığını, aynı zamanda uygulamalarıyla düşünsel varsayımlarını somutlaştıran dinamik bir anlayışa sahip olduğunu kanıtlamıştır.

3.6.3. Türk Siyasi Tarihi'nde Bir Yol Ayrımı: Çok Partili Düzen

Çok Partili Sistem'e geçiş kararı, Türk Siyasi Tarihi'nin en önemli gelişmelerinden bir tanesi olmuştur. Türk siyasetinin yeniden şekillenmesine yol açan bu karar ile ilgili olarak birçok etmeden söz edilebilir. Gençlerin içerisinde bulunduğu siyasal hareketlilikleri de bu etmenler çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 6 Mart 1939'da İstanbul Üniversitesi'nde yapmış olduğu konuşmada *“halkçı bir iradenin bütün yüksek ve ileri tekâmülleri, siyasi hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilecektir. Milletın murakabesi (denetimi), idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edilmedikçe, halk iradesi vardır denilemez”*¹²³⁰ ifadelerini kullanması, siyasal sistemde bir değişiklik yapılabileceğinin ilk işaretini vermiştir. Ancak bu değişikliğin doğrudan doğruya *“çok partili demokrasi”* olduğu söylenemez. Nitekim ortada başarısızlıkla sonuçlanmış iki deneme vardır.

İnönü'nün bahsettiği *“değişiklik”*, 29 Mayıs 1939 tarihinde toplanan CHP V. Kurultayı'nda *“Müstakil Grup”*un kurulmasıyla somutlaştırılmıştır.¹²³¹ Bu somutlaştırmayı *“Çok Partili Sistem”* için bir *“ön hazırlık”* aşaması olarak nitelendirmek mümkündür. Ayrıca parti – devlet bütünleşmesini gevşetecek kararların alınmış olması¹²³² ve *“demokrasi”* söylemine sıklıkla vurgu yapılması,¹²³³ gelecekte *“Çok Partili Sistem”* konusunda çok daha cesur adımlar atılacağıının habercisi olmuştur. Nitekim İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te *“Gençlik ve Spor Bayramı”* nedeniyle yapmış olduğu konuşmada dile getirdiği şu sözler, bu cesur adımları atmanın vaktinin geldiğini göstermiştir:

¹²³⁰ “Millî Şerifimizin Tarihi Nutukları”, **Tan**, S. 1291, (7 Mart 1939), s.s. 1, 10.

¹²³¹ Müstakil Grup'un görevi *“devlet işlerinin iyi cereyanı; parti nizamnâme ve programının ve büyük kurultay kararlarının iyi tatbikatını meclis grubu kararına tabi olmaksızın murakebe etmektir”* şeklinde belirlenmiştir. **CHP 5. Büyük Kurultay Zabıtları**, Ulus Basımevi, Ankara, 1939, s. 76.

¹²³² **CHP 5. Büyük Kurultay Zabıtları**, s.s. 26 – 30.

¹²³³ Bila, bu kurultayda *“demokrasiye geçiş”* veya *“demokrasiyi kemale erdirmek”* gibi sloganların dillendirildiğini ifade etmiştir. Hikmet Bila, **CHP 1919 – 1999**, 1.b., Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s. 91.

“Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir”¹²³⁴

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’na muhalefet eden vekillerce kaleme alınan ve tarihe “*Dörtlü Takrir*” adıyla geçen 12 Haziran 1945 tarihli metin, Çok Partili Sistem'e geçiş yolunda önemli bir kilometre taşı olmuştur. Zira bu belge Çok Partili Sistem'e giden bir bilet olmuş ve gelecekte iktidara gelecek olan Demokrat Parti'nin (DP) nüvesini teşkil etmiştir.¹²³⁵

Dörtlü Takrir'in verilmesiyle birlikte muhalefete yeni bir grup daha eklenirken, 1 Kasım 1945'te TBMM'nin yeni yasama döneminin açılışında konuşma yapan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Çok Partili Sistemi destekleyen şu sözleri söylemiştir:

“Türk milleti kendi bünyesine ve karakterine göre, demokrasinin kendi için özelliklerini bulmağa mecburdur. ... Söz ve yazı hürriyeti, şüphe yoktur ki, her halk idaresinin söz götürmez ortak temelidir. ... partiler teşkiline, toplanma ve güvenlik haklarına karşı koyması ihtimali olan hükümler değiştirilmelidir”¹²³⁶

Hiç kuşku yok ki Türkiye'nin Çok Partili Sistem'e geçiş sürecinde iç ve dış dinamikler etkili olmuştur.¹²³⁷ Bu dinamikler içerisinde çoğunlukla II. Dünya Savaşı'nın yarattığı siyasî buhran ve uluslararası konjonktür ön plana çıkarılmıştır. Ancak gerek savaş ekonomisinin yarattığı zorluklar, gerekse Varlık Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi uygulamalar nedeniyle toplumun çeşitli katmanlarında iktidara karşı büyüyen muhalefet de yeni bir siyasî süreci kaçınılmaz kılmıştır. Bununla birlikte savaş esnasında hızlı bir şekilde politize olan gençlerin “*Turanlı*” – “*sosyalist*” polarizasyonunda saf tutması da toplumdaki siyasal sıkışmışlığı arttırmıştır.

Özellikle gençler arasındaki siyasal üslubun zaman zaman sertleşmesi, hükümetin de bu sertliğe ortak olması¹²³⁸ toplumu büyük ölçüde yeni bir siyasî arayışa sürüklemiştir. Nihayetinde Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin olumsuz tutumunun da etkisiyle Batı'nın yanında yer alma arzusu, Çok Partili Sistem'i Türkiye için olmazsa olmaz hale getirmiştir.

¹²³⁴ “Cumhurbaşkanının Güzel Nutku”, **Akşam**, S. 9550, (20 Mayıs 1945), s. 1.

¹²³⁵ Her ne kadar Çok Partili Dönem'in ilk siyasî partisi, 18 Temmuz 1945'te kurulan Milli Kalkınma Partisi olsa da DP, bu dönemde muhalefetin lokomotifidir.

¹²³⁶ “İsmet İnönü'nün dünkü büyük nutku”, **Akşam**, S. 9714, (2 Kasım 1945), s. 3.

¹²³⁷ Söz konusu dinamikler hakkında detaylı bilgi için Bkz. Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi – Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç Ve Dış Tesirler 1938 – 1945**, İz Yay., İstanbul, 1998.

¹²³⁸ Tan gazetesinin basılması, bu hususta en net örneklerden birisidir.

Nitekim Çok Partili Sistem'e geçişin hemen ardından gençlik örgütlenmelerinin hız kazanması, gençliğin, Çok Partili Sistem'e geçiş hususunda iktidar üzerinde ağırlığını hissettiren toplumsal baskı grupları arasında yer almış olması ihtimalini güçlendirmiştir.

4. BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEM'E GEÇİŞ SÜRECİNDEN “DARBE”YE TÜRKİYE'DE GENÇLİK HAREKETLERİ

4.1. ÇOK PARTİLİ DÖNEM'E GEÇİŞ SÜRECİNDEN “DARBE”YE TÜRKİYE'DE EKONOMİK, SOSYAL VE SİYASAL YAPININ EVRİMİ

1945 – 1960 yılları, Türk siyaseti açısından oldukça önemli dönüşümlerin gerçekleştiği bir süreç olmuştur. Özellikle Çok Partili Dönem'e geçişle birlikte başlayan bu süreç, 1950'li yılların sonlarında yeni bir boyut kazanmıştır. Gençlik hareketleri bu sürecin önemli bir parçasını teşkil etmektedir. Hem gençlik hareketlerinin ortaya çıkışında hem de sürecin yeni bir boyut kazanmasında 1945 – 1960 yılları arasında ekonomik alanda, sosyal yapıda ve siyasi arenada yaşanan gelişmeler belirleyici olmuşlardır.

4.1.1. 1945 – 1960 Yıllarında Türk Ekonomisine Genel Bir Bakış

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin, “Batı” bloğunda yer alma kararı, Türkiye'deki ekonomik işleyiş açısından önemli bir kırılma noktası olmuştur. Zira bu karar ile birlikte kapalı ve korumacı özellikleri haiz, dış dengeye dayanan içe dönük ekonomi politikası peyderpey gevşetilirken, ithalat serbestleştirilmiş ve arttırılmıştır. Boratav, bu durumun ortaya çıkardığı sonuçları, “*dış açıkların kronikleşmeye başladığı; dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta uyduran bir ekonomik yapının yerleşmesi*” olarak açıklamıştır.¹²³⁹ Bu dönemde serbestleşmeye yönelen dış ticaret anlayışının da etkisiyle alt yapı yatırımlarına ve inşaat sektörüne öncelik verilmiştir.¹²⁴⁰

Tüm bunlar, Türkiye'nin dünya kapitalizmiyle yeniden eklemlenme sürecini yansıtmaktadır. Nitekim hem II. Dünya Savaşı sürecinin Türk ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilememesi, hem de dünya kapitalizmine yönelik, 7 Eylül 1946'da Cumhuriyet Tarihi'nde ilk kez karşılaşılan bir devalüasyonla

¹²³⁹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908 – 1985*, Gerçek Yay., İstanbul, 1987, s. 74.

¹²⁴⁰ A.g.e., s. 74.

sonuçlanmıştır.¹²⁴¹ Bu devalüasyon ile birlikte 1 ABD Doları, 1,28 Türk Lirası'ndan (TL), 2,80 TL'na çıkmış¹²⁴² ve TL, ABD Doları karşısında % 118'lik değer kaybına uğramıştır. Ayrıca Türkiye'nin, devalüasyonun hemen ardından 12 Şubat 1947'de Dünya Bankası'na, 11 Mart 1947'de ise Uluslararası Para Fonu (IMF)'na üye olması, dünya kapitalizmiyle eklemlenme sürecini somutlaştırmıştır.

1947'de Truman Doktrini ile ABD'den askerî yardım almaya başlayan Türkiye, 1948 yılında Marshall Planı'na dahil olarak 100 milyon dolarlık maddi destek sağlamıştır.¹²⁴³ Bu durum, ABD ile ilişkilerin “*entegrasyon*”a dönüşmesi yolunda atılmış önemli bir adım olarak yorumlanabilir. Zira Marshall Yardımı ve sonrasındaki ekonomik destekler, Türkiye'yi yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasal açıdan da “*yönlendirilebilir*” bir duruma getirmiştir. Nitekim “*diğer az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, dış yardım ve yatırım, hemen sonra Türkiye'den yabancı yatırımcılara, esas olarak da Amerika Birleşik Devletleri'ne doğru bir sermaye akışı meydana getirdi*”¹²⁴⁴ şeklindeki yorum, dış yardımların Türk ekonomisinin ne denli yönlendirilebilir hale getirildiğinin açık bir ifadesidir.

1950 – 1953 yılları, görece “*ekonomik refah*”ın arttığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde millî gelirden %13'lük bir artış gözlenmiştir.¹²⁴⁵ Ancak bu artış dengeli bir şekilde dağıtılmış değildir. Yine de o dönemde Türk ekonomisi açısından “*mucize*” olarak nitelendirilen göreceli refah durumu, 1954 seçimlerinde DP'ye oy olarak geri dönmüş ve DP bu defa 504 milletvekili kazanarak iktidarını perçinlemiştir. Elde edilen zaferin verdiği özgüven, enflasyonist politikaların daha yürekli bir şekilde yürütülmesine imkan tanımıştır.¹²⁴⁶ Ne var ki bu politika, bütçe açığının büyümesine; bütçe açığının büyümesi, borçlanmaya; borçlanma, enflasyonun yükselmesine; enflasyonun yükselmesi ise TL'nin Dolar karşısında değer kaybetmesine neden olmuştur. Tüm bunlar, doğal olarak vatandaşların yaşam standartlarının düşmesine, hayat pahalılığının artmasına, piyasaların bozulmasına, gelir dağılımı adaletsizliğine, karaborsacılığın ön plana çıkmasına ve nihayetinde ekonomik krize yol açmıştır. Artık

¹²⁴¹ Söz konusu devalüasyon hakkında detaylı bilgi için Bkz. Serkan Tuna, “Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946”, **Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S. 7, (2007), s.s. 86 – 121.

¹²⁴² **A.g.m.**, s. 97.

¹²⁴³ Kemal H. Karpat, **Türk Siyasi Tarihi – Siyasal Sistemin Evrimi**, çev. Ceren Elitez, 6.b., Timaş Yay., İstanbul, 2015, s.s. 181 – 182.

¹²⁴⁴ George Harris, “*Troubled Alliance: Turkish American Problems In Historical Perspective*”den alıntılan Trimber, **a.g.e.**, s. 154.

¹²⁴⁵ Yücekök, **a.g.e.**, s. 129.

¹²⁴⁶ Karpat, **a.g.e.**, s. 185.

ilk dönemde göreceli refahın yaşanmasını sağlayan plansız ekonomi politikası, ikinci dönemde gerçek etkilerini peyderpey göstermeye başlamış ve kısa vadede rahatlama sağlayan politikaların uzun vadede ülkeyi iflasa sürüklediği anlaşılmıştır.¹²⁴⁷ Kısacası gelişigüzel ekonomik yaklaşımlar nedeniyle temelleri çürük kalan ve çökmesi aşikar olan “*mucize*”,¹²⁴⁸ 1955’ten itibaren yerini gerçeklere bırakmaya başlamıştır.

DP milletvekilleri dahi ekonomideki gidişattan rahatsız olmaya başlamışlardır. DP milletvekillerinden Kenan Akmazlar, Haluk Timurtaş, Ekrem Cananî ve Feridun Engin’in 18 Ocak 1955’te yayınladıkları rapor, DP iktidarı için bir “*öz uyarı*” niteliği taşımıştır. Zira hazırladıkları raporla hükümetin dikkatini çekmeye çalışan bu milletvekilleri, özellikle plansızlık, pahalılık, karaborsacılık ve ithal mallarındaki sorunları ön plana çıkarmışlardır.¹²⁴⁹ Ayrıca aynı dönemde ekonomi politikaları DP’li milletvekillerinden Refet Aksoy, Behzat Bilgin, Mustafa Ekinci ve Şefik Bakay tarafından eleştirilmiştir.¹²⁵⁰

Semih Günver’in “*ekonomik durum parlak değildi. İthalat kısılmıştı. Döviz gelmiyordu. Dış ticari borçlar birikmişti. Kredi ve hele döviz talepleri karşılanamıyordu. Dış yardımlar azalmıştı*”¹²⁵¹ şeklindeki ifadesi, 1950’li yılların ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan ekonomik tabloyu özetler niteliktedir.

1950’li yılların ikinci yarısından itibaren gözlenmeye başlayan ve giderek büyüyen ekonomik sıkıntı konusunda değerlendirme yapan bir başka isim ise Eric Jan Zürcher olmuştur. Zürcher, söz konusu sıkıntıyı DP’nin bütün bir iktidarı sürecinde yürüttüğü politikalarla ilişkilendirmiş ve şu noktaya dikkat çekmiştir:

1 – Ekonomik alanda sıçrama yapmayı hedefleyen DP, kısa sürede somut sonuçlar elde etmek adına devlet yardımları, ucuz kredi olanakları ve yatırımlar konusunda öngörülü davranmamış, ülkenin üretim kapasitesinde uzun vadeli iyileştirmeleri değil, hızlı büyümeyi hedeflemiştir.

2 – Yatırımlarda eşgüdüm sağlanamamış ve dengesizliğin önüne geçilememiştir.

¹²⁴⁷ Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 156.

¹²⁴⁸ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan, 11.b., Kaynak Yay., Ankara, 2017, s.s. 139 – 141.

¹²⁴⁹ “(D.P.) mebuslarının iktisadi vaziyetimiz için acı tenkidleri”, **Cumhuriyet**, S. 10947, (19 Ocak 1955), s.s. 1, 7.

¹²⁵⁰ “İktisadî vaziyet tenkid ediliyor”, **Milliyet**, S. 1680, (20 Ocak 1955), s.s. 1, 7.

¹²⁵¹ Semih Günver, Fatin Rüştü Zorlu’nun Hikayesi, Bilgi Yayınları 1985’ten alıntılan Altan Öymen, ...**Ve İhtilal**, 1.b., Doğan Kitap, İstanbul, 2013, s. 216.

3 – Yatırım kararları, çoğunlukla “siyasî” bir nitelik taşımıştır. Hal böyle olunca yanlış yerlerde, yanlış sektörlere yatırımlar yapılmıştır.¹²⁵²

1950’li yılların ikinci yarısından itibaren ekonomik büyüme %13’lerden %4’lere düşerken, 1955’te ticarî açık 1950’dekinden 8 kat fazla olmuştur. Özellikle ticaret dengesindeki bozulma, DP Hükümeti’ni zor durumda bırakmıştır. Sürekli ithalat yaparak işlerin yürütülmesine olanak sağlanmıştır, fakat döviz girdilerindeki dalgalanma, ekonomideki çıkmazı büsbütün genişletmiştir.¹²⁵³ Bu nedenle dış borçlanma kaçınılmaz hale gelmiştir. Nihayetinde 1960 yılına gelindiğinde Türkiye’nin dış borcu 1,5 milyar dolar seviyesine gelmiştir ki bu rakam, Gayri Safi Millî Hasıla’nın (GSMH) dörtte birine tekabül etmektedir.¹²⁵⁴

1950’li yılların sonlarına gelindiğinde toplanan vergiler, kamu harcamaları ve yatırımları karşılamada yetersiz hale gelmiştir. Dolayısıyla kaçınılmaz olarak enflasyon yükselmiş, ortaya çıkan tablo ise özellikle sabit geliri kesimlerin alım gücünün düşmesiyle sonuçlanmıştır.

Ekonomideki bu olumsuz gidişatta birikimlerin üretimden çok ticarete yönlendirilmesinin büyük payı vardır. 1954 – 57 yılları arasında özel sektörün sanayiye yaptığı yatırım 635 milyon TL civarında iken, gayrimenkule yaptığı yatırım 1,5 milyar TL’yi bulmuştur.¹²⁵⁵ Bununla birlikte 1956 yılında yapılan sayımlarda anonim şirketlerinin %71’inin, limitet şirketlerinin ise %90’ının ticarî faaliyetlerde bulunuyor olması,¹²⁵⁶ üretim ekonomisinin geri planda kaldığının bir göstergesidir. Hâlbuki üretim ekonomisinin geri plana itilmesi, kaynak ihtiyacı hususunda ülkenin dışa bağımlılığını arttırmış ve böylelikle piyasayı her türlü manipülasyona açık hale getirmiştir.

Genel olarak bakıldığında DP’nin iktidar olduğu 1950 – 1960 yıllarında tarımsal faaliyetlerde gözlenen artış, özel girişimciliğe verilen önem ve dış borçlanma, Türkiye’nin bu dönemdeki ekonomik gidişatının önemli kırılma noktaları olarak ön plana çıkmışlardır.

Tarımsal faaliyetlere ağırlık verilmesi ve bu yönde teşvikler sunulması, DP Dönemi’nde uygulanan ekonomi politikalarının en önemli özelliklerinden birisi

¹²⁵² Zürcher, a.g.e., s.s. 327 – 328.

¹²⁵³ Cüneyt Arcayürek, **Yeni İktidar Yeni Dönem 1951 – 1954**, 2.b., Bilgi Yay., Ankara, 1985, s. 266.

¹²⁵⁴ Zürcher, a.g.e., s. 332.

¹²⁵⁵ Faruk Şen, **Ege’nin İki Yakasında Ekonomi**, çev. Ayşe Oya, Mülkiyeliler Birliği Vakfı, Ankara, 1987, s. 8.

¹²⁵⁶ İsmail Cem, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 12.b., Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 390.

olmuştur. Bu dönemde Türk ekonomisinde tarımsal faaliyetlerin payı giderek arttırılmıştır. 1950 yılında 14,5 milyon hektar ekili arazide sürdürülen tarımsal faaliyetler, 1954 yılında 19,6 milyon hektarlık, 1960 yılında ise 23,2 milyon hektarlık bir alanda gerçekleşmeye başlamıştır.¹²⁵⁷

DP Dönemi ekonomi politikalarının bir diğer belirgin özelliği ise özel girişimcilğe verilen önemdir. 1950 – 1960 yılları arasında devlet bankalarının açtığı krediler, DP iktidarının özel teşebbüse verdiği önemin en somut kanıtıdır. Örneğin 1950 yılında devlet bankalarının özel girişimcilere sağladığı kredi miktarı 300 milyon TL iken, 1960'a gelindiğinde bu miktar 25 kat arttırılmış ve 7,5 milyar TL'ye ulaşmıştır.¹²⁵⁸ Özellikle 1950 – 1953 yıllarında banka kredilerinin %10'unun kamu sektörü, %90'ının özel sektör tarafından kullanılmış olması, yine özel girişimcilere verilen önemi ortaya koymuştur.¹²⁵⁹

DP Dönemi, aynı zamanda dış borçların hızla artış gösterdiği bir süreç olmuştur. Bu borçlar ağırlıklı olarak ABD, IMF ve Dünya Bankası'ndan alınmıştır. Enerji ve sulama gibi altyapı yatırımlarının ve savunma ihtiyaçlarının yanı sıra dış ticaret açıklarının kapatılmasında ve mevcut borçların ertelenmesinde kullanılan bu borçlar,¹²⁶⁰ ilerleyen yıllarda yaşanacak ekonomik çıkmazlara zemin hazırlamıştır. Ayrıca bu krizin hazırlanmasında döviz rezervlerindeki azalmaya karşın devam eden ithalatın yarattığı borç stokunun da büyük payı vardır. Nitekim ekonomik sıkıntı, 1958 yılındaki “*moratoryum ilanı*”yla açığa çıkmıştır. Nihayetinde ABD ve IMF gibi uluslararası ekonomik aktörlerin de etkisiyle 4 Ağustos 1958'de “*İstikrar Tedbirleri*” uygulamaya konulurken, Cumhuriyet Tarihi'nde ikinci kez devalüasyon ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu devalüasyon ile birlikte Amerikan Doları'nın fiyatı yaklaşık %318'lik artışla 2,83 TL'den 9 Türk Lirası'na yükselmiştir.¹²⁶¹

Söz konusu devalüasyon, Türkiye'nin dış borcunu da derinden etkilemiştir. 1950 verilerine göre 775 milyon TL olan Türkiye'nin dış borç yükü, 10 yılın sonunda 13 katlık bir artışla 10.247 milyar TL'ye yükselmiştir.¹²⁶² Bu da DP Döneminde Türk ekonomisinin geçirdiği aşamayı net bir biçimde ortaya koymuştur.

¹²⁵⁷ Avcioğlu, **a.g.e.**, s. 285.

¹²⁵⁸ Cem, **a.g.e.**, s. 389.

¹²⁵⁹ Abdullah Takım, “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 67, S. 2, (2012), s. 172.

¹²⁶⁰ Ekrem Dönek, “Türkiye'nin Dış Borcu Sorunu ve 1980 Sonrası Boyutları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 50, S. 1, (1995), s. 174.

¹²⁶¹ “Yeni döviz miktarı dün belli oldu”, **Ege Ekspres**, S. 3080, (6 Ağustos 1958), s. 7.

¹²⁶² Dönek, **a.g.m.**, s.s. 174 – 175.

Netice itibariyle DP iktidarının ikinci döneminde başlayan ve üçüncü döneminde krize dönüşen ekonomik sıkıntı, ülkenin siyasi gidişatını da sosyal yapısını da olumsuz etkilemiş ve darbeye giden sürecin önemli bileşenlerinden birini teşkil etmiştir.

4.1.2. 1945'ten 1960'a Türkiye'de Sosyal Yapı

27 Mayıs Askerî Darbesi'ne giden süreçte ortaya çıkan gençlik hareketlerini doğuran en önemli faktörlerden birisi de Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısında son 15 – 20 yılda yaşanan dönüşümlerdir. Yeni sınıfların doğuşu, sınıfsal ilişkileri yeniden şekillendirmiştir. Bu şekillenme, ülkenin siyasal ve ekonomik gidişatına bağlı olarak hem gençlik hareketlerinin ortaya çıkışına hem de 27 Mayıs Askerî Darbesi'ne doğrudan doğruya etki etmiştir.

Karpat, 1930'lu yıllardan itibaren yeni bir orta sınıfın doğduğunu ifade etmiştir. Bu yeni sınıfın, çeşitli meslek grupları, girişimciler ve hizmet sektörü yoluyla ortaya çıktığını savunmuştur.¹²⁶³ Söz konusu sınıfsal oluşum, yeni siyasî bakış açılarının gelişmesine de ortam hazırlamıştır. Bu nedenledir ki Tek Parti Dönemi'nde oluşan yeni orta sınıf, etkisini en çok siyasal alanda hissettirmiştir. Nitekim DP'nin, toplumun çeşitli katmanlarından yoğun bir şekilde destek görmüş olması, CHP'nin toplum ile olan bağının zaten kopuk olduğunu göstermiştir. Özellikle 1950 yılında alınan seçim sonuçları, Türkiye'deki sosyal yapının siyasî alandaki yansıması olmuştur. Sosyal ve siyasal alanda hareketliliğe yol açan bu gelişme, DP Dönemi'nde de devam etmiştir. Nitekim Karpat, 1946 – 1959 yıllarını, “*yeni grupların ortaya çıkararak siyaset sahnesinde üstünlük sağladığı bir dönem*” olarak tanımlamıştır.¹²⁶⁴

1950 yılı Türkiye'sinde nüfusun çoğunluğunu kırsal kesimde yaşayan vatandaşların oluşturduğu göz önüne alınırsa, DP'nin iktidara gelmesinin sosyal açıdan iki önemli sonucu olmuştur:

Birincisi; 14 Mayıs 1950 seçimlerinde DP'nin iktidara gelmesi (veya başka bir deyişle CHP'nin iktidardan düşmesi) halkın kendi gücünün farkına varmasını sağlamıştır. Özellikle kendilerini “*devlet*”e vergi verme ve asker temin etme aracı olarak gören köylüler, ilk kez iktidar üzerinde etkileyici bir güce sahip olduğunu görmüşlerdir.¹²⁶⁵

¹²⁶³ Karpat, **a.g.e.**, s. 178.

¹²⁶⁴ **A.g.e.**, s. 179.

¹²⁶⁵ Kongar, **a.g.e.**, s. 151.

İkincisi ise; CHP Dönemi'nin sonlarında başlayan ve DP Dönemi'nde hızlanan kapitalistleşme sürecinin, kırsal kesimin dahi para ekonomisiyle ilişki kurmasına olanak tanımış olmasıdır. Bu durum yalnız ekonomik bakımdan değil, sosyal bakımdan da önemli değişimlere önyak olmuştur.¹²⁶⁶ Bu nedenledir ki DP Dönemi'nde sosyal açıdan bir “*devinim*” yaşanmaya başladığı iddia edilebilir.

DP Dönemi'ndeki makineleşme hamleleri, kırdan kente yönelik yeni göç dalgalarının yaşanmasına yol açmıştır. Nitekim 1950 yılında toplam nüfus içerisindeki oranı %78,3 olan kırsal nüfus, 1960'ta %71,2'ye gerilemiştir. Ulaşım, barınma ve sağlık konularında yeterli altyapıya sahip olunmaksızın yaşanan bu kentleşme süreci, “*gecekondulaşma*”yı yeni bir sosyal sıkıntı olarak beraberinde getirmiştir. Bu sosyal sıkıntı, gelecek yıllarda yeni siyasal taleplerin hareket noktası olacak, gecekondu ise yeni siyasal grupların “*üssü*” haline geleceklerdir. Bununla birlikte “*gecekondulaşma*” yeni sınıfsal farklılaşmaların da odak noktası olmuştur. Zira Kongar'a göre işçi, esnaf ve tüccarlar; ağırlıklı olarak “*gecekondu halkı*” arasındaki sınıfsal farklılaşmanın ürünleridir.¹²⁶⁷

Türkiye'nin sosyal yapısındaki dönüşüm, askerî elitlere de sirayet etmiştir. DP Dönemi'ndeki sivilleşme hamleleri, ordunun “*seçkin*” özelliğini yitirmesine yol açmış ve subay kadrosundaki küçük çiftçi, memur ve orta halli esnaf çocuklarının sayısı giderek artmıştır. Bu sosyal dönüşümün sonunda subayların karşılaştığı gerçek, toplumun farklı katmanları arasında derin bir uçurum olduğudur.¹²⁶⁸

1950'li yılların ortalarında hissedilir hale gelen ekonomik sıkıntı, Türkiye'yi “*toplumsal kriz*” gerçeğiyle yüz yüze getirmiştir. Plansız ekonomi politikaları ve dengesiz yatırımlar, bu dönemde ekonomik durgunluğun yaşanmasına neden olmuştur. Üstelik tarımsal ve ticarî faaliyetlerde elde edilen birikimlerin üretime ve yatırıma kanalize edilememesi, yeni istihdam sorunlarının doğmasına yol açmıştır. Bununla birlikte özellikle tarım ve ticaret alanlarındaki tekelleşme, toplumun çok büyük bir kesiminin kapitalizmden gerekli payı almasını engellemiştir. Bunların başında bir kısım sanayi üreticileri, küçük burjuvalar, bürokratlar, köylüler ve kentlerde yaşayan orta sınıf mensupları gelmiştir.¹²⁶⁹

¹²⁶⁶ Tanilli, **a.g.e.**, s.s. 91 – 92.

¹²⁶⁷ Kongar, **a.g.e.**, s. 151.

¹²⁶⁸ Trimberger, askerî okullarda “*sınıfsız milliyetçilik*” öğretisiyle yetişen subayların sınıf güçlerince şekillendirilen toplumsal gerçekle çelişir hale gelmesinin, subaylar üzerinde derin etkiler yarattığından bahsetmiştir. Trimberger, **a.g.e.**, s. 164.

¹²⁶⁹ Tanilli, **a.g.e.**, s. 92.

Tanilli, DP Dönemi'nin sonlarında büyük sermaye sahiplerinin de çeşitli sorunlarla boğuşmaya başladıklarını, bu nedenle de 27 Mayıs 1960'taki askerî darbeye ses çıkarmadıklarını savunmuştur. Ayrıca küçük burjuva radikallerinin de bu müdahalede pay sahibi olduklarını ifade etmiştir.¹²⁷⁰

Ekonomideki kötü gidişat, toplumun “sosyal” açıdan kimsesizleştiğini net bir biçimde ortaya koymuştur. Sosyal adalet ve sosyal güvenlik kavramları giderek kaybolurken, sosyal sınıflar arasındaki dengesizlik her geçen yıl biraz daha artmıştır. Bu durum zaman içerisinde orta sınıfın erimesine ve köylülerin yoksullaşmasına neden olmuştur. Buna karşılık, “parasız” olarak işe başlayan sermayedarların kısa sürede milyoner olmaları,¹²⁷¹ sosyal krizin somut göstergeleridir. Dolayısıyla ekonomik gidişattan zarar gören orta ve alt sınıf, yavaş yavaş sesini yükseltmeye başlamıştır. Orta ve alt sınıftan yükselen bu ses, DP'nin politikalarından huzursuz olan asker – bürokrat kesimin yeni ve güçlü bir muhalefetin öncülüğünü üstlenmesi için uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu yüzden ki Yücekök, 27 Mayıs Askerî Darbesi için “... enflasyonist bir kalkınma modeli içinde, sabit gelirli olarak ekonomik bakımdan da ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören asker – sivil bürokratların düzene tepkisidir”¹²⁷² demiştir.

Ayrıca ağırlığını hissettirmeye başlayan ekonomik sıkıntılara eşlik eden siyasal baskı; akademisyenleri ve öğrencileri, DP'ye muhalif olan orta ve alt sınıf mensupları ile aydın – bürokrat kesimin yanına sürüklemiştir.¹²⁷³ Her ne kadar DP iktidarı, tarımsal alanda cömert politikalar sergilemişse de bu cömertlikten yeterince istifade edemeyen kırsal kesim sakinleri içerisinde de muhalefet bloğuna geçenler görülmüştür. Ancak en önemlisi, 1958'de yayınlanan “İstikrar Tedbirleri”nden dolayı ağır darbe yemiş olan sanayi burjuvazisinin,¹²⁷⁴ DP'ye sağladığı desteği geri çekmiş olmasıdır.¹²⁷⁵ Böylelikle DP Hükümeti'nin arkasında ağırlıklı olarak, sayısı hiç de

¹²⁷⁰ A.g.e., s. 93.

¹²⁷¹ Orhan Erkanlı, **Anılar... Sorunlar... Sorumlular**, 2. Baskı, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s. 11.

¹²⁷² Yücekök, **a.g.e.**, s. 131.

¹²⁷³ Söz konusu siyasal baskılar, 18 Nisan 1960'da TBMM'de konuşma yapan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye şu sözleri söyleme fırsatı vermiştir:

“Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa o memlekette ayaklanma olur. Buna mahal vermemek için idarelerin demokratik yolda olması, insan haklarının yürürlükte olması şarttır... şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. Fakat ihtilal aslında bir millet hayatının asla arzu etmeyeceği, çetin ve tehlikeli bir ameliyattır”

TBMM Zabıt Ceridesi, D. 11, C. 13, B. 58, (18 Nisan 1960), s.s. 206 – 207.

¹²⁷⁴ Sungur Savran, “1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler”, **11. Tez**, S. 6, s.s. 136 – 138.

¹²⁷⁵ Elbette bu kesimin bütünüyle muhalefete destek verdiği söylenemez. Ancak o dönemin koşullarında DP'ye verdikleri desteği çekmiş olmaları dahi muhalefete önemli bir avantaj sağlamıştır.

azımsanamayacak kadar fazla olan köylü kesimi ile hükümetin imkanlarından önemli ölçüde fayda sağlayan kent burjuvazisi kalmıştır.

Kısacası, 1945 – 1960 yılları arasında sosyal yapının dönüşümü incelendiğinde Türkiye’de Çok Partili Dönem’e geçiş sürecinin sosyo-ekonomik yapı içerisinde beliren yeni güçler için ortak bir zemin hazırlayamadığı net bir şekilde görülebilmektedir. Bu durum, sosyal yapının taşıyıcı kolonlarını oluşturan çok sayıda grubun çöküşüne yol açmıştır. Dolayısıyla güçsüz düşen sosyal yapının artan tepkiselliği darbenin gerçekleşmesi için ihtiyaç duyulan zemini hazırlamıştır.

4.1.3. 1945 – 1960 Arasında Türk Siyasi Yapısındaki Gelişmeler

II. Dünya Savaşı sürerken hızlanan siyasi hareketlilik, savaş sonrasında da etkisini sürdürmüştür. Hiç kuşku yok ki bu dönemdeki en önemli gelişme, Çok Partili Sistem’e geçiş olmuştur. Bu karar, yalnızca “*siyasal bir tercih*” değil, aynı zamanda dönemin ekonomik, sosyal ve kültürel koşullarının yaratmış olduğu rahatsızlığın da doğal bir sonucudur.¹²⁷⁶ Bu durum, çok partili siyasal sistemlerde partilerin, iktidara karşı biriken muhalif enerjinin kanalize edildiği bir alan olarak algılandığını göstermektedir. Kaldı ki büyük siyasî buhranlar, bu kanalların tıkanıdığı süreçlerde ortaya çıkmışlardır.

Cumhuriyet Dönemi’nde üçüncü kez denenen Çok Partili Sistem, bu defa “*kalıcı*” olmuştur. Karpat, 1945’te geçilen Çok Partili Sistem’in bu defa kalıcı olmasını üç ana etkene bağlamıştır. Bu etkenleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1 – Tarihsel etken,
- 2 – Yeni orta sınıfın doğuşu,
- 3 – Kendiliğinden ortaya çıkmış ve siyasal özgürlük sayesinde korunmuş olan entelektüel faaliyet.¹²⁷⁷

Bu denemenin Türk siyasetindeki kavgaları yeniden alevlendirdiği söylenebilir. Söz konusu kavgalar, özellikle milliyetçi – sosyalist/komünist ekseninde devam etmiştir. Çok Partili Sistem’e geçiş ile birlikte hem milliyetçi gençler, hem de sosyalist gençler arasında örgütlenmelere ağırlık verilmiştir.

Bununla birlikte 6 Ocak 1946’da Türk siyasetini yeniden şekillendirecek olan Demokrat Parti kurulmuştur. Ancak DP’nin yeterli derecede muhalefet yapamadığını düşünen Fevzi Çakmak, kısa süre sonra Osman Bölükbaşı ile birlikte Millet Partisi’ni

¹²⁷⁶ Karpat, **a.g.e.**, s. 177.

¹²⁷⁷ **A.g.e.**, s.s. 175 – 179.

kurarak Türk siyasetine yeni bir ivme kazandırmıştır. 1946'da “açık oy, gizli tasnif” usulüyle yapılan seçimler, Türk demokrasisinin tartışılmasına neden olmuştur. Ayrıca CHP'nin yürütmüş olduğu muğlak politika, DP'yi siyasetin “parlayan yıldız”ı haline getirmiştir. Siyasi istikrarın bir türlü sağlanamamış olması da CHP'ye yönelik rahatsızlığın artmasına neden olmuştur.¹²⁷⁸

Bu arada sol görüşlü akademisyenlere yönelik tartışmalar yeniden gündeme getirilmiş,¹²⁷⁹ Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes ve Behice Boran gibi akademisyenler komünizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle üniversiteden uzaklaştırılmışlardır. 5 Temmuz 1948'de gerçekleşen ve “*Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Tasfiyesi*”¹²⁸⁰ adıyla anılan bu tasfiye süreci, 1950'lerin arifesinde Türk siyasetindeki kaotik ortamın bir yansıması olmuştur.

“Demokrasi”nin pekiştirilmesine yönelik söylemler, herkesin hakkının korunacağına dair vaatler, DP'ye destek sağlayan toplumsal tabanın her geçen gün genişlemesini sağlamıştır. Nihayetinde 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde DP, 4.242.831 oy alarak (%53,59) 408 milletvekili çıkarmayı başarmış ve tek başına iktidar olmuştur. CHP ise 3.165.096 oy (%39,98) ile parlamentoya ancak 69 milletvekili sokabilmiştir.¹²⁸¹

DP'nin 14 Mayıs 1950'deki başarısının sırrı yalnızca söylemlerinde saklı değildir. 27 yıllık CHP iktidarının halk nezdinde yaratmış olduğu bıkkınlık da son derece önemlidir. Nitekim 1950 seçimlerinde annesinin DP'ye oy verdiğini söyleyen Gün Zileli, “... o gün çevremde anımsadığım herkes, bayram sabahlarının o tazelik duygusu veren atmosferini hatırlatan bir sevinçle gidip oyunu DP'ye atmıştı. Milli Şef'in uzun yıllar süren diktatörlüğünden 'kurtuluyor olmanın' sevinciydi bu”¹²⁸²

¹²⁷⁸ 1946 seçimlerinin ardından geçen yaklaşık 4 yıllık zaman diliminde 4 farklı hükümet (Recep Peker Hükümeti, I. Hasan Saka Hükümeti, II. Hasan Saka Hükümeti, Şemsettin Günaltay Hükümeti) kurulmuştur.

¹²⁷⁹ “Yeniden” kelimesi önemlidir. Zira sol görüşlü akademisyenlerin üniversiteden atılması talebi 1947'den itibaren artış göstermiştir. Hatta bu yüzden, Ankara Üniversitesi öğrencileri tarafından 27 Aralık 1947'de “Ankara Nümayişi” adıyla anılan bir protesto mitingi de düzenlenmiştir. Bunun üzerine Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Behice Boran, Azra Erhat, Muzaffer Şerif Başoğlu'nun da aralarında bulunduğu 8 akademisyenin üniversiteyle ilişkilerinin kesilmesine karar verilmiştir. Darendelioğlu, **a.g.e.**, s. 204; Ancak Danıştay'a başvurularak bu “karar”ın uygulamaya konulması engellenmiştir.

¹²⁸⁰ Ateş Uslu, “‘Hür Dünya'nın Saflarında’”, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat**, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 370.

¹²⁸¹ Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945 – 1971**, 1.b., Bilgi Yay., İstanbul, 1976, s. 66.

¹²⁸² Gün Zileli, **Ev (1946 – 1954)**, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 45.

şeklindeki ifadesiyle, 1950 yılında DP'yi iktidara getiren desteğin arka planına ışık tutmuştur.

Türk Siyasi Tarihi'nde önemli kırılmalardan birisi olan 1950 seçimlerinde iktidara gelen DP, ilk döneminde sahip olduğu sempatiyi büyük ölçüde sürdürmeyi başarmıştır. Ancak ilerleyen zamanlarda DP'de yaşanan dönüşüm, halk nezdindeki sempatinin yitirilmesine yol açmıştır. Karpat, bu dönüşümü şu ifadelerle açıklamıştır:

“DP iktidarı, demokrasinin pekiştirilmesi için gerek duyulan anayasa değişikliklerinin ve kurumsal yeniliklerinin yapılacağına dair sözler vererek işe başladı. DP'liler, Atatürk reformlarını koruyacaklarına ve geçmiş anlaşmazlıkların yeniden gündeme gelmesini engelleyeceklerine söz veriyorlardı. Halbuki kısa süre sonra verdikleri sözleri bir kenara bırakarak CHP politikalarını eleştirmeye başladılar. Zira bu eleştiriler, en azından başlangıçta, halkın sempatisini kazanyor gibi görünüyordu. Bir süre sonra DP, elinde tuttuğu gücü fazlasıyla önemsemeye başladı. Bunun sonucunda DP, CHP'yi tek partili 1923 – 50 dönemde elde ettiği ayrıcalıklardan yoksun bırakmak için kendi gücünü pekiştirmeye çalıştı”¹²⁸³

Görüldüğü üzere DP, kendi iktidarında bir anlamda “devr-i sabık” politikası yürütmeye başlamıştır. Bununla birlikte 1954 seçimlerinde alınan başarı, DP'de büyük bir özgüven yaratmıştır. Bu özgüven, giderek otoriterleşen bir tutum içerisine girilmesine yol açmıştır. Adnan Menderes'in, 1954 seçimleri sonrasında DP taraftarlığıyla tanınan Ahmet Emin Yalman'a söylediği şu sözler, yakında baskıcı rejime doğru gidileceğinin habercisi olmuştur:

“Seçimler yurttaşlarımızın ne kadarının izlediğimiz yolu benimsediğini göstermiştir. Şimdiye kadar bu konuda siz gazetecilere danışıyordum, ama halkın gösterdiği bu büyük güven artık bu türden danışmalara gerek kalmadığını ortaya koyuyor”¹²⁸⁴

Artık DP'nin politik tutumunda, iktidar yolunu açan “özgürlük” ve “demokrasi” vurgusu, yerini devlet olanaklarının iktidar tarafından istenildiği gibi kullanılabilceği algısına bırakmıştır. Adnan Menderes'in “meclisinizin selâhiyeti o kadar geniştir ki, sizler isterseniz, Hilâfeti bile geri getirebilirsiniz” sözü, bu algının bir yansımasıdır. Nitekim 5 Temmuz 1954'te TBMM'nde kabul edilen 6435 sayılı kanunun akademisyenlerce eleştirilmesi üzerine iktidar yanlısı gazeteler demokrasilerde parlamentoların üzerinde bir güç olmadığı ve parlamentonun iradesine kimsenin engel olamayacağı yönündeki ifadelerle yer vermeye başlamışlardır.¹²⁸⁵ Hiç

¹²⁸³ Karpat, a.g.e., s. 181.

¹²⁸⁴ Ahmad, *Modern Tür...*, s.s. 136 – 137.

¹²⁸⁵ Emin Alper, *Jakobenlerden Devrimcilere: Türkiye'de Öğrenci Hareketlerinin Dinamikleri*

kuşku yok ki bu ifadeler, DP'nin siyaset anlayışının net bir yansımasıdır. Bu anlayış DP'ye hâkim oldukça Tek Parti Dönemi'ni çağrıştıran bir siyasi tablo ortaya çıkmaya başlamıştır ki bu durum hem gençlik hareketlerinin, hem de 27 Mayıs Askerî Darbesi'nin politik gerekçesini oluşturacaktır.¹²⁸⁶

DP'nin bu tavrı parti içerisinde de büyük huzursuzluklara yol açmış ve 1955 yılında Fevzi Lütüfi Karaosmanoğlu öncülüğündeki bir grup partilinin istifa ederek, Hürriyet Partisi'ni (HP) kurmasına neden olmuştur. Özellikle DP'nin kurucu ruhunu yansıtan dört isimden birisi olan Fuat Köprülü'nün HP saflarında yer alması dikkate değerdir.

Bu dönemde iktidarın uygulamalarına muhalefet eden siyasetçilerin yanı sıra gazeteciler üzerinde de baskı kurulmuştur. Söz konusu süreçte çok sayıda basın mensubu hapse atılmıştır. Yalnızca 1954 – 1958 yılları arasında 1161 gazeteci hakkında kovuşturma açılmış ve 238 gazetecinin tutuklanmıştır.¹²⁸⁷

DP'nin politik tutumunun sertleşmesinde ekonomideki olumsuz gidişatın belirleyiciliğinden de söz etmek gerekmektedir. Ekonomideki olumsuz işaretler, DP içerisinde de tartışmalara neden olmuştur. Özellikle 29 Kasım 1955'te gerçekleştirilen DP Grup Toplantısı'nda, Ekonomi ve Ticaret Bakanı İbrahim Sıtkı Yırcalı ile DP Grubu arasında yaşanan tartışma, siyasî krize yol açmıştır. Söz konusu kriz, hükümetin istifaya mecbur kalmasıyla sonuçlanmıştır.¹²⁸⁸ Yalnızca bu gelişme dahi, ekonomideki

(1960 – 1971), çev. Eylem Yenisoş, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2019, s. 155.

¹²⁸⁶ Dönemin önde gelen bilim insanlarından olan Prof. Dr. Cahit Arf, öğrencilerine 27 Mayıs Askerî Darbesi'nin siyasi gerekçesini açıklarken, “*DP, demokrasiyi aritmetik sandı. Aritmetik, dört işlemdir. Oysa demokrasi, matematiktir. Matematik ise bilimdir*” ifadelerini kullanmıştır. **Raşit Osmançavuşoğlu'yla yapılan görüşme**, (Görüşme Tarihi: 29 Mayıs 2018); Aynı dönemde Hindistan Devlet Başkanı Nehru da “*sayı manevi baskı yaratabilir, fakat kuvvet yaratamaz*” diyerek Arf ile paralel bir söylemde bulunmuştur. Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914 – 1980**, 2.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1984. s. 632; 27 Mayıs Askerî Darbesi'ne giden süreçte ekonomik ve siyasal tikanıkları Türkiye ile Meksika'yı karşılaştırarak açıklamaya çalışan Eisenstadt, Türkiye'nin siyasal sorunlarla baş etmede Meksika kadar başarılı olmadığını dikkat çekmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır:

“*Sağ'a ve 'Sol'a mensup olup, başkaldıran örgütlerin örgütleri geliştikçe, rejimlerin bunlarla mücadele etmesinin boyutları değişti. Meksika bu konuda Türkiye'ye göre başarılıdır. Bunun sebebi görece kararlı bir ekonomik büyümenin sağladığı ve yeni taleplerin bazılarında rıza göstermede yeterince esnek bulunduğu bir dizi politika sayesinde ve yeni çıkarlara ve gruplara ayak uyduran, böylesi bir yoldan çokseslilik gösteren ve esnek bir hale gelen gelen partinin yeniden örgütlenmesiyle oldu*”

Eisenstadt, **a.g.e.**, s. 142.

¹²⁸⁷ Cüneyt Arcayürek, **Bir İktidar Bir İhtilal 1955 – 1960**, 1.b., Bilgi Yay., Ankara, 1984, s. 89.

¹²⁸⁸ “Adnan Menderes kabinesi istifa etti”, **Türk Sesi**, S. 603, (30 Kasım 1955), s. 1, 5; “Dün toplanan D. Parti Gurubunda kabine toptan istifaya mecbur kaldı”, **Ankara Telgraf**, S. 1201, (30 Kasım 1955), s. 1, 3.

olumsuz gelişmelerin siyasî istikrar üzerinde ne denli etkileyici olduğunu açıklamak açısından önemlidir.

Ayrıca Zürcher'in "bir ekonomik ve siyasal liberalleşme programıyla iktidara getirilen bu hükümet, 1954'ten itibaren ekonomik liberalleşmeyi kurtarmak için siyasal liberalleşmeyi geniş ölçüde feda ediyordu"¹²⁸⁹ sözü, hem siyaset ile ekonomi arasındaki ilişkiyi net bir şekilde göstermiş, hem de DP'nin otoriter tavrının nedenlerini ortaya koymuştur.

Bu dönemde ortaya çıkan siyasi tablo ile ekonomi arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir diğer ifade de Trimberger'e aittir:

*"Türkiye'de bağımlı kapitalizm tarafından oluşturulan dengesiz, eşit olmayan ve çarpık iktisadi kalkınma, tepeden inmeci devrim tarafından pekiştirilmiş otoriter siyasi sistemi tehdit eden bir siyasi istikrarsızlıkla sonuçlandı"*¹²⁹⁰

DP'nin otoriter tavrı, 1957 seçimlerine yaklaştıkça daha da artmış ve CHP'nin muhalefetini sertleştirmesiyle birlikte siyasete "yüksek basınç" hakim olmaya başlamıştır. Bununla birlikte DP'nin halk nezdindeki popülaritesi düşmüştür. Bu durum 1957 seçimlerine de sirayet etmiştir. Buna göre DP'nin oy oranı % 47,70'e, meclisteki sandalye sayısı ise 424'e gerilemiştir. CHP, Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP), HP ve Bağımsızlardan oluşan muhalefet 188 milletvekili çıkarmıştır.

DP, 1957 seçimlerinden de tek başına iktidar olarak çıkmıştır, ancak muhalefetin oy oranı toplamının %52,30 olması, DP'nin otoriter tavrını daha da sertleşmesine yol açmıştır.¹²⁹¹ Arcayürek'in şu ifadeleri, 1957 seçimlerinin sonuçlarıyla DP'nin baskıcı politikaları arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır:

*"1957 seçimlerinden hemen sonra, illerdeki yönetici kadroların, başlayan taşkınlıklarda yan tutması nedeniyle, olaylar, kimi yerlerde olağanüstü çapta gelişmeye başladı. Oysa DP'nin böylesine bir davranış dizisine gereksinimi yoktu: Seçimlerde DP, gene 424 milletvekilliği kazanmıştı. Ama, DP'yi korkutan sonuç, 1954'te yerle bir ettiği, 32 milletvekiline değin indirdiği CHP'nin bu kez 178 milletvekiliyle Meclis'e gelmesiydi"*¹²⁹²

1957 seçimlerinin sonucu, DP için bir uyarı niteliği taşıırken, muhalefeti ise umutlandırmıştır.

¹²⁸⁹ Zürcher, **a.g.e.**, s.s. 334 – 335.

¹²⁹⁰ Trimberger, **a.g.e.**, s. 161.

¹²⁹¹ Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok...**, s. 171.

¹²⁹² Arcayürek, **a.g.e.**, s.s. 257 – 259.

1958, bu umudun daha da sağlam bir hale gelmesi için çeşitli adımların atıldığı bir yıl olmuştur. 1958 yılının Ekim ayında CMP ile Türkiye Köylü Partisi birleşerek Cumhuriyetçi Köylü ve Millet Partisi'ni (CMKP) oluşturmuşlardır. Bu birleşmeden bir ay sonra da HP, CHP'ye iltihak etmiştir. Muhalefetteki bu hareketliliği kendisine karşı bir cepheleşme olarak algılayan DP, bu hamlelere 12 Ekim 1958'de "*Vatan Cephesi*"ni kurma çağrısıyla karşılık vermiştir.¹²⁹³ Böylece Türk siyasetinde mevcut olan polarizasyon,¹²⁹⁴ çok daha belirgin bir görünüm kazanmıştır. Neticede bu polarizasyon keskinleştikçe darbe için uygun zemin daha hızlı bir şekilde oluşmuştur.

Milli Birlik Komitesi içerisinde yer alan Kurmay Binbaşı Orhan Erkanlı'nın şu ifadeleri, giderek derinleşen polarizasyonu net bir biçimde ortaya koymuştur:

*"Memleket kesin hatlarla ikiye ayrılmış, iki partinin saflarında toplanan vatandaşlar; mezarlıklarını, camilerini, kahvelerini, alış-verişlerini, yollarını ve her türlü insanî münasebetlerini ayıracak kadar derin ve köklü bir anlaşmazlığa girmişlerdi. Bir tarafta Vatan Cephesi kurulurken, karşı cephede güç birliği teşkil ediliyordu. İktidar partisi devlet, devlet D.P. haline gelmiş, kişilerin hak ve hürriyetleri bir kenara itilmiş, partizan bir idare kendisinden yana olanları devlet kesesinden beslemek dahil her türlü tavizi vermiş, karşı cephede olanlar ise normal haklardan dahi mahrum edilmişti."*¹²⁹⁵

1957 seçimlerinde alınan sonucun sağladığı özgüvenle eleştirilerini sertleştiren muhalefetin tutumu da DP'nin otoriterleşmesine olanak sağlamıştır. Özellikle HP ile birleşmesinden sonra doğal olarak muhalefetin merkezi haline gelen CHP, DP iktidarının otoritesine hedef olmuştur.

İsmet İnönü'nün 29 Nisan 1959'da "*büyük taarruz*" adıyla¹²⁹⁶ başlattığı siyasi hareket, DP'liler tarafından "*şiddet*"le karşılanmıştır. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün 1959 yılının Nisan ayında Uşak'ta bulunan ve Kurtuluş Savaşı'nda karargâh olarak kullanılan evi ziyaret etmesine yönelik engelleme, baskının daha da artacağına işareti olmuştur. Nitekim bu engellemeden birkaç gün sonra İnönü, Topkapı'da taşlı sopalı saldırıya uğramıştır. Ayrıca 1960 yılının Şubat ayından itibaren DP'liler ile CHP'liler arasında yaşanan gerilimi yerinde incelemek amacıyla

¹²⁹³ Hakkı Uyar, **Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi**, 1.b., Buke Kitapları, İstanbul, 2001, s. 21.

¹²⁹⁴ Söz konusu polarizasyonun daha önce de var olduğu söylenebilir. 1952 yılında yerel seçim sürecini izlemek üzere Gümüşhane'ye giden Cüneyt Arcayürek, DP'lilerin CHP'lilerin kahvehanelerine, CHP'lilerin de DP'lilerin oturduğu kahvehanelere gitmediklerini söylemiştir. Cüneyt Arcayürek, **Demokrasinin İlk Yılları 1947 – 1951**, 1.b., Bilgi Yay., Ankara, 1983, s. 248.

¹²⁹⁵ Erkanlı, **a.g.e.**, s. 8.

¹²⁹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli**, 7.b., Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 2000, s. 281.

Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesine gitmeye karar vermiş, ancak kentin girişinde askerî birliklerin engeliyle karşılaşmıştır.

Bununla birlikte DP'den kopan ve ağırlıklı olarak CHP'yi destekleyen akademisyenler de DP iktidarının otoriter eğilimlerinden üzerlerine düşen payı almışlar ve Başbakan Adnan Menderes tarafından “kara cüppeliler” olarak nitelendirilmişlerdir.¹²⁹⁷

7 Nisan 1960 tarihinde gerçekleştirilen DP Grup Toplantısı'nda DP Bolu Milletvekili Reşat Akşemsettinioğlu, verdiği önergeyle müphem olarak CHP'nin kapatılmasını önermiştir.¹²⁹⁸ Bu durum, muhalefetin siyasetteki hareket alanının daha da daraltılacağını göstermiştir.

Her geçen gün etkisi arttıran siyasal baskı, 18 Nisan 1960 tarihinde “*Tahkikat Komisyonu*”nun oluşturulmasıyla doruğa ulaşmıştır.¹²⁹⁹

Tahkikat Komisyonu'nun kurulması bir yana, 27 Nisan 1960 tarihli TBMM toplantısında komisyona verilen yetkiler, artık DP iktidarının sonunu getirecek yeni bir hareketin başlamasına neden olmuştur.

Bu yetkiler şunlardır:

1 – Soruşturmaların selametle sürdürülmesini sağlamak amacıyla her türlü yayını yasaklamak,

2 – Yayın yasağına uyulmaması halinde süreli veya süresiz yayınların basımını ve dağıtımını yasaklamak,

3 – Süreli veya süresiz yayınları toplatmak, yayınları tatil etmek veya matbaayı kapatmak,

4 – Soruşturma için gerekli görülen veya belge araçlarından olan her türlü evrak, vesika veya eşyayı zapt etmek,

5 – Siyasi içerikli toplantı, hareket, gösteri vb. faaliyetler hakkında tedbir ve karar almak,

6 – Soruşturmanın selametle sonuçlandırılması için gerekli görülen tüm tedbir ve kararları uygulamak ve hükümetin bütün araçlarından faydalanmak.¹³⁰⁰

¹²⁹⁷ Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 153.

¹²⁹⁸ Öymen, **a.g.e.**, s.s. 492 – 495.

¹²⁹⁹ “T.B.M.M. Kararı”, **Resmi Gazete**, S. 10484,(19 Nisan 1960), s. 1178/a.

¹³⁰⁰ “Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin vazife ve salâhiyetleri hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, S. 10491, (28 Nisan 1960), s. 1.

Tahkikat Komisyonu'nun oluşturulması ve komisyonun olağanüstü yetkilerle donatılması üzerine İnönü, DP'nin “*memlekette bir dehşet idaresi*”¹³⁰¹ kurduğunu söyleyerek muhalefetin tepkisini dile getirmiştir.

Daha da önemlisi, tüm bu uygulamalar DP'nin “*zaten az olan siyasal özgürlükleri frenlemek için düşünülmüş baskıcı yasalardan oluşan kasvetli bir sicile sahip olduğu*” yorumlarına neden olmuştur.¹³⁰²

Netice itibariyle ekonomik kriz ve siyasal baskı, yeni toplumsal hareketlerin doğmasına imkan tanımıştır. Nitekim 1960 yılının Nisan ayında Türkiye'yi sarsmaya başlayan ve Mayıs ayında da etkisini sürdüren gençlik hareketleri, 27 Mayıs Askerî Darbesi'ne giden süreçte sürükleyici bir rol oynamıştır. O dönemin tanıklarından olan Yakup Kepenek, DP Dönemi'nin Türkiye'sini şu sözlerle özetlemiştir:

“(Türkiye) 1955'te ekonomik olarak bunalıma girdi. Bu Demokrat Parti'de bir ikileme yol açtı. Öncelikle olması gereken özgürleşme, demokrasi, hak ve özgürlüklerin genişletilmesi mi yoksa ekonomik kalkınma mı? Demokratlar ikinci yolu seçti, hak ve özgürlüklerde kısıtlama yoluna giderek, ekonomik kalkınmaya öncelik vermeye başladı. Böyle yaptığınız zaman, bu dengeyi kaybettiğiniz zaman kaçınılmaz olarak özgürlükler üzerinde baskı oluşur. Nitekim basın özgürlüğü kısıtlandı, üniversite özgürlükleri kısıtlandı, bir tür keyfi yönetime gitmeye başladı. Aynı zamanda dış kaynağa ihtiyaç ta vardı. Bu dönemde Türkiye, ekonomik kalkınmasında önemli bir yeri olan sanayisi için gerekli yatırımları dışarıdan alamadı. Bu dönemde özellikle kırsal kesimde hissedilmeye başlanan sıkıntı, kentleşme sürecini hızlandırdı. Kentleşmenin hızlı bir şekilde gelişmesi, kentlerde gecekondulaşmaya yol açarken, altyapı ihtiyacını da çok daha fazla hissedilir hale getirmeye başladı. Bu ihtiyaçların gerektiği gibi karşılanmaması, ekonomik sıkıntılarla birleşince DP'ye karşı gençlik hareketleri de ortaya çıkmaya başladı”¹³⁰³

Kepenek'in yukarıdaki ifadeleri, DP iktidarının sonunu getiren gelişmeler içerisinde yer alan ekonomik kriz – siyasî baskı – gençlik hareketleri eksenindeki bağlantıyı ortaya koymuştur.

4.2. “ÇOK PARTİLİ DÖNEM”E GEÇİŞ SÜRECİNDEN “27 MAYIS ASKERİ DARBESİ”NE TÜRK GENÇLİĞİNDE ÖRGÜTSEL GELİŞİM

1945 – 1960 yılları arasındaki gençlik hareketleri, örgütsel dinamikler konusunda önceki hareketlerden farklı bir görünüm arz etmiştir. Önceki dönemlerde,

¹³⁰¹ Öymen, **a.g.e.**, s. 532; İsmet İnönü'nün damadı olan yazar Metin Toker ise “*Tahkikat Komisyonu*” için “*Cellatlar Komisyonu*” deyimini kullanmıştır. Metin Toker, **İsmet Paşayla 10 Yıl (1957 -1960)**, 2. Cilt, Akis Yay., b.y.y. 1966, s. 235.

¹³⁰² Ahmad, **Modern Tür...**, s. 135.

¹³⁰³ **Yakup Kepenek'le yapılan görüşme**, (Görüşme Tarihi: 29 Mayıs 2018)

aydın – genç elitler ile öğrenciler, gençlik hareketlerinin temel dinamikleri olmuşlardır. Ancak Çok Partili Dönem ile beraber, bu gruplara politize olmuş gençler tarafından kurulan gençlik örgütleri de katılmıştır. Üstelik 1950’li yılların ilk yarısından itibaren Türk Siyasi Tarihi’nde bir ilk olarak siyasi partilerin bünyesinde “*gençlik kolları*” kurulmuştur. Bu nedendir ki 27 Mayıs Askerî Darbesi arifesindeki gençlik hareketlerinin örgütsel ağını gençlik örgütleri, öğrenci örgütleri ve siyasi parti gençlik kolları oluşturmuştur.

4.2.1. Çok Partili Dönem'e Geçiş Sürecinde Gençlik Örgütleri

Çok Partili Dönem'in başlangıcından 27 Mayıs Askerî Darbesi'ne kadar geçen zaman diliminde yaşanan siyasî gelişmelerde gençlik örgütlerinin önemli bir yeri vardır. Dönemin siyasi gelişmelerine ışık tutan bu örgütler, aynı zamanda ülkedeki düşünsel hareketliliğe de katkı sunmuşlardır. Bu düşünsel hareketlilik ile örgütsel hareketlilik arasında gözle görülür bir paralellik söz konusudur.

1930’lu yıllardan itibaren yükselişe geçen etnosantrik milliyetçilik, 1940’lı yıllarda etkisini arttırarak sürdürmüştür. Bu durum, 1946 yılının Nisan ayında “*Türk Kültür Ocağı*”nın kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Ocağın amacı, “*Türklüğü milletlerarası camiada her bakımdan ileri hale getirmek*”¹³⁰⁴ olarak belirlenmiş ve oluşumun kurucuları arasında Cevdet Akçalı, Turgut Atasoy, Faruk Sükan, Kemal Bozkurt, Asım Salih, Orhan Özil ve İlhan Çirkinoğlu bulunmuştur. Ocağın ilk başkanlığını da Ali Hatiboğlu yapmıştır.¹³⁰⁵ Ayrıca ocağın önde gelen isimleri arasında Fethi Gemuhluoğlu, İlhan Darendelioğlu, Gökhan Evliyaoğlu ve Şadi Pehlivanoğlu gibi gelecekte Türk siyasetinde isimleri duyulacak olan gençler yer almışlardır.¹³⁰⁶

Bu oluşumu, beş ay sonra, 3 Eylül 1946’da İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin girişimleriyle kurulan “*Türk Kültür Çalışmaları Derneği*” izlemiştir. Kurucu başkanlığını Necati Balaşoğlu’nun üstlendiği¹³⁰⁷ derneğin tüzüğüne 1. maddesinde yer alan “*Değişmez vâfımız Türkçülük sevgisine dayanarak millî benliğimizin kültür ve kadirbilirlik yönünü geliştirmek*”¹³⁰⁸ şeklindeki ibare, aynı zamanda derneğin

¹³⁰⁴ **Türk Kültür Ocağı Nizamnamesi**, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1950, s. 3.

¹³⁰⁵ Darendelioğlu, **a.g.e.**, s.s. 165 – 166.

¹³⁰⁶ Okutan, **a.g.e.**, s. 103.

¹³⁰⁷ Derneğin kuruluş toplantısına 19 genç katılmıştır. Bunlar, İlhan Darendelioğlu, Behram Atamer, Müfit Adil Çulcuoğlu, Kemal Şahin, Kemal Göksel, Ahmet Mirkelâmoğlu, Rıza Serhatoğlu, Ali Gür, M. Ali Tuna, Necati Balaşoğlu, Celâl Sungur, Doğan Can, Ömer Tekinoğlu, Fethi Gemuhluoğlu, Ziya Işıldak, Namık Kemal Turan, Osman Nedim Tuna, K. Abbas Altunkaş ve Bülent Olcay’dır. Darendelioğlu, **a.g.e.**, s.s. 170 – 172.

¹³⁰⁸ **Türk Kültür Çalışmaları Derneği Ana Nizamnamesi**, Talat Altın Matbaası, İstanbul, 1946, s. 3.

amacını da ortaya koymuştur. İttihat ve Terakki triumvirasının önemli isimlerinden Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Killigil de zaman zaman derneğe maddi yardımda bulunmuştur.¹³⁰⁹

Etnosantrizmin etkisi altındaki gençlerin kurdukları bu oluşumlardan sonra 1947 yılında üçüncü bir dernek ortaya çıkmıştır. “*Türk Gençlik Teşkilatı*” adını taşıyan derneğin kurucuları arasında Kubilay İmer, Galip Erdem, Necati Tanrıku, M. Emin Alpan, Kemal Cabioğlu, Mehmet Emin Ören, Celal Erçikan, Şadi Pehlivanoğlu, Orhan Özer, Erdoğan Okçu, Gökhan Evliyaoğlu, Cahit Çakmak, Tuğrul Önder, Hasan Karahan, Remzi Sakarya, Erdoğan Özbenli, Sami Binicioğlu, Ömer Öztürkmen, Arslan Topçubaşı, Yusuf Ziya İnan ve İrfan Atagün¹³¹⁰ gibi isimler yer almışlardır.

DP iktidarının arifesinde kurulan bir diğer milliyetçi gençlik örgütü de Türk Milliyetçi Gençler Birliği'dir. 1949 yılının Ocak ayında kurulan ve merkezi Kadıköy'de bulunan gençlik örgütü, ahlak ve fazilet temelleri üzerine kurulmuş Türk milliyetçiliğinin korunmasını ve de Türklük menfaati ile haklarının her şeyin üzerinde tutulmasını esas amaç olarak belirlemiştir. Örgütün kuruluş bildirisinde gençliğin özellikle memleket davalarında hedeflerini sözle değil, çalışmalarıyla gerçekleştirmeleri istenmiştir.¹³¹¹ Bu istek, daha önceki milliyetçi derneklere yönelik bir eleştiri olarak da nitelendirilebilir.

1950 yılı yine gençler arasında milliyetçi oluşumlar açısından hareketli geçmiştir. 24 yaşındaki Bekir Berk'in başkanlığında oluşturulan “*Milliyetçiler Federasyonu*”, “*milliyetçi dernekleri birleştirmek ve aralarındaki bağı kuvvetlendirmek ve milliyetçi Türk gençlerinin haklarını müdafaa etmek*” gayesiyle hareket ederken,¹³¹² Nihal Atsız'ın öncülüğünde aralarında gençlerin de bulunduğu “*Türkçüler Yardımlaşma Derneği*” kurulmuştur.¹³¹³

Milliyetçiler arasındaki örgütsel hareketlilik 1951 yılında da devam etmiş ve Türk Milliyetçiler Derneği kurulmuştur. Tüm bu örgütlerin üzerinde, “*çatı*” niteliği taşıyacak olan Türk Milliyetçiler Derneği'nin başkanlığını DP Isparta Milletvekili Sait

¹³⁰⁹ Darendelioğlu, **a.g.e.**, s. 172.

¹³¹⁰ Taylak, **a.g.e.**, s. 184.

¹³¹¹ Turhan Feyizoğlu, **Türkiye Gençlik Hareketleri Tarihi 1944 – 74 (1944 – 54), 1. Cilt**, Sevinç Yay., İstanbul, 2013, s. 174.

¹³¹² Darendelioğlu, **a.g.e.**, s. 252; Federasyonu oluşturan dernekler; Türk Kültür Ocağı, Türk Gençlik Teşkilatı, Türk Kültür Çalışmaları Derneği, Türk Kültür Derneği, Kayseri Türk Kültür Birliği ve Genç Türkler Cemiyeti'dir. Darendelioğlu, **a.g.y.**

¹³¹³ **A.g.e.**, s.s. 251 – 252.

Bilgiç'in üstlenmiş¹³¹⁴ olması dikkate değerdir. Zira bu durum, bu dönemdeki milliyetçi hareketlerin iktidar ile ilişkisini açıklaması bakımından önemlidir.

Daha sonraki dönemde İslamcı hareket içinde yer alacak olan dernek üyesi Hüseyin Üzmez'in gazeteci Ahmet Emin Yalman'a yönelik suikast girişiminde bulunması, Türk Milliyetçiler Derneği'nin kapatılmasına neden olmuş ve nihayetinde 22 Ocak 1953 tarihinde derneğin faaliyetlerine son verilmiştir.

Çok Partili Dönem, yalnızca milliyetçi gençler arasında değil, sosyalist gençler arasında da örgütsel hareketliliğe yol açmıştır. 1944 yılında İleri Gençlik Birliği'nin kapatılmasının ardından örgütsel çalışmalarını gizli olarak sürdüren sosyalist gençler, 1946 yılında yeniden aleni bir şekilde örgütlenmeye başlamışlardır.

1946 yılında, Ankara'da kurulan "*Türkiye Gençler Derneği*", sosyalist gençlerin örgütlenme çalışmalarının ürünlerindedir. Behram Karaküçük, Nabi Dinçer, Şevki Akşit, Melahat Türksal, Mümtaz Göktürk, Celal Araz ve Orhan Çutay¹³¹⁵ tarafından kurulan bu örgüt, faaliyetlerini gizli olarak yürüten Türkiye Komünist Partisi'nin gençlik teşkilatı işlevini görmüştür. Dernek tüzüğünde yer alan "*Turancı olanlar ve bu yolda tanınanlar derneğe aza kaydedilemezler*"¹³¹⁶ ibaresi, komünistlerin cepheleşme çabalarını yansıtmaktadır. Her oluşum gibi, bu oluşumun da nihaî amacı "*Turancı*" cepheye karşı kurulmuş bir "*çatı örgüt*" olmaktadır.

"*Uluslararası Komünist Gençlik Teşkilatı*" ile diyalog halinde bulunan ve 1947 yılında Prag'ta toplanan "*Dünya Komünist Gençlik Teşkilatı*" kongresine de bağlılık telgrafı gönderen¹³¹⁷ Türkiye Gençler Derneği, üyelerinin 22 Eylül 1948 yılından itibaren "*komünizm propagandası yaptıkları*" gerekçesiyle yargılanmasının ardından 1949 yılında kendisini feshetmiştir.¹³¹⁸

Bu dönemde sosyalist gençler tarafından kurulan bir diğer örgüt de "*İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği*"dir. 2 Temmuz 1946'da kuruluşu gerçekleştirilen derneğin kurucu kadrosunda Adil Giray (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisi), Bahattin Uğurçok (İstanbul Teknik Üniversitesi Yüksek Ticaret Okulu öğrencisi), Kegam İşkol (İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü öğrencisi), İlhan Başaran (İstanbul Teknik Üniversitesi Mühendislik Fakültesi öğrencisi), Vahidettin Barut (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisi), Zekâi Karakaş (İstanbul

¹³¹⁴ Okutan, **a.g.e.**, s. 104.

¹³¹⁵ Sayılın, **a.g.e.**, s. 224.

¹³¹⁶ **A.g.e.**, s. 225.

¹³¹⁷ **A.g.e.**, s. 226.

¹³¹⁸ Taylak, **a.g.e.**, s. 190.

Üniversitesi İktisat Fakültesi öğrencisi) ve Cemal Güner (İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü öğrencisi) gibi isimler vardır. Sayılğan'ın aktardığına göre bu dernek, II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye Komünist Partisi'nin bir kolu olan “İleri Gençlik Birliği (Cephesi)”nin legale çıkmış halidir.¹³¹⁹

Yayınladığı broşürlerle dikkatleri üzerine çeken İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği, “Hür Gençlik” ismiyle bir dergi çıkarmıştır. Bu dönemde Türkiye'deki sosyalist cepheleşmeye katkı koyan dernek, Nazım Hikmet'in affı için başlatılan kampanyaya da destek sağlamıştır.

İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği, “1951 – 52 komünist tevkifatı”ndan sonra kapatılmıştır.¹³²⁰

Sosyalist gençler arasındaki örgütlenme yalnızca Türkiye'yle sınırlı kalmamıştır. Türkiye'deki gençlik yapılanmalarının bir benzerini yurtdışında da görmek mümkündür. İlerici Jön Türk Birliği (İJTb) bunlardan bir tanesidir. Bu oluşum ile ilgili iki hususa değinmekte fayda vardır. Birincisi “Jön Türk” adını kullanmış olmalarına rağmen siyaseten ve fikren Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Jön Türk Hareketi'yle neredeyse hiçbir ortak noktası bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu terimin daha çok “Türk Modernleşmesi”ne bir atıf olduğu düşünülebilir. Bir diğer husus ise bu hareket müstakil bir gençlik örgütü olmaktan öte, “gençliğin de içerisinde bulunduğu” bir örgüt niteliği taşımış olmasıdır.

Yıldız Sertel, Arslan Humbaracı, Kemal Baştuji, Tacettin Karan, Muzaffer Özkolçak, Fahri Petek ve Sevim Tarı (Belli) gibi gençlerin yanı sıra Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel, Abidin Dino, Doğan Aksoy, Haşmet Akal, Barkev Şemikyan, Süheyl Terek, Ruhi Su ve Mihri Belli gibi 1950'li yılların solcu entelijansyanının bir kısmı, bu birliğin üyeleri arasında yer almışlardır.¹³²¹

1949 – 1954 yılları arasında faaliyet gösteren ve TKP, Fransız Komünist Partisi ve de Sovyetler Birliği Komünist Partisi'yle diyalog halinde olan birlik, 13 Ocak 1950'de Paris'te bulunan Türk Büyükelçiliği önünde Nazım Hikmet'in tutukluluk halini protesto etmesiyle gündeme gelmiştir.¹³²²

9 Mart 1949 tarihinde “Türk Gençliğine Çağrı” başlıklı bildiriyle İJTb'nin kuruluşu ilan edilmiştir. Bu arada İJTb'nin yayınlarına ve faaliyetlerine karşı

¹³¹⁹ Sayılğan, **a.g.e.**, s. 226.

¹³²⁰ **A.g.e.**, s. 228.

¹³²¹ İrşad Sami Yuca, “Demokrat Parti Döneminde Sivil Bir Muhalif Örgüt Örneği: İleri Jön Türk Birliği”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C. 4, S. 12, (Ağustos 2017), s.s. 79 – 80.

¹³²² **A.g.m.**, s. 81.

mücadele etmek amacıyla Liege Teknik Üniversitesi'nde öğrenim gören Türk öğrenciler tarafından Fransa'da “Avrupa Türk Talebe Birliği” kurulmuştur.¹³²³ Bu girişim, Türkler arasındaki siyasî karşıtlıkların ne denli güçlü bir reflekse sahip olduğunu ortaya koymasından önemlidir.

Faaliyet süresi boyunca DP iktidarının ABD yanlısı siyasetini eleştiren İJTİB, hükümetin tevkifatlarından ötürü direncinin düşmesini engelleyememiştir. Zamanla üye yapısı bozulan birlik 1953 yılında dağılmıştır.

Türkiye'de kurulmuş olan en güçlü oluşumlardan birisi de “Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT)”dır. Bir tür konfederatif yapı şeklinde örgütlenen TMGT, 12 – 13 Ekim 1951 tarihinde şekillenmeye başlamıştır. Kasım 1949'daki Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF) Genel Kurulu'nda oluşturulan “Türkiye Milli Gençlik Komitesi”,¹³²⁴ bu oluşumun nüvesini teşkil etmiştir. Türk Kadınlar Birliği, Kızılay Gençlik Kolu, Yeşilay Gençlik Kolu, Anadolu Oymağı ve Milliyetçiler Derneği,¹³²⁵ TMGT'nin kurucu unsurları olmuşlardır.

20 Haziran 1952'de Türk Devrim Ocakları ile Türkiye Tekstil İşçileri Federasyonu (TEKSİF) desteğini alan bu oluşum, 20 Haziran 1953 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile “Millî” unvanını kullanma iznini resmen elde etmiştir.¹³²⁶ Böylece, 1950'li yıllarda “Millî” unvanına sahip, üçüncü gençlik örgütü olmuştur. Bu karar, aynı zamanda “Türkiye Millî Gençlik Komitesi” adındaki “Millî” kelimesinin gayri resmî olarak kullanıldığına işaret etmektedir.

8 Mart 1954 tarihine değin “Türkiye Millî Gençlik Komitesi” adıyla çalışmalarını sürdüren gençlik örgütü, bu tarihten itibaren “Türkiye Millî Gençlik Teşkilatı” adını almıştır. Aynı yıl hazırlanan tüzükte TMTF, Türk Devrim Ocakları, TEKSİF, Türkiye İzciler Birliği ve Türkiye Kadınlar Birliği, TMGT'nin ana bileşenleri olarak ön plana çıkarılmışlardır.¹³²⁷ Böylece TMTF'nin öğrenci gençliği, Türk Devrim Ocakları'nın devrimci gençliği, TEKSİF'in işçi gençliği, Türkiye İzciler Birliği'nin izci gençliği ve Türkiye Kadınlar Birliği'nin kadınları temsil ettiği¹³²⁸ ortaya konulmuştur.

¹³²³ Feyizoğlu, a.g.e., s.s. 201 – 202.

¹³²⁴ Bu komite, TMTF'nin üye olduğu Dünya Gençlik Teşkilatı'nın (World Assembly Youth – WAY) yükümlülüklerinden birisi olarak kurulmuştur.

¹³²⁵ Milliyetçiler Derneği, 1959 yılında “birlik ile uyuşmayan tutumu” nedeniyle oluşumdan ihraç edilmiştir.

¹³²⁶ B.C.A., 30.18.1.2 / 132.50. 9 (20 Haziran 1953)

¹³²⁷ Tanzer Sülker Yılmaz, **Türkiye'de Gençlik Hareketleri**, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1997, s.s. 74 – 75.

¹³²⁸ “1960 – 1970 dönemi gençlik liderleri tartışıyor”, **Yarın**, S. 47, (Temmuz 1985), s. 6.

1949 yılındaki TMTF Genel Kurulu'nda kurulan Türkiye Millî Gençlik Komitesi'nde nihaî amaç “okuyan, okumayan ve çalışan gençliği bir arada toplamak”¹³²⁹ idi. TMGT'nin resmî olarak kurulduğu sıralarda örgütün “amaçları” da yeniden gözden geçirilmiştir. Yeni haliyle TMGT'nin amaçları, genel hatlarıyla şu şekilde belirlenmiştir:

1 – Türkiye’de çeşitli yönlerde çalışan gençlik hareketlerini birleştirerek dayanışmayı arttırmak,

2 – Öğrenci ve işçi gençliğin sorunlarını çözmeye çalışmak,

3 – Dünya gençliği ile Türk gençliği arasında dayanışmayı sağlamak,

4 – Türk gençliğini yurttan ve dünyada temsil etmek,

5 – Dünya barışı için çaba göstermek.¹³³⁰

1950’li yılların ikinci yarısından itibaren gençlik hareketlerinin görünürdeki özneleri çoğunlukla TMGT ve öğrenci dernekleri olmuştur. Ancak bu dönemde bir de görünmeyen özneler mevcuttur. Bunlardan birisi de ordu içinde genç subaylar tarafından kurulmuş olan “Atatürkçüler Cemiyeti”dir. Bu oluşumu 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'nin ardından iktidarı ele alan Millî Birlik Komitesi'nin başlangıcı sayan Orhan Erkanlı, oluşumun ortaya çıkışı ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır:

*“Bu yıllarda (1955 – 1956 senelerinde) Yıldız Harp Akademileri’nde talebe olan, yüzbaşı-yarbay rütbesindeki bazı subayların birleşmesiyle bir Gizli Cemiyet kuruldu. O tarihte ben de yüzbaşı rütbesiyle Kara Harp Akademisi’nde talebe bulunuyordum. Cemiyet katıldım”*¹³³¹

27 Mayıs Askerî Darbesi’ne giden yolda önemli bir kilometre taşı olan bu cemiyetin yanı sıra dikkat çeken bir diğer örgüt ise İstanbul’da kurulan “Gençlik Direniş ve İhtilal Örgütü”dür. Bu örgütün Pertevniyal Lisesi’nin karşısında bulunan bir apartmanda 12 kişi tarafından kurulduğu rivayet edilmektedir. Hiç kuşku yok ki bu bilgiler doğrulanmaya muhtaçtır. Ancak bu 12 kişi içinde CHP’li gençlerden yalnız bir kişinin yer alması,¹³³² darbe öncesindeki gençlik hareketlerinde görünen özneler arasında yer alan CHP’li gençlerin dışında bir “üst akıl” olduğuna işaret eder. Bu durum, darbenin bir CHP tertibi olduğu sanısından ziyade, CHP’nin “araç” olarak kullanıldığı “derin bir tertip” olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir.

¹³²⁹ Feyzioglu, a.g.e., s. 198.

¹³³⁰ A.g.e., s. 75.

¹³³¹ Erkanlı, a.g.e., s. 12.

¹³³² O da Orhan Eyüboğlu tarafından bu örgüte sokulan CHP İl Gençlik Kolu Üyesi Neoklis Saris’tir. Memduh Eren, 27 – 28 Nisan Gençlik Eylemi Işığında 27 Mayıs, Kardeşler Matbaası, İstanbul, 1996, s.s. 13 – 14.

4.2.2. Çok Partili Dönem'e Geçiş Sürecinde Öğrenci Örgütleri

Çok Partili Dönem'le birlikte öğrenci örgütlenmeleri hususunda da hareketlilik yaşanmaya başlamıştır. Bu hareketlilik, 1936 yılında “Hatay” ile ilgili izinsiz gösteri yapması nedeniyle kapatılan MTTB'nin yeniden kurulmasıyla somutlaşmıştır. 1946 yılının Aralık ayında Edebiyat Derneği Başkanı Reha Köseoğlu, Hukuk Derneği Başkanı Tahsin Atakan ve Tıp Derneği Başkanı Reha İslam'ın girişimleriyle yeniden canlandırılan örgüt, “*Türk Talebe Birliği*” adıyla resmen kurulmuştur.¹³³³

1947 yılının Şubat ayında Bakanlar Kurulu'nun izniyle “*Türk Talebe Birliği*” isminin önüne “*Millî*” kelimesi eklenmiş¹³³⁴ ve böylelikle örgüt, 1936 yılında kapatıldığı dönemdeki ismiyle, yani Millî Türk Talebe Birliği (MTTB) adıyla anılmaya devam etmiştir.

1946 – 1960 döneminde MTTB, CHP Gençlik Kolları'nın Kurucu Genel Başkanlığını yapan Suphi Baykam¹³³⁵ ile muhafazakâr kesimin önde gelen simalarından olan Bekir Berk gibi isimleri Türk siyasetine kazandırmış bir kurum olmuştur.

MTTB, 1930'lu yıllardaki siyasal söylemlerini yeni dönemde de sürdürmüştür. Hatta bu söylemlerini daha sert bir şekilde dile getirmeye başlamıştır. Özellikle komünizm karşıtı söylemler, bu sertliğin izlerini taşımıştır. MTTB Hukuk Derneği'nin 9 Aralık 1947 tarihindeki kongresinde yayınlanmış olan beyanname, bu hususta önemli bir örnek teşkil etmiştir.

*“Derneğimiz iman olarak benimsediği milliyetçilik anlayışına dayanarak vatan, millet ve aile gibi milli mukaddesat mefhumlarını inkâr eden Komünizm ile daha şiddetli mücadeleyi şiar ittihaz eder”*¹³³⁶

MTTB, 14 Mayıs 1950'de iktidara gelen DP'nin açıkladığı hükümet programında, özellikle sol akımlara karşı etkin bir mücadeleye girişileceğine dair ifadeleri¹³³⁷ memnuniyetle karşılamıştır. Dönemin MTTB Genel Başkanı Suphi Baykam, Başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği telgrafta “*Türk milletinin yıllardan beri özlediği komünizmle kesin mücadeleye karar veren hükümetinize milliyetçi Türk*

¹³³³ “Türk Talebe Birliği törenle açıldı”, **Son Posta**, S. 5637+246 (5883), (22 Aralık 1946), s. 7.

¹³³⁴ Söz konusu karar, İçişleri Bakanlığı'nın 15/2/1947 tarih ve 30-832/7604 sayılı yazısına istinaden alınmıştır. **B.C.A.**, 30.18.1.2 / 113.16.9 (24 Şubat 1947)

¹³³⁵ Suphi Baykam'ın MTTB'deki faaliyeti hakkında bilgi için Bkz. Alptekin Gündüz, **En Sevdiği Güneşi – Dr. Suphi Baykam'ın Fırtınalı Yaşamı**, Pramid Yay., İstanbul, 2004, s.s. 55 – 95..

¹³³⁶ “Komünizmle fikrî mücadele Derneğin şiarıdır”, **Son Posta**, S. 5637 + 594 (6231), (10 Aralık 1947), s. 7.

¹³³⁷ Söz konusu ifadeler için Bkz. “Hükümet programını okudu”, **Zafer**, S. 393, (29 Mayıs 1950), s. 6.

gençliğinin şükran ve minnetlerini arz ederiz”¹³³⁸ sözleriyle memnuniyetini dile getirmiştir.

Ayrıca Feyizoğlu’nun verdiği bilgiye göre MTTB, aynı yılın Kasım ayında, komünistleri idamla cezalandırmaya yönelik yasa teklifi veren DP Tekirdağ Milletvekili Şevket Mocan ve 107 arkadaşına teşekkür mektubu göndermiştir.¹³³⁹

Komünizmle mücadele faaliyetlerinin yanı sıra MTTB’yi ön plana çıkaran bir diğer konu da “*Kıbrıs Davası*” olmuştur. MTTB, 1940’lı yılların sonlarından itibaren Türkiye’nin millî davalarından birisi olarak beliren Kıbrıs konusunu gündemde tutmak amacıyla mitingler, toplantılar ve konferanslar düzenlemiş ve bu etkinliklerde Kıbrıs’ta iki devletli yapının kurulmasını savunmuştur.¹³⁴⁰

1951 yılından itibaren Atatürk büstlerinin tahrip edilmesiyle ortaya çıkan kamuoyu tepkisi, MTTB’nin bir diğer hassasiyetini ortaya çıkarmıştır. Ticanî tarikatı mensupları tarafından gerçekleştirilen eylemler, MTTB’yi refleks göstermeye yöneltmiştir. Kırşehir’de Atatürk büstüne yönelik eylemi protesto eden MTTB, 10 Mart 1951’de Adana’da on binlerce kişinin katıldığı bir miting düzenlemiştir.¹³⁴¹

Adana’daki mitingle başlayan Atatürk hassasiyeti ve irtica tepkisi, etkisini yitirmeksizin devam etmiştir. Nitekim 1960’lı yılların ilk yarısında MTTB’nin faaliyetlerinin önemli bir kısmı irticaya karşı gerçekleştirilmiştir.¹³⁴²

MTTB’nin tüm bu konulardaki politik tutumu, DP iktidarı ile olan ilişkisinde belirleyici olmuştur. Genel anlamda MTTB – DP ilişkisinin inişli çıkışlı bir seyir izlediğini söylemek mümkündür. Özellikle komünizmle mücadele ve Kıbrıs Davası konularında DP iktidarı ile aynı fikirleri savunan MTTB, Kore’ye asker gönderilmesi kararını da desteklemiştir.¹³⁴³ Ancak 1950’li yılların ikinci yarısından itibaren MTTB ile hükümet arasında görüş ayrılıkları baş göstermiş ve bu ayrılık giderek derinleşmeye başlamıştır. Özellikle 1957 seçimlerinin yarattığı ivmeye bağlı olarak DP’nin MTTB’yi kendi denetimi altına almaya çalışması, CHP’nin ise bu durumu kendisi için bir tehdit olarak algılaması, örgüt içerisinde yoğun tartışmalara neden olmuştur.

¹³³⁸ Feyizoğlu, **a.g.e.**, s. 225.

¹³³⁹ **A.g.e.**, s. 237.

¹³⁴⁰ Turhan Feyizoğlu, **Türkiye Gençlik Hareketleri Tarihi 1944 – 74 (1955 – 64), 2. Cilt**, Sevinç Yay., İstanbul, 2013, s.s. 74 – 75.

¹³⁴¹ “Adana’da Atatürk düşmanları telin edildi”, **Milliyet**, S. 309, (11 Mart 1951), s. 3.

¹³⁴² “Üniversite’de sessiz yürüyüş dağıtıldı”, **Milliyet**, S. 3474, (10 Ocak 1960), s. 1, 5.

¹³⁴³ “Gençliğin dünkü büyük mitingi”, **Zafer**, S. 586, (10 Aralık 1950, s.s. 1, 4.

Bu tartışmalar, 21 Ocak 1959'da gerçekleştirilen MTTB Genel Kurulu'nda kavgağa dönüşmüştür.¹³⁴⁴ Söz konusu kongre, esasında MTTB yöneticilerinin seçiminden ziyade DP – CHP çekişmesine dönüşmüştür. Adaylardan Yaşar Özdemir'in başkanlığa seçilmesi halinde MTTB'yi CHP'nin organı haline getireceği dillendirilirken, diğer aday Vehbi Ünal'ın ise DP'ye yakınlığı ön plana çıkarılmıştır. Nitekim kongrede kazanan taraf Vehbi Ünal olmuştur.¹³⁴⁵

Kısa süre sonra Vehbi Ünal'ın DP ile olan ilişkisinin sanıldığı kadar güçlü olmadığı ortaya çıkmıştır.¹³⁴⁶ Hatta Ünal, 21 Ağustos 1959'da gerçekleştirdiği basın toplantısında DP Gençlik Bürosu'nun başında bulunan Antalya Milletvekili Sadık Erdem'in “ortak” çalışma teklifinde bulunduğunu, bu teklifi kabul etmedikleri takdirde MTTB'nin kapatılacağı tehdidiyle karşılaştıklarını kamuoyuna açıklamıştır.¹³⁴⁷

1960 yılı başlarından itibaren baskı – direniş ekseninde yaşanan bu gelişmeler, DP – MTTB ilişkisinin geldiği konumu ortaya koymasından önemlidir.

Bir öğrenci birliği olan TMTF ise 9 Temmuz 1948'de kurulmuştur.¹³⁴⁸ Bu oluşumun öncülüğünü İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği ile İstanbul Teknik Üniversitesi Talebe Birliği yapmıştır.

Federasyonun amacı, “Türk yüksek tahsil gençlerini bir arada toplayarak, aralarındaki millî ve ilmî dayanışmayı arttırmak, diğer memleket gençleriyle iletişim kurmak, memleketteki diğer öğrenci ve gençlik örgütlerinin kurulmasına ve gelişmesine yardımcı olmak”¹³⁴⁹ olarak belirlenmiştir.

Kuruluşunun ardından hızla örgütlenme çalışmalarına başlayan TMTF, kısa sürede Ankara ve İzmir'deki talebe cemiyetlerini çatısı altında toplamayı başarmış, böylece örgütsel ağı genişletmiştir.

Türk Siyasi Tarihi'nde ilk modern gençlik kolları fikrini ortaya atanların TMTF üyesi olmaları, söz konusu örgütün önemini daha da arttırmıştır.¹³⁵⁰

1950'li yılların başlarında öğrencilere yönelik sosyal etkinliklerle gündeme gelen TMTF, aynı zamanda politik eylemleriyle de ses getirmiştir. TMTF'nin bu

¹³⁴⁴ DP Hükümeti, söz konusu genel kurulda alenen taraf olmuş ve Vehbi Ünal'ı desteklemiştir. MTTB Genel Kurulu'nda seçimleri Vehbi Ünal kazanmıştır. “

¹³⁴⁵ Okutan, **a.g.e.**, s. 111.

¹³⁴⁶ Alper, **a.g.e.**, s. 168.

¹³⁴⁷ Taylak, **a.g.e.**, s. 267.

¹³⁴⁸ Feyizoğlu, **a.g.e.**, **1. Cilt**, s. 150.

¹³⁴⁹ **A.g.e.**, s. 150.

¹³⁵⁰ Bu konuya “*CHP Gençlik Kolları*” başlığı altında değinilecektir.

dönemdeki politik eylemlerinin ağırlık noktası, MTTB'ninkinden pek de farklı değildir.

Kıbrıs konusuna hassasiyetle yaklaşan TMTF, adanın iki devletli bir yapıya kavuşturulması gerektiğini savunmuştur. 24 Ağustos 1954 tarihinde TMTF'nin Çağaoğluoğlu'ndaki merkezinde gerçekleştirilen toplantıda Kıbrıs Davası üzerine çeşitli fikirler öne sürülmüş ve neticede Kıbrıs'ı konu edinen mitingler düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Söz konusu mitingleri düzenlemesi için de bir komite oluşturulmuştur.¹³⁵¹ Bu arada 21 Nisan'ı, "Kıbrıs Günü" ilan eden TMTF,¹³⁵² her yıl 21 Nisan'da toplantı ve etkinlikler düzenleyerek Kıbrıs Davası'nı gündemde tutmuştur.

1955 yılının Nisan ayında gerçekleştirilen 12. TMTF Genel Kurulu'nun sonunda Başbakan Adnan Menderes'e iletilen telgrafta yer alan şu ifadeler, Kıbrıs konusunda TMTF'nin ketum ve kararlı bir tutum benimsediğini göstermiştir:

"Gayri müsait şartlar altında diplomasi ile kurulan, asırlarca Türk hâkimiyetin kalmış, taşı ile toprağı ile Türk Kıbrıs'ın statüsünde değişiklik aslâ Yunanistan'a bırakılmakla değil fakat şayet İngiliz idaresinden ayrılacak ise elbetteki eski sahibine iade edilmekle yapılabilir.

*Kan dökmek istiyorlar. Bu isteklerine bir kere daha şahit olduk. O zaman kanlarını şişelere doldurmuşlardı. Bu sefer birbirlerini süngüliyerek kendi topraklarına akıtıyorlar. Şayet bir gün aynı kanları Kıbrıs Adası üzerine de akıtmak istiyorlarsa Türk Gençleri olarak bu vazifeyi seve seve ifaya hazır olduğumuzu bildiririz"*¹³⁵³

1951 yılının Mart ayında Kırşehir'de Atatürk büstüne yapılan saldırıyla başlayan karşı-devrim girişimlerine yönelik eylemlerin öncülüğünü de TMTF üstlenmiştir. TMTF üyesi kuruluşlarının 5 Mart 1951'de Kırşehir'de düzenledikleri miting,¹³⁵⁴ söz konusu tepkilerin kısa sürede ülkenin dört bir yanına yayılmasını sağlamıştır.

Bu arada Ankara'da Atatürk büstlerine fiilî, Cumhuriyet ilkelerine ve devrimlerine sözlü olarak gerçekleştirilen saldırılar karşısında özellikle büyük şehirlerde Atatürk'e, ilke ve devrimlerine bağlılığın dile getirildiği mitingler düzenlemiştir.¹³⁵⁵

TMTF'nin DP iktidarı ile olan ilişkisi de tıpkı MTTB'ninki gibi inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Ancak 1950'li yılların ilk yarısında iktidar ile TMTF arasında

¹³⁵¹ "Gençlik Kıbrıs Davasını Hassasiyetle Takip Ediyor", **Milliyet**, S. 1542, (25 Ağustos 1954), s.s. 1,3.

¹³⁵² Feyizoğlu, **a.g.e.**, 2. Cilt, s. 7.

¹³⁵³ "Gençliğin Menderes'e tegrafi", **Milliyet**, S. 1761, (11 Nisan 1955), s.s. 1, 7.

¹³⁵⁴ "Gençlik, heykele yapılan tecavüzü heyecanla tel'in etti", **Akşam**, S. 11643, (6 Mart 1951), s.s. 1,2.

¹³⁵⁵ 30 Haziran 1951'de Ankara'da, 3 Temmuz 1951'de ise İzmir'de binlerce gencin katılımıyla gerçekleştirilen mitingler, bu husustaki en önemli örneklerdir. "Atatürk ve inkılâp düşmanları dün Ankara'da şiddetle tel'in edildi", **Akşam**, S. 11760, (1 Temmuz 1951), s.s. 1, 2; "İzmir Gençliği, Atatürk Düşmanlarını Tel'in Etti", **Milliyet**, S. 425, (4 Temmuz 1951), s.s. 1, 3.

MTTB'ye oranla daha güçlü bir ilişki olduğu söylenebilir. DP Hükümeti tarafından Hazine'ye devredilen CHP İstanbul İl Başkanlığı binasının TMTF'ye verilmesi,¹³⁵⁶ TMTF ile iktidar arasındaki ilişki hakkında önemli bir ipucu sunmaktadır.

Ancak iktidar ile TMTF arasındaki ilişki, kısa süre içerisinde bozulmaya başlamıştır. İktidarın öğrencilerin siyasi faaliyetlerde bulunmasını yasaklama girişimleri,¹³⁵⁷ TMTF'nin tepkisini çekmiştir.

TMTF Genel Başkanı Mesut Ülkü, 6 Kasım 1954 tarihinde yayınladığı bildiriye tepkisini gayet temkinli bir üslupla dile getirmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır:

*“Talebenin Üniversite dışında siyasetle meşgul olması hakkı kendisinden alınırsa daima arzu ettiğimiz vatandaşların siyasi olgunluğunu kendi elimizle yok etmiş oluruz. Her ferdin tekâmül etmek için eğitime ihtiyacı vardır. İstikbalde memleket mukadderatını eline alacak olan talebeden siyasî eğitim fırsatı esirgenirse ileride kendisinden siyasî bir olgunluk beklemeye hakkımız olmaması icabeder”*¹³⁵⁸

1950'li yılların ikinci yarısında iktidar ile TMTF arasındaki ilişki zaman zaman kopma noktasına gelmiştir. 4. Menderes Hükümeti'nde Çalışma Bakanı olarak görev yapan ve daha sonra İstanbul Valisi olan Mümtaz Tarhan'ın TMTF'yi CHP gençliği olarak gördüğünü söylemiş ve gençliğin gerçek temsilcisi olarak MTTB'yi dillendirmiştir.

TMTF Genel Başkanı Ethem Özdemir ise *“İstanbul Valisi bizim partiyle ilişkimiz olduğunu ispat etsin, 50 bin üniversite gençliğini temsil eden teşkilat olarak kendi kendimizi feshedeceğiz”*¹³⁵⁹ diyerek karşılık vermiştir.

1957 seçimlerinin ardından DP'nin öğrenci örgütlerine yönelik müdahalesi, TMTF'yi de etkilemiştir. Örneğin 1959 yılındaki genel kurulda Samet Güldoğan'a alenî bir şekilde destek veren DP, Güldoğan'ın seçilmesini iktidarı açısından bir prestij meselesi olarak görmüştür.¹³⁶⁰ Nihayetinde bu durum, 1959 yılında sürekli kavgalara sahne olan TMTF genel kurullarının sık sık polis müdahaleleriyle ertelenerek,¹³⁶¹ örgütün işlevsizleştirilmesi sonucunu doğurmuştur. Nihayetinde iktidarın desteğiyle, 15 Temmuz 1959 tarihinde Balıkesir'de toplanan TMTF Genel Kurulu'nda iktidar destekli Samet Güldoğan genel başkanlığa seçilmiştir. Ancak söz konusu genel

¹³⁵⁶ “C.H.P. Eski İl Binası törenle gençliğe verildi”, **Milliyet**, S. 1443, (13 Mayıs 1954), s.s. 1,7.

¹³⁵⁷ “Talebeye siyaset yasak”, **Akşam**, S. 12962, (4 Kasım 1954), s. 1.

¹³⁵⁸ “Üniversitelilerin siyasetle uğraşması”, **Milliyet**, S. 1606, (7 Kasım 1954), s.s. 1,7.

¹³⁵⁹ Feyizoğlu, **a.g.e.**, s. 64.

¹³⁶⁰ **A.g.e.**, s. 111.

¹³⁶¹ “İki kongrede talebeler döğüşü”, **Milliyet**, S. 3229, (7 Mayıs 1959), s.s. 1,5.

kurulun 78 üye ile toplanmış olması ve aynı gün İstanbul'da toplanmak istenen bir başka TMTF Genel Kurulu'nun polis zoruyla dağıtılması,¹³⁶² Balıkesir'deki genel kurulu ve Güldoğan'ın genel başkanlığını tartışmaya açmıştır. Dolayısıyla TMTF yönetiminin meşrûyeti sorgulanır hale gelmiştir. Bunun üzerine Güldoğan'a muhalif olanlar, Balıkesir'deki genel kurul aleyhine birbiri ardına davalar açmışlardır.¹³⁶³ Ayrıca TMTF üyesi bazı dernekler Güldoğan'ın genel başkanlığını tanımadıklarını beyan etmişlerdir.¹³⁶⁴

Önce MTTB'nin, ardından TMTF'nin kurulması, doğal olarak öğrenci örgütleri arasında rekabetin doğmasına yol açmıştır. Bu rekabet, 1950'li yıllara değin çok büyük etki yaratmamışsa da 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren Türk siyasetine ışık tutacak kadar önemli hale gelmiştir. Zira bu tarihlerden itibaren artan politik baskı, hem MTTB'yi hem de TMTF'yi iktidar – muhalefet çekişmesinin ortasında bırakmıştır. Öğrenci örgütlerinin ülkede bozulmaya başlayan siyasî ve ekonomik düzenle ilgili hazırladıkları raporların iktidarın hoşuna gitmemesi ve gençlerin iktidara olan desteğinin gün geçtikçe azalması, DP'yi, öğrenci örgütlerini ele geçirmeye zorlamıştır.

Ancak öğrenci örgütlerinin iktidara yönelik eleştirel yaklaşımı, DP'nin gençlik üzerinde hâkimiyet kuramadığını göstermiştir. Öyle ki 11 Ocak 1960 tarihinde toplanan İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin yıllık kongresinde Başbakan'a bağlılık telgrafı çekilmesine yönelik önergeye 2000 öğrenciden yalnızca 6'sının kabul oyu vermesi,¹³⁶⁵ hâkimiyetin tamamen kaybedildiğinin göstergesi olmuştur. Örneğin 1960 yılında birliğin siyasal yelpazedeki konumunu somut bir biçimde değiştirmiştir.

Ele geçirilemeyen örgütler üzerinde de ağır baskı kurulmuştur. Örneğin 1960 yılında CHP'ye yakınlığıyla bilinen Yaşar Özdemir'in MTTB Başkanı olmasıyla birlikte MTTB'ye yönelik uygulanan malî baskılar, örgütü yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Buna karşın örgüt, baskılara dirençle karşılık vermiş, hatta basın yoluyla iktidarı eleştirmekten ve üzerindeki baskıyı kamuoyuna duyurmaktan imtina etmemiştir.¹³⁶⁶

¹³⁶² “T.M.T.F. Kongresini polis dün dağıttı”, **Milliyet**, S. 3296, (16 Temmuz 1959), s.s. 1,5.

¹³⁶³ Feyizoğlu, **a.g.e.**, s.s. 120 – 121.

¹³⁶⁴ “T.M.T.F. için yeni kongre hazırlanıyor”, **Milliyet**, S. 3298, (18 Temmuz 1959), s. 5.

¹³⁶⁵ **A.g.e.**, s. 271.

¹³⁶⁶ “MTTB mali baskı ile yok edilmek yolunda”, **Ulus**, S. 13115, (4 Şubat 1960), s.s. 1, 5.

CHP ise hem üniversite gençliğinin dinamizminden faydalanmak, hem de ülkenin içinde bulunduğu koşulları fırsata dönüştürebilmek adına öğrenci örgütlerine daha fazla ilgi göstermeye başlamıştır. Öğrenci örgütlerinin DP'nin eline geçeceği kaygısı, CHP'nin öğrenci örgütlerine ilgi göstermesinin bir diğer nedenidir. İktidar – muhalefet çekişmesinin öğrenci örgütlerine yansması, bu ekseninde olmuştur.

DP'nin, öğrenci derneklerinin yönetimlerine doğrudan müdahale etme girişimleri, TBMM'nde CHP'li milletvekillerinin yoğun eleştirilerine neden olmuştur.¹³⁶⁷ Esasında öğrenci örgütlerinin bu siyasal çekişmelerin arenasına haline gelmesi anlaşılabilir bir durumdur. Zira CHP'nin doğal tabanının askerî ve sivil elitler olduğu düşünülürse ve DP'nin ordu ile arasındaki mesafeden ötürü askerî elitlere müdahale edemediği¹³⁶⁸ hesaba katılırsa, sivil elitlerin insan kaynağını oluşturan üniversiteler ve üniversite öğrencileri üzerinde söz sahibi olma gayretinin nedenleri daha net bir şekilde anlaşılabilir. Hal böyle olunca CHP'nin, “*kurtarılmış taban*” olarak kabul edilen sivil elitlerin kaynağı konumundaki öğrenci örgütleri konusunda bu denli korumacı olmasının nedeni de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Neticede öğrenci örgütleri, kuruldukları dönemlerde her ne kadar kendilerini “*siyaset-dışı*” veya “*siyaset-üstü*” olarak tanımlamışlarsa da 1955'ten sonra fiilî olarak siyasetin göbeğinde yer almaya başlamışlardır. Öyle ki 27 Mayıs Askerî Darbesi'nin hemen öncesinde meydana gelen gençlik hareketlerinin önde gelen özneleri olan öğrenci örgütleri, büyük ölçüde CHP'nin hâkimiyeti altına girmişlerdir.¹³⁶⁹ Dolayısıyla gelişmekte olan birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de üniversiteler ve öğrenci örgütleri siyasetin laboratuvarı işlevi görmüşlerdir.¹³⁷⁰

DP Dönemi'nin sonlarında Türkiye'ye hâkim olan siyasal iklim, tüm gençleri ister istemez politize etmiştir. Lise öğrencileri dahi bu durumdan etkilenmişler ve örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Örneğin 1960 yılında Ankara'daki liselerin öğrenci temsilcilerinin bir araya gelerek kurdukları Ankara Liseler Birliği, bu sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İzzet Aygün (Atatürk Lisesi Temsilcisi), Volkan Vural

¹³⁶⁷ CHP Adana Milletvekili Suphi Baykam, öğrenci örgütlerine sağlanması düşünülen devlet desteğinin, DP Gençlik Kolları aracılığıyla gayri resmî yollardan DP'ye destek veren örgütlere aktarıldığını öne sürmüştür. **TBMM Zabıt Ceridesi**, D. 11, C. 12, B. 43, (21 Şubat 1960), s. 130.

¹³⁶⁸ Askerî elitler ile DP'nin arası, Başbakan Adnan Menderes'in orduya yönelik sözlerinden ötürü hep mesafeli kalmıştır. Hatta Milli Birlik Komitesi (MBK) Üyesi olan Dündar Taşer, Menderes'in “*Emirlerlerini subayların yatak odalarından çıkaracağız*” ve “*Battal Gazi Ordusu*” gibi sözlerinin 27 Mayıs Askerî Darbesi'nin meydana gelmesinde etken olduklarını söylemiştir. Dündar Taşer'in Büyük Türkiyesi, s. 137'den alıntılan; Mustafa Arıkan, “27 Mayıs'a Damgasını Vuran Söz ve Beyanlar”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 4, (1997), s. 301.

¹³⁶⁹ Rasim Cinisli, **Bir Devrin Hafızası**, 1.b., Doğan Kitap, İstanbul, 2017, s. 75.

¹³⁷⁰ Alper, **a.g.e.**, s. 170.

(TED Koleji Temsilcisi), Doğu Perinçek (Deneme Lisesi Temsilcisi), Ayla Baltacıoğlu (Ankara Kız Lisesi Temsilcisi), Taylan Benli (Kurtuluş Lisesi Temsilcisi) ve Osman Arolat (Gazi Lisesi Temsilcisi) gibi, ilerleyen yıllarda basın, bürokrasi, siyaset ve sanat dünyasında Türkiye'de isim yapacak olan gençler bu birliğin önde gelenleri arasında yer almışlardır.¹³⁷¹ Ayrıca bu oluşum, darbeye giden süreçte önemli bir aşama olarak kabul edilen “555 K” olayının da aktörlerinden birisi olmuştur.

Öğrenci örgütlenmeleri sivil okullarla sınırlı kalmamıştır. Harp Okulu'ndaki örgütlenme, öğrenci örgütlenmelerinin önemli bir ayağını oluşturmuştur. 1959 yılının Şubat ayında, Ankara'da, Harbiye öğrencileri tarafından kısa adı “S.O.G.” olan “*Sınıf Okulları Grubu*” kurulmuştur.¹³⁷² Her askerî okulda 3 asil, 1 yedek üyeden oluşan hücreler kurma hedefiyle hareket eden bu örgüt, 21 Mayıs 1960'ta gerçekleşen “*Harbiyelilerin Saygı Yürüyüşü*” adlı eylemin organizatörü olmuştur.¹³⁷³

27 Mayıs Askerî Darbesi'ne giden süreçte dikkat çeken bir başka öğrenci örgütlenmesi de 1957 seçimlerinden hemen sonra ortaya çıkmıştır. Bu dönemde İstanbul'daki öğrenciler arasında yeni bir yapılanmanın söz konusu olduğundan bahseden Memduh Eren, bu yapı hakkında şu bilgileri vermiştir:

“Yeni biçimde ilk örgütlenme İstanbul'da başladı. Önce, İstanbul Üniversitesi Talebe Cemiyetleri bir araya gelerek ‘Cemiyet Başkanları Komitesi’ni kurdu. Daha sonra üç kişiden oluşan ‘sür (üst) komite’ kuruldu. ... tüm talebe yurtlarında ‘yurt örgütleri’ kurularak, bunlar; Cemiyet Başkanları Komitesine, diğer fakülte ve yüksekokullarda kurulan ‘devrimci örgütler’ sür komiteye bağlandı. Böylece İstanbul'da bir sinsitium (şebeke) örgütlenmesi sağlanmış oldu. İstanbul örgütlenmesinin çok önemli bir eksiği vardı; topluca ve senkronize eylemin yapılabilmesini engelleyen, o da iktidara karşı oldukları hale CHP örgütünü kesinlikle dışlayan yüzen muhalefet...”¹³⁷⁴

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere DP karşısında görece örgütlü bir gençlik kitlesi mevcuttur. Fakat bu kitle esasında “*homojen*” bir yapıda değildir. Ancak gençler “*sonuççu*” bir yaklaşım sergileyerek “*DP karşıtlığı*”nda birleşmişler ve iktidar değişikliği sağlanana kadar “*ittifak*” yapmışlardır.

Buna göre söz konusu oluşuma yön verecek 9 kişilik bir yönetim oluşturulmuştur. Yönetimde CHP Gençlik Kolları'ndan 4, yüzen muhalefetten 4

¹³⁷¹ Osman S. Arolat, **Bir Gençlik Liderinin Anıları 1959 – 1974**, 1.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2018, s. 6.

¹³⁷² Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, 7.b., Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 403.

¹³⁷³ **A.g.e.**, s.s. 404 – 405.

¹³⁷⁴ Eren, **a.g.e.**, s. 12.

kişinin yer alması ve “Başkanlık” görevini yürütecek “kişi”nin her iki gruba da eşit mesafede duracak birisinin olması kararlaştırılmıştır.¹³⁷⁵

Bu arada Ankara’da da Yalçın Küçük’ün başkanlığında bir yönetim oluşturulmuştur. Eren’in verdiği bilgilere göre 1960 yılının Nisan ayı başlarına kadarki tüm gençlik eylemlerinin arkasında bu oluşum vardır.¹³⁷⁶

Netice itibariyle Çok Partili Dönem’de ülkeye hâkim olan hava içerisinde MTTB’nin yeniden canlandırılmasıyla başlayan ve TMTF’nin kurulmasıyla hareketlilik kazanan öğrenci örgütlenmeleri, 1950’li yıllarda gerçekleştirilen faaliyetlere öncü roller üstlenmişlerdir. Böylece öğrenciler de ülkenin adım adım dönüşüme sürüklendiği sürecin önemli aktörleri haline gelmişlerdir.

4.2.3. CHP Gençlik Kolları’nın Öğrenci Hareketleri İle Bağlantısı

1951 yılı, Türkiye’de gençlik hareketleri açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. 8 Ağustos 1951 tarihinde TBMM’nde kabul edilen 5830 sayılı kanun gereğince halkevleri ve halkodalarına hükümet tarafından el konulması,¹³⁷⁷ CHP’nin özellikle gençlere yönelik politikalarının sekteye uğramasına yol açmıştır. Zira CHP ile organik bir bağı bulunan halkevleri ve halkodaları, el konuldukları döneme değin CHP’li gençleri yetiştiren kurumlar olarak işlev görmüşlerdir.

1951 yılının Ekim ayında TMTF üyesi gençlerden İlhan Engin, Dündar Kalyoncuoğlu ve Yakup Eltutar, CHP Genel Sekreterliği’ne göndermiş oldukları mektupla, parti bünyesinde bir gençlik örgütü kurulmasını önermişlerdir.¹³⁷⁸

Gençlerin mektubu parti yöneticilerini hemen harekete geçirmiş ve 26 Kasım 1951 tarihinde gerçekleştirilen CHP 9. Kurultayı’nda yapılan tüzük değişikliğiyle “gençlik kolları” kurulmasına olanak tanınmıştır.

Hükümetin halkevleri ve halkodalarına el koyması, gençliği örgütlemek için çare arayan CHP’yi mahalle, köy ve kasabalarda “ocak”lar kurmaya yöneltmiştir. Bu kapsamda açılan ilk ocak, CHP Beyazıt İlçe Başkanlığı’na bağlı olarak kurulan “Üniversiteliler İnkılap Ocağı”dır.¹³⁷⁹

¹³⁷⁵ A.g.e., s. 12.

¹³⁷⁶ A.g.e., s.s. 12 – 13.

¹³⁷⁷ “Resmî daire ve müesseselerin siyasi partilere bedelsiz mal devredemeyeceklerine ve bu daire ve müesseselerle münfesiş derneklere ait olup siyasi partilere terkedilmiş olan gayrimenkul mallarla bu partiler tarafından genel menfaatler için yaptırılmış olan binaların sahiplerine ve Hazineye iadesine Dair Kanun”, *Resmî Gazete*, S. 7882, (11 Ağustos 1951), s.s. 1781 – 1782.

¹³⁷⁸ B.C.A., *CHP Arşivi*, 490.01.0.0. / 229.996.4 (12.10.1951); Mektubun tam metni için Bkz. **EK – 5**.

¹³⁷⁹ “Cumhuriyet Halk Partisi Gençlik Kolları Tarihçesi”, *Ülkümüz*, S. 1, 14 Ekim 1964, s.4.

CHP'nin kısa sürede İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirler başta olmak üzere yurdun muhtelif merkezlerinde “ocak”lar kurarak gençleri örgütlemesi, DP'liler tarafından CHP'nin iktidar hırsıyla yanıp tutuştuğunu gösteren belirtiler olarak algılanmıştır.¹³⁸⁰ Ocak örgütlenmesinin olumlu sonuç vermesi üzerine, 2 Mart 1953'te “CHP Gençlik Kolları Yönetmeliği” kabul edilmiş ve böylelikle parti ile gençlerin bağı daha da güçlendirilmiştir. Bu dönemde ilçelerde ve illerde kurulan gençlik kolları, hiç kuşku yok ki CHP'ye hareketlilik kazandırmıştır.

CHP'deki bu hareketlilik, DP'yi de benzer bir örgütlenmeye sevk etmiştir. DP, kuruluşunun 8. yıldönümünde, (7 Ocak 1954) Hüsametdin Cindoruk'un liderliğinde “Genç Demokratlar Teşkilatı”nı kurarak CHP'nin örgütlenmesine karşılık vermiştir.¹³⁸¹

Daha önce il ve ilçelerde gençlik kolları kuran CHP, 17 Şubat 1954'te, genel merkez düzeyinde de gençlik kolları yönetimi kurmuş ve böylece CHP Gençlik Kolları'nın kuruluş süreci tamamlanmıştır.

MTTB Eski Başkanı Suphi Baykam'ın liderliğinde kurulan CHP Gençlik Kolları'nın ilk Merkez Yönetim Kurulu'nda Bülent Ağabeyoğlu, Bülent Ecevit, Nejat Etkin, Bülent Gürkan, Yüksel Karaburçak, Altan Öymen, Nahit Özkutlu ve Turhan Öztürk¹³⁸² yer almıştır.

Böylelikle 1954 yılı başlarında hem iktidar partisi DP'de, hem de muhalefette yer alan CHP'de modern anlamda gençlik yapılanması oluşturulmuştur.

CHP Gençlik Kolları'nın, parti içinde bir umut yarattığı yadsınamaz. Ancak 1954 seçimlerinde alınan sonuçlar nedeniyle umudun yerini hayal kırıklığı almıştır.

1954 seçimlerinden sonra DP'nin üniversitelere yönelik artan baskıları, CHP Gençlik Kolları'nı, üniversite öğrencilerinin siyasî sığınağı haline getirmiştir.

İktidara yakınlığıyla tanınan Mümtaz Faik Fenik, Zafer gazetesinde kaleme aldığı yazısında “Üniversiteden kanunla kaldırılan politikanın fiilen yapılmasına müsaade edilmemek gerekir. Hükümetin ciddi tedbirler almasını beklemek hakkımızdır”¹³⁸³ diyerek hükümeti gençler üzerinde baskı kurmaya çağırmıştır.

CHP'nin yayın organı olan Halkçı gazetesinde Fenik'in bu sözlerine, “Profesörleri siyasi fikir söylemeyen muhtar üniversiteyi akıl almaz. Öğrencilerinin

¹³⁸⁰ Salim Rıfık Burçak, **Yassıada ve Öncesi**, Çam Matbaası, Ankara, 1976, s. 61.

¹³⁸¹ Kaya, **a.g.t.**, s.s. 69 – 72.

¹³⁸² “C.H.P. Gençlik Kolları Merkez Komitesi”, **Yeni Ulus**, S. 65, (18 Şubat 1954), s. 1; “C.H.P. Gençlik Kolları Merkez Komitesi Seçildi”, **Dünya**, S. 711, (19 Şubat 1954), s. 7.

¹³⁸³ Mümtaz Faik Fenik, “Bu nümayişlere göz yumamayız!”, **Zafer**, S. 20101, (5 Kasım 1954), s. 7.

alkışlarını kelepçelemeye kalkan üniversite pek zavallı hale düşer”¹³⁸⁴ ifadeleriyle karşılık verilmiştir.

1957 genel seçimi öncesinde CMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın dokunulmazlığının kaldırılması üzerine Bölükbaşı'na telgraf çekerek destek olan CHP Gençlik Kolları,¹³⁸⁵ bu dönemden itibaren siyasi çekişmelerde çok daha fazla yer almaya başlamıştır.

27 Ekim 1957 tarihinde genel seçimde DP'nin üçüncü kez iktidara gelmesinin ardından, muhalefet üzerindeki baskı arttırılmıştır. Bir yandan gazeteciler ve akademisyenleri yıldırma politikaları sürdürülürken, öte yandan Osman Bölükbaşı örneğinde olduğu gibi muhalif isimler cezaevine gönderilerek gözdağı verilmeye çalışılmıştır. CHP'li gençler de bu baskılardan nasibini almıştır. CHP Gençlik Kolları'nın 10 Kasım 1957'de Atatürk'ü anmak amacıyla İstanbul ve İzmir'de gerçekleştirmek istediği etkinliklerin “*Valilik*” makamı tarafından engellenmesi büyük tepkilere yol açmıştır.

Söz konusu baskılardan ötürü olsa gerek, 1957 yılında genç nüfusun büyük bir kısmı DP iktidarına muhalif bir tutum içerisine girdiği iddia edilmektedir. Memduh Eren'in verdiği bilgilere göre bu muhalif kesiminin yarısını CHP Gençlik Kolları üyeleri teşkil etmiştir. Diğer yarısı ise hiçbir siyasi gruba bağlı olmayan “*yüzen muhalefet*” adı verilen gençlerden oluşmuştur.¹³⁸⁶

CHP Gençlik Kolları'nın bu dönemdeki en önemli işlevi, ülkenin dinamik kesimi olan üniversite öğrencileri ile parti arasında köprü görevi görmüş olmasıdır. Zira bu dönemde CHP, parti üyesi gençler aracılığıyla TMTF ve MTTB gibi güçlü öğrenci örgütlerini kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu çabalar, 27 Mayıs Askerî Darbesi öncesinde büyük ölçüde CHP açısından “*olumlu*” sonuç vermiştir.

22 Ekim 1959 tarihli bazı gazetelerde yer alan haberlere göre İçişleri Bakanlığı, 21 Ekim'de valiliklere gönderdiği tamimle siyasi partilerin gençlik ve kadın kollarının hiçbir hükmi şahsiyetleri olmadığını, bu nedenle gençlik ve kadın kolları kongrelerinin yapılmasına müsaade edilmemesi gerektiğini bildirmiştir.¹³⁸⁷ Bu durum, CHP'li

¹³⁸⁴ “Gençlik ve Siyaset”, **Halkçı**, S. 315, (8 Kasım 1954), s. 1.

¹³⁸⁵ “C.H.P. Gençlik Kollarının Bölükbaşı'na telgrafi”, **Ulus**, S. 12328, (26 Haziran 1957), s. 1.

¹³⁸⁶ Eren, **a.g.e.**, s. 10.

¹³⁸⁷ “Gençlik Kolları Kongre Yapamıyacak”, **Milliyet**, S. 3394, (22 Ekim 1959), s. 1; “Partilerin gençlik ve kadın kolu kongreleri yasak edildi”, **Ulus**, S. 13010, (22 Ekim 1959), s. 1; DP'nin yayın organı olan Zafer gazetesi, 23 Ekim 1959 tarihli nüshasında bu yönde bir tamimin bulunmadığını ve söz konusu haberin yanlış anlaşıldığını belirtmiştir. Zafer gazetesine göre hükümet tarafından yapılmak istenen uygulama, gençlik ve kadın kolları gibi siyasi partilerin yardımcı kademeleri statüsünde bulunan kurulların, müstakil bir siyasi partiymiş gibi siyasi toplantı ve protesto eylemi düzenlemesinin önüne

gençlerin öğrenci örgütlerine daha fazla ağırlık vermesine yol açmıştır. Öyle ki CHP Gençlik Kolları, zaman zaman DP iktidarının baskısıyla karşılaşan öğrenci örgütlerinin sözcüsü gibi davranmaya başlamıştır.

23 Mart 1960 tarihli gazetelerde TMTF ve MTTB gibi öğrenci örgütlerinin DP Gençlik Kolları tarafından DP'ye katılmaları için baskı altına alındığına dair haberler çıkınca,¹³⁸⁸ CHP Gençlik Kolları Genel Başkanı Şevki Aysan şu ifadelerle refleks göstermiştir:

“Gerek Cemiyetler Kanunu'nun amir hükümlerine ve gerekse her iki öğrenci derneğinin tüzük hükümlerine göre, öğrenci derneklerinin siyasetle uğraşmaları yasak olduğu halde DP Gençlik Teşkilatı'nın bu gerçeği bile bile, çeşitli baskılarda bulunarak öğrenci derneklerini kendi saflarına katmak teşebbüsünü, evvela, hukuk devleti anlayışına indirilmiş bir darbe, sonra da Türk gençliğinin haysiyet ve onurunu kendi siyasi emellerine kurban etmek isteyen menfur bir zihniyet olarak kabul ve telakki ettiğimizi bilmenizi isteriz.

‘Sözde gençler’den medet umacak kadar bitkin, devlet kasasının yardımı olmadan ayakta duramayacak kadar zayıf, zavallı DP Gençlik Teşkilatı mensuplarına şu hususu bir kere daha hatırlatmak isteriz:

Türk gençliği şunun veya bunun uşağı olacak karakterde değildir. O daima gerçeğin, ilmin ve adaletin sesini dinlemiş, sağduyusunun ve vicdanının kendisine gösterdiği tarafı tutmuştur. Onu, gündelik menfaatlerine kurban etmek isteyenler daima hüsrana uğramışlardır. Türk gençliği daima Atatürk'ün izinde ve devrimlerin gerçek bekçileridir.

Bizim değişmeyen anlayışımız budur”¹³⁸⁹

Bu bildiriden iki gün sonra, gazeteler aracılığıyla bir bildiri daha yayımlanmış ve ikinci bildiride de açıkça DP Gençlik Kolları ve Mümtaz Tarhan eleştirilerek şöyle denilmiştir:

“Mümtaz Tarhan'ın başkanlığında kurulan DP gençlik komitesi her bakımdan politikanın dışında kalması icap eden talebe teşekküllerinin cemiyetler kanunu ve teşekküllerin kendi tüzüklerini çiğnemek sureti ile DP'nin bilinen gayretlerine alet etmek teşebbüsündedir. Üniversite gençliğini seyahatler, yemek ziyafetleri ve buna benzer vaatlerle Vatan Cephesi'ne davet eden Tarhan, Türk gençliğinin bu çeşit vaatlerle satın alınacağını zannediyorsa aldanıyor.

Üniversite gençliğine reva görülen haksız ve kanun dışı hareketlerin daima karşısındayız.

Batmak üzere olan bir partinin son çırpınışları olarak vasıflandırdığımız bu hareket boşunadır. Türk gençliği demokrasi ve hürriyet idealleri ile

geçmektir. Dolayısıyla bu tür kurulların siyasi kongre toplantıları da kanunen mümkün değildir. Kısacası Zafer gazetesinin “yanlış anlaşıldığını” belirttiği durum, muhalif gazetelerde yer alan haberlerle aynı sonucu doğurmuştur. “Gençlik ve kadın kolu kongreleri”, **Zafer**, 23 Ekim 1959, S. 3625, s.s. 1, 4.

¹³⁸⁸ “D.P. Gençliği elde etmeye çalışıyor”, **Dünya**, S. 2688, (23 Mart 1960), s.s. 1, 5.

¹³⁸⁹ “Gençlik Üzerinde D.P.'nin Tazyiki”, **Ulus**, S. 13164, (24 Mart 1960), s. 1.

Atatürk inkılâplarını koruma yolundaki mücadelesine devam etmektedir ve çok yakında muzaffer olacaktır”¹³⁹⁰

CHP Gençlik Kolları tarafından yayınlanan bu bildirimlerden hemen sonra MTTB 2. Başkanı Beşir Hamidî, Başbakan Adnan Menderes’e telgraf çekmiş ve DP’lilerin tutumunu eleştirmiştir.

Hamidî, Menderes’e gönderdiği telgrafta şu ifadeler yer vermiştir:

“Biz M.T.T.B. idarecileri memleketimize daha iyi hizmet edebilmek için, daima siyaset dışında kalmayı şiar edindik. Bundan böyle D.P. Bürolarının taleplerini kabul etmediğimiz için, bize yardım yapılmadı, üç aydır, binasız kalmamıza rağmen:

Yardım yerine baskı gördüğümüzden veya yardım dağıtmaya partizan bir görüşün hâkim olmasından şikayetçi olarak durumu yüksek ittilânıza arz ederiz.

Aziz memleketimizin yükselmesi yönünden üzerinde hassasiyetle titrediğimiz gençliğin, memleket meseleleriyle müsbet mânada bile ilgilenmesinin toleransla karşılanmaması bizleri üzmektedir.

Memleket paralarının gençliği siyasi oyunların karanlık girdaplarına sürüklemek suretiyle dejenere etmek için seferber edilmesini idealizm ile bağdaştırmadığımızdan tehlikeli bulduğumuz bu davranışlara mani olmanız için gerekenlere emir vermenizi derin saygılarımızla rica ederiz”¹³⁹¹

27 Mayıs Askerî Darbesi’nde önemli bir kilometre taşı olan 28 – 29 Nisan öğrenci hareketlerinin gelişiminde CHP Gençlik Kolları’nın büyük pay sahibi olduğu yadsınamaz. Özellikle 1960 yılının başlarından itibaren çok sayıda üniversite öğrencisinin CHP’ye üye olarak siyasal kamplaşmadaki tarafını belli etmesi,¹³⁹² darbeye giden süreçte CHP’nin hareket alanını daha da genişletmiştir.

Bu arada Metin Toker’in “28 Nisan ile 27 Mayıs arasında... o günlerin bütün hadiselerinde birinci derecede rol sahibi olan C.H.P.’dir... Menderes’e karşı doğan bu mukavemet hüdayınabit midir? Kendiliğinden doğmuş, kendiliğinden mi gelişmiştir? Hayır. Onu C.H.P. organize etmiş, kanalize etmiş, beslemiş, sloganlarını vermiş, her hareketin nüvesini teşkil etmiş, bir beyin rolü oynamıştır”¹³⁹³ şeklindeki ifadesine dikkat çekmek gerekmektedir. Zira bu ifadeler, darbe öncesindeki gençlik hareketleri ile CHP Gençlik Kolları arasındaki bağlantıyı müphem bir şekilde de olsa vurgulamaktadır.

¹³⁹⁰ “M. Tarhan vaatlerle gençliği kandıramaz”, **Dünya**, S. 2691, (26 Mart 1960), s. 1.

¹³⁹¹ “M.T.B.B. 2. Başkanı D.P.’nin partizan tutumunu Başbakan’a şikâyet etti”, **Ulus**, S. 13106, (26 Mart 1959), s. 1, 5.

¹³⁹² “İnönü’nün imzasıyla bini aşan genç C.H.P. ne girdi”, **Ulus**, S. 13160, (20 Mart 1960), s.s. 1, 5.

¹³⁹³ Toker, **a.g.e.** s.s. 236 – 237.

Ayrıca 28 Nisan'daki hareketi başlatan “öğrenci” olarak bilinen Nuri Yazıcı'nın, CHP Gençlik Kolları'nın aktif üyesi olması da dikkate değer bir detaydır.

Sonuç olarak 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'ne giden süreçte gençlik hareketleri ne denli önemli bir yer tutmuşsa, gençlik hareketlerinin ortaya çıkmasında ve etkisini arttırmasında da CHP Gençlik Kolları'nın o denli önemli bir yeri vardır.

4.3. ÇOK PARTİLİ DÖNEM'E GEÇİŞ SÜRECİNDEN “DARBE”YE TÜRK GENÇLİĞİNİ MOBİLİZE EDEN DÜŞÜNSEL VE SİYASAL FAKTÖRLER

Her dönem olduğu gibi, 1945 – 1960 yılları arasındaki gençlik hareketlerinde de bir takım güdüleyiciler mevcuttur. Bunların bir kısmı dünyanın muhtelif noktalarındaki siyasi gelişmeler üzerinden etkisini gösterirken, bir diğer kısmı ise düşünsel birer etki olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin; 1950'li yılların sonlarına doğru Uzakdoğu Asya ve Latin Amerika'daki siyasi gelişmeler, Türkiye'deki gençlik hareketlerinde de yankı bulmuştur. Bununla birlikte Türkiye'nin kendi iç dinamikleri çerçevesinde değerlendirebilecek olan “komünizm” – “komünizmle mücadele” diyalektiği, “Kemalizm”in canlanması ve öğretim üyelerinin tutumları, bu dönemdeki gençlik hareketlerinin diğer güdüleyici faktörleri olarak ön plana çıkmışlardır.

4.3.1. Kilometrelerce Öteden Gelen Rüzgâr: Uzakdoğu Asya ve Latin Amerika Etkisi

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından dünya yeni bir kutuplaşma baskısıyla karşı karşıya kalmıştır. “Batı” bloğunun başını çektiği ABD ile “Doğu” bloğunun öncülük ettiği Sovyetler Birliği arasındaki mücadele, 1980'li yılların sonlarına değin dünyayı etkisi altında tutmuştur. Tarih yazıcılığımızda “Soğuk Savaş” olarak adlandırılan bu mücadelenin en somut izleri özellikle Ortadoğu'da bariz bir şekilde görülebilmektedir.

1949 – 1954 yılları arasında Suriye'de yaşanan dört askeri darbe, 13 Ağustos 1953'te İran'da Başbakan Musaddak'ın CIA'nın organizasyonu ile iktidardan düşürülmesi, 14 Temmuz 1958'de Irak'ta yaşanan darbe ve 1950'li yıllarda Mısır'da Nasır'ın yönetime el koyması bu gelişmelerden birkaçıdır.¹³⁹⁴ Bu gelişmelerin Türkiye'deki 27 Mayıs Askerî Darbesi'ne yönelik etkileri de zaman zaman tartışma

¹³⁹⁴ Alpaslan Öztürkci, “Soğuk Savaş'ın 1950'li Yıllarda Orta Doğu'da Yaşanan Askeri Darbelere Etkileri”, **ÇTTAD**, C. 17, S. 34, (2017), s.s. 377 – 379.

konusu olmuştur. Ancak darbeyi tetikleyen gençlik hareketlerini asıl etkileyen gelişmeler, Uzak Doğu ile Latin Amerika'da yaşanmıştır.

Soğuk Savaş'ın başlarında özellikle Uzakdoğu Asya'da gençlik arasında bir hareketlilik başlamıştır. “Zengakuren” (Japon Öğrenci Federasyonu) adlı örgütün öncülük ettiği gençlik hareketi bir hayli etkili olmuştur. “Anarşist” bir ruhla sürdürülen bu hareketle hemen hemen aynı dönemde Hindistan'da da benzer bir ayaklanma söz konusu olmuştur. Türkiye'de beliren gençlik hareketlerinde de benzer hususları gözlemlemek mümkündür. Ayrıca tüm bu hareketlerin en önemli özellikleri, gençliğin otoriteye karşı çıkmak gibi geleneksel tepki biçimlerinin yanında yepyeni bir gençlik kültürü sunmuş olmalarıdır. Eisenstadt'ın deyişiyle bu durum, gençlik sorunlarının ve protestolarının bütün görüntüsünü baştan aşağı değiştirmiş ve çeşitlendirmiştir.¹³⁹⁵

Uzakdoğu Asya'nın en önemli siyasi gelişmelerinden olan ve 1960 yılının Nisan ayında Güney Kore'de iktidar değişikliğine yol açan gençlik hareketi, Türkiye'deki gençlik hareketleri üzerinde hatırı sayılır bir etki yaratmıştır.

Söz konusu gençlik hareketinin ortaya çıkış süreci Güney Kore'nin baskıcı bir rejime yönelmesinden kaynaklanmıştır. Buna göre; Güney Kore'de ilk kez 1948 yılında yapılan seçimlerde oluşan meclis, kendi içerisinde bir seçim yaparak Syngman Rhee'yi “Devlet Başkanı” olarak seçmiştir.

1951 yılından itibaren Güney Kore içerisinde kendisine yönelik bir muhalefet oluştuğunu düşünen Rhee, öncelikle koltuğunu koruyabilmek için “*Milli Birlik Partisi*” ismiyle bir siyasi örgüt kurmuş ve başta memurlar olmak üzere hükümete bağlı veya hükümetle ilişkisi olan kitleleri partisine üye yapmıştır. Anayasa'da yapılan değişiklikle Devlet Başkanı seçme yetkisi meclisten alınmış, bu makama yönelik seçimin doğrudan halk tarafından gerçekleştirilmesi sağlanmıştır.

5 Ağustos 1952'de yapılan seçimlerde oyların %86'sını alan Rhee, yeniden Devlet Başkanı olurken, halk tarafından seçilmiş olmanın verdiği özgüvenle baskıcı politikalarını arttırma yoluna gitmiştir. 1956 seçimlerinden de galip ayrılan Rhee, öncelikle muhaliflerini tasfiye etme yoluna gitmiş, ardından da meclisi feshetme ve mecliste uygun görülmeyen kararlarının halkoyuna sunulması gibi haklar edinmek istemiştir.

¹³⁹⁵ Eisenstadt, a.g.e., s. 45.

Güney Kore'yi diktatörlükle yöneten Rhee, basın üzerinde de yoğun baskı uygulamıştır.¹³⁹⁶

Güney Kore Devlet Başkanı Rhee'nin diktatörel yönetiminden hoşnut olmayan yaklaşık 50 bin öğrenci, meclis binasına, bakanlıklara ve Başkanlık Sarayı'na saldırarak Rhee'nin yönetim sistemini protesto etmişlerdir. Saray muhafızları, öğrencilerin bu girişimlerine silahla karşılık vermişlerdir. Güvenlik güçleri ile öğrenciler arasındaki çatışmalar, her geçen saat dozunu arttırırken, hükümet yanlısı bir gazete binası gençler tarafından ateşe verilmiştir. Yaşanan olaylar nedeniyle başkent Seul başta olmak üzere beş şehirde sıkıyönetim ilan edilmiştir.

Olaylarda 80 civarında öğrencinin güvenlik güçleri tarafından öldürülmüş olması, Rhee'ye karşı muhalefeti arttırmıştır.¹³⁹⁷ Gençlerin öncülük ettiği halk destekli eylemler karşısında daha fazla direnemeyen Rhee, olaylardan iki gün sonra, “... Millet Meclisinde kabul edilen karar suretine uyarak Cumhurbaşkanlığından derhal istifa etmeğe karar verdim. Hayatımın bundan sonraki kısmını halk arasında basit bir vatandaş olarak geçireceğim”¹³⁹⁸ diyerek 21 Nisan 1960'ta görevini bırakmak zorunda kalmıştır.

Söz konusu eylemin, Türkiye'deki gençlik hareketlerinin hızlandığı bir dönemde gerçekleşmiş olması, Güney Kore'deki eylemlerle Türkiye'deki eylemler arasında ilişki olup olmadığının tartışılmasına yol açmıştır.

Dış basının bir kısmında, Güney Kore'de yaşanan gelişmelerin Türkiye'ye de etki ettiği görüşü hâkimdir. Örneğin Batı Almanya'da yayınlanan “*Bad Godesberg*” gazetesi, 3 Mayıs 1960 tarihli nüshasında bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır:

*“Güney Kore'deki ayaklanma, Menderes'e karşı yapılan ayaklanmanın kıvılcımını teşkil etmiş benziyor. İlk kanlar aktı. Bundan sonrası ne olacak? Syngman Rhee'nin aksine Menderes, silaha sarıldı. Zorla aşağıya inmek onun hoşuna gitmiyor”*¹³⁹⁹

Yine Batı Almanya'da yayınlanan “*Gellesche Zeitung*” gazetesi de 6 Mayıs 1960 tarihli nüshasında benzer ifadeler kullanmıştır:

*“Kore'yi örnek olarak aldığı şüphe götürmeyen Türkiye'de açık bir isyan baş göstermiştir. Uzak – Doğu'da olduğu gibi, burada da, hüküm süren şartlarla memnuniyetsizliklerini en bariz şekilde belirten talebeler olmuştur”*¹⁴⁰⁰

¹³⁹⁶ “Bir Diktatör Devrildi”, **Milliyet**, S. 3581, (28 Nisan 1960), s. 3.

¹³⁹⁷ “Kore'de nümayiş isyan halini aldı”, **Milliyet**, S. 3573, (20 Nisan 1960), s.s. 1, 5.

¹³⁹⁸ “Kore'de Mücadele Bitti: Rhee İstifa Etti”, **Milliyet**, S. 3581, (28 Nisan 1960), s. 1.

¹³⁹⁹ **Ak Devrim**, Başbakanlık Devlet Basımevi, Ankara, 1960, s. 13

¹⁴⁰⁰ **A.g.e.**, s. 16.

Buna karşın ABD’de her iki olay arasında bir bağlantının olmadığı düşünülmüştür. Dönemin ABD Senatörü Fullbright, 1 Mayıs 1960 tarihinde CBS Televizyonu’na verdiği demeçte Güney Kore’de ve Türkiye’de meydana gelen gençlik hareketleri arasında bir bağlantı olmadığını, bu hareketlerin her iki ülkede de demokratik sisteme geçme arzusundan kaynaklandığını belirtmiştir.¹⁴⁰¹

Güney Kore’deki öğrenci hareketlerinin Türkiye’deki gençlik hareketleri üzerinde yarattığı etkinin en önemli kanıtı, 27 Nisan 1960’da, Marmara Lokali’nde gerçekleştirilen ve emniyet güçlerinin baskısıyla yarıda kesilen Tıp Talebe Cemiyeti Kongresi’nde ortaya çıkmıştır.¹⁴⁰² Kongrede Cemal Sarı adlı öğrencinin önerisiyle Güney Kore’deki gençlere hitaben bir mektup okunması ve bu mektubun yayınlanması istenmiş,¹⁴⁰³ ancak baskın nedeniyle bu plan gerçekleşmemiştir. Söz konusu mektupta yer alan ifadeler, Güney Kore’deki öğrenci hareketinin Türk öğrenciler üzerindeki etkisini yansıması bakımından önemlidir:

*“Seul Üniversitesi Talebe Birliği Başkanlığı’na
Korea*

Zulmün tüfeğine, bombasın karşı insan haysiyeti ve ilahi adaletin çelik pençesi ile mücadele ediyorsunuz. İnsanlığın yüz karası olan ahlaksız, adaletsiz, zalim diktatörlere karşı giriştiğiniz mücadelede kardeşlerinizin kanları akıyor. Belki siz de öleceksiniz fakat er geç milletinizin haysiyet ve şerefini kurtaracaksınız. Buna eminiz ve inanıyoruz.

Türk gençliği ve Türk milleti bu büyük mücadeleniz karşısında gurur duymaktadır. Ölen kardeşlerinizin aziz ruhları önünde hürmetle eğiliyoruz. Atatürk gençliği olarak biz de vatan hainlerinin, zalimlerin kurduğu partizan idarenin zilleti altında yaşamaktansa ölmeyi tercih edeceğiz. Mücadelenizi anlıyor ve inanıyoruz. İcap ederse aynı gaye uğruna canlarımızı feda edeceğiz fakat asla milletimizi böyle bir idarenin eline bırakmayacağız”¹⁴⁰⁴

Tıp Talebe Cemiyeti kongresinde okunmak üzere kaleme alınan, ancak okunamayan bu ifadeler, gençlerin DP’ye karşı yönelttiği “savaş ilanı”nın açık bir ifadesidir.

Türkiye’den kilometrelerce ötede yaşanan bu gelişmenin yarattığı etkinin bir diğer göstergesi de CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün 27 Nisan 1960’da TBMM’de yaptığı konuşmadır. İnönü’nün “*Türk halkı Kore halkından daha az haysiyetli*

¹⁴⁰¹ A.g.e., s. 19.

¹⁴⁰² Söz konusu kongreye ileride tekrar değinilecektir.

¹⁴⁰³ Kabacalı, a.g.e., s. 122.

¹⁴⁰⁴ Eren, a.g.e., s. 139.

değildir”¹⁴⁰⁵ sözü, deyim yerindeyse bir işaret niteliği taşımıştır. Nitekim Güney Kore'dekine benzer bir hareket, bu konuşmadan bir gün sonra İstanbul'da ortaya çıkmıştır.

Gençleri etkileyen hareketler yalnızca Uzakdoğu Asya'dakilerle sınırlı değildir. 27 Mayıs Askerî Darbesi öncesinde Türk gençliğini etkileyen olaylardan bir tanesi de “*Küba Devrimi*”dir.

Fidel Castro'nun, 10 Mart 1952'de ABD destekli bir darbeyle iktidara gelen Fulgencio Batista'nın 1940 Anayasası'nı lağvettiğini açıklamasının ardından başlattığı hareket, başarısızlıkla sonuçlanan birkaç iktidar darbesi girişimine rağmen giderek güçlenmiştir.

1955 yılında, (yıllar sonra simgesel bir karakter haline getirilecek olan) Che Guevara'nın harekete dahil olmasıyla ivme kazanan hareket, yıllar süren mücadelenin ardından “*başarı*”ya ulaşmış ve 1 Ocak 1959'dan itibaren Küba'da iktidarı ele almıştır.¹⁴⁰⁶

Küba Devrimi'nin ardından Fidel Castro ve Che Guevara gibi isimler, devrimin simge kahramanları ön plana çıkarılmışlardır. Bu simgeselleştirme Türkiye'de de yankı bulmuştur.

28 Nisan Hareketi'ne katılan öğrencilerden Raşit Osmançavuşoğlu da “*Biz Fidel Castro ve onun 1959 yılındaki bağımsızlık hareketinden feyz almıştık. Bu nedenle önderimiz konumunda olan Nuri Yazıcı'ya da 'Castro Nuri' adını vermiştik*”¹⁴⁰⁷ diyerek Latin Amerika'daki devrimin Türk gençliği üzerindeki etkisini ortaya koymuştur.

4.3.2. Meşrulaştırma Hareketi Olarak Komünizmle Mücadele

“*Komünizmle mücadele*”, Türkiye'de “*sağ*” siyasetin gelişiminde önemli bir kilometre taşı olmuştur. Özellikle “*komünizm tehlikesi*” söylemi üzerine konuşlandırılmış olan McCharty'ci felsefenin Türkiye'nin siyasi ve toplumsal hayatı üzerindeki etkisi, “*sağ*” görüşün güçlenmesine yol açmıştır. Ancak bu durumun Türk siyasetini bilinçli bir mücadeleden yoksun bırakarak, adeta bir “*kör dövüşü*”ne

¹⁴⁰⁵ Güngör Türkeli, *Harbiye'den Babıâli'ye Bir İhtilâlcinin Anıları...*, 1.b., İleri Yay., İstanbul, 2004, s. 35; Avni Eevli, *Hürriyet İçin 27 Mayıs 1960 Devrimi*, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1960, s. 88; Altan Öymen, *a.g.e.*, s. 617.

¹⁴⁰⁶ İzzet Ege, “Türk Devriminin Küba'da Etkileri ve Küba Aydınlarının Türk Devrimi Üzerine Görüşleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İzmir, 2011, s.s. 18 – 21.

¹⁴⁰⁷ Raşit Osmançavuşoğlu'yla yapılan görüşme, (Görüşme Tarihi: 29 Mayıs 2018).

dönüştürdüğü de aşikârdır. Dilipak'ın “sağcı gelenek, gücünü kendi inancından alan ve sorumluluk bilincine sahip kitlelerin tercihi değildi. Komünizm tehlikesine bağlı bir korku ideolojisi idi ve genel anlamda bir ‘ehveni şer’ politikası idi”¹⁴⁰⁸ şeklindeki ifadeleri, ideolojik ayrışmanın bilinçsizliğini, söz konusu ayrışmanın “karşıtlık” esası üzerinden gerçekleşmesinin de bu bilinçsizlikte oynadığı rolü açığa çıkarmaktadır.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında “Batı” bloğundan yana tavır almasıyla birlikte ülkede komünizm karşıtlığı yükselişe geçmiştir. Bu dönemde komünizm, “mücadele edilmesi gereken menfur bir hastalık” olarak görülmüş, komünistler ise “kızıl sırtlan” ve “çıbanbaşı” olarak nitelendirilmişlerdir. Hatta Nazım Hikmet'in affedilmesi “milli bir suç” olarak değerlendirilirken,¹⁴⁰⁹ DP Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, TBMM'nde yapmış olduğu konuşmada komünistlerin “kız kaçırınlar”la dahi eşit görülmemesi gerektiğini söylemiştir.¹⁴¹⁰

Bu arada “Milliyetçilik” komünizme karşı “panzehir” olarak algılanmıştır. Bahadır Dülger, 24 Aralık 1947 tarihinde yapılan bir toplantıda bu algıyı şöyle dile getirmiştir:

*“Her fikre saygılıyız. Fakat hıyanete müsamahamız yoktur. ... Bir din olan komünizme, bir din haline getireceğimiz Türk milliyetçiliğiyle karşı koyacağız”*¹⁴¹¹

Bununla birlikte TBMM'nde yapılan konuşmalar ve mitinglerde dillendirilen söylemler, Türkiye'de komünizm karşıtlığının hangi boyutlara ulaştığını ortaya koymuştur. Örneğin DP Adana Milletvekili Arif Nihat Asya, 16 Kasım 1951 tarihinde TBMM'nde yaptığı konuşmada komünist faaliyetler yürüttükleri gerekçesiyle tutuklananlar için “Şu memlekette ölüm cezası madem ki vardır, sorarım: idamı kime saklıyorsunuz? ... komünizm suçunun cezası az da olsa çok da olsa hapisten ibaret. Milletın mukaddesatını alakadar eden işlerde bu çeşit adli cömertliklerin yeri yoktur”¹⁴¹² demiştir. Türk – Rum çatışması problematiğine sahip “Kıbrıs” için düzenlenen mitinglerde ise “kahrolsun komünistler!”¹⁴¹³ sloganları atılarak, komünistlik “Rum”lukla “bir” tutulmuştur.

Özellikle Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD'nin komünizm karşıtlığına yönelik söylemleri incelenmeye değerdir. Truman'ın 1950 yılının sonunda yayınlamış olduğu

¹⁴⁰⁸ Abdurrahman Dilipak, **Menderes Dönemi**, 2.b., Beyan Yay., İstanbul, 1990, s. 271.

¹⁴⁰⁹ Doğan ve Yorgancılar, **a.g.e.**, s.s. 69 – 71.

¹⁴¹⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D. 9, C. 1, B. 22, (13 Temmuz 1950), s. 640.

¹⁴¹¹ Feyizoğlu, **a.g.e.**, s. 112.

¹⁴¹² **TBMM Zabıt Ceridesi**, D. 9, C. 10, B. 5, (16 Kasım 1951), s. 114.

¹⁴¹³ Feyizoğlu, **a.g.e.**, s. 179.

Noel mesajı, bu hususta önemli bir örnek teşkil etmiştir. Söz konusu mesajda kullanılan ifadeler, Türkiye gibi ülkelerde “*mukaddesatçı*” fikirlerin komünizm karşıtlığında ne denli önemli bir silah olduğunu göstermiştir:

“Komünizm istibdadına karşı girişilen bu mücadelede hepimiz birleşmiş bulunuyoruz. Komünizm Allahsızdır.

Hâlbuki demokrasi, muhtelif inançların birleşmesinden husule gelmiş, bir küldür, yani, kendine, komşusuna ve Allah'ına inanmaktır.

Demokrasinin en kudretli silahı tüfek, tank veya bomba değildir. Allah'ın himayesi altında insanların kardeşlik duygularına ve insanlık şerefine olan inancıdır. Allah'ın iradesi mutlak yerine gelmelidir”¹⁴¹⁴

DP Dönemi'nin başlarında kısa süreliğine de olsa sosyalist/komünist cenah içerisinde bir hareketlilik gözlemlenmiştir. Bu dönemde Mao Zedong'un kurduğu Çin Halk Cumhuriyeti'yle umutlanan sosyalistler, Yunanistan'ın kuzeyindeki komünistlerin iç savaşta mağlup olmaları nedeniyle hayal kırıklığı yaşamışlardır. Bilhassa sosyalistlerin Yunanistan'da aldıkları mağlubiyet, Türkiye'nin komünistler için daha uygun bir mücadele alanı olarak görülmesine yol açmış olmalıdır. En azından, Türkiye'deki hareketlenmede bu husus ihtimal dahilinde görülebilir.

DP Dönemi'nde sosyalist düşüncenin gençler arasında yaygınlaşmaya başlaması üzerine Peyami Safa'nın önerisiyle “*Gençlik Bakanlığı*” kurulması gündeme gelmiştir. Bu fikrin altında yatan temel neden, sosyalizm tehlikesiyle karşı karşıya kalan gençlerin devlet eliyle “*korunması*”nı sağlamaktır.¹⁴¹⁵

Sosyalistler arasındaki gizli/açık hareketlilik kendi karşıtlarını da harekete geçirmiştir. Her ne kadar 1948 yılında, Zonguldak'ta “*Komünizm İle Mücadele Derneği*” için bir girişim başlatılmışsa da bu alanda kurulan ilk dernek “*Çukurova Komünizmle Savaş Derneği*” olmuştur.¹⁴¹⁶

1950 yılına gelindiğinde Sovyet tehdidi ve Amerikan etkisi gibi dışsal faktörler ile Tek Parti Dönemi uygulamaları, Türkçülük – Turancılık Davası'nın yarattığı hoşnutsuzlukların sürmesi ve Türkiye'de giderek yaygınlaşan sosyalist/komünist fikirlerin “*engellenmesi*” gerektiği inancı gibi içsel faktörler,¹⁴¹⁷ “*komünizmle mücadele*”de yeni bir örgütün oluşmasına yol açmıştır.

¹⁴¹⁴ “Trumanın Noel Mesajı”, **Zafer**, S. 601, (25 Aralık 1950), s.4.

¹⁴¹⁵ Kamil Şahin, “Türkiye’de Gençliğin Muhafazakâr Eğilimleri”, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Sakarya, 2010, s. 123.

¹⁴¹⁶ Ertuğrul Meşe, “Türk Siyasal Yaşamında Komünizmle Mücadele Dernekleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Konya, 2013, s. 52.

¹⁴¹⁷ **A.g.t.**, s.s. 19 – 49.

1948 yılında Zonguldak'ta başlatılan girişim, 1950'de, milliyetçi çevrenin önde gelen simalarından olan Nihal Atsız'ın kardeşi Nejdet Sançar ile Bahattin Özkaynak'ın da katkısıyla "*Komünizmle Mücadele Derneği*"nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.¹⁴¹⁸

Ancak "*komünizmle mücadele*"de gençlik örgütlerinin daha etkili oldukları söylenebilir. Örneğin MTTB ve TMTF'ye bağlı örgütler, yaptıkları açıklamalarda zaman zaman daha "*sekte*" söylemlerde bulunmuşlardır. Türk Ceza Kanunu'nun komünizmi yasaklayan 141. ve 142. maddelerinin kaldırılmasını öngören kampanyalara tepki gösteren (MTTB'ye bağlı) Edebiyat Fakültesi Talebe Derneği Başkanı Nadir Bayır'ın sözleri gençlerin "*sekte*" söylemlerine önemli bir örnek teşkil etmiştir:

*"Sol kalemlerin susturulması için hükümet düzeyinde girişimlerde bulunacağız. İlgilenilmezse Türk gençliği olarak biz susturacağız. Bu güce sahibiz ve ne şekilde susturacağımızı biliyoruz"*¹⁴¹⁹

1950'li yılların ikinci yarısında "*komünizmle mücadele*" yeniden gündeme gelmiştir. 7 Aralık 1956'da, İstanbul'da "*Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği*" kurulmuştur. Söz konusu derneğin amacı, kuruluş nizamnamesinin 2. maddesinde "*Milli bünyemizi meydana getiren ve kuvvetlendiren, millet olarak yaşamamızı sağlayan unsurları takviye ederek komünizmle fikir yoluyla mücadele etmektir. Bu gayeye ulaşmak için tarihe, vatana ve Allah'a bağlılığı kökleştirmek*"¹⁴²⁰ şeklinde belirtilmiştir. Çoğunlukla bildiriler yayınlayan ve konferanslar düzenleyen bu dernek, 27 Mayıs Askerî Darbesi'nin ardından faaliyetlerini durdurmuştur.

Kısacası 1940'lı ve 1950'li yılların siyasi atmosferinde önemli bir yere sahip olan "*komünizmle mücadele*", bu dönemde yetişen gençlerin siyasi tutumlarında da belirleyici olmuştur. Ancak darbe arifesinde gerçekleşen gençlik hareketlerindeki etkisi tartışma konusudur.¹⁴²¹ Buna karşın darbe sonrasında yeniden şekillenen siyasi atmosferin önemli argümanlarından birisi haline gelmiştir.

¹⁴¹⁸ Darendelioğlu, **a.g.e.**, s.s. 249 – 250.

¹⁴¹⁹ Doğan ve Yorgancılar, **a.g.e.**, s. 72.

¹⁴²⁰ Darendelioğlu, **a.g.e.**, s. 317.

¹⁴²¹ Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi'nde düzenlenen toplantılarda gençler üzerinde önemli etkiler yaratan siyasi konuşmalar yapıldığından bahseden Alpaslan Işık, bu konuşmaların çoğunlukla sosyalizm içerikli olduğunu belirterek, "*Öğrencilik yıllarımızda, açık bir sosyalizm savunması niteliği taşıyan konuşmaları, Mülkiyeli şair Cemal Süreyya'dan dinlediğimizi anımsıyorum*" demiştir. Alpaslan Işık, **Gün Doğmadan**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 28.

4.3.3. Gençlik Hareketlerine Damga Vuran Düşünce: Kemalizm

1940'lı yılların sonlarında “*dinsel faaliyetlere*” yönelik yasakların gevşetilmesi, rejime ve devrimlere muhalif olan mutaassıp kesimlerin yeniden gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Özellikle DP Dönemi'nde daha da alenileşmeye başlayan bu kesim, eylemsel yönünü ortaya koymaktan da çekinmemiştir. Ticanî tarikatına mensup kişilerin Atatürk büstlerine yönelik yapmış oldukları saldırılar bu durumun somut örneklerindedir. Bu durum, doğal olarak kendi karşıtı olan Kemalizm'in yeniden yükselişinde güdüleyici bir rol oynamıştır.

Bu dönemde gençler arasında yaygınlaşan Kemalizm, büyük ölçüde teorik bir temelden yoksundur. Dolayısıyla bu dönemde, düşünsel bir akım olarak değil, “*şekilci*” bir akım olarak ön plana çıkmıştır. Örneğin MTTB'nin yayınlamış olduğu bildiriye yer alan “*Siyasî ve dinî maksatlarla Atatürk'e uzanan bedbaht eller, daha evvel bu inkılâbın atan kalbi olan, Türk gençliğinden geçmek mecburiyetinde bulduklarını, Kemalizm için icap ederse akacak kanımız olduğunu bilmelidirler... Türk gençliğinin cephesinden Atatürk ve inkılâp düşmanları geçemez*”¹⁴²² şeklindeki ifadeler, hiçbir teorik altyapı barındırmamaktadır.

1950'li yılların ilk yarısında Kemalizm, rejime ve devrimlere karşı yapılan sert eleştirilere cevap vermek, Atatürk'ün heykellerine karşı gerçekleştirilen saldırılara tepki göstermekten ibaret kalmıştır.

1954 yılında yayın hayatına başlayarak Türk düşünce hayatına canlılık getiren Forum dergisi, Kemalizm'i yeniden teorik temeller üzerine oturtmaya çaba göstermiştir. Bununla birlikte 1955 yılından itibaren gençlerin Kemalizm'e yönelik ilgisi daha da artmıştır.

SBF'nin Milli Eğitim Bakanlığı emrine verilmesi teklifinin TBMM'de görüşüldüğü günlerde bir açıklama yapan SBF Öğrencileri Genel Kurul Başkanı Ögüt Yazman, “*Tasarıdan ürkmüyoruz. Fakültemiz medreseye ifrağ edilse bile Atatürk'e, inkılâplara olan inançlarımızdan feragat etmeyeceğiz*”¹⁴²³ diyerek Kemalizm'in gençler üzerindeki etkisini ortaya koymuştur.

1950'li yılların ikinci yarısında Kemalizm hem güçlenmeye devam etmiş, hem de algılanma biçimindeki çeşitlilik artmıştır. Özellikle bu dönemde gençler arasında Kemalizm ile sosyalizm arasında bir bağ olduğu kanısı yaygınlaşmaya başlamıştır.

¹⁴²² Gündüz, a.g.e., s. 75.

¹⁴²³ Taylak, a.g.e., s. 272.

Örneğin Alpaslan Işıklı'nın şu ifadeleri, söz konusu bağ konusunda bir ipucu vermektedir:

“Sosyalizm ile tanışıklığım arttıkça gördüm ki doğrudan doğruya Marx'ın yapıtlarına ulaşmanın tartışılmaz bir önemi vardır. Ayrıca, Türkiye koşullarında bir sosyalizm arayışı içinde olanları veya toplumsal sorunlara sosyalizm açısından eğilmek isteyenleri bekleyen, vazgeçilmez temel kaynaklardan ikisi, hemen yanı başlarındadır. Anadolu hümanizmasının çağımıza uzanan, değişik alanlardaki iki büyük temsilcisi olarak Mustafa Kemal Atatürk ve Nâzım Hikmet, sosyalizm yolunun aydınlanması açısından büyük değer taşıyan önemli miraslar bırakmışlardır”¹⁴²⁴

Esasında Kemalizm ile sosyalizm arasında (ilişki değilse de) benzerlik olduğunun kabulü daha eskiye dayanmaktadır. Max Beer tarafından kaleme alınan ve 1941 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılan *“Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi”* adlı eserin önsözünü yazan Mahmut Esat Bozkurt, Kemalizm'in komünistlikten farklı olduğunu, ancak *“devlet sosyalizmi”*ni benimsediği için kitapta yazılanların *“kısmen de olsa Türk devlet prensiplerinin sebeplerini ve edebiyatını teşkil ettiğini”* ifade etmiştir.¹⁴²⁵

Bu dönemde gençler arasındaki Kemalizm algısı, tüm dünyada güç kazanmaya başlayan Bağlantısızlar Hareketi'nin sosyalizm anlayışıyla benzerlikler taşımıştır. Bağlantısızlar Hareketi, komünizmden ziyade *“milli karakteri haiz özgün bir sosyalist hareket”* olarak dikkat çekerken,¹⁴²⁶ 1960'lı yıllara doğru güç kazanan Kemalist felsefe de benzer bir karakter taşımıştır.

27 Mayıs Askerî Darbesi öncesinde gençleri harekete geçiren en önemli düşünsel akımın Kemalizm olduğu söylenebilir. Nitekim İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Naci Şensoy, 28 Nisan'da alanlara çıkan gençlerin düşünsel altyapısını *“bu günün taşıdığı büyük mânayı, şüphe yok ki, gençliğin inandığı ve yürekten bağlandığı Atatürk prensiplerinin gerçekte mertebesinde aramak lazım gelir”¹⁴²⁷* sözleriyle açıklamıştır.

Ayrıca 1960 yılının Nisan ayının sonlarına doğru gelişen gençlik hareketlerinde *“öncü”* pozisyonda olan isimlerin yaptığı açıklamalar, Kemalizm'in bu hareket için güdüleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Söz konusu dönemde İstanbul

¹⁴²⁴ Işıklı, **a.g.e.**, s.s. 29 – 30.

¹⁴²⁵ Altan Öymen, **Değişim Yılları**, 8.b., Doğan Kitap, İstanbul, 2004, s. 267.

¹⁴²⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 631.

¹⁴²⁷ Ali İsmet Gencer, **Hürriyet Savaşı**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Yay., İstanbul, 1961, s. 65.

Üniversitesi Talebe Birliği Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Başkanı olan Ahmet Güryüz Ketenci, gençliğin Ata'sından aldığı ilhamla mücadele ettiğini vurgularken, MTTB Hukuk Fakültesi Talebe Derneği Başkanı Osman Çalışkan, “*Gençliğin topu, tefeği yoktu. Fakat en korkunç silâhları hezimete uğratacak mânevi silâhlarla mücehhezdi. Mânevi bir ordu mevcuttu. Bu ordunun başkumandanı Mustafa Kemal idi*” demiştir. Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Sekreteri Bozkurt Nuhoglu ise bu görüşleri, “*Mücadelemiz meşru idi. Bu kuvveti Atatürk'ten alıyorduk*” ifadeleriyle desteklemiştir.¹⁴²⁸

28 Nisan'da, İstanbul Üniversitesi'nde meydana gelen olaylar sırasında yaşanan bazı gelişmeler, “*Kemalizm*”in gençler üzerinde yoğun bir etki yarattığını göstermiştir. Örneğin Gazetecilik Enstitüsü'nde öğrenim gören bir grup öğrencinin, polisin silahla saldırdığı sırada büyük bir Atatürk resmi astığı görülmüştür. Bu sırada bir başka öğrencinin yüksekçe bir taşın üzerine çıkarak gür bir sesle “*Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi*”ni okuması, gençlerin düşünsel kaynaklarını yansıtan ikinci hareket olmuştur. Nihayetinde Mustafa Kemal Atatürk'e atfedilen “*Bursa Nutku*”nun okunması, artık gençlerin dimağlarındaki düşünsel kodları büsbütün açığa koymuştur.

Kabacalı, “*Atatürk, ... özgürlük kavgasının içine bir bayrak gibi yeni giriyordu. Artık bu savaşın durmasına, durdurulmasına olanak yoktu*”¹⁴²⁹ diyerek, “*Kemalizm*”in güdüleyiciliğini somutlaştırmaya çalışmıştır.

Kemalizm'in bu gençlik hareketleri üzerindeki etkisi, 27 Mayıs Askerî Darbesi sonrasında çıkan yayınlarda da görülebilmektedir. Örneğin İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Yöneticisi Ali İsmet Gencer'in kaleme aldığı “*Hürriyet Savaşı*” adlı kitapta, “*Atatürk Yanımızda*” altı yazılı karikatürler yer almış¹⁴³⁰ ve sık sık Atatürk'ün sözlerine yer verilmiştir.¹⁴³¹ Üstelik bu ifadelerin hemen hemen hepsi öğrenci hareketleri sırasında da dillendirilmiştir.

¹⁴²⁸ A.g.e., s.s. 98 – 100.

¹⁴²⁹ Kabacalı, a.g.e., s. 126.

¹⁴³⁰ Gencer, a.g.e., s. 9.

¹⁴³¹ Bu sözlerden en dikkat çekici olanlar şunlardır:

1 – *Gençler!*

Bir gün bu memleketi sizin gibi anlamış bir gençliğe tevdi edeceğimden dolayı çok memnun ve mesudum. Cesaretimizi takviye ve idame eden sizsiniz. Siz almakta olduğunuz terbiye ve ahlak ile insanlık meziyetinin vatan timsali olacaksınız.

2 – *Beni görmek demek mutlaka yüzümü görmek demek değildir. Benim fikirlerimi, benim duygularımı anlıyorsanız bu kâfidir.*

3 – *Büyük olmak için hiç kimseye iltifat etmeyeceksin, hiç kimseyi aldatmayacaksın, memleket için hakiki mefkûren ne ise onu göreceksin o hedefe yürüyeceksin*”

A.g.e., s. 11.

Ayrıca 28 Nisan Öğrenci Hareketi'nin ikinci yıl dönümünde bir bildiri yayınlayan Türk Devrim Ocağı İzmir Şubesi, "28 Nisan Öğrenci Hareketi"ni "Devrimci Türk gençliğinin Atatürk devrimlerine kastedenlere karşı ayaklanması" olarak nitelendirmiş ve 28 Nisan'da başlayan büyük kavgayı Atatürk devrimlerinin bir devamı olarak ulusa mâl etmiştir.¹⁴³² Böylelikle 28 Nisan'daki hareketin düşünsel arka planına da ışık tutmuştur.

4.3.4. Öğretim Üyelerinin Öğrenci Hareketleri Üzerindeki Etkisi

Öğretim üyelerinin öğrenciler üzerindeki etkisi, Jön Türk Hareketi'nden bu yana gözlemlenebilen bir olgudur. II. Meşrutiyet Dönemi öncesinde öğrencilere baskıcı rejime karşı "hürriyet"i öğreten bu insanlar, Cumhuriyet Dönemi'nde de yeni rejimi ve devrimleri benimsetmişlerdir. Nitekim yeni neslin inşası için öğretmenlere ve öğretim üyelerine büyük önem atfedilmiştir.

Öğretim üyeleri, II. Meşrutiyet Dönemi'nden beri süregelen bu konularını 1950'li yıllarda da devam ettirmişlerdir. 1950'li yılların ikinci yarısına kadar büyük ölçüde DP'nin politikalarını onaylayan akademisyenler, 5 Temmuz 1954 kabul edilen 6435 sayılı kanun vasıtasıyla Milli Eğitim Bakanlığı'na, yaşı dikkate almaksızın öğretim üyelerini emekli etme hakkının verilmesi¹⁴³³ üzerine muhalif bir tavır benimsemeye başlamışlardır. Buna karşılık DP Hükümeti birtakım tedbirler alma yoluna gitmiştir. Ancak bu tedbirler alınırken hükümete üniversiteler üzerinde tasarruf yetkisi tanıyan yasaların çıkarılması, akademisyenlerin daha fazla siyasallaşmalarına yol açmıştır. Hatta hükümetin, akademisyenlerin iş güvenceleri üzerinde söz söyleme hakkına sahip olması, onları DP muhaliflerinin en güçlü figürleri haline getirmiştir.¹⁴³⁴

3 Kasım 1956 tarihinde, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin 1956 – 1957 Öğretim Yılı açılışında konuşma yapan Dekan Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu hükümete yönelik eleştirel ifadeler kullanmış¹⁴³⁵ ve bu nedenle de 1 Aralık'ta Milli Eğitim Bakanlığı emrine alınmıştır. Bu gelişme, akademisyenlerin DP'ye yönelik tutumları açısından bir kırılma noktası olmuştur. Zira bundan sonra akademisyenlerin muhalif tavırları hem sertleşmiş hem de hız kazanmıştır.

¹⁴³² "Türk Devrim Ocağının Bildirisi", **Sabah Postası**, S. 3884, (28 Nisan 1962), s. 5.

¹⁴³³ "Bağlı buldukları teşkilât emrine alınmak suretiyle vazifeden uzaklaştırılacaklar hakkında kanun", **Resmî Gazete**, S. 8749, (8 Temmuz 1954), s. 9842.

¹⁴³⁴ Alper, **a.g.e.**, s. 156.

¹⁴³⁵ Gürçan Bozkır, "Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasi Kişiliği", **ÇTTAD**, C. 2, S. 6 – 7, (1996 – 1997), s. 228.

Milli Eğitim Bakanlığı emrine alınan Turhan Feyzioğlu, “teпки” olarak istifasını sunarken, onu, Muammer Aksoy, Aydın Yalçın, Münci Kapanî, Şerif Mardin ve Coşkun Kırca takip etmiştir. Akademi camiasında sarsıntıya neden olan bu tepkisellik, öğrencilerin tavırlarında belirleyici bir rol oynamıştır. Nihayetinde zaman zaman hükümeti eleştiren Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı’nın hükümet kararıyla emekli edileceği söylentilerinin yayıldığı dönemde öğrenciler tarafından sevgi gösterileri ve alkışlarla karşılanması, söz konusu tepkiselliğin öğrencilerin tavırları üzerindeki etkisini göstermektedir.¹⁴³⁶

Raif Ertem’in “üniversitenin asıl varlığı öğretim üyesi – öğrenci bütünlüğüdür”¹⁴³⁷ sözü, 1957 seçimleri sonrasında üniversitelerde ortaya çıkan ve DP Hükümeti’ne tepki niteliği taşıyan eylemlerin öznesi olan öğrencilerin etkilendiği kaynağı açığa çıkarmaktadır.

1959 yılında İstanbul Üniversitesi’nde gerçekleştirilen rektörlük seçiminde DP tarafından desteklenen Ali Tanoğlu’nun kaybedip, DP’ye muhalif kimliği ile tanınan ve üniversite özerkliği mücadelesiyle ön plana çıkan Sıddık Sami Onar’ın kazanması DP ile üniversite arasındaki bağın koptuğunu göstermiştir.

Üstelik bu durum, öğretim üyelerinden etkilenen öğrencilerin tepkilerinin aynı zamanda siyasallaşması sürecini de beraberinde getirmiştir. Alper, öğretim üyelerinin etkisiyle öğrenciler arasında gelişen bu tepkiselliğin nasıl siyasal bir karakter kazandığını şu cümlelerle açıklamıştır:

“Kuşkusuz, üniversitedeki muhalefetin öncüsü öğretim üyeleri idi. Bunların muhalefeti üniversitenin özerkliği ve akademik düşünce özgürlüğünü savunma biçimindeydi. Hocalarının ardında giden öğrenciler bu hedefleri hızla benimseyip, kendi mücadelelerini basın özgürlüğünü koruma ve ana muhalefet partisi CHP üzerindeki baskıyı protesto etme hedefleri doğrultusunda geliştirdiler”¹⁴³⁸

1960 yılının Nisan ayında, önce İstanbul’da, ardından Ankara’da ortaya çıkan öğrenci eylemlerinde öğretim üyelerinin payı yadsınamaz. İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sıddık Sami Onar başta olmak üzere, Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya ve Prof. Dr. İsmet Giritli gibi Hukuk Fakültesi’nde görevli öğretim üyeleri, gerek derslerde anlattıklarıyla gerekse basına verdikleri demeçlerde sık sık anayasanın iktidar tarafından çiğnendiğini vurgulamışlardır.

¹⁴³⁶ A.g.e., s.s. 157 – 158.

¹⁴³⁷ “1960 – 1970 dönemi gençlik liderleri tartışıyor”, *Yarın*, S. 47, (Temmuz 1985), s. 5.

¹⁴³⁸ A.g.e., s. 152.

Cinisi'nin “*yangına körükle gitmek*” olarak nitelendirdiği¹⁴³⁹ bu tutum, öğrenci hareketlerinin gelişmesinde etkileyici olmuştur.

Ayrıca darbe sonrasındaki yayınlarda İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın “*ilmin sembolü*”, Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Naci Şensoy'un ise “*öğrencilerin sevgilisi*” olarak nitelendirilmeleri,¹⁴⁴⁰ bu öğretim üyelerinin sundukları görüşlerin öğrenciler nezdinde kolayca karşılık bulabildiğini göstermiştir.

Gerek DP'nin öğretim üyelerine yönelik tutumu, gerekse emniyet mensuplarının birçok öğretim üyesini düşman gibi görmeleri,¹⁴⁴¹ onların, öğrenciler üzerindeki düşünsel etkilerinden kaynaklanmıştır.

Öğretim üyelerinin 28 – 29 Nisan 1960'daki gençlik hareketlerindeki etkisi yalnızca düşünsel etkileşimle sınırlı kalmamıştır. İstanbul'da Rektör Prof. Dr. Sıddık Sami Onar, Prof. Dr. Sulhi Dönmezer, Prof. Dr. Sadi Irmak, Prof. Dr. Meliha Terzioğlu, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, Tıp Fakültesi Dekanı Ömer Özek ve Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Naci Şensoy; Ankara'da ise Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Coşkun Üçok, SBF Dekanı Prof. Dr. Fehmi Yavuz, Prof. Dr. İlhan Arsel, Prof. Dr. Necip Bilge, Prof. Dr. Süheyp Derbil, Prof. Dr. Tahsin Bekir Balta ve Doç. Dr. Hicri Fişek başta olmak üzere çok sayıda öğretim üyesi, öğrencilere aktif destek vermişlerdir.

4.4. ÇOK PARTİLİ DÖNEM'İN İLK YILLARINDA MİLLİYETÇİ HAREKETLER VE GENÇLİK

II. Dünya Savaşı sürecinde doruğa ulaşan milliyetçi hareketler, savaş sonrasında da etkisini sürdürmüştür. Yeni Osmanlılar Hareketi'nden itibaren gençlik hareketlerinin hemen hemen tümünde varlığını hissettiren “*milliyetçi*” fikirler, Çok Partili Dönem'de de etkisini göstermiştir. Fakat zaman içerisinde “*milliyetçi*” düşüncenin çeşitli formlarının ortaya çıkması nedeniyle gençlerin mutabık olduğu bir milliyetçilik akımından söz edilemez.

II. Dünya Savaşı sonrasında manevî değerlerin yükselişe geçmesi, Türkiye'deki etnosantrik milliyetçi düşüncenin mukaddesatçılığa doğru evrilmesine yol açmıştır. Bu arada milliyetçilik yalnızca bir düşünce olmakla kalmamış, “*6 – 7 Eylül Olayı*” örneğinde olduğu gibi, zaman zaman manipülasyon aracı olarak da kullanılmıştır. Ancak 27 Mayıs Askerî Darbesi arifesinde meydana gelen gençlik

¹⁴³⁹Cinisi, **a.g.e.**, s. 74.

¹⁴⁴⁰Gencer, **a.g.e.**, s.s. 33 – 34.

¹⁴⁴¹Onur Öymen, **Zor Rota**, 1.b., Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 2017, s. 37.

hareketlerinde etnosantrik veya mukaddesatçı milliyetçi düşünceden ziyade Kemalist milliyetçilik forumunun etkili olduğunu söylemek mümkündür.

4.4.1. Milliyetçiliğin Evrimi: Etnosantrizmden Mukaddesatçılığa

1930'lu yıllarda yükselişe geçen ve 1940'lı yıllarda Türk siyasetinin öznelerinden birisi haline gelen etnosantrik milliyetçilik, özellikle gençler arasında yaygınlığını arttırmıştır. Gençlerin heyecanını sürekli diri tutacak “*politik delirium*” psikolojisinin yaratılması ve bu psikolojinin olgunlaşmasının ardından eyleme geçilmesi,¹⁴⁴² etnosantrik milliyetçiliğin gençler arasında yayılmasını sağlayan temel unsurlar olmuşlardır.

Sosyalistler tarafından “*faşizm*” olarak adlandırılan¹⁴⁴³ etnosantrik milliyetçilik, milliyetçi çevrelere göre ise Türklerin savunma silahından ibaret olan “*içtimaî bir fikir*”dir.¹⁴⁴⁴

1951 yılında kurulan Türk Milliyetçiler Derneği, tüzüğüne 2. maddesinde amacı hakkında “*Allah, vatan, soy, tarih, dil, anâne, sanat, aile, ahlâk, hürriyet, millî mukaddesat esaslarına dayanan Türk milliyetçiliğini işlemek, Türk milletini meydana getiren unsurları muhafaza etmek ve bütün milliyetçileri teşkilatlandırmaktır*”¹⁴⁴⁵ ifadelerine yer vermiştir.

Derneğin amacının anlatıldığı bu kısımda “*Allah*” kelimesi dışında dinî çağrıştıran herhangi bir kelime bulunmazken, “*millî mukaddesat*”a vurgu yapılması, bu yıllarda milliyetçi kesim arasında etnosantrik düşüncenin dinsel düşünceye nazaran daha baskın olduğunu göstermektedir.

Etnosantrik milliyetçiliğin yoğun olarak etkisini gösterdiği 1940'lı yılların sonu, mukaddesatçılığın da içten içe etkisini hissettirdiği bir dönem olmuştur.

Gençlere “*korunması gereken mukaddes değerler*” olarak öğretilen unsurların başında gelen din, 1940'lı yılların ikinci yarısından itibaren toplumsal hayatta ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu durum, siyasi arenada da kendisini göstermiştir. Özellikle Necip Fazıl Kısakürek'in başında bulunduğu “*Büyük Doğu*” ile Osman Yüksel'in çıkardığı “*Serdengeçti*” gibi dergiler, Türk – İslam sentezi politikanın bayraktarlığını yapmışlardır. Öyle ki Osman Yüksel, ilerleyen yıllarda dillere pelesenk olacak olan

¹⁴⁴²Berkes, *Unutulan Yıl...*, s. 425.

¹⁴⁴³“Bir faşist komplosu mu?”, *Barış*, S. 4, (1 Haziran 1950), s. 5.

¹⁴⁴⁴Sançar, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁴⁴⁵Darendelioğlu, *a.g.e.*, s. 277.

“Tanrıdağ’ı Kadar Türk, Hira Dağı Kadar Müslüman” söylemini bu dönemde dillendirmiştir.¹⁴⁴⁶

Ayrıca CHP Dönemi'nde (1947 yılından itibaren) dinî faaliyetler üzerindeki kısıtlamaların gevşetilmesi,¹⁴⁴⁷ “mukaddesatçı” fikirlerin yaygınlaşması için bulunmaz bir fırsat yaratmıştır. Hatta Şemsettin Günaltay Hükümeti örneğinde olduğu gibi, hükümetlerdeki yapılanmalarda dinî hassasiyetler göz önünde bulundurulmuştur. Aybar’ın deyimiyle o güne kadar devrimciliği ve laikliğiyle övünen CHP, selameti, siyasi varlığının en kritik döneminde dini kucaklamakta bulunmuştur.¹⁴⁴⁸

CHP’nin bu tutumu özellikle sosyalistler tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin bir tanesinde CHP’nin, gerici unsurları sinesinde büyüttüğü, böylelikle irtıcaı beslediği ve kontrolü dışına çıkan taşkınlıkları da başka mecralara atfetmeye çalıştığı öne sürülmüştür.¹⁴⁴⁹

Cemil Koçak'a göre söz konusu dönemde Türk milliyetçiliği İslamî ideolojinin desteğini sağlamak, İslamî kesimin ise kendisini açıkça ifade edememesinden ötürü Türk milliyetçiliğinden faydalanmak amacıyla dirsek temasında bulunmuşlardır.¹⁴⁵⁰ DP’nin iktidara gelmesinin ardından İslamî değerler, siyasetteki etkisini artan bir şekilde hissettirmeye başlamıştır.

Bu dönemde milliyetçilik, yavaş yavaş “mukaddesatçılık” ve “muhafazakârlık” ifadeleriyle eş anlamlı olarak kullanılmaya başlamıştır. Hiç kuşku yok ki bu kullanım, milliyetçiliği dinî değerlerin siyasete sızdığı kanal haline getirmiş ve böylelikle “mukaddesatçı milliyetçiliği” canlandırmıştır.

Akgün ve Çalış, bu canlanmayı şu ifadelerle dile getirmişlerdir:

“Nasıl ki modern Türkiye Cumhuriyeti’ni kuranlar hem İstiklal Harbi döneminde hem de daha sonraki dönemlerde ‘millet’ kelimesinin ‘din’ ya da ‘dine dayalı toplum’, ‘millî’ kelimesinin de ‘dinî olan her şey’ anlamına da gelmesinden istifade ederek ulusçu bir ideoloji ve seküler bir toplum yaratmaya çalışmış ve son tahlilde de bu kelimeleri ‘nation’, ‘nationality’ ve ‘nationalism’ kavramlarının karşılığı kavramlar haline getirmişlerse, bir anlamda aynı yöntem bu defa tersine çevrilerek dinci çevrelerce kullanılmış, nihayetinde Türkiye’de din ve dinsel cemaat olgusu yeniden siyasal hayatın içine sokulabilmiştir”¹⁴⁵¹

¹⁴⁴⁶Okutan, a.g.e., s. 122.

¹⁴⁴⁷Velidedeoğlu’nun, 1946 – 1950 yıllarını “tavizler”, hatta “geriye gitme” dönemi olarak adlandırmasının nedenlerinden birisi de budur. Velidedeoğlu, a.g.e., s.s. 24 – 25.

¹⁴⁴⁸Feroz Ahmad, a.g.e. s. 131.

¹⁴⁴⁹F. Saffet., “C.H.P. Ektiğini Biçiyor – İrtıcaı Körükleyenler”, **Barış**, S. 2, (1 Mayıs 1950), s. 8.

¹⁴⁵⁰Cemil Koçak, “Türk Milliyetçiliğinin İslâm’la Buluşması ve Büyük Doğu”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce – Milliyetçilik**, 4. Cilt, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 609.

¹⁴⁵¹Birol Akgün ve Şaban H. Çalış, “Türk Milliyetçiliğinin Terkibinde İslamcı Doz”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce – Milliyetçilik**, 4. Cilt, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 595.

1953 yılında kapatılan Türk Milliyetçiler Derneği'nin bir uzantısı olarak, 1954'te kurulan “*Milliyetçiler Derneği*”, Türk – İslâm sentezini işleyen konferanslar düzenlemiştir.¹⁴⁵² Bu konferanslar, etnosantrik milliyetçiler ile mukaddesatçı milliyetçilerin biraradalığının göstergesidir. Milliyetçiler Derneği, Türk milliyetçiliğinin etnosantrizmden mukaddesatçılığa doğru evrilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Merkezi Çemberlitaş'ta bulunan Milliyetçiler Derneği'nin müdavimlerinden olan Rasim Cinisli; Ali Fuat Başgil, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Mümtaz Turhan, İlhan Darendelioğlu, Bekir Berk, Necip Fazıl Kısakürek, Nihal Atsız ve Peyami Safa gibi isimlerin, gençliğin yeni olgunlaşmaya başlayan fikirlerine doğrudan doğruya etki ettiklerini söylemiş ve kendisinin de o gençlerden birisi olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁵³

Mukaddesatçı milliyetçiliğin ön plana çıkmasıyla birlikte Türkiye'de üç tip milliyetçilik görülmeye başlamıştır. Berkes, bu milliyetçilikleri şöyle sıralamıştır:

- 1 – “*Var olmayan bir ulus olma özlemi*”ne dayanan “*Gökalp Milliyetçiliği*”,
- 2 – “*Var olan ulusu yok ettirmeme azmi*”ne dayanan “*Atatürk Milliyetçiliği*”,
- 3 – “*Ulusal var oluş yerine kan ya da din birliği gibi ulus dışı bir birlik olma özlemi*”ne dayanan “*İrkçı – Mukaddesatçı Milliyetçiliği*”dir.¹⁴⁵⁴

Türk milliyetçiliğinin etnosantrizmden mukaddesatçılığa evrilmesinde DP'nin etkisi göz ardı edilmemelidir. Zira DP mukaddesatçı milliyetçiliğin yükselmesinin önde gelen pay sahiplerindedir. DP, yüksek enflasyon ve şiddetli döviz krizinin neden olduğu ekonomik durgunluğun zorlamasıyla popülist bir söylem olarak “*dinsel*”liği ön plana çıkarmıştır.¹⁴⁵⁵ Dolayısıyla milliyetçiliğin bu formunun, yeniden Türkiye'deki siyasi atmosferin argümanı haline gelmesi de bu tarihlerden itibaren başlamıştır. İslamî çevrenin önde gelen simalarından olan Abdurrahman Dilipak'ın ifadeleri, bu hususu doğrular bir nitelik taşımıştır:

*“CHP, ... bürokrat çevrenin partisi idi. DP dindarlara oynayacaktı. Böylece aynı zamanda DP'nin şahsında din ve dindarlar yargılanabilecek, Müslümanlar eliyle solcular ezilirken, solcular eli ile de İslâm'a ve Müslümanlara saldırılacaktı. Böylece kendi içinde bir çatışma dinamiği oluşturulacaktı.”*¹⁴⁵⁶

¹⁴⁵²Okutan, **a.g.e.**, s. 105.

¹⁴⁵³Cinisli, **a.g.e.**, s.s. 71 – 72.

¹⁴⁵⁴Berkes, **Baticılık, Ulus...**, s. 124.

¹⁴⁵⁵Ahmad, **a.g.e.**, s. 138.

¹⁴⁵⁶Dilipak, **a.g.e.**, s. 271.

Dilipak'ın bu ifadeleri, “komünizmle mücadele”nin milliyetçiliğin evrilmesinde etkin olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Örneğin etnosantrik milliyetçiliğin manevî değerlerle beslenmesi, komünizmle mücadelenin daha etkili bir şekilde sürdürülmesini sağlamıştır. Dolayısıyla mukaddesatçı milliyetçilik, komünizmle mücadele söylemlerinin yüksek sesle dillendirilmesine paralel olarak gelişimini sürdürmüştür. Bu da göstermektedir ki mukaddesatçı milliyetçilik, komünizmle mücadele araçlarının güçlendirilmesine duyulan ihtiyacın daha fazla hissedilmesine bağlı olarak etkinliğini arttırmıştır. DP Ankara Milletvekili Ömer Bilen'in 13 Aralık 1950 tarihinde TBMM'nde yapmış olduğu konuşma, mukaddesatçı milliyetçiliğin gelişimi ile komünizmle mücadele arasındaki ilişkiyi ortaya koyan önemli bir örnektir:

“Kızıl tehlikeyi önlemek için kanunlarımıza ne kadar şiddetli maddeler ve hükümler vazetsek de cihan afakını saran bu mikroplardan millî bünyemizi kurtarmak çok zordur.

Arkadaşlar, bu mikropların sirayetini önlemek için yegâne çare İslamî hükümlere intibak etmektir”¹⁴⁵⁷

Bu arada Özek'in verdiği bilgilere göre 1950 – 1960 yıllarında İslamî yayımların sayısı II. Meşrutiyet Dönemi'ninkinden dahi fazla olmuştur. DP Dönemi'nde zaman zaman dinî söylemlerin ön plana çıkarılması ve “*Vatan Cephesi*”nin “*milli iman cephesi*”nin siyasi adı olarak nitelendirilmesi,¹⁴⁵⁸ mukaddesatçı milliyetçiliğin bilinçli olarak yükseltildiğine işaretir.

Son olarak, etnosantrik milliyetçiliğin mukaddesatçılığa evrilmesi, uluslararası konjonktür açısından da önemlidir. Örneğin Irak ile kurulmuş olan Bağdat Paketi'nin, 24 Şubat 1955'te Pakistan, İran ve İngiltere gibi devletlerin dahil olmasıyla “*Central Treaty Organisation*”a (CENTO) dönüşmesi, Türkiye'de mukaddesatçı milliyetçiliğin daha da hareketleneceğinin işareti olmuştur. Zira görünen o ki Sovyet Birliği ile “*güney*”i arasında tampon oluşturmayı hedefleyen bu organizasyonda (İngiltere dışında) tüm devletlerin ortak noktaları; “*Müslüman*” olmalarıdır.

Görüldüğü üzere birlik üyeleri arasındaki bağın daha da güçlenmesi için “*Müslüman*”lık ön plana çıkarılmıştır. İngiltere'nin bu organizasyonda yer alması ise uluslararası aktörlerin bu organizasyonu denetleme ve destekleme gereği hissettiğini ortaya koymuştur. Nitekim bu organizasyonun kurulmasından sonra Türk siyasetinde mukaddesatçı milliyetçilik hız kazanmıştır. Ancak etkilerini darbe öncesindeki gençlik

¹⁴⁵⁷T.B.M.M. Tutanak Dergisi, C. 1, B. 22, (13 Aralık 1950), s. 607.

¹⁴⁵⁸Çetin Özek, 100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar, 1.b., Gerçek Yay., İstanbul, 1968, s. 171.

hareketlerinde ya da bizatihi darbe sürecinde değil, darbe sonrasında kurulan “yeni düzen”de göstermeye başlamıştır.

4.4.2. Milliyetçiliğin Manipülasyonuna Bir Örnek: “6 – 7 Eylül Olayları”

Milliyetçi düşüncenin aşırılığı, santimentalist özelliğinin ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Bu özelliğin ön plana çıktığı durumlar, milliyetçi düşünceyi her türlü manipülasyona karşı savunmasız bırakmaktadır. 1955 yılının Eylül ayının başlarında meydana gelen olay, söz konusu manipülasyonun en net örneklerinden birisi olmuştur.

Tarihe “6 – 7 Eylül Olayları” olarak geçen bu olay, 1950’li yıllardan itibaren dış politikada giderek hassasiyet kazanan “Kıbrıs” konusu ile yakından ilgilidir. Zira Kıbrıs konusu, 1950’li yıllarda milliyetçi düşüncenin yaygınlaşmasında başat rol oynamıştır. Özellikle 20 Şubat 1949’da İzmir’de gerçekleştirilen “Kıbrıs Türk’tür, Türk Kalacaktır” Mitingi’nin ¹⁴⁵⁹ ardından Türkiye’de “Kıbrıs”ı konu edinen mitinglere hız verilmiştir. Söz konusu mitingler, milliyetçi düşüncenin gelişimine hizmet etmiştir. Bu nedendir ki kimi yazarlar Kıbrıs konusunun, II. Dünya Savaşı sonrası, çıkış yakalama peşinde koşan etnosantrik milliyetçiler için bulunmaz bir fırsat yarattığını öne sürmüşlerdir.

Kuşkusuz Kıbrıs’ta ortaya çıkan gelişmeler, hem etnosantrik milliyetçilik açısından uygun bir zemin oluşturmuş, hem de anti-komünist faaliyetlere işlerlik kazandırmıştır. ¹⁴⁶⁰ Nitekim milliyetçilere göre Kıbrıslı Türkler, hem Rum hem de komünizm tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. ¹⁴⁶¹

27 Mayıs Askerî Darbesi’nin önemli isimlerinden olan Sıtkı Ulay, 6 – 7 Eylül Olayları’nın DP’nin Kıbrıs konusunda belirgin bir politikası olmamasına bağlamıştır. Ulay’a göre DP Hükümeti önce Kıbrıs’ın tamamını istemiş, ardından “ya taksim ya ölüm” söylemini ortaya atmıştır. Bu politikanın başarısız olması, 6 – 7 Eylül Olaylarına sebebiyet vermiştir. ¹⁴⁶²

Darbenin önemli isimlerinden olan Ahmet Yıldız da ufak nüanslarla benzer bir açıklama yapmıştır. Rumların Kıbrıs’taki Türklere yönelik terörvari saldırılarının arttığı dönemde, Yunan idareciler Kıbrıs konusunu Birleşmiş Milletler’e (BM)

¹⁴⁵⁹Feyizoğlu, **a.g.e.**, s. 178.

¹⁴⁶⁰Kızılyürek, **a.g.e.**, s. 207.

¹⁴⁶¹Jacob M. Landau’dan alıntılan Kızılyürek, **a.g.e.**, s. 207.

¹⁴⁶²Sıtkı Ulay, **Harbiye Silah Başına**, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti., İstanbul, 1968, s.s. 38 – 39.

taşımışlardır. Bunun üzerine İngiltere'nin arabuluculuğunda Londra'da bir konferans düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. 29 Ağustos 1955'te başlayacak olan Londra'daki konferans için görevlendirilen Fatin Rüştü Zorlu'nun, Başbakan Adnan Menderes ile görüşmesinin ardından Türk Hükümeti'nin tezini kuvvetlendirmek adına İstanbul ve İzmir'de "*kontrollü bir eylem*" gerçekleştirilmesi düşünülmüştür. Dönemin İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın "*kontrolün kaybedilmesi halinde...*" kaygısına karşın eylem planının hayata geçirilmesine karar verilmiştir.¹⁴⁶³

1955 yılında ekonomik gidişatın olumsuzluğundan ötürü daha fazla dillendirilen popülist söylem, etnosantrik hassasiyetleri güçlendirici rol oynamıştır. Bu hassasiyetler, aynı zamanda Kıbrıs konusundan ötürü Yunanlara ve Rumlara yönelik beslenmekte olan hıncı daha da körüklemiştir. Türklere yönelik kışkırtmaların sürmesi, bu arada bir Türk polisinin öldürülmesi, bununla birlikte hem siyasilerin hem de basının gerginliği arttırıcı tutumları,¹⁴⁶⁴ "*kontrollü eylem*" planının devreye sokulması için gerekli ortamı kendiliğinden hazırlamıştır. Nitekim 6 – 7 Eylül Olayları da böylesi bir atmosferde meydana gelmiştir.

6 Eylül 1955 günü saat 13.00'da radyo aracılığıyla "*Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalandığı*" haberi yayılmıştır. İstanbul Ekspres gazetesi, haberin duyulmasının ardından iki saat içerisinde ikinci kez baskıya girerek söz konusu haberin yer aldığı gazeteleri kısa sürede piyasaya sürmüştür.¹⁴⁶⁵ Hızlı bir şekilde yayılan bu haber, büyük tepki uyandırmıştır. Haberin İstanbul dışında Ankara ve İzmir'e yayılması, tepkinin infiale dönüşmesine yol açmıştır.

Aynı gün İstanbul'daki öğrenci dernekleri ve "*Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti*"nin¹⁴⁶⁶ çağrısıyla saat 19.00'da Taksim'de toplanan gruplar, "*Kıbrıs Türk'tür, Türk kalacaktır!*" sloganları atarak, Atatürk'ün evinin bombalanmasını protesto etmişlerdir. Saat 20.30'da gruplar bir anda galeyana gelmişler ve Beyoğlu'ndan başlayarak İstanbul'un muhtelif semtlerinde yer alan Rumların dükkânlarını ve evlerini tahrip etmeye

¹⁴⁶³ Ahmet Yıldız, **İhtilalin İçinden**, 1. Baskı, Alan Yay., İstanbul, 2001, s. 93.

¹⁴⁶⁴ Basının takındığı tavır, 6 – 7 Eylül Olayları'nın gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Özellikle gazetelerin 6 – 7 Eylül Olayları'ndaki etkisi için Bkz. Aysun Akan, "Press Discourse Of Discrimination Towards The Non-Muslims: A Critical Analysis Of The Press Coerage Of The 1934 Thrace Events, 1942 Wealth Tax And 6/7 September 1955 Riots", **Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2009, s.s. 216 – 263.

¹⁴⁶⁵ "Atamızın Evi Bomba İle Hasara Uğradı", **İstanbul Ekspres**, S. 1451, (6 Eylül 1955), s.s. 1, 2.

¹⁴⁶⁶ Yalman, Hürriyet gazetesi yazarı Hikmet Bil tarafından kurulan bu cemiyetin adını "*Kıbrıs Bizimidir Cemiyeti*" şeklinde vermiştir. Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarih Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim (1922 – 1971)**, 2. Cilt, Haz. Erol Şadi Erdinç, 2.b., Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997, s. 1646.

başlamışlardır.¹⁴⁶⁷ Eylem kısa sürede kontrolden çıkarak “yağma”ya dönüşmüş ve kentte tam bir asayişsizlik durumu söz konusu olmuştur.

DP iktidarına yakınlığıyla tanınan gazeteci Ahmet Emin Yalman, 6 – 7 Eylül Olayları’ndaki yağma ve asayişsizliği şu ifadelerle özetlemiştir:

“6 – 7 Eylül’de o zamanki para değeriyle altmış milyon liralık ithal malı bir gecede yok edildi. Beyoğlu Caddesi’nde her türlü eşya ve kumaşlar birkaç metre yüksekliğinde yığınlar meydana getirdi. Rum kiliselerine ve mezarlıklarına saldırılar yapmak, papazların sakalını kesmek, evlere tecavüz etmek, Rum okullarını tahrip etmek gibi bu memlekette asırlardır benzeri görülmemiş saldırılar oldu”¹⁴⁶⁸

Ağabeyinin de 6 – 7 Eylül Olayları’na karıştığını ve Akıntıburnu’ndaki Rum lokantalarını talan ettiklerini anlatan Gün Zileli, ağabeyinin, bu davranışını “*milli duygularının galeyana gelmesine*” bağladığından bahsetmiştir.¹⁴⁶⁹

Hükümet, 6 Eylül’de yayınladığı bildiriye olayların sorumlusunun komünistler olduğunu ilan etmiştir. Söz konusu bildiriye olaylar nedeniyle İstanbul’un ve tüm memleketin esasen “*ağır bir komünist tertip ve tahriklere*” maruz kaldığı öne sürülmüştür.¹⁴⁷⁰ Rum ve Yunan vatandaşları kurtarmak için siyaseten iktidarın “*karşı*”sında bulunanlar hedef gösterilmiş ve böylece milliyetçi düşünce, hükümet eliyle manipüle edilerek, iç siyasetin malzemesi haline getirilmek istenmiştir.¹⁴⁷¹

6 Eylül’de olaylar başladığında Ankara’da gazetecilik yapan Oktay Ekşi, olayların perde arkasındaki manipülasyonu şu cümlelerle açıklamıştır:

“Olaylar önce Taksim yahut Beyoğlu’nda başlamıştı ama sebepsiz yere değil:

Gazeteci Mithat Perin’in çıkardığı İstanbul Ekspres isimli akşam gazetesi, o gün akşamüzeri piyasaya verdiği ‘ikinci baskı’ yahut ‘yıldırım baskı’da ‘ATAMIZIN EVİ BOMBA İLE HASARA UĞRADI’ başlıklı bir haber yayımlanmıştı. Gazetenin ‘manşetten’ verdiği haberin alt başlığında ‘Sabaha Karşı Vuku Bulan Bu Menfur Hadise İnfial Uyandırdı’ deniyor, bir bakıma okuyanlara, ‘Ne duruyorsunuz?’ mesajı veriliyordu.

Daha sonra anlaşıldı:

¹⁴⁶⁷ Kirişçi, olaylar sırasında yalnızca Rumların değil, aynı zamanda Ermeni, Yahudi ve diğer gayrimüslimlerin evlerine ve işyerlerine de zarar verildiğini ifade etmiştir. Kemal Kirişçi, “Göç ve Türkiye: Devlet, Toplum ve Siyasetteki Dinamikler”, **Türkiye Tarihi: Modern Dünyada Türkiye 1839 – 2010, C.4**, Ed. Reşat Kasaba, çev. Zuhâl Bilgin, 1.b., Kitap Yay., İstanbul, 2011, s. 178.

¹⁴⁶⁸ Yalman, **a.g.e.**, s. 1647.

¹⁴⁶⁹ Gün Zileli, **Yarılma (1954 – 1972)**, 6.b., İletişim Yay., İstanbul, 2015, s. 18.

¹⁴⁷⁰ “Memleket ağır bir komünist tertip ve tahribine maruz kaldı”, **Akşam**, S. 13263, (7 Eylül 1955), s. 1.

¹⁴⁷¹ Dönemin Başbakan Yardımcısı Fuat Köprülü’nün 12 Eylül 1955 tarihli TBMM toplantısında “... *bu hadiseden Hükümet evvelce haberdardı. Ona göre bâzı tertibat da almıştı. Fakat bu hâdisenin günü ve saati muayyen değildi*” şeklindeki sözü, 6 – 7 Eylül Olayları’nın hükümet tarafından kurgulanmış bir manipülasyon hareketi olduğunun itirafı gibidir. **TBMM Zabıt Ceridesi**, D. 10, C. 7, B. 80, (12 Eylül 1955), s. 684.

Atatürk'ün Selanik'teki evini 'bombalayan' kişi ne Türkiye'den orada giden bir Rum ne de orada yaşayan Türk düşmanı bir Yunan'dı. Bu işi Milli Emniyet mensubu Oktay Engin adında bir genç yapmıştı.

Daha ilginç: Yıllar geçtikten sonra basına yansıyan ve tezkip edilmeyen bilgilere göre 6 – 7 Eylül Olayları'nı ateşleyen İstanbul Ekspres'in sahibi Mithat Perin ile Yazışları Müdürü Gökşin Sipahioğlu'nun da Milli Emniyet'le yakın ilişkileri vardı”¹⁴⁷²

Nedeni her ne olursa olsun 6 – 7 Eylül Olayları, Türkiye’de siyasi milliyetçiliğin ne denli güçlendiğini ortaya koymuştur. Bu durum, aynı zamanda siyasi milliyetçiliğin aşırı bir şekilde kabartılmasının nelere yol açacağı konusunda da önemli ipuçları vermiştir.

Neticede 6 – 7 Eylül Olayı, DP iktidarı açısından büyük bir prestij kaybına neden olmuştur. Hatta bu kayıp, 27 Mayıs Askerî Darbesi’ne kadar sürecek olan prestij kayıplarının başlangıcı olarak görülebilir.

4.4.3. 27 Mayıs Askerî Darbesi Arifesinde Başka Bir Form: Kemalist Milliyetçilik

1950’li yılların ikinci yarısına değin Türk siyasetinde “*etnosantrik*” ve “*mukaddesatçı*” milliyetçiliğin hakimiyeti söz konusu olmuştur. Ancak 1955 yılından itibaren milliyetçi fikirlerde Kemalist eğilimlerin ağırlığı giderek daha fazla hissedilmeye başlamıştır. Bu dönemde ordu içerisinde DP’ye yönelik hareketlenmelerin başladığı düşünülecek olursa, Kemalist eğilimlerin güç kazanmasında ordunun da payı olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte Kemalist teorileri sıkça konu edinen Forum dergisinin etkisi de yadsınamaz.

Türkiye’de “*milliyetçilik*” konusunda öteden beri var olan “*çokseslilik*”, bu yıllarda daha da belirginleşmeye başlamıştır. Bir yanda kültürel farklılığa ve çoğulculuğa sıcak bakmayan bir “*milliyetçilik*” mefhumu, öte yanda vatandaşlık esasına dayalı bir başka “*milliyetçilik*” mefhumu belirmiştir. Vatandaşlık esasına dayalı milliyetçilik akımının yükselmesi, etnosantrik ve mukaddesatçı milliyetçilik anlayışının “*gerici*” olarak algılanmasına yol açmıştır. Hatta 27 Mayıs Askerî Darbesi arifesinde bunlara bir de “*üçüncü dünya milliyetçiliği*”¹⁴⁷³ denilen, milli karakteri haiz, antiemperyalist ve Batı karşıtı “*milliyetçilik*” mefhumu eklenmiştir.

¹⁴⁷²Oktay Ekşi, *Gazetecilikte Geçen O Yıllar... (1952 – 1956)*, 2.b., Kaynak Yay., Ankara, 2017, s. 222.

¹⁴⁷³Özkırımlı, *a.g.e.*, s. 265.

Özellikle 1960'a yaklaşıldıkça gençlerin “*Kemalist milliyetçilik*” algıları ile “*üçüncü dünya milliyetçiliği*” algılarındaki fark yok olmaya başlamıştır. Bir başka deyişle her iki milliyetçilik akımı da “*eş anlamlı*” olarak kabul edilmiştir. Bu nedenledir ki 1960 yılının Nisan ve Mayıs aylarındaki hareketleri meydana getiren gençlerin birçoğu hem Mustafa Kemal Atatürk'ü bayraklaştırmış hem de kendilerini bağımsızlık mücadelesi veren üçüncü dünya ülkelerinin liderleri ile özdeşleştirmişlerdir.

Esasında gençlerin “*Kemalist milliyetçilik*” ile “*üçüncü dünya milliyetçiliği*”ni “*eş*” kabul etmeleri doğaldır. Zira daha önce de değinildiği üzere Kemalist milliyetçilik, 1950'li yıllarda yükselişe geçen ve Endonezya Devlet Başkanı Sokarno'nun “*antikomünizm ile komünizm arasında üçüncü bir kuvvet*”¹⁴⁷⁴ olarak tanımladığı “*üçüncü dünya milliyetçiliği*” ile karakteristik benzerlikler taşımaktadır.

27 Mayıs Askerî Darbesi'ne giden süreçte etnosantrik ve mukaddesatçı milliyetçiliklerin Türk siyasetindeki görünürlüğu azalmaya başlamıştır.¹⁴⁷⁵ Dolayısıyla Türkiye'yi 27 Mayıs Askerî Darbesi'ne götüren gençlik hareketlerinde Kemalist milliyetçiliğin tartışmasız bir hâkimiyeti olduğu söylenebilir.

Nihayetinde Kemalist milliyetçilik, darbe sonrasında da etkisini sürdürerek, 1960'lı ve 1970'li yıllarda Türk siyasetindeki varlığını korumuştur.

4.5. 27 MAYIS ASKERİ DARBESİ ÖNCESİNDE GENÇLERİN MÜCADELE YÖNTEMLERİ

27 Mayıs Askerî Darbesi'ne giden süreçte gençlerin çoğunlukla protesto gösterileri yapmak suretiyle otoriteye karşı gelmeleri dikkate değerdir. 28 Nisan 1960'da İstanbul'da, 29 Nisan 1960'da Ankara'da üniversite öğrencilerinin gerçekteşirdiği protesto gösterileri ve 5 Mayıs'ta daha kitlesel bir görünüm arz eden “*555 K Olayı*”, darbe öncesindeki gençlik hareketlerinin karakteristiği olan mücadele yöntemlerine birer örnek teşkil etmişlerdir. 21 Mayıs'ta Harbiye öğrencileri de gerçekteşirdikleri “*yürüyüş*”le benzer bir mücadele yöntemi kullanmışlardır. Her ne kadar önceki dönemlerdeki kadar “*etkin*” olunmasa da basın – yayın faaliyetleri bir başka mücadele yöntemi olmuştur.

¹⁴⁷⁴Tunaya, bu milliyetçiliğe “*Asya Milliyetçiliği*” adını vermiştir. Tunaya, **Türkiye'nin Siy...**, s. 135.

¹⁴⁷⁵1960'lı ve 1970'li yıllarda etnosantrik milliyetçiliğin “*pir*”i konumuna gelecek olan Alparslan Türkeş'in 27 Mayıs Askerî Darbesi'ni gerçekteştiren kadronun içinde yer aldığı dikkate alınırsa, bu dönemde (en azından) etnosantrik milliyetçiliğin Türk siyasetindeki görünürlüğünün azalmasını stratejik bir hamle olarak değerlendirmek mümkündür.

4.5.1. Gençler Ayaklanıyor: 28 – 29 Nisan Öğrenci Protestoları

1955'ten itibaren ekonomik alanda görülen kötü gidişat ve siyasi arenadaki yüksek basınç, toplumsal tepkinin harekete dönüşmesini “*beklenir*” hale getirmiştir. 4 Şubat 1960'da DP milletvekillerinin, SBF'nin Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmasına yönelik kanun tasarısı sunmaları,¹⁴⁷⁶ öğrenciler tarafından protesto edilmiştir.¹⁴⁷⁷

Söz konusu tasarının anayasaya ve kanuna aykırı olduğunun vurgulandığı bu protesto, toplumsal harekete yönelik beklentiyi daha da arttırmıştır. Özellikle CHP Adana Milletvekili Suphi Baykam'ın 21 Şubat 1960 tarihli TBMM toplantısında söylediği sözler, bu beklentiyi net bir şekilde ortaya koymuştur:

*“Bilmek lazımdır ki, kanun dışı tasarruflar bu şekilde Anayasayı, programları ve kanunları hiçe sayan gidiş, vatandaş vicdanında çok derin iz bırakır ve bir gün gelir o vatandaşlar hakikaten ne yapacağını şaşırması hale gelirler. Müdafaa hakları elinden alınarak sövmeye devam ederek, kendi hakları elinden alınan bu vatanda ne yapabilir? Nereye kendisini sevk eder? Elbette takdiri”*¹⁴⁷⁸

Onur Öymen de anılarında benzer bir değerlendirmede bulunmuş ve şu ifadeleri kullanmıştır:

*“Artık bıçak kemiğe dayanmıştı. Öğretim üyeleri de hükümeti protesto ediyorlardı. Bazıları küppelerini Sıhhiye'de, Atatürk Anıtı'nın dibine bıraktılar. Türkiye demokrasiden hızla uzaklaşıyordu. CHP'nin kapatılmasının yolunu açmak için Meclis'te bir 'Tahkikat Komisyonu' kurulmuştu. İsmet Paşa boy hedefi yapılmıştı. Anadolu'nun bazı yerlerine yapacağı ziyaretler engelleniyordu. Uşak'ta atılan bir taş başına gelmişti. Muhalefet Meclis'te büyük bir mücadele veriyordu. İktidarla muhalefet arasındaki diyalog kanalları kopmuş gibiydi. Bu gelişmeleri üzüntüyle ve tepkiyle izliyorduk”*¹⁴⁷⁹

Öymen'in bu ifadeleri, 1860'larda Namık Kemal'in yazılarında hayat bulan “*Hürriyet*” tabirinin, yaklaşık bir asır sonra, muhalif gençlerin protestolarında yükselen slogan haline gelmesinin nedenini açıklamaktadır.

1960 yılının Nisan ayı, hem DP iktidarının hem de Türk Siyasi Tarihi'nin önemli kırılma noktalarından birisini teşkil etmiştir. Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasından bir gün sonra, 19 Nisan'da, İsmet İnönü'nün Kızılay'da bir banka

¹⁴⁷⁶5 Şubat 1960, Zafer, s. 1

¹⁴⁷⁷Bu durum, 29 Nisan'da Ankara'da meydana gelen protestolarda SBF'nin gençler tarafından “*üs*” olarak kullanılmasının önemli nedenlerinden birisi olmuştur.

¹⁴⁷⁸TBMM Zabıt Ceridesi, D. 11, C. 12, B. 43, (21 Şubat 1960), s. 130.

¹⁴⁷⁹Onur Öymen, a.g.e., s. 38.

şubesine girdiği sırada bir grup genç, İnönü'ye sevgi gösterisinde bulunmuştur. Bu gruba dahil olanlarla birlikte giderek kitleselleşen gösteri, Tahkikat Komisyonu'na yönelik bir protesto mitingine dönüşmüştür. Mitinge müdahale eden güvenlik güçleri 11'i öğrenci, 22 kişiyi gözaltına almıştır.

İçişleri Bakanlığı, konu hakkında yayınlamış olduğu tebliğde mitingin CHP tarafından düzenlendiğini öne sürmüştür.¹⁴⁸⁰

Bu olayın en önemli özelliği, 28 Nisan'da, İstanbul'da başlayan gençlik eylemlerinin ilk provası olmasıdır. Gençlik eylemlerinin bir diğer provası ise 27 Nisan 1960 tarihinde toplanan Tıp Talebe Cemiyeti Kongresi'nde yaşanmıştır. Başkomiser Bumin Yamanoğlu'nun kongreyi basması, o anda salonda bulunan gençlerden Bozkurt Nuhoğlu, Nuri Yazıcı, Alkar Taşan ve Ayhan Soysal'ın baskına karşı direnmesi,¹⁴⁸¹ kongre salonunu adeta “*savaş alanı*”na dönüştürmüştür.

Memduh Eren, kongrenin basılması ihtimalini daha önceden tahmin ettiklerini ve baskın yapılması halinde nasıl karşılık verileceğini planlayıp, programlandıklarını ifade etmiştir.¹⁴⁸²

Tıp Talebe Cemiyeti Kongresi'nin basıldığı gün, TBMM'de kabul edilen yasayla Tahkikat Komisyonu'nun yetkilerinin genişletilmesi, aynı toplantıda İnönü'nün TBMM kürsüsünden söylediklerinin zabıtlardan çıkarılması ve 12 oturum ceza verilmesi, “*hareket*”in başlaması için son kıvılcım olmuştur.

27 Nisan'da Tahkikat Komisyonu'na tanınan yetkilere ve Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti Kongresi'nin polis müdahalesiyle dağıtılmasına¹⁴⁸³ yönelik ilk tepki, ertesi gün ortaya çıkmıştır.¹⁴⁸⁴ 27 Nisan akşamı İstanbul'daki 63 yurttan 43'ünü gezen

¹⁴⁸⁰ İçişleri Bakanlığı, yayınladığı tebliğde miting hakkında şu ifadeler yer vermiştir:

Filhakika saat 17.10 da Cumhuriyet Halk Partisi Genel Merkezi binasında bu tertipli nümayişe intizar ettikleri anlaşılan bazı Cumhuriyet Halk Partisi mebusları ile bu mebuslara aynı saatte yaya olarak Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanının da iştirak etmiş bulunduğu, tahminen 150 – 200 kişilik bir topluluğun sokak nümayişine teşebbüs ettikleri görülmüş ve mahalline daha evvel gelmiş bulunan zabıta kuvvetlerinin müdahalesi ile bu tertipçi kalabalık sür'atle dağılmıştır. Bu nümayiş tertip ve teşvik ettikleri tespit edilen ve 6 sı Siyasal Bilgiler Fakültesi talebesinden olduğu anlaşılan 22 kişi polis tarafından yakalanmış ve hakların gerekli kanuni muamele yapılmak üzere adli makamlara teslim edilmişlerdir”

“Dahiliye Vekâleti de bir tebliğ neşretti”, **Milliyet**, S. 3573, (20 Nisan 1960), s. 1; “Dün Ankara'da vuku bulan hâdise de tebliğde yer aldı”, **Cumhuriyet**, S. 12838, (20 Nisan 1960), s.s. 1, 5.

¹⁴⁸¹Eren, **a.g.e.**, s.s. 25 – 26.

¹⁴⁸²**A.g.e.**, s. 26.

¹⁴⁸³“Tıp talebelerinin kongresi dağıtıldı”, **Milliyet**, S. 3581, (28 Nisan 1960), s.s. 1, 5; “Dün Tıp Talebe Cemiyeti Kongresini polis dağıttı”, **Cumhuriyet**, S. 12846, (28 Nisan 1960), s.s. 1, 5.

¹⁴⁸⁴ Altan Öymen, 28 Nisan Olayı'nın ortaya çıkış nedeni hakkında “*Tahkikat Encümeni'nin kurulmasıyla başlayan o gelişmenin 27 Nisan'daki Yetki Kanunu görüşmeleri sırasında hızla tırmanmasının sonucuydu*” demiştir. Öymen, **a.g.e.**, s. 645.

öğrenciler,¹⁴⁸⁵ ertesi gün yapılacak eylemin hem hazırlığını hem duyurusunu yapmışlardır. 28 Nisan'da İstanbul Hukuk Fakültesi'nde derse giren bir akademisyen, “*Bugünkü konumuz Anayasa'dır. Ama bu konuda konuşmak yasaklandığı ve Anayasa ihlal edildiği için ders yapmıyorum, hepiniz serbestsiniz*” demiş¹⁴⁸⁶ ve böylelikle öğrenci hareketlerinin önünü açmıştır.

Altan ve Örsan Öymen ise darbeden kısa bir süre sonra Ulus gazetesinde yayınlamış oldukları “*Olur mu böyle olur mu*” başlıklı yazı dizisinde olayların gelişimi hakkında daha farklı bilgiler vermişlerdir.

Bu yazı dizisine göre, eylem bir gün öncesinden planlanmış ve eylemi başlatma görevi Hukuk Fakültesi'nin birinci sınıfına verilmiştir. İlk dersin bitmesine 15 dakika kala arka sıralardan alkış sesleri yükselmeye başlamıştır. Bunun üzerine dersi veren profesör, dersin bittiğini sanarak sınıftan çıkmıştır. Profesörün sınıftan ayrılmasının ardından kürsüye çıkan Castro Nuri lakaplı Nuri Yazıcı, sınıf arkadaşlarına seslenerek şöyle demiştir:

*“Arkadaşlarım, kardeşlerim,
Artık burada oturup hukuk eğitimi yapmamızın bir manası kalmamıştır.
Tahkikat Komisyonunun yeni yetenekleri, hukukçulara darbedir.
Hepimizi dışarıda bir mücadele bekliyor. Hürriyet mücadelesi...
Fazla şey söyleyecek değilim. Yalnız Namık Kemal'in bir beyitini
hatırlatacağım:
Felek esbab-ı cefasın toptasın gelsin
Dönersek kahpeyim millet yolunda bu azimetten ”¹⁴⁸⁷*

Bu sözler üzerine kapıya yönelen öğrenciler, bahçedeki Atatürk heykelinin altında toplanarak İstiklal Marşı'nı söylemişlerdir. Böylece eyleme başlanmıştır.

Eylem, kısa sürede mitinge dönüşmüştür. O günkü yasalara göre rektörün izni olmadıkça üniversite bahçesine girmemesi gereken emniyet mensupları, üniversiteye girerek olayları bastırmaya çalışmış, ancak bu girişim, olayların daha da büyümesine yol açmıştır. Yıldız, hatıralarında olayın başlatan ve büyüten girişimleri şu ifadelerle açıklamıştır:

“28 Nisan 1960 sabahı İTÜ (İÜ demek istemiş olmalı) bahçesinde, öğrencilerin protesto gösterisi yapacaklarını öğrenen Emniyet Müdürü, Valinin de oluru ile gösterileri acımasızca bastırmaya karar verir. Bu maksatla, sabah erkenden iki polis bahçeye girerek Beyazıt Kulesi çevresindeki ağaçlar arasında gizlenmişti. Az sonra da bir komiser

¹⁴⁸⁵Kabacalı, **a.g.e.**, s. 123.

¹⁴⁸⁶Walter F. Weiker, **1960 Türk İhtilâli**, çev. Mete Ergin, Cem Yay., İstanbul, 1967, s. 26.

¹⁴⁸⁷A.Ö. Öymen, “*Üniversite Bahçesinde Gözü Kanlı Bir Polis: Bumin*”, **Ulus**, S. 13227, (28 Haziran 1960), s. 4.

yönetiminde, beş polis daha gelerek onlara katılmış. Daha sonra da dönemin belalı emniyetçilerinden sayılan Eminönü Emniyet Amiri Zeki Şahin de 50 atlı polisle gelmiş, hazır kuvveti, Eminönü, Alemdar ve Beyazıt Merkez Polislerini de buyruğuna alıyor. Eylem üssü olarak Beyazıt Karakolu seçilmişti.

... Saat 9 ile 10 arasında, dersanelere girmeye öğrenciler, anayasayı çiğnemek saydıkları Yetki Yasası'nı protesto amacı ile orta bahçede İstiklal Marşı'nı söyleyerek, merkez binası holüne gelmiş ve oradan da ön bahçedeki Atatürk heykeline doğru ilerler ve devrimleri kendilerine emanet eden Ata'nın çevresinde, kısa bir sessizlikten sonra, İstiklal Marşı'nı söylemeye başlamışlar. Marşın ortasında birden bire, Beyazıt Kulesi yönünden, hızlı ve yalpa da yaparak, gelen bir polis cipi marş söyleyenlerin üzerine yürüyor ve kimi gençlere de çarparak yaralıyor ve heykelin çevresinde, bir tur atarak duruyor, cipten üç komiser çıkıyor. Arkalarından koşan polisler de gençlere hücumu geçiyor. Tekme tokat, onları cipe doldurmaya çalışıyorlar. Başkomiser Bumin Yamanoglu, heykelin kenarına çıkıyor. Tabancası ile hedef gözetmiyor izlenimini de vererek, yaptığı ateşle, bir genç elinden yaralanıyor. O andan itibaren çatışma yoğunlaşıyor. Yere düşen, sürüklenen gençler ve yaralanan polisler... ortalık ana baba gününe dönüyor"¹⁴⁸⁸

Bu kargaşa esnasında İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar zorla polis aracına bindirilmek istenmiş, bu sırada kafası aracın kapısına çarparak yaralanmış ve yaralı halde emniyet bürosuna götürülmüştür.¹⁴⁸⁹ Prof. Dr. Sulhi Dönmezer ise yine polis tarafından tartaklanmıştır. Bu durum, gençlerin daha fazla tepki göstermesine ve eylemin kontrolden çıkmasına neden olmuştur. Özellikle emniyet komiseri Zeki Şahin tarafından tartaklanarak emniyet müdürlüğüne götürülen Sıddık Sami Onar'ın hali, öğrenciler üzerinde derin duygusal izler bırakmıştır. Borak, bu izleri şu ifadelerle dile getirmiştir:

*"Rektör merkez binasına giriyor. Başı sarılı, gözleri elemli... Pencereye doğru yaklaşıyor arkasında profesörler ve memurlar var. Hepsi ağlıyor... Evet, profesörler ağlıyordu. Rektörlerinin patlayan alnı için, çiğnenen haklar ve hürriyetler için, Türkiye'nin içine sürüklendiği felaket için gözyaşı döküyorlardı. Gençler de ağlıyordu. Atatürklerinin mukaddes emanetleri için ağlaşıyorlardı"*¹⁴⁹⁰

Nihayetinde olaylar, Rektör Sıddık Sami Onar'ı serbest bıraktıracak derecede büyümüş ve hükümet üzerinde baskı oluşturmuştur. İstanbul Üniversitesi'nin kampüsüne geri dönen Onar, burada öğrencilere dağılmaları yönünde telkinde

¹⁴⁸⁸Yıldız, a.g.e., s.s. 124 – 125.

¹⁴⁸⁹A.g.e., s. 125.

¹⁴⁹⁰Borak, a.g.e., s. 109; İlk bakışta dramatize edilmiş bir hikayeyi andıran bu ifadeler, o döneme tanıklık etmiş birçok isim tarafından da teyit edilmiştir. Örneğin A.Ö. Öymen, "Rektör Onar: İstifaya lüzum yok, bize unvanımızı onlar mı verdi!", **Ulus**, S. 13229, (30 Haziran 1960), s. 4.

bulunmuştur. Onar'ın telkini üzerine dağılmaya başlayan öğrencilerin ilk grubu kampüs dışına çıktığı sırada emniyet güçleri, öğrencilerin üzerine gaz bombası atmaya başlamışlardır. Bunun üzerine öğrenciler, Beyazıt Meydanı'na doğru yürüyüşe geçmişlerdir. Öğrenciler burada atlı polislerle karşı karşıya gelmişlerdir. Eevli'nin "Anibal'ın Kanlı Muharebesi"ne benzettiği çatışmalarda¹⁴⁹¹ öğrenciler, polislerin silahlarına, taş, sopa ve ayakkabılarıyla karşılık vermeye başlamışlardır. Bu arada Orman Fakültesi öğrencisi Mehmet Turan Emeksiz çatışma sırasında hayatını kaybetmiş, Hukuk Fakültesi öğrencisi Hüseyin Onur, Tıp Fakültesi öğrencisi Mevlüt Kurtoğlu, Hukuk Fakültesi öğrencisi Kenan Özten, İktisadi Ticari İlimler Akademisi öğrencisi Hüseyin Irmak ve Hukuk Fakültesi öğrencisi Cengiz Ballıkaya¹⁴⁹² ve Vedat Boy isimli gençler yaralanmışlardır.¹⁴⁹³

Çatışmanın büyümesi üzerine takviye kuvvet olarak alana giren ordu mensupları, gençler tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Bu coşku sırasında öğrencilerden Nedim Özpolat, tank paletlerinin arasında kalmış ve 28 Nisan'ın ikinci kaybı olmuştur. Bu yaşananların ardından yürüyüşe geçen gençlerin bir kısmı Atatürk Köprüsü'ne, diğer kısmı ise Vilayet'e doğru yönelerek iki kola ayrılmış ve Menderes ile Bayar'ı sürekli olarak istifaya çağırılmışlardır.¹⁴⁹⁴

28 Nisan'da çıkan olaylar nedeniyle aynı gün sıkıyönetim ilan edilmiş, çok sayıda öğrenci de gözaltına alınarak Davutpaşa Kışlası'nda hapsedilmişlerdir. Yıldız'ın verdiği bilgiye göre 30 Nisan günü Davutpaşa Kışlası'na sevk edilen öğrencilerin sayısı 80 adet kamyonu dolduracak kadardır.¹⁴⁹⁵ İstanbul Üniversitesi Senatosu ise 28 Nisan'da meydana gelen olaylar nedeniyle eğitim – öğretime 15 günlük ara vermiştir.¹⁴⁹⁶

Rasim Cinisli'nin aktardığına göre, Nuri Yazıcı, Zeki Ceylan, Raif Ertem, Ayhan Toraman, Mehmet Barlas, Ahmet Güryüz Ketenci, Ayhan Soysal, Sedat Börekoğlu, Bozkurt Nuhoğlu, Alev Coşkun, Nurettin Sözen ve Memduh Eren gibi gençler, 28 Nisan'daki öğrenci hareketinde öne çıkan isimler olarak dikkat çekmişlerdir.¹⁴⁹⁷

¹⁴⁹¹Eevli, **a.g.e.**, s. 92.

¹⁴⁹²Kabacalı, **a.g.e.**, s. 137.

¹⁴⁹³Yıldız, **a.g.e.**, s. 126.

¹⁴⁹⁴28 Nisan'da İstanbul'da yaşananlar için Bkz. Gencer, **a.g.e.**, s.s. 18–25, Kabacalı, **a.g.e.**, s.s.123–136.

¹⁴⁹⁵Yıldız, **a.g.e.**, s. 127.

¹⁴⁹⁶Altan Öymen, ... **Ve İhtilal**, s. 667.

¹⁴⁹⁷Cinisli, **a.g.e.**, s. 75.

İstanbul’da yaşanan “kanlı hareketlilik”, ertesi gün Ankara Üniversitesi öğrencileri tarafından protesto edilmek istenmiştir. Zira basın, sansür nedeniyle olayla ilgili haber veremezken, İstanbul’da yaşananlar “fısıltı” yoluyla Ankara’ya ulaşmıştır. Bu fısıltıda yer yer “abartı”ya kaçılması,¹⁴⁹⁸ tepkinin yüksek dozda gerçekleşmesinin nedenlerinden birisi olmuştur. Bir gece önce eylem hazırlığına başlayan öğrenciler, fakültelerin bahçesinde toplanarak, İstanbul’da kan dökülmesine neden olan “şiddet”i kınamayı amaçlamışlardır.

29 Nisan sabahı saat 8’den itibaren öğrenciler, Hukuk Fakültesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Fen Fakültesi, Tıp Fakültesi, Gazi Eğitim Enstitüsü ve diğer yüksekokulların bahçesinde toplanmaya başlamışlardır. Bu arada özellikle yan yana olan Hukuk Fakültesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi etrafında daha fazla güvenlik önlemi alınmıştır. Ayrıca Ankara Valisi Dilaver Argun ve Emniyet Genel Müdürü Cemal Gökten da bu iki fakültenin bulunduğu bölgeye gitmişlerdir. Esasında Ankara Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Namık Argüç’ün 28 Nisan gecesini yayınladığı bildiri, Ankara’daki olayların da “şiddet”li geçeceğinin habercisi olmuştur:

“Nizam ve asayişin temini bakımından, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Kanunu’na aykırı davranışlar hakkında, sıfatı ne olursa olsun en şiddetli tedbirlere başvurulacaktır. Muhterem Ankara halkına bir kere daha tebliğ olunur”¹⁴⁹⁹

Ankara’daki hareketlilik önce Hukuk Fakültesi’nde başlamıştır. Polisin önce fakülte bahçesine, ardından fakülte binasına girmesi ve öğrencileri kovalaması, gerginliği büsbütün arttırmıştır.¹⁵⁰⁰ Nihayetinde polisten kaçmaya çalışan bazı

¹⁴⁹⁸Alpaslan Işıklı da olayların trajik bir biçimde abartılarak yayıldığından bahsetmiştir. Işıklı, **a.g.e.**, s. 31; “Abartı” konusuna açıklık getirmek, tarih disiplini açısından büyük önem arz etmektedir. Altan Öymen ve Örsan Öymen, “A.Ö. Öymen” rumuzuyla kaleme aldıkları yazı dizisinde öğrencilerin kanla “ya hürriyet, ya ölüm” yazılı bir pankart hazırlayarak fakülte binasının duvarlarına astıklarını ifade etmişler, böylelikle gençlerin hem ifadeleriyle hem de mürekkep yerine kullandıkları kanlarıyla adanmışlıklarını ortaya koymaya çalıştıklarını ima etmişlerdir. İhtimaldir ki 29 Nisan’ın halk arasında “Kanlı Cuma” olarak anılması bu nedenledir. 27 Mayıs Askerî Darbesi’nin yarattığı hava içerisinde yazılmış olan bu ifadeler, bahsedilen “abartı”nın somut bir örneğini teşkil etmektedir. Pankartı hazırlayanlardan birisi olan Alpaslan Işıklı, olayın aslını şu ifadelerle dile getirmiştir:

“SBF’nin ünlü bir İnek Bayramı vardır. İnek Bayramı, her yılın sonunda öğrencilerin mizah ustalığının sergilendiği birkaç günlük bir eğlence ve özeleştirme ortamı oluşturur. O yılki İnek Bayramı için alınan kırmızı boyalar, bambaşka ve hiç tahmin edilemeyecek bir işlev gördüler. Fakültenin etrafı atlı birlikler tarafından kuşatılınca, bu boyaları kullanarak bu boyaları kullanarak geniş karton kağıtlara ‘ya hürriyet, ya ölüm!’ yazarak fakülte binasının caddeden görünen duvarlarına astık. Aceleyle ve özentisiz yazıldığı için, boyalar yer yer akıp damlamış, uzaktan bakıldığında kanla yazılmış görüntüsü veriyordu. Bu yazının bizim maksadımızı aşan sonuçları oldu”

Işıklı, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁴⁹⁹Öymen, **a.g.e.**, s.s. 679 – 680.

¹⁵⁰⁰Emniyet mensuplarının olaylar karşısında takındığı tavır göz ardı edilmemelidir. 28 – 29 Nisan olaylarında polisin tutumu hakkında bilgi için Bkz. Ali Dikici, “27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi Ve Türk

öğrencilerin sınıf pencerelerinden atlaması ve ambulansların sürekli olarak Hukuk Fakültesi'nden hastanelere öğrenci taşınması,¹⁵⁰¹ olayların SBF'ye sığramasına yol açmıştır.

Bu dönemde SBF Dekanı olan Prof. Dr. Fehmi Yavuz, 29 Nisan günü SBF'de yaşananları şu şekilde dile getirmiştir:

“Öğrencilerimiz, Hukuk Fakültesi'nin başına gelenleri gördükten sonra, binaya girmemekte direndiler. Güvenlik kuvvetleri Fakülteyi ve çevresini sarmıştı. Çemberi yarıp çıkmak da kolay olmuyordu. (Bir arkadaşımız 28 Nisan olayları nedeni ile, İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'a çekmek istediğimiz telgrafı Cebeci Postanesine götürmeyi başarmıştı) Öğrenciler itfaiye arabalarını devirdiler. Hortumları kestiler; bina içinde sıralardan, sandalyelerden yararlanarak barikatlar kurdular. Bu durum birkaç saat sürdü. Akşama doğru, Fakülte giriş kapısının karşısında, yüzleri Fakülteye dönük, ayakta, piyade tüfekleri ile ateşe hazır 20 kadar asker görüldü. Biz durumu balkondan izliyoruz. Bir subayın emri ile (sonradan bunun Sıkıyönetim Komutanı General Namık Argüç olduğunu öğrendik) yayılım ateşi başladı. Önce çatının altına doğru ateş edildiği anlaşılıyordu. Ateş emri verenin, eliyle işaret ederek, ateş alanını aşağıya kaydırıldığını gördük ve hemen balkona yattık”¹⁵⁰²

Olaylarda kan dökülmesine ramak kaldığını anlayan SBF Dekanı Fehmi Yavuz, derhal Ankara Sıkıyönetim Komutanı Namık Argüç'ün yanına giderek, kolluk kuvvetlerinin fakülte binasından ayrılmasını istemiş ve öğrencilerin sessiz bir şekilde evlerine dönmelerini sağlayacağı yönünde söz vermiştir. Buna karşın öğrencilerin sokaklarda taşkınlık yapmalarından şüphelenen Argüç, Yavuz'un tüm sorumluluğu üstlenmesi sonrasında ikna olmuştur.¹⁵⁰³

Bu arada SBF öğrencileri emniyet güçlerinin şiddetiyle sindirilmeye çalışılırlarken, fakülte çevresinde bulunan Vali'nin sürekli olarak İçişleri Bakanı ve Başbakan ile görüşüyor olması,¹⁵⁰⁴ kullanılan şiddetin merkezî idare tarafından verilmiş bir “emir” olduğu izlenimini güçlendirmiştir.

Bu nedenledir ki öğrenciler arasında simge bir kurum haline gelmiş olan SBF'nin kurşunlanması, aynı zamanda iktidarın kamu desteğinden yoksun kalmasına yol açmıştır. Ayrıca bu olayın ordu içerisinde infial yaratmış olması¹⁵⁰⁵ ise 29 Nisan

Polisi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 30, S. 89, (Temmuz 2014), s.s. 17 – 27 - ss. 11 – 59

¹⁵⁰¹Fehmi Yavuz, **Anılarım**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yay., b.t.y., b.y.y., s. 82.

¹⁵⁰²**A.g.e.**, s.s. 82 – 83.

¹⁵⁰³**A.g.e.**, s. 83.

¹⁵⁰⁴Yıldız, **a.g.e.**, s. 130.

¹⁵⁰⁵Sami Küçük, **Rumeli'den 27 Mayıs'a**, Mikado Yay., İstanbul, 2008, s. 88.

günü gelişen öğrenci hareketlerini darbeye giden süreçte bir “*kırılma noktası*” haline getirmiştir.

29 Nisan’da Ankara’da meydana gelen olaylar nedeniyle üniversite bir ay süreyle tatil edilmiştir.¹⁵⁰⁶ Hiç kuşku yok ki bu karardan umulan medet, olayların yatışması ve iktidara yönelik beslenen hincin hafiflemesidir. Ancak iktidarın beklentisi gerçekleşmediği gibi, daha enteresan bir durum gelişmiştir. Evlerine giden öğrenciler, gittikleri kasabalarda ve küçük kentlerde muhalefetin gelişmesi için çalışmışlar ve böylece DP karşıtlığının özellikle taşrada yaygınlaşmasına hizmet etmişlerdir.¹⁵⁰⁷ Dolayısıyla gerginlik, yerini sakinleşme sürecine bırakmış gibi görünse de etkisini kaybetmemiştir. Nitekim her geçen gün yeni bir öğrenci grubu gözaltına alınmış ve adli takibe tabi tutulmuştur. Bu uygulamalar, 27 Mayıs Askerî Darbesi’ne kadar sürgit devam etmiştir.

28 Nisan’da İstanbul’da, 29 Nisan’da Ankara’da meydana gelen gençlik eylemleri, darbeye giden yolda önemli birer kilometre taşı olmuşlardır. Çelikoğlu’nun “*Bu tarihten sonra olaylar, çok hızla gelişti. Bu gelişmenin Halk Partisi’nce ve ihtilali arzu eden bazı kimselerce körüklendiği bir gerçektir ama olaylar artık freni patlayan bir araba gibi hızlanıyor ve önüne geçilemiyordu*”¹⁵⁰⁸ şeklindeki ifadesi, söz konusu hareketlerin darbe sürecindeki rolünü ortaya koymuştur.

Yine 27 Mayıs Askerî Darbesi’nde aktif rol almış olan Sami Küçük’ün şu ifadeleri de Yıldız’ı doğrulamaktadır:

*“Öğrenci hareketleri, sıkıyönetime rağmen bir türlü durmuyordu. Halk göstericileri adeta destekliyordu. Yakalanıp araçlara bindirilen öğrenciler, götürülecekleri yere varmadan veya vardıktan sonra kısa bir süre sonra subaylar tarafından serbest bırakılıyordu. Ortam müdahaleye olgun bir hale gelmişti”*¹⁵⁰⁹

Söz konusu gençlik hareketlerinin en önemli sonuçlarından birisi de ordu ile hükümet arasındaki “*yetki rekabeti*”ni açığa çıkarmış olmasıdır. 28 Nisan’da meydana gelen olaylardan hemen sonra İstanbul ve Ankara için alınan sıkıyönetim kararının Tahkikat Encümeni ile İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı imzalarıyla ayrı ayrı

¹⁵⁰⁶Firdes Temizgüney, “1960 Darbesine Giden Süreçte Önemli Bir Kesit: İstanbul Öğrenci Olayları”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 27, (Bahar 2018), s. 193.

¹⁵⁰⁷Weiker, **a.g.e.**, s. 27.

¹⁵⁰⁸Adnan Çelikoğlu, **Bir Darbeci Subayın Anıları – 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası**, 1.b., Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2010, s. 118.

¹⁵⁰⁹Küçük, **a.g.e.**, s. 89.

duyurulmuş olması, görünürde “yetki karmaşası” gibi durmuşsa da bir başka yönüyle ordu mensupları ile DP’liler arasındaki “yetki rekabetinin” bir göstergesi olmuştur.¹⁵¹⁰

Nihayetinde İstanbul ve Ankara’daki olaylar, ordunun hükümet karşısında, gençlerin yanında yer alacağını göstermiştir. Nitekim bu hareketi yine muhalif gençlerin bir eylemi olan “555 K” ile ordu mensubu gençlerin protestosu izlemiştir.

4.5.2. Büyük Protesto: “555 K Olayı”

28 – 29 Nisan tarihlerinde İstanbul ve Ankara’da meydana gelen eylemler, hükümet açısından kaygı verici olmuştur.

30 Nisan’dan itibaren okullar tatil edilerek olayların yatıştırılması düşünülmüşse de bu durum gençleri okul dışında çok daha kitlesel bir eylem yapmaya sevk etmiştir. Bir başka deyişle hükümetin lehine sonuç vermesi beklenen “tatil” kararı, tam aksine hükümetin aleyhine işlemiştir. Zira okullarda nispeten “kontrol” altında tutulabilen gençler bu kararlar birlikte kontrolden çıkmışlardır. Daha da önemlisi üniversitelerdeki eylemlerin artık sokaklara ve meydana taşması için uygun bir zemin oluşmuştur.

Ankara’da, Adakale Sokağı’ndaki Mülkiyeliler Birliği’nde toplanan gençler, hükümete karşı yeni bir eylem yapmaya karar vermişlerdir. Söz konusu eylemin 5 Mayıs günü saat 17.00’da, Kızılay’da yapılması kararlaştırılmıştır. Eylemin ilgi çekmesi için de slogan hazırlanmıştır: “5’inci ayın 5’inde, saat 5’te, Kızılay’da” anlamına gelen “555 K”.

Eylemin kararlaştırılmasından sonra bir grup genç, dönemin CHP Gençlik Kolları Genel Başkanı Şevki Aysan’ın Gençlik Caddesi üzerinde bulunan evinde otomatik baskı makinesiyle bildiriler basmışlardır. Bununla birlikte söz konusu bildirilerin yine CHP’li gençler tarafından kapıların altından atılmasıyla vatandaşlar eylemden haberdar edilmişlerdir.¹⁵¹¹

Eylem hazırlıkları, yalnızca üniversiteli gençleri ve akranlarını değil, lise öğrencilerini de harekete geçirmiştir. Bu dönemde Ankara Gazi Lisesi Öğrenci Temsilcisi olan Osman Arolat, lise öğrencilerinin 555 K Olayı’na gösterdiği ilgiyi şu ifadelerle açıklamıştır:

“Bir giz içerisinde Ankara’da ‘555 K’ sloganı yayıldı. Bunun anlamı; 5. ayın, 5. günü, saat 5’te Kızılay’da buluşulmasıydı.

¹⁵¹⁰Bu konuda daha fazla bilgi için Bkz. Öymen, **a.g.e.**, s.s. 672 – 678.

¹⁵¹¹Kaya, **a.g.t.**, s. 5; Sertaç Tözün’le yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 09.09.2008)

Biz de okuldaki odamızda bu konuyu tartışıp buluşmalara katılma kararı aldık. Eylem günü okulda, katılacaklarla ilgili bir örgütlenme yaptıktan sonra okulun flamasını elimize alarak, son ders sonrası Sıhhiye'ye doğru yürüyüşe geçip kalabalığa katıldık. Kalabalıkta bir dalgalanma olunca dağılıp birbirimizi kaybetsek de okula salimen döndük”¹⁵¹²

Gençlerin 555 K ile ilgili yaptıkları dikkat çekici hazırlıklardan bir tanesi de eyleme katılanların heyecanlarını diri tutmak amacıyla “*Plevne Marşı*” olarak da bilinen “*Osman Paşa*” türküsünü modern bir güfteyle kendilerine uyarlamalarıdır. Söz konusu uyarlamada “*Osman Paşa*” türküsünün güftesine şu sözlerle eşlik edilmiştir:

*“Türk gençliği korkmam diyor,
Hürriyeti satmam diyor,
Atatürk'ün yolundayım,
Ben bu yoldan sapmam diyor.*

*Olur mu böyle olur mu
Kardeş kardeşi vurur mu
Kahrolası diktatörler
Bu dünya size kalır mı”¹⁵¹³*

5 Mayıs günü eylem vakti yaklaştığında Kızılay çevresinde dolaşan gençler, sıkıyönetim uygulamasının devam etmesi nedeniyle bir türlü toplanamamışlardır. Bu nedenle eylem 45 dakika rötarlı olarak başlamıştır. Artık eylem için harekete geçilmesi kanaati oluşunca Coşkun İrvalı, Öztin Akgüç, Cafer Canlı, Turgut Erdem, Hayri Ruhi¹⁵¹⁴ ve Altan Öymen kol kola girerek Kızılay'ın üst kısmından meydana doğru yürüyüşe geçmişlerdir. Gençlerin ıslık çalarak Kızılay'a yöneldiğini gören kalabalık bir kitle de onların peşinden harekete geçmiştir. Bu arada meydanın hemen yanı başında iki CHP'li genç, kendi aralarında kavga ediyormuş gibi yaparak kargaşaya neden olmuşlar ve eylemin başlaması için gereken fırsatı yaratmışlardır.¹⁵¹⁵

Eylemin başlamasının hemen ardından Kızılay'a gelen Ankara Valisi Dilaver Argun, güvenlik güçlerine müdahale emri vermiştir. Gençlerin de bu müdahaleye karşılık vermesi üzerine arbeye giderek büyümüştür.

Bu arada Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile Başbakan Adnan Menderes'in alana gelmesi, gençler üzerinde tahrik edici bir etki yaratmıştır. Osman Paşa Türküsü'nden mülhem olarak hazırlanan ezgi ile “*Dağ Başını Duman Almış*” marşını söyleyen

¹⁵¹²Arolat, **a.g.e.**, s. 6.

¹⁵¹³A.Ö. Öymen, “Hürriyet yolundaki ilk Bulvar gösterisi”, **Ulus**, S. 13264, (4 Ağustos 1960), s. 4.

¹⁵¹⁴**A.g.m.**,

¹⁵¹⁵Bu gençler, CHP Çankaya İlçe Gençlik Kolu üyeleri Adnan Özcan ve Aytuner Akbaş'tır. Kaya, **a.g.t.**, s. 116; Sertaç Tözün'le yapılan görüşme, (Görüşme Tarihi: 09.09.2008)

gençler, bir anda “yuh”lamalar ve “Menderes İstifa” sloganları atmaya başlamışlardır. Celal Bayar’ın etrafını saran gençler, protesto gösterisinde bulunurlarken, kalabalığın arasına giren Adnan Menderes hırpalanmıştır. Olayların daha da büyümesi üzerine Menderes, Bayar’ın bulunduğu arabaya bindirilmiş ve alandan uzaklaştırılmıştır.

Bayar ve Menderes’in alandan uzaklaştırılmasının ardından Kızılay’da hükümete yönelik protestolar devam ederken, Başbakanlık’ta Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve İçişleri Bakanı Namık Gedik’in de bulunduğu bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda Cumhurbaşkanı ile İçişleri Bakanı arasında geçen diyalog, Türk Siyasi Tarihi açısından hayatî bir önemi haizdir. Altan ve Örsan Öymen, Ulus gazetesinde yayınlamış oldukları yazı dizisinde bu diyalogu şu şekilde aktarmışlardır:

“Menderes, kalabalığın arasında tartaklandıktan sonra Başbakanlığa gelmiş, Celal Bayar’la makam odasında konuşuyor. Özel Kalem Odası’nda iki kişi var. Biri Özel Kalem Müdürü Ercüment Yavuzalp, öteki İktisadi İşler Müşaviri Memduh Yasa... Bir müddet sonra kapı açılıyor. İçeriden gözleri bir noktaya takılmış, rüyada yürüyormuş gibi Cumhurbaşkanı Celal Bayar çıkıyor. Odadakiler ayağa kalkıyorlar. Cumhurbaşkanı, kendisini uğurlayan Başbakan ve İçişleri Bakanı’ni epey geride bırakarak Özel Kalem Odası’ndan çıkarken, birden bire duruyor. Gözleri hala bir noktaya takılı... Geriye dönmeden, derinden bir sesle sesleniyor:

‘Dahiliye Vekili...’

Namık Gedik, adımlarını hızılaştırıp yaklaşıyor:

‘Buyurun efendim’

‘Hala gürültü devam ediyor mu?’

‘Kenar sokaklarda biraz bağırımlar var efendim’

‘Derhal hoparlörle ilan edeceksiniz. Bizden olanlar ayrılсын, diyeceksiniz.

Bizden olmayanlara tereddütsüz ateş açacaksınız. Anlaşıldı mı?’

‘Başüstüne efendim’¹⁵¹⁶

Ancak 555 K Olayı’nda güvenlik güçlerinin gençlere yönelik böyle bir uygulaması olmamıştır. Dolayısıyla bu durumda iki ihtimal ön plana çıkmaktadır. Birincisi Namık Gedik bu emri uygulamaya fırsat bulmadan eylem sona ermiştir. İkincisi ise böyle bir emir hiçbir zaman verilmemiş, Öymen’ler bu ifadeleri o dönemde fısıltı gazetesinden kaynaklanan abartılı hikâyelerden etkilenerek yazmışlardır.

Netice itibariyle böyle bir emir verilmiş olsa da olmasa da 555 K Olayı, darbenin hazırlık safhasında belirleyici olan önemli gençlik eylemlerinden birisi olarak tarihe geçmiştir.

¹⁵¹⁶ A.Ö. Öymen, “Cumhur Başkanı, İçişleri Bakanına şu emri verdi: ‘Bizden olmayanlara ateş açacaksınız’”, **Ulus**, S. 13267, (7 Ağustos 1960), s. 4.

4.5.3. İktidara Son Uyarı: “*Harp Okulu Yürüyüşü*”

28 Nisan – 29 Nisan tarihlerindeki gençlik eylemlerinin hemen ardından 5 Mayıs'ta meydana gelen “*büyük protesto*”, iktidara karşı toplumsal muhalefetin “*yeterli*” düzeye geldiğini göstermiştir. Türk siyaseti artık bütünüyle kaotik bir ortama doğru sürüklenmiştir. 20 Mayıs'ta, Başbakan Adnan Menderes'in davetlisi olarak Ankara'ya gelen Hindistan Başbakanı Nehru'nun karşılanmasıyla başlayan olaylar, 27 Mayıs Askerî Darbesi'ne giden süreçte “*son dönemeç*” olmuştur.

Menderes, Milli Savunma Bakanlığı aracılığıyla Harp Okulu öğrencilerinin, resmî ziyaret nedeniyle Nehru'nun geçeceği caddelerde ikişerli sıra halinde dizilmeleri emrini vermiştir. Okullarda ve meydanlarda sivil öğrenciler tarafından geliştirilen toplumsal muhalefetin yarattığı hassasiyeti kavrayan bazı subaylar, bu emrin geri çekilmesi yoğun çaba sarf etmişlerdir. Zira söz konusu muhalefet, Harp Okulu öğrencileri arasında da taraftar bulmaya başlamıştır.¹⁵¹⁷ Subayların Harp Okulu öğrencileri için verilen emri geri çekme çabaları sonuç vermemiş ve adım adım son dönemece girilmiştir.

Albay Sıtkı Ulay'ın verdiği bilgiye göre Nehru'nun geçişinin hemen ardından Kızılay'da gençler ile kolluk kuvvetleri arasında yeniden gerginlik baş göstermiş ve bu defa Harbiye Okulu öğrencileri de gençlerin yanında durarak olaylara müdahil olmuşlardır. Hatta eylemin sonunda sivil gençlerin söylediği “*Dağ Başını Duman Almış*” marşına Harp Okulu öğrencileri de eşlik ederlerken, komutanlar da bu duruma göz yumarak dolaylı bir şekilde destek vermişlerdir.¹⁵¹⁸ Bu durum, Nisan ayından itibaren iktidarı sarsıcı bir etki yaratan gençlik hareketlerinin artık Harp Okulu öğrencilerini de içine aldığını göstermiştir.

Adnan Çelikoğlu ise 20 Mayıs'ta, Nehru'nun karşılanması için görevlendirilen bir grup Harp Okulu öğrencisinin Zafer Anıtı önünde eylem yaptığından ve bu öğrencilerin dönemin okul komutanı General Burhanettin Uluç'un gayretleriyle okullarına döndüğünden bahsetmiştir.¹⁵¹⁹

Demek oluyor ki 20 Mayıs'ta DP Hükümeti'ne karşı Harp Okulu öğrencilerinin biri Kızılay'da, diğeri Ulus'taki Zafer Anıtı önünde olmak üzere iki eylemi olmuştur.

¹⁵¹⁷Ümit Özdağ, 28 – 29 Nisan'dan beri Harp Okulu'nda bir kaynama olduğundan bahsetmektedir.

Özdağ, **a.g.e.**, s. 175.

¹⁵¹⁸Ulay, **a.g.e.**, s. 74.

¹⁵¹⁹Çelikoğlu, **a.g.e.**, s. 124.

Bu eylemlerin en önemli yönü, Harp Okulu'nun Cumhuriyet Dönemi'nde ilk kez siyasi nitelikli bir eyleme katılmış olmasıdır.

Her ne kadar Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'in sıcağı sıcağına yaptığı soruşturmada, kendisine, gösterinin emniyet kuvvetleri tarafından darp edilmiş emekli bir albayın oğlunun tepkisinden kaynaklandığı söylene de esasında iktidara tepki niteliği taşıdığı aşikârdır. Söz konusu gösteri nedeniyle 2. Ordu Muharebe Taburu, güvenlik amacıyla Ankara'ya getirilmiştir. Ancak 27 Mayıs Askerî Darbesi'nde bu taburun kıta ve subayları da yer almıştır.¹⁵²⁰

Harp Okulu öğrencileri, 21 Mayıs'ta, iktidara karşı yeni bir eyleme girişmişlerdir. Harbiye Alay Komutanı Mücteba Özden'in¹⁵²¹ de desteğiyle yürüyüşe geçen Harp Okulu öğrencileri, önce Kızılay'a, oradan da Çankaya'ya doğru yönelmişlerdir. Artık Cemal Süreyya'nın "555K"sının ve Nazım Hikmet'in "*Beyazıt Meydanındaki Ölü*"sünün yanına bir de Harbiye Marşı eklenmiştir.¹⁵²²

Ulay'ın verdiği bilgilere göre 200 – 300 civarında Harbiye öğrencisi, orduevinden Kızılay'a doğru yürüyüşe geçmişlerdir. Bu topluluğun yanından yürüyerek eyleme destek verenler ile birlikte yürüyüşe katılanların sayısı 1000'e ulaşmıştır. Üstelik gençlerin arasında çeşitli rütbeli subayların bulunması,¹⁵²³ bu yürüyüşü "*Askeri Darbe*"nin ayak sesi haline getirmiştir. Dolayısıyla Ulay, "*Harp Okulu Yürüyüşü*" söyleminden ziyade "*Subay Yürüyüşü*" söylemini daha doğru bulmuştur. Zira O'na göre bu yürüyüş, 1500 mevcutlu Harp Okulu'nda 200 kişiyle düzenlenecek bir eylem olamazdı.¹⁵²⁴

Ahmet Yıldız'ın "*devlet iktidarının zulüm aracı olarak kullanılmasını protesto amacıyla*"¹⁵²⁵ düzenlendiğini ifade ettiği bu yürüyüş, DP'ye yapılan "*son uyarı*" niteliği taşıması bakımından önemlidir.

Nitekim bu hareketin sonunda hiçbir harp okulu öğrencisinin ceza almaması,¹⁵²⁶ ordu nezdinde DP'nin iktidar gücünü yitirdiği algısına yol açmış ve "*darbe*" zamanının geldiği kanısını uyandırmıştır. "*Harp Okulu Yürüyüşü*"nün, darbeye giden yolda son dönemeç olarak görülmesi de bu nedenledir.

¹⁵²⁰A.g.e., s. 125.

¹⁵²¹Bayram Akça, Sinan Kıyanç, "CIA ve 27 Mayıs Darbesi", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 36 (2018), s. 539.

¹⁵²²A.g.m., s. 539.

¹⁵²³Ulay, a.g.e., s. 77.

¹⁵²⁴A.g.e., s. 77.

¹⁵²⁵Yıldız, a.g.e., s.s. 131 – 132.

¹⁵²⁶Küçük, a.g.e., s. 92.

4.5.4. Askerî Darbeye Doğru Gençliğin Basın – Yayın Faaliyetleri

Yeni Osmanlılar Hareketi'nin basın – yayın faaliyetlerini “otorite”ye karşı etkin bir mücadele yöntemi olarak kullanması, Türk Basın Tarihi kadar, Türk Siyasi Tarihi açısından da büyük önem arz etmektedir. Zira basın – yayın faaliyetleri Yeni Osmanlılar Hareketi'nden itibaren Türkiye'deki gençlik hareketlerinin standart mücadele yöntemlerinin başında gelmiştir.

Gerek Tanzimat'tan I. Meşrutiyet'e giden süreçte, gerekse mutlakıyetçilikten II. Meşrutiyet'e uzanan dönemde meydana gelen gençlik hareketlerinde basın – yayın faaliyetlerinin önemli bir yeri olduğu önceki bölümlerde ortaya konulmuştur. Aynı durum Mütareke Dönemi'nde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında görülen gençlik hareketleri için de geçerlidir. Söz konusu süreçlerde gençler, basın – yayın faaliyetlerinin etkin karakterleri olmuşlardır.

II. Dünya Savaşı sırasında ve Çok Partili Dönem'de de gençlerin basın – yayın faaliyetlerindeki etkinliğini gözlemek mümkündür. Örneğin Türk Kültür Çalışmaları Derneği'nin yayın organı olan “Tanrıdağ” mecmuası ve milliyetçi gençler tarafından yayınlanan Bayrak gazetesi, bu dönemde sosyalizme karşı olan gençlerin sesi olmuştur.

Çok Partili Dönem'in ilk yıllarında gençler tarafından çıkarılan önemli gazetelerden birisi de “*Milli Birlik*” gazetesi olmuştur. MTTB'nin sözcülüğünü yapan gazetenin imtiyaz sahipliğini Erdoğan Meto ile Suphi Baykam üstlenirken, Yazı İşler Müdürlüğü görevine ise Orhan Birgit getirilmiştir. Haftalık olarak yayınlanan gazete, “*milliyetçi*” bir çizgide yayın politikası sürdürmüştür.¹⁵²⁷

Bu dönemde basın – yayın faaliyetlerinin içerisinde sosyalizm taraftarı gençler de etkin bir şekilde yer almışlardır. İlk sayısı 3 Kasım 1945'te yayınlanan ve her ne kadar Esat Adil Müstecaplıoğlu tarafından kurulmuş olsa da imtiyaz sahipliğini 28 yaşındaki Hasan Tanrıkut'un üstlendiği “*Gün*” gazetesi, bu açıdan örnek teşkil etmektedir.

Ayrıca İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Birliği'nin yayın organı olarak faaliyet gösteren “*Hür Gençlik*” adlı dergi de sosyalist gençler tarafından çıkarılmıştır.

Gençlerin basın yayın faaliyetleri kapsamında kullandıkları bir diğer araç da broşürler olmuştur. Daha önce değinilen İJTb'nin, kuruluşunu bir bildiri ile ilan etmesi

¹⁵²⁷Gündüz, a.g.e., s. 66.

ve propaganda faaliyetlerini bütünüyle broşürler vasıtasıyla yürütmesi bu açıdan dikkate değerdir.¹⁵²⁸

1950’li yılların başında DP Hükümeti, basın – yayın faaliyetlerine müsamahalı bir yaklaşım sergilerken, zaman içerisinde basını bütünüyle ele geçirme yoluna gitmiştir. İktidara yakın duran gazetelere “*destek*” sağlanırken, iktidara karşı ya da mesafeli olan gazetelere ise “*yaptırım*” uygulanmıştır. Bir başka deyişle DP Dönemi’nde iktidar – basın ilişkileri “*menfaat*” temelleri üzerine yeniden inşa edilmiştir.¹⁵²⁹

DP’nin özellikle muhalif basına yönelik uyguladığı yaptırımlar, gençleri daha çok edilgen bir pozisyona sokmuştur. Daha önceleri gerek dergi ve gazete yayınlamak, gerekse broşürler dağıtmak suretiyle basın – yayın faaliyetlerini kullanmaya çalışan gençler, özellikle sansür uygulamasının etkin bir şekilde kullanılması nedeniyle bu faaliyetlerini yavaşlatmak zorunda kalmışlardır.

Ancak Forum, Akis ve Kim gibi dergiler başta olmak üzere büyük ölçüde muhalefete hitap eden yayın organları, gençlerin ilgisini çekmeyi başarmışlardır.¹⁵³⁰ Etki – tepki diyalektiğinden hareketle; DP Hükümeti tarafından bu yayın organlarına yöneltilen sansür ve baskı uygulamalarının ilgiyi azaltmak yerine arttırdığı ifade edilebilir. Böylece gençlerin de destekleriyle bu yayın organları toplum nezdinde daha popüler hale gelmişlerdir.

Kısacası, Türk Siyasi Tarihi’nin önemli bir parçasını teşkil eden gençlik hareketlerinde en dikkat çekici mücadele yöntemi olan basın – yayın faaliyetleri, bu kez gençlerin “*etkin*” olamadığı bir faaliyet alanına dönüşmüştür. Hiç kuşku yok ki 1960 yılındaki protestoların okul bahçelerine, sokaklara ve meydanlara taşmasının temel sebeplerinden bir tanesi de gençlerin basın – yayın faaliyetlerinde “*etkin*” olamamasından kaynaklanmıştır.

¹⁵²⁸Bu broşürlerden bazıları; “*Bab-ı Ali’nin Amerikancı Basımına Cevap*”, “*Adalet Bakanına Mektup*”, “*Türkiye Gençliğine İkinci Çağrı*”, “*Türkiye Gençliğine Üçüncü Çağrı*”, “*Sömürge Aleyhtarlığı Münasebetiyle Türk Gençliğine Çağrı*”, “*İleri Jön Türk Birliği’nden Türk Emekçilerine Açık Mektup*” ve “*Türk Gençliğine Üçüncü Çağrı*”dır. Yuca, **a.g.m.**, s. 84.

¹⁵²⁹DP Dönemi’ndeki iktidar – basın ilişkisi hakkında bilgi için Bkz. Ayşe Elif Emre Kaya, “Demokrat Parti Döneminde Basın – İktidar İlişkileri”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, C.1, S. 39, (2011), s.s. 93 – 118.

¹⁵³⁰1 Nisan 1954’te yayın hayatına başlayan Forum dergisi, teorik olarak bu dergiler içerisinde en etkilisidir. Bu dergi içerisinde Besim Üstünel, Erdal İnönü ve Şerif Mardin gibi dönemin genç akademisyenlerinin yer alması, muhtemeldir ki gençlerin ilgisinin artmasına katkı sunmuştur. Gökhan Atılğan, **Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar Yön – Devrim Hareketi**, TÜSTAV Yay., İstanbul, 2002, s. 35.

4.6. ÇOK PARTİLİ DÖNEM'E GEÇİŞ SÜRECİNDEN “DARBE”YE GENÇLİK HAREKETLERİNİN FONKSİYONEL SONUÇLARI

Çok Partili Dönem'e geçilmesinin ardından yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümler, gençlik hareketlerinin giderek güçlenmesini sağlamışlardır. Gerek kullanılan yöntemler, gerekse hareketlerdeki süreklilik, iktidarı her geçen gün biraz daha yıpratmıştır. Dolayısıyla bu hareketler, fonksiyonel sonuçları itibariyle ülkenin hem siyasal, hem hukuksal, hem de idarî mekanizmasında köklü değişikliklerin yaşanmasına yol açmışlardır.

4.6.1. Parantez Açılıyor: “27 Mayıs Askerî Darbesi”

“27 Mayıs 1960”, Türk Siyasi Tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarihte gerçekleşen hükümet darbesi, Cumhuriyet Tarihi'nde “ilk” olmuştur. Üstelik söz konusu darbe, 20 yıl süren ve “üç” hükümet darbesini içeren sürecin de başlangıcını teşkil etmiştir.

27 Mayıs 1960'da yapılan darbeye “devleti koruma” güdüsü ön plana çıkarılmıştır. Esasında bu güdü, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin bir yansımasıdır. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nda hanedana atfedilen “kutsal”lık, Cumhuriyet Dönemi'nde “devlet”e atfedilmiştir.

“Kutsal” olan, tartışılmasına müsaade edilmeyen ve saldırıya maruz kaldığında korunması gerektiğine inanılandır. Nitekim bu “kutsal”lık olgusu, 27 Mayıs'taki müdahalenin görünürdeki en büyük gerekçesini teşkil etmiştir. Bu nedendir ki 27 Mayıs Askerî Darbesi, “kutsal” görülen devleti, yeniden yapılandırmaya yönelik bir hareket olmuştur.¹⁵³¹

Öncelikle ordunun hükümet darbesi yapma fikrinin, 1960 yılında birden bire gelişmiş bir durum olmadığını belirtmekte fayda vardır. Bu yöndeki fikirler, 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren zihinlerde yer edinmeye başlamıştır. Hatta 1950'de CHP'nin iktidarı DP'ye teslim etmesinden hemen sonra bile İsmet İnönü'nün askerî darbe yapabileceğine dair söylentiler eksik olmamıştır.

Ümit Özdağ, ordu içinde ilk örgütlenme girişiminin 1951 yılında Kurmay Yarbay Faruk Ateşdağlı tarafından gerçekleştirildiğini belirtmiş, bu girişimin ardından 1952 yılında Harp Okulu öğrencisi Muzaffer Özdağ ve arkadaşları tarafından gizli bir örgüt kurulduğundan bahsetmiştir.¹⁵³²

¹⁵³¹Yakup Kepenek'le yapılan görüşme, (Görüşme Tarihi: 29 Mayıs 2018).

¹⁵³²Ancak Özdağ, Harp Okulu öğrencilerinin kurduğu gizli örgütün doğrudan DP Hükümeti'ne karşı

Adnan Çelikoğlu ise DP'nin politik uygulamalarının sertleştiği ve bu sertliği "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu" gibi örneklerle somutlaştırdığı dönemde ordu içinde ihtilalci grupların doğduğuna dikkat çekmiştir.¹⁵³³

Mithat Perin, ilk ihtilalci grubun 1954 seçimleri sonrasında Tuzla'da oluşturulduğunu söylemiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden mülhem, silah üzerine el basarak yemin eden bu grubun üyelerinin de Faruk Güventürk, Orhan Kabibay ve Dünder Seyhan olduğunu belirtmiştir.¹⁵³⁴

Dünder Seyhan da anılarında gizli bir oluşumdan söz etmiş ve bu oluşum hakkında şunları söylemiştir:

*"1954 Sonbaharının bir Pazar gecesinde, Uçaksavar Okulunun nöbetçi âmiri idim. ... O gece ilk defa, Kabibay'la ihtilâl konuştuk. İkimiz de âkibetimizi biliyorduk. Fakat Türkiye için yapacağımız başka hiçbir şey kalmamıştı. ... İhtilâle karar vermiştik. ... İhtilâle karar verdiğimiz gecenin sabasında, Kabibay'la kararımızı yüzbaşı Süreyya Yüksel'e açmaya niyetlendik. ... İlk yemin, üçümüz arasında yine aynı odada edilmiştir. İnançlı adamların, belki yemin etmesine lüzum yoktu. Fakat bu bize eskilerden devreden bir gizli çalışma geleneği idi. Mukaddes bildiğimiz, kitap, bayrak ve silah üzerine, el koyarak, ihtilâl arkadaşlığının ulviyetine ve kurduğumuz teşkilatın gayelerine bağlılık, teşkilatın vereceği emirlere kayıtsız, şartsız riayet etmek üzere namus ve şerefimiz üzerine yemin ettik ve birbirimizi kucakladık"*¹⁵³⁵

1956 yılının Mart ayında Talat Aydemir ve arkadaşları tarafından ikinci bir komite oluşturulmuş ve 1957 yılının Ağustos ayında her iki komite Faruk Güventürk'ün liderliğinde birleştirilmiştir.¹⁵³⁶

Ordu içerisinde DP'ye karşı oluşumlar ortaya çıkarken, darbeye yönelik söylemler zaman zaman TBMM toplantılarına da yansımıştır. 21 Mayıs 1955'te TBMM'nde bir konuşma yapan Başbakan Adnan Menderes, İnönü'yü "ihtilal öncülüğü" yapmakla suçlamıştır. Hatta ilk kez ve resmen "ihtilal" kelimesini ağzına

değil, sivil iktidarlara karşı kurulduğunu vurgulamıştır. Ayrıca uzun vadede iktidarı ele geçirmeye çalışan bu örgütün, Türkçü – popülist eğilimli bir karaktere sahip olduğundan bahsetmiştir. Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu – Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, 2.b., Boyut Yay., İstanbul, 2004, s. 75.

¹⁵³³Çelikoğlu, **a.g.e.**, s. 108.

¹⁵³⁴Mithat Perin, **Menderes'i Kim Astırdı?**, 1.b., Dünya Yay., İstanbul, 1995, s. 31; Dünder Seyhan üçüncü kişi olarak Faruk Güventürk'ü değil, Süreyya Yüksel'i anmıştır. Dünder Seyhan, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1966, s. 46.

¹⁵³⁵**A.g.e.**, s.s. 42 – 46.

¹⁵³⁶İkinci komitenin kuruluş süreci ve her iki komitenin birleşmesi hakkında bilgi için; **A.g.e.**, s.s. 56 – 70.

almıştır.¹⁵³⁷ Hem İsmet İnönü'nün tarihî şahsiyeti, hem de CHP'nin orduyla olan organik bağı, DP'li yöneticilerin orduyla arasına mesafe koymasına neden olmuştur.

Her ne kadar zaman zaman şeklen bu mesafe normal seviyelere gelmiş gibi görünse de esasında karşılıklı olarak bir “*temkinli*”lik söz konusudur. William Hale, Kasım 1952’de Milli Savunma Bakanlığı’na getirilen Seyfi Kurtbek’in orduda yeni bir yapılanma öngören tasarısının Başbakan Adnan Menderes tarafından generallerin tepkisini çekmemek üzere reddedildiğinden söz etmiş ve bu durumun da darbeye giden sürece katkı sunduğunu belirtmiştir.¹⁵³⁸ Özellikle 1957 yılında yaşanan “9 Subay Olayı”, hükümet ile ordu arasındaki mesafenin daha da açılmasına neden olmuştur.¹⁵³⁹ Bu olaydan sekiz ay sonra, 1958 yılı Temmuz’unda, Irak’ta gerçekleşen askerî darbe, Türkiye’de de benzer bir gelişme yaşanacağına dair beklentilerin artmasına neden olmuştur.

Ordu içerisinde ise “*darbe*” gündemli gizli toplantıların sayısı artmıştır. Hatta 1960 yılı başlarında, Alparslan Türkeş’in evinde gerçekleştirilen toplantılar sıklaştırılmış ve nihayetinde “*hükümet darbesi*” yapılmasına yönelik karar alınmıştır.¹⁵⁴⁰ 27 Mayıs Askerî Darbesi’nin olgunlaştığı bu toplantılarda bir dizi prensip kararları üzerinde mutabık kalınmıştır. Erkanlı, darbenin niteliğini ve darbeyi gerçekleştirenlerin uzlaştığı noktaları belirleyen bu kararları şu şekilde sıralamıştır:

- 1 – *İhtilal kansız olacak, suçlular özel bir mahkemede yargılanacaklar,*
- 2 – *Meclis dağıtılacak,*
- 3 – *Bütün partiler kapatılacak,*
- 4 – *Askerî bir idare kurulacak,*
- 5 – *Süratle bir ‘İnkılap Meclisi’ teşkil edilecek ve Askerî Cunta ile beraber memleketi idare edecek,*
- 6 – *Yeni bir Anayasa hazırlanacak,*
- 7 – *Dinin politikaya alet edilmesi, din istismarı derhal önlenecek, uluslararası bir İslâm konferansı toplanarak dinde reform imkanları araştırılacak,*
- 8 – *Planlama teşkilâtı kurulacak. En kısa zamanda; sosyal, ekonomik ve kültürel konuları kapsayan ‘Milli Kalkınma Planı’ hazırlanacak ve uygulama bu plan dahilinde yürütülecek,*
- 9 – *Atatürk devrimleri müsamahasız uygulanacak Kemalizm ilmi bir doktrin haline getirilecek,*

¹⁵³⁷Arcayürek, **Bir İkt...**, s.s. 75 – 77.

¹⁵³⁸Muhtemeldir ki Kurtbek’in Temmuz 1953’te metazorik olarak istifa ettirilmesinin arkasında bu çalışma vardır. Hale’ye göre ordudaki genç subaylar da yenilenme taraftarıydılar. Zira onlar, “*otoriter ve muhafazakâr komutanlarının hakimiyetinden rahatsızlık duyan tutkulu ve sabırsız bir kuşaktılar*” William Hale, **1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, çev. Ahmet Fethi, I.b., Hil Yay., İstanbul, 1994, s.s. 92 – 93.

¹⁵³⁹“9 Subay Olayı” hakkında geniş bilgi için Bkz. Çelikoğlu, **a.g.e.**, s.s. 86 – 92; Perin, **a.g.e.**, s.s. 34 – 42.

¹⁵⁴⁰Erkanlı, **a.g.e.**, s. 13.

10- Silahlı Kuvvetler, üniversite, basın, devlet teşkilatı gibi temel müesseselerden başlanmak üzere, kamu hizmeti gören bütün kuruluşlar, reorganizasyona tabi tutulacak,

11- Hazırlanacak Milli Kalkınma Planı ile koordineli bir şekilde, sosyal ve ekonomik konularda gerekli görülen reformlar yapılacak,

12 – Halk ile devlet, idare edenlerle edilenler arasında kopmuş bağlar, idari reform yapılmak suretiyle yeniden kurulacak. Memurlar çağdaş seviyeye getirilecek ve idarenin müessiriyeti sağlanacak.

13 – Manevî boşluğumuzu dolduracak, bölge, din, ırk, mezhep ayrılıklarından doğan parçalanmaları önleyecek, milli birliği kültür ve ülkü alanında sağlayacak tedbirler alınacak,

14- Milli servetlerimizin ve kaynaklarımızın, boş duran iş gücümüzün harekete geçirilmesi, istihsale yönetilmesi için yeni bir düzen kurulacak. Halk çalışmaya sevk edilecek,

15 – Sosyal adalet ve sosyal güvenlik temin edilecek. İşsizlik, ihtiyarlık ve sağlık sigorta sistemi bütün vatandaşları içine alacak biçimde tesis edilecek,

16 – Dış politikada, mevcut antlaşmalara sadık kalınacak ve daha bağımsız bir politika izlenecek,

17 – Özel teşebbüs ve devletin faaliyet sahalarını ayıran, devletçiliğe öncelik veren bir ekonomik sistem uygulanacak,

18 – Ağalığa son verilecek, gerekirse doğu ile batı arasında insan mübadelesi yapılacak,

19 – Aşırı cereyanlar, bunların doğmasına ve yaşamasına sebep olan ortam ıslah edilmek suretiyle önlenecek, Kemalizm devletin hâkim görüşü haline getirilecek,

20- Zamanı gelince serbest seçimler yapılarak, iktidar, kazanan partiye devredilecek”¹⁵⁴¹

Bu kararlarda Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasal sıkıntılara dair kanaatleri görmek mümkündür. Gerçekten de ekonomik krizin büyümesi, siyasi alanda keskin bir cepheleşmenin yaşanması ve bu cepheleşmenin toplumsal yaşam üzerindeki yoğun etkisi, aydın – bürokrat kesimin desteğini alan ordunun temel hareket noktalarından bir tanesi olmuştur. Özellikle siyasal alandaki baskılar, 27 Mayıs Askerî Darbesi'nin genel anlamda, DP'nin otoriter yönetimi karşısında insan hak özgürlüklerinin kazanılması için girişilmiş bir hareket olarak yorumlanmasına¹⁵⁴² yol açmıştır.

Ayrıca CHP'nin darbe öncesindeki ve sonrasındaki konumu göz önüne alındığında, doğal olarak darbenin, CHP'nin de içinde bulunduğu bir grup tarafından gerçekleştirildiği izlenimi uyanmaktadır.¹⁵⁴³ Ancak yukarıdaki prensipler içerisinde

¹⁵⁴¹A.g.e., s.s. 14 – 16.

¹⁵⁴²Tunaya, a.g.e., s.s. 32 – 33.

¹⁵⁴³Darbeci subaylar arasında yer alan Adnan Çelikoğlu, 1957 seçimleri öncesinde CHP Milletvekili Emekli Orgeneral Şahap Gürler aracılığıyla İnönü ile irtibata geçtiğini ve İnönü'yü ordu içinde iyileştirme yapılması için oluşturdukları örgütten haberdar ettiklerini ifade etmiştir. Çelikoğlu'nun

CHP'nin söylemlerine uygun olmayan noktalar da bulunmaktadır. Bununla birlikte söz konusu prensiplerde tüm partilerin kapatılacağı belirtilmesine karşın CHP'nin politik varlığına müsaade edilmesi, darbe yolunda CHP'nin bir "araç" olarak kullanılmış olması ihtimalini daha mümkün kılmaktadır.

1961 – 1965 yıllarında, CHP liderliğindeki koalisyon hükümetlerinde ısrar edilmesiyle, bu araçsallık devam ettirilmiştir.

1960 yılının İlkbahar'ında siyasî arenada yaşanan hareketlilik, darbenin yakın bir zamanda gerçekleşeceğine yönelik ipuçları sunmuştur. Örneğin CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün 18 Nisan 1960'da yapmış olduğu konuşmada söylediği şu sözler, ufukta bir askerî müdahalenin görüldüğünün habercisi olmuştur:

*"Eğer insan hakları yürütülmez, vatandaş hakları zorlanırsa, baskı rejimi kurulursa ihtimal behemehal olur. Beni dinleyin. Biz böyle bir ihtilal içinde bulunmayız, bulunamayız. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Biz demokratik rejim dedik, demokratik rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejim istikametinden ayrılıp baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam"*¹⁵⁴⁴

Ayrıca 1960 yılı başlarından itibaren hareketlenen ve aynı yılın Nisan ve Mayıs aylarında zirveye ulaşan gençlik hareketleri de darbenin yakın bir gelecekte gerçekleşeceğinin sinyallerini vermiştir. Zira söz konusu hareketlerde ordu ile gençlik arasındaki ilişki dikkat çekici bir hal almıştır.

28 Nisan'da Beyazıt Meydanı'nda çatışmalar sürerken takviye kuvvet olarak gelen askerî birliğin başındaki "Binbaşı"nın askere dönerek "Bu süngüler gençlerin bir yerini çizerse onları size yuttururum" kabilinden sözler söylemesi,¹⁵⁴⁵ gençliğin heyecanını daha da arttırmıştır. Birkaç saat sonra gençleri Gülhane Parkı'nda sıkıştıran polis grubunun başındaki amirin parkta bulunan askerî birliğin komutanına yönelttiği "şu zorbaları dağıtalım" önerisinin, "zorba onlar değil, sizlersiniz" şeklinde karşılık bulması,¹⁵⁴⁶ ordu – gençlik dayanışmasının bir tezahürüdür.

Benzer gelişmeler 29 Nisan'da Ankara'da da yaşanmıştır. Ankara Sıkıyönetim Komutanı Namık Argüç'ün "ateş" emrine asker uzun süre direnmiştir. Albay Mehmet

aktardığına göre "bu örgütten benim haberim olmasın" diyen İsmet İnönü, oğlu Erdal İnönü'ye yazdığı mektupta, "Tamamiyle bozulmuş ve soysuzlaşmış bir zulüm idaresinin başka türlü kaldırılması mümkün değildir. Bu darbenin hiçbir suretle, tertibi ve tatbiki içinde değilim. Daha önceden tahmin edici ve bütün memlekete ve Meclise açıktan söyleyicisiyim" ifadelerini kullanmıştır. Çelik, a.g.e., s.s. 81 – 82.

¹⁵⁴⁴TBMM Zabıt Ceridesi, D. 11, C. 8, B. 58, (18 Nisan 1960), s. 207.

¹⁵⁴⁵Kabacalı, a.g.e., s. 133.

¹⁵⁴⁶A.g.e., s. 134.

Anafa, Yarbay Necdet Şehirlioğlu, Binbaşı Abdullah Tardu ve Binbaşı Vehbi Ersü gibi isimler, öğrencileri polis şiddetinden kurtarmaya çalışan ordu mensupları olarak dikkat çekmişlerdir.

Bu nedenledir ki Dündar Seyhan tarafından “Beyaz İhtilal” olarak adlandırılan¹⁵⁴⁷ 27 Mayıs Askerî Darbesi, ordu ile gençliğin ortak “eser”i olarak kabul edilmiştir. Nitekim darbe esnasında Harp Okulu Üçüncü Tabur Komutanı olarak görev yapan Kurmay Binbaşı Avni Elevli’nin şu sözleri, ordu ile gençlik arasındaki bağlantıyı ortaya koymuştur:

*“Şimdi kucaklaşıyor ordu ile Gençlik; şimdi bir eser doğuyor, güneş doğuyor... Gençlik, Ordu kaynaşiyor. Hürriyet ışıkları, zulmün karanlığını dağıtıyor”*¹⁵⁴⁸

MTTB’nin 27 Mayıs Askerî Darbesi sonrasındaki faaliyetleri de ordu ile gençliğin işbirliğini yansıtmaktadır. Örneğin darbeyi önce “milli devrim”, sonra da “ülkü” olarak nitelendiren¹⁵⁴⁹ MTTB, köylere heyetler göndererek darbeyi halk nezdinde meşrulaştırmaya çalışmıştır.¹⁵⁵⁰

28 – 29 Nisan 1960’taki öğrenci hareketlerinin yaşandığı sırada hükümet darbesi yapılacağı söylentileri çıkmıştır. Bunun üzerine Başbakanlık makamının daveti üzerine Ankara’ya gelen Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, 29 Nisan akşamı Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve DP Grup Başkanvekili Atıf Benderlioğlu’nun hazır bulunduğu toplantıda bazı uyarılarda bulunmuştur. Siyasetin normalleşebilmesi için öncelikle hükümetin istifa etmesi gerektiğini savunan Başgil, sözlerine şöyle devam etmiştir:

*“Bundan sonra, mümkün olduğu nispette, muhalefete de birkaç bakanlık vererek, meclisteki mutedil şahsiyetlerden yeni bir kabine kurulmalıdır. Böylece, bir nevi koalisyon kabinesi, daha doğrusu milli birlik kurulmuş olacaktır. Bu yeni hükümet, kendisinden öncekinin takip ettiği politikayı bir yana bırakarak tam bir serbesti içinde kararlarını alacak ve Meclise, Anayasaya aykırı olduğu iddia edilen kanunların bilhassa Salahiyetler Kanununun tadilini teklif edebilecektir. Bu şekilde hareket edilince, artık muhalefet, hükümeti itham etmek bahane bulamayacak ve siyasi tansiyon düşecektir”*¹⁵⁵¹

¹⁵⁴⁷Seyhan, **a.g.e.**, s. 78.

¹⁵⁴⁸Elevli, **a.g.e.**, s. 8.

¹⁵⁴⁹Duman ve Yorgancılar, **a.g.e.**, s.s. 82, 85.

¹⁵⁵⁰**A.g.e.**, s. 82.

¹⁵⁵¹Doğan Duman, “27 Mayıs Hükümet Darbesi ve Dönemin Akademisyenlerinin Darbe Karşısındaki Tutumları”, **The Journal Of Academic Social Science Studies**, S. 73, Kış 2018, s. 305.

Başgil'in bu sözleri üzerine Başbakan Adnan Menderes istifa etmeyi düşünmüşse de Cumhurbaşkanı Celal Bayar¹⁵⁵² ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun bu fikre sıcak bakmamaları nedeniyle yeni bir hükümetin kurulması önerisi kabul görmemiştir. Hatta sıkıyönetim uygulamalarının daha da sertleştirilmesi kararlaştırılmıştır.

21 Mayıs'ta gerçekleştirilen “*Harbiye Yürüyüşü*”nden sonra hükümet, üniversitelerin “*tatil*” edilmesi kararını “*Güz Dönemi*”ne kadar uzatmıştır. Bununla birlikte 25 Mayıs'ta yumruklu kavgaya sahne olan TBMM için de “*tatil*” kararı alınmıştır.¹⁵⁵³ Ülkedeki çatışmanın görünürdeki iki kutbunun mabetlerinin kapanmış olması, bir “*üst*” kuvvet olarak ordunun yönetime el koyması için gerekli ortamı hazırlamıştır.

Nihayetinde 26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a bağlayan gece ordu, yönetime el koyarak Türk Siyasi Tarihi'nde yeni bir sayfa açmıştır.¹⁵⁵⁴ Tüm siyasi faaliyetlere son veren ordu, ülkeyi yönetmek üzere 38 kişiden oluşan ve “*Milli Birlik Komitesi*” (MBK) adı verilen bir heyet oluşturmuştur. Türkiye'nin bundan sonraki gidişatını, fikir birliğinden yoksun, birkaç grubun bileşkesinden oluşan¹⁵⁵⁵ bu heyetin çatışmaları belirlemiştir.

4.6.2. Postmodern Bir Olgu Olarak Askerî Vesayetın Yeniden İnşası

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ordunun siyasetle sıkı ilişkisinin temelinde önder kadronun askerî kökenli olmasının önemi yadsınamaz. Ancak II. Dünya Savaşı sürecinde ordu içerisindeki rahatsızlıklar ve iktidara yönelik tepkiler, “*ideolojik*” bir karaktere bürünmeye başlamıştır.¹⁵⁵⁶

Ordu içerisindeki ayrışmalarda giderek ön plana çıkan bu karakter, 1960, 1971 ve 1980 yıllarındaki müdahalelerde etkili olan faktörlerden birisi olmuştur. Dolayısıyla, 1960 – 1980 arasındaki askerî müdahalelerin ideolojik karakter taşımaları, II. Dünya Savaşı sürecinden itibaren beliren ayrışmalar ile askerî müdahaleler arasında ilişki olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

¹⁵⁵²Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başgil'in tavsiyelerine karşı çıkarken, hükümetin çok daha sert tedbirler alması gerektiğini belirtmiş ve bu fikrini “*tenkil zamanı çoktan geçti, şimdi tenkil (ibretlik ceza) srasıdır*” ifadeleriyle somutlaştırmıştır. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 86.

¹⁵⁵³Weiker, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁵⁵⁴27 Mayıs 1960'ta yaşananlar hakkında bilgi için Bkz. Ulay, **a.g.e.**, ss. 96 – 128; Burçak, **a.g.e.**, ss. 64 – 83; Küçük, **a.g.e.**, s. 88.

¹⁵⁵⁵Seyhan, **a.g.e.**, ss. 89 – 90.

¹⁵⁵⁶Güven Gürkan Öztan, “Demokrasi Kaybı: Karşılaştırmalı Perspektiften Türkiye’de Askeri Müdahaleler”, **Osmanlı’dan Günümüze Darbeler**, Haz. M. Ö. Alkan, 1.b., Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2017, s. 106.

Tüm bunlara karşın 27 yıllık CHP iktidarının son birkaç yılında sivilleşme çabası göze çarpmaktadır. 1950 seçimlerinde DP'nin iktidara gelmesi bu çabayı daha da hızlandırmıştır. Her şeyden öte 1950'de Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Celal Bayar, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk “*sivil cumhurbaşkanı*” olarak tarihe geçmiştir.

DP'nin ağırlıklı olarak “*sivil*” karakter taşıması ve “*ordu*” ile arasında bulunan mesafenin bir türlü kapanmaması, ordunun siyasetteki etkinliğinin düşmesindeki başlıca etkenlerdir. Dolayısıyla 1950'den itibaren ordunun siyaset üzerindeki vesayeti minimum düzeye inmiştir. Bu açıdan bakıldığında 27 Mayıs Askerî Darbesi'nin bu duruma bir tepki niteliği taşıdığı söylenebilir.

1960 yılında hız kazanan öğrenci hareketlerinde ordu mensuplarının “*hoşgörülü*” yaklaşımı, yalnızca olaylar karşısındaki sabırlı tutum ile açıklanamaz.

Önceki başlıkta da değinildiği üzere ordu – gençlik ilişkisi, ordunun “*özlemine duyduğu askerî vesayeti*” yeniden tesis edebilmek için öğrenci hareketlerini “*fırsat*”a çevirdiğini göstermektedir.

Darbenin ardından askerinin siyasetteki etkinliğinin artması, askerinin adeta bir siyasal parti gibi hareket ettiği yorumlarına neden olmuştur. Hatta 27 Mayıs 1960'dan itibaren askerinin “*örtülü iktidarı*”ndan söz edilmeye başlanmıştır.¹⁵⁵⁷ Bir zamanlar “*modern devlet*” sisteminin belirleyici karakterlerinden birisi olan “*askerî vesayet*”, bu defa “*postmodern*” bir olgu olarak yeniden ortaya çıkmıştır.

Esasında 27 Mayıs Askerî Darbesi sonrasında yerleştirilmeye çalışılan yeni sistemin büyük güçlülere gebe olduğu en başından belli olmuştur. Zira bu sistemin en önemli iki sacayağından birisi “*devr-i sabık*” söylemi,¹⁵⁵⁸ diğeri ise askerî vesayet olmuştur.

Üstelik MBK'nin başına getirilen Kara Kuvvetleri Eski Komutanı Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı yapılması, Türk Siyasi Tarihi'nde 1989 yılına kadar sürecek olan dikkat çekici bir geleneğin başlangıcı olmuştur. Cemal Gürsel'in ardından Cumhurbaşkanlığı makamına dönemin Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay oturmuş ve böylelikle askerî vesayet daha baskın hale gelmiştir. Nihayetinde 1973'teki Cumhurbaşkanlığı seçiminde karşıt görüşlü siyasi partilerin desteklediği her iki adayın

¹⁵⁵⁷ Abdulvahap Akıncı, “Türkiye’de Askerî Vesayetinin Tesisi ve Demokratikleşmeye Olan Etkisi”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C. 8, S. 1, (2013), s. 101 – ss. 93 – 123.

¹⁵⁵⁸ “*Devr-i sabık*”lık söylemi öylesine dillendirilmiştir ki sıradan eleştiri dozunun dışına çıkmıştır. Demokrat İzmir gazetesinin 12 Haziran 1960 tarihli başyazısının “*Devrilenler Evliya Değil, Eşkiya İdiler*” başlığını taşıması, söylemin aşırılığına bir örnektir. “Devrilenler evliya değil, eşkiya idiler”, **Demokrat İzmir**, S. 4709, (12 Haziran 1960), s. 1.

da (Faruk Gürler ve Fahri Korutürk) asker kökenli olması, 1980’de bir türlü sonuç alınamayan Cumhurbaşkanlığı seçiminin en güçlü adaylarının (Faik Türün ve Muhsin Batur) yine eski birer subay olmaları, askerî vesayetin Türk siyaseti üzerindeki hâkimiyetinin kalıcı hale geldiğini göstermiştir. Nitekim siyasi arenadaki kaotik ortam gerekçe gösterilerek gerçekleştirilen 12 Eylül Darbesi’nden sonra Cumhurbaşkanlığı makamına Genelkurmay Eski Başkanı Kenan Evren oturmuştur. Böylelikle Türk siyaseti üzerindeki askerî vesayet zirveye ulaşmıştır.

Bunun dışında, 6 Ocak 1961’de göreve başlayan “*Kurucu Meclis*”te MBK’nin 24 üyesinin bulunması ve 1961 Anayasası’nın kabulünün ardından 23 MBK üyesinden 21’inin “*Doğal Senatör*” olarak senatoya girmesi,¹⁵⁵⁹ askerî vesayet 27 Mayıs Askerî Darbesi’yle yeniden yerleşmeye başladığının göstergesi olmuştur.

4.6.3. “*Demokrat*” Nitelikli Yeni Anayasa: 1961 Anayasası

Darbenin ardından ülkeyi yönetmek amacıyla kurulan MBK’ni bekleyen en öncelikli iş, yeni bir “*anayasa*” hazırlamak olmuştur. Zira yapılan darbenin “*meşru*” bir zemine oturtulması zorunluluk halini almıştır. Dolayısıyla darbenin ardından yeni bir anayasa hazırlanması tabii bir durum oluşturmuştur.

MBK tarafından yeni bir anayasa hazırlamak üzere “*İlim Heyeti*” kurulmuştur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden davet edilen 7 öğretim üyesinden müteşekkil bu heyetin girişimiyle, 12 Haziran 1960 tarihinde kabul edilen “*1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında Geçici Kanun*” hazırlanmıştır.

27 maddeden oluşan ve geçici bir anayasa niteliği taşıyan bu kanunda yer alan şu ifadeler, MBK’nin ülke yönetimi üzerindeki hakkını meşrulaştırmıştır:

*“Milli Birlik Komitesi, yeni Anayasa ve Seçim Kanunu demokratik usullere uygun olarak, kabul edilip buna göre en kısa zamanda yapılacak genel seçimlerle yeniden kurulacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisine iktidarı devredeceği tarihe kadar Türk Milleti adına hakimiyet hakkını kullanır”*¹⁵⁶⁰

Kısacası, İlim Heyeti tarafından hazırlanan kanun “*geçici*” de olsa MBK’ne yasal bir dayanak hazırlamıştır.

¹⁵⁵⁹Tunca Özgişi, “Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 21, S. 2, (2011), s. 300.

¹⁵⁶⁰“Geçici Kanun”, *Resmî Gazete*, S. 10525, (14 Haziran 1960), s. 1.

Yeni anayasa hazırlıkları sırasında İlim Heyeti'ne katılanların sayısı artmıştır. Buna göre İstanbul Üniversitesi'nden Sıddık Sami Onar, Naci Şensoy, Hüseyin Nail Kubalı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ragıp Sarıca, Tarık Zafer Tunaya, İsmet Giritli ve Muammer Raşit Sevig; Ankara Üniversitesi'nden ise İlhan Arsel, Bahri Savcı, Muammer Aksoy ve Vakur Versan gibi akademisyenler, İlim Heyeti'nin üyesi olmuşlardır.¹⁵⁶¹

Bu arada MBK içerisinde meydana gelen anlaşmazlıklar, “*Anayasa Komisyonu*” olarak çalışmaya başlayan İlim Heyeti'nin işlerini aksatmaya başlamıştır.¹⁵⁶² Bu nedenle yeni anayasa tasarısı gecikmiştir.

Aylar süren çalışmaların sonunda yeni anayasa tasarısı, darbenin birinci yıldönümünde, 27 Mayıs 1961'de gerçekleştirilen Kurucu Meclis toplantısında kabul edilmiştir.

Başlangıç, 157 madde ve 10 geçici maddeden oluşan tasarı, 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan referandumda oylamaya katılanların % 61,7'nin “*Evet*” oyuyla kabul edilmiştir.¹⁵⁶³ Böylece Türk Siyasi Tarihi'nde “*1961 Anayasası*” olarak anılan anayasa yürürlüğe girmiştir.

1961 Anayasası'nın köklerini DP'nin iktidar olduğu dönemde aramak gerekmektedir. 1957 seçimlerinden önce DP iktidarının uygulamalarından kaynaklı olarak “*demokrasi*” ekseninde sürdürülen tartışmalar, 1957 seçimlerinden sonra “*anayasa-yoğun*” bir karakter kazanmıştır.

12 Ocak 1959 tarihindeki CHP 14. Kurultayı'nda yayınlanan “*İlk Hedefler Beyannamesi*”nde yer alan çift meclisli yapının inşası, Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, yeni bir anayasanın hazırlanması, Cumhurbaşkanı'nın bağımsız olması, yargı güvencesinin sağlanması,¹⁵⁶⁴ sosyal adaletin hakim kılınması ve nispî temsil sisteminin getirilmesi fikri, 1961 Anayasası'nın nüvesini teşkil etmiştir.

DP Dönemi'nde “*demokrasi*”, çoğunluğun azınlık üzerine tahakkümü şeklinde algılanmıştır. 1961 Anayasası ile birlikte kamu yönetimi alanında inşa edilen yeni kurumlar, bu algının somut bir göstergesidir. Örneğin siyasal ve yönetsel sistemde

¹⁵⁶¹Seçil Karal Akgün, “Ellinci Yılında 27 Mayıs Hareketi ve 1961 Anayasasının Türkiye’de Anayasal Kültürün Oluşumundaki Rolü”, *Mülkiye*, C. 34, S. 267, (2010), s. 158. (ss. 145 – 166)

¹⁵⁶²**A.g.m.**, s.s. 159 – 160; Bu arada İlim Heyeti, 6 Ocak 1961’de oluşturulan Kurucu Meclis’in kararıyla 10 Ocak’ta resmen “*Anayasa Komisyonu*” adını almıştır.

¹⁵⁶³Söz konusu referanduma katılım oranı %81 olmuştur.

¹⁵⁶⁴Bila, **a.g.e.**, s.152.

çoğunluğun tahakküm riskine karşı kurulan Anayasa Mahkemesi¹⁵⁶⁵ dahi bu algıya karşı tepkiyi simgelemektedir.

Eski Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk, temelde toplumsal ihtiyaçlardan doğan anayasaların, aynı zamanda kendinden önceki anayasaların eksikliklerine de tepki niteliği taşıdığını söylemiştir.¹⁵⁶⁶ 27 Mayıs Askerî Darbesi'nin bir ürünü olarak ortaya çıkan 1961 Anayasası'nda da bu "*genel kabul*"ün izlerini görmek mümkündür.

Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşu ve kurulma gerekçeleri de bu tepkiselliğin izlerini taşır. Bununla birlikte yeni oluşturulan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) hem planlı ekonomiye geçileceğinin habercisi olmuş, hem de DP Dönemi'nde ekonomik alanda yürütülen plansız ve programsız ekonomiye bir tepki olarak doğmuştur.

1961 Anayasası'nın kuvvetler ayrılığı ilkesi çerçevesinde geliştirildiğini söyleyen ve "*demokratik*" karakterinin de bundan kaynaklandığını belirten Karal Akgün, DP Dönemi'ndeki uygulamalara yönelik tepkisellik konusunda şu noktaya dikkat çekmiştir:

*"(1961 Anayasası) DP yönetiminin anayasa ihlallerinin bir kez daha yaşanmaması kaygısıyla hazırlandığından, başlangıcında yer verilen 'Anayasa ve hukuk dışı tutumu ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti' sözleri insanların her zaman zulme direnme hakkı olduğunu göstermekteydi"*¹⁵⁶⁷

Korporatif bir modele göre oluşturulan 1961 Anayasası,¹⁵⁶⁸ Mümtaz Soysal'ın deyiimiyle, "*özgürlükler düzenini genişleten, klasik haklara yeni ekonomik ve sosyal haklar ekleyen*"¹⁵⁶⁹ bir anayasa olmuştur.

1961 Anayasası için referandum hazırlıklarının sürdüğü süreçte öğrenci örgütlerinin takındıkları tavır dikkate değerdir. Bu örgütlerin 1961 Anayasası'na alenen destek vermeleri, darbe öncesi gençlik hareketleri ile darbe sonrası yaşanan anayasal dönüşüm arasındaki bağlantıyı güçlendirmektedir.

TMTF İkinci Başkanı Yalçın Gürsel, referandum öncesinde yeni anayasaya "*evet*" oyu vereceklerini açıklamıştır.¹⁵⁷⁰ Ayrıca TMTF, astığı pankartlarda "*En güzel evet anayasaya! Anayasa bir milletin namusudur, anayasa demokrasinin teminatıdır.*

¹⁵⁶⁵Burak, **a.g.m.**, s. 53.

¹⁵⁶⁶Hikmet Sami Türk'le yapılan görüşme, (Görüşme Tarihi: 31 Mayıs 2018).

¹⁵⁶⁷Karal Akgün, **a.g.m.**, s. 162.

¹⁵⁶⁸Işıklı, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁵⁶⁹Hikmet Özdemir, **Doğan Avcıoğlu – Bir Jön Türk'ün Ardından...**, 1.b., Bilgi Yay., Ankara, 2000, s. 19.

¹⁵⁷⁰Okutan, **a.g.e.**, s. 133.

Üniversiteli arkadaş! Anayasayı açıklamak senin görevindir, anayasaya evet diyeceğiz, yeni anayasa haklarımızın ve geleceğimizin güvencesidir, yeni anayasaya inanyor ve güveniyoruz”¹⁵⁷¹ ifadelerine yer vermiştir.

Görüldüğü üzere büyük umutlarla hazırlanan 1961 Anayasası, özellikle öğrenci örgütleri tarafından yoğun bir şekilde desteklenmiştir. Ancak ilerleyen zamanlarda Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu yapısal değişiklikleri gerçekleştirmekten uzak kalan bu anayasa, etnik,¹⁵⁷² mezhepsel ve siyasal farklılıklara göre şekillenen daha karmaşık hassasiyetlere sahip yeni gençlik hareketlerinin doğmasına da ortam hazırlamıştır.

4.6.4. Yeni Bir Parlamento Örneği: Çift Meclisli Yapı

“*Türk Demokrasi Tarihi*”nin ilk “*parlamento*” deneyimlerinin öne çıkan başlıca özelliği çift meclisli bir yapıya sahip olmalarıdır.

1876 Kanûn-ı Esâsîsi ve 1908 Kanûn-ı Esâsîsi gereğince oluşturulan parlamentolar, “*Mebusan Meclisi*” ve “*Ayan Meclisi*” olmak üzere iki farklı meclisin bileşkesi olarak ortaya çıkmışlardır.

Cumhuriyet Dönemi'nde ise yürütmeyi hâkim kılabilmek, karar alma ve kararı uygulama süreçlerini mümkün olduğunca en kısa sürede hayata geçirebilmek amacıyla tek meclisli bir yapı öngörülmüştür. Nitekim Tek Parti Dönemi'nde karar alma ve uygulama süreçlerinde yürütmenin “*mutlak hakimiyet*”i söz konusu olmuştur. Özellikle Milli Şeflik Dönemi'nde bu durum çok daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Çok Partili Dönem'e geçiş ile birlikte iktidar partisini denetlemeye duyulan “*ihtiyaç*”, muhalefet partilerinin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Öyle ki bu zemin kısa sürede genişleyerek iktidar partisi ile muhalefet partisinin yer değiştirmesine yol açmıştır. Nitekim 14 Mayıs 1950 seçimlerinde iktidardaki CHP muhalefete, muhalefetteki DP ise iktidara geçmiştir.

Bu dönemde uygulanan seçim sistemindeki dengesizlik, meclis aritmetiğine de yansımıştır. Daha önce de belirtildiği üzere DP %53,59'luk oy oranıyla 408

¹⁵⁷¹Duman ve Yorgancılar, **a.g.e.**, s. 84.

¹⁵⁷²Özellikle etnik hassasiyetlerin ön plana çıktığı örgütlenmeler, her ne kadar 27 Mayıs Askerî Darbesi sonrasında hız kazanmışsa da esasında daha önceki yıllarda da var olmuşlardır. Türk gençleri arasındaki etnosantrik örgütlenmelerin varlığı yıllar öncesine dayandığı bilinmektedir. Ancak 1959 yılı sonlarında çoğunluğunu üniversiteli gençlerin oluşturduğu 50 kişilik grubun tutuklanmasıyla, Kürtler arasında da etnik hassasiyete sahip örgütlenmeler olduğu ortaya çıkmıştır. “*49'lar davası*” olarak bilinen yargılamalar, aslında 1960'lı ve 1970'li yıllarda Kürt gençleri arasındaki örgütlenmelerin arka planını oluşturmuştur. Söz konusu yargılama ve yargılananlar hakkında geniş bilgi için bkz. Yavuz Çamlıbel, **49'lar Davası**, 1.b., Algi Yay., Ankara, 2007.

milletvekili çıkarırken, CHP %39.98’lik oy oranıyla ancak 69 sandalyeye sahip olabilmıştır. Hiç kuşku yok ki bu dengesizliğin temel sebebi seçimlerde uygulanan “*liste usulü çoğunluk sistemi*”dir. Ancak bu sistemin de CHP’nin eseri olduğu belirtilmelidir.

Söz konusu sistem, muktedirin hâkimiyetini güçlendirmeye müsait bir özelliği haizdir. Bu nedendir ki söz konusu sistem, DP iktidara geldikten sonra da devam etmiştir.

DP iktidarının zamanla otoriter bir karaktere bürünmesi ve keyfi uygulamalara yönelmesi, muhalefetin iktidarı denetlemede yetersiz kaldığını göstermiştir. Bu yetersizlik, DP’nin uygulamalarına yine DP içerisinde muhalif sesler yükselmesine yol açmıştır. Ancak bu sesler de iktidarı dizginlemeye yetmemiştir.

İktidarı denetleme ve dizginleme görevinin bir türlü gerektiği gibi yerine getirilememiş olması, yeni bir tartışmayı gündeme taşımıştır. Bu tartışmanın temelini iktidarı denetleyecek ikinci bir meclisin kurulması oluşturmuştur.

1955 yılında bu hususta bir makale yazan İlhan Arsel, ikinci bir meclisin kurulmasının Türkiye için bir zorunluluk olduğunu belirtmiştir. Arsel’e göre Türkiye’de mevcut devlet ve hükümet sisteminin “*halkçı*” olması ve de anayasal sistemin kendine özgü bir karakter taşıması, bu zorunluluğun başlıca dinamiklerini teşkil etmiştir.¹⁵⁷³

Ayrıca CHP’nin 1959 yılındaki 14. Kurultayı’nda ilan edilen “*İlk Hedefler Beyannamesi*”nde çift meclisli yapının kurulacağı vaadi, yalnızca bir CHP taahhüdü değil, aynı zamanda DP iktidarının denetlenmeye müsaade etmemesine yönelik bir şikâyet niteliği taşımaktadır. Kaldı ki Anayasa konusu işlenirken, 1961 Anayasası’nın DP Dönemi’nin uygulamalarına yönelik tepkinin ürünü olduğundan bahsedilmiştir.

27 Mayıs Askerî Darbesi’nin ardından Türk Siyasi Hayatı yeniden yapılandırılırken, bu yeni yapılanmada da DP iktidarına karşı tepkileri net bir biçimde gözlemlemek mümkündür. Yeni meclisin yapısı ve yetkileri bu tepkilerin somut bir örneğini teşkil etmektedir. Nitekim Velidedeoğlu’nun “*Her ifratın bir tefrit, her tazyikin bir tepki, her aksiyonun bir reaksiyon doğurduğunu bize öğreten tarihtir*”¹⁵⁷⁴ sözü de bu tepkiselliği açıklar bir nitelik taşımaktadır.

¹⁵⁷³İlhan Arsel, “Çift Meclis Sisteminin Memleketimizde Tatbiki Hususunda Bazı Düşünceler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S. 12, (1955) s. 60.

¹⁵⁷⁴Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 165.

6 Ocak 1961 – 25 Ekim 1961 tarihleri arasında görev yapan “*Temsilciler Meclisi*”nin niteliği, bu tepkiselliğin bir yansımasıdır.

Tablo. 6
Temsilciler Meclisi’nin aritmetiğini gösteren tablo

TEMSİL EDİLEN KURUM/GRUP	TEMSİLCİ SAYISI
Devlet Başkanı Temsilcisi	10
Milli Birlik Komitesi Temsilcisi	16
Bakanlar Kurulu Üyesi	22
İl Temsilcileri	75
CHP Temsilcisi	49
CKMP Temsilcisi	25
Barolar Temsilcisi	6
Basın Temsilcisi	12
Eski Muharıpler Birliğı Temsilcisi	2
Esnaf Teşekkülleri Temsilcisi	6
Gençlik Temsilcisi	1
İşçi Sendikaları Temsilcisi	6
Odalar Temsilcisi	10
Öğretmen Teşekkülleri Temsilcisi	8
Tarım Teşekkülleri Temsilcisi	6
Üniversite Temsilcisi	12
Yargı Organları Temsilcisi	12
TOPLAM	278

Kaynak: TBMM Albümü 1920 – 2010, 4. Cilt (1960 – 1983), 2.b., TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, No:1, Ankara, 2010, ss. 48 – 102.

Yukarıdaki tablo DP'ye muhalif olan grupları yansıması bakımından önemlidir. Ayrıca “*Temsilciler Meclisi*”nin aynı zamanda bir “*Tepki Meclisi*” olduğunun da en somut kanıtıdır. Dolayısıyla söz konusu meclis, “*demokratik*” değil, daha çok “*teknokratik*” bir karakter taşımaktadır.

1961 Anayasası’nın kabulü ve ardından parlamento seçiminin yapılması, Türk siyasetine yeni bir yön vermiştir. Zira 1961 Anayasası Türk Hukuk Tarihi’ndeki “*en demokratik Anayasa*” olarak kabul edilirken, 1961’de başlayan ve 1971 yıllarına değin devam eden 10 yıllık süreç ise “*Türkiye’nin en demokratik*” dönemi olarak nitelendirilmiştir.

Moore’un ortaya attığı teori, 1961 – 1971 döneminin “*en demokratik*” dönem olduğu söylemine temel teşkil etmiştir. Zira Moore’un demokrasinin gelişmesi için zorunlu gördüğü üç husus, 27 Mayıs Askerî Darbesi sonrasında uygulamaya konmuştur.

- 1 – Keyfi yöneticilerin denetlenmesi,
- 2 – Keyfi kurallar yerine, adil ve rasyonel kuralların konması,

3 – Bu kuralların oluşturulmasında tabandaki halkın da bir pay edinmesi.¹⁵⁷⁵

1961 Anayasası'yla yeniden ele alınan meclis sistemi, çift meclisli bir yapı öngörerek yasamayı güçlendirmiş ve Anayasa Mahkemesi'ni kurarak yürütme üzerindeki denetimi gözle görülür derecede arttırmıştır. Bununla birlikte bilimsel ölçütlere ve adalet esasına dayanarak demokrasiyi güvence altına alan, rasyonel bir anayasa hazırlanmıştır. Moore'un üçüncü kriteri biraz farklılıkla uygulanmaya konulmuş ve referandum vasıtasıyla söz konusu anayasanın yürürlüğe girmesinde halkın da pay sahibi olması sağlanmıştır.

1961 seçimlerinin ardından Türk Siyasi Tarihi'nde ilk kez “koalisyon” hükümeti kurulmuştur. Bu durum, her ne kadar istikrar açısından “olumsuz” gibi görünse de siyasette “uzlaşma” kültürünün yerleşmesi açısından büyük önemi haizdir.

1961 seçimlerinden sonra ortaya çıkan çift meclisli yapının yasama organını güçlendirdiği söylenebilir. Özellikle ilk kez 1965 seçimlerinde uygulanan “*Milli Bakiye Sistemi*” ile yasamada çoğulculuğun esas alınmış olması, hem milli iradenin yansımaları hem de demokrasinin geliştirilebilmesi açısından önemli bir adım olmuştur.

Ancak yasama organının denetleyicisi konumunda olan senato üyelerinin bir kısmının dahi olsa “*Cumhurbaşkanı*” kontenjanından atanması, bu dönemin “*demokratik*” karakteriyle çelişen bir uygulama olmuştur.

Netice itibarıyla 27 Mayıs Askerî Darbesi öncesinde eylemleriyle Türk Siyasi Tarihi'ne yön veren gençler, “*Temsilciler Meclisi*”ne gönderdikleri Hüseyin Onur¹⁵⁷⁶ vasıtasıyla, yeni sürecin aktörlerinden birisi olmaya çalışmışlardır. Böylece eylemler sırasında sıkça dillendirdikleri “*demokrasi*” taleplerinin karşılanabilmesi hususunda önemli bir fırsat yakalamışlardır. Böylece Türkiye'yi çift meclisli bir yapıya kavuşturan kararının altına gençler de imza atmışlardır.

¹⁵⁷⁵Moore Jr, a.g.e., s. 324.

¹⁵⁷⁶Hüseyin Onur, 28 Nisan 1960'da İstanbul Üniversitesi'nde çıkan olaylarda ağır yaralanmıştır.

SONUÇ

Türkiye’de modernleşme sürecinin en önemli argümanlarından biri olan gençlik hareketlerinin, ekonomik, sosyal ve siyasal bağlamlarıyla birlikte incelendiği zaman anlamlı olduğu görülmüştür.

1854’teki ilk dış borçlanmayla gelen ekonomik bağımlılık süreci, 1881 yılındaki Muharrem Kararnamesi’yle teslimiyete dönüşmüş ve nihayet ekonomik çöküş kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu nedenle söz konusu süreç Osmanlı Dönemi ekonomisindeki en önemli kırılma noktasını teşkil etmiştir.

Kurtuluş Savaşı’nın ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde yeniden inşa edilen ekonomik yapı, zaman içerisinde güçlü karakterini yitirerek 1946 ve 1958 yılındaki devalüasyonlarla sarsılmıştır. Bu devalüasyon süreçleri de Cumhuriyet Dönemi ekonomisinin dönüm noktaları olmuşlardır.

Gerek Osmanlı Dönemi ekonomisindeki kırılma noktaları, gerekse Cumhuriyet Dönemi ekonomisindeki dönüm noktaları, sosyal krizleri tetiklemiş ve yeni gençlik hareketlerine yol açan başat faktörler olmuşlardır.

Bu dönüşümler, sınıflar arasındaki farklılıkları daha da belirginleştirmekle kalmamış, zaman zaman sınıfsal evrilmelere de yol açmıştır. Öyle ki belli miktarda toprak sahibi olan bir çiftçi, ekonomik krizin de etkisiyle sahibi olduğu toprağı satarak kiracı konumuna düşmüş, hatta kimi çiftçiler bir zamanlar sahibi oldukları topraklarda işçi olarak çalışmak durumunda dahi kalmışlardır. Böylece iktidar ile sermaye grupları arasındaki ilişki sosyal krizlerin seyrinde ve gençlik hareketlerinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Gençlik hareketlerinin ortaya çıkmasında ekonomik ve sosyal faktörler kadar etkin olan bir diğer faktör ise siyasal istikrarsızlık ve baskılardır.

Gençlik hareketlerinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimine bakıldığında dikkat çeken en önemli sonuçlardan birinin Türkiye’de iktidara göre değişiklik gösteren, sürdürülebilirlikten yoksun “devlet” politikalarının, daha doğru bir ifade ile “iktidar” politikalarının olduğu görülecektir. Zira iktidara bağlı olarak değişen ekonomik, sosyal ve siyasal politikalar, belirsizliğin ve istikrarsızlığın pençesinde

çarpınan Türkiye gibi ülkelerde gençlik hareketleri gibi aktraksiyonların daha sarsıcı bir etki yaratmasına imkan tanımıştır.

Tanzimat sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nda otoritenin ağırlık merkezi zaman zaman değişse de bürokratların iktidar alanlarını genişletmek adına giriştikleri otoriter manevralar devam etmiştir. Tanzimat Dönemi'nin yanı sıra I. Meşrutiyet sonrasında ve II. Meşrutiyet Dönemi'nde otoriter nitelikli yönetimler hüküm sürmüş ve bu otoriter tutumlar bir tür diktatörlüğe dönüşmüştür. Aynı otoriter tutum, 1950'li yılların sonlarında da görülmüştür.

Gençlerin dile getirdikleri söylemler, aslında iktidara yönelik tepkinin kaynağını sergilemesi ve gençlik hareketlerinin ortaya çıkışında muktedirlerin politikalarının rolünü gözler önüne sermektedirler. Mütareke Dönemi'nin olağanüstü koşulları içerisinde gençliğe hâkim olan “bağımsızlık” söylemi bir kenara konacak olursa (bu söylemde belirleyici olan, mevcut iktidarın tutumundan ziyade ülkenin işgal altına alınmasıdır) özellikle Yeni Osmanlılar, Jön Türkler ve 1960'daki gençlik hareketlerinin temel noktasının “hürriyet” olması nedensiz değildir.

Hükümetlerin gençlik hareketleri karşısında programlı bir tavır takınmamaları, gençlik hareketlerinin sürekliliğinde etkili olmuştur. Gençlerin öne sürdükleri fikirleri dikkate almak yerine, merkezî otoritenin güçlendirilmesi, otoriteye boyun eğme şartıyla anlaşmaya zorlanmaları veya baskı – şiddet – ceza – sürgün eksenindeki uygulamalarla sindirilmeye çalışılmaları, hareketlerin daha da sarsıcı hale gelmesine yol açmıştır. Hiç kuşku yok ki gençleri her defasında “hükümetin düşürülmesi zorunludur” düşüncesine sevk eden de bu muamele olmuştur. Bir başka deyişle otoriter tutum, yalnızca gençleri zorlamakla kalmamış, bizatihi hükümetlerin de yıpranmasına yol açmıştır.

Gençlerin, giriştikleri eylemlerin nedenlerini bilinçli ve doğru bir şekilde tahlil edememiş olmaları, muktedirlerin de (benzer bir şekilde) eylemleri nasıl önleyebileceği hususunda bilinçsiz kalmaları, hareketlerin kolaylıkla manipüle edilmesine yol açmıştır.

İktidarların güven vermeyen tutumuna karşı harekete geçen kitlenin direngenliği, muktedirin elindeki gücün zaman zaman “zulme” dönüşmesi, gençlik hareketlerine yol açan sorunların kalıcı olarak çözüme kavuşturulmasının önüne geçmiştir. Nitekim bu durum, gençlik hareketlerinin daimî hale gelmesindeki başlıca etkendir. Dolayısıyla her biri “otorite karşıtı” olan gençlik hareketleri, etki – tepki diyalektiğinin en önemli örneklerini teşkil etmişlerdir.

Gençlik hareketlerinin gelişiminde düşünsel etkileşimin önemli bir yeri olduğu yadsınamaz. Avrupa'yı sarsan 1848 Devrimi'nin yarattığı düşünsel devrim ve bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan Polonyalı ve Macar mültecilerin etkisi, Yeni Osmanlı Hareketi'nin karakterinde belirleyici olmuştur. Özellikle bu devrimin karakteristiğini oluşturan “*milli*”lik, Yeni Osmanlı Hareketi tarafından “*vatan*” kavramı üzerine kurgulanan “*Osmanlılık*” fikrinin oluşumuna katkı sunmuştur.

Jön Türk Hareketi'nin düşünsel altyapısının şekillenmesinde etkili olan fikirlerin daha da çeşitlendiği göze çarpmaktadır. Bir yandan Yeni Osmanlı Hareketi'ndeki gibi Batı etkisi belirgin bir şekilde ön plana çıkarken, Yeni Osmanlıların özgün karakterlerinin de Jön Türklere miras kaldığını söylemek mümkündür. “*Osmanlılık*” düşüncesi bu hususta önemli bir örneği teşkil etmektedir. Bu fikir, ilerleyen yıllarda yerini önce “*Türkçülük*”e, ardından irredantist karakteri haiz “*Turancılık*”a bırakacaktır.

Bununla birlikte Jön Türk Hareketi'nde Doğu'da yaşanan gelişmelerin de büyük etkisi olduğu ifade edilmelidir.

Cumhuriyet Dönemi'nde gençliğin düşünsel altyapısında “*Cumhuriyet*” fikrinin hâkimiyeti söz konusudur. Ancak bu fikir basit bir “*Cumhuriyet*” söyleminden öte, hem Batı'daki hem Doğu'daki hâkim kodların uyarlanarak harmanlanması suretiyle oluşturulmuş bir akımdır. Aynı zamanda Tanzimat'tan başlayarak, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet süreçlerinde oluşan birikimle beslenerek geliştirilmiştir.

1930'lu yıllarda Avrupa'ya hâkim olmaya başlayan etnosantrik dalga, Türk gençliği üzerinde de etkisini göstermeye başlamıştır. Öyle ki bu etki, II. Dünya Savaşı sürecinde büyüyerek etnosantrik milliyetçiliği Türk siyasetinin önemli parçalarından birisi haline getirmiştir. Bu dönemlerde milliyetçilik kavramı, “*ideolojik*” düşüncelere göre şekillenen farklı algılamalara sahip olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'de milliyetçi düşünce farklı formlarda varlığını sürdürmüştür.

1950'li yıllardan itibaren dünyada yaşanan gelişmelerin, Türkiye'deki gençlik hareketleri üzerinde güdüleyici bir rol oynadığı düşünülebilir. Nitekim dünyanın bir ucunda Küba Devrimi, diğer ucunda ise Güney Kore'deki öğrenci hareketleri, 27 Mayıs Askerî Darbesi öncesindeki gençlik hareketlerini etkileyen önemli konjonktürel gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Öte yandan 1950 – 1960 yılları arasında yaşanan iç politik gelişmeler, bu hareketlerde “*Kemalist*” düşüncenin bayraklaştırılmasına da yol açmıştır.

Türkiye’de kendiliğinden ortaya çıkmış, yerel bir sınıfsal gelişimin olmayışı, söz konusu gelişimi sağlayacak olan değerlerin dışarıdan ithal edilmesine neden olmuştur. Bir başka deyişle Türkiye’deki modernleşmenin iç dinamiklerinin eksik kalması, dış dinamikleri etkin kılmıştır. Dolayısıyla ekonomiden siyasete, toplumsal yapıdan düşünsel hareketliliğe değin birçok alanda Türk modernleşmesi, zaman zaman varlığını dış dinamiklere ipotek etmek zorunda kalmıştır. Ancak bu düşünsel etkileşimler içerisinde en dikkat çekici husus, “*milliyetçi*” düşüncenin “*süreklilik*” arz etmiş olmasıdır.

“*Süreklilik*” olgusu, gençlerin mücadele yöntemlerinde de rahatlıkla görülebilmektedir. Öyle ki Yeni Osmanlılar Hareketi’nin bir mücadele yöntemi olarak miras bıraktığı basın – yayım faaliyetleri, Türkiye’deki gençlik hareketlerinin karakteristiği haline gelmiştir.

Gençlik hareketlerinin seyrinde belirleyici olan en önemli hususlardan bir tanesinin de örgütlülük olduğu görülmüştür. Yeni Osmanlı Hareketi’nin sağlam bir örgütsel temel üzerine oturmamış olması, hareketin elde ettiği başarının “*geçici*” kalmasına yol açmıştır.

Jön Türk Hareketi’nin ortaya çıktığı ve gelişmeye başladığı dönemde de benzer bir durum söz konusu olmuştur. Örgütsel yapıdaki “*parçalı*” görünümün Jön Türk Hareketi’ni giderek etkisizleştirdiği dönemde ağırlığını hissettirmeye başlayan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, hareketi tek çatı altında toplamış ve güçlü bir örgütsel yapının oluşmasını sağlamıştır. Kuşkusuz Jön Türk Hareketi’nin II. Abdülhamit’e karşı “*başarılı*” olmasında güçlü örgütsel yapının önemli bir payı vardır.

Mütareke Dönemi’nde kurdukları cemiyetlerle “*kurtuluş*”a katkı sunan gençler, Cumhuriyet’in ilk yıllarında ağırlıklı olarak öğrenci dernekleri çatısı altında örgütlenmişlerdir.

Bu dönemde özellikle sosyalist gençler arasındaki örgütlenme çabası dikkatlerden kaçmamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında Çok Partili Dönem’e geçilmesi, yeni gençlik oluşumlarının ortaya çıkmasına fırsat vermiştir. Bu dönemde öğrenci derneklerinin yanı sıra hem milliyetçi gençler hem de sosyalist gençler tarafından yeni dernekler kurulmuştur. Ancak gerek CHP Dönemi’ndeki, gerekse DP Dönemi’ndeki hükümet politikaları siyasi derneklerin yeterince etkin olmalarına imkan vermemiştir. Bu nedendir ki hükümet ile gençler arasındaki siyasal ilişki, ağırlıklı olarak öğrenci dernekleri üzerinden sağlanmıştır.

1950’li yılların başlarında bu oluşumlara siyasi partilerin gençlik kolları da dahil olmuştur. Özellikle darbe öncesinde, DP’ye karşı geliştirilen gençlik hareketlerinde CHP Gençlik Kolları’nın hatırı sayılır bir payı olduğu yadsınamaz.

Gençlik hareketlerini yönlendiren kadronun niteliği de en az örgütlülük kadar önemlidir. Söz konusu kadroların niteliği, aynı zamanda hareketin niteliği ile ilgili de önemli ipuçları sunmaktadır. Yeni Osmanlı Hareketi, çoğunlukla Batılı eğitim tarzıyla yetişmiş bürokratik memurlar tarafından yürütülürken, Jön Türk Hareketi’nde bu duruma ilaveten askerî öğrenciler ve genç subaylar da sürece dahil olmuşlardır. Aynı durum Mütareke Dönemi’nde de görülmektedir.

Cumhuriyet Dönemi’nin ilk yıllarındaki gençlik hareketleri neredeyse bütünüyle öğrenciler tarafından yönlendirilirlerken, Çok Partili Dönem’e geçişle birlikte siyasî karakteri haiz farklı sınıfsal ve siyasal yapılara mensup gençler de hareketlerin bir parçası haline gelmişlerdir. Buna rağmen ağırlık merkezi, yine öğrenci kesimi olmuştur. Görüldüğü üzere gençlik hareketlerinde eğitim kurumlarının önemli bir rolü mevcuttur.

Gençlik hareketlerinin ülkenin kompozisyonunda yaratmış olduğu dönüşüm, 1865’ten itibaren görülen bu hareketlerin ortak özelliğini teşkil etmektedir. Gerek Osmanlı Dönemi’nde, gerekse Cumhuriyet Dönemi’nde meydana gelen otorite karşıtı ve sistemli tüm gençlik hareketleri, ülkede idarî, siyasî ve hukukî dönüşümlere yol açmışlardır.

Yeni Osmanlılar Hareketi’nin başlattığı mücadelenin sonunda, I. Meşrutiyet ilan edilmiş ve böylece Türk Siyasi Tarihi’nde ilk kez parlamentolu bir sistem deneyimi yaşanmıştır.

1908 yılında ikinci kez mutlakıyetçilikten monarşiye geçilerek yeniden deneyimlenen parlamentolu sistem bu defa kalıcı hale gelmiştir.

Ancak bu deneyimler Avrupa’dakilerden farklılık arz etmiştir. Bu farklılık, Türkiye’deki gençlik hareketlerinin karakter olarak Avrupa’dakinden farklı olmasıyla yakından ilgilidir. Türkiye’deki deneyim ile Avrupa’daki deneyim arasındaki en belirgin fark; Batı’daki hareketlerin sonunda sınıfsal yapılara göre çeşitlilik gösteren bir parlamentonun, Türkiye’de ise etnik yapılara göre çeşitlilik gösteren parlamentonun kurulmuş olmasıdır.

Cumhuriyet Dönemi, bu açıdan bir kopuşu ifade etmektedir. Zira Cumhuriyet Dönemi’nde parlamentonun oluşumunda farklı dinamikler rol oynamıştır. Ancak gençlerin “*kurtuluş*”ta oynadığı rol, “*Cumhuriyet*”in ilanının gençlik hareketlerinin

nihaî sonuçları arasında değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. 1950’li yıllarda DP iktidarına karşı giderek güç kazanan ve 1960 yılında iktidarı sarsıcı bir güce kavuşan gençlik hareketlerinde dile getirilen taleplerden birisi olan çift meclisli yapı, 27 Mayıs Askerî Darbesi’nden sonra gerçekleştirilmiştir.

1865 – 1960 yılları arasında Türkiye’de meydana gelen tüm “büyük” gençlik hareketleri, bir iktidar değişikliği ile sonuçlanmıştır. Yeni Osmanlılar Hareketi Abdülaziz’in, Jön Türk Hareketi II. Abdülhamit’in, Mütareke Dönemi’ndeki gençlik hareketleri Vahdettin’in¹⁵⁷⁷ ve 27 Mayıs Askerî Darbesi öncesindeki gençlik hareketleri ise DP Genel Başkanı Adnan Menderes’in iktidarının sonlanmasına yol açmıştır. Dolayısıyla siyaset bilimi açısından bakıldığında gençlik hareketlerinin en önemli fonksiyonlarından birisi de “*iktidarın kaderi*”ni şekillendirmiş olmasıdır.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki bu iktidar değişiklikleri, aynı zamanda yeni bir siyasî anlayışın hâkimiyetine de zemin hazırlamıştır. Abdülaziz ve V. Murat’ın ardından tahta geçen II. Abdülhamit’in otoriteryanizmi tesis etmesi, II. Meşrutiyet’in ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin totaliter yönetim tarzını benimsemesi, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Tek Partili Sistem’in inşası ve 27 Mayıs Askerî Darbesi sonrasında Türk siyaseti üzerinde askerî vesayetın ön plana çıkması, bu iddiaya örnek teşkil etmektedirler.

Gençlik hareketlerinin bir diğer fonksiyonel sonuçları da ülkenin hukukî düzeninde meydana getirdikleri dönüşümlerdir.

Türk Hukuk Tarihi’ndeki ilk anayasa olan 1876 Anayasası’nın yürürlüğe girmesini sağlayan Yeni Osmanlılar Hareketi bu açıdan önemli bir yere sahiptir. Jön Türk Hareketi ise 1908 yılında bu anayasanın tekrar yürürlüğe girmesini sağlamıştır. Mütareke Dönemi’ndeki gençlik hareketleri 1921 ve 1924 Anayasaları’na doğrudan bir etki yapmamışlarsa da söz konusu anayasaların yürürlüğe girmesine ve uygulanmasına fırsat vermişlerdir. 1950 – 1960 yıllarındaki iktidar karşıtı gençlik hareketlerinde dile getirilen taleplerin büyük ölçüde 1961 Anayasası’nda karşılık bulmuş olması, söz konusu gençlik hareketleriyle 1961 Anayasası arasında bir bağ kurmaktadır.

¹⁵⁷⁷Vahdettin’in tahttan indirilmesini veya saltanatın kaldırılmasını başlı başına Mütareke Dönemi’ndeki gençlik hareketlerinin sonucu olarak görmek elbette yanlış olacaktır. Ancak Mütareke Dönemi’nde emperyalizme karşı verilen Kurtuluş Savaşı’nın hem Türk ordusunun, hem Türk kadınının, hem de Türk gençliğinin ortak mücadelesini yansıttığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla Mütareke Dönemi’ndeki gençlik hareketleri, bu ortak mücadelenin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Böylece, Kurtuluş Savaşı’nın en önemli sonuçlarından birisi olan saltanatın kaldırılmasında Mütareke Dönemi’ndeki gençlik hareketlerinin de pay sahibi olduğu söylenebilir.

Gençlik hareketlerinin ardından bu dönüşümlerin yaşanmasında “ordu” önemli bir araç olarak yer almıştır. Tüm gençlik hareketlerine bir askerî müdahalenin eşlik ettiği özellikle vurgulanmalıdır. Zira gençlik hareketlerinin yukarıdaki fonksiyonel etkileri söz konusu müdahalelerle mümkün olmuştur.

Modernleşme sürecinde meydana gelen askerî müdahalelerin gençlik hareketlerini takiben gerçekleşmiş olması, merkez – çevre çatışmasında ordunun belirleyici bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle II. Meşrutiyet Dönemi’nde ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında ordu, merkezin hâkim gücü olarak ön plana çıkmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında merkez – çevre eksenindeki mücadele, orduya da sirayet etmiş, Türk siyasetindeki çekişme orduda da kendini göstermiştir. Bu nedendir ki 27 Mayıs Askerî Darbesi, emir – komuta zincirinden bağımsız olarak gelişmiştir.

Ordunun çoğunlukla “devlet” mekanizmasının zayıfladığı anlarda ortaya çıkması bir tesadüf değildir. Zira “devlet”in işlerliğinin aksaması, ordu için temel gerekçe olmuştur. Bununla birlikte ordunun ekonomik güç ve insan gücü bakımından “devlet”in temel dayanak noktalarından birini teşkil etmesi, toplum nezdindeki popülaritesi ve aşırı disipline dayalı yapısı, yaptığı müdahalelerin meşruluğunun tartışılmasının önüne geçmiştir.

Gençlik hareketleri de gücü oranında bu tartışılmazlığa katkı sunmuştur. Bu nedendir ki devlet – ordu, devlet – gençlik, ordu – gençlik denklemi üzerine kurulu ilişkiler, gençlik hareketlerinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli bir yer tutmaktadır.

Dolayısıyla Türkiye’de “devlet”in nasıl algılanageldiğini, buna karşın “devlet” mefhumunun nasıl algılanması gerektiğini ortaya koyacak ve “devlet” ile “iktidar” nosyonlarını siyaset bilimi ve sosyoloji açısından doğru bir şekilde tahlil edecek bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Özellikle askerî müdahaleler ile gençlik hareketleri arasındaki bağlantının irdelenerek ortaya çıkarılması, gençlik hareketlerini konusunda önemli bir boşluğu dolduracaktır.

EKLER

EK – 1

“Müslümanlar ve ey sevgili vatandaşlarımız Türkler!

Ermeniler devletimizin en büyük makamı olan ve bütün Avrupalılarca tanılıp hürmet gören Babiâliyi basmağa kadar cür'et ettiler. Payitahtımızı sarstılar. Ermeni vatandaşlarımızın bu küstahane hareketleri mucibi teessüfümüzdür; lâkin hakikatte zulüm, istibdad ve idaresizlik, bu mucibi teessür ve teessüf hadiseleri doğurmaktadır. Biz Türkler de umum Osmanlılar gibi bu müstebid hükümetten islâhat ve hürriyet isteriz. Cemiyetimiz bu maksadla çalışıyor. Biz bugün, Ermenileri tedibe çalışacağımıza idaresizliğin, zulüm ve istibdadın merkezi olan Babiâliyi, Şeyhülislam kapısını, Yıldızı basarak bu daireleri müstebidlerin başına yıkalım, elele verelim, toplanalım, çoğalalım. Bizim de hürriyete, serbestiye âşık ve müstahak olduğumuzu âlemi medeniyete gösterelim”

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti

EK – 2

“Şeref Sürgünleri” adı verilen Jön Türklerin tam listesi şöyledir:

1 – Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Birinci Şubesine Memur topçu Erkân-ı Harp Yüzbaşlarından Silistrelî Hamdi bin Süleyman Efendi

2 – Haydarpaşa Hastanesi doktor yüzbaşlarından Cevdet bin Osman Efendi

3- Gurebâ-i Müslimin Hastanesi etbasından Çarşambalı Yüzbaşı Süleyman Emin Efendi

4 – Seyyar Topçu Mülâzımlarından Berkofçalı Ali Rıza bin Hacı Osman Efendi

5 – Mekteb-i İdâdi-i Harbi Makine Müsellesat Muallim Muavini Mülâzım-ı Evvel Kâmil Efendi

6 – Süleymaniye’de seyyar topçu beşinci alayın miralay yaveri Mülâzım-ı Evvel Hilmi bin Ali Efendi

7 – Altıncı ordu etbasından Yüzbaşı Halil Kadri bin Mustafa Efendi

8 – Mühendishane Harbiyesi ikinci senesinden Yeniköylü Hulusi bin Süleyman Efendi

9 – Mühendishane Harbiyesi ikinci senedinden Gelibolulu Nazmi bin Nuri Efendi

10- Topçu Mülâzım sınıfından Koskalı Emin bin Hayri Efendi

11 – Mekteb-i Harbiye ikinci senesinden İshakpaşalı İsmail bin Murat Efendi

12- Mekteb-i Harbiye ikinci senesinden Kuruçşmeli Fazlı bin Ahmet Efendi

13- Mekteb-i Harbiye ikinci senesinden Sakallızâde Retmolu Ahmet Cevat Efendi

14 – Mekteb-i Harbiye ikinci senesinden Giritli Abdülhalim Fikri bin Kadri Efendi

15 – Erkân-ı Harbiye Mülâzımlarından Kazanlı M. Yusuf Akçura Efendi

16 – Mekteb-i Harbiye birinci senesinden Ankaralı Mahir bin Said Efendi

17 – Mekteb-i Harbiye ikinci senesinden Şehzadepaşalı Arif bin Haydar Efendi

18 – Bahriye Makine Resimhânesinden Mülâzım Haydar bin Mehmet Şükrü Efendi

19 – Bahriye Mülâzım-ı Sanilerinden Edirneli Mehmet Sami bin Hacı Hulusi Efendi

- 20 – Bahriye Fen Komisyonu azasından Mülâzım-ı Evvel Rıza bin Şakir Efendi**
- 21 – Bahriye Mülâzım-ı Sanilerinden Mesudiye firkatayn-i hümayununda Mahmutağaçeşmeli Saffet bin Tevfik Efendi
- 22 – Bahriye silahendaz taburunda Korvet Kâtibi Mahmutağaçeşmeli Ali bin Tevfik Efendi**
- 23 – Bahriye Korvet Kâtiplerinden Kasımpaşalı Fahri bin Ali Efendi
- 24 – Bahriye Torpido Resimhanesinden Mülâzım-ı Evvel çarhçı Ahmet Hayri Efendi**
- 25 – Mekteb-i Tıbbiye üçüncü sınıfından Ali bin Osman Efendi
- 26 – Mekteb-i Tıbbiye dokuzuncu sınıfından Naslıçlı Abdurrahman Cafer**
- 27 – Mekteb-i Tıbbiye yedinci sınıfından Nazım bin Ahmet Efendi
- 28 – Mekteb-i Tıbbiye yedinci sınıfından Fatihli İbrahim Ethem bin Hacı Ahmet Efendi**
- 29 – Mekteb-i Tıbbiye onuncu sınıfından Kale-i sultaniyeli Hasan Tahsin bin Hasan Efendi
- 30 – Mekteb-i Tıbbiye altıncı sınıfından Halıcıoğlulu Ali Rıza bin Osman Nuri Efendi**
- 31 – Mekteb-i Tıbbiye dokuzuncu sınıfından Neşet bin Hasip Efendi
- 32 – Mekteb-i Tıbbiye onuncu sınıfından Tophaneli Muhtar bin Fuat Efendi**
- 33 – Mekteb-i Tıbbiye onuncu sınıfından Şamlı Salih bin Sait Efendi
- 34 – Mekteb-i Tıbbiye onuncu sınıfından Selanikli Avram Salem Efendi**
- 35 – Mekteb-i Tıbbiye sekizinci sınıfından Aşer Avram Efendi
- 36 – Hariciye Mektebi kaleminden Ömer Adil bin Mehmet Şevki Efendi**
- 37 – Umur-ı şehbenderi kaleminden Hasan Fehmi bin Mithat Efendi
- 38 – Mülkiye Baytar Tıbbiyesinden mezun Kazanlı Abdullah Efendi**
- 39 – Hukuk mezunlarından Mirahor şeyhizâde Vahyi Efendi
- 40 – Mirahor tekkesi şeyhi Hasan Necmettin Efendi**
- 41 – Dersaadet idadiyesinden Kazanlı Abdurrahman bin Mehmet Efendi
- 42 – Mekteb-i Harbiye ikinci senesinden Kadırgalı Hasan bin İsmail Efendi**
- 43 – Mekteb-i Harbiye ikinci senesinden Küçük Ayasofyalı Hayri bin Ahmet Efendi
- 44 – Mekteb-i Harbiye üçüncü senesinden Hırka-i şerifli Halil bin Sürri Efendi**
- 45 – Tıbbiye dokuzuncu senesinden Harputlu Vehbi bin Reşit Efendi
- 46 – Tıbbiye sekizinci senesinden Trablusgarplı Münip Ziyaettin Efendi**
- 47 – Mühendishâne Harbiyesi ikinci senesinden Tokatlı Ziya bin Salih Efendi

- 48 – Mühendishâne Harbiyesi ikinci senesinden Fındıklılı Halit bin Mehmet Efendi**
- 49 – Tıbbiye Mülkiyesinden Asitaneli Ali Mail Efendi
- 50 – Mekteb-i Bahriye'ye mülhak tüccar kaptan mektebinden mahreç Trabzonlu Osman bin Mehmet Efendi**
- 51 – Erkan-ı Harp mülâzımlarından Ferit bin Reşit Efendi
- 52 – Harbiye üçüncü senesinden Mirahorlu Hafız İsmail bin Reşit Efendi**
- 53 – Tıbbiye onuncu senesinden Mahmutpaşalı Faik bin Abdüllatif Efendi
- 54 – Tıbbiye dokuzuncu senesinden Davutpaşalı Mustafa bin Kadri Efendi**
- 55 – Tıbbiye yedinci sınıfından Üsküdarlı Ahmet Sabri Efendi
- 56 – Tıbbiye onuncu sınıfından Tosyalı Ahmet Vasfi Efendi**
- 57 – Tıbbiye dokuzuncu sınıfından Kütahyalı Osman bin Süleyman Efendi
- 58 – Tıbbiye dokuzuncu sınıfından Sakızlı İzzet bin Hacı Ahmet Efendi**
- 59 – Tıbbiye dokuzuncu sınıfından Samatyalı Hüsamettin bin Mehmet Tevfik Efendi
- 60 – Süvari Mülâzım-ı Sanisi Hasan Fehmi Efendi**
- 61 – Süvari Mülâzım-ı Sanisi Mehmet Bahattin Efendi
- 62 – Bahriye Torpido Mülâzım-ı Evvellerinden Mehmet Behçet Şükrü Efendi**
- 63 - Bahriye Mektebi'nden Kapanıdakikli Ali Kemal
- 64 – Tıbbiyeden Selânikli Mehmet Aziz**
- 65 – İzmirli İbrahim Ethem
- 66 – Sultanhamamlı Kâzım**
- 67 – Galip
- 68 – Hırka-i Şerifli Nazmi**
- 69 – Mülâzım-ı Evvel Ali Kemal
- 70 – Mülâzım-ı Sâni Sadık**
- 71 – Mülâzım-ı Evvel Trabzonlu Osman
- 72 – Bahriye doktorlarından Yüzbaşı Hamit**
- 73 – Doktor Yüzbaşı Mehmet Reşit
- 74 – Bahriye Binbaşlarından Mehmet**
- 75 – Askerî İdadi'den Hidayet
- 76 – Bahriye Mülâzımlarından Kıbrıslı Muhittin**
- 77 – Tabur Kâtibi Muavini Rodoslu Ahmet Refik

EK – 3

“Tahlif” töreninde cemiyete üye olmak isteyenlere okutturulan yemin metninde şu ifadeler yer almaktadır:

“Dinim, vicdanım, namusum üzerine yemin ederim ki esas maksadı, İslamiyetin tealisine ve Osmanlıların ittihat ve terakkisine çalışmaktan ibaret olan bu cemiyetin dahili olduğum şu geceden itibaren her usul ve kavaidine tatbik-i hareketle beraber hiçbir sırrını hiçbir kimseye ve hatta efrad-ı cemiyetten mezun olduklarımdan gayrısına katiyen fâş etmeyeceğim. Yemin ederim ki millete hukuk-ı hürriyetini bahşeden Kanûn-ı Esâsî'nin tamamı-i tatbik ve devam-ı mer'iyetini gaye-i maksat bilen cemiyetin kararlarını ve uhdeme tevdi edilecek olan vezâifini tamamen ifada tereddüt eylemeyeceğim. Hükümet-i haziranın pençe-i zulmüne düşerek taht-ı tevkife alındığım halde dahi yine namusum üzerine yemin ederim ki etlerimi kemiklerimden ayıracak bir işkenceye çarpılacak olsam bile cemiyetin esrarını ve efrattan hiçbirinin ismini haber vermeyeceğim. Cemiyet efradından biri duçar-ı felâket olduğu takdirde kendisine ve ailesine vüs'üm yettiği kadar nakden ve bedenlen muavenette kusur etmeyeceğim. Şayet bunca taahhüdât-ı namuskârâneye rağmen hıyanet edecek olursam alçaklık edenlere nerede bulunursa bulunsun takibe memur edilen zabıta-i cemiyetin icra eyleyeceği idam cezasına karşı şimdiden kanımı helal ederim. Vallahi ve Billahi”

EK – 4

“Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitabet Dairesi
2265

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne talebesinden iken esbab-ı siyasiyeden dolayı geçen seneden beri Fizan'da mevkuf bulunan on bir kişinin Trablusgarb Valisi Paşa hazretlerinin taht-ı riyasetinde olarak Müftü Efendi ile bunların muhafazasına memur Yaver Beylerden ve ümera-yı askeriyeden münasib bir kaç zattan mürekkebe olmak üzere bir heyet-i mahsusa teşkili ve merkuminin bu heyet huzuruna celbi ile velinimet-i bîminnetimiz zât-ı şevketsımat efendimiz hazretlerine ve saltanat-ı seniyelerine sadakatla hizmet ederek ba'dema âsâr-ı müfsidetle asla iştigal etmeyeceklerine ve sadakat ve itaatdan ayrılmayacaklarına dair vallahi ve billâhi ve tallahi diye yemin edib etmeyecekleri sual olunarak bu vechile yemin edeceklerini beyan eyledikleri halde ettirilip haklarında afv-ı âli şâyân buyrularak tahliye-i sebilleri zımnında keyfiyetin arz-ı atabe-i ûlya kılınması şerefsûdur buyrulan irade-i seniye-i cenab-ı hilâfetpenâhî iktiza-yı âlisinden olmağla olbabda emr-ü ferman hazret-i veliy'ül emrindir.

EK – 5

Türkiye Milli Talebe Federasyonu'na mensup gençlerin, CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği mektupta şunlar dile getirilmiştir:

“Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine,

Bugünkü dünya gençliğinin teşkilatlanmaya verdiği önem ve bu yoldaki çalışmaları malumunuzdur. Türkiye’de teşkilatlanmış bir gençlik kütlesi olarak biz yalnız talebeleri ele alabiliriz. Talebe cemiyetleri, talebe birlikleri ve nihayet (T.M.T.F.) rumzu ile tanınan Türkiye Milli Talebe Federasyonu görülür.

Bu teşekkül, W.A.Y. dünya gençlik teşkilatında Türkiye’yi temsil eder. Halbuki, dünya gençlik teşkilatına iştirak eden diğer milletlerin gençlik teşkilatları bizim iştirak eden teşkilatımız gibi değildir.

Onlarda; işçi sendikaları, talebe teşekkülleri, muallim birlikleri v nihayet siyasi partilerin gençlik teşekkülleri bir milli komite kurar ve dünya gençliğine bu şekilde iştirak eder.

İstişari ve temsili mahiyette olacak olan bu teşekkül için partimizde de istişari bir temsili mahiyette bir gençlik teşkilatı kurulmasını, Türkiye Milli Talebe Federasyonu’nda çalışmış partili arkadaşlarınız olarak teklif ediyoruz.

Eminiz ki çok yakın bir gelecekte diğer siyasi partilerde bu çeşit teklifler, onların siyasi kanaatlerini benimsemiş arkadaşlarımız tarafından yapılacaktır.

Biz milli menfaatlerde aynı yönde gördüğümüz parti menfaatlerini her türlü şahsi hırsın üzerinde gördüğümüz içindir ki inandığımız davanın gerçekleşmesine çalışacağız.

Bu teklifi getirirken cevap vermek mecburiyetinde olduğumuz bazı sualleri sırası ile aşağıya alıyoruz.

1 – Genç nedir?

18 ile 35 yaş arasında bulunan ve herhangi müstakil ve volenter bir teşekkülde çalışan kimse beynelmilel manada ilk akla gelen tariftir.

2 – Bu teşekkülden fayda mülahaza edilir mi?

Bu sorunun cevabını üç plan üzerinde inceleyerek teşekkülün gaye ve teşekkül manasını ortaya atalım.

A) İç Planda

1 – Parti prensiplerini gençlik seviyesinden gençliğe faydalı kılmak

2 – Gençlik davalarının hallinde parti prensiplerinin esas ithaz edilmesi

3 – Partide böylece mesuliyet ve vazifelerini müdrük olarak yetişmiş gençlerle ilerinin kadrolarını temin etmek.

4 – Genç böylece prensipler bakımından insicam sağlamak

5 – Gençlik idarecileri yetiştirmek

6 – Bu yönde beynelmilel çalışmalardan ve beynelmilel asistanlardan yardımlar sağlamak

B) Milli Planda

1 – Aynı maksatlarla çalışan, fakat prensip ve metotları değişik olan milli teşekküllerle işbirliği yaparak, yalnız müşterek mevzuu olan Gençlik üzerinde çalışmak

2 – Bu gaye ile, mezkur teşekküllerle bir koordinasyon komitesi teşkil etmek (İş bu komite temsili ve istişari bir komitedir)

C) Beynelmilel Planda

Böylelikle teşekkül eden Türk gençliğinin görüşünü beynelmilel plana çıkarmak ve fikir teatisinde bulunmak

Faydalarını kısaca üç planda anlattığımız bu gençlik teşekkülünün partinin seçim sıralarında da en çok istifade edebilecek bir organı olacağına inanıyoruz. Bu hususta hazırlanmış bir propaganda bürosu tasarısı ve parti gençlik teşkilatı tüzüğü emrettiğiniz zaman yollanmak üzere elimizdedir. Bu teşkilatın kurulması için gereken işlemin yapılmasını ve icap ederse yüksek kurultayda bu fikirlerimizin müdafaası için bir gündem maddesinin genel sekreterlikçe teklifini en derin saygılarımla arz ederim efendim.

İlhan Engin

Dünder Kalyoncu

Yakut Eltutar”

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (B.O.A.)

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi: (DH. MKT.)

İrâde Hususi (İ. HUS)

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.)

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE..)

Yıldız Perakende Evrak-1 Umumi (Y..PRK.UM.)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.)

Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

İstiklal Harbi Kataloğu (İSH)

II. RESMÎ YAYINLAR

CHP 5. Büyük Kurultay Zabıtları (1939),

CHP Programı (1935),

Düstur,

Genç Dernekleri Teşkilî Hakkında Kanun-ı Muvakkat ve Talimnâme,

Resmi Ceride,

Resmi Gazete,

TBMM Zabıt Ceridesi,

TBMM Tutanak Dergisi.

Türk Kültür Çalışmaları Derneği Ana Nizamnamesi,

Türk Kültür Ocağı Nizamnamesi,

III. SÜRELİ YAYINLAR

GAZETELER

Açıksöz,

Akşam,

Anadolu,

Barış,

Birlik,

Cumhuriyet,

Demokrat İzmir,

Doğru Söz,

Dünya,

Ezân,

Hadika,

Halkçı,
Hilâl,
Hürriyet,
İbret,
İkdam,
İzmir'e Doğru,
La Liberte,
Le Matin,
Le Temps,
Memleket,
Meşveret,
Milliyet,
Mizan,
Muhbir,
Osmanlı,
Rûznâme-i Cerîde-i Havadis,
Sabah Postası,
Serbestî,
Son Telgraf,
Şûra-yı Ümmet,
Takvim-i Vakayi,
Tan,
Tanin,
Tasvîr-i Efkâr,
Terakkî,
Tevhîd-i Efkâr,
The Levant Gerald,
Ulus,
Ülkümüz,
Vakit,
Yeni İkdam,
Yeni Ulus,
Zafer,
Zaman

DERGİLER

11. Tez,
Akademik İncelemeler Dergisi,
Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi,
Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi,
Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi,
Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,
Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,
Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,
Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,
Aydınlık Fevkalade Gençlik Nüshası,
Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
Belleten,

Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,
Boğaziçi Üniversitesi Dergisi,
Büyük Mecmua,
Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,
Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,
Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,
Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi,
Doğu Batı Düşünce Dergisi,
Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,
Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,
Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi,
Gazi Akademik Bakış,
Gazi Türkiyat,
Genç Yolcular,
Hadisat-ı Hukukiye ve Tarihiye,
History Studies,
İ.Ü.İ.F. Mecmuası,
İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi,
İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası,
İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi,
Kadro,
Kaygı – Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi,
Kebikeç,
Memleket Siyaset Yönetim Dergisi,
Middle Eastern Studies,
Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,
Mülkiye Dergisi,
Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi,
Orhun,
Osmanlı Genç Dernekleri,
Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM),
Resimli Tarih Mecmuası,
SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,
Sosyoloji Konferansları Dergisi,
Tarih Okulu Dergisi,
The Journal Of Academic Social Science Studies
Türk Tarihi Encümeni Mecmuası,
Türkiyat Mecmuası,
Uludağ Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,
Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,
Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,
Ülkü,
Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,
Yarın

IV. KİTAPLAR

ABADAN, Yavuz, SAVCI, Bahri, **Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**,
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1950.

AÇIKSÖZ, Hüsnü, **İstiklâl Harbinde Kastamonu**, Türk Ocakları Derneği Kastamonu Şubesi Yay., Kastamonu, 2019.

AĞAOĞLU, Samet, **Babamın Arkadaşları**, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 1998.

_____, **Hayat Bir Macera! Çocukluk ve Gençlik Hatıraları**, 1.b., Kitap Yay., İstanbul, 2003.

AHMAD, Feroz, AHMAD, Bedia Turgay, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945 – 1971**, 1.b., Bilgi Yay., İstanbul, 1976.

AHMAD, Faroz, **İttihat ve Terakki 1908 – 1914**, Çev. Nuran Yavuz, 1.b., Kaynak Yay., İstanbul, 1984.

_____, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan, 11.b., Kaynak Yay., Ankara, 2017.

AHMED Burhaneddin, **Cumhuriyet Mefkûresi Darü’l-fûnun Gençliği**, Amidi Matbaası, İstanbul, 1926.

AHMED Şerif, **Türk Gençliğinin Millî Vazifesi Ne Olmalıdır?**, Kütüphane-i Sudi, İstanbul 1339/1923.

AHMED Ziya, **Meşrutiyet Uğrunda**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul, 1327.

Ak Devrim, Başbakanlık Devlet Basımevi, Ankara, 1960.

AKANDERE, Osman, **Millî Şef Dönemi – Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç Ve Dış Tesirler 1938 – 1945**, İz Yay., İstanbul, 1998.

AKÇURA, Yusuf, **Türkçülük – Türkçülüğün Tarihî Gelişimi**, Türk Kültür Yay., İstanbul, 1978.

_____, **Yeni Türk Devletinin Öncüleri – 1928 Yazıları -**, Haz. Nejat Sefercioğlu, 2. b., T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.

AKDAĞ, Mustafa, **Celâli İsyancıları (1550 – 1603)**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara, 1963.

AKIN, Rıdvan, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi 1908 – 1918**, Der Yay., İstanbul, 2002.

AKŞİN, Sina, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi**, 6.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2018.

AKTAR, Yücel, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908 – 1918)**, 1. b., İletişim Yay., İstanbul, 1990.

ALİ Fahri, **Emel Yolunda..**, Müşterek'ül-menfa Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul 1328.

ALPER, Emin, **Jakobenlerden Devrimcilere: Türkiye'de Öğrenci Hareketlerinin Dinamikleri (1960 – 1971)**, çev. Eylem Yenisoy, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2019.

ANDERSON, Benedict, **Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, çev. İskender Savaşır, 2.b., Metis Yay., İstanbul, 1995.

APAK, Rahmi, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988.

ARCAYÜREK, Cüneyt, **Demokrasinin İlk Yılları 1947 – 1951**, 1.b., Bilgi Yay., Ankara, 1983.

_____, **Yeni İktidar Yeni Dönem 1951 – 1954**, 2.b., Bilgi Yay., Ankara, 1985.

_____, **Bir İktidar Bir İhtilal 1955 – 1960**, 1.b., Bilgi Yay., Ankara, 1984.

ARIBURNU, Kemal, **Millî Mücadele İstanbul Mitingleri**, 2.b., Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1975.

ARISTOTELES, **Politika**, çev. Mete Tunçay, 1. b., Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1975.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914 – 1980**, 2.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1984.

AROLAT, Osman S., **Bir Gençlik Liderinin Anıları 1959 – 1974**, 1.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2018.

ARSLAN, Hüsamettin, **Epistemik Cemaat – Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi**, Paradigma Yay., İstanbul, 1992.

ATAY, Falih Rıfkı, **Baş Veren İnkılâpçı (Ali Suavi)**, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, İstanbul, 1997.

_____, **Çankaya**, Pozitif Yay., İstanbul, 2004.

ATILGAN, Gökhan, **Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar Yön – Devrim Hareketi**, TÜSTAV Yay., İstanbul, 2002.

AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün – Bugün – Yarın)**, 3.b., Bilgi Yay., Ankara, 1969.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli**, 7.b., Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 2000.

_____, **Menderes'in Dramı**, 7.b., Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

AYNÎ, Mehmet Ali, **Daru'l-fünûn Tarihi**, Haz. Metin Hasırcı, Pınar Yay., İstanbul, 1995.

BAUMAN, Zygmunt, **Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm – Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik**, çev. F. Doruk Ergun, 1.b., Say Yay., İstanbul, 2013.

BAYAR, Celal, **Ben de Yazdım – Milli Mücadele'ye Giriş, 5. Cilt**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. I, Kısım: 2, 4.b., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991.

BELGE, Murat, **Militarist Modernleşme, – Almanya, Japonya ve Türkiye**, 2. b., İletişim Yay., İstanbul, 2012.

BERKES, Niyazi, **Batıcılık, Ulusçuluk Ve Toplumsal Devrimler**, Yön Yay., İstanbul, 1965.

_____, **Unutulan Yıllar**, Haz. Ruşen Sezer, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 1997.

_____, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Haz. Ahmet Kuyaş, 18. b., Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2012.

BEYATLI, Yahya Kemal, **Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsi ve Edebî Hâtıralarım**, 2. Baskı, Baha Matbaası, İstanbul, 1976.

BİLA, Hikmet, **CHP 1919 – 1999**, 1.b., Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

BİLGEGİL, M. Kaya, **Yakın Çağ Türk Kültür Ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I – Yeni Osmanlılar**, Baylan Matbaası, Ankara, 1976.

BİLGİ, Nejdet, **Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması**, Köksav Yay., Ankara, 1999.

BİRGİT, Orhan, **Ayağa Kalk CHP!**, 1.b., Kaynak Yay., İstanbul, 2015.

BLEDA, Mithat Şükrü, **İmparatorluğun Çöküşü**, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1979.

BORAK, Sadi, **Atatürk, Gençlik ve Hürriyet**, Anıl Yay., İstanbul, 1960.

BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908 – 1985**, Gerçek Yay., İstanbul, 1987.

BOZDAĞ, İsmet, **Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, Kervan Yay., İstanbul, 1975.

BOZDEMİR, Mevlüt, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1982.

BURÇAK, Salim Rıfkı, **Yassıda ve Öncesi**, Çam Matbaası, Ankara, 1976.

CANDEMİR, Murat, **Yıldız'da Kaos ve Tasfiye**, 1. b., İlgı Kültür Yay., İstanbul, 2007.

CARNOY, Martin, **Devlet ve Siyaset Teorisi**, çev. S. Coşar, A. Örküp, M. Pamir, M. Yetiş, 2.b., Dipnot Yay., Ankara, 2015.

CEBESOY, Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk – Okul ve Genç Subaylık Hatıraları**, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.

CEM, İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 12.b., Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.

CEMAL Paşa, **Hatıralar**, Haz. Alpay Kabacalı, 2.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006.

CİNİSLİ, Rasim, **Bir Devrin Hafızası**, 1.b., Doğan Kitap, İstanbul, 2017.

ÇAMLİBEL, Yavuz, **49'lar Davası**, 1.b., Algi Yay., Ankara, 2007.

ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman, **Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi**, Pınar Yay., İstanbul, 1964.

ÇAVDAR, Necati, **Muhbir – Osmanlı Basınının Sivri Dili**, 1.b., Kriter Yay., İstanbul, 2017.

ÇAVDAR, Tevfik, **Osmanlıların Yarı – Sömürge Oluşu**, 1. b., Ant Yay., İstanbul, 1970.

_____, **İttihat ve Terakki**, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 1991.

_____, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839 – 1950**, 1.b., İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1995.

ÇELİK, Hüseyin, **Ali Suavi ve Dönemi**, 1. b., İletişim Yay., İstanbul, 1994.

ÇELİKOĞLU, Adnan, **Bir Darbeci Subayın Anıları – 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası**, 1.b., Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2010.

ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh, **Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1986.

DANIŞMEND, İsmail Hami, **Ali Suavi'nin Türkçülüğü**, 2. b., C.H.P. Genel Sekreterliği Neşriyatı, Ankara, 1942.

DARENDELİOĞLU, İlhan, **Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri**, 3.b., Toker Yay., İstanbul, 1977.

DAVISON, Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856 – 1876, 1. Cilt**, çev. Osman Akınhay, 1. b., Papirüs Yay., İstanbul, 1997.

_____, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856 – 1876, 2. Cilt**, çev. Osman Akınhay, 1. b., Papirüs Yay., İstanbul, 1997.

DELANTY, Gerard, **Avrupa'nın İcadı**, 3. b., Adres Yay., Ankara, 2013.

DEVİRİM, Mecdi, **Yeni Nesle Açık Mektup**, Rıza Coşkun Matbaası, İstanbul, 1940.

DIMITROV Gençlik Akademisi, **Bulgaristan Devrimci Gençlik Hareketi Tarihi**, çev. Orhan Aydın, 2.b., Evrensel Basım Yay., İstanbul, 2011.

DİLİPAK, Abdurrahman, **Menderes Dönemi**, 2.b., Beyan Yay., İstanbul, 1990.

DOĞAN, Atila, **Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm**, 1.b., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2006.

DOKTOR Rıza Nur, **Tıbbiye Hayatından**, Matbaa-i Hayriye, İstanbul, 1327.

DÖLEN, Emre, **Türkiye'de Üniversite Tarihi – 1 Osmanlı Döneminde Darü'l-fûnun (1863 – 1922)**, 1. b., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2009.

_____, **Türkiye Üniversite Tarihi 2 – Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darü'l-fûnunu 1922 – 1933**, 1.b., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010.

DUMAN, Doğan, **Ulusal Ekonominin Yapılanmasında Yerli Malı Haftaları**, Dokuz Eylül Yay., İzmir, 2000.

DUMAN, Doğan, YORGANCILAR, Serkan, **Türkçülükten İslâmcılığa Milli Türk Talebe Birliği**, 2.b., Maarif Mektepleri, Ankara, 2018.

DURU, Kazım Nami, **Ziya Gökalp**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1949.

DUVERGER, Maurice, **Diktatörlük Üstüne**, çev. Bülent Tanör, Dönem Yay., İstanbul, 1965.

_____, **Siyasi Partiler**, 3.b., Bilgi Yay., İstanbul, 1974.

EBÜZZİYA Tefvik, **Numûne-i Edebiyat-ı Osmaniye**, 4. b., Matbaa-i Ebüzziya, 1308 (1892).

_____, **Yeni Osmanlılar Tarihi**, Haz. Şemsettin Kutlu, 1. b., Hürriyet Yay., İstanbul, 1973.

EISENSTADT, Shumel Noah, **Modernleşme, Başkaldırı ve Değişim**, çev. Ufuk Coşkun, 2.b., Doğu Batı Yay., Ankara, 2014.

EKŞİ, Oktay, **Gazetecilikte Geçen O Yıllar... (1952 – 1956)**, 2.b., Kaynak Yay., Ankara, 2017.

ELEVLİ, Avni, **Hürriyet İçin 27 Mayıs 1960 Devrimi**, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1960.

ERDOĞAN, Halil Cengiz, **Enver Paşa'nın Anıları (1881 – 1908)**, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 1991.

EREN, Memduh, **27 – 28 Nisan Gençlik Eylemi Işığında 27 Mayıs**, Kardeşler Matbaası, İstanbul, 1996.

ERKANLI, Orhan, **Anılar... Sorunlar... Sorumlular**, 2. Baskı, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.

ERKMAN, Faris, **En Büyük Tehlike – Millî Türk Davasına Aykırı Bir Cereyanın İçyüzü**, Ak-Ün Matbaası, İstanbul, 1943.

ERTÜRK, Hüsamettin, **İki Devrin Perde Arkası**, Ararat Yay., İstanbul, 1969.

FEYİZOĞLU, Turhan, **Türkiye Gençlik Hareketleri Tarihi 1944 – 74 (1944 – 54)**, 1. Cilt, Sevinç Yay., İstanbul, 2013.

GENCER, Ali İsmet, **Hürriyet Savaşı**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Yay., İstanbul, 1961.

GEORGEON, François, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri – Yusuf Akçura (1876 – 1935)**, Çev. Alev Er, Yurt Yay., Ankara, 1986.

GÖÇEK, Fatma Müge, **Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü – Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme**, çev. İbrahim Yıldız, 1. b., Ayraç Yay., Ankara, 1999.

_____, **The Transformation Of Turkey Redefining State And Society From The Ottoman Empire To The Modern Era**, I. B. Tauris & Co Ltd, London – New York, 2011.

GÖKALP, Ziya, **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**, Nilüfer Yay., Ankara, 2018.

GRAMSCI, Antonio, **Modern Prens**, çev. Pars Esin, 1. b., Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1984.

GÜNDÜZ, Alptekin, **En Sevdiği Güneşti – Dr. Suphi Baykam'ın Fırtınalı Yaşamı**, Piramit Yay., İstanbul, 2004.

GÜNDÜZ, Mustafa, **Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar**, Lotus Yay., Ankara, 2010.

GÜRKAN, Kâzım İsmail, **Darü'l-fünun Grevi**, Harman Yay., İstanbul, 1971.

GÜRSES, Fulya, GÜRSES, Hasan Basri, **Dünya’da ve Türkiye’de Gençlik**, 2.b., Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1997.

GÜZEL, Şeyhmus, **Türk Usulü Demokrasi**, Doruk Yay., Ankara, 1997.

HAKSEVER, Ahmet Cahid, **Modernleşme Sürecinde Mevlevîler ve Jön Türkler**, 1.b., H Yay., İstanbul, 2009.

HALE, William, **1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, çev. Ahmet Fethi, 1.b., Hil Yay., İstanbul, 1994.

HANİOĞLU, M. Şükrü, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981.

_____, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889 – 1902)**, İletişim Yay., İstanbul, 1986.

HASAN Amca, **Doğmayan Hürriyet Bir Devrimin İçyüzü 1908 – 1918**, 2.b., Arba Yay., İstanbul, 1989.

HEYD, Uriel, **Ziya Gökalp – Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, çev. Cemil Meriç, 1.b., Sebil Yay., İstanbul, 1980.

HÜR, Ayşe, **Öteki Tarih I – Abdülmecid’den İttihat Terakki’ye**, 5. b., Profil Yay., İstanbul, 2012.

IŞIKLI, Alpaslan, **Gün Doğmadan**, İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2002.

İĞDEMİR, Uluğ, **Kuleli Vak’ası, Hakkında Bir Araştırma**, 2.b., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2009.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, **Son Sadrazamlar, 1. Cilt**, 3. b., Dergâh Yay., İstanbul, 1982.

_____, **Son Sadrazamlar, 3. Cilt**, 3. b., Dergâh Yay., İstanbul, 1982.

İNAN Afet, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923**, 2.b., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989.

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralarım – Genç Subaylık Yılları (1884 – 1918)**, Haz. Sabahattin Selek, 1. b., Burçak Yay., İstanbul, 1969.

İRTEM, Süleyman Kâni, **Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür – Abdülhamid’e Verilen Jurnaller**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, 1999.

_____, **Şark Meselesi – Osmanlı’nın Sömürgeleşme Tarihi**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, 1999.

_____, **Meşrutiyetten Mütarekeye Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Yılları 1909 – 1918**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, 2004.

İZMİR Fecâyii, b.y.y., İstanbul, 1919.

KABACALI, Alpay, **Türkiye'de Gençlik Hareketleri**, 3. b., Gürer Yay., İstanbul, 2007.

KANSU, Aykut, **1908 Devrimi**, çev. Ayda Erbal, 1. b., İletişim Yay., İstanbul, 1995.

KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, 1. Cilt, 4.b., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1997.

KAPLAN, İsmail, **Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi**, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 1999.

KARABEKİR, Kâzım, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, 2. b., Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2011.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, 6. Cilt, 7. b., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2007.

_____, **Osmanlı Tarihi**, 8. Cilt, 6. b., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2007.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Ergenekon – Milli Mücadele Yazıları**, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1973.

KARPAT, Kemal H., **Osmanlı Nüfusu (1830 – 1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003.

_____, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, çev. Recep Boztemur, 1. b., İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2004.

_____, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, çev. Dilek Özdemir, 1. b., İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2006.

_____, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, çev. Güneş Ayas, 1.b., Timaş Yay., İstanbul, 2010.

_____, **Türk Siyasi Tarihi – Siyasal Sistemin Evrimi**, çev. Ceren Elitez, 6.b., Timaş Yay., İstanbul, 2015.

KARS, H. Zafer, **Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu**, 1. b., Kaynak Yay., Ankara, 1984.

KAYGUSUZ, Bezmi Nusret, **Bir Roman Gibi**, 2.b., İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2002.

KESER, İhsan, **Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik**, 1.b., Gündoğan Yay., İstanbul, 1993.

KEYDER, Çağlar, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, 19. b., İletişim Yay., İstanbul, 2014.

KINROSS, Lord, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükselişi ve Çöküşü**, çev. Meral Gaspıralı, 1. b., Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 2008.

KIRAY, Emine, **Osmanlı’da Ekonomik Yapı Ve Dış Borçlar**, 2. b., İletişim Yay., İstanbul, 1995.

KIZILYÜREK, Niyazi, **Milliyetçilik Kıskaçında Kıbrıs**, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 2002.

KOHN, Hans, **Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği**, çev. Agâh Oktay Güner, 1. b., İlgi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2007.

KONGAR, Emre, **21. Yüzyılda Türkiye – 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, 38. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.

KUNTAY, Mithat Cemal, **Namık Kemal – Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında I**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944.

KURAN, Ahmet Bedevî, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, 2.b., Kaynak Yay., İstanbul, 2000.

_____, **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi**, 1.b., Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2009.

_____, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, 1. b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012.

KURAT, Yuluğ Tekin, **Henry Layard’ın İstanbul Elçiliği 1877 – 1880**, Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara, 1968.

KUSHNER, David, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876 – 1908)**, çev. Zeki Doğan, Fener Yay., İstanbul, 1998.

KÜÇÜK, Sami, **Rumeli’den 27 Mayıs’a**, Mikado Yay., İstanbul, 2008.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, 9. b., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2004.

MAHMUT Celaleddin Paşa, **Mir’ât-ı Hakikat, C. 1**, Haz. İsmet Miroğlu, Berekât Yay., İstanbul, 1983.

MARDİN, Şerif, **Türkiye’de Din ve Siyaset**, 1. b., İletişim Yay., İstanbul, 1991.

_____, **Türk Modernleşmesi – Makaleler IV**, 1. b., İletişim Yay., İstanbul, 1991.

_____, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, 1. b., İletişim Yay., İstanbul, 1996.

_____, **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895 – 1908**, 15. b., İletişim Yay., İstanbul, 2008.

MAZOWER, Mark, **Selanik: Hayaletler Şehri – Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430 – 1950)**, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2007.

MEHMED Selahaddin Bey, **İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İnkılâb Yay., İstanbul, 1989.

MENTEŞE, Halil, **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, Haz. İsmail Arar, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986.

MERİÇ, Cemil, **Umrandan Uygarlığa**, Haz. Mahmut Ali Meriç, 7.b., İletişim Yay., İstanbul, 2002.

MISIRLI Mustafa Fazıl Paşa, **Paris'ten Bir Mektup**, Artin Asaduryan Matbaası, Dersaadet, 1326.

MİTHAT Paşa, **Hayatım İbret Olsun, 1. Cilt**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, 1. b., Temel Yay., İstanbul, 1997.

MOORE Jr, Barrington, **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**, çev. Şirin Tekeli – Alâeddin Şenel, V Yay., Ankara, 1989.

MOSCA, Gaetano, **Siyasi Doktrinler Tarihi**, çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yay., İstanbul, 1963.

MUHİDDİN Ali, İhsan İpekçi, **Beynelmilel Talebe İttihadı (C.I.E.) – İkinci Varşova Kongresi İntibaatı**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1924.

O.S.O., **Maskeler Aşağı – “En Büyük Tehlikenin İçyüzü”**, Çınar Yay., İstanbul, 1943.

OKUTAN, M. Çağatay, **Bozkurt'tan Kur'an'a Millî Türk Talebe Birliği (MTTB) 1916 – 1980**, 1.b., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2004.

OKYAR, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, Haz. Cemal Kutay, Tercüman Yay., İstanbul, 1980.

ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 7. b., İletişim Yay., İstanbul, 2001.

_____, **Batılılaşma Yolunda: Tarih**, 1. b., Merkez Kitaplar Yay., İstanbul, 2007.

_____, **İmparatorluğun Son Nefesi – Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet**, 1.b., Timaş Yay., İstanbul, 2014.

ÖYMEN, Altan, **Değişim Yılları**, 8.b., Doğan Kitap, İstanbul, 2004.

_____, **...Ve İhtilal**, 1.b., Doğan Kitap, İstanbul, 2013.

ÖYMEN, Onur, **Zor Rota**, 1.b., Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 2017.

ÖZATA, Metin, **Atatürk ve Tıbbiyeliler**, 2.b., Umay Yay., İzmir, 2009.

ÖZBAY, Haluk, ÖZTÜRK, Emine, **Gençlik**, İletişim Yay., (Cep Üniversitesi), İstanbul, 1995.

ÖZDAĞ, Ümit, **Menderes Döneminde Ordu – Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, 2.b., Boyut Yay., İstanbul, 2004.

ÖZDEMİR, Biltekin, **Osmanlı Devleti Dış Borçları 1854 – 1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk**, Ankara Ticaret Odası Yay., Ankara, 2009.

ÖZDEMİR, Hikmet, **Doğan Avcıoğlu – Bir Jön Türk'ün Ardından...**, 1.b., Bilgi Yay., Ankara, 2000.

ÖZEK, Çetin, **100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar**, 1.b., Gerçek Yay., İstanbul, 1968.

ÖZKIRIMLI, Umut, **Milliyetçilik Kuramları – Eleştirel Bir Bakış**, 1. b., Sarmal Yay., İstanbul, 1999.

ÖZTUNA, Yılmaz, **Bir Darbenin Anatomisi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003.

PARSA, Misagh, **Devlet, İdeoloji ve Devrim**, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 2004.

PERİN, Mithat, **Menderes'i Kim Astırdı?**, 1.b., Dünya Yay., İstanbul, 1995.

PETROSYAN, Yuriy Aşatoviç, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, çev. Mazlum Beyhan – Ayşe Hacıhasanoğlu, 1. b., Bilgi Yay., İstanbul, 1974.

PRENS Sabahaddin, **Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne Bütün Eserleri**, Haz. Mehmet Ö. Alkan, 1. b., Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2007.

RAMSAUR JR, Ernest Edmondson., **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Çev. Nuran Ülken, Sander Yay., İstanbul, 1972.

RESNELİ Niyazi, **Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı**, 2.b., Panama Yay., Ankara, 2018.

RUSSELL, Bertrand, **İktidar**, çev. Mete Ergin, 2.b., Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul, 1976.

SADRAZAM ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, Arba Yay., İstanbul, 1988.

SANÇAR, Nejdet, **İsmet İnönü İle Hesaplaşma**, Afşın Yay., Ankara, 1973.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, 1. Cilt**, 2.b., Öğretmen Yay., Ankara, 1986.

_____, **Kurtuluş Savaşı Gençliği**, Kaynak Yay., İstanbul, 2004.

SARINAY, Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları 1912 – 1931**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994.

SAYILGAN, Aclan, **Türkiye'de Sol Hareketler**, 5.b., Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2009.

SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilali, 1. Cilt**, 9. Baskı, Kastaş Yay., İstanbul, 2000.

SEYHAN, Dündar, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1966.

SHAW, Stanford J., SHAW, Ezel Kural, **History Of The Ottoman Empire And Modern Turkey**, Vol. 2, Cambridge University Press, New York, 2002.

SMITH, Anthony D., **Millî Kimlik**, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 1994.

SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar, 1. Cilt**, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., İstanbul, 1973.

SUNATA, İ. Hakkı, **İstanbul'da İşgal Yılları**, 2.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006.

SÜLEYMAN Hüsnü Paşa, **Darbe ve Muamma – Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi ve Ölümü**, Haz. Faruk Yılmaz, İz Yay., İstanbul, 2011.

ŞARMAN, Kansu, **Türk Promethe'ler – Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925 – 1945)**, 5.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2019.

ŞEN, Faruk, **Ege'nin İki Yakasında Ekonomi**, çev. Ayşe Oya, Mülkiyeliler Birliği Vakfı, Ankara, 1987.

ŞİMŞİR, Bilal N., **Malta Sürgünleri**, 2.b., Bilgi Yay., İstanbul, 1985.

TAHSİN Paşa, **Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1931.

TANİLLİ, Server, **Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş**, 2. b., Say Say Kitap Pazarlama, İstanbul, 1981.

TANRIÖVER, H. Suphi, **Dağyolu ve Günebakan'dan Seçmeler**, Haz. M. Necati Sepetçioğlu, 1.b., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.

TAYLAK, Muammer, **Saltanat, 2. Meşrutiyet ve 1. Cumhuriyet'te Öğrenci Hareketleri**, Başnur Matbaası, Ankara, 1969.

TBMM Albümü (1920 – 2010), 1. Cilt (1920 – 1923), 2.b., TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara, 2010.

TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, **Cumhuriyetin Harcı, Birinci Kitap, Köktenci Modernitenin Doğuşu**, 2.b., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2007.

TEMO, İbrahim, **İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Kurucusu ve 1/1 No'lu Üyesi İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları**, 2.b., Arba Yay., İstanbul, 2000.

TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif, **İlân-ı Hürriyet Ve Sultan II.ci Abdülhamit Han**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1960.

TEVETOĞLU, Fethi, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910 – 1960)**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1967.

_____, **Ömer Naci**, 2.b., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987.

TEZEL, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 1.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015.

TİMUR, Taner, **Osmanlı Kimliği**, 1. b., Hil Yay., İstanbul, 1986.

_____, **Osmanlı Çalışmaları – İkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine**, 1. b., V Yay., Ankara, 1989.

_____, **Sürüden Ayrılanlar – Siyasal İktidar Aydın, Tarih ve Özgürlük**, 1. b., İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2000.

_____, **Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler**, 1. b., İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2006.

TOKAY, Gül, **Makedonya Sorunu – Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903 – 1908)**, Ata Yay., İstanbul, 1996.

TOKER, Metin, **İsmet Paşayla 10 Yıl (1957 -1960), 2. Cilt**, Akis Yay., b.y.y. 1966.

TRIMBERGER, Ellen Kay, **Tepeden İnmece Devrimler Japonya, Türkiye, Mısır, Peru**, çev. Fatih Uslu, 1. b., Gelenek Yay., İstanbul, 2003.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Hürriyetin İlânı – İkinci Meşrutiyetin Siyasî Hayatına Bakışlar**, Baha Matbaası, İstanbul, 1959.

_____, **Türkiye'de Siyasi Partiler, 1. Cilt**, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1984.

_____, **Türkiye'de Siyasi Partiler – İttihat ve Terakki, Cilt: 3**, 1.b., Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1989.

_____, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri I**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yay., İstanbul, 1999.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908 – 1925)**, 3.b., Bilgi Yay., İstanbul, 1978.

_____, **Türkiye'de Sol Akımlar II (1925 – 1936)**, BDS Yay., İstanbul, 1991.

TURAN, Mustafa, **Taş Kışla'da 31 Mart**, Aykurt Neşriyatı, İstanbul, 1964.

TURAN, Şerafettin, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen, Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1982.

TURFAN, M. Naim, **Jön Türklerin Yükselişi – Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü**, çev. Mehmet Moralı, 1.b., Alkım Yay., İstanbul, 2005.

TÜRKELİ, Güngör, **Harbiye'den Babıâli'ye Bir İhtilâlcinin Anıları....**, 1.b., İleri Yay., İstanbul, 2004.

TÜRKÖNE, Mümtaz'er, **Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu**, Etkileşim Yay., İstanbul, 2011.

UBICINI, M. A., , **Osmanlı'da Modernleşme Sancısı**, çev. Cemal Aydın, Timaş Yay., İstanbul, 1998.

ULAY, Sıtkı, **Harbiye Silah Başına**, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti., İstanbul, 1968.

UNAT, Faik Reşit, **İkinci Meşrutiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi – II. Abdülhamid'in son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Beyin Fezlekesi**, 2.b., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1985.

UYAR, Hakkı, **Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi**, 1.b., Büke Kitapları, İstanbul, 2001.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yay., İstanbul, 2005.

ÜSTEL, Füsun, **İmparatorluktan Ulus – Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912 – 1931)**, 2.b., İletişim Yay., İstanbul, 2004.

_____, **“Makbul Vatandaş”ın Peşinde – II. Meşrutiyet'ten Bugüne Türkiye'de Vatandaş Eğitimi**, 2.b., İletişim Yay., İstanbul, 2005.

VARDAR, Galip, **İttihad ve Terakki İçinde Dönerler**, Yaz. Samih Nafiz Tansu, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1960.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **Türkiye’de Üç Devir, 1. Cilt**, Sinan Yay., İstanbul, 1972.

WALLACH, Jehuda L., **Bir Askeri Yardımın Anatomisi – Türkiye’de Prusya – Alman Askeri Heyetleri 1835 – 1919**, çev. Fahri Çeliker, 2.b., ATASE Yay., Ankara, 1985.

WALLERSTEIN, Immanuel, **Modern Dünya Sistemi, 1. - 2. Cilt**, Ali Özcan (Ed.), Çev. Latif Boyacı, Bakış Yay., İstanbul, 2005.

WEBER, Max, **Ekonomi ve Toplum**, çev. Latif Boyacı, Yarın Yay., İstanbul, 2012.

WEIKER, Walter F., **1960 Türk İhtilâli**, çev. Mete Ergin, Cem Yay., İstanbul, 1967.

YALMAN, Ahmed Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim Ve Geçirdiklerim, 1. Cilt**, Haz. Erol Şadi Erdinç, 2. b., Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997.

_____, **Yakın Tarih Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim (1922 – 1971), 2. Cilt**, Haz. Erol Şadi Erdinç, 2.b., Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997.

YAŞLI, Fatih, **Antikomünizm, Ülkücü Hareket, Türkes – Türkiye ve Soğuk Savaş**, 2.b., Yordam Kitap, İstanbul, 2019.

YAVUZ, Fehmi, **Anılarım**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı, b.t.y., b.y.y..

YERASIMOS, Stefanos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye – Tanzimat’tan I. Dünya Savaşı’na, 2. Cilt**, çev. Babür Kuzucu, 1. b., Gözlem Yay., İstanbul, 1975.

YILDIZ, Ahmet, **İhtilalin İçinden**, 1. Baskı, Alan Yay., İstanbul, 2001.

YILMAZ, Tanzer Sülker, **Türkiye’de Gençlik Hareketleri**, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1997.

YÜCEKÖK, Ahmet Naki, **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamentonun Evrimi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1983.

ZİLELİ, Gün, **Ev (1946 – 1954)**, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 2004.

_____, **Yarılma (1954 – 1972)**, 6.b., İletişim Yay., İstanbul, 2015.

ZİYAD Ebüzziya, **Şinasi**, Haz. Hüseyin Çelik, 1. b., İletişim Yay., İstanbul, 1997.

ZURCHER, Eric Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner Gönen, 21. b., İletişim Yay., İstanbul, 2007.

V. MAKALELER

ABDURRAHMAN Adil, “Yeni Osmanlılar Tarihi İnkılâbât-ı Fikriye Münâkaşaları”, **Hadisat-ı Hukukiye ve Tarihiye**, İstanbul, 1341 (1925), s.s. 9 – 16.

ADNAN Cahit, “Ziya Gökalp”, **Birlik**, S. 5, (29 Ekim 1933). s.s. 8, 10.

AFET, “Vatan ve Hürriyet”, **Belleten**, C. 1, S. 2, (1937), s.s. 289 – 309.

AĞAOĞLU, Ahmet, "Nizamlı Hürriyet", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, S. 57, Ağustos 2011, s.s. 225 – 228.

AHMED Lütfullah ve MEHMED Sabahaddin, “Cennetmekân Abdülmecid Hanın Ahfad-ı Necibeleri ve Beyannâme-i Umumî”, **Osmanlı**, S. 83, (10 Muharrem 1318 / 1 Mayıs 1901), s.s. 1 – 3.

AHMED Samim, “Şürut-u Hilafet”, **Hilâl**, S. 2, (8 Nisan 1325/21 Nisan 1909), s.s. 1 – 2.

AHMET Tevfik, “Türk gençliğinin sınıflı mevkii”, **Aydınlık – Fevkalâde Gençlik Nüshası**, 2.b., Odak Yay., Ankara, 1976, s.s. 108 – 111.

AKA, Asiye, “Antonio Gramsci ve ‘Hegemonik Okul’”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 12, S. 21, (2009), s.s. 329 – 338.

AKANDERE, Osman, “Damat Ferit Paşa’nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 43, (Bahar 2009), s.s. 343 – 406.

AKÇA, Bayram, KIYANÇ, Sinan, “CIA ve 27 Mayıs Darbesi”, **Tarih Okulu Dergisi**, S. 36 (2018), s.s. 528 – 564.

AKINCI, Abdulvahap, “Türkiye’de Askeri Vesayetın Tesisi ve Demokratikleşmeye Olan Etkisi”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C. 8, S. 1, (2013), s.s. 93 – 123.

AKYÜZ, Yahya, “Atatürk’te Namık Kemal’in Etkisi ve Abdülhamit Döneminde Yasak Kitaplara İlişkin İki Belge”, **Belleten**, C. 45/2, S. 180, (1981), s.s. 501 – 511.

(ALİ SUAVİ), “Milel-i Muhtelif-i Osmanîye'nin Ahval-ı Hazırasına Mütcellik Bazı Levayıhtır”, **Muhbir**, S. 32, (3 Zilkade 1283 / 10 Mart 1867), s.s. 1 – 4.

ARIKAN, Mustafa, “27 Mayıs’a Damgasını Vuran Söz ve Beyanlar”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 4, (1997), s.s. 299 – 310.

ARIKAN, Zeki, "İşgal Sırasında İzmir’de Kurulan Bir Dernek", **A. Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, C. 1, S. 3, Ankara, 1989, s.s. 355 – 369.

ARSEL, İlhan, “Çift Meclis Sisteminin Memleketimizde Tatbiki Hususunda Bazı Düşünceler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S. 12, (1955), s.s. 59 – 99.

ASLAN, Taner, “İttihâd-ı Osmanî’den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne”, **Bilgi-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 47, (2008), s.s. 79 – 120.

ATEŞ, Mustafa, “Baha Tevfik’in Hayatı, Eserleri ve Felsefi Düşünce Yapısı”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.17, S. 2, (2017), s.s. 331 – 348.

ATSIZ, Nihal, “Başvekil Saraçoğlu Şükrü’ye İkinci Açık Mektup”, **Orhun**, S. 16, (1 Nisan 1944), s.s. 1 – 6.

B.M., “Terakki”, **İbret**, S. 45, (24 Teşrinievvel 1288 / 4 Kasım 1872), s.s. 1 – 3.

BALBAY, Mustafa, “Kuşakların Birbirinden Kopuk Mücadelesi”, **Cumhuriyet**, S. 30306, (27 Eylül 2008), s. 9.

BALCIOĞLU, Mustafa, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Gençliğin Savaşa Hazırlanması İle İlgili İki Belge İki Görüş", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 20, (1997), s.s. 465 – 473.

_____, “Osmanlı Genç Derneklerinden İnkılâp Gençleri Derneklerine”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 15, S. 43, (Mart 1999), s.s. 139 – 162.

BANOĞLU, Niyazi Ahmet, “Millî Kongre ve Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 3, S. 7, (1986), s.s. 197 – 212.

BAYHAN, Vehbi, “Türkiye’de Gençlik Sosyolojisi Çalışmaları”, **Sosyoloji Konferansları**, S. 52, (2015), s.s. 355 – 390.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, “93 Meşrutiyeti”, **Bellekten**, C. 6, S. 21-22, (1942), s.s. 45 – 83.

BEYHAN, Cenk, “Jön Türk Hareketi Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve”, **Gazi Akademik Bakış**, C. 1, S. 2, (2008), s.s. 121 – 138.

BOZOĞLU, Tülin, “Hegel’in Zeitgeist’i ve Otoriter Popülist Siyasal Söylem: Trump Üzerine Bir Okuma”, **Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 1, (2017), s.s. 67 – 82.

BULUT, Can, “Jön Türkler ve Genç Almanlar”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 51, S. 2, (2011), s.s. 181 – 195.

BURAK, Durdu Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, S. 14, (2015), s.s. 291 – 318.

BURHAN Cahit, “Türk Gençliği”, **Milliyet**, S. 2899, (6 Mart 1934), s. 3.

BURSALI Hoca Tahir Efendi, “Ali Suavi Efendi”, **Hadisat-ı Hukukiye**, İkinci Tertip, Cüz: 12, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1339/1923, s.s. 171 – 172.

CEZAR, Mustafa, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, **Resimli Tarih Mecmuası**, C. 2, S. 18, (1951), s.s. 790 – 792.

ÇELEN, Mehmet Kaan, “Yeni Hayat'tan 'Milli Hayat'a İntihardan Terkibe Ziya Gökalp”, **Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. 16, S. 2, (2016), s.s. 225 – 235.

DEMİRCİ, H. Aliyar, “Tek Parti Döneminde Siyaset-Gençlik İlişkilerine Bir Örnek: Gençlik Teşkilatı Tasarıları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 58, S. 2, (2003), s.s. 55 – 77.

DERVİŞOĞLU, Fatih M., "Millî Mücadele Döneminde Basın ve İrâde-i Milliye Gazetesi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 2, S. 6, (2009), s.s. 159 – 166.

DİKİCİ, Ali, “27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi Ve Türk Polisi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 30, S. 89, (Temmuz 2014), s.s. 11 – 59.

DOĞANER, Yasemin, "İki Savaş Arası Dönemde Avrupa'da Gençlerin ve Kadınların Siyasi Terbiyesi ve Teşkilatlanmaları: Avusturya Örneği", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 26, (Ağustos 2012), s.s. 45 – 56.

DÖNEK, Ekrem, “Türkiye’nin Dış Borç Sorunu ve 1980 Sonrası Boyutları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 50, S. 1, (1995), s.s. 173 – 186.

DUMAN, Doğan, “27 Mayıs Hükümet Darbesi ve Dönemin Akademisyenlerinin Darbe Karşısındaki Tutumları”, **The Journal Of Academic Social Science Studies**, S. 73, Kış 2018, s.s. 299 – 314.

EMRE KAYA, Ayşe Elif, “Demokrat Parti Döneminde Basın – İktidar İlişkileri”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, C.1, S. 39, (2011), s.s. 93 – 118.

ERDOST, Muzaffer İlhan, “Osmanlı’dan Günümüze Yabancılara Taşınmaz Satışı – Yasallaşma Süreçleri ve Sonuçları”, **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, S. 1, (2006), s.s. 57 – 97.

F. Saffet., “C.H.P. Ektiğini Biçiyor – İrticai Körükleyenler”, **Barış**, S. 2, (1 Mayıs 1950), s. 8.

FARUKİ, Süreyya, “1600 Yılların Anadolu Kırlarında Toplumsal Gerilimler: Bir Yorumlama Denemesi”, **11. Tez**, S. 7 (1987), s.s. 106 – 120.

GERÇEK, Selim Nüzhet, “Jön Türk Neşriyatı”, **Akşam**, S. 8062, (9 Nisan 1941), s.s. 5, 7.

_____, “Jön Türk’ Gazeteleri”, **Akşam**, S. 8047, (19 Mart 1941), s.s. 5, 7.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Ziya Gökalp'e Göre Halkçılık, Milliyetçilik, Türkçülük”, **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., C. 6, S. 3 – 4; (1976), s.s. 197 – 211.

GÜMÜŞ, Musa, “Leh ve Macar Mültecilerinin Osmanlı Devleti’ne Sığınması Beyin Göçü Olarak Değerlendirilebilir mi?”, **Tarih Okulu Dergisi**, S. 23, (2015), s.s. 363 – 387.

GÜNEŞ, Cevriye Demir, “Michel Foucault’da Söylem ve İktidar”, **Kaygı – Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, S. 21, (2013), s.s. 55 – 69.

H. Vasıf, “Hurşit Paşa'nın Nutku Münasebetiyle”, **İzmir’e Doğru**, S. 10, (18 Kânunuevvel / Aralık 1919), s. 1.

HÜSEYİN Cahid, “İâne-i Milliye”, **Tanin**, S. 5, (23 Temmuz 1324 / 5 Ağustos 1908), s. 1.

İBNÜL Mahmut Asım, “Hasan Fehmi”, **Serbestî**, S. 142, (26 Mart 1325 / 8 Nisan 1909), s. 3.

İBNÜLEMİN Mahmud Kemal, “Abdülhamid-i Sani'nin Notları”, **Türk Tarihi Encümeni Mecmuası**, C. 13, S. 90, (1 Kanunisani 1926), s.s. 60 – 68.

İSKİT, Servet, “İlk Müstakil Gazetenin Tarihini Açan Ağâh Efendi ve Gazetesi 'Tercüman-ı Ahval'”, **Resimli Tarih Mecmuası**, C. 3, S. 26, İstanbul, (1952), s.s. 1272 – 1275.

KABAKÇI, Enes, ADADAĞ, Özgür, “İslahtan Devrime: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı – Türk Siyasi Düşüncesinde Değişim Algısı”, **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, C. 14, S. 26, (2009), s.s. 1 – 44.

KALE, Nesrin, “Türkiye’de Gençlik Sorunlarının Kaynakları ve Bu Sorunların Çözüm Yolları”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. 23, S. 2, (1990), s.s. 783 – 805.

KARAL AKGÜN, Seçil, “Ellinci Yılında 27 Mayıs Hareketi ve 1961 Anayasasının Türkiye’de Anayasal Kültürün Oluşumundaki Rolü”, **Mülkiye**, C. 34, S. 267, (2010), s.s. 145 – 166.

KIZILDOĞAN, Hüsrev Sami, “Vatan ve Hürriyet = İttihat ve Terakkî”, **Bellekten**, C. 1, S. 3 – 4, (1937), s.s. 619 – 655.

KOCATÜRK, Utkan, “Atatürk’te ‘Gençlik’ Kavramı ve Atatürkçü Gençliğin Nitelikleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 2, S. 4, (1985), s.s. 21 – 25.

KOÇAL, A. Vedat, “II. Meşrutiyet’ten Günümüze Türkiye’de Otoriter Yönetim Geleneğinin Sosyo-Ekonomik Kökleri: İttihatçılığın Sosyo-Ekonomik Temelleri Üstüne Bir Çözümleme Denemesi”, **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, C. 6, S. 2, (2013), s.s. 244 – 258.

KORAY, Enver, “Yeni Osmanlılar”, **Bellekten**, C. 47, S. 186, (1983), s.s. 563 – 582.

LÜTFİ Fikri, "Kabine ve Gençlik", **Vakit**, S. 841, (10 Mart 1920), s. 1.

MARTTİN, Volkan, "Misak-ı Millî'nin Kabulü ve İstanbul'un İşgali Sürecinde 1920 Sultanahmet Protesto Mitingi'nin Önemi ve Etkisi", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C. 18, Özel Sayı, (2018), s.s. 257 – 295.

MENEMENCİOĞLU, Nermin, “Namık Kemal Abroad: A Centenary”, **Middle Eastern Studies**, C. 4, S. 1, (1967), s.s. 29 – 49.

(Mizancı Murat), “İhtar-ı Halis”, **Mizan**, S. 27, (5 Temmuz 1897), s.s. 2 – 3.

MUAMMER, “Köylü Gençliği”, **Aydınlık – Fevkalâde Gençlik Nüshası**, 2.b., Odak Yay., Ankara, 1976, s.s. 121 – 123.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, “Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları”, **Atatürk Yolu**, S. 13, (1994), s.s. 27 – 53.

(Namık) Kemal, “Mülâhaza”, **Tasvir-i Efkâr**, S. 461, (11 Şubat 1283 / 23 Şubat 1867), s.s. 1 – 2.

_____, “Hubbü’l-vatan mine’l-iman”, **Hürriyet**, S. 1, (29 Haziran 1868), s.s. 1 – 2.

_____, “Usûl-ı Meşveret Hakkında...”, **Hürriyet**, S. 12, (14 Eylül 1868), s.s. 5 – 8.

_____, “Usul-i Meşverete Dair Geçenki Nüshada Yazılan Mektubun İkincisi”, **Hürriyet**, S. 13, (21 Eylül 1868), s.s. 6 – 8.

_____, “Usul-i Meşverete Dair Geçen Nüshalarda Münderic Mektupların Üçüncüsü”, **Hürriyet**, S. 14, (29 Eylül 1868), s.s. 5 – 8.

_____, “Usul-i Meşverete Dair Geçen Nüshalarda Münderic Mektupların Dördüncüsü”, **Hürriyet**, S. 16, (12 Ekim 1868), s.s. 7 – 8.

_____, “Usul-i Meşverete Dair Geçen Nüshalarda Münderic Mektupların Beşincisi”, **Hürriyet**, S. 17, (19 Ekim 1868), s.s. 6 – 8.

_____, “Usul-i Meşverete Dair Geçen Nüshalarda Münderic Mektupların Altıncısı”, **Hürriyet**, S. 18, (26 Ekim 1868), s.s. 6 – 8.

_____, “Usul-i Meşverete Dair Geçen Nüshalarda Münderic Mektupların Yedincisi”, **Hürriyet**, S. 20, (9 Kasım 1868), s. 8.

_____, “Usul-i Meşverete Dair Geçen Nüshalarda Münderic Mektupların Nihayeti”, **Hürriyet**, S. 22, (23 Kasım 1868), s.s. 6 – 8.

_____, “İdare-i Hazıranın Hülâsa-i Âsarı”, **Hürriyet**, S. 27, (28 Aralık 1868), s.s. 5 – 6.

_____, “Yeni Osmanlılardan Bir Zat Tarafından...”, **Hürriyet**, S. 45, (3 Mayıs 1869), s.s. 7 – 8.

_____, “İstikbal”, **İbret**, S. 1, (1 Haziran 1288 / 14 Haziran 1872), s.s. 1 – 2.

_____, “İttihad-ı İslam”, **İbret**, S. 11, (15 Haziran 1288 / 28 Haziran 1872), s. 1.

_____, “Vatan”, **İbret**, S. 121, (10 Mart 1289/22 Mart 1873), s.s. 1 – 2.

_____, “Tiyatro”, **İbret**, S. 127, (19 Mart 1289 / 31 Mart 1873), s.s. 1 – 2.

_____, “Maarife Dair Bir Makale”, **Hadika**, S. 2, (11 Teşrinisani 1289 / 24 Kasım 1873), s. 1 – 3.

NECMEDDİN Sadık, “Türk – Bulgar Münasebatı”, **Akşam**, S. 5218, (22 Nisan 1933), s.s. 1 – 2.

ÖNCÜ, Ali Servet, "İstanbul'da Mütareke Dönemi Yedek Subay Teşkilatlanmaları", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 40, (2009), s.s. 341 – 356.

ÖNDER, Özgür, “Gerontokrasi: Yaşlılar Yönetimi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 36, (2013), s.s. 271 – 281.

ÖZGİŞİ, Tunca, “Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri”, **Türkiyat Mecmuası**, C. 21, S. 2, (2011), s.s. 291 – 323.

ÖZTÜRKÇİ, Alpaslan, “Soğuk Savaş’ın 1950’li Yıllarda Orta Doğu’da Yaşanan Askeri Darbelere Etkileri”, **ÇTTAD**, C. 17, S. 34, (2017), s.s. 373 – 394.

PAMUK, Şevket, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm”, **11. Tez**, S. 7, (1987), s.s. 121 – 141.

PERIER, Philippe, “Le Play ve Ardıçları: Yüzyılı Aşan Başarı”, çev. Özer Ozankaya, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 20, S. 2, (1965), s.s. 671 – 680.

RECEP, "Disiplinli Hürriyet", **Ülkü**, C. 1, S. 3, (Nisan 1933), s.s. 177 – 180.

RÜKNETTİN Fethi, “İlim ve Siyaset”, **Birlik**, S. 8, (7 Şubat 1934), s. 3.

SABAHADDİN, “Hangi Yoldayız?”, **Osmanlı**, S. 131, (22 Zilkâde 1321/10 Şubat 1904), s.s. 1 – 6.

_____, “İttihad!”, **Terakki**, S. 10, t.y., s. 5.

_____, “Teşkilat”, **Terakki**, S. 19 – 20, (1 Haziran 1908), s.s. 8 – 9.

SARISAMAN, Sadık, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Osmanlı Genç Dernekleri”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, S. 11, (2000), s.s. 439 – 501.

SAVRAN, Sungur, “1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler”, **11. Tez**, S. 6, (1987), s.s. 132 – 168.

SERBESTOĞLU, İbrahim, “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu”, **Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S. 29, (2011), s.s. 193 – 214.

SINAR ÇILGIN, Alev, "Genç Cumhuriyetin Ütopyası: 'Gürbüz Türk Çocuğu'", **Uludağ Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 6, (2004), s.s. 97 – 119.

SİLER, Abdurrahman, “Dârülfünûn'un, Kurtuluş Savaşı ve İnkılâplara Bakışı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 11, S. 31, (1995), s.s. 177 – 186.

ŞEHSUVAROĞLU, Halûk Y., “Hürriyet ve Demokrasi Şehidi Mithat Paşa”, **Resimli Tarih Mecmuası**, C. 2, S. 20, İstanbul, 1951, s.s. 889 – 894.

ŞİNASI, “Mukaddime”, **Tasvir-i Efkâr**, S. 1, (15 Haziran 1278 / 28 Haziran 1862), s. 1.

TAKIM, Abdullah, “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 67, S. 2, (2012), s.s. 157 – 187.

TAMER, Aytül, “Türkiye Komünist Gençler Birliği’nden Simalar”, **Kebikeç**, S. 33, (2012), s.s. 323 – 338.

TANSEL, Fevziye Abdullah, “Memleketimizde Gençler İçin Kurulan İlk Dernekler, Gazete ve Dergiler (1913 – 1920)”, **Bellekten**, C. 51, S. 199, (1987), s.s. 281 – 304.

TEMİZGÜNEY, Firdes, “1960 Darbesine Giden Süreçte Önemli Bir Kesit: İstanbul Öğrenci Olayları”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 27, (Bahar 2018), s.s. 181 – 211.

TOPRAK, Zafer, “İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri”, **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, S. 7, (1979), s.s. 95 – 113.

TUĞLUOĞLU, Fatih, “II. Meşrutiyet Döneminde Milliyetçi Bir Çocuk Dergisi: Talebe Defteri (1913 – 1919)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 15, S. 30, (2015), s.s. 99 – 139.

TUNA, Serkan, “Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946”, **Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S. 7, (2007), s.s. 86 – 121.

TUNALI, “Bir Hatıra”, **Ezân**, S. 1, (3 Şubat 1896), s. 1.

TUNÇ, Salih, “İstanbul Basınına Göre Milli Mücadeleye Bir Destek: Darü'l-fünun Öğrenci Olayları”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S. 1, (2002), s.s. 323 – 355.

TURAN, İlter, “Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde Öğrenci Siyasal Faaliyeti”, **İ.Ü.İ.F. Mecmuası**, C. 29, S. 1 – 4, (1969), s.s. 171 – 191.

TÜRKKAN, Hakan, “Osmanlı Devleti’nde Modern Anayasal Hareketlerin Başlangıcı ve Osmanlı Anayasa Düşüncesine Rigas Ferrios’un Etkisi”, **History Studies**, C. 5, S. 4, (2013), s.s. 221 – 231.

UZUN, Hakan, “Cumhuriyet Gençliğinin Misyonu Çerçevesinde 1933 Yılı Vagon-Li ve Razgrad Mezarlığı Olayları”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 3, (2009), s.s. 57 – 81.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Ali Suâvi ve Çırağan Sarayı Vak’ası”, **Bellekten**, C. 8, S. 29, (1944), s.s. 71 – 118.

_____, “V. Murad’ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri – Aziz Bey komitesi”, **Bellekten**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.8, S. 30, (1944), s.s. 245 – 328.

VURAL, Mithat Kadri, “II. Dünya Savaşı Türkiye’inde Bir Muhalefet Örneği Olarak ‘Tan’ Gazetesi”, **ÇTTAD**, C. 7, S. 16 – 17, (2008), s.s. 381 – 395.

_____, “‘En Büyük Tehlike’ Broşürü ve Buna Bağlı Olarak Turancı Akımların Kamuoyunda Tartışılması”, **ÇTTAD**, C. 8, S. 18 – 19, (2009), s.s. 39 – 53.

YAKUP Kadri, “Bir Züppenin Tekâmülü”, **İkdam**, S. 8988, (25 Mart 1922), s. 2.

YILDIRIM, İrfan Murat, “Azerbaycan’da Matbuat Hareketlerinin Başlangıcı”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, C. 2, S. 2, (2013), s.s. 147 – 160.

YILMAZ, Sibel, “Şinasi’nin Düşünce Dünyası ve Mustafa Reşit Paşa’ya Yazdığı Kasidelerin Tematik Tahlili”, **Gazi Türkiyat**, S. 13, (2013), s.s. 157 – 185.

YUCA, İrşad Sami, “Demokrat Parti Döneminde Sivil Bir Muhalif Örgüt Örneği: İleri Jön Türk Birliği”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C. 4, S. 12, (Ağustos 2017), s.s. 73 – 95.

(Ziya Bey), “Sultan Abdülaziz Han – Ziya Bey – Ali Paşa”, **Hürriyet**, S. 68, (5 Recep 1286 / 11 Ekim 1869), s.s. 1 – 7.

VI. KİTAP BÖLÜMÜ

A. Y. (Akçuraoğlu Yusuf), “Cihan Harbine İştirakimiz ve İstikbalimiz”, **Siyaset ve İktisad Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale (16 Eylül 1335 – 23 Nisan 1340)**, Kütüphane-i Hilmi, İstanbul, 1924, s.s. 7 – 19.

AKGÜN, Birol, ÇALIŞ, Şaban H., “Türk Milliyetçiliğinin Terkibinde İslâmcı Doz”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce – Milliyetçilik**, 4. Cilt, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 2002, s.s. 584 – 600.

BAYER, Gani, “Jöntürklerin Şair Fedaisi: Ömer Naci”, **İttihat Terakki Ve Jön Türkler**, 1.b., Analiz Basım Yayın, İstanbul, 2009, s.s. 138 – 147.

BAYRAM, Ahmet Kemal, “Bürokratik Otoriteriyenizm, Jakobenizm”, **Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet**, Ed. Asım Öz, 1.b., Pınar Yay., İstanbul, 2008, s.s. 403 – 422.

BİLGİ, Nejdet, “Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey ve Tıbbiyeliler”, **Vatan ve Sıhhat**, Ed. Eren Akçiçek – Fevzi Çakmak, 1.b., Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yay., İzmir, 2015, s.s. 93 – 109.

ÇAKMAK, Fevzi, “Bir Sürgünün Hikâyesi: Şeref Kurbanları ve Tıbbiyeliler”, **Vatan ve Sıhhat “Tıbbiyenin Yurtseverliği”**, Ed. Eren Akçiçek – Fevzi Çakmak, Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yay., İzmir, 2015, s.s. 27 – 46.

_____, “Milli Mücadelenin Tıbbiyeliler Tarafından Desteklenmesi ve Darü’l-fünun Boykotu”, **Vatan ve Sıhhat**, Ed. Eren Akçiçek – Fevzi Çakmak, 1.b., Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yay., İzmir, 2015, s.s. 111 – 142.

ÇAKMAK, Fevzi, AKÇİÇEK, Eren, “Sivas Kongresi’nde Bir Tıbbiyeli: Dr. Hikmet Mehmet (Boran) Bey”, **Vatan ve Sıhhat – Tıbbiyenin Yurtseverliği**, Ed. Eren Akçiçek – Fevzi Çakmak, 1.b., Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yay., İzmir, 2015, s.s. 221 – 228.

ELDEM, Edhem, “Resimli Basında 1876 Darbesi”, **Osmanlı’dan Günümüze Darbeler**, Haz. Mehmet Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2016, s.s. 32 – 40.

EROĞUL, Cem, “1908 Devrimi’ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, Editörler: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, 2.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017, s.s. 85 – 139.

GÖÇEK, Fatma Müge, “Osmanlı Devleti’nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım”, çev. Defne Orhun, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, 4. Cilt, 3. b., İletişim Yay., İstanbul, 2008, s.s. 63 – 76.

KARPAT, Kemal, “Osmanlı Tarihinin Dönemleri – Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım”, **Osmanlı ve Dünya – Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri**, Haz. Kemal H. Karpat, 5. b., Ufuk Kitap, İstanbul, 2006, s.s. 119 – 155.

KAZANCIGİL, Aykut, “Mondros Mütarekesinden Büyük Millet Meclisi Kuruluncaya Kadar Geçen Sürede İstanbul Üniversitesi”, **Millî Egemenlik Üzerine**, T.C. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, İstanbul, 1985, s.s. 33 – 49.

KİRİŞÇİ, Kemal, “Göç ve Türkiye: Devlet, Toplum ve Siyasetteki Dinamikler”, **Türkiye Tarihi: Modern Dünyada Türkiye 1839 – 2010, C.4**, Ed. Reşat Kasaba, çev. Zuhul Bilgin, 1.b., Kitap Yay., İstanbul, 2011, s.s. 171 – 196.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, “Hürriyet’in Basması Kadar Basını da Ünlüdür...”, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, Editörler: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, 2.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017, s.s. 163 – 209.

KOÇAK, Cemil, “Türk Milliyetçiliğinin İslâm’la Buluşması ve Büyük Doğu”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce – Milliyetçilik**, **4. Cilt**, 1.b., İletişim Yay., İstanbul, 2002, s.s. 601 – 613.

KÖKER, Levent, "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi", **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce – Kemalizm**, **Cilt 2**, 6.b., İletişim Yay., İstanbul, 2009, s.s. 97 – 112.

KÖPRÜLÜZÂDE Fuat, "Necati'ye Ait Bazı Hatıralar", **Hayat**, C. 5, S. 111, (10 Kânunisani/Ocak 1929), s.s. 6 – 7.

MARDİN, Şerif, “Tanzimat ve Aydınlar”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s.s. 46 – 54.

ODABAŞI, Arda, “İttihatçıların Halkçılığı ve Düşünsel Kaynaklarından Narodnizm”, **İttihat Terakki Ve Jön Türkler**, 1.b., Analiz Basım Yayın, İstanbul, 2009, s.s. 69 – 82.

ÖZTAN, Güven Gürkan, “Demokrasi Kaybı: Karşılaştırmalı Perspektiften Türkiye’de Askeri Müdahaleler”, **Osmanlı’dan Günümüze Darbeler**, Haz. M. Ö. Alkan, 1.b., Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2017, s.s. 101 – 124.

PARLA, Taha, "Kemalizm Türk Aydınlanması mı?", **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce – Kemalizm**, **Cilt 2**, 6.b., İletişim Yay., İstanbul, 2009, s.s. 313 – 316.

ŞAHİN, Mustafa, "Darü'l-fünun Talebe Cemiyetince Gerçekleştirilen Bir Eylem: 'Tramvay Olayı'", **Vatan ve Sıhhat**, Ed. Eren Akçiçek – Fevzi Çakmak, 1.b., Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yay., İzmir, 2015, s.s. 265 – 280.

TEKELİ, İlhan, “Türkiye’de Halkçılık”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, **7. Cilt**, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s.s. 1929 – 1935.

TİMUR, Taner, “Uluslaşma Süreci, İttihatçılık ve Devrim”, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, Editörler: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, 2.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017, s.s. 39 – 60.

TOPRAK, Zafer, “Türkiye’de ‘Narodnik’ Milliyetçiliği ve Halkçılık (1908 – 1918)”, **Türkler**, **14. Cilt**, Ed. H.C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.s. 801 – 806.

TUNAYA, Tarık Zafer, “İkinci Meşrutiyet’in Siyasal Hayatımızdaki Yeri”, **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876 – 1976**, Haz. Siyasi İlimler Türk Derneği, Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayii, Ankara, 1976, s.s. 75 – 131.

USLU, Ateş, “‘Hür Dünya’nın Saflarında”, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat**, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s.s. 341 – 386.

VII. TEZLER

AKAN, Aysun, “Press Discourse Of Discrimination Towards The Non-Muslims: A Critical Analysis Of The Press Coerage Of The 1934 Thrace Events, 1942 Wealth Tax And 6/7 September 1955 Riots”, **Ortaoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2009.

AKCAN, Erol, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Konya 2013, s. 309.

ARSLAN, Bahar, “II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet (1908 – 1923) Tarihsel, İdeolojik ve Olgusal Bir Karşılaştırma”, **D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İzmir, 2016.

ASLAN, Demo Ahmet, “Cumhuriyet’in Törenselleşmesi: Ulus – Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923 – 1938)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2011.

DEMİRCİ, H. Aliyar, “Çığır Dergisi ve Hıfzı Oğuz Bekata”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 1995.

EGE, İzzet, “Türk Devriminin Küba’da Etkileri ve Küba Aydınlarının Türk Devrimi Üzerine Görüşleri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2011.

GÜLMEZ STEWART, Asime Tuba, “Demokrasi Perspektifinden Totalitarizm Kavramı ve Hannah Arendt”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2012.

KARAER, İbrahim, “Türk Ocakları ve İnkılaplar (1912 – 1931)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 1989.

KAYA, Asil, “Türk Siyasi Tarihi’nde CHP’nin Gençlik Kolları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2010.

MEŞE, Ertuğrul, “Türk Siyasal Yaşamında Komünizmle Mücadele Dernekleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Konya, 2013.

ŞAHİN, Kamil, “Türkiye’de Gençliğin Muhafazakâr Eğilimleri”, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Sakarya, 2010.

TAŞKESENLİOĞLU, M. Yasin, “Milli Mücadele Döneminde Gençlik Teşkilatları”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Erzurum, 2007.

YAMAK, Sanem, “II. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2009.

YETKİN, Engin, “Türkiye’de Otoriteryanizm: Parti Devleti İktidarlarının Kurulması (1908 – 1960)”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2018.

VIII. SÖZLÜ TARİH GÖRÜŞMELERİ

Hikmet Sami Türk’le yapılan görüşme, (Görüşme Tarihi: 31.05.2018)

Raşit Osmançavuşoğlu’yla yapılan görüşme, (Görüşme Tarihi: 29.05.2018)

Yakup Kepenek’le yapılan görüşme, (Görüşme Tarihi: 29.05.2018)

